18

Studia Vrhbosnensia

KRUNOSLAV STJEPAN DRAGANOVIĆ - SVEĆENIK, POVJESNIČAR I RODOLJUB

KRUNOSLAV STJEPAN DRAGANOVIĆ - SVEĆENIK, POVJESNIČAR I RODOLJUB

SARAJEVO: KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET - HKD NAPREDAK - HRVATSKO KATOLIČKO DOBROTVORNO DRUŠTVO
ZAGREB: GLAS KONCILA
2014.

KRUNOSLAV STJEPAN DRAGANOVIĆ - SVEĆENIK, POVJESNIČAR I RODOLJUB

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu od 8.-10. 11. 2013. godine

Niz:	Studia Vrhbosnensia - 18
Urednik:	Darko Tomašević
Recenzenti:	Slađana Josipović Batorek i Vladimir Geiger
Lektura:	Marija Znika
Korektura:	Marko Jukić
Priprema za tisak:	Darko Tomašević
Tisak:	CPU Printing company d.o.o., Sarajevo
Naklada:	500 komada
Izdavači:	Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu - HKD Napredak - Hrvatsko katoličko dobrotvorno društvo
Suizdavač:	Glas Koncila, Kaptol 8, Zagreb Tel.: 01/4874 315; faks: 4874 319; e-pošta: prodaja@glas-koncila.hr; www.glas-koncila.hr Za suizdavača: Ivan Miklenić ISBN 978-953-241-434-9 CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 884064

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

272-726.3:929 Draganović S.K.(063)(082)
929 Draganović S.K.(063)(082)

KRUNOSLAV Stjepan Draganović - svećenik, povjesničar i rodoljub : zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu od 8.-10. 11. 2013. godine / uredili Darko Tomašević, Miroslav Akmadža. - Sarajevo : Katolički bogoslovni fakultet ; Zagreb : Glas Koncila, 2014. - 512 str. : graf. prikazi ; 24 cm. - (Studia Vrhbosnensia / Katolički bogoslovni fakultet ; 18)

Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-747-40-3
1. Tomašević, Darko

COBISS.BH-ID 21487622

Studia Vrhbosnensia - 18

KRUNOSLAV STJEPAN DRAGANOVIĆ - SVEĆENIK, POVJESNIČAR I RODOLJUB

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu od 8.-10. 11. 2013. godine

Uredili
Darko Tomašević
Miroslav Akmadža

Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet - HKD Napredak - Hrvatsko katoličko dobrotvorno društvo
Zagreb: Glas Koncila
2014.

SADRŽAJ

Predgovor (Vinko kard. Puljić) 9

Franjo TOPIĆ
Krunoslav Stjepan Draganović (1903.-1983.) 13-34
Andrija LUKINOVIĆ
Arhivska ostavština prof. Krunoslava Draganovića 35-54
Milenko KREŠIĆ
Doprinos Krunoslava Draganovića hrvatskoj crkvenoj historiografiji do 1945. godine 55-67
Petar VRANKIĆ
Okviri djelovanja prof. Krunoslava Draganovića u Italiji (1943.-1963.) u svjetlu dostupnih arhivskih izvora i najnovijih publikacija 69-156
Zlatko HASANBEGOVIĆ
Krunoslav Draganović - Hrvoje Bošnjanin, *„Hrvati i Herceg-Bosna". Povijesno-politički kontekst rasprave i odjeci u javnosti* 157-169
Ivo BANAC
„Orientalni momenat" Draganovićeve Bosne 171-176
Robert JOLIĆ
Draganović u pisanoj ostavštini Dominika Mandića 177-204
Mijo IVUREK
Osvrt na znanstveno-istraživački rad profesora Krunoslava Draganovića 205-215
Milan SIMČIĆ
Krunoslav Draganović i njegov odnos s Državnim tajništvom Svete Stolice u razdoblju 1943.-1960. 217-225
Jure KRIŠTO
Krunoslav Draganović i spašavanje hrvatskih izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata 227-256

Anto JELIĆ
Draganovićevo skupljanje izvješća o stradanju Hrvata u Bleiburgu i na križnom putu 257-272
Martina GRAHEK RAVANČIĆ
Doprinos Krunoslava Draganovića istraživanju komunističkih zločina 273-289
Mario JAREB
Između mitova i činjenica: odnos Krunoslava Draganovića prema poglavniku Anti Paveliću, ustaškom pokretu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 291-310
Domagoj TOMAS
Odnos Krunoslava Draganovića i Ivana Tomasa 311-340
Josip MIHALJEVIĆ
Krunoslav Draganović u emigrantskom časopisu Hrvatska revija 341-371
Miroslav AKMADŽA
Krunoslav Draganović u svjetlu crkveno-državnih odnosa u komunističkoj Jugoslaviji 373-395
Zdenko RADELIĆ
Prilike u Jugoslaviji i u Hrvatskoj u vrijeme Draganovićeva povratka 397-420
Vera KATZ
Društveno-političke prilike u Bosni i Hercegovini tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća 421-439
Josip DUKIĆ
Povratak Krunoslava Draganovića u domovinu prema pisanju onodobnog domaćeg i inozemnog tiska 441-478
Mato ZOVKIĆ
Draganovićevo djelovanje nakon prisilnog povratka iz emigracije (1968.-1983.) 479-500
Hrvoje JURČIĆ
Moji doživljaji s Draganovićem 501-503

Milenko KREŠIĆ
Krunoslav Draganović. Bibliografija 505-511

PREDGOVOR

Povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti Vrhbosanskog svećenika dr. Krunoslava Stjepana Draganovića održan je međunarodni znanstveni simpozij od 8. do 10. studenog 2013. Simpozij se održao na KBF-u – Sarajevo i pod njegovim vodstvom. Povodom stote obljetnice rođenja održan je studijski dan. Sada su ljudi od struke prebirali po ostavštini, do koje se moglo doći, kako bi što bolje i što više osvijetlili lik ovog svećenika koji je bio posebnih sposobnosti i obdaren raznim Božjim darovima. Svi ti radovi skupljeni su u ovaj Zbornik pod naslovom: *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik, povjesničar i rodoljub*.

Budući da su mnoge nepoznanice ostale nakon smrti ovog svećenika, velikog karitativnog djelatnika i vrlog povjesničara, studiozno su prišli ljudi istraživati da bi skinuli nejasnoće i otkrili život i djelo ovog svećenika. Kako smo nakon II. svjetskog rata živjeli u jednoumlju, bila je istina ono što Partija kaže, a Udba je izvan bivše Jugoslavije umješno i uspješno širila svoju „istinu" te je unijela smutnju u redove naše emigracije. Zato su počele nicati razne prosudbe o svećeniku Draganoviću. Tako su mlađe generacije mogle znati samo ono što je ideologija u javnost davala, a do cjelovite istine nije bilo jednostavno doći.

I nakon ovog marljivog rada predavača na simpoziju, nije do kraja rasvijetljena Draganovićeva osoba, ali je postalo mnogo jasnije tko je bio, što je radio i kakve je životne stavove imao. Ostalo je još mnogo „u životnoj ostavštini kao rudniku" o Draganoviću. Ovaj će Zbornik mnogima pomoći, kao i zasebne knjige pisane prije Zbornika, te će generacije poslije nas barem upoznavati likove svećenika koji su znali broditi u burnim vremenima i prebroditi ih te ostati vjerni Bogu, Crkvi i svojemu rodu.

Istinski se radujem ovom znanstvenom istraživanju koje se daje javnosti. Odužujemo se barem djelić onoj prošlosti koju nismo mogli i nismo smjeli istraživati, a kamoli pisati.

Upoznavajući lik ovoga svećenika kroz priloge u ovom Zborniku, ulazimo u prošlost koja nije nikada do kraja analizirana i objektivno prikazana.

Iako je prošlo stoljeće bilo stoljeće krvavih zbivanja kroz tri rata na našim prostorima, na žalost, nije se još temeljito izanalizirala ta prošlost i objektivno s činjenicama prikazala. Ono što je pisano, redovno je to bilo po narudžbi jednoumlja i ideologije ili mitologije. S tugom možemo reći da takvo stanje pogoduje širenju međunacionalne mržnje i netrpeljivosti te stvaranju klime za nove ratove na temelju netolerancije i isključivosti.

Nema izgradnje mira bez hrabrosti svaku stvar nazvati njezinim pravim imenom. To se postiže studioznim upoznavanjem činjenica te iznošenjem istine na vidjelo. A istina će nas osloboditi. Kako smo na ovim prostorima zemlja isprepletenih kultura i vjera, nacija i stavova, nije moguće mir graditi bez istine koja stvara klimu povjerenja.

Zato sam posebno zahvalan da slažemo mozaik naše prošlosti studijskim ispitivanjem činjenica i stvaranjem objektivne slike i o vremenima, stvarnostima i ljudima. Valja skinuti sve one sjene koje se nametnu na ljude i nadviju nad njih koji su toliko toga utkali u našu prošlost i tako zadužili našu sadašnjost. Ovaj Zbornik radova jedan je način oduživanja ljudima koji su hrabro svjedočili svoje uvjerenje i svoju odanost, plaćajući skupu cijenu opstanka i čuvanja svojega identiteta, i pomažući drugima vjerujući u pobjedu dobra.

Neka i ovaj Zbornik pokaže da Istina pobjeđuje laž, dobrota pobjeđuje zlo, svjetlo natkriljuje tamu.

Uz iskrenu zahvalu priređivačima ovog Zbornika, kao i priređivačima simpozija, posebna zahvala svim predavačima koji su studiozno pristupili pripremanju svoje teme. Sada ostaje onima koji imaju glad za istinom da posegnu iščitavati i tako upoznati našu prošlost i kroz ljude koji sebe u nju utkaše. Na budućim generacijama ostaje da dovrše istraživanje na temelju još neispitanih dokumenata koji čekaju marljive i sposobne ljude da skinu prašinu s naše prošlosti kako bi uprisutnili istinu naše prošlosti u sadašnjost te ponosno gradili

našu budućnost.

O blagdanu sv. Ćirila i Metoda 2014., na godišnjicu smrti Krunoslava Stjepana Draganovića.

Vinko kardinal Puljić
nadbiskup metropolit vrhbosanski

UDK: 272-726.3 Draganović K.
929 Draganović K.
Stručni rad

KRUNOSLAV STJEPAN DRAGANOVIĆ (1903.-1983.)

Franjo TOPIĆ
Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, BiH - 71000 SARAJEVO

Sažetak

Krunoslav Draganović je rođen u Brčkom 1903. godine. Osnovnu školu je završio u Travniku, gimnaziju u Sarajevu. Studirao je pet semestara na Politehnici u Beču, a onda prelazi na studij teologije u Sarajevo. Bio je svećenik Vrhbosanske nadbiskupije, doktorirao u Rimu, bio profesor povijesti u Zagrebu. Od 1943. je u Rimu predstavnik Crkve, a i NDH-a. Od 1963. živi u Austriji, 1967. je osvanuo u Jugoslaviji. Predavao je na sarajevskoj Teologiji, gdje umire 1983.

Prof. dr. Krunoslav Draganović je jedna od najznačajnijih crkvenih i hrvatskih osoba našeg područja sredine XX. st. Pomogao je tisućama prognanih Hrvata poslije II. svjetskog rata u Rimu, tisućama logoraša u više talijanskih logora za ratne prognanike, oko 80.000 zarobljenih Slovenaca, Srba, Crnogoraca po Italiji. Draganović je zaposlio desetak tisuća osoba u Njemačkoj i Austriji, pomogao je da otputuje oko 30.000 poniženih i uvrijeđenih Hrvata i drugih u Južnu Ameriku, našao stipendije stotinama studenata. Draganović je kao pojedinac silno puno učinio da se umanji teška hipoteka NDH-a, koja je učinila brojne zločine. Draganović je kao usamljenik radio i dobrano uspijevao da se na Zapadu popravi slika o hrvatskom narodu i Crkvi u Hrvata koje su pobjednici, pogotovo iz bivše države, nastojali stalno bojiti što crnjim bojama.

Ključne riječi: *Draganović, svećenik, prognanici, Hrvati, Sarajevo, znanost, humanitarna pomoć.*

1. Osoba i djelo te značenje za Crkvu u Hrvata i hrvatski narod

Govoriti o Draganoviću, znači govoriti o tisućama prognanih Hrvata u Italiji, govoriti o Draganoviću, znači govoriti o tisućama logoraša u više talijanskih logora za ratne prognanike, pisati o Draganoviću, znači pisati o 80.000 zarobljenih Slovenaca, Srba, Crnogoraca po Italiji. Pisati o Draganoviću, znači pisati o desetak tisuća osoba koje je zaposlio u Njemačkoj i Austriji, pisati o Draganoviću, znači pisati o 30.000 zbrinutih, poniženih i uvrijeđenih Hrvata i drugih u Južnoj Americi, govoriti o Draganoviću, znači govoriti i pisati o stotinama studenata kojima je Draganović osigurao stipendije, studij i solidan život. Pisati o

Draganoviću, znači govoriti o borbi za ublažavanje teške hipoteke NDH-a, koja je učinila brojne zločine. Pisati o Draganoviću, znači pisati o borbi jednog usamljenika da bi se na Zapadu popravila slika o hrvatskom narodu i Crkvi u Hrvata koje su pobjednici, pogotovo iz bivše države, nastojali stalno bojiti što crnjim bojama.[1]

Samo da kratko podsjetim na osnovne podatke iz Draganovićeva života i rada zbog boljeg razumijevanja ovog simpozija: Krunoslav Draganović je rođen u Brčkom 30. listopada 1903. godine.[2]

Nakon osnovne škole u Travniku, gdje mu je otac bio učitelj, maturirao je 1922. na Realnoj gimnaziji u Sarajevu. Studirao je pet semestara na Politehnici u Beču i položio I. državni ispit 1925. godine. Iste godine odlučuje se za svećenički poziv i počinje studirati na sarajevskoj Visokoj filozofsko-teološkoj školi. Već se tijekom studija bavio pisanjem te je 1926. godine objavio zapažen i do danas značajan članak „Hrvatski katolici u Bosni i Hercegovini u svjetlu statistike". Za svećenika Vrhbosanske nadbiskupije zaređen je 1. srpnja 1928. godine. Do 1932. godine bio je kateheta na državnim školama i ujedno ravnatelj Statističkog ureda HKD Napretka i Napretkove zadruge. U to vrijeme izradio je zidnu kartu *Katolička crkva nekad i danas* (130 cm x 130 cm; 1935.), koja i danas ima svoju veliku vrijednost.

Nadbiskup Ivan Šarić šalje Draganovića 1932. u Rim na Papinski orijentalni institut – dio Papinskog sveučilišta *Gregoriana* - gdje je proučavao kršćanstvo Istoka i islam. Već 1935. branio je doktorsku disertaciju pod naslovom „O nazadovanju katolika u Bosni i susjednim zemljama u 17. stoljeću".

Teza je prvo objavljena u dva dijela u časopisu *Orientalia Christiana Periodica* 1937. godine, zatim su oba dijela teze objedinjena

1 Podsjećam što se već gotovo zaboravilo da su mnogi od Viktora Novaka do Živojinovića, Bulajića, Krestića i drugih sustavno pisali da je hrvatski narod genocidan i da je slično tako genocidna i Katolička Crkva u Hrvata.

2 Sad već postoji obilna literatura o njegovu životu i radu: Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010.; Ratko PERIĆ, „De viris illustribus Vrhbosanske Bogoslovije (1890-1945.)", *Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890-1990.: zbornik radova znanstvenoga simpozija održanog u Sarajevu 3. i 4. srpnja 1991. prigodom obilježavanja stote obljetnice postojanja Bogoslovije*, ur. Pero SUDAR – Franjo TOPIĆ – Tomo VUKŠIĆ, Sarajevo – Bol, 1993., 329-333; Vera KATZ, „Krunoslav Draganović 1903.-1983.", *Hrvatski narodni godišnjak,* Sarajevo, 2012., 72-80; Mijo IVUREK, *Život i djelo Krunoslava Draganovića (1903.-1983.),* Zagreb – Sarajevo, 2013. Autor donosi Draganovićev životopis i više tekstova o njemu i njegovu radu, kao i Draganovićevih tekstova.

i objavljena u *Excerpta ex Orientalia Christiana Periodica,* a tek 1991. na hrvatskom jeziku u izdanju *Crkve na kamenu* iz Mostara pod naslovom *Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje.* Više puta je citirana u domaćim i inozemnim djelima, što znači i na stranim jezicima.

Tijekom studija u Rimu proveo je mnogo vremena u Vatikanskom arhivu, a rezultate istraživanja objavljivao je u raznim časopisima, kao npr.: *Croatia Sacra* u Zagrebu, u *Starinama* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, u Napretkovim izdanjima u Sarajevu itd. Osim u Rimu često je boravio u Parizu i Istanbulu radi učenja stranih jezika i istraživanja, ali se bavio i pastoralnim radom okupljajući žitelje tamošnjeg hrvatskog iseljeništva.

U Sarajevo se vratio 1935. godine i obavljao je različite dužnosti. Od školske 1935. godine radio je kao vjeroučitelj u osnovnoj i građanskoj školi Sestara milosrdnica u Sarajevu, ali i u drugim školama, među kojima i na Ženskoj gimnaziji u Sarajevu. Uz posao vjeroučitelja bio je prvo tajnik Nadbiskupa, a kasnije kancelar Vrhbosanske nadbiskupije, a 1939. godine i predsjednik Duhovnog stola. Uz sve te službe bio je duhovnik nekoliko katoličkih vjerskih društava te upravitelj nakladnog poduzeća *Akademija Regina Apostolorum* koja je izdavala brojne časopise i knjige. Bio je veoma aktivan u Hrvatskom kulturnom društvu Napredak. Njegova angažiranost na mnogim poslovima nije ga omela u znanstvenom radu. Bio je jedan od autora u *Poviesti hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine* s prilogom u I. svesku koji obrađuje povijest Bosne do pada pod osmansku vlast, objavljenoj u Sarajevu 1942. u izdanju HKD-a Napredak (pretisak 1991. i 1998. u izdanju istog izdavača). Izradio je izvanredan *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji,* Sarajevo, 1939. godine. Pod pseudonimom Hrvoje Bošnjanin 1940. godine objavio je studiju *Hrvati i Herceg-Bosna,* koja je ostala zanimljiva sve do naših dana.

Krunoslav Draganović je u prosincu 1940. habilitirao a u siječnju 1941. otišao je u Zagreb predavati povijest na Katoličkom bogoslovnom fakultetu, najprije kao docent i brzo je postao redoviti profesor. Logično je pitanje zašto Draganović nije predavao u Sarajevu. Zato što su prema ugovoru s Nadbiskupijom jedino isusovci mogli predavati na Vrhbosanskoj teologiji.

Krajem 1941. godine imenovan je od strane Episkopata članom Vjerske komisije za prelaske na katoličku vjeru. U to vrijeme uređivao je znanstveni časopis *Croatia Sacra,* bio je član Glavnog odbora Matice hrvatske, a od svibnja 1941. godine postao je potpredsjednik upravnog

odbora Zavoda za kolonizaciju, sa zadaćom da provede preseljenje između 4.000 do 5.000 Hrvata iz Makedonije u Hrvatsku, koji su nakon propasti Kraljevine Jugoslavije ostali nezbrinuti. Osnovao je Odbor za primanje slovenskih izbjeglica, kojem je bio predsjednik dvije godine, sa zadatkom organiziranja pomoći za oko 14.500 izbjeglica iz Slovenije koji su pobjegli u strahu od njemačkog okupatora. Odbor je bio organizacija koja je okupljala sva glavna hrvatska dobrotvorna i socijalna društva (Hrvatski radiša, Hrvatski Crveni križ), ali i Slovenski Crveni križ, HKD Napredak, Grad Zagreb, Caritas Zagrebačke nadbiskupije, zastupnike zagrebačkih Slovenaca te predstavnike slovenskih izbjeglica. Koordinacija u njihovu radu bio je Draganoviću jedan od važnih poslova. Osim pomoći slovenskim izbjeglicama, intervenirao je mnogo puta za ljude u nevolji različitih nacija i profila. Uz profesorski posao i karitativni je rad postao dio njegove osobnosti. Nemoguće je pobrojiti sve ljude kojima je pomagao, a to mu je s jedne strane donosilo zahvalnost onih koji su to znali cijeniti, a s druge, nevolje s kojima će se morati nositi cijeli život. Kao svećenik koristio se svojim, ali i autoritetom Crkve mada je i mnoge ljude na vlasti osobno poznavao. Pored svih tih poslova urednički je pripremio za tisak zadnji broj časopisa *Scientia Croatiae,* arhiva za povijest Hrvata u kojem su izašle neke njegove studije od 1933. godine pa dalje do zadnjeg broja u kojem je objavio raspravu „Katalog katoličkih župa u Bosni i Hercegovini XVII. vijeka". S Josipom Butorcem napisao je kratku *Poviest Katoličke crkve u Hrvatskoj* koju je izdalo Društvo sv. Jeronima u Zagrebu 1944. godine. Pred odlazak u Rim priredio je svečani i opsežni broj časopisa *Croatia Sacra* u kojem su prezentirane veze Hrvata sa Svetom Stolicom, vjerska povijest Hrvata, zatim što su ugledni Hrvati doprinijeli katoličkoj filozofiji, teologiji, umjetnosti i znanosti, u čemu su bili zaslužni za Sv. Stolicu te koje su blaženike i časne sluge Božje dali Katoličkoj Crkvi. Kako je to naišlo na dobar prijem, u znanstvenim katoličkim krugovima rodila se ideja da se ta studija objavi i na stranim jezicima, prvo na talijanskom, a zatim na španjolskom i engleskom. Iznimno raznolika djelatnost svećeničkih, profesorskih, humanitarnih, znanstvenih, uređivačkih i mnogih drugih poslova obilježila je njegov boravak u Zagrebu tijekom nepune tri godine.

Zatim dolazi pravi povijesni obrat u njegovom životu: „U kolovozu 1943. bilo je sve odlučeno glede mog puta u Rim. Imenovan sam savjetnikom hrvatske delegacije kod Sv. Stolice – to mi je osiguravalo materijalni opstanak izvan domovine – a ujedno dobio ovlasti da zastupam

Hrvatski crveni križ i, kasnije Caritas Zagrebačke nadbiskupije."[3] Novu dužnost obavljao je u Rimu, ali mu ratne i političke prilike nisu pogodovale u postizanju većih uspjeha. Uspostavio je dobre kontakte s vatikanskim Državnim tajništvom, njemačkim, mađarskim, slovačkim i na poseban način s engleskim poslanikom u Vatikanu Lordom Osborneom. S obzirom na to da poslije kapitulacije Italije hrvatsko poslanstvo pri Svetoj Stolici nije imalo neki osobiti značaj, Draganović se više okrenuo izdavanju svoje knjige na talijanskom jeziku, u čemu je doživio velik uspjeh. Uvodnik za njegovu knjigu napisao je kardinal Pietro Fumasoni Biondi, protektor Hrvatskog zavoda u Rimu. Tiskana je u 3.000 primjeraka te rasprodana, a zarada od knjige poslužila je kao početni kapital za zbrinjavanje ogromnog broja izbjeglica. Izdanja na ostalim svjetskim jezicima nisu izišla jer Rimski vikarijat nije dao dopuštenje za tisak očekujući, prema Draganovićevu mišljenju, skore političke promjene. Sredinom prosinca 1943. godine Draganović se sastao sa čelnim ljudima Nezavisne Države Hrvatske, ministrima Mladenom Lorkovićem, Milom Starčevićem, Lovrom Sušićem te s predstavnicima Hrvatske seljačke stranke u namjeri da se bez znanja Pavelića poduzme diplomatska aktivnost za prijelaz na stranu Saveznika. Prema Draganovićevu kazivanju, taj njegov posjet Zagrebu bio je opasan za njegov život jer je dobio saznanja da bi mogao biti uhapšen od Gestapoa zbog veza s antifašistima i Židovima u Italiji. Po povratku u Rim u siječnju 1944. s Antonom Wursterom, tajnikom poslanstva NDH-a pri Sv. Stolici, izradio je *Memorandum* za englesku vladu koji je trebalo proslijediti lordu Osborneu. Uspio je doći do lorda, ali povoljan ishod za *Memorandum* nije postigao jer je neki Hrvat došao prije do lorda i optužio Draganovića da je ustaša.[4] Međutim, on nije odustajao od svojeg političkog rada, bolje rečeno od svojeg društvenog i općenarodnog rada. Tijekom posljednje dvije godine rata bio je vrlo aktivan u slanju izvješća britanskim i američkim diplomatima u Rimu te savezničkom vrhovnom zapovjedništvu u Sredozemlju kod kojih je tražio očuvanje hrvatske neovisnosti i izlazak iz zemlje Hrvatskih oružanih snaga i izbjeglica, objašnjavajući političke prilike u Hrvatskoj. Draganovićev karitativni rad postao je u to vrijeme još intenzivniji. U prvom redu obilazio je logore od Gonarsa u Furlaniji do Sicilije i Lopara u koje je fašistička Italija smjestila oko 80.000 interniraca, odnosno jasnije rečeno zarobljenika, iz Crne Gore, Istre, Slovenije i iz drugih krajeva koji su bili pod njezinom

3 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 94.

4 *Memorandum* i neke druge informacije donosi M. IVUREK, *Život i djelo Krunoslava Draganovića,* 189-194.

vojnom kontrolom. Tim je ljudima trebalo pomoći. Za pomoć poratnim izbjeglicama prvo je bila osnovana Hrvatska bratovština sv. Jeronima u Rimu, koja će se kasnije preimenovati u Hrvatski komitet, jer je pomoć bila organizirana prema narodima, sa zadaćom da se izbjeglicama materijalno i duhovno pomogne. Draganović je bio tajnik spomenute Bratovštine. Papinska pomoć *(Assistenza Pontificia)* bila je krovna organizacija za pomoć u kojoj su radile mnoge časne sestre i svećenici iz Hrvatske. Draganović im se priključio u vrijeme općeg meteža – kapitulacije Italije i dolaska Anglo-Amerikanaca. Svoju snalažljivost Draganović je posebno iskazao u spašavanju ljudi iz tamnica koji su bili osuđeni prema talijanskim vojnim zakonima. Prema Draganovićevu iskazu, spašavao je ljude različita nacionalnog, političkog i socijalnog statusa na vrlo nevjerojatne načine, osigurao im legitimaciju HCK (Hrvatskog crvenog križa) potvrđenu od Nijemaca i dao upute o daljnjem kretanju. Osim napornog rada s izbjeglicama Draganović je uspio pomoći mons. dr. Jurju Magjercu napisati i izdati knjigu na hrvatskom i talijanskom jeziku povodom 500. obljetnice Zavoda sv. Jeronima, odnosno nekadašnje Ilirske bratovštine koja je zbrinjavala izbjeglice pred naletom Osmanlija.[5] Dolaskom Saveznika u Italiju Draganović se nakratko povukao iz javnog života. Nastanio se u Kolegiju sv. Jozafata (Rim) i ostao tamo preko godinu dana – do kraja 1945. godine – zatim se preselio u pansion Sestara della SS. Adolarata blizu Trga sv. Petra. Prema Drganovićevu mišljenju morao je napustiti i ovo mjesto stanovanja te se preseliti privatno kod obitelji Ercoli jer se Vatikan nastojao distancirati od njega. Nakon završetka rata, Draganović se potpuno predao radu Hrvatske bratovštine sv. Jeronima osnovanoj pri Zavodu sv. Jeronima u Rimu poput one iz turskih vremena.[6]

Ova organizacija bila je ujedno i veza s prognanicima i s drugim institucijama za pomoć, a to su bile: Papinska pomoć, Crveni križ, Savezn̈ička uprava svih kampova u Italiji, američka dobrotvorna organizacija National Catholic Wellfare Conference, protestantska organizacija World Council of Churches i mnoga druga katolička dobrotvorna udruženja, ali i talijanska ministarstva, posebno unutrašnjih poslova, a nešto kasnije najznačajniji je bio Komesarijat Ujedinjenih nacija za zaštitu izbjeglica koji je imao svojeg stalnog člana u Komisiji za dodjelu političkog azila. Preko njih je velik broj

5 Juraj MAGJEREC, *Hrvatski zavod Sv. Jeronima u Rimu (Istituto S. Girolamo degli Illirici 1453.-1953.)*, Rim, 1953.

6 Andrija LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama“, *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001)*: *zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima,* Rim, 2001., 771-841.

ljudi odselio prvo u Argentinu, a zatim u Paragvaj, Čile, Venezuelu, Brazil, Kanadu, SAD, Australiju, Južnu Afriku i drugdje. Određen broj izbjeglica otišao je na rad u Englesku, Njemačku, Nizozemsku i još neke europske zemlje, a Draganović se potrudio da im se nakon godine dana rada ostavi mogućnost odlaska u treće zemlje. Deset godina Draganovićeva rada s izbjeglicama (1943.-1953.) bilo je intenzivno kao što je bilo sve što je radio u životu. Kroz te godine pomogao je ogromnom broju ljudi, ali i stekao mnogo neprijatelja među crkvenom i političkom elitom. Dr. Simčić, koji je dobro poznavao prilike, napisao je da je Draganović pronašao u Njemačkoj posao za oko 10.000 jadnih prognanika.

Simčić ovako obrazlaže svoje pisanje o Draganoviću: on „nedvojbeno zauzima posebno mjesto i svojom bogatom ličnošću i djelatnošću na znanstvenom polju, još više svojom izvanrednom, upravo herojskom požrtvovnošću u spasavanju tisuća ugroženih ljudi u teškim poratnim godinama, što ga čini jednim od najzaslužnijih Hrvata dvadesetog stoljeća“.[7]

„Možda je najtežu borbu Bratovština vodila oko spasavanja izbjeglica od izručenja Titovoj Jugoslaviji“ veli Lukinović.[8] Bratovština je imala o tome jasan stav da „nitko ne želi izuzeti odgovornosti za ratne zločine one osobe koje su te zločine počinile, jer je to pitanje jasno i svatko tko je kriv treba biti kažnjen“.[9] No, mnogi od isporučenih ljudi nisu bili u Jugoslaviji suđeni, nego su bili bez suda pobijeni.[10] Nakon Draganovićevih i drugih predstavki sve do američkog predsjednika Trumana, Amerikanci su odlučili da se nijedan osumnjičeni ne može izručiti bez njihove suglasnosti.

Lukinović drži da se Draganovićevim zalaganjem oko 20.000 Hrvata uselilo u Argentinu i još oko desetak tisuća u druge južnoameričke zemlje,[11] a da je samo u Njemačkoj zaposlio, kao što tvrdi i dr. Simčić, oko deset tisuća prognanika.[12] I među samim izbjeglicama bilo mu je onih nenaklonjenih zbog nekih ljudskih slabosti i zloće, a neki su mu namjestili i velike afere. Međutim, nije ga to omelo u njegovu radu. Prema

7 Milan SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903-1983)“, *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001)*: *zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima,* Rim, 2001., 843.

8 M. SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903-1983)“, 811.

9 M. SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903-1983)“, 812.

10 M. SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903-1983)“, 812.

11 M. SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903-1983)“, 819.

12 M. SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903-1983)“, 849.

jednom iskazu komunističkim istražiteljima ostalo je zabilježeno: „Uložio sam veliki trud i svu svoju dovitljivost, da pomognem braći. Ostao sam jednako neimućan kao i prije, što više trošio sam bezobzirno i svoja vlastita sredstva za siromahe i ratnike. Uzdam se u Boga, da mi se nikada nije prilijepio za prste tuđi novac ili tuđe stvari, koje su, posebno ističem, bile određene kao pomoć ljudima u nevolji, iako sam mnoge milijune preko svojih ruku premetnuo."[13] Draganović je pomagao i školovanje studenata kojih je već 1945. godine u Italiji bilo preko 200. Koordinirao je rad domova za studentice u Rimu i studenata u Padovi, a zatim se svojom upornošću i vezama probio do Španjolske putem institucije OCAU (*Obra Catolica Auxilio Universitario),* koji su primili 40 studenata u Internacionalni kolegij Santiago Apostol, a kasnije je uspješno posredovao za stipendije u Njemačkoj, Nizozemskoj, Austriji i Europskom kolegiju u Strasbourgu. Pored toga, razumijevanje i brigu za radnike u tuđem svijetu pokazao je i izradom *Malog priručnika njemačkog jezika za hrvatske radnike,* objavljenog 1958. godine, a koji mu je donio dobar prihod.

1.1. Draganović i Zavod sv. Jeronima

Draganović je boravio u Papinskom hrvatskom zavodu sv. Jeronima u Rimu od 1953. do 1958. godine. Međutim, bio je prisiljen napustiti ovu instituciju zbog pritisaka jugoslavenske vlade na biskupe, uvjetujući njegovim odlaskom iz Zavoda slanje svećenika iz Jugoslavije na studije u ovaj Zavod. Preko istraživanja Draganovićeva boravka u ovom Zavodu moguće je shvatiti slojevitost u poslovima uređivanja odnosa između komunističke vlasti i Katoličke Crkve u Jugoslaviji, koja se odvijala na različitim razinama: od usklađivanja političkih odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice, zatim unutarpolitičkih odnosa između države i Crkve. Kontrolirajući ukupan politički, državni i ekonomski sustav u zemlji, Komunistička partija je preko državnih institucija nastojala uspostaviti dominaciju i nad vjerskim zajednicama, a na poseban način nad Katoličkom Crkvom u Jugoslaviji. Pritisak je vršen na biskupe, ali i na Biskupsku konferenciju Jugoslavije, preko kojih je vlast željela donekle neutralizirati neprijateljsku djelatnost svećenika u inozemstvu, gdje ih je prema nekim podacima bilo 1083, od koji su neki bili na čelu ili su aktivno djelovali u brojnim organizacijama nenaklonjenim jugoslavenskom režimu.[14]

13 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 102.

14 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 11, nota 3. Akmadža ovaj podatak preuzima od Komisije za odnose s vjerskim zajednicama. Ovaj nam broj izgleda prevelik.

Jugoslavenskim vlastima je na poseban način smetalo „gnijezdo ustaštva“ - Zavod sv. Jeronima u Rimu. To je bila najpovoljnija institucija za djelovanje jer je Crkva bila zainteresirana za slanje svojih svećenika na specijalizaciju, a vlast je to koristila da se iz ove institucije sklone svi oni za koje je smatrala da djeluju protiv Jugoslavije. Zavod je žigosan od Jugoslavije kao „leglo ustaštva“, a svećenici među kojima su bili: Ivan Tomas, Antun Golik, Pavao Jesih, Velimir Čapek, Ivan Tišler, Vinko Brajević, Marko Japunčić, Antonio Kozina, Josip Lončar, Marijan Pavat, Antonio Petani, Branko Radetić, Janko Segarić i Ivan Vitezić proglašavani su „okorjelim ustašama“, u skladu s jugoslavenskom ideologijom da su praktično svi Hrvati smatrani ustašama ako nisu podržavali Jugoslaviju. No, najsnažnija kampanja za uklanjanje iz Zavoda vodila se protiv Krunoslava Draganovića kao najistaknutije osobe među njima koji je bio za jugoslavenske vlasti ne samo „ustaša“ nego i „ratni zločinac“.

Fabijan Veraja, splitski svećenik i visoki dužnosnik Kongregacije za kauze svetih, bio je i sam sudionik ovih prijepora i donosi dosta novih pogleda, informacija i stavova oko događanja u sv. Jeronimu i oko pitanja Draganovićeva boravka i odlaska iz Zavoda. Ono što je u knjizi naglašeno prisutno jest sukob „projugoslavenske“ struje na čelu s vicerektorom i kasnijim rektorom (1957.) dr. Đurom Kokšom, gdje autor ubraja i zagrebačkog nadbiskupa Franju Šepera, beogradskog nadbiskupa Ujčića i još neke. Druga struja je „prohrvatska“ kojoj je na čelu Draganović, a u nju pripadaju dr. Ivan Tomas, dr. Krešimir Zorić, dr. Simčić i njih podržavaju „dalmatinski biskupi“. Ova struja je predlagala dr. Zorića za rektora Zavoda.[15]

Razumljivo je da je bio interes Biskupske konferencije u Jugoslaviji omogućiti specijalizaciju svećenicima iz Jugoslavije u Zavodu sv. Jeronima, a da bi se to ostvarilo, morali su „očistiti“ ovu instituciju od „neprijateljskih elemenata“. Takvim kompromisnim djelovanjem biskupi su se zamjerili istaknutim svećenicima u inozemstvu. Oni su ih optuživali da se ne brinu dovoljno o njima, da popuštaju komunistima i slično. Ni Draganović nije imao uvijek razumijevanja za biskupe u zemlji, ali je smatrao razboritim da crkvene vlasti iskoriste „kartu Draganović“ u postizanju što više ustupaka kod komunističkih vlasti. Godine 1966. *Protokolom* su regulirani odnosi između Svete Stolice i SFRJ-a pa je i

15 Fabijan VERAJA, *Putovima Providnosti: Hrvatski Zavod sv. Jeronima u Rimu i dušobrižništvo hrvatskih iseljenika u kontekstu Ostpolitik Svete Stolice*, Rim – Split, 2013. I u ovoj knjizi Draganović je među najspominjanijima.

„slučaj Draganović“ izgubio na važnosti.[16]

Draganović se 1963. godine odselio u Austriju i smjestio se u Pressbaumu nedaleko od Beča. Od tada započinje intenzivnije istraživati arhivsku građu bečkih arhiva pripremajući se za pisanje poslijeratne povijesti hrvatskog naroda. Dok je bio u Pressbaumu, obavljao je službu drugog kapelana u sestarskom zavodu *Sacre Coeur* (Presv. Srce Isusovo). Surađivao je s mnogim stranim listovima kao što su: *Sudetendeutsche Zeitung, Rheinischer Merkur, Neue Limburger,* radio *Deutsche Welle* u Kölnu, zatim u *NCWC-News*, *Münchner Merkur, Hrvatska revija* i mnogi drugi.

1.2. Draganovićev društveni i politički angažman

Jedna od kontroverznih strana i Draganovićeva života jest politika. Kad su prognanici riješili osnovna životna pitanja, onda je došlo do sravnjivanja računa o II. svjetskom ratu, o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, o uzrocima narodne katastrofe, o odgovornostima i krivicama. Tadašnja hrvatska emigracija može se svrstati u tri političke grupe: jedna ustaška opcija oko Pavelića i Luburića, druga demokratska koja je osuđivala ustaški režim za propast NDH-a i za tešku kriminalizaciju čitavog hrvatskog naroda kao genocidnog i treća oko Hrvatske seljačke stranke koji su insistirali na legitimitetu svoje stranke kao jedine izabrane na izborima.

Kako je politička borba nemilosrdna, to su i Draganovića optuživali da je „svećenik politikant“. Na to je on 1965. odgovorio u jednom dugom intervjuu Vinku Nikoliću: „Nikad nisam krio svog nacionalno-patriotskog osvjedočenja, otklanjajući pri tom totalitarizam, bilo onaj crveni kao i onaj crni. Ako ljubiti svoj narod i raditi za njega, pa i u javnom životu, znači biti ‘politikant’, onda rado prihvaćam na sebe tu ljagu. Uostalom, i Krist nas je učio ljubiti svoj narod“.[17] Draganović je zagovarao demokratsku raspravu, traženje zajedničkog i općeg nacionalnog interesa, a u tu je svrhu predlagao da se Pavelić i njegove pristaše povuku iz javnog života, a istovremeno je uspostavio vezu s dr. Mačekom i poslije s dr. Krnjevićem, predsjednicima HSS-a, a nastojao je uključiti i one iz demokratskog kruga u traženje zajedničke platforme. Podržao je osnivanje Hrvatskog narodnog vijeća (1962.) kao izraze nastojanja ujedinjavanja suprotstavljenih političkih opcija.

16 Agostino CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti: Sveta stolica i komunističke zemlje (1963.-1989.)*, Zagreb, 2001.

17 Vinko NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, Paris – München, 1967., 343-344.

Simčić tvrdi: „Komunistička Jugoslavija ga je napadala više nego bilo kojega drugog Hrvata u emigraciji.“[18] Draganovićeva neumorna aktivnost na različitim područjima i briga za status Hrvata kao prognanika dovela ga je do sudjelovanja u osnivanju Hrvatskog narodnog odbora (München), ali se od njih kasnije udaljio zbog razilaženja s predsjednikom Brankom Jelićem.[19]

Godine 1967. dolazi do raskola unutar HNO-a kada Miroslav Varoš osniva Hrvatski demokratski odbor (HDO). Općenito se smatra da je Varoš bio Udbin agent, a bio je blizak Draganoviću, što mu je vjerojatno UDBA naredila. Varoš je početkom 1970. pobjegao u Jugoslaviju. Hrvatska emigracija je bila vrlo aktivna, ali i podijeljena.[20]

1.3. Saga o povratku u domovinu

Povratak u Jugoslaviju jedna je od najintrigantnijih tema u životu Draganovića, o čemu će biti više govora u nekim izlaganjima i što pobuđuje velike diskusije dovoljne za jedan filmski triler. On je očito bio po sebi predodređen da bude neobičan.

Draganović je postao „slučaj“ kad je nestao iz Trsta u rujnu 1967. Još uvijek su nerazjašnjene okolnosti pod kojima se vratio u Jugoslaviju o čemu postoje različita mišljenja među povjesničarima, a time i mnoga kontroverzna tumačenja. Bio je u istražnim zatvorima, ali mu nije suđeno. Enigmi povratka u Jugoslaviju i sam je doprinio. Nema valjda hrvatskih emigrantskih tiskovina koje nisu više puta pisale o Draganovićevu povratku u Jugoslaviju a osnovne su dvije teze: 1) da je kidnapiran, 2) da se dragovoljno vratio što je bila službena jugoslavenska verzija, a nju su preuzele i neke emigrantske novine.[21]

Draganović je izdiktirao profesoru Vrhbosanske katoličke teologije dr. Zvonimiru Baotiću svoju verziju i nju je objavio nekadašnji sarajevski profesor a onda rektor sv. Jeronima dr. Ratko Perić. Taj dokument nije došao u ruke Udbe, nego je završio u Vatikanu i predan je Zavodu sv.

18 M. SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903-1983)“, 851.

19 Godine 1950. u Münchenu osnovan je HNO. Njegovi su osnivači bivši ustaški dužnosnici: dr. B. Jelić, dr. S. Buć, dr. M. Frković, dr. E. Bauer, a među njima je bio i dr. Draganović. Smatrali su da bi za hrvatske nacionalne interese bilo najbolje kad bi se Pavelić povukao iz javnog i političkog života. Osnovna ideja je bila borba za uspostavu suverene hrvatske države.

20 Vidi: Ivan ČIZMIĆ, „Hrvatska politička emigracija i hrvatska država“, *Vjesnik*, 30. 8. do 30. 10. 2004.

21 Siniša IVANOVIĆ, *Špijun u mantiji,* Beograd, 1987.

Jeronima, što je opet povezalo Draganovića i Zavod. Draganović je tvrdio da su ga poznanici Asim Šahinpašić i Ivan Galić prevarom ili zabunom prevezli u Jugoslaviju blizu Trsta. Ne ulazeći u prosudbu ovog zamršenog pitanja, navest ćemo dio njegove vlastoručne oporuke, koja je priložena u fotokopiji „Sjećanjima", a pisana u Sarajevu 1973.:

„*Opozivam svoju oporuku koju sam napisao i ostavio u inozemstvu prije mog nenamjeravanog i nedobrovoljnog povratka u domovinu koji se dogodio Božjom a ne mojom odlukom, sigurno radi većeg dobra mojega i moje braće. Zahvalan sam Providnosti za ovaj čin, koji će - smatrao sam to sigurnim - završiti mojom osudom i neizbježnom smrću, ali se, usprkos svemu, dogodilo protivno. Ex necessitate faciendo virtutem (iz nužde stvarajući krepost) dao sam izjavu, i usmenu i pismenu, da nisam bio nasilno otet, ali nisam nigdje ni ustvrdio da sam se, svojom voljom i odlukom, povratio u domovinu. Znam da sam dvoznačnom formulacijom rečenica ostavio na mnoge utisak svojevoljnog povratnika, ali taj preduvjet za svoju slobodu nisam smatrao nikakvim zlom (ali također ne i nikakvim junaštvom)... pri punoj svijesti, na Stupu (Sarajevo, op. FT), dne 4. veljače 1973. Sveć. Krunoslav Draganović, v. r.*"[22]

Nakon završene duge i naporne istrage živio je u Sarajevu, bavio se znanstvenim radom, predavao crkvenu povijest na Visokoj filozofsko-teološkoj školi i dosta pisao. Svaki period Draganovićeva života bio je vrlo zanimljiv i dramatičan. I njegovo puštanje na slobodu, ali pod stalnom paskom tajne službe, uznemirilo je domaće i inozemne crkvene i političke krugove. Vrhbosanski nadbiskup Smiljan F. Čekada uspio je spriječiti namjeru vlasti da Draganovića smjeste u nadbiskupsku rezidenciju, oko čega su se vodili brojni pregovori na najvišim razinama saveznih i republičkih organa vlasti.[23]

Draganovićev životni i radni elan nije se umanjio ni poslije povratka. Bez obzira na sve poteškoće on je opet bio vrlo aktivan. Predaje na Vrhbosanskoj teologiji, koordinira i uređuje monumentalni *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji - Cerkev v Jugoslaviji 1974*, piše nekoliko vrijednih djela, o čemu će biti naširoko govora, obilazi župe i propovijeda, općenito je društveno aktivan.

Draganovićeva bibliografija je brojna i pokazuje se kao nezaobilazan izvor za bosansko-hercegovačku i hrvatsku crkveno-povijesnu i demografsku tematiku. Široka naobrazba otvorila mu je

22 Ratko PERIĆ, „Draganović o sebi", *Kolo* 8 (1998.), 349-379; Više literature o ovom pitanju donosi M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 257-259, kao i M. IVUREK, *Život i djelo Krunoslava Draganovića,* 325-339.

23 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 72-76.

suradništvo u više enciklopedijskih i leksikografskih izdanja: *Hrvatska enciklopedija, Lexikon für Theologie und Kirche* i *Enciclopedia Cattolica*.[24]

Preminuo je u Sarajevu 5. srpnja 1983. godine i netko je zgodno primijetio da je bilo više udbaša na sprovodu nego svih ostalih.

Nije se teško složiti s mišljenjem da će Draganović ostati još dugo zagonetna i neiscrpna tema, ali to ne znači da se ne treba baviti ovom neobično važnom osobom. Ne zna se što je kod njega zanimljivije: Drugi svjetski rat i njegov odnos prema NDH-u ili poslijeratno doba u Italiji, ali je svakako najintrigantniji njegov povratak u Jugoslaviju. Potrebno je Draganovića kao i svakoga smjestiti u ondašnji povijesni i politički kontekst te dobro upoznati njegov znanstveni i posebno humanitarni i politički rad pa će biti jasnije zašto je bio u Jugoslaviji predstavljan kao „državni neprijatelj“, „ratni zločinac“, „zlatni pop“, „trgovac bijelim robljem“ i slično. Osvjetljavajući i istražujući „slučaj Draganović“ , bit će moguće bolje shvatiti i ulogu još nekih vjerskih i političkih ličnosti u svim tim događajima.

2. Uloga i značenje prof. dr. Krunoslava Draganovića za Crkvu i hrvatski narod

2.1. Organizatori Simpozija

Red je da kažem nešto o samom simpoziju. Povod za ovaj simpozij je stodeseta obljetnica od rođenja i trideseta od smrti prof. dr. sc. Krunoslava Draganovića, svećenika, povjesničara, političara i humanista. Po mojem sudu razlozima za ovaj međunarodni simpozij ni broja se ne znade.

Prije svega izražavam veliku radost da se ovaj simpozij konačno događa, bila je želja i prije deset godina, ali nije išlo. Na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu priređen je prije deset godina jedan okrugli stol s tri predavača. Sasvim je razumljivo da nismo uvjereni da je Draganović velik i značajan da ne bismo ni priređivali ovaj simpozij. Prof. Draganović spada, po mojem mišljenju, zasigurno među najznačajnije osobe južnoslavenskih prostora svojega vremena. Ovaj međunarodni simpozij smo počeli pripremati prije gotovo dvije godine i okupili smo respektabilne institucije koje garantiraju stručnu kvalitetu: Hrvatski institut za povijest iz Zagreba, čiji je predstavnik dr. Miroslav Akmadža

24 R. PERIĆ donosi u spomenutom članku popis Draganovićevih radova, ukupno 52 knjige i mnoštvo članaka.

bio od velike pomoći. Zahvaljujemo i ravnateljici za podršku i dolazak na simpozij. Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu, koji zastupa prodekan dr. Darko Tomašević, dao je svoj važan doprinos simpoziju. Kardinal Puljić i Fakultetsko vijeće su podržali održavanje simpozija. Prof. Draganović je kao što je istaknuto studirao i poslije povratka predavao na KBF-u. Hrvatsko katoličko dobrotvorno društvo (HKDD) njeguje uspomenu na prof. Draganovića i zato se rado priključilo simpoziju s predsjednikom vlč. Antom Jelićem. Tu je i HKD Napredak koji predstavljaju predsjednik dr. Franjo Topić i tajnik mr. Željko Grubišić. Vjerojatno se netko pita zašto Napredak? Trebalo je biti i predavanje o Draganoviću i Napretku, koje je u zadnji čas otkazano, ali će nadamo se biti napisano. Ima više razloga: pa sam Draganović u iskazima istražiteljima daje odgovore: Moj je otac (koji je bio nastavnik učiteljske škole) „posebno gorljivo djelovao u hrvatskom kulturnom i potpornom društvu Napredak koje je odgajalo hrvatske đake i obrtnički podmladak".[25] Krunoslav je bio ravnatelj statističkog ureda Napretka i Napretkove zadruge. U tom je svojstvu izdao i značajnu spomenutu kartu „Katolička crkva u BiH nekad i danas". Objavljivao je radove u Napretkovu kalendaru i u listu, a posebno je vrijedan rad u izdavanju Napretkove *Povijesti BiH* 1942. u kojoj je objavio zapažen znanstveni prilog. Sam veli da je i poslije povratka s postdiplomskog studija u Rimu „živo (sam) surađivao s kulturnim hrvatskim društvom Napredak i Napretkovom zadrugom".[26] Treba reći da je uz oca u Napretku bio aktivan i Krunoslavov brat Zvonimir Draganović koji je bio direktor Napretkove zadruge u Zagrebu, koja je bila do 1945. g. jedna od najvećih hrvatskih financijskih institucija, čiji je Planićev neboder u centru i danas ponos Zagreba.

2.2. Sudionici i narav simpozija

I Organizacijski odbor se susretao u pripremama s onim tipičnim isprikama, pa ne može se još dobiti kompletna slika o Draganoviću, pa ima nekih kontroverznih pitanja, pa nema svih dokumenata, pa nisu poznati svi arhivi i tako redom. Umijeće je i obaveza da se radi što je moguće više i bolje u danim okolnostima, a ne da se čekaju neke idealne, uostalom takvih i nema. Svjestan sam da nije lako o Draganoviću govoriti odmjereno, činjenično utemeljeno i objektivno s obzirom na njegovu osebujnu ličnost, mnogostrukost njegova rada: znanstvenog, društvenog,

25 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 82.
26 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 83.

humanitarnog i političkog, pogotovo u onako turbulentnim poratnim vremenima. Hvala Bogu, dobili smo uvažene stručnjake zvučnih imena i kompetentne na svojem području, što je garancija za uspjeh ovog simpozija i za kvalitetu budućeg zbornika radova. Mi ne mislimo da ćemo riješiti sva pitanja oko ove znamenite osobe i njegova značajnog djela, ali će ovaj simpozij s ovakvim sastavom uglednih povjesničara i drugih stručnjaka bitno doprinijeti boljem osvjetljavanju Draganovićeva lika i djela što će biti poticaj za daljnja istraživanja. Po svemu učinjenom Draganović zavređuje više magisterija i doktorata.

Željeli smo i na ovom simpoziju što više stručnjaka da bismo dobili što kompletniju, objektivniju i istinitiju sliku o Draganoviću, o njegovu radu. Tražili smo ne samo hrvatske povjesničare, nego i Talijane, Austrijance, Bošnjake i Srbe za koje smo znali da se bave ovim pitanjima. Ono što bi trebalo još posebno šire obraditi jest arhiv Bratovštine sv. Jeronima u Rimu, gdje se nalazi dosta materijala i o dr. Draganoviću, koji je prenesen iz Doma sv. Nikole u Grottaferrati u Zavod sv. Jeronima. Imali smo sreću da se dr. Lukinović prihvatio obraditi barem značajan dio arhiva, koji je inače napisao magistralan članak o Bratovštini sv. Jeronima u Zborniku o Zavodu sv. Jeronima. Pokušavali smo animirati još neke za tu temu, pa nije išlo, bit će drugi put. Iako je bilo obećanja, ipak nismo dobili predavanje o Draganoviću i Zavodu sv. Jeronima, možda bude naknadno napisano. Dva predavača nismo mogli uvrstiti radi formalnih znanstvenih kriterija, možda ćemo objaviti te priloge u nekom obliku u zborniku radova ovog simpozija.

Netko je pronosio glasine da naša mjesna Crkva skriva dokumente. Ne mogu tvrditi za sve, ali što ja znam, ništa se ne skriva. Smatram da tumačim i mišljenje svih organizatora da želimo doći do što objektivnije slike o osobi i djelu prof. Draganovića i uvjereni smo da će ovako eminentan skup tome dosta doprinijeti. Pozvali smo javno i sada ponavljamo da nam se dostave dokumenti i literatura svih vrsta o Draganoviću i predlože stručnjaci za obradu različitih tema.

Naslov mojega izlaganja sugerira da kažem nekoliko misli o Draganovićevoj ulozi i značenju za Crkvu i hrvatski narod. Složit ćete se da to nije lako, ali želim unatoč delikatnosti teme podijeliti s vama i dati na razmišljanje nekoliko ideja i misli. Prvo jedna hermeneutička opaska radi boljeg razumijevanja Draganovića. Hrvati su iskusili u domovini i u svijetu koliko je moćna propaganda i koliko je točna ona stara galska

maksima iz 387. pr. Kr.: *vae victis* - jao pobijeđenima. Kao što smo već spomenuli, pobjednička jugoslavenska mašinerija je proglašavala cijeli hrvatski narod genocidnim a slično i Crkvu u Hrvata od 1945. do raspada Jugoslavije.

Ne mogu a da se barem usput ne osvrnem na strašnu tezu koja se pojavljuje i među nekim hrvatskim intelektualcima da za pokolj i stradanje u Bleiburgu nisu krivi komunisti i ubojice nego Pavelić koji je izveo mnoge izbjeglice. Naravno da je kriv i odgovoran Pavelić, ali su prije svega odgovorni oni koji su naređivali i izvršavali zločine od Tita do Baste i Nagya.

2.3. Draganovićeva osoba i osobnost

Draganović je očito bio vrlo inteligentan, uporan i radin čovjek. Zamjetljivo je od mladosti da je Draganović više radio nego što je trebao od svojih redovnih poslova i zaduženja i da je bio naglašeno društveno aktivan. Uvijek je imao osjećaj za opća crkvena i narodna pitanja, vidi se po tome da je bio aktivan u Napretku, u Matici hrvatskoj, u brojnim društvima, da je sam išao protestirati kod Pavelića, da se brinuo za sudbinu Nezavisne Države Hrvatske i hrvatskog naroda, očito ga je to preporučilo i za misiju u Vatikanu. To je tako bilo genetski u njegovu duhu i umu, a takva je bila i voljna dimenzija. Draganović je radio pa i ovu veliku epopeju brige oko prognanika, a nije morao. Više je učinio sam nego mnoge institucije i organizacije koje su imale osigurana sva sredstva, ljude i novac. Često je izgledalo da je Draganović sam protiv svih, što odaje snagu karaktera i uvjerenja u svoj posao i u svoju misiju. Možemo to ilustrirati npr. podatkom: u progonstvu 1945. g. bila su 1083 hrvatska svećenika od kojih se većina nije željela angažirati u ovim općim pitanjima i brizi za prognanike.[27] On očito nije računao na crkvenu karijeru i zato se osjećao slobodnijim i da može kazati drugima pa i Vatikanu što misli da treba.

Draganović je radio težak, delikatan i opasan posao. A pokušajmo se uživjeti u okolnosti u kojima je djelovao i hipoteku i mlinski kamen o vratu: poražena Nezavisna Država Hrvatska i uz to optužena za teške zločine, a slično je bila optužena i Crkva u Hrvata. Često je to izgledalo više od boja Davida i Golijata.

27 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 219.

2.4. Uloga i značenje Draganovića u vrtlogu poratne povijesti

Draganović je unatoč utrošenom silnom vremenu za humanitarni rad napisao dosta znanstvenih djela o čemu ćemo imati prilike šire čuti. A koliko bi napisao da se bavio samo znanošću? Kad se govori o poznatosti, bio je treći nakon Pavelića i Stepinca na rang listi najnapadanijih u Jugoslaviji, npr. od oko 1200 imena u *Zborniku sv. Jeronima* Draganović je treći po spominjanju. A ako se s nekim bavi CIA, FBI, njemačke, židovske i druge tajne službe, on mora značiti nešto važno i značajno.

Stoga je razumljivo da spominjanje njegova imena izaziva brojne kontroverze i to sve do danas, a to je i normalno kod velikih ljudi. Sasvim je normalno da su svi protivnici hrvatskog naroda i Crkve u Hrvata bili i Draganovićevi protivnici, i to je tako do danas. Ponavljamo samo kao potkrepu opsega i uspjeha njegova rada da je Draganović uspio sam osigurati oko 10.000 radnih mjesta Hrvatima u Austriji i Njemačkoj, da je oko 30.000 prognanih dobrim dijelom zbrinuo u Južnoj Americi, a kroz Bratovštinu osigurali su mnoštvo hrane, odjeće, stipendija kao i svega drugoga. Takav i toliki rad i uspjeh morao je izazivati bijes kod svih protivnika. Pogotovo je izazivao bijes protivnika njegovo spašavanje dužnosnika i poznatih osoba NDH-a i Njemačke.

S obzirom na brojnost djela, širinu aktivnosti i uspješnost, nije neprirodno da su ga proglašavali špijunom američkim, britanskim, njemačkim, vatikanskim, valjda svih važnijih zemalja koje su bile involvirane u ova teška i turbulentna poratna zbivanja i s čijim je veleposlanstvima ili vladama Draganović komunicirao. A on je pisao pisma od predsjednika Trumana i papa; pa dalje ambasadorima, ministrima, generalima, kardinalima u Vatikanu, kardinalima i biskupima SAD-a, Australije, da ne govorimo o Italiji, ex Jugoslaviji. To je bio dio njegove borbe za prognanike. Često je kako sam veli 95 % uspjeha zavisilo od umijeća pisanja i od uvjerljivosti argumenata.[28]

Bilo je i neizbježnih optužbi za pronevjeru novca, a tu je bilo u igri i zlato izneseno iz NDH-a. Novac je uvijek jedno od najosjetljivijih pitanja, naravno da su se kao i kod manjih slučajeva pojavile špekulacije o novcu, pronevjeri, o bogatstvu. Pred istražiteljima izjavljuje, kao što smo već spomenuli, da mu se „novac nikad nije prilijepio za prste ili tuđe stvari, koje su posebno ističem, bile određene kao pomoć ljudima u nevolji, iako sam mnoge milijune preko svojih ruku premetnuo“.[29] Bila je i posebna

28 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 161.
29 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 102.

vatikanska istraga oko novca i zlata iznesenog krajem rata u inozemstvo i nije pronašla ništa sumnjivo, inače ne bi više nikad imao nikakvu ne samo vatikansku nego ni drugu crkvenu financijsku i drugu podršku.[30]

Draganović se izborio za poseban status i u Vatikanu, koji nije olako dopuštao mnoge stvari da idu mimo njega, čak je 1953. g. upozorio jugoslavensku vladu da biskupi nemaju ovlasti sklapati sporazume s državom.[31] Uostalom i sam sporazum s Jugoslavijom iz 1966. vodio je Vatikan, često mimo pa i protiv biskupa.[32]

Fascinira kod Draganovića da ga nisu spriječile u radu sve teške i ružne optužbe: ustaše su izdale okružnicu protiv njega, poznati socijalist publicist Ante Ciliga ga je optuživao da je „najbogatiji i najškrtiji pop",[33] optuživali su ga čak da je imao u Njemačkoj javnu kuću.[34] Čuveni lovac na nacističke vođe Simon Wisenthal ga je optuživao da je ratni zločinac.[35] Vjerojatno je i sam Draganović davao povoda jer je bio spominjan u gotovo svakoj aferi emigracije, kako sam svjedoči, „imao ja s njom ikakva posla ili nemao".[36] Ima se dojam ponekad da bi Draganović sve učinio, uključujući da bude smatran svakakvim, samo da pomogne prognanicima i svim potrebnima. Kao što veli sv. Pavao: Bijah svima sve, da sve steknem.

Je li što popuštao istražiteljima, a tko ne bi? Pokušajte se zamisliti biti uhvaćen, i to od takve zločinačke Udbe, biti bespomoćan, nemati na raspolaganju papire, knjige, odvjetnike, savjetnike. Razumljivo je da svaki čovjek nastoji ne davati protiv sebe materijala i da se želi prikazati u dobrom svjetlu. U tom kontekstu je razumljivo da je isticao pomoć i

30 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 17, 19, 108-122.

31 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 205, 248.

32 Usp.: A. CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti.* Casaroli i mnogi u Vatikanu nisu razumjeli hrvatsko nacionalno pitanje, dapače ono im je bilo strano. Za njih je u pregovorima s Jugoslavijom bila važna samo vjera, a ne nacija, dapače smatralo se problemom da se uopće postavlja nacionalno pitanje u Jugoslaviji. A za mnoge hrvatske biskupe i svećenike bila je osim vjere važna i nacija. Jedna od spornih točaka je bila i rečenica osude svećenika koji se „kao biva" bave terorizmom. Draganoviću su prigovarali: što on ima dijeliti lekcije Vatikanu. Njegovo iseljenje iz Zavoda sv. Jeronima bio je uvjet za dolazak hrvatskih svećenika na postdiplomski studij u Rim i za stanovanje u Zavodu.

33 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 108.

34 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 107.

35 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 40.

36 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 115.

Slovencima, Srbima, Crnogorcima, no to bi bilo sporno da je izmišljeno, međutim to je istina.[37] Naravno da je negdje bio mekši, reklo bi se diplomatskiji npr. za franjevački „Dobri Pastir“ tvrdeći da ipak nije prešao „u vjerskim pitanjima… granicu“[38], ali je prije rekao za slično svećeničko „Ćirilo-metodsko udruženje“, što se ne bi očekivalo, da je „podružnica UDB-e“[39]. A imao je hrabrosti u tim beznadnim, dugim i iscrpljujućim pritiscima kazati istražiteljima da neće nešto kazati.[40]

Hajde pomislimo za trenutak da je još Jugoslavija i da su u ovoj dvorani udbaši, kako bismo mi govorili od mene pa dalje!

Očito je i sam Draganović davao povoda za različite interpretacije njega i njegova rada, za sebe tvrdi da nije diplomat, iako je za mnoge izgledao da je diplomat. Izjavljuje: „Mogu da kažem, da ja nisam bio diplomata i čovjek koji se zna prikriti i sakriti i ja sam zastavu otvoreno izvisio.“[41] Dobar njegov prijatelj vlč. Vilim Cecelja veli da je Draganović bio politički fantast. Ako bi se i prihvatilo da je bio „politički fantasta“, ne može se zanijekati politička činjenica da je rano uvidio zloću i štetnost Pavelićeva režima još u ratu i to mišljenje je zadržao i u inozemstvu, što mu je donijelo dosta konkretnih problema. A vrijedno je istaknuti da je htio osnovati Hrvatsku demokratsku stranku, dakle demokratsku već u nazivu.

Svećenici su u principu osuđeni da budu naivni, ne možeš ljude na misi smatrati lopovima, špijunima, kriminalcima, a pogotovo ne možeš im to reći. U načelu moraš smatrati da je svatko pošten i dobar dok se ne dokaže drukčije. Ipak osobno mi nije ni danas jasno kako nije sumnjao ni poslije povratka u Jugoslaviju da su Šahinapšić i Ivan Galić kao i Varoš bili suradnici Udbe.[42] Čudno je da ga Jugoslavija nije smaknula kao što je mnoge emigrante smaknula. Ali i pored toga što su ga pratili i neki udbaši, nameće se pitanje: Kako je ipak uspio sve to ostvariti?!

On se kao pojedinac, često uspješnije nego neka institucija ili organizacija borio za prava prognanika, logoraša, obespravljenih protiv jugopropagande i protiv Jugoslavije.

Ne smije se smetnuti s uma nešto što se često zaboravlja, pa i u znanstvenim krugovima: ima i u slučaju Draganovića često puno

37 Vidimo kako se ljudi „vade“ u suvremenim procesima. Primjer je Haag.
38 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 187.
39 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 187.
40 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 184.
41 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 221.
42 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 51.

zavisti i ljubomore, ali je njih teško provjeriti pogotovo što će mnogi zavist i ljubomoru obući u neku drugu odjeću. Mnogi će biti zavidni, ljubomorni, neće ništa činiti, ali će za to druge optuživati da uzimaju novac, da rade za slavu, da žele medijsku promociju itd. A jedan dio napada na Draganovića dolazi i iz poznate psihološke i znanstvene činjenice da neki ljudi pa i neki znanstvenici ne vole harmoniju, nego vole više svađu i polemiku. Uostalom stara je mudrost da je ništarija tko nema protivnika.

Nema velikog čovjeka iza kojeg nema i puno prašine, poštovatelja ali i klevetnika. Dostojevski je rekao da uspješni ljudi imaju više zavidnika nego prijatelja. A u to se dobro uklapa i ona Andrićeva: Ljudi će ti sve oprostiti osim uspjeha.

Ako smijem tumačiti Organizacijski odbor kao njegov predsjednik, onda ću kazati da nam nije bio cilj praviti neutemeljeno i nekritički od Draganovića heroja i sveca, nismo mislili da je kod Draganovića sve idealno. Opravdano je pitanje: Kod koga jest? Piše Yves Yvonides (Ivon Ćuk): Kad bi se napisala knjiga o pogreškama svetaca, to bi bila sigurno najzanimljivija knjiga na svijetu.[43]

Hajdemo postaviti hipotetičko pitanje: Što bi bilo s tisućama prognanih i obezglavljenih Hrvata, što bi bilo i kako bi prošli svoj teški put oni zarobljenici da nije bilo Draganovića? S ljudima bez odjeće, dokumenata i bez ikakvih sredstava za život? Daj Bože, da je bilo više ljudi poput Draganovića! Draganović je, po mojem uvidu, puno doprinio, uz sav spomenuti i nespomenuti rad, da poraženi i poniženi hrvatski narod i njegova Crkva kod mnogih u svijetu budu ljepše i pozitivnije gledani.

Prije kraja, neka mi bude dopušteno spomenuti i moje osobno sjećanje na Draganovića: Bio je i meni profesor kao i nekima ovdje prisutnima. Bio je sjajan predavač, valjda je znao napamet većinu imena i godina papa, i uz to vrstan pripovjedač. Bio je jednostavan za pristup i razgovor. Većina studenata se trudila dobro spremiti ispite iz poštovanja prema njemu. Nije puno niti često govorio na predavanjima niti u osobnim razgovorima o svojim velikim djelima pogotovo ne sa samohvalom i s ohološću.

Sad i moj osobni zaključak: Draganović je napravio velika djela, jer koliko je ljudi spasio iz logora, kolikima osigurao radna mjesta,

43 Yves YVONIDES (Ivon ĆUK), *Orijaš kršćanstva*, Zagreb, ²2008., 90.

kolike nahranio, odjenuo, osigurao stipendije. Za vjernika to ima božansku vrijednost. Isus veli: Tko dadne čašu hladne vode najmanjem, meni je dao! (Zamislite da je samo tih oko 40.000 ljudi skupiti na jedno mjesto, bio bi pun poveći stadion). Zacijelo ga je nosila svijest o obavezi i poslanju pomaganja ljudima u nevolji, i to je očito shvaćao kao svećeničko i narodno poslanje i obavezu. Ja mu u ime Napretka za to zahvaljujem, kao i za rad u Napretku i Napretkovoj zadruzi, i naše sudjelovanje u ovom simpoziju je malo uzdarje prof. Draganoviću.

I na kraju dodajemo dvije misli kao svojevrsni opći zaključak o ovoj ljudskoj veličini: Akmadža smatra da Draganović nije nikome naškodio svojim svjedočenjem pred Udbom, i to u tako teškim okolnostima kad mu je bila u pitanju glava i goli život. A znamo kako se puno ljudi zna ponašati kad im je teško, imamo brojne slučajeve kako se pojedini spašavaju prebacujući krivnju na druge, često na dojučerašnje suradnike. I druga misao, prema svjedočenju dobrog poznavatelja Draganovića mons. Simčića, Draganović je bio revan svećenik i još ljudski vrlo važno: odan prijatelj. Već samo ovo dvoje uz silan rad na različitim područjima kazuje da je Draganović bio vrlo inteligentan, neumoran radnik za dobro hrvatskog naroda i Crkve, da je svoje talente cijeli život opravdavao i da je bio: dobar čovjek. I unatoč ovako burnom i često tegobnom životu doživio je osamdeset godina.

Suorganizatori su se utrkivali tko će biti domaćin, i za smještaj i za sve drugo: HKDD, Napredak, KBF, a Bogoslovija se pokazala kao najpraktičnije i najbolje rješenje za većinu sadržaja ovog simpozija. Hvala od srca svim uvaženim predavačima za trud i rad koji na žalost nikada nije dovoljno vrednovan. Hvala i svima vama nazočnima, bit će vam sigurno zanimljivo. Hvala osoblju Bogoslovije, Organizacijskom odboru za kvalitetan i fini rad, hvala i Napretkovoj službi za podršku u organizaciji simpozija. Želim da izlaganja i diskusija budu u znanstvenoj i prijateljskoj atmosferi i da svi odemo obogaćeni s ovog značajnog međunarodnog simpozija koji je duhovna gozba. Hvala vam na pažnji i želim uspješan rad simpoziju!

KRUNOSLAV STJEPAN DRAGANOVIĆ (1903-1983)

Summary

Krunoslav Draganović was born in Brčko in 1903. He finished elementary school in Travnik and high school in Sarajevo. He studied five semesters at the Polytechnic in Vienna, and then switched to study theology in Sarajevo. He was a priest of Vrhbosna (Sarajevo) Archdiocese and received his doctorate in Rome; he was also a professor of history in Zagreb. From 1943 he represented the Church and the NDH in Rome. From 1963 he lived in Austria, and in 1967 he re-appeared in Yugoslavia. He taught at the theological school in Sarajevo, where he died in 1983.

Prof. Krunoslav Draganović was one of the most important ecclesiastical and national figures of Croatia during the mid-twentieth century. In Rome he helped thousands of displaced Croats after World War II, thousands of inmates in Italian camps for people who had been displaced by the conflict; he helped around 80,000 captured Slovenes, Serbs, and Montenegrins in Italy. Draganović found work for tens of thousands of people in Germany and Austria; he helped about 30,000 Croats who had been humiliated and persecuted in their own country to travel in South America; he found scholarships for hundreds of students. Draganović, as an individual, worked hard to paint a more positive picture of the NDH, which perpetrated a number of crimes. Draganović's efforts to improve the negative image of the Croatian people and the Church in Croatia among observers in the West met with some success. The post-war victors, especially from the former state, tried to construct a permanent and extremely negative image.

Keywords: *Draganović, priest, refugees, Croats, Sarajevo, science, humanitarian aid.*

UDK: 929 Draganović K.(093)
Izvorni znanstveni rad

ARHIVSKA OSTAVŠTINA PROF. KRUNOSLAVA DRAGANOVIĆA

Andrija LUKINOVIĆ
Zagrebačka nadbiskupija
Nova Ves 12, HR - 10000 ZAGREB

Sažetak

Iza prof. Krunoslava Draganovića ostala je poprilično velika arhivska ostavština, kako za razdoblje dok je živio u emigraciji, tako i od njegova zagonetnog dolaska u Jugoslaviju 1967. do smrti 1983. godine. Iz uvida u gradivo, posebno ono iz emigracije, vidljivo je da je Profesor svjesno i promišljeno čuvao arhivske dokumente jer je znao da će to biti najpouzdaniji svjedoci o njegovu životu i radu te dragocjen izvor za proučavanje povijesti hrvatske emigracije poslije Drugog svjetskog rata.

Ova ostavština, kolokvijalno nazvana „Draganovićev arhiv", sadržava 1. skupinu nastalu u emigraciji i 2. skupinu nastalu u domovini. Skupina u emigraciji dijeli se na onu nastalu u Rimu 1944.-1963. (Rimski arhiv) i onu nastalu u Pressbaumu 1963.-1967. (Pressbaumski arhiv).

U raspravi je prikazana burna povijest Draganovićeva arhiva za koji se dugo vremena u javnosti uopće nije znalo gdje se nalazi. Tek je poslije 2000. godine arhiv dospio u Hrvatski papinski zavod sv. Jeronima u Rimu gdje se i sada nalazi.

Za gradivo nastalo u Sarajevu poslije Draganovićeva povratka najvećim se dijelom ne zna, a tek je mali dio, svega tri arhivske kutije, Profesor osobno pohranio u Zagrebu, da bi ono preko Graza dospjelo do Jere Jareba u USA, a potom opet stiglo u Zagreb.

Gradivo se najviše odnosi na Draganovićevu skrb za izbjeglice u Italiji, njihovo preseljenje na sigurnija mjesta, uglavnom u južnoameričke zemlje, zatim pronalaženje zaposlenja kasnije pristiglim emigrantima u Njemačkoj i drugim zapadnim zemljama. Ima tu materijala o političkim previranjima u hrvatskoj emigraciji, u čemu je i sam Draganović dosta sudjelovao. Veoma je važna zbirka dokumenta koji se odnose na stradanja hrvatskog naroda za vrijeme Drugog svjetskog rata i poraća, žrtve Bleiburga i „križnog puta" te o progonu Katoličke Crkve od strane komunističkih vlasti.

Gradivo nastalo u Sarajevu skoro da i ne postoji. Prije Draganovićeve smrti sigurnosna služba komunističkih vlasti nasilno je odnijela sve arhivsko gradivo iz njegova stana i nije ga vratila. Onaj dio koji je on pohranio u Zagrebu, a potom dospio do dr. Jareba pa do Zagreba, važan je za razjašnjenje njegova zagonetnog povratka u domovinu te za tijek istražnog sudskog postupka i konačnog rješenja njegova slučaja.

Treba reći da arhiv nije sređen te da je stoga njegovo korištenje dosta ograničeno. Nužno bi bilo pronaći način kako da se taj posao konačno obavi.

Ključne riječi: *Draganovićev arhiv, Zavod sv. Jeronima, Pressbaum, Sarajevo, hrvatska emigracija, Bleiburg, Bosna, Udba, korespondencija, Jere Jareb, Jure Bogdan.*

Uvod

Arhivistima je obljubljen aksiom: „Ljudi i događaji dolaze i prolaze, a iza svega ostaje arhivski dokument". Arhivski dokumenti su svakako najpouzdaniji svjedoci povijesne istine o pojedincima i događajima, a povjesničarima i drugim istraživačima najpouzdaniji izvor za spoznavanje povijesne istine. Nezaobilazni je postulat da se piše na temelju dokumenata. Istraživanje arhiva je preduvjet povijesne znanosti kako bi se pisalo „Non ficta sed facta". Ovdje treba dodati i aksiom pape Leona XIII.: „Prima historiam scribendi regula: Ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri tacere non audeat", tim više što na upravo citirani aksiom nailazimo i u arhivskoj ostavštini prof. Draganovića.[1]

Kada se iz današnje perspektive gleda na Draganovića i njegovu ostavštinu, ne može se oteti dojmu da je on to itekako imao na pameti. Unatoč golemoj djelatnosti koju je razvio i svim burama i olujama kroz koja je prošao, on je svjesno i promišljeno godinama skupljao i čuvao dokumente koji će biti najpouzdaniji svjedok istine o njemu i događajima u kojima je za života sudjelovao.

Ovdje nisam pozvan davati ocjenu i procjenu osobe i rada prof. Draganovića kako ne bih zadirao u teme ostalih relatora simpozija. Kada u referatu budem govorio o „Majstoru", „Efendiji" ili „Profesoru", upotrebljavat ću izraze kojim su ga titulirali njegovi prijatelji, a i on ih je sam koristio.

1. „Draganovićev arhiv"

Iza prof. Krunoslava Draganovića ostala je velika arhivska ostavština i što se tiče količine i, pogotovo što se tiče njezina značenja, koju radi jednostavnijeg izlaganja kolokvijalno zovemo „Draganovićev arhiv". Podatke o „tvorcu fonda" (prof. Draganoviću), koji se inače u arhivističkoj obradi uvijek donose, ovdje izostavljam jer je njegovoj osobi posvećen cijeli ovaj Znanstveni skup, a oni su iz objavljene literature opće poznati, iako je o njemu napisano i mnoštvo zlonamjernih podvala i laži. Draganović je volio izreku: „Za dobrim se konjem praši."

Ovdje se usuđujem reći da je posve promašeno pisati o prof. Draganoviću a da se ne prouče činjenice zapisane u njegovu arhivu. Čini

1 Citira ga u pismu Draganoviću od 18. ožujka 1969. fra Serafin Zečević. Pismo pod br. 168 u ostavštini kod Badera.

mi se da se je, na žalost, upravo tako pisalo u dosad objavljenoj literaturi o njemu. Istina je da je djelomični uzrok tomu činjenica što je njegov arhiv nedostupan ili teško dostupan i što nije do kraja arhivistički sređen. Tražiti za to uzroke ili krivce nije tema ovog izlaganja.

Prema vremenu i mjestu nastanka arhiva, on bi se mogao podijeliti na tri dijela. Prvi je onaj nastao u Rimu do 1963., drugi je nastao u Pressbaumu[2] kod Beča 1963.-1967. a treći nastao u Sarajevu 1967.-1983. Radi lakšeg izlaganja i praćenja teksta kolokvijalno sam ih nazvao *I. Rimski arhiv, II. Pressbaumski arhiv i III. Sarajevski arhiv*.

Arhiv se sada nalazi također na tri, odnosno četiri različita mjesta. Onaj nastao u Rimu i jedan dio onoga što je nastao u Pressbaumu sada se čuva u arhivu Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu. Jedan dio onoga iz Pressbauma sada je u privatnom vlasništvu u Zagrebu. Njegov dio koji se odnosi na gradivo o Bleiburgu i zločine nad hrvatskim narodom za Drugog svjetskog rata i poraća, snimljen je u nekoliko kopija te je njegov vlasnik kopije ustupio među ostalima Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, arhivu Zavoda sv. Jeronima u Rimu i Nadbiskupskom arhivu u Sarajevu.

Arhivska građa nastala u Sarajevu jednim je dijelom u Nadbiskupskom arhivu u Sarajevu, ako je informacija koju sam neslužbeno dobio točna, jedan je dio u privatnom vlasništvu, a jedan su dio odnijele komunističke vlasti iz Draganovićeva stana neposredno prije njegove smrti. Početkom srpnja 1983. kada je prof. Draganović ležao teško bolestan, „nekoliko je udbaša provalilo u bogosloviju“ i na zaprepaštenje i prosvjede nemoćnog Draganovića pokupili su i odnijeli kutije građe iz njegove sobe.[3] Koliko je toga gradiva i gdje se ono sada nalazi, autoru trenutno nije poznato.[4]

Što se tiče dokumenata koji se odnose na prof. Draganovića glede istražnog postupka jugoslavenskih vlasti protiv njega, oni su u arhivima državnih institucija i nisu dio ovoga arhiva, iako su podaci u njima bitni pri proučavanju osobe prof. Draganovića. Jednako tako i ono gradivo austrijskih, talijanskih službi unutarnjih poslova i Državnog tajništva Svete Stolice.

2 Gradivo koje se odnosi na Bleiburg, a nalazi se u ovom arhivu, većim je dijelom nastalo u Rimu, a Draganović ga je ponio sa sobom kada se 1963. preselio u Pressbaum.

3 Ratko PERIĆ, „Draganović o sebi“, *Kolo* 3 (1998.), 349.

4 Vilim Cecelja je u pismu J. Jarebu 17. XI. 1984. napisao da su udbaši „pred samu smrt Draganovića došli u sobu i odnijeli 11 kutija korespondencije“.

2. Zbivanja oko arhiva

Kao što je tvorac arhiva prof. Draganović imao buran život, tako je i povijest njegova arhiva bila burna i zagonetna, što jednim dijelom još uvijek jest. „Habent libri sua fata." O arhivu su poslije njegova dolaska u Jugoslaviju, a pogotovo poslije njegove smrti, kolale različite priče i nagađanja, obično onih „dobro upućenih", zlonamjernih pa i dobronamjernih. Nagađalo se da ga se „dokopala Udba", ponajvećma zbog skupljenoga gradiva o Bleiburgu – istina je da su ga se zbog toga i htjeli domoći, da je uništen ili čak da nije ni postojao. Uzrok je tomu što je arhiv bio obavijen tajnom, pogotovo poslije Draganovićeva dolaska u Jugoslaviju te njegove smrti 1983. No, arhiv je spašen i velikim svojim dijelom cjelovit.

Rimski arhiv. Onaj dio arhiva, nastao u Rimu do 1963. koji je njegov ponajvažniji i ponajveći dio – od ukupno 139 arhivskih kutija na njega otpada 124 – „Majstor" je pohranio u Dom sv. Nikole Tavelića u Grottaferrati kod tamošnjih svećenika s kojima je zajedno kupio i uredio kuću. Konačno je u oporuci od 3. svibnja 1983. g. odredio: „Sve knjige i ostale stvari, koje se nalaze u Svećeničkom domu 'Sv. Nikole Tavelića' u Rimu i eventualno negdje drugdje, ostavljam tom domu". U točki 5. oporuke namijenio je istom Domu 5.000 dolara USA za eventualno tiskanje njegovih djela.

Svećenici Doma[5] brižno su čuvali njegovu biblioteku i arhiv tako da za njih nitko izvan njihova kruga nije znao. Arhiv je ležao „u bunkeru" u Domu sv. Nikole Tavelića, a da ga ni oni u Domu nisu sređivali ni proučavali. Dr. Josip Burić ga je spremio u 122 omota i šest kartonskih kutija. Na omotima je napisao broj omota i vrlo općenit sadržaj. Pri tom se nije držao ni kronološkog ni predmetnog reda, a u nekim omotima bile su vrlo raznorodne skupine. Burić je sastavio i Sumarni inventar arhiva.

Mons. Veraja i mons. Simčić, jedini preostali svećenici iz Doma, predali su 2000. godine arhiv i biblioteku rektoru Zavoda sv. Jeronima mons. Juri Bogdanu. Prema spomenutom Sumarnom inventaru u Zavod je 2000. stigao cjelovit arhiv koji se dotad nalazio u Grottaferrati.

Pressbaumski arhiv. Sudbina arhiva nastalog u Pressbaumu 1963.-1967. bila je kud i kamo burnija. Priča o njegovoj sudbini djeluje kao pravi krimić. Najprije je Draganovićev zagonetni nestanak u najužem njegovu krugu u emigraciji izazvao vrlo veliku uznemirenost, a kada su vlasti službeno objavile da je u Jugoslaviji, bila je to senzacija prvog reda, ne samo za emigraciju. Ulje na vatru je dolila njegova poznata *Izjava* da se

5 Bili su to mons. Fabijan Veraja, mons. Milan Simčić, dr. Ivan Tomas i njihov stalni gost dr. Josip Burić.

je svojevoljno vratio.

U emigraciji je pitanje njegova arhiva postala prvorazredna tema. Arhiv je trebalo pošto poto spasiti da ne dospije u ruke jugoslavenskim vlastodršcima, prvenstveno gradivo o Bleiburgu, za koje su svi znali da postoji, ali i zbog ostalih podataka koji se u njemu nalaze ili bi se mogli nalaziti. Mnogi su se osjećali izravno ugroženim ako arhiv dospije u vlasništvo jugoslavenskih sigurnosnih službi.

Da su se jugoslavenske službe htjeli dokopati njegova arhiva, svjedoči i sam Draganović. On u svojim bilješkama koje je objavio velezaslužni dr. Jere Jareb[6] zapisuje: „Razljutio sam *[se]* samo, kad su mi zatražili ključeve stana u Pressbaumu, očito s namjerom da potajno i prevarom dignu moje stvari.“[7]

Kada su Draganovićevi bliski prijatelji Vilim Cecelja i prof. Ivan Vitezić ustanovili da već preko mjesec dana nitko ne zna što je s njim, alarmirali su austrijsku policiju i Ordinarijat Bečke nadbiskupije. Policija je poslala dva svoja agenta u Pressbaum. „Otvorili smo sobu Draganovića i našli sve njegove stvari u sobi u redu“, zapisao je Cecelja.[8] Nadalje je zapisao da su agenti rekli kako su došli samo zato da li mogu naći kakav trag o Draganovićevu nestanku, ali da nisu našli ništa od toga. Oni su Cecelji i Viteziću rekli da „mi možemo s njegovim stvarima raspolagati kako znademo“.

Vitezić je od Ordinarijata u Beču 24. listopada 1967. dobio punomoć da može s Draganovićevim spisima slobodno raspolagati, jedino će Ordinarijatu dostaviti njegovu oporuku i knjigu misnih intencija, ako ih pronađe. Cecelja je Punomoć sačuvao u svojem arhivu.[9]

6 Usuđujem se ovdje reći da je Jere Jareb najpouzdaniji povjesničar hrvatske poslijeratne emigracije. Nitko nije kao on prikupio toliko arhivskoga gradiva i literature i tako znalački obradio u svojim studijama. Svoju golemu kolekciju gradiva darovao je Hrvatskom državnom arhivu i Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, a oko 10.000 svezaka svoje biblioteke Hrvatskom povijesnom institutu. Prof. Draganoviću posvetio je mnogo truda i znalački o njemu napisao nekoliko rasprava.

7 Jere JAREB, „Dr. Draganović nije se samovoljno vratio u domovinu“, *Hrvatska revija* 36 (1986.), 579.

8 Ceceljino pismo J. Jarebu od 17. XI. 1967. godine.

9 Punomoć je napisana na papiru s memorandumom Ordinarijata, ali nije naveden broj protokola nego samo datum. Ona doslovno glasi: Vollmacht. Das Erzbischöfliche Ordinariat ermächtigt Dr. Ivan Vitezic, wohnhaft in Wien XVIII, Maynollogasse 3, zu der Wohnung des Herrn Prof. Dr. Stefan K. Draganovic, Kloster Sacré coeur, Pressbaum, freien Zutritt zu haben und über dessen Schriftstücke zu disponieren. Falls das Testament und Intentionenbuch des Dr. Draganovic auffindbar sind, müssen sie dem Erzbischöflichen Ordinariat übergeben werden. Präl. Dr. K. Moser, Generalvikar.

On je također sačuvao potvrdu da je 4. studenog 1967. pred svjedocima fra Mirkom Čovićem i Dragom Knifferom od Vitezića preuzeo Draganovićeve spise koji su se ondje nalazili.[10] On je sve što je preuzeo odvezao k sebi u Salzburg.

U međuvremenu su prof. Viteziću iz emigracije počela stizati pisma s pitanjima o arhivu. Nemoguće ih je sve ovdje navesti nego tek njih nekoliko.

Već 17. listopada mons. Krešimir Zorić iz Rima telegramom moli Vitezića: „Spasite spise i korespondenciju za knjigu Bleiburg."

Vitezić i Cecelja zbog sigurnosti nikom ne govore gdje se arhiv trenutno nalazi. Vitezić Milanu Iliniću 6. studenog piše da su „Draganovićevi rukopisi spremljeni na sigurno mjesto, pa do daljnjega nije uputno da se u njih dira".

Arhiv međutim nije bio dugo kod Cecelje u Salzburgu. Vjerojatno zbog sigurnosti, jer je i sam bio neprestana meta Udbe, Cecelja je arhiv predao Vladimiru Vinceu, ravnatelju hrvatske inozemne pastve, a on ga je sa sobom odnio u Rim. On nikom nije rekao gdje je pohranio Draganovićevu ostavštinu.[11]

Dogodilo se međutim, kao u kakvom filmu, da je preč. Vince u veljači odletio u Južnu Ameriku pohoditi hrvatske svećenike i misije u tamošnjim zemljama. Kao što je poznato, Vince se s toga puta nije vratio jer je poginuo u padu zrakoplova 5. ožujka 1968. godine te je odnio u grob tajnu kamo je pohranio arhiv.

Sada je nastala posvemašnja pomutnja oko ovog dijela Draganovićeva arhiva. Vince nije nikom, ni Cecelji, ni rektoru Zavoda sv. Jeronima mons. Đ. Kokši, ni ikom drugom rekao gdje se arhiv nalazi.

Prof. Vitezić je pitao Cecelju što zna o tom, a ovaj mu je 1. travnja 1968. odgovorio: „U vezi pisma javljam, da je pok. Vince rekao, da će stvari spremiti neki gospodin na sigurno mjesto i za to neće znati nitko.

10 Potvrda na njemačkom glasi: Bestätigung. Der unterferigte HH. Vilim CECELJA, wohnhaft Salzburg, Mutterhaus Mülln, bestätigt eigenhändig vor zwei Zeugen, dass er vom HH. Dr. Ivan VITEZIC die Schriftstücke von Prof. Dr. Krunoslav St. DRAGANOVIC, die sich im dessem Zimmer in Sacré Coeur, Pressbaum, befanden, übernommen hat. Wien, 4. November 1967. Vilim Cecelja e. h. Die Zeugen: Dr. Mirko Covic, Dipl. Kfm. Drago Kniffer.

11 G. Aldo Sinković, koji je tada neformalno bio tajnikom preč. Vincea, pripovijedao mi je da ga je ovaj kada se vraćao iz Salzburga nazvao iz vlaka i zamolio ga da ga pričeka na željezničkoj postaji Termini. Vince je tada vlakom dovezao dva velika kovčega. Sinković mu je pomogao kovčege prebaciti u taksi, ali mu nije dopustio da ga prati te nikad nije saznao kamo je Vince odvezao spomenute kovčege.

Tko je taj gospodin nije rekao. Ja sam pisao kard. Šeperu, pa sam ga molio, da se interesira i o spisima, da ne bi dopali u nepozvane ruke. Hoće li mu uspjeti, vidjet ćemo. Vince je uzeo sobom Zapisnike o Bleiburgu i arhivu Kavranove akcije. Sve ostalo je kod mene u dva kofera. Dva je on odnio, ali u drugom je bilo više njegovih stvari nego spisa, jer je došao bez kofera sa taškom. - Dakle treba čekati odgovor Kardinala.“

Na to mu je Vitezić odgovorio: „Javi mi, čim dobiješ kakav odgovor od kard. Šepera. Tko je preuzeo Vinceove stvari? Vidiš, kako je nezgodno ispalo. Tko bi bio mogao nešto slična i pomisliti. O ovom ne treba, dakako, nikome pripovijedati, ali vjerojatno bi bilo najbolje pokušati osobno u Rimu te stvari pronaći. Možda je Vince ipak svojima u „Opus Dei“ o tome nešto za svaki slučaj rekao. A dotični gospodin će valjda sa svoje strane takodjer biti toliko oprezan da će dati do znanja jedino Vinceovim poglavarima. Možda mu je, kojom srećom, Vince i rekao, koga da u nekom nepredvidjenom slučaju o tome obavijesti. To bi medjutim uprvom redu bio Ti, od koga je Vince te stvari preuzeo. A već je prošlo 15 dana, i nema nikakvih vijesti. Prema tome ova zadnja pretpostavka je malo vjerojatna.“

Cecelja je o problemu razgovarao s kardinalom F. Šeperom, „ali ni on ne zna ništa. Pokojnik mi je rekao, da će dati dobromu znancu, pa neće nitko znati gdje su stvari osim njega. A on je imao mnogo znanaca. No držim sigurno, da je ostavio u Rimu, jer nije imao vremena drugamo putovati.“

Tako je istina o ovom arhivu ostala sakrivena preko trideset godina. Nitko se nije javljao da ga posjeduje, a propitivanja po Rimu nisu dala nikakav rezultat. Sve do 2000 godine za onaj dio arhiva koji je nastao u Rimu znali su samo Draganovićevi prijatelji iz Grottaferrate, a za ovaj iz Pressbauma čak ni oni. U međuvremenu su umrli i vlč. Cecelja (1989.) i prof. Vitezić (1985.).

Kada su 2000. godine mons. Veraja i mons. Simčić Zavodu sv. Jeronima predali onaj dio arhiva koji su oni čuvali u Grottaferrati, ponovno je nastala potraga za ovim dijelom koji je nestao s Vinceom. Rektoru Zavoda mons. J. Bogdanu jedan je stari prijatelj V. Vincea iz „Opus Dei“ u Rimu rekao da mu je Vince povjerio da će arhiv predati na sigurno nekome u Španjolskoj. Sada je ishod potrage bio već mnogo izgledniji. Rektor Bogdan se usredotočio na dvojicu Hrvata u Španjolskoj – Pavla Tijana u Madridu i Luku Brajnovića u Pamploni. Na Bogdanove upite Luka Brajnović ga je uputio na Pavla Tijana, a ovaj je potvrdio da se arhiv nalazi kod njega i da ga je on spreman predati u arhiv Zavoda sv. Jeronima.

Iz dostupnih podataka se zna da je Vince 8. veljače 1968. godine zaista boravio kod Pavla i Nedjeljke Tijan u Madridu,[12] kada je krenuo na svoje putovanje u J. Ameriku. Može se s pravom pretpostaviti da je on tom zgodom Tijanima predao arhiv. „Slučaj Draganović", kako se obično naziva njegov dolazak u Jugoslaviju, sudska istraga i sva druga zbivanja oko toga, u to su vrijeme bili još veoma svježi, nejasni i u mnogočemu proturječni. Vince je Tijanima ispričao što je sve znao i saznao o njemu, ali to je posebna tema.

Predaja arhiva Zavodu sv. Jeronima tekla je sada bez zapletaja i teškoća. Mons. Milan Simčić je u dogovoru s rektorom Bogdanom otputovao u Madrid, preuzeo arhiv i prenio u Rim. On ga je 2003. predao Zavodu sv. Jeronima.

Tako je konačno završila epopeja glavnine Draganovićeva arhiva, onog iz Rima do 1963. i oko polovice onoga što se nalazilo u Pressbaumu.

Drugi dio arhiva iz Pressbauma, koji sadržava izjave svjedoka o Bleiburgu i drugim partizanskim zločinima, a većinom nisu uzeti u obzir za knjigu o Bleiburgu, te Draganovićevi znanstveni radovi (Povijest Bosne), članci, rasprave, literarni pokušaji i narodno blago, taj dio arhiva nije se nalazio u Draganovićevu stanu u Pressbaumu, već ga je on odložio u dva kovčega na drugome mjestu. Dragi Knifferu iz Beča „Majstor" je povjerio gdje se to nalazi i ovlastio ga, da on, ako se nešto s Draganovićem dogodi, sve odnese k sebi i sačuva.[13] Kniffer je kovčege prenio k sebi u stan i tu ih je čuvao do smrti. Knifferov sin poslije očeve smrti nije znao što bi s tim učinio. On je to priopćio Marijanu Brajnoviću, Hrvatu iz Bosanske Posavine, a ovaj je u Kanadi o tome razgovarao s Antom Beljom. Bilo bi najprikladnije da g. Beljo rekne što se dalje dogodilo.

Sarajevski arhiv. Ispričavam se zbog ovoga kolokvijalnog podnaslova jer o većem njegovu dijelu – onom što je odnijela Služba državne sigurnosti, kao i o onom što je pohranjeno u Nadbiskupskom arhivu – ne mogu govoriti jer ih nisam imao prilike niti vidjeti a kamoli proučavati. Govorit ću samo o onom trećem, najmanjem, ali čini mi se o gradivu vrlo dragocjenom za osvjetljavanje Draganovićeva dolaska u Jugoslaviju i njegova boravka u istražnom zatvoru.

„Majstor" je očito predviđao da će udbaši posegnuti za njegovom ostavštinom, pa je dio arhiva koji je nastao poslije njegova dolaska u

12 Usp.: Andrija LUKINOVIĆ – Ivan POMPER, *Vilim Cecelja: utjelovljena hrvatska caritas (1909-1989),* Zagreb, 2009., 401.

13 Drago Kniffer je Hrvat, inače trgovac u Beču, a pripadao je uskom krugu Draganovićevih prijatelja. On se kao svjedok potpisao na zapisniku predaje arhiva vlč. Cecelji.

Jugoslaviju 1967. godine izdvojio i prenio u Zagreb. Količinski izraženo radi se o nepune tri arhivske kutije gradiva.

I ovaj je dio Draganovićeva arhiva imao burnu povijest. Već sam spomenuo da ga je prof. Draganović prenio u Zagreb. Pohranio ga je kod kanonika M. Balenovića s odredbom da se u to ne dira do njegove smrti.[14] Poslije Draganovićeve smrti kanonik Balenović i odvjetnik Lav Znidarčić su otvorili njegov depozit i vjerojatno ga pregledali. Odlučili su prebaciti na sigurnije mjesto izvan Jugoslavije u Graz g. Karlu Baderu. Za nj Jere Jareb doslovno kaže da je bio „dugogodišnji Draganovićev prijatelj i moj (Jarebov) dobar znanac iz ratnih dana, koji je hrvatski rodoljub i hrvatske državotvorne orijentacije“.[15] Bader je o tome izvijestio dr. Jareba, a ovaj ga je zamolio da arhiv preda njemu, što je ovaj i učinio 1986. godine

O sadašnjem statusu arhiva nisam ovlašten ovdje govoriti osim podatka da je on na sigurnom, da će kada se ispune uvjeti koje je dao njegov imalac doći na mjesto koje je on odredio.

Dopušteno mi je ipak reći nešto i o njegovu sadržaju.

Radi se uglavnom o dragocjenim Draganovićevim bilješkama za vrijeme istražnog postupka koji su protiv njega vodile jugoslavenske vlasti. Tu je zatim njegova korespondencija te nešto osobnih dokumenata i zbirka stampata koji su objavljeni o Draganoviću u revijama i novinama. Ovaj posljednji dio je amo stavio J. Jareb jer ih ima iz vremena kada je Draganović već preminuo. Posljednji po datumu je od 9. siječnja 2010. godine.[16] Jareb je ovdje priložio dokumentaciju koju je prikupio od pojedinaca (Cecelja, Metzger, Jurčić) u namjeri da napiše opširniju Draganovićevu biografiju, što na žalost nije uspio.

Jareb je Draganovićeve zabilješke i korespondenciju stavio zajedno i označio ih brojevima od 1 do 319. Neke je korespondente grupirao, ali je svakom pismu stavio zaseban broj. Tako su pisma D. Kambera pod brojevima 253-268, M. Varoša 371-378, D. Vilfan, Draganovićeve sestre Danice, 288-294., I. Tomasa 294-300, I. Vitezića 302-309, S. Metzgera 311-319. U ovaj popis nisu uvrštena pisma koja je Profesor primio poslije 1970. godine sve tamo do 1981.

Ne može se pouzdano znati jesu li to sva pisma koja je Draganović primio ili su neka zadržali njegovi čuvari jer je tada bio „in libertate vigilata“.

14 Ovdje moram reći da podatke o kojima govorim ne mogu dokumentirati ničim napisanim već prenosim samo ono što mi je usmeno priopćio dr. Jere Jareb.

15 Jere JAREB, „Još o dru Krunoslavu Draganoviću“, *Hrvatska revija* 38 (1988.), 179.

16 Vlaho BOGIŠIĆ, „Fenomen pojedinca (osvrt na pisanje o Draganoviću Waltersa Guya i Inoslava Beškera)“, *Vjesnik* 9. I. 2010.

Nekima je pismima priložen i Draganovićev odgovor, uglavnom u indigo kopijama. Draganović je prakticirao, ne samo dok je bio u Sarajevu pod istragom, da na poleđini primljenog pisma napravi kopiju svojega odgovora adresantu.

S tim njegovim odgovorima iz Sarajeva treba biti veoma oprezan u prosudbi i imati u vidu da ih je mogao pisati po diktatu. On naime skoro svima piše da prilikom dolaska u Jugoslaviju nije bio ugrabljen niti drogiran te moli da se o njegovu slučaju što manje piše i halabuči u emigraciji jer 99 posto onoga „što se u emigraciji o njegovu slučaju piše nije istina".

Posebno su dragocjene Draganovićeve bilješke, pisane u istražnom zatvoru (radi lakšeg izlaganja nazvat ću ih Zatvorske bilješke), pod Jarebovim brojevima 1-12 u kojima opisuje što se zbivalo s njim pod istragom.[17] U njima je zabilježio svoja razmišljanja i strepnje, opis događaja od 10. rujna 1967. kada je prešao jugoslavensku granicu i bio uhićen, zatim piše o razgovorima s isljednicima i čuvarima, o izletima, vezama s nadbiskupom Čekadom itd. Ni za to se ne može tvrditi jesu li isljednici za te njegove bilješke znali ili nisu. Dr. Jere Jareb drži da nisu.

Pod Jarebovim brojem 130 nalazi se svojeručni Draganovićev popis pisama koja je poslao od 12. studenog 1967. do 13. prosinca 1969. raznim korespondentima. Je li to bilo na zapovijed Udbe ili je to on sam htio? Možda oboje. On je to prakticirao i dok je bio u emigraciji.[18] U njegovu arhivu postoji nekoliko takvih popisa pošte, pisanih na isti način kao ovaj. Popis iznenađuje količinom pošte. On je osobno na popisu zbrojio pisma iz 1968. i 1969. godine. Za godinu 1968. nabrojio je 450, a za 1969. 423 pisma.

Je li nastavio s tom praksom, teško je reći. U ovoj skupini njegove ostavštine takvih popisa više nema.

Toliko o ovom segmentu Draganovićeva arhiva i o onom što se događalo o cijeloj njegovoj arhivskoj ostavštini, koliko sam ja to mogao doznati. O ona dva dijela *Sarajevskog arhiva* ja ne mogu govoriti. To će učiniti netko drugi.

3. Kako pristupiti Draganovićevu arhivu?

Treba odmah reći da se arhiv ne može koristiti dok ne bude sređen,

17 Jere JAREB, „Dr. Draganović nije se samovoljno vratio u domovinu", 579. Jareb je objavio samo onaj dio koji se odnosi na prijelaz granice, a „Zatvorske bilješke" su mnogo veće. Jareb je objavio tek deset posto ukupnog njihova teksta.

18 U *Pressbaumskom arhivu* sačuvao je popis pisama iz kojih se vidi da je 1964. poslao 991 pismo, 1966. ukupno 1114, a 1967. do 12. kolovoza 559 pisama.

popisan i signiran. Osim toga postoje još neka ograničenja pristupa ovom gradivu koja imaju sadašnji njegovi vlasnici. Ponajviše se odnose na zaista stvarnu opasnost od zloporabe još uvijek mnogih i moćnih neprijatelja prof. Draganovića, i ne samo njega. Ja sam se osobno bavio sređivanjem arhiva, ali mi je vrijeme uvijek bilo ograničeno. Prvi sam put 2000. godine imao na raspolaganju četiri tjedna za *Rimski arhiv,* što je premalo za toliki skoro, pa rinfuzni, materijal od preko 100 arhivskih kutija. To je golem posao koji zahtijeva mnogo vremena, umješnosti i upornosti. Jednom iskusnom arhivistu za cjelovito sređivanje ovog arhiva trebalo sigurno tri godine cjelokupnog radnog vremena.[19]

Treba uzeti u obzir da se prije početka ikakva sređivanja cjelokupno gradivo mora pregledati da bi se moglo dobiti predodžbu kakvu shemu sređivanja upotrijebiti. Nezaobilazan je arhivistički princip „Quieta non movere“, dakle da nakon uvida u cjelokupni fond gradivo ostane u onom stanju u kojem je zatečeno. Odmah započeti sa sređivanjem siguran je put u krivom smjeru. Tako redovito nastane još veća zbrka koju je kasnije skoro nemoguće popraviti.

Kod sređivanja osobnih arhiva, kakav je ovaj prof. Draganovića, postoji već ustaljena shema koju treba prilagoditi glavnim djelatnostima tvorca fonda: 1. Osobne isprave, 2. Rukopisi, 3. Korespondencija, 4. Skrb za izbjeglice, 5. Bleiburg, 6. Grupa Efendija, 7. Hrvatska politička emigracija, 8. Fototeka, 9. Razno i 10. kao Dodatak literatura o njemu i podaci iz drugih arhiva.[20]

Ovu sam shemu predložio rektoru Sv. Jeronima i voditeljima Doma sv. Nikole Tavelića nakon osnovnog uvida u arhiv 2003. godine. Svaku sam točku ondje posebno obrazložio, a ovdje bih dao samo kratke natuknice o svakoj točki, posebno se zadržavši na Korespondenciji, koja čini tri četvrtine cijeloga arhiva.

Nekoliko riječi o svakoj od ovih skupina bez količinskih podataka koje je prije konačnog sređivanja arhiva nemoguće dati.

1. Osobne isprave. Tu su osobni dokumenti od krsnog lista do pu-

19 Za ilustraciju navodim primjer sređivanja arhiva advokata Ive Politea u Hrvatskom državnom arhivu. Taj je arhiv nešto veći (oko 200 kutija), od arhiva prof. Draganovića, ali je za sređivanje mnogo jednostavniji jer je djelatnost prof. Draganovića bila mnogo razgranatija i raznovrsnija od djelatnosti I. Politea. Politeov arhiv su tri arhivista sređivali skoro tri godine s pola radnog vremena; dakle jedan bi arhivist to radio ukupno tri godine! Za oko 200 kutija Politeova arhiva arhivisti su izradili analitički inventar na preko 300 stranica.

20 Dakako da će, kada se jednom konačno pristupi sređivanju arhiva, ova shema biti nadopunjena i izmijenjena kako to bude zahtijevala logika njegova sadržaja.

tovnica i bankovnih knjižica, osobne i obiteljske fotografije, posjetnice i neki osobni predmeti, korespondencija s članovima obitelji. Amo će trebati priključiti onu korespondenciju s obitelji koja će se još pronaći u ostaloj korespondenciji.

2. Rukopisi. Tu su njegovi radovi navedeni pod njegovim naslovima. Evo samo nekih naslova: Suradnja s Donauinstitutom u Beču, zatim Suradnja s Enciclopedia cattolica, Suradnja s Herderlexicon fuer Theologie und Kirche, Katalog župa i nazadovanje katoličkog elementa u BIH u XVII st., Bosna – razno, Razne povijesne bilješke i statistike, Statistički podaci o Bosni i Srijemu, Povijesno gradivo za period NDH, i razni njegovi članci i rasprave s povijesnom tematikom.

3. Korespondencija. Iz obilate korespondencije najbolje se vidi s kojim i kakvim je ljudima bio u kontaktu, s kakvim se problemima susretao, kakvi su njegovi pogledi na crkvena, politička, karitativna i druga pitanja. Njegov je rukopis prepoznatljiv i čitak. On je u korespondenciji imao izvrsnu praksu da na poleđini dobivenog pisma otisne preko indiga svoj odgovor, ili ga priloži uz dotično pismo. Time je omogućio da istraživač ima u ruci i njegova pisma koja je razaslao na svih pet kontinenata i do njih je vrlo teško doći. Ona sadržavaju njegove vlastite stavove te su dragocjena za dobivanje slike o njegovoj osobi. Neizostavno je na svakom pismu napisao datum kada ga je primio i datum kada je odgovorio na pismo. Na sva pisma nije odgovorio, ali se može reći da je u tolikoj gomili pisama Efendija bio pedantan i skoro na sva odgovorio.

Poteškoća prigodom čitanja korespondencije s pojedincima ima raznih; od onih kada se ne može odgonetnuti potpis adresanta, ili kada nema datum i mjesta pisma, pa do onih pisama koja su necjelovita. Osim toga Draganović se služi šiframa, obično je to kombinacija slova, kada želi skriti ime osoba, da ne bi netko otkrio ime ako pismo dospije u nepozvane ruke. Njegov je adresat upućen u šifru.

Početnik će imati poteškoća pri odgonetavanju pseudonima pod kojima on spominje pojedince. Najčešće su to osobe s kojima češće kontaktira. Tako je kod njega „Arslan" Lav Znidarčić, „Džepni" je don Ivan Tomas, „Kum" je Vlado Bosiljević, „Kafedžija" Milan Ilinić, „Trostruki" Ivo Omrčanin (trostruki doktorat), „Imenjak" je Fabijan Veraja (Fabijan je Draganovićevo treće krsno ime). „Imenjakom" katkad oslovljava i Sjepana Metzgera. „Gazda" je Ante Maltarić, ali isti pseudonim rabi i za poglavnika Antu Pavelića, „Spiridion" je dr. Dušan Žanko, „Čepinić" je vlč. Ivo Vukina, „Rodijak" vlč. Eugen Kostelić-Beluhan itd. Za sebe vrlo često rabi naziv

„Efendija“. Adresanti njega osim imenom često oslovljavaju s „Profesore“ ili „Majstore“.

Korespondenciju s ustanovama treba posebno složiti po alfabetskom i kronološkom redoslijedu (Segretaria di Stato, Talijanska ministarstva, diplomatska predstavništva drugih zemalja, IRO, NCWC, Crveni križ itd.). Većina korespondencije koja se sada nalazi pod imenima država - Argentina, Australija, Belgija, Čile itd. zapravo su pisma pojedinaca i treba ih uvrstiti u korespondenciju privatnih osoba. Poslije toga će vrlo malo ostati korespondencije koja će se moći staviti pod korespondenciju institucija ovih država. Većinom se to odnosi na dobivanje viza za naše izbjeglice koji putuju u dotične zemlje.

Kako je nastala ova impozantna korespondencija koju je Efendija sačuvao? Odgovor je dosta jednostavan kada se zna koliku je aktivnost razvio i kolika je bila njegova upravo nevjerojatna radna energija. Za ilustraciju neka posluže dva izvatka iz njegovih pisama.

On nadbiskupu Šariću 10. srpnja 1947. među ostalim piše: „U mojoj sobici vrije kao u košnici. Imadem sigurno preko stotinu neodgovorenih pisama, jer sviet pati i jauče za pomoć. Prazno mu odgovarati, ne mogavši izpuniti njegovih želja ili čak mu niti dati traženih informacija, koje su mnogo puta komplicirane, nema mnogo smisla. Ja imam toliko posla i briga, da mi ne bi ni 40 sati na dan dostajalo. Na žalost, mnogi se ljudi, pa i svećenici, izvlače od poslova, za koje se obično izpričavaju, da im nisu dorasli, što je uostalom vrlo komotno, pa tako mnogo toga padne na mene.“[21]

U pismu Dragutinu Kamberu od 30. siječnja 1957. opravdava se zašto nije odgovorio na njegova pisma i kaže: „Kada čovjek ima 800 neodgovorenih pisama te svaki dan barem 15 pa do 40 posjeta s masom urgentnih intervencija, a nije u stanju niti da plati jednog tajnika koji govori pristojno barem jedan strani jezik, onda ćeš me razumjeti.“[22]

Golema Draganovićeva korespondencija nije samo svjedok njegove neshvatljivo velike djelatnosti. Ona sadržava obilje podataka o zbivanjima u hrvatskoj poslijeratnoj emigraciji, kako crkvenoj tako i političkoj. Nju istraživač ovih zbivanja ne bi smio zaobići.

Sada se među korespondencijom nalaze mnogobrojni računi, tj. namire, poštanske uplatnice i potvrde o kupljenoj robi, poslanim paketima itd. Njih treba izdvojiti i staviti u zasebnu skupinu među račune

21 Arhiv Zavoda sv. Jeronima (dalje: *AZSJ*), Ostavština K. Draganovića, Korespondencija Nadb. Šarić.

22 AZSJ, Ostavština K. Draganovića, Korespondencija D. Kamber.

kronološkim redoslijedom, jer neće biti teško na njima ustanoviti datum nastanka.

4. Skrb za izbjeglice. Ovo je ponajvažnija Draganovićeva djelatnost i njegove su zasluge na tom području neprolazne. On se posvetio ponajprije golom preživljavanju ljudi koji su se našli u stranom svijetu bez igdje ičega i ikoga. Ponajprije im je trebalo pružiti „koricu kruha", zatim ih odjenuti, pa onda po logorima organizirati, nečim zaposliti, pobrinuti se za njihov duhovni, intelektualni i kulturni život. Tu spada i onaj najteži dio – borba za spas od izručenja Titu. Mnogo se podataka o tom nalazi u korespondenciji.

Gotovo sva korespondencija s ustanovama, već gore spomenutim Segretaria di Stato, Talijanska ministarstva, diplomatska predstavništva drugih zemalja, IRO, NCWC, Crveni križ itd., gotovo se u cijelosti odnose na pomoć izbjeglicama.

Mnogo je toga gradiva u arhivu Bratovštine sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama u kojoj je on bio duša i pokretač.[23] Ondje je sačuvano nekoliko lista putnika za južnoameričke zemlje, a sve je vodio upravo Draganović. Ovdje treba alfabetskim redoslijedom složiti sačuvanu građu po izbjegličkim logorima. Većinom će to biti izvještaji o prilikama u logoru, popisi izbjeglica i pružanje pomoći. Nalazi se ovdje i nešto pisama pojedinaca koji opisuju prilike i događaje u pojedinom logoru. Njih bi bilo dobro ostaviti ovdje, a ne uvrstiti u korespondenciju pojedinaca.

Drugi se dio Draganovićeve skrbi za izbjeglice odnosi na razdoblje pedesetih i šezdesetih godina, kada iz domovine stižu mnogi bjegunci i traže zaposlenje i azil u zapadnim zemljama. I tu je Draganović mnogima otvorio vrata tvornica, brodova, rudnika i drugih mjesta gdje su se zaposlili. Uglavnom je to bila Njemačka, ali i druge zemlje i kontinenti. Jedan broj ih je, zahvaljujući prof. Draganoviću, dospio i u Južnoafričku Republiku.

O svemu tome se u njegovu arhivu nalazi pozamašna dokumentacija.

5. Bleiburg. Prevažno gradivo za povijest stradanja hrvatskog naroda završetkom Drugog svjetskog rata i poslije njega. Draganović je prvi započeo s ovim istraživanjima i prikupljanjem podataka, a radio je na njemu preko dvadeset godina. Nije ga na žalost uspio dovršiti. Na taj

23 Vidi: Andrija LUKINOVIĆ, „Bratovština Svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama", *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001)*: *zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima,* Rim, 2001., 771-841.

je posao Draganović bio veoma ponosan i nije dopuštao da se njegova uloga u tom umanjuje i zaobilazi. O tomu je bio vrlo izričit u dopisivanju s I. Prcelom.

Treba reći da prof. Draganović uglavnom nije osobno saslušavao svjedoke, nego je osnovao poseban Odbor koji je zapisivao iskaze svjedoka. On je napisao upute kako ih treba saslušavati i kako sastaviti zapisnik. Svaki je iskaz međutim osobno proučio i odvojio one koji zadovoljavaju kriterije za objavljivanje od onih o kojima je sumnjao da se mogu dokazati. Sačuvana je jedna shema prema kojoj su se trebali prikupljati i klasificirati iskazi o „Bleiburgu“, „križnom putu“ i drugim zločinima za vrijeme rata i u poraću. Tu bi shemu svakako trebalo imati u vidu kada se pristupi proučavanju prikupljenih i sačuvanih iskaza.

Shema prikupljanja i zapisivanja iskaza glasi doslovno ovako:

Kod svakog iskaza moralo se zapisati mjesto i datum svakog iskaza, zatim ime i prezime svjedoka, njegovo zanimanje, vjera i nacionalnost. Iskazi su svrstavani u petnaest skupina označenih slovima od A do O.

Pod slovom A su iskazi o zbivanjima u Hrvatskoj za vrijeme rata, B - priprema za povlačenje i povlačenje, C – Kontakti i pregovori s Englezima, D – pregovori s partizanima, E – predaja Englezima, F – predaja partizanima, G – prisilni povratak u Hrvatsku, H – masovna ubojstva u Sloveniji, I – marševi smrti, J – saveznički zarobljenički logori, K – prisilni rad i povratak kućama, podgrupe: Ka - stradanje katoličkog svećenstva, Kb – stradanje svećenstva ostalih vjerskih zajednica, L – maltretiranja poslije izlaska na slobodu, M – opisane ubojice pojedinačno, N – događanja poslije rata i O – u logorima.

O nacionalnostima bilo je predviđeno da budu označeni Hrvati (Hr), Srbi (Sr), Slovenci (Sl) a za druge narodnosti trebalo je zapisati ostalo (Ost).

Za svjedoka je trebalo zapisati ove kategorije: Civ. (civil), Ust. (ustaša). Part. (partizan), Dom. (domobran) i Čet. (četnik).

Pouzdanost izjave svrstana je u vrijednost od 1 do 5.

Čini mi se da mnogo iskaza o Beiburgu, križnom putu i ostalim zločinima koje je Draganović sa suradnicima prikupio ovdje nedostaje. Iskaze će trebati složiti prema popisima koji se nalaze u kutijama s dokumentima br. 1-427. Mislim da više od polovice iskaza ovdje nedostaje. Treba to usporediti s onim što je Prcela objavio. Korespondenciju s Bleiburškim odborom također treba priključiti amo.

6. Grupa Efendija. U Rimu je „Efendija“ osnovao grupu suradnika

koji su prikupljali novinske i radijske vijesti iz Jugoslavije i svijeta, podatke o djelatnosti Ozne/Udbe, o progonima Hrvata, Crkve u Jugoslaviji i ostalim komunističkim zemljama. Ovo je gradivo dosta opsežno i trebat će ga dobro proučiti prije nego se pristupi njegovu konačnom sređivanju.

„Efendi grupa", kako je on najčešće naziva, izdavala je ciklostilom ove vijesti poput neke agencije. I njih je sačuvao u arhivu.

7. Hrvatska politička emigracija. Kao jedan od vodećih ljudi hrvatske poslijeratne emigracije Draganović je razvio veliku djelatnost i prikupio mnoštvo podataka o (previše brojnim) organizacijama hrvatske emigracije. Gradivo se nalazi na raznim mjestima u arhivu i treba ga objediniti i složiti prema alfabetskom poretku. Neke organizacije (HNO, HNV itd.) već imaju svoje dosjee.

8. Fototeka. Ona nije velika. Ima svega dvije arhivske kutije. Ili za nju nije imao smisla ili, što je vjerojatnije, nije imao vremena. Poteškoća kod njezina sređivanja je uglavnom u tome što mnoge fotografije nemaju na poleđini nikakav podatak te je danas gotovo nemoguće odgonetnuti o kome ili o čemu se tu radi.

9. Razno. Nužno će dosta gradiva ostati koje se neće moći uvrstiti ni pod jednu od navedenih skupina i trebat će ju složiti pod skupinu Razno.

10. Dodatak. Arhivu je priključena poprilična zbirka literature o njemu, kako one koja ga prikazuje u lijepom svjetlu, tako i one koja u njemu vidi „crnoga vraga", potekle uglavnom iz komunističkih i ustaških izvora. Organski ovo ne spada u arhiv, ali budući da se odnosi na tvorca ovog arhiva, a neke je on osobno prikupio, sačuvao, pa ponegdje i komentirao, treba ih ovdje sačuvati.

Ima nešto snimaka gradiva iz drugih arhiva, a odnosi se na prof. Draganovića. Nema ih mnogo, ali otvorena je mogućnost da se još popuni.

4. Pitanje cjelovitosti cjelokupne ostavštine

Na kraju treba postaviti pitanje je li ovo što se sada nalazi u arhivu Zavoda sv. Jeronima sve što je iza prof. Draganovića ostalo ili još negdje ima njegovih spisa za koje sada ne znamo?

U već spomenutom pismu vlč. Cecelje dr. Viteziću stoji da je Vince među ostalim odnio i „arhivu Kavranove akcije".[24] Radi se o poznatom upadu u Jugoslaviju 1946. godine. Toga danas nema u Draganovićevu arhivu. Istina, to i nije njegov izvorni dio, ali se nalazio u njemu.

24 Nadbiskupski arhiv Zagreb, Ceceljin arhiv, Korespondencija Vitezić, pismo od 1. ožujka 1968.

Kada se zna da je prof. Draganović u Rimu više puta mijenjao stan i prije nego se u siječnju 1953. doselio u Zavod sv. Jeronima[25] i poslije njegova odlaska iz Zavoda 31. kolovoza 1958., pri tomu je morao voditi brigu o svojem arhivu, a kao razborita domaćica „nikad nije sva jaja stavljao u jednu košaru“, moguće je da je nešto ostalo i drugdje te nije dospjelo na svoje mjesto. Primjer da je u Pressbaumu jedan dio svojega arhiva pohranio na zasebnom mjestu, i to povjerio g. Knifferu, najbolje to dokazuje. Nije isključeno da su i posrednici prilikom vraćanja dijelova arhiva nešto zadržali za sebe. Možda će tijekom vremena još nešto prispjeti na svoje mjesto.

Velečasni Cecelja u već spomenutom pismu prof. Viteziću od 1. ožujka 1968. među ostalim kaže: „Vince je uzeo sobom Zapisnike o Bleiburgu i arhivu Kavranove akcije“. Zapisnici o Bleiburgu su u arhivu, ali nema „arhive Kavranove akcije“.

Uočljivo je da je korespondencija 1960.-1963. napadno manja od one prije i poslije tih godina. U odnosu na prije i poslije tih godina ona je količinski za dvije trećine manja. Je li taj neobjašnjivi manjak prava slika njegove korespondencije stvarna činjenica ili se ona nalazi negdje drugdje? Skloniji sam vjerovati u ovu drugu pretpostavku.

Ovdje bi trebalo postaviti i pitanje Dnevnika koji Draganović više puta spominje te se s pravom pretpostavlja da ga je vodio. No nešto što bismo mogli nazvati Dnevnikom, u njegovu arhivu ne postoji. Četiri teke koje su naslovljene s „Dnevne bilješke“ veoma su oskudne, uglavnom neispisane, a prema sadržaju se vidi da ih je bilježio bez kronološkog redoslijeda, tek kao podsjetnik na neke događaje.

U „Zatvorskim bilješkama“ Draganović spominje Dnevnik. Tako 21. lipnja. 1968. piše: „Jednom sam u ‘dnevnik’ upisao bar 10-tak ‘contracolpi’ mogućem povoljnom rješenju i uvijek završavao: samo miraculum može takvo rješenje osigurati“.

Pred kraj postupka, 28. kolovoza 1968., u razgovoru s isljednikom pod kakvim će uvjetima dalje biti, on kaže: „Dnevnik mogu gledati kad hoću (ostat ćemo u kontaktu), nema vraćanja ni duplikata“.

Malo dalje opet zapisuje: „Onda opet predaja dnevnika u 3 navrata: prvi put od sestara, zatim jedan citat neprevijen te konačno sve nađeno u kesi za vrijeme puta u Makarsku 25. svibnja. (Joja).“ „To je moja svojina, imam pravo na nju, ništa ne kompromitirano. Bit će pohranjeno kod Sl.

25 Rektor Magjerec u svojim Agendama bilježi da se Draganović doselio u Zavod 28. siječnja 1953., dok mons. Pavao Jesih u svojem Dnevniku bilježi datum 30. siječnja. Oba se izvora čuvaju u zavodskom arhivu.

moći ću čitati kad hoću."

Ako se ovo odnosi na „Zatvorske bilješke", onda su mu oduzete, tada ih on ne bi imao. Ili su mu ih naknadno vratili ili se ovaj „Dnevnik" o kojem piše, odnosi na nešto drugo.

U svakom slučaju pitanje njegova Dnevnika ostaje neriješeno, a veoma bi važno bilo to razriješiti. Jer, ako „Dnevnik" postoji, on je od kapitalne važnosti za cijelu sliku o njegovu autoru prof. Draganoviću.

Opći je dojam međutim da je arhiv prof. Draganovića u sadašnjem obliku uglavnom cjelovit. Njemu je potrebna temeljita arhivistička obrada da bi bio dostupan istraživačima. Valjda će se jednom i to konačno načiniti.

Umjesto zaključka

Arhivska ostavština prof. dr. Krunoslava Draganovića je obilata i za povjesničare dragocjeni izvor podataka. Bez nje je nezamislivo pisati povijest hrvatske poslijeratne emigracije, kako crkvene i znanstvene tako i političke, gospodarske i demografske. Sva nije doduše na jednom mjestu niti je arhivski obrađena. Pod određenim uvjetima, govorim prvenstveno o gradivu koje se nalazi u Rimu, ona je i sada dostupna ozbiljnim istraživačima.

Rekoh da se neću upuštati u ocjenu i procjenu osobe i djela prof. Draganovića, tim više što sam ga samo jednom u životu izdaleka vidio, a da s njim nisam nikad razgovarao. Ipak se, iz onoga što sam o njemu saznao ponajvećma proučavajući njegov arhiv, usuđujem reći ono što je notorno: Krunoslav Draganović bio je osoba goleme radne energije, intelektualac, sjajan organizator, prodoran i neumoran radnik u pomaganju unesrećenih. Na tom je području ostvario golemo djelo.

Mnogo je toga što u historiografiji na temu Draganović još nije ni dotaknuto. Pred povjesnicima je još velik posao. Profesor Draganović zaista zaslužuje vrednovanje koje mu pripada.

Osobno mi se sviđa ocjena koju je o njemu dao Josip Angelo Ritig, sinovac mons. Svetozara Ritiga. On je 27. veljače 1956. posjetio Zavod sv. Jeronima i razgovarao s mons. Pavlom Jesihom[26] i rektorom Jurjem Magjercem. U neformalnom izvješću stricu opisao je stanje u Zavodu, a o svećenicima u njemu zapisao je ovo: „Među svećenicima u Zavodu su četiri struje. Prva je najbrojnija onih koje politika uopće ne zanima.

26 AZSJ, Ostavština P. Jesiha, Dnevnik 1956.

Druga je onih koji su nadojeni ustaštvom. U trećoj su grupi skloni HSS-u i Jugoslaviji. Četvrta je skupina prof. Draganović.“[27]

Da, upravo tako. Draganović je svijet za sebe. Što je iza njega ostalo, kao da je radila cijela jedna grupa, a ne pojedinac.

THE ARCHIVAL LEGACY OF PROFESSOR KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ

Summary

Professor Krunoslav Draganović left a substantial archival legacy for the period when he lived in exile and also after his mysterious arrival in Yugoslavia in 1967 until his death in 1983. From examination of the material, especially that of the period of mass emigration, it is evident that the Professor consciously and intentionally preserved a documentary archive because he knew that this would be the most reliable witness to his life and work and a valuable resource for studying the history of Croatian emigration after World War II.

This legacy, colloquially called "the Draganović archive", can be divided into two sections: the first section consists of documents from the time of his exile and the second consists of documents from the time he was in Yugoslavia. The first section is divided into the period of his time in Rome from 1944 to 1963 (the Roman archive) and his time in Pressbaum from 1963 to 1967 (the Pressbaum archive).

This paper presents the turbulent history of Draganović's archive, the whereabouts of which were for a long time unknown to the general public. It was only after 2000 that the archive reached the Pontifical Croatian College of St. Jerome in Rome, where it is still located.

The whereabouts of most of the archival material from Sarajevo after Draganović's return are largely unknown. The Professor deposited just a small part of it – three boxes of documents – in Zagreb; this was later moved to Graz, then to Jere Jareb and in the USA, and finally back to Zagreb.

The archival material deals mostly with Draganović's care for refugees in Italy; moving them to safer places, mainly in South America, then finding work for immigrants who later arrived in Germany and other Western countries. The material contains documents about the political turmoil experienced by Croatian emigrants, in which Draganović also took part. It is a key collection of documents relating to the suffering of the Croatian people during World War II and the postwar period; documents about victims of Bleiburg and the "Way of the Cross" and about the persecution of the Catholic Church by the communist authorities.

Very little material originating in Sarajevo exists. Before Draganović's death the communist security service forcibly removed archive materials from his apartment and these were never returned. The part which he deposited in Zagreb and then reached Dr. Jareb and and eventually came back to Zagreb is an important element in the effort to

27 NAZ, Ostavština S. Ritiga, Korespondencija.

clarify his mysterious return to his homeland and also important in examining the legal proceedings against him and the final settlement of the case.

It should be said that the archive is not catalogued, which limits its accessibility. It will therefore be necessary in the long run to find a way to have this job done.

Keywords: *The Draganović archive, St. Jerome's College, Pressbaum, Sarajevo, Croatian emigration, Bleiburg, Bosnia, UDBa, Correspondence, Jere Jareb, Jure Bogdan.*

UDK: 272-9(497.5)"...//1945"
Pregledni rad

DOPRINOS KRUNOSLAVA DRAGANOVIĆA HRVATSKOJ CRKVENOJ HISTORIOGRAFIJI DO 1945. GODINE

Milenko KREŠIĆ
Župa Rođenja Blažene Djevice Marije
Njegoševa 2, BiH - 89101 Trebinje

Sažetak

U svojem povijesno-istraživačkom radu do 1945. Krunoslav Draganović objavio je više izvornih znanstvenih radova. Posebna tema njegova zanimanja bila je nestanak katolika Bosne i Hercegovine u prvim stoljećima turske vladavine, naročito njihovim prelaskom na pravoslavlje. Bavio se i poviješću Crkve u srednjovjekovnoj Bosni, osobito bosanskom biskupijom. Njegovi radovi su prvorazredan doprinos hrvatskoj crkvenoj historiografiji jer se uglavnom bavio, na temelju pouzdane povijesne građe s kritičkim pristupom, tematikama koje do tada nisu obrađivane.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, 17. stoljeće, nestanak katolika, prelasci na pravoslavlje, Bosanska biskupija.*

Uvod

Najplodonosnije razdoblje Draganovićeva povijesno-istraživačkog rada bilo je razdoblje do kraja II. svjetskog rata. Glavna tema njegova zanimanja bila je „nestanak katolika" Bosne i Hercegovine u prvim stoljećima turske vladavine koju je obrađivao na temelju rimskih izvora 17. stoljeća, premda mu ni bosansko crkveno srednjovjekovlje nije bilo strano. Na te teme objavio je više radova. Ograničit ćemo se, u skladu s naslovom rada, na one izvornog znanstvenog karaktera te kroz njihov prikaz nastojati prikazati Draganovićev doprinos hrvatskoj crkvenoj historiografiji do 1945. godine.

1. „Draganovićevo" 17. stoljeće

Tema koja je na poseban način zaokupljala Draganovićev znanstveni rad do 1945. godine bila je nestajanje katolika u Bosni i Hercegovini,

odnosno u krajevima hrvatskog jezičnog područja na temelju katoličkih izvješća 17. stoljeća. Njegovo maestralno djelo na ovom području je Massenübertritte von Katholiken zur „Orthodoxie" im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft (Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka) objavljeno u Excerpta ex 'Orientalia Christiana Periodica', vol. III. 1937. godine.[1] Zapravo se radi o Draganovićevoj doktorskoj disertaciji De regressu catholicorum in Bosnia et terris circumvicinis saeculo XVII. (O nazadovanju katolika u Bosni i susjednim zemljama u 17. stoljeću) koju je obranio na Papinskom istočnom institutu 1935. godine. Kao što kaže latinski naslov disertacije Draganović se uglavnom vremenski ograničio na 17. stoljeće te na etnički prostor Hrvata i Srba, tj. Bosnu i susjedne zemlje, a onaj njemački na prelazak katolika na pravoslavlje.

Ovom se tematikom prije Draganovića u hrvatskoj, kako nacionalnoj tako i crkvenoj historiografiji, nitko ozbiljno nije bavio, tako da je Draganović prvi koji je „zaorao" na ovom području.[2] Na osnovi arhivske građe, uglavnom one koja se nalazi u arhivu rimske kongregacije za širenje vjere „Sacra Congregatio de Propagada Fide", koja od 1988. godine nosi naslov „Kongregacija za evangelizaciju naroda", te na osnovi etnografskih studija uglavnom srpskih etnografa, jer hrvatskih nije bilo, kritički, jasno i logično dokazuje tezu.[3] S druge strane srpski povjesničari su tek usputno spominjali ovu temu dok su prijelaze pravoslavnih na katoličanstvo, premda se radilo o prijelazu „izvjesnih pravoslavnih obitelji, sela i područja", pretjerano naglašavali.[4]

1 Studija je najprije bila objavljena u dva dijela u *Orientalia Christiana Periodica* u Rimu 1937., i to pod naslovima: „Massenübertritte von Katholiken zur „Orthodoxie" im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft" i „Über die Gründe der Massenübertritte von Katholiken zur „Orthodoxie" im kroatischen Sprachgebiet", vol. III., 181-232 i 550-559. Oba rada su objavljena iste godine u Excerpta ex *Orientalia Christiana Periodica,* vol. III., i to pod prvim spomenutim naslovom. Prevedena su na hrvatski 1991. i objavljena u Mostaru pod naslovom: *Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka*, Mostar, 1991. Koristit ćemo se hrvatskim prijevodom.

2 Djelomično se temom, pišući o uniji u 17. i 18. stoljeću, bavio Janko Šimrak. Neki katolički povjesničari tek usput spominju prijelaze katolika na pravoslavlje, a jedini koji je pretpostavio da se radilo o prijelazima većih razmjera bio je Ivo Pilar. Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi*, 22-23.

3 Ovo mu je priznao još 1938. jedan od vodećih srpskih povjesničara Stanoje Stanojević. Ratko PERIĆ, „Prozelitizam", *Crkva u svijetu* 12 (1992.), 99.

4 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 15.

U prvom dijelu studije govori o činjenicama i svjedočanstvima. Najviše ih donosi za prijelaze katolika na pravoslavlje u Crnoj Gori i Trebinjskoj biskupiji ali također i za one na prostoru Južne Dalmacije, Bosne, Srijema, Ugarske i Bugarske. Crna Gora „spada u one balkanske zemlje u kojima je katolicizam prijelazom narodnoga mnoštva na raskol pretrpio najteže gubitke“.[5] Poseban interes posvećuje postojanju katolika i njihovu nestanku u Duklji 17. stoljeća. Izvješća katoličkih misionara koja Draganović donosi nedvojbeno pokazuju činjenicu njihova postojanja i laganog nestanka. Posebno je zanimljiva unutrašnjost Crne Gore, tj. područje rijeke Zete i Morače. Katolička izvješća s početka 17. stoljeća, pa i ona tridesetih godina, još uvijek spominju katolike u unutrašnjosti Crne Gore ali i njihovu duhovnu zapuštenost zbog koje prelaze na pravoslavlje. U drugom dijelu 17. stoljeća na spomenutom području nema im više nikakva traga.[6] Slična je sudbina zadesila i katolike Trebinjske biskupije što začuđuje jer „se taj prijelaz zbio u najbližoj blizini, takoreći na vratima posve kršćanske, od Turaka nikad osvojene Dubrovačke republike“.[7] Mišljenja je da se ovo ne bi dogodilo da je Dubrovnik u kritičnim trenucima ovim prostorima „stavio na raspolaganje nekolicinu svećenika“.[8] Poneki izvještaji iz 16. stoljeća o Trebinjskoj biskupiji, koji su inače vrlo šturi podacima, o otpadima odnosno prijelazima šute „kao zaliveni“, ali oni s kraja 16. i početka 17. stoljeća koje Draganović kronološki navodi: Julije Mancinelli, Dominik Andrijašević, Josip Marija Buonaldi izravno ih navode.[9] O prijelazu katolika na pravoslavlje govore i pojedina izvješća iz Južne Dalmacije, Bosne, Ugarske i Bugarske.[10]

Osim na temelju izravnih svjedočanstva Draganović o prijelazu katolika na pravoslavlje govori i na temelju „tragova i znakova“ u narodnoj predaji i etnološkim istraživanjima srpskih etnologa jer se s hrvatske strane time nitko nije bavio, tako da je i na tom području

5 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 25.
6 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 28-37.
7 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 37. Nestanku katolika u okolici Trebinja odnosno na pragu Dubrovačke Republike u predjelu Zurovića, Draganović je na osnovi iste arhivske građe, izvještaja biskupa Andrijaševića i dominikanca Buonaldija, posvetio još dva manja rada: „Donja Hercegovina prije 300 godina“, *Napredak, Hrvatski narodni kalendar,* 25 (1935.), 135-141 i „Zadnji katolici u okolici Trebinja“, *Napredak, Hrvatski narodni kalendar,* 26 (1936.), 159-166.
8 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 38.
9 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 42-54.
10 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 72-78.

Draganović prvi.[11] Katoličko podrijetlo pojedinih pravoslavnih obitelji vidi u njemačkom korijenu njihovih prezimena, osobito tamo gdje se ona pojavljuju u blizini srednjovjekovnih rudarskih središta, prezimena koja su izvedena iz imena sveca kojeg pravoslavlje nikad nije štovalo, uzimanje „krsne slave" nekog od srpskih narodnih svetaca čije je štovanje uvedeno najranije koncem 13. i tijekom 14. stoljeća, a čije se slavljenje poklapa s danom slavljenja starog katoličkog sveca.[12] Nakon što je iznio mnogo činjenica i svjedočanstava o prijelazu katolika na pravoslavlje, Draganović na kraju ovog dijela studije zaključuje: „Pogledamo li još jedanput cjelokupni niz svjedočanstava o prijelazima katolika na srpsko pravoslavlje, možemo sa sigurnošću ustvrditi kako ti prijelazi ne bijahu ni tako rijetki ni tako beznačajni, kako bi to iz šutnje naših povjesničara bilo moguće zaključiti."[13]

U drugom dijelu piše o uzrocima i razlozima koji su pogodovali odnosno navodili katolike na otpad, tj. na prijelaz na pravoslavlje. Bio je mišljenja da dokumenti koji izvješćuju o prijelazima donose samo „neposredni razlog" odnosno „vanjski povod" prijelaza te da im „nedostaju zaokružen pogled i dublje razumijeće".[14] Ljestvicu razloga on je svrstao ovako: 1. Različit pravni položaj Katoličke i Pravoslavne crkve u Turskoj u kojoj je položaj Pravoslavne crkve bio kudikamo povoljniji;[15] 2. Progoni katolika od strane pravoslavne hijerarhije.[16] Pravoslavna crkvena hijerarhija cijelo vrijeme turske vladavine nastojala je nametnuti crkveni porez i katolicima. Neposredan povod za to bile su velike novčane obveze pravoslavnih patrijarha i vladika prema Porti, ali konačni cilj, kako Draganović primjećuje na osnovi arhivske građe, bio je odvajanje katolika od Sv. Stolice i njihov prijelaz na pravoslavlje. Neki su to činili iz revnosti zbog odbojnosti prema Svetoj Stolici ali „i oni, kojih pokretačka snaga bijaše novac, morali su nastojati oko konačnoga prijelaza katolika na grčko pravoslavlje, budući bi jedino na taj način bili

11 Draganović je ovaj dio naslovio „Tragovi i znakovi katoličkih prijelaza u rezultatima etnoloških istraživanja" objašnjavajući da je naslov „tragovi i znakovi" izabran namjerno jer se ovdje ne može govoriti o sigurnosti nego o vjerojatnosti koja može biti veoma velika. K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 56.

12 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 56-70.

13 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 79.

14 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 83.

15 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 84-94.

16 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 94-120.

osigurani njihovi prihodi iz džepova ‘latinskog naroda’“;[17] 3. Nedostatak dušobrižnika – svećenika i biskupa.[18] Ona područja koja su najviše trpjela od nedostatka svećenika „bijahu u burnim vremenima 16. i 17. stoljeća time najviše pogođena, tako da su gotovo potpuno izgubili katoličko obilježje i rimsku vjeru“.[19] S druge strane Pravoslavna crkva je obilovala svećenstvom osobito monaštvom. Dovoljno je spomenuti samo primjer Trebinjske biskupije gdje su manastiri Tvrdoš i Zavala imali 75 monaha „dok je katolička biskupija Trebinje, na području na kojem su se nalazila ova dva i još dva samostana, raspolagala sa samo trojicom svećenika“;[20] 4. Unutrašnji odnošaji među svećenstvom odnosno svađe između biskupa za područja jurisdikcije, svađe između biskupa i franjevačke uprave u Bosni, ne čuvanje rezidencije od strane biskupa, što je ujedno značilo i nebrigu za dijecezanski svećenički pomladak tako da je ovih skoro posve nestalo, te nesuglasja među svjetovnim svećenicima i franjevcima i ovih posljednjih s drugim redovnicima;[21] 5. Provedba gregorijanskog kalendara.[22] Draganović navodi i ovaj uzrok iz razloga što njegovim uvođenjem „bijaše bliskom i akutnom pogibao prijelaza na pravoslavlje. Je li do tih prijelaza stvarno i došlo, to iz dosad pronađenih dokumenata nije vidljivo“;[23] 6. Nestanak katolika iz graničnih područja, tj. uzduž turskohrvatske granice.[24] Većina je njih pobjegla, ali ono što je ostalo „oni po našem mišljenju nestadoše uslijed prijelaza na islam ili, u još većoj mjeri, na pravoslavlje“ na što ukazuju „tragovi i znakovi katolicizma“ u ovim krajevima.[25]

Istoj temi „de regressu catholicorum in Bosnia et terris circumvicinis“ Draganović je posvetio još nekoliko svojih radova na osnovi arhivske građe 17. stoljeća. To su radovi: 1. „Izvješće fra Tome Ivkovića, biskupa skradinskog iz godine 1630.“; 2. „Tobožnja ‘Stjepanska biskupija – Ecclesia Stephanensis’ u Hercegovini“; 3. „Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624.“; 4. „ Bosna u očima apostolskog

17 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 105.
18 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 121-129.
19 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 121.
20 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 122.
21 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 129-137.
22 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 137-145.
23 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 143
24 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 145-152.
25 K. DRAGANOVIĆ, *Masovni prijelazi,* 146.

vizitatora Petra Masarechija g. 1624."; 5. „Jedan sudbonosni vijek u povijesti Hrvata katolika Bosne"; 6. „Katalog katoličkih župa XVII. vieka u Bosni i Hercegovini".

Izvješće biskupa Ivkovića iz 1630. godine, uz uvodnu raspravu gdje donosi kratak životopis biskupa Ivkovića i osvjetljava slučaj fra Pave Papića kojeg Ivković spominje, objavio je u talijanskom izvorniku.[26] Izvješće donosi mjesta u kojima je obavljena krizma i broj krizmanika koje je Ivković krizmao u Bosni od 1626. do 1630. godine. Draganović osobitu vrijednost izvješća vidi u tome što nam ono „pokazuje neobičnu brojčanu snagu katolicizma u Bosni i Slavoniji i njegovo teritorijalno rasezanje po mnogim krajevima, gdje ga je poslije netragom nestalo".[27] Jedino nam je ono „sačuvalo uspomenu na katolicizam izvjesnih krajišnih mjesta (Žuljevice, Prosare, Nožićkog, Kosijerova, Laktaša i Ruževića) i zato je posebno vrijedan i drag".[28]

Rad „Tobožnja 'Stjepanska biskupija – Ecclesia Stephanensis' u Hercegovini" sastoji se od rasprave o „Stjepanskoj biskupiji" i izvještaja biskupa Dominika Andrijaševića o stanju Katoličke crkve u Donjoj Hercegovini iz 1629. godine.[29] U raspravi u prvom dijelu rasvjetljava na temelju Propagandina arhiva, osobito fondova Acta i Lettere volgari, imenovanje Dominika Andrijaševića za „stjepanskog biskupa", biskupa nepostojeće biskupije u Donjoj Hercegovini, probleme koji su zbog toga nastali sa susjednim biskupima, te tiho uklanjanje biskupa Andrijaševića sa spomenute biskupske stolice čime se vratilo na „status quo ante". Rasprava je trajala od 1622. do 1631. godine.[30] U drugom dijelu analizira izvještaj biskupa Andrijaševića iz 1629. godine. Razlikuje njegov polemički i pozitivni dio. Polemičkom dijelu, koji uglavnom nastoji povijesno utemeljiti postojanje „stjepanske biskupije", ne pridaje velike važnosti. Pozitivni dio, a to su ¾ izvještaja, o stanju župa i brojčanoj jakosti katolika, smatra vjerodostojnim i na osnovi njega posebno se osvrće na onaj dio koji govori o prijelazu katolika na pravoslavlje.[31]

„Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama

26 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Izvješće fra Tome Ivkovića, biskupa skradinskog, iz godine 1630." *Croatia sacra: arkiv za crkvenu povijest Hrvata* 7 (1934.), 73-78.
27 K. DRAGANOVIĆ, „Izvješće fra Tome Ivkovića", 68.
28 K. DRAGANOVIĆ, „Izvješće fra Tome Ivkovića", 71.
29 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Tobožnja 'Stjepanska biskupija – Ecclesia Stephanensis' u Hercegovini", *Croatia sacra* 7 (1934.), 29-58.
30 K. DRAGANOVIĆ, „Tobožnja 'Stjepanska biskupija'", 30-45.
31 K. DRAGANOVIĆ, „Tobožnja 'Stjepanska biskupija'", 45-51.

katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624.“, Draganović je transkribirao i objavio „in extenso“, tj. sve njegove dijelove: 1. Popratno pismo vizitatora Petra Masarechija kardinalu Lodovicu Ludoviziju, nećaku pape Grgura XV.; 2. Kratak sadržaj Masarechijeva izvještaja, napisan po tajniku Propagande Mons. Francesku Ingoliju; 3. Odgovori vizitatora Petra Masarechija na formular s 56 pitanja rimskih Instrukcija o stanju katolicizma „u četiri kraljevstva“; 4. Izvješće Petra Masarechija, apostolskog vizitatora Bugarske, Srbije, Slavonije i Bosne, o stanju katolicizma god. 1623. i 1624.[32] U uvodu koji prethodi tekstu izvješća donosi kratak Masarechijev životopis te se ukratko osvrće na vrijednost Masarechijeva spisa. Smatrao ga je stvarnim i temeljitim „s kojim se teško koje drugo iz naših strana u XVII. stoljeću može mjeriti“ te da po sadržaju i opsegu zauzima „među sličnim dokumentima XVII. vijeka vrlo ugledno, a možda i prvo mjesto“.[33] „Na malo prostora daje nam papinski vizitator izvanredan uvid u intimne prilike života Crkve, klera i naroda kao ni jedan drugi sličan dokumenat.“[34] Što se tiče Bosne daje snažan opis reljefa Bosne i Bošnjaka te donosi vrlo vrijedne vijesti o islamizaciji „i o uzrocima te sudbonosne pojave, o kupljenju janjičarskog poreza u krvi, o ulozi Bosne u Turskom carstvu“.[35] Draganović se posebno osvrnuo na Masarechijevo pisanje o Bosni u radu: „Bosna u očima apostolskog vizitatora Petra Masarechija G. 1624.“[36] Smatra da Masarechi nije mogao imati podatke o broju stanovnika u Bosni te onaj broj koji on donosi prema konfesijama više je plod njegova dojma nego pravog stanja. Omjer katolika i pravoslavaca 2 prema 1 smatra mogućim.[37] Masarechijevo povezivanje bosanskih „patarena“ s bugarskim „pavlićanima“ vidi kao zgodnu priliku da se proučavanjem obrednih knjiga bugarskih „pavlićana“, koje su sačuvane, nešto više dozna o bosanskim „patarenima“.[38] Izvješće

32 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarecchija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni god. 1623. i 1624.“, *Starine JAZU,* knjiga XXXIX., Zagreb, 1938., 1-48. Naslove pojedinim dijelovima izvješća dao je sam Draganović.

33 K. DRAGANOVIĆ, „Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarecchija“, 2, 5.

34 K. DRAGANOVIĆ, „Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarecchija“, 6.

35 K. DRAGANOVIĆ, „Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarecchija“, 6.

36 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Bosna u očima apostolskog vizitatora Petra Masarechija G. 1624.“*, Napredak, Hrvatski narodni kalendar,* 27 (1937.), 215-223. Također: Posebni otisak. Napretkova kulturno-historijska zbirka – Sarajevo, 1937., 3-11. Koristimo se posebnim otiskom.

37 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u očima apostolskog vizitatora Petra Masarechija“, 6-7.

38 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u očima apostolskog vizitatora Petra Masarechija“, 9.

je posebno važno za Bosnu jer „jedini među stotinama sličnih pisaca" donosi razloge prelaska katolika na islam.[39] Ova tri odnosno četiri Draganovićeva rada posebno su vrijedna jer donose izvorne dokumente.

Još jedan u nizu Draganovićevih radova o povijesti Crkve u Bosni i Hercegovini u 17. stoljeću je „Katalog katoličkih župa XVII. vieka u Bosni i Hercegovini".[40] U pisanju ovoga rada koristio je sljedeća izvješća: 1. Izvješće bosanskog biskupa fra Franje Baličevića iz god. 1600.; 2. Izvješće provincijala Marijana Pavlovića iz god. 1623.; 3. Izvješće skradinskog biskupa i administratora turske Bosne fra Tome Ivkovića iz god. 1630.; 4. Izvješće drivatskog biskupa i administratora Bosne fra Jeronima Lučića Brguljanina iz god. 1638.; 5. Izvješće bosanskog biskupa fra Nikole Ogramića-Orlovića iz god. 1675.; 6. Izvješće bosanskog biskupa fra Marijana Maravića iz god. 1655.; 7. Zaostroški dokument iz god. 1599. izvađen iz rukopisnog djela Liber Archivalis koji opisuje zaostroški distrikt s njegovim župama; 8. Izvješće makarskog biskupa fra Bartola Kačića iz god. 1630.; 9. Izvješće makarskog biskupa fra Marijana Lišnjića god. 1672.; 10. Izvještaj apostolskog vizitatora Ivana Krst. Vietrija iz god. 1708.; 11. Izvještaj „stjepanskog" biskupa fra Dominika Andrijaševića iz god. 1629.; 12. Izvješće trebinjskog biskupa Florijana Savina iz god. 1660.; 13. Izvješće trebinjskog biskupa Antuna Primija iz god. 1685.; 14. Izvješće splitskog nadbiskupa Stjepana Cosmija iz god. 1696.; 15. Izvješće trebinjskog biskupa Antuna Righija iz god. 1704.[41] Katalog nam može „jako mnogo kazati o težkoj i krvavoj prošlosti katoličkog elementa u ovim stranama".[42] Bosanska krajina uglavnom se jako dobro držala kroz XVII. stoljeće, ali ju je pokosio Bečki rat. Isto se može zaključiti i za donju Bosnu, krajeve od Vrbasa do Bosne. U krajevima donje Bosne između rijeke Bosne i Drine primijećeno je propadanje tijekom 17. stoljeća, ali skoro potpuno uništenje dolazi tek Bečkim ratom.[43] Na kraju 17. stoljeća stanje u donjoj Bosni bilo je sljedeće: „U Bosanskoj Krajini (tab. 1) od 13 župa preživjele su Bečki rat samo dvie; na sektoru Donje Bosne među Vrbasom i Bosnom (tab. 2) od 10 župa ne ostaje na životu ni jedna jedina; na sjeveroiztoku Bosne (tab. 3) od 20 župa dočeka Bečki rat njih 14, a iznese iz rata živu glavu tek jedna župa, tuzlanska. U cieloj Sjevernoj

39 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u očima apostolskog vizitatora Petra Masarechija", 9-10.
40 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Katalog katoličkih župa XVII. vieka u Bosni i Hercegovini", *Croatia sacra* 22-23 (1944.), 89-126.
41 K. DRAGANOVIĆ, „Katalog katoličkih župa", 92-103.
42 K. DRAGANOVIĆ, „Katalog katoličkih župa", 112.
43 K. DRAGANOVIĆ, „Katalog katoličkih župa", 113-115.

Bosni, koja čini veću polovicu čitave zemlje, preostaje od 37 župa poslije Bečkoga rata sami njih tri.“[44] U krajevima gornje Bosne tijekom 17. stoljeća primjećuje se čak blagi napredak katolicizma. Ove krajeve je Bečki rat najmanje pokosio.[45] Hercegovina, kako ona sa zapadne obale rijeke Neretve tako i s lijeve, tijekom 17. stoljeća mnogo je propatila za vrijeme Kandijskog rata (1645.-1669.), ali je zadržala neku konstantu.[46] Istu je temu Draganović obradio i pod naslovom „Jedan sudbonosni vijek u povijesti Hrvata katolika Bosne“, s tim što se u ovoj raspravi ograničio na prostore donje Bosne, tj. krajeve između Drine i Bosne.[47]

2. Izlet u vrijeme „ante quem“

Premda je 17. stoljeće i vrijeme neposredno prije njega, na koje su se odnosili izvori nastali u spomenutom stoljeću, bilo glavna tema Draganovićevih povijesnih istraživanja, ni ono vrijeme prije toga, tj. bosansko i hercegovačko srednjovjekovlje, nije mu bilo strano. Objavio je dva vrijedna rada iz toga područja: „Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas“ (prilog uz istoimenu statističku kartu)[48] i „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni“.

U radu „Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas“,[49] polazeći od starokršćanskog razdoblja gdje na temelju arheoloških nalaza i Salonitanskih sabora 530. i 533. donosi popis biskupija i crkava, najviše prostora posvećuje bosanskim i hercegovačkim biskupijama i prostoru koje su mogle pokrivati sredinom 15. stoljeća, tj. u vrijeme pada Bosne pod Turke. Posebno mjesto u ovom radu zauzima Bosanska biskupija čiji osnutak na osnovi popisa Provinciale Vetus stavlja sredinom 11. stoljeća.[50] Spominje brojna svjedočanstva o Bosanskoj biskupiji i biskupima iz suvremenih izvora. Dobrim dijelom raspravlja, utemeljeno na povijesnim danostima, o pripadnosti Bosne Zapadnoj crkvi, pobijajući

44 K. DRAGANOVIĆ, „Katalog katoličkih župa“, 119.
45 K. DRAGANOVIĆ, „Katalog katoličkih župa“, 115.
46 K. DRAGANOVIĆ, „Katalog katoličkih župa“, 115-117.
47 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Jedan sudbonosni vijek u povijesti Hrvata katolika Bosne“, *Napredak, Hrvatski narodni kalendar,* 31 (1941.), 19-28.
48 *Pregledna karta katoličke crkve u Bosni i Hercegovini nekad i danas,* koju je napravio Krunoslav Draganović, objavljena je u Sarajevu – Akademija „Regina Apostolorum”, 1935. godine.
49 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas – (prilog uz istoimenu statističku kartu)“, *Croatia sacra* 8 (1934.), 175-176.
50 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas“, 179.

tvrdnje nekih srpskih povjesničara o njezinoj pripadnosti pravoslavlju. Isto to čini kad je riječ o pripadnicima Crkve „bosanskih krstjana". Nepostojanje pravoslavnih na području Bosanske biskupije prije dolaska Turaka dokazuje nepostojanjem pravoslavnih manastira i crkava te na temelju ikavskih srednjovjekovnih natpisa.[51] Pišući o ostalim biskupijama na bosanskom i hercegovačkom tlu, prikazuje na osnovi povijesnih vrela, nekada prilično sigurno nekad samo kao mogućnost, prostor koje su pokrivale u spomenuto vrijeme. Na prostoru današnje Bosne i Hercegovine sredinom 15. stoljeća prostiralo se, uz Bosansku, još pet odnosno sedam biskupija. To su bile: 1. Zagrebačka – sjevernozapadna Bosna; 2. Splitska – kojoj je svakako pripadao livanjski i glamočki kraj; 3. Duvanjska – područje Duvna, Kupresa i Rame te vjerojatno dio gornje Hercegovine: Posušje, Rakitno i Drežnica; 4. Makarska – zapadna obala rijeke Neretve do granica Duvanjske biskupije; 5. Trebinjska – lijeva obala rijeke Neretve te vjerojatno dio gornjeg Podrinja oko Foče.[52] Za Stonsku biskupiju kaže da nije, osim možda formalno, prelazila granice Dubrovačke Republike te da su njezin stari prostor pokrivale biskupije iz Makarske i Trebinja.[53] Spominje i Srebreničko-visočku biskupiju, ali joj ne posvećuje veću pažnju jer kako kaže, „ona je postojala tek nekoliko decenija u XV. stoljeću i nije značila drugo do pokušaj emancipacije bosanskih franjevaca od bosan. biskupa u Đakovu".[54] Završivši raspravu o biskupijama, prelazi na župe, crkve i samostane „koje nam stare listine spominju".[55] Za njihovu ubikaciju koristio je povijesne karte Janosa Thaloczyja, Vjekoslava Klaića i Radoslava Lopašića. Uz položaj pojedinog mjesta koji je i dalje ostao nejasan stavljao je upitnik.[56] Uza sva nastojanja, smatra da je jedan dio katoličkih župa ipak ostao neubilježen jer o njima nije bilo povijesnih dokumenta. Ipak zaključuje: „Nekoliko stotina župa i crkava iz svih stoljeća, počamši od XII. i XIII. glasno svjedoče, da je katolicizam bio u ovim krajevima domaćin."[57]

Rad „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni", kroz teme: 1. Obnova kršćanstva nakon doseljenja Hrvata; 2. Odakle je po drugi put doneseno kršćanstvo na tlo današnje Bosne; 3. Glagoljica i ćirilica u

51 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas", 180-186.
52 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas", 188-200.
53 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas", 198-199.
54 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas", 200.
55 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas", 201.
56 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas", 201.
57 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas", 202.

Bosni, Crkvena terminologija; 4. Počeci Bosanske biskupije; 5. Bosanska biskupija za Borića i Kulina; 6. Pojava patarenstva u Bosni; 7. Bosna između tri metropolije; 8. Obred i jezik katoličke biskupije u Bosni; 9. Sjedište bosanskog biskupa; 10. Posjedi i crkve Bosanske biskupije; 11. Bosanski biskupi; 12. Bosna nakon preseljenja biskupa u Đakovo; 13. Pravoslavna crkva u sredovječnoj Bosni, kritički na temelju velikog broja izvora i raznolike literature obrađuje povijest Crkve u Bosni i Hercegovini u srednjem vijeku.[58] Posebnu pozornost je obratio osnutku Bosanske biskupije. Kritički pristupa dotadašnjim pisanjima, oslanjajući se na sigurna povijesna vrela koja prva spominju Bosansku biskupiju, kao što su bula pape Klementa III. (Wiberta iz Ravene – protupape) iz 1089. i popis katoličkih biskupija svijeta tzv. Provinciale Vetus, koji je također podvrgao kritici, došao je do zaključka da je biskupija u Bosni morala biti osnovana u vrijeme hrvatskog kralja Petra Krešimira IV., tj. između 1060. i 1075. godine.[59] U daljnjim raspravama o Bosanskoj biskupiji obrađuje njezino podvrgavanje raznim metropolitima kroz što se provlači s jedne strane želja bosanske strane za samostalnošću i vezanjem uz hrvatsku metropolu u Dubrovniku, a s druge strane nastojanje ugarskog dvora koji preko papinske kurije nastoji Bosnu što više vezati uz Ugarsku.[60] Vrlo zanimljiva je tema pitanje sjedišta bosanskih biskupa. Prije bana Ninoslava i gradnje katedrale u Brdu u župi Vrhbosna Draganović iznosi mišljenje, koje ostavlja samo kao tezu, da su bosanskih biskupi barem jedno vrijeme stanovali u mjestu Prači-Biskupini u boračkoj župi, a mjesto Brdo u župi Vrhbosna smješta, što je u dotadašnjoj literaturi bilo nejasno, premda i on navodi da mu se čini najvjerojatnijim, u mjesto Crkvište kod Pala iz razloga jer se iznad sela Brdo „koje je, kako izgleda, sačuvalo svoje staro ime“ nalazi glavica Crkvište i tu „imade dosta sredovječnih ruševina od nekoliko zgrada“ a i čitav je kraj morao biti dobro naseljen o čemu svjedoče brojne nekropole.[61] Na osnovi darovnice Bele IV. iz 1244. bosanskom biskupu, koja spominje biskupove posjede, određuje granice srednjovjekovne Bosanske biskupije koja se prostirala na istoku do Drine, na jugu do srednjeg toka Neretvice, na sjeveru do Save, otprilike od ušća Ukrine do ušća Drine, uz dodatak posjeda oko Đakova i Blizne. Zapadna

58 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni“, *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.,* Sarajevo, [2]1991., 685-766. Reprint izdanje iz 1942.

59 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni“, 705-716.

60 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni“, 719-724, 728-736.

61 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni“, 740-744.

granica prema Zagrebačkoj biskupiji nije točno određena. Svakako smatra da su bosanskom biskupu pripadale župa Uskoplje u gornjem toku Vrbasa te župe Luka i Pliva.[62] Zanimljiv je Draganovićev pristup problemu „bosanske hereze". Smatra da je u početku bilo nekih naznaka heretičnosti, međutim, prebacivanje problematike s dogmatskog na političko polje, uklanjanje domaćeg biskupa i postavljanje stranca i stvari uz to povezanih, pogodovalo je „snažnom razvoju nove, o Rimu neovisne crkvene organizacije".[63] O heretičnosti crkve „bosanskih krstjana" piše: „Dok strana vrela, bila ona rimska, mletačka, dalmatinska, srbska ili koja druga, a uz njih i izvještaji bosanskih franjevaca, u jedan glas okrivljuju Crkvu bosansku radi teškog krivovjerja, dotle nam za tu tvrdnju spomenici, nikli u krilu samo crkve, jedva da daju ikakva uporišta."[64] U radu također obrađuje temu obreda, jezika i pisma katoličke biskupije u srednjovjekovnoj Bosni te smatra, premda tu tvrdnju ne drži dokazanom, ali za nju postoji najviše dokaza, da se u Bosanskoj biskupiji koristio rimski obred slavenskog jezika, a pismo, u kasnijim stoljećima, ćirilica umjesto stare glagoljice.[65] Posljednja tema ovog Draganovićeva rada je „Pravoslavna crkva u sredovječnoj Bosni" o čemu kategorički donosi sud da na „teritoriju sredovječne Bosne bez Huma nije u srednjem vijeku postojala nikakva pravoslavna episkopija".[66] Tema je obrađena uglavnom kroz pobijanje pisanja i slabih i neautentičnih argumenata nekih srpskih povjesničara koji su htjeli pravoslavizirati Bosnu još u srednjem vijeku te na temelju nepostojanja pravoslavnih manastira i crkava.[67]

Zaključak

Svaki od gore navedenih radova ima karakter izvornog znanstvenog rada i svaki je na svoj način izvorni doprinos hrvatskoj crkvenoj historiografiji. Poseban Draganovićev doprinos je što se bavio tematikama koje do tada nitko nije obrađivao. Prvi je među hrvatskim historicima koji se dotakao i obradio temu prelaska katolika na pravoslavlje u vrijeme turske vladavine te na temelju izvještaja katoličkih prelata 17. stoljeća, koja je objavio i u originalu, nastojao prikazati svu muku života

62 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni", 744-751.
63 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni", 727.
64 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni", 727.
65 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni", 737-740.
66 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni", 763.
67 K. DRAGANOVIĆ, „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni", 763-766.

i tužan nestanak katoličanstva na ovim stranama. U opisivanju povijesti srednjovjekovne Bosne i Hercegovine također se nastojao uhvatiti u koštac s temama do tada neobrađenim ili nejasno obrađenim te ih na temelju izvorne građe rasvijetliti. Draganovićevi radovi, bilo oni koji se dotiču turske vladavine bilo oni bosanskog i hercegovačkog srednjovjekovlja, postali su nezaobilazni „izvori“ svim ozbiljnim proučavateljima bosanske i hercegovačke povijesti, što daje dodatnu vrijednost njegovu doprinosu hrvatskoj crkvenoj historiografiji.

CONTRIBUTION OF KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ TO CROATIAN CHURCH HISTORIOGRAPHY UNTIL 1945

Summary

In his historical research until 1945 Krunoslav Draganović published several original academic papers. His specialist subject was the decline of the Catholic community in Bosnia and Herzegovina in the first centuries of Ottoman rule, especially through conversion to Orthodoxy. He also specialized in the history of the Church in medieval Bosnia, particularly the Bosnian diocese. His works constitute a first-rate contribution to the historiography of the Church in Croatia because they are principally based on reliable historical sources and they take a critical approach to topics that were not dealt with before.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, 17th century, the disappearance of the Catholic community, conversion to Orthodoxy, Bosnian diocese.*

UDK: 929 Draganović K.
94(497.5)
Pregledni rad

OKVIRI DJELOVANJA PROF. KRUNOSLAVA DRAGANOVIĆA U ITALIJI (1943.-1963.) U SVJETLU DOSTUPNIH ARHIVSKIH IZVORA I NAJNOVIJIH PUBLIKACIJA

Petar VRANKIĆ
Katholisch-Theologische Fakultät
Universitätsstraße 10, D - 86135 AUGSBURG

Sažetak

Generacije povjesničara i građana koje nisu doživjele Drugi svjetski rat i borbu za hrvatsku samostalnost, koje ne znaju što je bio hladni rat i težak kruh u hrvatskoj dijaspori, teško mogu shvatiti višestruku djelatnost hrvatskog rodoljuba, svećenika i profesora Krunoslava Draganovića. Još teže mogu ga shvatiti i razumjeti one generacija povjesničara i građana koji su Hrvatsku vidjeli i još vide ili promatraju samo s titovskih, jugoslavenskih i udbaških vidika, u kojima se Draganović pojavljuje kao fašist, ustaša i ratni zločinac. Zahvaljujući slobodi istraživanja i djelomičnoj dostupnosti arhiva, slika o prof. Draganoviću bitno se mijenja: on pripada, bez sumnje, onoj vrlo rijetkoj hrvatskoj predratnoj, ratnoj i poratnoj političkoj, kulturnoj, crkvenoj i znanstvenoj sredini konzervativnih obilježja, koja je u sebi nosila zapadnokršćanske (katoličke), velikohrvatske (starčevićanske), anglofilske, djelomično podunavsko-monarhističke (filohabsburške) i orijentalne (filobošnjačke) korijene. Istovremeno u cijelom političkom i kulturnom opusu Draganovića prepoznaju se brojne protukomunističke i protuustaške crte i potezi. To mu je pribavljalo i još uvijek pribavlja brojne i moćne protivnike i zagovornike u oba ekstremna politička strujanja među Hrvatima.

Autor se trudi predočiti okvire, sredinu, pobude i planove Draganovićeva dvadesetogodišnjeg djelovanja u Italiji u svjetlu njemu dostupnih arhivskih izvora, najnovijih publikacija u domovini i svijetu te osobnih doživljaja i susreta.

Ključne riječi: *Draganović, organizacijsko-logistički profil, poslanstvo NDH-a u Rimu, hrvatska kulturna promidžba, Državno tajništvo Sv. Stolice i Vatikan, spašavanje interniraca u Italiji, spašavanje Hrvatske države, Zavod i Bratovština sv. Jeronima u Rimu i njihovi napori za spašavanje hrvatskih ratnih i političkih izbjeglica, borba i suradnja sa savezničkim tajnim službama, Udba i njezino djelo.*

Uvod

Prof. Krunoslav Draganović je sve do danas vrlo kontroverzno diskutirana i prikazivana ličnost. U tome se slažu svi povjesničari,

komentatori, svjedoci, pisci, privrženici i protivnici, svi oni koji su napisali ili će napisati jednu stranicu o životu i djelu ovog velikog, veoma zaslužnog hrvatskog povjesnika i političara, neumornog organizatora i karitativno angažiranog svećenika. Višestruko, vrlo rasprostranjeno i na više zemalja pa čak i kontinenata usmjereno djelovanje prof. Draganovića posljedica je hrvatske dijaspore, ratne i poratne hrvatske kataklizme, političke podijeljenosti i nacionalne razjedinjenosti. Po samoj logici stvari i ovaj prilog nosi u sebi neke od tih kontradikcija, od kojih pojedine bivaju dublje rasvijetljene, druge istom načete, nijedna pak konačno zatvorena.[1]

1. Pokušaj rekonstrukcije odlaska prof. Draganovića u Rim 1943. godine

1.1. Novonastala političko-crkvena atmosfera u Europi i u Hrvatskoj

Vojni uspjesi Saveznika u 1942./1943. godini na afričkoj i ruskoj bojišnici te u ratu podmornica na Atlantiku bili su više nego jasni. Sile Osovine nalazile su se posvuda na uzmaku. Jedna vrsta straha i nelagode počela se širiti po zemljama Osovine, njihovih saveznika pa i NDH-a. Opat Marcone, Papin pohoditelj pri hrvatskom episkopatu, odlazi početkom siječnja 1943. u Rim i izvješćuje Državno tajništvo o novonastalom položaju Crkve i države u Hrvatskoj.[2] Vrlo istančan politički instinkt i prosvjedi nadbiskupa Stepinca i drugih s njime usko povezanih hrvatskih političara upozoravaju na kobne posljedice za državu, Crkvu i narod u novonastaloj situaciji.[3] Neki vodeći političari i nadbiskup

1 Prvi put sam susreo prof. Draganovića u Zagrebu na Kaptolu u rujnu 1974. godine. Pripremao je Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji. Naslijedio sam ga 1979. kao profesor opće i hrvatske crkvene povijesti na Vrhbosanskoj visokoj teološkoj školi u Sarajevu. Od 1979. do 1983. imao sam dosta prigoda da slušam njegove zanimljive usmene prikaze mnogobrojnih događaja iz njegova života, iz novije ratne i poratne hrvatske i europske povijesti. Tek kad bude u potpunosti dostupna i obrađena njegova privatna arhiva, trenutno smještena u Rimu, Zagrebu i Sarajevu, kao i arhiva tajnih službi na Zapadu i u nekadašnjoj Titovoj Jugoslaviji, povjesničari će moći rasvijetliti mnoge aspekte njegove višestruke djelatnosti. U svjetlu tih budućih istraživanja bit će sigurno korigirani i mnogi navodi, zaključci i pretpostavke ovog priloga i cijelog znanstvenog skupa koji održavamo o prof. Draganoviću.

2 *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la période de la Seconde Guerre Mondiale* (dalje: ADSS), sv. 9., Città del Vaticano, 1975., 84.Vidi isto Marconeovo izvješće od 8. svibnja 1943. ADSS, sv. 9., 219-221.

3 Ovdje je dovoljno spomenuti prosvjedna pisma nadbiskupa Stepinca poglavniku Paveliću od 24. veljače i 6. ožujka 1943. u kojima odlučno ustaje protiv umorstva

Stepinac uviđali su da daljnje vezivanje sudbine Hrvatske kako države i naroda uz sile Osovine, uz Pavelića i njegov režim, nije obećavalo ništa dobro.[4] Istovremeno, ne samo da je hrvatska strana bila nezadovoljna Njemačkom i Italijom i ostalim članicama Osovine već je i njemačko Glavno zapovjedništvo za Jugoistok, u osobi generala Löhra,[5] bilo protiv ustaškog režima, zbog njegove nesposobnosti da uspostavi državnu i vojnu kontrolu nad cijelim prostorom NDH-a, da uspješno vodi državu i da pridobije podršku u hrvatskom pučanstvu. Stoga se general Löhr obraća njemačkom Vrhovnom zapovjedništvu u Berlinu sa spomenicom od 27. veljače 1943. Tu on predlaže uklanjanje Pavelića i stvaranje nove vlade u Zagrebu od Mačekovih pristaša i sposobnog tehničkog osoblja. Pavelić i njegov režim imali su sreću da general Jodl nije proslijedio spomenicu Hitleru.[6] U toj atmosferi međusobnog nepovjerenja i optužbi protiv ustaškog režima i NDH-a, koje su pristizale s raznih strana u Rim[7] i pod teretom nepravdi i progona, mučenja i ubijanja koje je svakodnevno trpio hrvatski narod od strane talijanskih, njemačkih, četničkih i partizanskih postrojbi, odlazi nadbiskup Stepinac 26. svibnja 1943. u Rim u posjet

sedmorice slovenskih svećenika u logoru Jasenovac, protiv postojanja logora Jasenovac kao ljage čitave NDH-a, protiv zločinačkog progona Židova, čak i onih koji su postali članovi Katoličke Crkve te protiv nedovoljnog zauzimanja hrvatske vlade za internirane hrvatske građane po talijanskim logorima. Usp.: Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država hrvatska 1941.-1945.,* sv. 1., Zagreb, 1998., 104; Juraj BATELJA, *Blaženi Alojzije Stepinac svjedok Evanđelja ljubavi, Dokumenti, 2., 1933.-1943.,* Zagreb, 2010., 468-470. Uz to treba spomenuti izvještaj hrvatskog poslanika u Rimu Stijepe Perića ministru Lorkoviću u rujnu 1942. u kojem zagovara traženje novih putova u hrvatskoj politici, što konkretno znači napuštanje Osovine i približavanje Saveznicima. Ovo je do danas prvi poznati pokušaj jednog hrvatskog političara iz sustava NDH-a za traženje političke alternative. Usp.: HDA Zagreb, MVP Poslanstvo u Rimu, Kut.1., Perić Lorkoviću, 17. rujna 1942.; Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik,* Zagreb, 1988., 391-394.

4 U krug onih političara, s kojima je nadbiskup Stepinac razmjenjivao mišljenje, ili se usudio povjeriti njima svoja strahovanja, mogli bismo danas ubrojiti Lorkovića, Perića, Starčevića, Sušića, Košaka, Farolfija, Filipančića, Košutića, Krbeka. Djelomično iste ove osobe posjetit će prof. Draganović u siječnju 1944., kratko prije svojega povratka u Rim. Usp.: Čedomir VIŠNJIĆ, „Prof. Krunoslav Draganović - Kratak životopis“, *Ljetopis SKD Prosvjeta XIV.,* Zagreb, 2009., 8-48, ovdje 22; Miroslav AKMADŽA*, Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010., 96, 198.

5 *Tko je tko u NDH*, Zagreb, 1997., 235.

6 *Tko je tko u NDH*, 443.

7 Pristigle pritužbe Sv. Stolici sažeo je kardinal državni tajnik Maglione i uputio delegatu Marconeu u Zagreb 2. travnja 1943. Ovaj ih je prenio nadbiskupu Stepincu. ADSS, sv. 19., 218-219; J. BATELJA, *Blaženi Alojzije Stepinac. Dokumenti*, 2., 498-499.

papi Piju XII. i državnom tajniku Maglioneu.[8] Premda mi ne znamo još ni danas točno sve što je bilo tema tih razgovora, ali je pretpostaviti da se radilo o stanju Katoličke Crkve u NDH-a, o budućnosti Hrvatske države i hrvatskog naroda, o zaštiti srpske, židovske i romske manjine od progona ustaškog režima, kao i o obrani Hrvatske protiv lažnih optužbi srpsko-četničkih, srpsko-pravoslavnih, talijansko-četničkih krugova iz Dalmacije te Izbjegličke vlade u Londonu.[9] Tu pretpostavku čvrsto potvrđuju sačuvani ili djelomično danas objavljeni dokumenti koji se čuvaju u Vatikanskom arhivu, Hrvatskom državnom arhivu i Arhivu Zagrebačke nadbiskupije. Jedan neposredno poslije rata u Hrvatskom Ministarstvu vanjskih poslova pronađen memorandum od 18. svibnja 1943. na hrvatskom jeziku, koji je djelomično sličan originalu uručenom od nadbiskupa Stepinca kardinalu Maglioneu 31. svibnja 1943., sadržava nemale proturječnosti, koje govore da nije nastao u nadbiskupovoj pisarni.[10] Po poslijeratnoj komunističkoj praksi u sudstvu i politici pronađeni memorandum pripisan je nadbiskupu Stepincu i poslužio je da se Stepinca na procesu 1946. tereti i onda na dugu robiju sudi.[11]

8 HDA Zagreb, *Dnevnik Nadbiskupa Stepinca*, vol. V., 47, (Mikrofilm DD-1204); Aleksa BENIGAR, *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal*, Rim, 1974., 485. O dolasku nadbiskupa Stepinca u Rim i njegovu svjedočanstvu izvješćuje opširno Meštrović u svojim uspomenama. Usp.: Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, 1993., 333-335.

9 Nadbiskup Stepinac je uručio jedan opširniji Dossier od 34 dokumenta kardinalu Maglioneu s izvještajima o gorućim problemima i prigovorima na račun Crkve i države u Hrvatskoj. Usp.: ADSS, sv. 9., 221-224; Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru,* Zagreb, 1991., 370-374; Juraj BATELJA, *Blaženi Alojzije Stepinac svjedok Evanđelja ljubavi. Životopis*, 1., Zagreb, 2010., 323.

10 U tom navodnom Stepinčevu izvješću nabrajaju se, uz ostalo, i pozitivne strane i dobra djela tadašnje vlade u Zagrebu. Usp.: Fiorello CAVALLI, *Il processo dell'arcivescovo di Zagabria*, Roma, 1947., 38-40; Ivan CVITKOVIĆ, *Ko je bio Alojzije Stepinac*, Sarajevo, 1986., 153-168; Ovo navodno Nadbiskupovo pismo ne nalazi se u Vatikanskim aktima niti u popisu dokumenata objavljenih u Zagrebu u svezi s procesom beatifikacije. Usp.: ADSS, sv. 9., 221-224; Marina ŠTAMBUK-ŠKALIĆ – Josip KOLANOVIĆ – Stjepan RAZUM (ur.), *Proces Alojziju Stepincu. Dokumenti,* Zagreb, 1997., 11; J. BATELJA, *Blaženi Alojzije Stepinac. Dokumenti,* 2., 518-524.

11 Carlo FALCONI, *Il silenzio di Pio XII.,* Milano, 1965., 400-401; Stella ALEXANDER, *The Triple Myth. A Life of Archbishop Alojzije Stepinac,* New York, 1987., 170; A. BENIGAR, *Alojzije Stepinac*, 610-612; J. BATELJA, *Blaženi Alojzije Stepinac. Dokumenti,* 2., 518-524. Spomenuti memorandum nije identičan s izvješćem nadbiskupa Stepinca predanim kardinalu Maglioneu s nadnevkom od 24. svibnja 1943. Usp.: F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru,* 371. Ipak ostaje jedno nesuglasje. *L'Osservatore Romano* od 11. listopada 1946. donosi vijest da memorandum nije istovjetan, premda se u Vatikanskom arhivu nalazi nekoliko listova datiranih 18. svibnja 1943., čiji sadržaj samo djelomično odgovara navodima javnog tužitelja (Blaževića) od 2. listopada 1946.

Po povratku u Zagreb nadbiskup Stepinac je bio uvjeren da jedna kompetentnija i prodornija osoba, dobro upućena osoba u političko-pravni položaj Crkve, naroda i države u NDH-u, treba doći u hrvatsko poslanstvo u Rimu i po mogućnosti biti dodijeljena onim savjetnicima koji su se trudili održavati i produbiti odnose sa Sv. Stolicom. Ova ideja, premda NDH-a nije bio priznat od strane Sv. Stolice, osjećala se od samog početka države i rata.

Drugi važan razlog za „pojačanje“ hrvatskog poslanstva u Rimu bila je potreba pomoći hrvatskim internircima u talijanskim logorima i izbjeglicama u Italiji. Od početka rata tim problemom bio je zaokupljen Caritas Zagrebačke nadbiskupije, kasnije Hrvatski Crveni križ i Međunarodni odbor Crvenog križa u Ženevi.

1.2. Poslanstvo NDH-a u Rimu i Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije pri Sv. Stolici

NDH je bio priznat od svih zemalja Osovine i njihovih prijatelja. Fašistička Italija je bila među prvima. Pavelić i Mussolini dogovorili su se vrlo rano o otvaranju poslanstava u Rimu i Zagrebu. Već u travnju 1941. Pavelić je odabrao odvjetnika Stijepu Perića (1896.-1954.)[12] iz Stona za poslanika u Rimu. No zbog predstojećih Rimskih ugovora, koji su duboko vrijeđali svakog hrvatskog rodoljuba ne samo u Dalmaciji već u cijeloj Hrvatskoj, Pavelić je odugovlačio Perićev odlazak u Rim. Tek 3. lipnja 1941. Perić predaje vjerodajnice kralju Viktoru Emanuelu III.[13] i ostat će na toj dužnosti sve do 8. travnja 1943. Tada je na pritisak talijanske vlade, grofa Ciana i Mussolinijeva poslanika u Zagrebu Casertana, Pavelić morao popustiti i povući Perića u Zagreb.[14] Poslanstvo NDH-a u Rimu bilo je smješteno ponajprije u Albergo Grande u blizini Stazione Termini, a tek kasnije u jednoj palači u Via dei Monti Parioli br. 22,[15] poslije rata

12 *Tko je tko u NDH*, 316-317. Podaci u ovom biografskom prikazu o Periću u Rimu su djelomično netočni.

13 Nikola RUŠINOVIĆ, *Moja sjećanja na Hrvatsku*, Zagreb, 1996., 111.

14 Bogdan KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija,* Zagreb, 1980., 527; Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija. Političke veze i diplomatski odnosi,* Zagreb, 2001., 341-342.

15 RUŠINOVIĆ, *Moja sjećanja na Hrvatsku,* 110; N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 114-115. Poslanstvo je bilo službeno ustanovljeno odlukom Ministarstva vanjskih poslova na osnovi naredbe od 24. lipnja 1941. Premda nema točnih podataka o njegovu osnivanju, za pretpostaviti je da se to dogodilo u rano ljeto 1941. Nema ni točnog datuma o prestanku rada Poslanstva. Poslije kapitulacije Italije i prekidanja

Poslanstvo Jugoslavije pri Kvirinalu, do nedavno Poslanstvo Srbije pri Kvirinalu i pri Sv. Stolici. Poslanstvo su na početku uz poslanika Perića sačinjavali savjetnici Ante Sugja i Nikola Rušinović, tajnici Ante Vrdoljak i Vera Košak te osobni poslanikov tajnik Srećko Pšeničnik, potonji zet poglavnika Pavelića. Daljnji članovi poslanstva bili su nadareni književnici i jezikoslovci Antun Nizeteo[16] i Zvonimir Cihlar.[17]

Kako Sv. Stolica po svojoj ustaljenoj diplomatskoj praksi nije priznala države koje su nastajale u ratu dok je rat trajao, nije mogla i nije htjela priznati NDH-a niti „de jure" i niti „de facto". Stoga ona nije poslala svojega nuncija u Zagreb niti je ikada prihvatila akreditaciju hrvatskog poslanika u Vatikanu. Ipak se Sv. Stolica trudila, na zamolbu nadbiskupa Stepinca od 14. lipnja 1941.[18] i drugih hrvatskom narodu i Crkvi odanih osoba, da ne povrijedi ponos naroda i Crkve u Hrvatskoj i da novom režimu u Zagrebu ne daje povoda za stalne i nepotrebne napade. U ovom delikatnom trenutku hrvatske povijesti Sv. Stolica je ponudila jedino ispravno rješenje, kako u duhu međunarodnog prava, tako i u duhu kanonske prakse. Po nalogu Pija XII. dolazi u Zagreb opat Giuseppe Ramiro Marcone (1882.-1952.), opat južnotalijanske opatije Montevergine,[19] kao apostolski pohoditelj (vizitator) pri hrvatskom episkopatu, s boravkom u Zagrebu. Njegova zadaća je bila: „*da se uvjeri na licu mjesta o posebnim vjerskim potrebama hrvatskog naroda u aktualnom trenutku i da izvijesti o tome Svetu Stolicu radi poduzimanja potrebnih mjera*."[20] Premda Marcone nije bio diplomat Sv. Stolice, niti je imao vjerodajnice za Poglavnika ili za vladu NDH, Poglavnik će ga, u svojoj taštini, često tretirati kao delegata ili

diplomatskih odnosa s vladom generala Badoglia 20. rujna 1943. poslanstvo se seli 13. prosinca 1943. u Mletke a zatim u Bellagio. Zadnje izvješće iz Bellagioa datirano je 11. veljače 1945. Podrazumijeva se da je ugašeno u doba rasula Mussolinijeve Talijanske Socijalne Republike u ožujku i u travnju 1945. HDA Zagreb, MVP, Poslanstvo u Veneciji. V.T. br. 3/45. od 11. veljače 1945.; N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 409-413.

16 Vjekoslav VRANČIĆ, *Branili smo državu,* sv. 2., Barcelona-München, 1985., 16; N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 116.

17 N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 116.

18 ADSS, sv. 5., 81-82; A. BENIGAR, *Alojzije Stepinac*, 370.

19 *Tko je tko u NDH*, 254-255. Dobar opis opata Marconea daje Meštrović u svojim uspomenama. Usp.: I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 327-328.

20 „*perché si renda conto „de visu" delle particolari necessità religiose del popolo croato nell'attuale momento e ne referisca alla Santa Sede, per gli opportuni provvedimenti*". ADSS, sv. 5., 106.

izaslanika Sv. Stolice i doajena diplomatskog zbora u Zagrebu.[21] Za uzvrat, premda po međunarodnom pravu i diplomatskom shvaćanju Sv. Stolice posve krivo, vlada NDH-a imenuje Nikolu Rušinovića (1908.-1993.),[22] savjetnika pri poslanstvu NDH-a u Rimu, s zadaćom da bude „izvanredni opunomoćenik“ za pregovore sa Sv. Stolicom. No Sv. Stolica neće priznati naslov „izvanredni opunomoćenik“ savjetniku Rušinoviću i postupat će s njime kao s privatnom osobom.[23] No savjetnik Rušinović, nije bio u očima mnogih u Zagrebu sretan izbor za ovo delikatno mjesto. Osim toga pokušao je stupiti na ovu službu u najgore moguće vrijeme kad su pljuštali najžešći napadi i optužbe protiv NDH-a i protiv Crkve: ubijanje, progon, iseljavanje i takozvano „prekrštavanje“ Srba, progoni, hapšenja i uništavanje Židova. Sve te opravdane i neopravdane optužbe i vijesti stizale su u Rim od Sinoda Srpske pravoslavne Crkve, Kraljevske izbjegličke vlade, filočetničkih talijanskih časnika i kapelana po Dalmaciji, mons. Moscatella, tadašnjeg savjetnika jugoslavenskog poslanstva pri Sv.

21 Ova zloupotreba nediplomatskog statusa opata Marconea proširila se kroz jednostrano prepisivanje i u ozbiljnijoj hrvatskoj povijesnoj bibliografiji, ne samo u komunističko doba već i u demokratskom razdoblju od 1991. Preko kneza Lobkowicza vlada NDH-a je izrazila želju da apostolski pohoditelj u Hrvatskoj ne stanuje u dvoru kod nadbiskupa Stepinca. ADSS, sv. 5., 91.

22 Obitelj Rušinović potječe s Velikog Drvenika pored Trogira. Nikola je bio liječnik i rodio se u Philadelphiji u Sjedinjenim Američkim Državama. Neposredno poslije rođenja u Americi vratio se zajedno s majkom u Veliki Drvenik gdje će i odrasti. U Zagrebu je studirao medicinu i usavršio u Italiji gdje je upoznao Pavelića. Rušinović je bio Pavelićev izbor za ovo mjesto. Usp.: N. RUŠINOVIĆ, *Moja sjećanja na Hrvatsku,* 2-13; *Tko je tko u NDH*, 352.

23 Rušinović se, na preporuku mons. Hektora Felicija, prijašnjeg nuncija u Beogradu, pokušao predstaviti 1. veljače 1942., u pratnji mons. Jurja Magjerca, rektora Zavoda sv. Jeronima, u Vatikanu kao „incaricato d'Affari della Croazia presso la S. Sede“ (opunomoćenik NDH-a pri Sv. Stolici) i zatražiti primanje kod kardinala državnog tajnika Maglionea. Bio je odbijen. Istom 4. veljače 1942. bio je primljen u audijenciju od kardinala Maglionea kao privatna osoba. Kao privatna osoba i vjernik katolik, uz prethodnu najavu, mogao je posjetiti Maglionea, ako je imao što izvijestiti o položaju Katoličke Crkve u NDH-u. Istovremeno mu je bilo preporučeno da ne spominje svoje takozvano opunomoćenje od Pavelića (incarico) budući da ono u Vatikanu nije bilo priznato. ADSS, sv. 5., 401-402, 409-412. Rušinović, usprkos tomu, iskorištava ovu mogućnost i vrlo vješto izvještava službeni Zagreb o svojim privatnim posjetima raznim velikodostojnicima Kurije prikazujući ih kao posjete službene naravi budeći tako lažnu nadu da će Sv. Stolica i „de jure“ priznati NDH. Usp.: N. RUŠINOVIĆ, *Moja sjećanja na Hrvatsku,* 115-128; *Tajni Dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške „NDH“*, Zagreb, 1952., 107-113. A. BENIGAR, *Alojzije Stepinac*, 612.

Stolici te i od samoga beogradskog nadbiskupa Josipa Ujčića.[24] U tom vrtlogu pravih i krivih optužbi, istina i poluistina Rušinović se nije uvijek dobro snalazio. Imao je posebno poteškoće s kardinalom Eugenijem Tisserantom,[25] tajnikom Sv. Zbora za istočne Crkve, kojeg je na svoju inicijativu posjetio.[26] Kardinal Tisserant, kao dobar francuski rodoljub i solunski dobrovoljac, nije krio tradicionalne simpatije Francuza prema Srbima, nenaklonost prema Hrvatima, pravu mržnju prema Nijemcima i izdajničkom režimu generala Petaina u Vichyju.[27] Zbog nedovoljne informiranosti iz domovine i nemogućnosti da optužbe provjeri i razluči između istinitih i neistinitih vijesti, Rušinović se, precjenjujući svoje sposobnosti, nije mogao suprotstaviti sigurnim argumentima samouvjerenom, ali djelomično jednostrano obaviještenom, kardinalu Tisserantu. U tim razgovorima on je morao uvidjeti sve slabosti i poteškoće toliko priželjkivane i u njegovim izvješćima često napuhane „misije" pri Sv. Stolici.[28] Ovo nije promaklo Tisserantu te je navodno jednom prilikom rekao: „Zar Hrvatska država nije imala goreg balavca da pošalje u Rim i u Vatikan od dr. Nikole Rušinovića?"[29] Došao je u Rim 31. lipnja 1941., premješten je krajem srpnja 1942. i dobio je samo oproštajnu audijenciju kod Pija XII.[30]

24 Po Ujčićevu mišljenju protusrpska politika u Hrvatskoj otežava položaj katolika u Srbiji. Usp.: ADSS, sv. 5., 104-105.

25 Johannes KREUZENBECK „Eugène Tisserant", *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (dalje: BBKL), sv. 20., Nordhausen, 2002., 1463–1466.

26 N. RUŠINOVIĆ, *Moja sjećanja na Hrvatsku,* 118-120; *Tajni Dokumenti*, 107-113.

27 *Hrvatska Enciklopedija* (dalje: HE), sv. 11., Zagreb 2009., 367.

28 Rušinovićeva izvješća iz Rima kao i njegova nasljednika kneza Lobkowicza poslužit će komunističkim vlastodršcima i njihovim povjesničarima u Jugoslaviji kao podloga za potkrepljivanje teze o suradnji Vatikana i ustaškog režima za vrijeme Drugog svjetskog rata. Ova izvješća upotrijebit će istražitelji Udbe u saslušanju prof. Draganovića 1967. u Beogradu. Usp.: *Tajni Dokumenti*, 42-144.

29 Ovu Tisserantovu izjavu ponavlja prof. Draganović u svojem iskazu i misli da se kardinal Tisserant tako izrazio pred p. Ferdom Takačem i još jednim redovnikom (p. Bono Zec). Usp.: M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 140. Mons. Tardini, tajnik odjela Državnog tajništva Sv. Stolice za odnose s državama, u jednoj svojoj zabilješci od 23. srpnja 1942. izražava se vrlo suzdržano o Rušinovićevu uspjehu u Rimu, premda je Tardini, poslije kardinala Maglionea trebao biti, po protokolu, prvi na listi poželjnih hrvatskih sugovornika: „Viene il sig. Rozinovic (quell giovanotto croato che è presso la Legazione croata a Roma e che è incaricato di trattare col Vaticano, in via privata, le questioni religiose della Croazia. Per verità non ha mai trattato nulla con me). Viene per congerdarsi. Andrà come commissario civile in una regione croata, dove ci sono le truppe italiane." ADSS, sv. 5., 743.

30 N. RUŠINOVIĆ, *Moja sjećanja na Hrvatsku,* 109, 130; *Tko je tko u NDH*, 352; Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942*., Zagreb, 2000., 507.

Sljedeći savjetnik i izvanredni opunomoćenik u poslanstvu NDH-a u Rimu, „opunomoćen“ na papiru za veze sa Sv. Stolicom, bio je knez Erwein Lobkowicz.[31] Zbog svojega visokog plemićkog podrijetla i naslova, veoma ugledne pozicije u Malteškom redu i imenovanja u papinsku „guardia nobile“ kao „cameriere di spada e cappa di Sua Santità“ (tajni komornik), uživao je osobni ugled i imao je lakši pristup u Vatikanu nego što prije njega imao dr. Rušinović i poslije njega prof. Draganović. Bio je tretiran „kao predstavnik Hrvatske države bez diplomatskog statusa“ misli ne posve ispravno prof. Draganović.[32] Premda ga je ministar Lorković bio imenovao kao „envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire“, Lobkowicz nije primljen kao takav u Vatikanu 5. listopada 1942.[33] Kardinal

31 Maria Erwein Karl Petrus von Alcantara Romanus Damianus Balthasar Fürst Lobkowicz (1887.-1965.) rodio se u Pragu i potjecao je iz starog i vrlo utjecajnog bohemsko-češkog plemstva, koje se u Austro-Ugarskoj Monarhiji pisalo Lobkowitz, češki Lobkovic, a u današnjem njemačkom jeziku Lobkowicz. Njegov otac Ferdinand Zdenko von Lobkowicz (1858.-1938.) imao je šestoro djece. Nova čehoslovačka vlada oduzela je cijeloj obitelji kneževski naslov i morali su se zadovoljiti s naslovom princ. Erwein se oženio 1923. Antoinettom, groficom i plemenitom von und zu Eltz-Vukovar. U braku je imao tri kćeri. Poslije razbijanja Čehoslovačke, bježi Erwein Lobkowicz 1940. godine pred Nijemcima, kao bivši čehoslovački građanin, u Kraljevinu Jugoslaviju i uzima jugoslavensko državljanstvo. Smješta se kod svojega šogora, grofa Eltza Vukovarskog, čija imanja počinje nadgledati. U Kraljevini Jugoslaviji smio je ponovo nositi kneževski naslov. Poslije kapitulacije Italije 8. rujna 1943., na preporuku Sv. Stolice i njemačkog poslanika pri Vatikanu, Weizsäckera, napušta Rim i živi u Zagrebu i Vukovaru. ADSS, sv. 7., 635. Kratko prije sloma 1945. godine, prelazi iz Hrvatske u Njemačku. Umro je 28. rujna 1965. u Steppergu kod Neuburga na Dunavu u Bavarskoj. Đakovački biskup Akšamović preporučio je kneza Lobkowicza 1939. Sv. Stolici za visoko crkveno odličje koje je i dobio. ADSS, sv. 5., 90. Knez Lobkowicz boravio je u srpnju 1941. u Rimu i imao je zadaću pridobiti Sv. Stolicu za diplomatsko priznanje NDH-a. Bio je čak primljen 20. srpnja 1941. u privatni posjet kod Pija XII. i 23. srpnja u posjet kod kardinala Maglionea. No diplomatsko priznanje NDH-a nije izborio. Ponovno slanje kneza Lobkowicza u Rim u srpnju 1942., bez obzira na to tko ga je za to mjesto predložio, značilo je dodatno poboljšanje vatikansko-hrvatskog ozračja, ali ne i uspostavljanje službenih diplomatskih odnosa, kako se nadala vlada NDH-a u Zagrebu. Usp.: ADSS, sv. 5., 90, 743; Giuseppe MASUCCI, *Misija u Hrvatskoj 1941-1946*, Madrid, 1967., 144. *Tko je tko u NDH*, 234-235.

32 Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 8-48, ovdje 21; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović,* 94, 139.

33 Mons. Montini, kasnije i kardinal Maglione, koji su primili Lobkowicza u dvije različite audijencije, pokušali su ga poučiti da je njegov naslov neprihvatljiv za odnose između Sv. Stolice i NDH-a. Knez Lobkowicz nije nikad primljen u Vatikanu „in modo ufficiale od ufficioso“ (ni službeno niti poluslužbeno). ADSS, sv. 5., 743. Izgleda da ni on nije poslušao vatikanske savjete i u Zagreb je izvješćivao kao da je priznanje Hrvatske države već gotova činjenica. *Tajni dokumenti*, 60-61.

Maglione, ne prihvaćajući napuhani diplomatski naslov hrvatskog opunomoćenika, odgovara ministru Lorkoviću 18. listopada 1942. da je voljan primiti kneza Lobkowitza samo kao privatnu osobu sa zadaćom da mu podnese izvješće o životu Crkve u Hrvatskoj.[34] Tako je „hrvatski izaslanik" pri Sv. Stolici, premda je u internoj korespondenciji hrvatskih državnih vlasti nazivan „delegatom hrvatske državne vlade kod Sv. Stolice", ostao trajno u Vatikanu privatnom osobom.[35] Knez Lobkowicz je govorio preslabo ili skoro nikako hrvatski, s Hrvatima se sporazumijevao njemački, nedovoljno je razumio prilike u Crkvi i u Hrvatskoj državi. Da bi djelomično ublažio svoje „hrvatske nedostatke", uzima za tajnika Antuna Wurstera (1913.- 1961.),[36] rodom iz Rijeke, nekadašnjeg isusovačkog magistra travničkih đaka. Wurster je bio, bez sumnje, veliko obogaćenje u diplomatski i crkveno još uvijek „mršavom" Poslanstvu NDH-a u Rimu.[37] U Lobkowiczevo doba, u proljeće 1943., trebalo je doći do ponovnog susreta između Mussolinija i Pavelića u Italiji. Papa Pio XII. savjetovao je Lobkowitzu u jednoj privatnoj audijenciji da do susreta ne treba doći u Rimu već u nekom drugom talijanskom gradu. Papa je htio izbjeći svaki novi susret s Pavelićem.[38]

Od početka svoje prisutnosti Poslanstvo NDH-a u Rimu moralo se suprotstaviti radu i promidžbi Jugoslavenskog poslanstva pri Sv. Stolici, što sve do danas promiče čak i upućenijim hrvatskim znanstvenim, crkvenim i političkim krugovima. Napadom fašističke Italije na Kraljevinu Jugoslaviju došlo je do prekida diplomatskih odnosa između Beograda i Rima. Dok su jugoslavenski veleposlanik u Rimu Boško Hristić i cijelo veleposlanstvo napustili zemlju u pravcu Švicarske, Španjolske i

34 *Tajni dokumenti*, 60; ADSS, sv. 5., 743.

35 Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich,* Zagreb,1986., 11, bilj. 8. Na drugom mjestu Draganović formulira uravnoteženije diplomatski status Lobkowicza u Vatikanu: „predstavnik jedne de facto postojeće države". M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 136.

36 *Tko je tko u NDH*, 428.

37 Antun Wurster (1913.-1961.) bio je od 1933. do 1942. član Hrvatske viceprovincije Družbe Isusove. Imao je samo privremene redovničke zavjete. Filozofiju je studirao u Gorici (1935.-1938.), u Travniku je radio od 1938. do1939. i u Zagrebu od 1939. do 1941. Studij teologije započeo 1941. u Rimu gdje je, s dopuštenjem poglavara, napustio red 20. svibnja 1942. Potom se zaposlio u Poslanstvu NDH-a u Rimu. Usp.: *Opći* šematizam *Katoličke Crkve u Jugoslaviji,* Sarajevo, 1939., 449-450. Točne sam podatke dobio iz Arhiva HP Družbe Isusove u Zagrebu.

38 ADSS, sv. 7., 337. Susret između Ducea i Poglavnika bio je dogovoren za 19. srpnja 1943. Do susreta nije došlo zbog pritiska vojnih krugova u Rimu koji su oborili i uhapsili Mussolinija 25. srpnja 1943. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 339-340.

Portugala, u Rimu i dalje je ostalo netaknuto Jugoslavensko poslanstvo pri Sv. Stolici u Via Piemonte br. 44, budući da je Kraljevina Jugoslavija ostala i dalje subjekt međunarodnog državnog prava. Kao opunomoćeni ministar stajao mu je na čelu jugoslavenski orijentiran Korčulanin Nikola Mirošević-Sorgo.[39] Boravak jugoslavenskog poslanika pri Sv. Stolici, kao i svih drugih poslanika pri Sv. Stolici, bio je reguliran Lateranskim ugovorima između Kraljevine Italije i Sv. Stolice od 11. veljače 1929. No Mussolini nije poštovao Lateranske ugovore kad se radilo o vladama zemalja s kojima je bio u ratnom sukobu. Stoga je dao protjerati Miroševića u Švicarsku 31. srpnja 1941., prije nego što ga je Sv. Stolica uspjela prihvatiti i zajamčiti mu sigurnost u Vatikanu.[40] Jugoslavensko poslanstvo pri Sv. Stolici preživjelo je cijelo ratno razdoblje i preraslo je kasnije u poslanstvo Titove Jugoslavije. Crkveni savjetnik ovog poslanstva od 1921. do 1946. bio je Hvaranin, mons. Nikola Moscatello (1888.-1961.).[41] U cijelo ratno doba Moscatello je stanovao privatno u Rimu, dok se ured Poslanstva i arhiv s tajnikom Kostom Cukićem preselio, pod talijanskim pritiskom, u Vatikan.[42] Krajem 1942. Moscatello je imenovan consigliere della Legazione (otpravnikom poslova Poslanstva). Tako je Sv. Stolica zadržala diplomatske odnose s Kraljevinom Jugoslavijom u

39 Nikola Mirošević-Sorgo (1885.-1966.), poslanik Kraljevine Jugoslavije pri Sv. Stolici (1937.-1941.). Od 1939.-1941. miješao se češće u život Zavoda sv. Jeronima. Nakon izgona u Švicarsku, prelazi uz pomoć Sv. Stolice u Lisabon, gdje se i dalje vodi kao poslanik pri Vatikanu. Kasnije će prijeći u London i biti imenovan više puta ministrom u Izbjegličkoj vladi. Mirošević-Sorgo je potjecao iz obitelji korčulanskih Sorkorčevića i kao „Srbin katolik“ rado je stupio u kraljevsku službu u Beogradu. Usp.: Bogdan KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb,1986.,138-142; Branko PETRANOVIĆ, *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1943.-1945. Dokumenti*, Zagreb, 1981., 200- 207, 255,331; Grgo GRBEŠIĆ, „Zavod svetog Jeronima od konačnog rješenja do kraja drugog svjetskog rata (1928-1945)“, *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima,* Rim, 2001., 335-351, ovdje 346-348.

40 Usp.: ADSS, sv. 5., 422-425; Steven K., PAVLOVIĆ, „‘Il caso Mirošević’. L’expulsion du ministre de Yougoslavie au Vatican par le gouvernement fasciste en 1941“, *Balkan Studies* (Solun) (1978.), 105-137; Owen CHADWICK, *Britain and the Vatican during Second World War*, Cambridge, 1986., 162-164.

41 B. KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, 138; Jure BOGDAN, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci Zavoda svetog Jeronima“, Jure BOGDAN (ur.), *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima,* Rim, 2001., 965.

42 ADSS, sv. 5., 87, 424; S. K. PAVLOVIĆ, „Il caso Mirošević“, 105-137; B. KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, 142-143; O. CHADWICK, *Britain and the Vatican,* 162.

cijelo ratno doba. Premda je bio primjeran svećenik, Moscatello je bio duboko jugoslavensko-kraljevski orijentiran i uvjeren, izvješćivao je za vrijeme rata Svetu Stolicu po nalogu Izbjegličke vlade i drugih razasutih članova tadašnjeg jugoslavensko-kraljevskog establišmenta, vrlo često negativno o državi i Crkvi u Hrvatskoj. U prvim godinama poslije rata surađivao je i s novim režimom u Beogradu, gdje je čak i posjetio Josipa Broza i imao s njime povjerljiv razgovor.[43] U svojoj dugogodišnjoj službi upoznao je sve važnije i sposobnije crkvene visokodostojnike na Kuriji i u Rimu, kao i sve važnije političare Kraljevine Jugoslavije, od kojih je nemali broj u ratnim godinama prošao kroz Rim.[44] Kao otpravnik poslova Kraljevskog poslanstva, zajedno s tajnikom Cukićem, proslijedio je svaku istinitu, poluistinitu ili neistinitu vijest, pripremljenu od Izbjegličke vlade i njezinih istomišljenika, na odgovorna mjesta kod Sv. Stolice i u Rimu kod prisutnih diplomatskih predstavnika.[45] Moscatellova i Cukićeva prisutnost i djelatnost u Vatikanu za vrijeme Drugog svjetskog rata, koja još nije dovoljno istražena,[46] dovodila je često utjecaj NDH-a i njegovih opunomoćenih i neopunomoćenih predstavnika u Rimu i u Vatikanu do političke nemoći i kontradikcije.

Svi ovi gore navedeni primjeri svjedoče više nego dovoljno o poteškoćama u personalnoj politici Ministarstva vanjskih poslova NDH-a te o uspjesima i promašajima oko izbora pravih osoba za tako delikatne pozicije kako u Poslanstvu u Rimu, tako u navodnoj „misiji" pri Sv. Stolici. Nadalje, sve to pokazuje da prof. Draganović ne odlazi na jedno zavidno, uspješno, etablirano i za osobnu i crkvenu karijeru obećavajuće radno mjesto, kako se nekome neupućenom u hrvatskoj provinciji, u političkom i crkvenom Zagrebu, na Markovu trgu, Kaptolu ili Bogoslovnom fakultetu moglo činiti. Dolazeći u tadašnji Rim početkom rujna 1943., Draganović

43 Po Draganoviću Moscatello nije imao nikakvih dodira sa Zavodom sv. Jeronima, no bio je dovoljno otvoren za susrete s Hrvatima koji su dolazili iz NDH-a. Te susrete pokušao je, kao vješt diplomat, dobro skriti i što je bilo potrebno javiti u London, učinio je odmah. I Draganović ga je susretao po potrebi. M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 162.

44 Ljubo BOBAN, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941.-1943*., Zagreb, 1985., 150-152, 407-416, 461- 462.

45 ADSS, sv. 5., 394-396, 412, 424; sv. 8., 293.

46 Po riječima mons. Jure Bogdana, rektora Zavoda sv. Jeronima, u međuvremenu se priprema u Rimu izdavanje Moscatellovih uspomena: *Kralj zbog kojeg sam se zamjerio Papi i Papa zbog kojega sam se zamjerio kralju.* Te će uspomene, makar i djelomično, unijeti više svjetla u mnoge tamne trenutke hrvatske povijesti za vrijeme Draganovićeva boravka u Rimu.

nalazi svoje „novo radno mjesto“ u nezavidnoj ljudskoj, crkvenoj i političkoj atmosferi, u kojoj se mogao snaći samo jedan veliki hasardeur pun duhovnih i tjelesnih snaga, pun rodoljublja i urođenih samoobrambenih mehanizama.

1.3. Draganovićev organizacijsko-logistički profil

Istina je da je iskrcavanje Saveznika na Siciliju 10. srpnja 1943. ubrzalo smjenjivanje i uhićenje Mussolinija 25. srpnja 1943. Mussolinijev pad nije još značio i pad fašizma u Italiji. NDH je gubio formalno jednog od dvojice glavnih saveznika, ali istovremeno, poslije partizana, glavnog i najsuptilnijeg protivnika hrvatskih državotvornih ciljeva.[47] I ova činjenica ubrzala je još više donošenje odluke u Zagrebu da se u Rim pošalje jedna crkveno-politički upućena i nekompromitirana osoba, dorasla nastalim izazovima za hrvatski narod, državu i Crkvu. Odluka je donesena sigurno u suglasnosti vlade NDH-a i nadbiskupa Stepinca i izbor je pao na profesora Crkvene povijesti na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Krunoslava Draganovića.[48] Draganović je u ovo doba bio 40 godina star, poznavao je Rim i katolički millieu u Vječnom Gradu iz svojih postdiplomskih godina, govorio je vrlo dobro talijanski, izvanredno njemački, dosta dovoljno engleski i francuski. U hrvatskim katoličkim krugovima slovio je kao starčevićevac sa zdravim simpatijama za Radića i njegovu stranku, istovremeno veoma kritički raspoložen prema Paveliću, Slavku Kvaterniku i cijelom militantnom i krutom ustaškom krugu.[49] Kao rodoljub uživao je potpuni ugled i povjerenje obadvojice hrvatskih

47 Marino MANIN (ur.), *Međunarodni znanstveni skup Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918. - 1943.) (1997, Zagreb)*, Zagreb, 2001. Vrlo je zanimljivo Meštrovićevo i Stepinčevo svjedočanstvo. I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 333-335.

48 Vjekoslav Vrančić (1904.-1990.), Draganovićev poznanik iz srednjoškolskih dana u Sarajevu, važan čovjek u vladi NDH-a i u poslijeratnoj emigraciji, opisuje opširnije odlazak prof. Draganovića u Rim 1943. U tom kontekstu tvrdi da je on bio taj koji je Draganovića predložio Paveliću za misiju u Rimu. U Vrančićevu prikazu, koji je veoma zanimljiv, spominje se Draganovićev osobni zahtjev za izdavanje hrvatske i jugoslavenske putovnice. No Vrančiću nedostaje dublje poznavanje šire crkveno-političke pozadine koja je prethodila Draganovićevu odlasku u Rim. V. VRANČIĆ, *Branili smo državu,* 373-374. *Tko je tko u NDH*, 419-420.

49 U krugovima kraljevske izbjegličke vlade i njezinih simpatizera među političarima i klericima, kako u tuzemstvu tako i u izbjeglištvu, Draganović je uživao ugled proustaški orijentiranog političara koji je došao u Rim da otuda spašava Pavelića i njegovu tvorevinu. Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941.-1943*., 137, 143.

metropolita, Stepinca u Zagrebu i Šarića u Sarajevu, kod političko–kulturnog establišmenta toga vremena samo djelimice.

Uz svoje redovne svećeničke i profesorske djelatnosti u Zagrebu Draganović je pokazao vrlo zapažene sposobnosti organizacijsko-logističke naravi u prve dvije godine rata. Tako je uz druge obveze na Sveučilištu i u Matici hrvatskoj u svibnju 1941. postao član *Ravnateljstva Zavoda za kolonizaciju,*[50] sa zadaćom da se pobrine za naseljavanje hrvatskog stanovništva u krajevima gdje su Hrvati bili nestali u ratnim godinama te u prošlim desetljećima i stoljećima, osobito u Posavini, Slavoniji, Srijemu i istočnoj Bosni.[51] Kolonizacija se provodila u NDH-u striktno reguliranim zakonskim odredbama te propisima vlade i ministarstava NDH-a. Za organizirano naseljavanje, odnosno kolonizaciju u Posavini, Slavoniji i Srijemu bio je nadležan Zavod za kolonizaciju u Zagrebu sa svojim Područnim uredima za kolonizaciju. Osnova kolonizacijske politike vlasti NDH-a bila je eksproprijacija imanja uglavnom nehrvatskih vlasnika, djelomično solunaških pravoslavnih (srpskih) dragovoljaca, naseljenih u doba Kraljevine Jugoslavije u hrvatskim zemljama te promjena demografske strukture stanovništva Slavonije, Srijema i Posavine naseljavanjem Hrvata iz Vojvodine, BiH i Dalmacije.[52]

50 Zavod za kolonizaciju osnovan je 5. svibnja 1941. temeljem Zakonske odredbe o osnivanju. Vidi bogatu arhivsku građu o ovoj problematici. HDA-246: *Zavod za kolonizaciju NDH.* U Arhivu Počasnog bleiburškog voda nalazila se kopija materijala pod naslovom: *Prof. Draganović u Zavodu za kolonizaciju,* koja danas nije poznata. Usp.: Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis", 8; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 122.

51 Problem kolonizacije, koji je djelomično nastao pod pritiskom njemačke i talijanske okupacije, može se bolje razumjeti ako se usporede tadašnje službene državne statistike. Usp.: Miron Krešimir BEGIĆ, *Nezavisna Država Hrvatska: ljetopis 1941.-1945.*, Split, 2007., 54-56. Draganovićeva aktivnost u Ravnateljstvu Zavoda za kolonizaciju često se miješa sa Državnim ravnateljstvom za obnovu, koje je 24. lipnja 1941. osnovano pri Predsjedništvu vlade NDH-a. Usp.: *Zbornik zakona i naredaba NDH* I, Zagreb, 1941., 195-196; Andrija Ljubomir LISAC, „Deportacija Srba iz Hrvatske 1941", *Historijski zbornik* 1-4 (1956.), 125-145; Tomislav JONJIĆ – Stjepan MATKOVIĆ, *Iz korespondencije dr. Mile Budaka (1907.-1944.),* Zagreb, 2012., 125-126. Za ravnatelja imenovan je Josip Rožanković.

52 Zavod u Zagrebu i područni uredi za kolonizaciju davali su doseljenim kolonistima na raspolaganje zemljište za izgradnju naselja, za poljoprivredno obrađivanje te građevinski materijal za popravak i izgradnju kuća, drva za ogrjev, pa čak i prijenos vlasništva. „Ministar šumarstva i rudarstva dostavljat će Zavodu za kolonizaciju izpravke o stavljanju na raspolaganje izlučenih zemljišta, kojima će izričito dopustiti prijenos vlastništva bezteretno na izlučenim zemljištima s imena državv-

Gotovo istovremeno, u svibnju 1941., Draganović je bio imenovan opunomoćenikom NDH-a za povratak zarobljenih hrvatskih vojnika iz okupirane Srbije, Makedonije i Kosova te Hrvata činovnika i kolonista po Srbiji i Makedoniji.[53] Ovu vrlo važnu humanitarnu akciju dogovara i realizira uz izdašnu pomoć tadašnjeg skopskog biskupa Smiljana Čekade i njegova tajnika Ivana Tomasa.[54] On je prvi hrvatski predstavnik koji uspostavlja političke kontakte s predstavnicima Kraljevine Bugarske koja je među prvima bila priznala NDH-a kao suverenu državu.[55] Povratnici kolonisti, skoro pet tisuća, naći će novu domovinu većinom na području BiH i Slavonije.[56] Kudikamo veći napor za Draganovića i njegova pokrovitelja nadbiskupa Stepinca predstavljalo je prihvaćanje i spašavanje prognanih Slovenaca i slovenskih svećenika iz Štajerske. Nakon sloma Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. osniva se u Zagrebu *Hrvatsko-slovenski odbor* i Draganović je bio izabran za njegova predsjednika.[57] Slovenski svećenici bili su protjerani ili deportirani od Nijemaca većinom iz okupiranog dijela slovenske Štajerske i našli su smještaj po biskupijama u Hrvatskoj, Bačkoj i Banatu. Po Njemačko-hrvatskom sporazumu od 4. lipnja 1941. u Hrvatsku se trebalo useliti 160.000 Slovenaca iz Štajerske i iseliti isti broj Srba iz NDH-a u Srbiju. U NDH je ušlo 26.000 Slovenaca i 76.000 Hrvata iz Srbije i Vojvodine i iz krajeva koje su bili zaposjeli Talijani. Iz NDH-a je bilo

nog šumskog erara NDH na ime i korist Zavoda za kolonizaciju.“ *Narodne Novine* 7. VIII. 1941. Ivan BALTA, „Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941.-1945. godine.“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001.), 459- 478.

53 Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *Zagreb-Sofija. Prijateljstvo po mjeri ratnog vremena 1941.-1945*., Zagreb, 2003., 43-44, 244-245; Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 11; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 84.

54 Ivan Tomas (1911.-1992.), svećenik Mostarsko-duvanjske biskupije, dr. bogoslovlja, pitomac Zavoda sv. Jeronima, urednik hrvatske sekcije Vatikanskog radija, pisac, teološki i književni kritičar, bio je odlučni protivnik i razotkrivatelj komunističkih zločina nad Crkvom i hrvatskim narodom u Titovoj Jugoslaviji. Kao takav postao je cilj stalnih napada poslijeratne komunističke promidžbe. J. BOGDAN, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci Zavoda svetog Jeronima“, 924; N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Zagreb-Sofija*, 244; Fabijan VERAJA, *Putovi providnosti*, Split-Rim, 2013., 190-194.

55 N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Zagreb-Sofija*, 44.

56 U ovom pothvatu Hrvatske države i prof. Draganovića preseljeno je, a time i spašeno, skoro pet tisuća Hrvata. Ovaj pothvat nije još našao dostojno vrednovanje u hrvatskoj historiografiji. Usp.: Mijo IVUREK, Život i djelo Krunoslava Draganovića, Zagreb-Sarajevo, 2013., 32-33.

57 Pohoditelj Marcone i nadbiskup Stepinac odmah su obavijestili Sv. Stolicu o nesretnoj sudbini protjeranih slovenskih svećenika. Sv. Stolica je poslala odmah vidnu pomoć za ugroženu Crkvu u Sloveniji. Usp.: ADSS, sv. 8., 262.

iseljeno u Srbiju 118.000 Srba.[58] Pored toga Draganović je bio imenovan na sjednici Biskupske konferencije, koja je zasjedala u Zagrebu od 17. do 19. studenog 1941., s još četvoricom uglednih teologa u „*radni izvršni odbor*" *za konverziju pravoslavnih*, koji je pod nadzorom trojice biskupa trebao rješavati sve poslove koji su se odnosili na primanje grkoistočnih kršćana u Katoličku Crkvu.[59] Sigurno, državna zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu, proglašena od Pavelića 3. svibnja 1941. na prijedlog Mile Budaka, bila je najdublje vjersko i ljudsko poniženje svih pravoslavnih stanovnika u NDH-u, ponajprije Srba. Nadbiskup Stepinac i ostali biskupi protestirali su trajno protiv ovoga zakona. Svetozar Rittig, svećenik Zagrebačke nadbiskupije, kad govori o ovom zakonu, smještava površno i nepravedno Draganovića u jedan kut kojem ovaj nije pripadao: „Upućeni krugovi znaju, da je ovaj pakleni plan niknuo u Pavelićevoj i Budakovoj glavi, a kao eksperta da su si u pomoć pozvali svećenika prof. Draganovića."[60] Tako je na raznim mjestima, kroz poluistine i laži, objede i ignoranciju, bio stvaran mit o ratnom zločincu i neprijatelju Srba Krunoslavu Draganoviću.

U ovom kontekstu ne smije se zaboraviti Draganovićeva preporuka i podupiranje molbe Vrhbosanskog ordinarijata za konačno „sistematiziranje" (državno priznanje) pet osnovanih župa u Vrhbosanskoj nadbiskupiji: Poljaci, Bistrica, Cer, Gornja Zenica i Rankovići. Župe su bile osnovane u Kraljevini Jugoslaviji, ali nisu bile priznate od države i svećenici nisu primali uobičajene subvencije.

Premda je Vrhbosanski ordinarijat bio podnio molbu 9. rujna

58 Po talijansko-vatikanskim izvorima radilo se oko 200.000 Slovenaca i 200.000 Srba. Usp.: ADSS, sv. 8., 225. O ovom vrlo važnom humanitarnom naporu nadbiskupa Stepinca i prof. Draganovića prema susjednom i bratskom slovenskom narodu mogu se naći razna svjedočanstva. Usp.: Ratko PERIĆ, „Draganović o sebi", *Kolo* 3 (1998.), 362-363; Vjenceslav TOPALOVIĆ, „Sjećanja na mojeg prijatelja Krunoslava Draganovića", *O žrtvama u ratu i miru. Zbornik radova IV. Hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, 15/16 lipnja 2007.,* Zagreb, 2008., 374-375; Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis", 11-12; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 84-85; J. BATELJA, *Blaženi Alojzije Stepinac. Životopis.* 1., 298-313; Marica KARAKAŠ OBRADOV, „Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske tijekom 1941. godine", Časopis za suvremenu povijest 43 (2011.), 801-826.

59 J. BATELJA, *Blaženi Alojzije Stepinac. Dokumenti*, 2., 220.

60 Andrija LUKINOVIĆ, „Privatni zapisci monsinjora Svetozara Rittiga o blaženom Alojziju Stepincu", Nataša BAŠIĆ – Vladimir HORVAT – Josip MRZLJAK – Jasna PAVELIĆ-JUREŠKO (ur.), *Stepinčev zbornik: Kardinal Alojzije Stepinac svjedok vremena i vizionar za treće tisućljeće. Radovi sa znanstvenog skupa, Lepoglava, 5. prosinca 2008*., Zagreb, 2009., 169.

1941. za novo priznanje, Odjel za bogoštovlje u Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja i njegov pročelnik fra Radoslav Glavaš zatezali su ovu molbu i tek pod pritiskom nekih viših sila dali svoj pristanak 6. kolovoza 1942.[61]

Svi ti pothvati u godinama 1941.-1943. formirali su Draganovića kao dobrog i uspješnog organizatora i koordinatora, što nije moglo ostati neprimijećeno u crkvenom i političkom Zagrebu. U usporedbi s drugim kolegama sa Sveučilišta i Zavoda za kolonizaciju, Draganović je utjelovljavao u svojoj osobi, kao povjesnik, etnolog, teolog, svećenik i rodoljub kako vizije, tako i iluzije jednog *homo croatus universalis.* On nije djelovao provincijalno i skučeno kao predstavnik jednog uskog teritorijalnog, kulturnog, crkvenog, hrvatskog segmenta, već je, bolje nego itko drugi u tadašnjoj Hrvatskoj, utjelovljavao cijelo i vrlo raznoliko hrvatsko biće, *totum corpus croaticum*, počevši od Boke, Sandžaka, Janjeva, Makedonije do Rumunjskog Banata, od Pečuha, Slovačke, Gradišća, Kvarnera, Rijeke, Istre, Trsta, Gorice, Molizea i cijele Exul familiae Croatae, dispersae Europae, Africae utruisque Ammericae, Asiae (bošnjački muslimani u Turskoj) Australiaeque.

2. Draganovićevi važniji koraci u Rimu in *causa croata* od rujna 1943. do svibnja 1945.

2.1. Draganovićevi mandati za Rim

U dosadašnjim prikazima Draganovićeva života i djelovanja u Rimu nisu obuhvaćeni svi važni aspekti, nužni za razumijevanje osobe i djela prof. Draganovića. Draganovićev odlazak u Rim krajem kolovoza 1943. bio je popraćen višestrukom zadaćom, kako on sam potvrđuje u pismima iz 1945. i 1946. prijašnjem ministru Lovri Sušiću,[62] u razgovorima s prof. Vinkom Nikolićem[63] i u svojem iskazu od 27. rujna 1967. jugoslavenskoj

61 U aktima se nalazi i jedno pismo Draganovića upućeno poglavniku Paveliću 12. siječnja 1942. „da naložite ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja da Ustaškom brzinom a ne birokratskim rastezanjem ispravi srpsku nepravdu i pomogne doista bijedne katoličke svećenike u Bosni, najvjernije pristaše i borce N.D.H. na vulkanskom bosanskom teritoriju“. Ton Draganovićeva pisma ne odiše nikakvim izljevom odanosti i snishodljivosti prema Paveliću. HDA Zagreb, MPB Zagreb, 1942., br. 8.611-B-1942.

62 Jere JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji, od rujna 1943. do ožujka 1946.“, *Hrvatska revija* (1984.), 589-611, ovdje 594.

63 Vinko NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine. Susret s hrvatskom emigracijom 1965*, 2., Paris-München, 1967., 322.

tajnoj službi.[64] Te zadaće daju se na ovaj način rezimirati:
1. Opunomoćenik Hrvatske države u inozemstvu s dodjelom Poslanstvu NDH-a u Rimu. Premda je prvotna zadaća trebala biti da uznastoji na što boljim odnosima sa Sv. Stolicom, Draganovićev mandat nije se ograničio na samo to usko područje. Po Vrančiću,[65] Draganović je trebao stupiti u vezu sa Angloamerikancima u Italiji, po izvještajima izbjegličkih jugoslavenskih krugova zadaća mu je bila putovati u Španjolsku, Švicarsku i u London, da „opere NDH-a",[66] po trećima da poradi na priznanju NDH-a od jedne ili druge neutralne države.[67] Akreditaciju za ovu zadaću mogao je dati samo tadašnji ministar vanjskih poslova Mile Budak uz suglasnost poglavnika Pavelića.[68]
2. Predstavnik Hrvatskog Crvenog križa sa zadaćom da spašava i oslobađa internirane osobe po talijanskim sabirnim logorima. Hrvatski Crveni križ imao je redovnu suradnju s Međunarodnim odborom Crvenog križa sa sjedištem u Ženevi.[69] U ovom slučaju bila je potrebna suradnja s Talijanskim Crvenim križem. Tu zadaću Draganović je dobio po mandatu ministra unutarnjih poslova Andrije Artukovića.[70]

64 Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis", 20-21.
65 V. VRANČIĆ, *Branili smo državu*, 373.
66 Usp.: Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade,* 137, 143. Izbjeglički jugoslavenski krugovi vidjeli su u Draganovićevu dolasku u Rim i u eventualnom putu u Španjolsku i u London snažniju akciju vlade NDH-a za međunarodno priznanje. Stoga je donekle razumljiv njegov zahtjev za izdavanje jugoslavenske putovnice.
67 Američka vojnoobavještajna služba, CIC, po dokumentima dostavljenim iz Beograda i od Izbjegličke vlade u Londonu te na osnovi svojih zapažanja, vidjela je Draganovića u ratno doba kao „prelata" poslana od vlade NDH-a da putem svojih dobrih veza u Vatikanu poradi na preorijentiranju Hrvatske od Istoka na Zapad („in working out the orientation of Croatia towards the West rather than East"). Američki zaključak djeluje malo naivno! Memorandum agenta Muddija od 12. veljače 1947. Draganović file US FOIA, 311-313; Mark AARONS - John LOFTUS, *Unholy Trinity, The Vatican, the Nazis, and the Swiss Banks*, New York, 1998., 97. Beograd će zatražiti službeno od Britanaca izručenje Draganovića kao ratnog zločinca 26. srpnja 1947. Public Record Office - Foreign Office (dalje: PRO FO), 371 67387.
68 Vrančić griješi kad tvrdi da je Mladen Lorković trebao izdati Draganoviću hrvatsku i jugoslavensku putovnicu. Lorković je od 24. III. 1943. do 11. X. 1943. bio ministar pri Predsjedništvu Vlade NDH-a, zadužen za poslove s njemačkom vojskom. V. VRANČIĆ, *Branili smo državu*, 373-374; J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji", 594; *Tko je tko u NDH*, 456; Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis", 20-21.
69 Mario KEVO (ur.), *Veze Međunarodnog odbora Crvenog križa i Nezavisne Države Hrvatske. Dokumenti*, 1., Slavonski Brod-Zagreb-Jasenovac, 2009., 27-30.
70 V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine,* 2., 322; Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis", 20.

3. Predstavnik Caritasa Zagrebačke nadbiskupije postao je po osobnom mandatu nadbiskupa Stepinca. Zadaća je bila da se brine za internirane, zatvorene i izgladnjele hrvatske građane u Italiji. Tom prilikom je dobio od nadbiskupa Stepinca uz osobni blagoslov i dvije različite preporuke - jednu na hrvatskom i drugu na francuskom jeziku.[71]

Da bi mogao savladati nove zadaće i da ne bi ugrozio svoj akademski status na Sveučilištu u Zagrebu, zatražio je od Ministarstva narodne prosvjete dopust za jednogodišnje izbivanje. Dopust je bio odobren po nalogu ministra Mile Starčevića.[72] U prvom trenutku svi ti mandati zvuče vrlo bombastično, no ukoliko nisi bili ispunjeni životom i uspjehom, ostali su mrtvo slovo na papiru. Istovremeno mandati su bili *la carte blanche* s kojom je jedan sposoban čovjek mogao napraviti prava čuda za svoj narod i Crkvu, nesposoban nanijeti ogromnu štetu.

2.1.2. Smještaji u Rimu

Zbog razjašnjenja kasnijih prigovora i lažnih insinuacija s raznih strana, jugoslavenskih, hrvatskih i inozemnih, potrebno je, po mogućnosti, utvrditi Draganovićeve smještaje u Rimu od 1943. do 1963.[73] Nakon dolaska u Rim Draganović se useljava u Zavod sv. Jeronima, Via Tomacelli 132, gdje bio primljen „kiselom srdačnošću“ i ostaje u njemu do 5. lipnja 1944.[74] Ovaj njegov drugi boravak u Sv. Jeronimu nije službeno zapisan u arhivu Zavoda,[75] niti je objavljen u Zborniku iz

71 U Dnevniku nadbiskupa Stepinca stoji da se Draganović upravo vratio iz Francuske i Švicarske. Pretpostaviti je da je bio primljen kod Stepinca 16. kolovoza 1943. HDA, *Dnevnik nadbiskupa Stepinca*, 78; Po Draganovićevim iskazima Stepinčeve preporuke sačuvane su u njegovoj privatnoj arhivi. V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine,* 2., 322**;** Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 20-21; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 94. Moramo pričekati sređivanje Draganovićeve arhive da bismo mogli imati u rukama ove preporuke kao i ostale važne dokumente.

72 Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 21; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 94; *Tko je tko u NDH*, 365-366.

73 Ovaj podnaslov vrlo je važan za razumijevanje i neutraliziranje neistinitih tvrdnja u raznim publikacijama američke, argentinske, talijanske i jugoslavenske provenijencije.

74 Draganović navodi doslovno: „Bio sam primljen kiselom srdačnošću.“ M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 221. Unutarnju atmosferu u Zavodu sv. Jeronima u ovo ratno doba opisuje vrlo zorno Ivan Meštrović. Usp.: I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 326-327. Vidi još: G. GRBEŠIĆ, „Zavod svetog Jeronima,“ 349-351.

75 U arhivu Zavoda postoji jedna manja bilježnica, započeta od rektora Magjerca, u kojoj su uneseni podaci o boravku svih svećenika-pitomaca u Zavodu sv. Jeronima.

2001. godine.[76] U noći s 4. na 5. lipanja 1944. Angloamerikanci ulaze u Rim. Draganović, znajući dobro da bi njegova prisutnost u Sv. Jeronimu kao zadnjeg „službenog" predstavnika NDH-a u Rimu, mogla Zavodu, njemu i hrvatskoj causi više škoditi nego pomoći, stoga on nalazi na vrijeme novo prebivalište, napušta Zavod i preseljava se u Ukrajinski zavod sv. Jozafata na Janikulu (Gianicollo), Passeggiata del Gianicolo 7. Po tadanjim naivnim angloameričkim nazorima Ukrajinski zavod je bio u interesnoj sferi savezničkog Sovjetskog Saveza. Među grkokatoličkim Ukrajincima imao je nekoliko prijatelja i ovdje će ostati cijelu godinu i pol dana. Posebno se družio s bazilijancem Pavlom Myškivom, rođenim Brođaninom[77] i ukrajinskim biskupom Ivanom Bučkom (1891.-1974.), koji je u ovo doba često boravio u Rimu i kasnije imao velikih zasluga u spašavanju ukrajinskih katolika. No američka obavještajna služba CIC (Counter Intelligence Corps), u svojoj revnosti ili na nečiji mig, primijetila je njegov boravak u Zavodu sv. Jozafata te ga podvrgla brojnim ispitivanjima.[78] Napuštanje Zavoda sv. Jeronima bilo je za Draganovića više nego providonosno jer se već sljedeći dan pojavio na vratima Zavoda s puškom u ruci crnogorski „katolik" Orlandić, kojeg je Draganović dobro poznavao i često izdašno pomagao, sa zadatkom da ga ubije.[79] Nepoznatog inspiratora ovog neuspjelog zlodjela treba tražiti svakako u krugovima izbjeglih privrženika stare kraljevsko-četničke vlade ili već

76 Usp.: J. BOGDAN, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci Zavoda svetog Jeronima", 914-915.

77 Pavao Petar Myskiw (1911.-1984.), ukrajinski bazilijanac sv. Jozafata, rodom iz Slobodnice kraj Slavonskog Broda. U Hrvatskoj je pohađao škole a u Rimu studije. Zaređen je za svećenika 1934. godine. Vršio je razne dužnosti u svojem redu i bio je biran za generalnog savjetnika, vrhovnog upravitelja bazilijanaca (1953.-1963.) i za generalnog ekonoma reda. Bio je sudionik prvog zasjedanja Drugog vatikanskog koncila i savjetnik Sv. Zbora za istočne Crkve. Usp.: Isydor PATRYLO, „Father Paul Peter Myskiw (1911.-1984.)", *Analecta OSBM*, sv. XII. (XVIII.) 1-4, 1985. Po Draganoviću nije se dobro slagao s nadbiskupom Bukatkom. Usp.: M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 193-194, 240-241.

78 Poslije svojega Memoranduma britanskoj vladi u Londonu u veljači 1944., ako ne i prije, Draganović je bio sigurno zapažen od američkih i britanskih tajnih službi u Rimu koje su bile aktivne u Rimu i prije dolaska Saveznika. Najstarije meni poznato američko obavještajno izvješće o Draganoviću datira od 10. svibnja 1945. Usp.: NARA, RG 226 (Office of Strategic Services (OSS), Intelligence Report, May 10. 1945, Entry A1-86, Box 12.

79 Ovaj detalj opisao mi je opširnije prof. Draganović u doba razgovora u Vrhbosanskoj bogosloviji. Usp.: M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 222.

među prvim akcijama tek oformljene Ozne,[80] prve obavještajne službe Titove Jugoslavije. Moguće je da su Amerikanci bili još uvijek slabo upoznati s prilikama u južnoj Europi i na slavenskom jugu i da su smatrali da Draganović ima više planova nego samo produžiti život već polumrtve ustaške države NDH-a. Međutim, Britanci, njihovi najvažniji saveznici, bili su kudikamo bolji poznavatelji prilika, budući da su 1941. razbili Jugoslaviju kako bi vezali što veći broj njemačkih postrojbi na tom području, brzo su došli do zaključka da su Draganovićevi prijedlozi i zalaganja vrijedni pažnje jedino kao prijedlozi pobijeđene strane, koju je trebalo još dobro držati pod kontrolom. Draganović, sa svoje strane, koristeći trenutno američko-britansko razmimoilaženje u njegovu slučaju, igrat će po potrebi, jednu ili drugu kartu, premda je na početku htio zaigrati samo na britansku kartu.[81] No kako koncentracija hrvatskih izbjeglica u Rimu od sredine 1945. postaje najbrojnija u blizini Trga i Bazilike sv. Petra u Rimu, Draganović se seli pred kraj 1945. u Pansion Sestara Majke Žalosne (Suore della Madre Addolorata, Borgo Santo Spirito 21, danas 41), skoro na samom Trgu sv. Petra. Istovremeno pokušava izbjeći neugodnosti koje bi mogli imati Sv. Stolica i njegov domaćin Sv. Jozafat.[82] Kad je oko 1948. posustao svakodnevni priljev izbjeglica i bili spašeni i upućeni u prekomorske zemlje skoro svi ugledniji hrvatski političari, Draganović prelazi u privatni smještaj u Via Oslavia 32, kod obitelji Ercoli i ostaje ovdje do 1953.[83] Novo boravište nalazilo se u gradskoj četvrti Prati, između Tibera i današnjeg Piazzale Clodio, teoretski još uvijek dovoljno blizu

80 Formirana 14. svibnja 1944. pri Povjereništvu za narodnu odbranu NKOJ.

81 Čak je, po njegovim povjerljivim saopćenjima koje sam slušao u Sarajevu, trebao postati član britanske obavještajne službe. No to su spriječili, po Draganoviću, hrvatski ministri Izbjegličke vlade u Londonu, okupljeni oko Krnjevića i Šuteja. Draganović je morao, volens nolens, s vremenom započeti surađivati s vatikanskom, talijanskom, britanskom, američkom i njemačkom tajnom službom. Jedino je tako mogao započeti i kraju privesti svoju vrlo razgranatu akciju za spašavanje ljudi koji su bili u bijegu pred komunizmom, bez razlike na vjeru, naciju i političko uvjerenje.

82 Draganović podvlači da je to učinio na pritisak Vatikana, koji se na ovaj način htio distancirati od njegovih akcija. Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 26; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 100. Ivan Cvitković, prepisujući doslovno agentske neistine iz arhiva Udbe , tvrdi da se Draganović krio u samostanu sestara u Borgo Santo Spirito, premda je u toj kući i na tom broju bio prijavljen kod talijanske policije i na toj adresi redovito primao poštu i posjete iz različitih strana svijeta i pred vratima istog samostana stajali agenti Ozne, CIC-a, OSS-a i slični čekajući na njegov izlazak. I. CVITKOVIĆ, *Ko je bio Alojzije Stepinac*, 106.

83 Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 26; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 100.

Trga sv. Petra i Zavoda sv. Jeronima.[84] Na poziv rektora Jurja Magjerca, Draganović dolazi ponovo u Zavod sv. Jeronima 1. veljače 1953.[85] Naime u toj godini se slavila 500. obljetnica osnivanja Gostinjca odnosno Zavoda sv. Jeronima i Draganovićeve povjesničke i izdavačke sposobnosti bile su tražene tom prilikom za pisanje i tiskanje manjeg prigodnog zbornika.[86] Draganović ostaje u Zavodu do 31. kolovoza 1958., kada je morao ponovo napustiti Sv. Jeronim na zahtjev jugoslavenskih biskupa u novonastaloj političkoj situaciji.[87] Draganović se osjećao uvrijeđen zbog udaljavanja iz sv. Jeronima i nije se ustezao protumačiti taj potez kao osobnu politiku i osvetu novog vice/rektora Zavoda dr. Đure Kokše te nadbiskupa Šepera i Ujčića i biskupa Bukatka, koji su stajali pod Kokšinim utjecajem, ali i pod pritiskom vlade u Beogradu.[88]

84 I na ovoj adresi bio je uredno policijski prijavljen i nije se krio. Da agentima Udbe nije ostavio posjetnicu s novom adresom, možemo ga razumjeti!

85 J. BOGDAN, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci Zavoda svetog Jeronima", 915; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović,* 222.

86 Juraj MAGJEREC, *Hrvatski Zavod sv. Jeronima u Rimu,* Rim, 1953.; Juraj MAGJEREC, „Petsto-godišnjica ustanove sv. Jeronima u Rimu 1453.-21-IV.-1953.", *Hrvatska revija* (1953.), 14-24; Ivan TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović prilikom 60. godišnjice njegova života", *Hrvatska revija* (1964.), 27-50, ovdje 33.

87 J. BOGDAN, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci Zavoda svetog Jeronima", 915; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 224.

88 M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 224; F. VERAJA, *Putovi providnosti*, 126-141. Nadbiskup Šeper priznaje u više prigoda da je on na zahtjev vlasti udaljio Draganovića iz Sv. Jeronima a da nije za uzvrat ništa dobio. Miroslav AKMADŽA*, Franjo* Šeper*. Mudrošću protiv jednoumlja,* Zagreb, 2009., 67-71. Čak su i američke službe primijetile Draganovićevo udaljavanje iz Zavoda i izvješćuju, uz male kronološke promašaje, dosta realno: „About the second week of October-1958, Mons. Djuro Koksa, the vice director of the College of St. Jerome of the Illirici, by orders from the Secretary of State of the Vatican, asked the priest Draganovic to leave the college. Draganovic who has always boarded at the college, he was also asked not to assist anyone, the Yugoslav refugees in general and particularly the Croatian refugees. The request for this priest being asked to leave the college was actually directed from the archdiocese of Zagrab [sic - here and below]. Mons. Franjo SEPER informed the Holy See that Draganovic had transformed the college into a refuge for propaganda purposes. It has been revealed that, following the inquest made by the bishop of Zagrab Mons. Josip LAH (sic!) who came to Rome 4 months ago, that the actions of Draganovic came to light, and also that he received great compensation from these Yugoslav refugees who did not belong to his political group. He received the compensation so as to solicit the authorities for emigration of these refugees. It has been known that the priests Giovanni TOMAS and Antonio MATACIN (sic!) who were collaborators of Draganovic also have been asked to leave the college." Dismissal of Krunoslav Draganovic from San Girolamo, November 19, 1958, www.jerusa-

Draganovićevo udaljavanje iz Zavoda dogodilo se na izričitu želju, pritisak i uvjetovanje Savezne vlade u Beogradu. Naime službeni Beograd, u svojoj borbi protiv Katoličke Crkve u Jugoslaviji, koristio je svaku priliku da umanji ili onemogući utjecaj hrvatske političke emigracije po Europi, posebno u Rimu, gdje je Zavod sv. Jeronima tretirao kao stjecište ustaškog iseljeništva.[89] No kako su istovremeno hrvatski biskupi i Sv. Stolica željeli da u Zavod sv. Jeronima konačno ponovo dođu novi studenti-svećenici na studij u Rim, vlada je postavila za svoj pristanak uvjet: svi emigrantski svećenici, na prvom mjestu prof. Draganović i dr. Ivan Tomas, moraju napustiti Zavod. Po Draganoviću, na žalost s pravom, episkopat Jugoslavije, zbog svoje podijeljenosti, popustljivosti i političke nedoraslosti, nije uspio iskoristiti sva svoja sredstva pritiska u ovim pregovorima. Draganović je smatrao da su biskupi mogli izboriti kudikamo veće protuusluge kod vlade, kao na primjer: mogućnosti da se poveća broj studenata u Zavodu sv. Jeronima, puštanje na slobodu zatočenih svećenika u Jugoslaviji, povećanje broja građevinskih dozvola za crkve u novim gradskim četvrtima te postizanje veće slobode za u ono doba minimalni katolički tisak u Jugoslaviji.[90]

Nakon oproštaja za svečanim ručkom 31. kolovoza 1958. Draganović napušta Zavod sv. Jeronima i nalazi privatni smještaj kod

lim.org. Dokumenti, koji se sada ne mogu više naći na www.jerusalim.org, preslikani su u razdoblju od 2008. do 2010. god. i nalaze se još uvijek u preslici kod autora i citirani su prema toj preslici. Danas se mogu naći na portalu: The Pavelic Papers an independent project researching history of the ustase movement: https://www.google.de/search?q=pavelic+paper&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:de:official&client=firefox-a&channel=fflb&gfe_rd=cr&ei=ea29U82ALs2EtQaik4GABQ#channel=fflb&lr=lang_de&q=pavelic+paper&rls=org.mozilla:de:official.

89 M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 13. Ovu komunističku denominaciju prihvaćaju i američki i britanski tajni agenti. Poslije ih slijede takozvani povjesničari poput Jorge Camarasa, Marka Aaronsa i Johna Loftusa, Michaela Phayera, Ukija Goñija, Pina Adrianija i Giorgia Cingolanija.

90 M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 224-228. Usp.: Milan SIMČIĆ – Fabian VERAJA, „Zavod sv. Jeronima nakon Drugog svjetskog rata (1945.-1959.)“, J. BOGDAN (ur.), *Papinski hrvatski zavod Svetog Jeronima,* 353-362, ovdje 359. Jugoslavenski poslanik u Rimu, Mihajlo Javorski, pisao je 23. veljače 1959. u Beograd: „Prema našoj zemlji izgleda također dolazi do promena u stavovima Vatikana. Iz Zavoda Sv. Jeronima uklonjen je dosadašnji sekretar bratovštine Draganović, Pavelićev čovek, koji od 1943. god. živi u Rimu“. AJ Beograd, Savezna komisija za verska poslove (dalje SKVP), 144-30-322. Usp.: Radmila RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945-1970. Drugi deo: 1954-1970,* Beograd, 2002., 430. Javorski pripisuje pogrešno ove promjene novom papi Ivanu XXIII., koji je bio izabran dva mjeseca poslije Draganovićeva napuštanja Zavoda sv. Jeronima.

jedne starije osobe u Via Moricone 14, u neposrednoj blizini Piazza Vescovio, na području rimske Župe Sacri Cuori di Gesù e Maria.[91] Napuštajući Zavod sv. Jeronima, istakao je u svojoj oproštajnoj riječi: „Sve moje nastojanje ide za tim, da osigura Katoličkoj Crkvi dostojno mjesto u hrvatskom narodu i hrvatskom narodu u Katoličkoj Crkvi."[92] Svoju daljnju neumornu političku, kulturnu i crkvenu djelatnost nastavit će iz novog prebivališta u Via Moricone.[93] No zajednička hajka protiv njega nastavljena je i dalje. Rektor Kokša izvješćuje povjerljivo Jugoslavensko poslanstvo u Rimu početkom 1960. da je Draganoviću zabranio dolazak u Zavod, primanje pošte preko Zavoda ili na Zavod te da mu je dokinuo plaćanje stanarine iz sredstava Zavoda. U ovom kontekstu bila je prvi put spomenuta mogućnost da se Draganović premjesti u jedan samostan budući da predstavlja smetnju.[94] Ova primjedba nije bila slučajna. U ožujku 1960. biva uhapšen skopski biskup Smiljan Čekada, Draganovićev osobni prijatelj. Hapšenje se povezuje s deviznom aferom jedne grupe građana, kojoj je pripadao i Draganović, koja je dostavljala biskupu Čekadi razna materijalna i novčana sredstva. Draganović, prijašnji službeni predstavnik Caritasa Zagrebačke nadbiskupije, ušao je u vijeće Međunarodnog Caritasa osnovanog 1951. godine sa sjedištem u Rimu. Ovu važnu crkvenu dobrotvornu organizaciju vodio je šleski svećenik Carlo (Karl) Bayer (1915.-1977.), Draganovićev osobni prijatelj. U Međunarodnom Caritasu Draganović je zastupao interese Katoličke Crkve u Jugoslaviji i tražio načina za diskretno prebacivanje dodijeljene pomoći pojedinim biskupijama. Biskupi, koji su mogli dobiti putovnicu i mogli doći u Rim, podizali su tu pomoć osobno. Biskupu Čekadi jugoslavenske vlasti nisu htjele izdati putovnicu. Makedonski komunisti su ga teretili zbog navodne katoličke promidžbe i „unijaćenja" po Makedoniji. Čekada je slao, što mu je bila biskupska dužnost, svoje svećenike u posjet i onim vjernicima koji su još u 19. st. stupili u jedinstvo s Katoličkom Crkvom i bili raštrkani po cijeloj republici. To je nekomu među makedonskim komunistima smetalo i dvojica katoličkih svećenika su bili protjerani iz Makedonije. Biskup Čekada se usprotivio odluci vlasti i došao u sukob

91 Na ovoj adresi ostaje Draganović policijski prijavljen sve do izgona iz Italije. Via Moriconi 14 unesena je kao njegova stalna adresa i u dokumente američkih tajnih službi s kojima je surađivao.

92 V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, 2., 332.

93 Ove podatke zahvaljujem dobroti mons. Milana Simčića, koji je našao ovaj smještaj za prof. Draganovića.

94 ASMIP, PA, 109/31, br. 41371. Usp.: R. RADIĆ, *Država i verske zajednice,* 2., 437.

ne samo s republičkim već i sa saveznim predstavnicima komunističkog režima. Draganović sa svoje strane, tražeći sigurne putove za slanje Caritasove pomoći Čekadi i drugim biskupima u Jugoslaviji, obraćao se povjerljivim osobama s Kaptola u Zagrebu (ekonom bogoslovije Rudolf Pukljak, suradnik Udbe),[95] iz Vrhbosanskog ordinarijata (dr. Ivan Pavlinac) i njemu poznatim i uvijek dragim muslimanskim trgovcima iz Trsta. No, budući da je biskupa Čekadu pratila Udba već duže vremena, otkriven je priljev deviznih sredstava i cijeli lanac posrednika. Stvar je prodrla u tisak i stigla do Vatikana. Čekada biva osuđen na 18 mjeseci uvjetne kazne, Pukljak na 20 mjeseci zatvorske kazne[96] a Draganović je bio tražen policijski zbog krijumčarenja deviza.[97] Radost njegovih protivnika kako u Rimu tako i u Zagrebu nije bila mala.

Budući da je i ostalim, politički motiviranim hrvatskim svećenicima u Rimu, prijetila sudbina Draganovića, izbacivanje iz Sv. Jeronima, sazrijeva odluka za osnivanje *Hrvatskog pastoralnog centra u Grottaferrati* i kupovanje potrebne nekretnine. U toj akciji, uz Draganovića, sudjelovala su još četvorica hrvatskih svećenika kao suosnivači.[98] Da bi lakše mogao njegovati odnose s brojnim posjetiteljima iz hrvatske dijaspore koji su dolazili u Rim iz poslovnih, kulturnih i rodoljubnih razloga i navraćali u baziliku sv. Petra i Vatikanske muzeje, Draganović ih je često primao na porti Generalne kurije Salvatorijanaca u Via della Conciliazione 51, u neposrednoj blizini Trga sv. Petra.[99]

Draganović ostaje na svojoj adresi u Rimu i okolici sve do 1963., doživljava pripreme za Drugi vatikanski koncil i njegovo prvo zasjedanje u jesen 1962. Tom prilikom dolazi u dodir s brojnim biskupima, redovničkim poglavarima i svećenicima iz Titove Jugoslavije. Promatra ih, snima i upoznaje njihovu ugroženu ljudsku i materijalnu egzistenciju, strahom prožetu svakidašnjicu, djelomično opću besciljnost. Smeta mu, s

95 M. AKMADŽA, *Franjo* Šeper, 128-140.

96 M. AKMADŽA, *Franjo* Šeper, 130.

97 AJ, SKVP, 144-43-395, 144-47-399; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice*, 2., 441.

98 Bili su to: don Ivan Tomas, don Krešimir Zorić, don Fabijan Veraja i don Milan Simčić. F. VERAJA, *Putovi providnosti,* 143-146.

99 Podatke sam saznao od pokojnog prof. Draganovića u Sarajevu. Ovu mogućnost mu je pružilo dobro poznanstvo i prijateljstvo s prijašnjim generalnim poglavarom Salvatorijanca u Rimu, vrlo uglednim svećenikom p. Pankracijem Pfeifferom (1872.-1945.), koji je na žalost, pošto je bio pregažen ne/namjerno od engleskog vojnog teretnog vozila 10. svibnja 1945. na Largo Cavalleggeri, u blizini Vatikana, prerano umro. Usp.: Stefan SAMERSKI, *Pancratius Pfeiffer der verlängerte Arm von Pius XII*., Paderborn, 2013., 211-215.

njegova gledišta, iznad svega mlakost i neodlučnost pojedinih katoličkih dostojanstvenika u ophođenju s komunističkim režimom te njihovo nedovoljno zauzimanje za prava Crkve, čovjeka vjernika kako u domovini tako i u emigraciji. Kao plod tog promatranja i seciranja nastaje podulji prilog o Hrvatima na Drugom vatikanskom koncilu, objavljen u *Hrvatskoj reviji* u ljeto 1963.[100] Bez sumnje, prilog je bio bolno i radikalno seciranje uživo hrvatske katoličke stvarnosti, koje je boljelo ne samo onoga tko je bio direktno seciran već i onoga tko je bio zabrinut za budućnost Crkve i naroda u Hrvatskoj. Premda je taj prilog bio timsko djelo antikomunistički orijentiranog kruga hrvatskih svećenika u Rimu i u Europi, mnogi su, s pravom, prepoznali u njemu „kirurški" zahvat prof. Draganovića te književno umijeće dr. Tomasa. Prilog, potpisan *Vigilantibus iura*, potresao je hrvatski katolički Rim, izazvao bijes i ogorčenje Jugoslavenskog poslanstva, nelagodnost u Zavodu sv. Jeronima gdje su većinom odsjedali hrvatski biskupi. Želja za osvetom kod onih uglednika koji su se osjećali neposredno pogođeni snažno je porasla. I Državno tajništvo Sv. Stolice, uvjereno u ispravnost i nužnost svoje Ostpolitik, koja se protezala i na Jugoslaviju,[101] brzo se uključilo u novonastalu situaciju. Usmeno, ali oštro, bili su ukoreni „nepoznati" autori spomenutog priloga. No još prije nego je ovaj prilog postao dostupan javnosti, Questura di Roma, pod pritiskom službenog Beograda i na mig iz Državnog tajništva Sv. Stolice, poništava 1963. prof. Draganoviću stalni boravak kao izbjeglici u Italiji, prisiljava ga da napusti Rim i Italiju i da prijeđe u Austriju.[102]

Tako nakon dvadeset godina uspješnog, zaslužnog i s nebrojenim životnim opasnostima povezanog rada za hrvatsku causu, koja ostaje još uvijek nedovoljno istražena i vrednovana, Draganović napušta rimsku scenu. Njegov boravak u Rimu i njegovo zauzimanje za Crkvu, domovinu, narod, za hrvatskog čovjeka izbjeglicu i prognanika u Rimu, Italiji, Austriji, Europi i po cijelom svijetu, ostaje jedna, usprkos mnogim objedama, lažima i pritiscima, od najupečatljivijih pojava i primjera čovjekoljublja i rodoljublja u dosad nepoznatoj dimenziji ljudskog nekoristoljublja. On,

100 VIGILANTIBUS JURA „Hrvati na II. vatikanskom koncilu", *Hrvatska revija* (1963.), 133-175.

101 Agostino CASAROLI, *Il martirio della pazienza*, Torino, 2000., 206-211.

102 O svojem odlasku u Austriju prof. Draganović mi je pričao opširnije za vrijeme naših razgovora u Vrhbosanskoj bogosloviji 1979.-1983. Nadopunio ih je mons. Simčić 2014. Usp.: Arhiv Jugoslavije (AJ), Savezna komisija za vjerske poslove (SKVP) 144-67-524; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice*, 2., 493; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 24.

koji je od 1943. do 1948. svakodnevno spašavao internirane, deportirane, izbjeglice, političke prognanike, kako krive tako i nedužne, Hrvate, Slovence, Srbe, Muslimane, Židove, Crnogorce, Albance, Bugare, Rumunje, Mađare, Čehe, Poljake, Slovake, Ukrajince, Ruse, Gruzijce, Balte, Nijemce, Francuze i ostale, postaje ponovno i izbjeglica i prognanik pred očima brojne hrvatske dijaspore u Vječnom Gradu i u Europi. Da li ga je ona predivna *laudatio* dr. Tomasa prigodom njegova 60. rođendana mogla utješiti, ostat će ljudska tajna koju su dvojica prijatelja ponijeli u grob.[103]

Po dopuštenju kardinala Königa, bečkog nadbiskupa, i na preporuku pomoćnog biskupa i generalnog vikara Jakoba Weinbachera, kojeg je dobro poznavao kao Hudalova nasljednika i rektora njemačkog Zavoda Anima u Rimu, nastanjuje se kao drugi kapelan u samostanu u Sacré Coeur u Pressbaumu kod Beča. Draganović, koji će u mnogim plitkim i neupućenim publikacijama u Americi, Argentini, Italiji pa čak i u Jugoslaviji biti proglašavan nadbiskupom, biskupom, monsinjorom, fratrom i franjevcem, ostaje ono što je uvijek bio: jednostavni kapelan. Budući da je bio rođen u Austro-Ugarskoj Monarhiji, Draganović uzima austrijsko državljanstvo, živi povučeno, radi znanstveno na daljnjim razotkrivanjima komunističkih zločina, ne samo na Bleiburgu, već po svim drugim mučilištima hrvatskog čovjeka i bića kako u domovini tako i u iseljeništvu. On odlazi redovito u Haus,-Hof-und Staatsarchiv na arhivska istraživanja, posvećuje svoje dragocjeno vrijeme još dubljem proučavanju povijesti njegove voljene Bosne, prima posjete iz domovine i hrvatske dijaspore. Ostavio nam je veliko svjedočanstvo svojih vjerskih, narodnih i ljudskih načela u svojem zadnjem razgovoru s Vinkom Nikolićem u ljeto 1965.[104] U Pressbaumu će ostati do svojega planiranog puta u Italiju 12. kolovoza 1967. odnosno do nesvojevoljnog dolaska u Jugoslaviju 10. rujna 1967. i dalje vjeren svojim kršćanskim i hrvatskim načelima.[105]

2.2. Važniji koraci u Rimu „in causa croata“

2.2.1. Hrvatska kulturna promidžba

Draganović je, kako smo mogli vidjeti, vrhunski intelektualac s dalekovidnim vizijama. On je bolje nego itko drugi u Rimu poznavao moć i snagu pisane riječi. Polazeći u Rim, ponio je sa sobom hrvatski rukopis

103 I. TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović“, 27-50.
104 V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, 2., 321-369.
105 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 363-364.

tek izašle knjige Croatia Sacra.[106] On je svjestan da ova knjiga, timsko djelo tadanjih vodećih hrvatskih intelektualaca, može najbolje poslužiti za promidžbu hrvatskih interesa na Zapadu.

Odmah po dolasku dade naručiti vrlo solidan talijanski prijevod od profesora Miotta s Komskog jezera, inače rodom Splićanina[107] i prelijep predgovor, u Draganovićevu stilu, od kardinala Pietra Fumasonija Biondija, protektora Hrvatskog zavoda i stožernika Sv. zbora za raširenje vjere (Propaganda Fide).[108] Ovo Draganovićevo izdanje Croazie Sacre na talijanskom jeziku ostalo je i do danas najinformativnija edicija o Hrvatskoj, njezinu narodu, Crkvi, jeziku, kulturi, vjeri i običajima, napisana na jednom stranom jeziku.[109] Prof. Draganović je pripremao i španjolsko izdanje Croatiae Sacrae, no prijevod je bio previše „barbarski" da bi se smio tiskati, a previđeni novac za izdavanje navodno je nestao u tadašnjem Poslanstvu NDH-a u Madridu na čijem su čelu pri kraju rata stajali grof Pejačević i Srećko Dragičević.[110]

Videći sve veći značaj Angloamerikanaca u Europi, Draganović priprema i englesko izdanje Croatiae Sacrae. Divan prijevod s brojnim slikama pripremile su kanadske sestre hrvatskog porijekla. Knjiga je trebala izići u Chicagu u tiskari Danice, u posjedu hercegovačkih franjevaca. No spor između vodećih franjevaca u tadašnjoj Kustodiji, prohrvatske struje fra Silvija Grubišića i još prisutne projugoslavenske struje fra Dominika Mandića u Rimu, kako misle jedni, odnosno spor

106 Broj 20-21 Croatiae Sacrae bio je svečani broj Arhiva za crkvenu povijest Hrvata u čast prve godišnjice NDH-a. Knjiga je bila tiskana tek u srpnju 1943. i vrlo dobro primljena kod hrvatskog mijenja, ali i kod inozemnih poznavatelja Hrvatske.

107 V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine,* 325.

108 *Croazia Sacra,* Roma: Officium libri catholici 1943; V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine,* 2., 325-326; Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis", 21-22; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 95. Dok ovo danas ovdje ističem i priznajem, istovremeno utvrđujem da mlađi naraštaji povjesničara, teologa i političara, koji su imali sto i jednu priliku u posljednjih 70 godina poslije ove edicije, nisu uspjeli prirediti i objaviti nešto bolje, ljepše i privlačnije za strane čitatelje. *Verba volant, scripta manent,* govorili su stari Rimljani!

109 I ovo talijansko izdanje donijelo je neočekivane poteškoće Draganoviću. Rimski vikarijat, uvijek sumnjičav i oprezan pred svim onim što dolazi izvana, nije podijelio nužni „Imprimatur". Dobio ga je tek u siječnju 1944. od Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu s nadnevkom od 22. listopada 1943. V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine,* 2., 325; Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis", 22; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 96.

110 V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, 2., 326; Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis", 22; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 95; *Tko je tko u NDH*, 34-35.

u Rimu između dr. Mandića i prof. Draganovića, kako misle drugi, ili „intrigom jednog rimskog Hrvata“, kako pitijski napominje Draganović u svojim uspomenama i u svojem iskazu,[111] spriječili su ovaj zaista spektakularni promidžbeni potez našeg „Majstora“. Za ovo izdanje, uz već postojeći predgovor kardinala Fumasonija Biondija, trebao je biti otiskan i predgovor njujorškog nadbiskupa Francisa Josepha Spellmana.[112] Možda možemo zamisliti kako se jedno takvo izdanje moglo uspješno dijeliti i poklanjati angloameričkim vojnicima, časnicima i vojnim kapelanima, počevši od ljeta 1944. po Italiji, a kasnije po Austriji i Njemačkoj. Koliko bi hrvatskih izbjeglica bilo lakše spašeno, ili ne bi bilo izručeno Titovoj Jugoslaviji, koja je poznavala i prakticirala samo jednu kaznu - smrtnu kaznu strijeljanjem! Kolike bi lažne objede četničko-partizanske promidžbe mogle biti zaustavljene ovom knjigom. No sve spriječi, ne neki vanjski neprijatelj, već unutarnji neprijatelj, hrvatska zavist i nesloga! Radi primjera mora se u ovom kontekstu spomenuti uspjela srpska promidžba u Americi. Publikacija *Mučeništvo Srba*, objavljena na engleskom u proljeće 1943. u Chicagu od Dionisija Milivojevića, vladike Eparhije američko-kanadske, s predgovorom Williama Manninga, episkopalnog biskupa New Yorka,[113] premda je u sebi bila jedan nezamislivi pamflet i lažna optužba protiv Hrvata i Hrvatske, postala je pravi vademecum američkih i europskih Srba i njihovih anglosaksonskih prijatelja.

Tek poslije svibanjske katastrofe, da li po američko-srpskom ugledu, može se ovdje nagađati, sazrijeva ideja objaviti knjigu o stradanju Hrvata. Jedna grupa svećenika i laika u Fermu i u Rimu pripremila je popis

111 V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, 2., 326-327; Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 22; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 96. Po pričanju dobrog Draganovićeva poznanika i prijatelja Ivana Tomasa, kojeg je pisac ovog priloga čuo u Rimu u srpnju 1980., englesko izdanje spriječio je fra Dominik Mandić, želeći i dalje zadržati svoju i HSS-ovu projugoslavensku opciju u Rimu, spriječiti Draganovićevu velikohrvatsku viziju i njegov fulminantni „politički“ uspon u Rimu i u dijaspori. Ovo treba biti provjereno i potvrđeno kroz svjedočanstva iz Mandićeve ostavštine i Draganovićeve arhive.

112 V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine,* 2., 326; Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 22; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 95-96.

113 *Martyrdom of the Serbs. Persecution of the Serbian Orthodox Church and Massacre of Serbian People,* Chicago, 1943. Po velikosrpskoj promidžbi iz 1943. u NDH-u je bilo već ubijeno 700.00 Srba, u Srbiji 300.000 a do kraja rata očekuje se milijun i pol srpskih žrtava. *Martyrdom of the Serbs,* 7-8. Siva knjiga Hrvatskog ministarstva vanjskih poslova, *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u NDH,* Zagreb, 1942., uručena diplomatskim predstavnicima u Zagrebu 16. siječnja 1943., djeluje blijedo i neuspješno u usporedbi sa srpskom publikacijom.

stradalih svećenika i laika i objavila ga na latinskom jeziku pod naslovom *Martyrium Croatiae.*[114] No i ovaj put nije nitko mislio na savezničkog časnika i vojnika i političara koji je znao i razumio samo engleski da i on sazna iz prve ruke kakvi su se zločini dogodili i nad hrvatskim narodom i njegovom Crkvom. Tako ni *Siva knjiga* Ministarstva vanjskih poslova NDH-a iz 1942. i *Martyrium Croatiae* iz 1946. nisu mogli konkurirati na promidžbenom polju čikaškom *Martyrdom of the Serbs* iz 1943. godine.

2.2.2. Suradnja s Državnim tajništvom Sv. Stolice

Dolazak prof. Draganovića u Rim poklapa se s vrlo teškim političkim previranjem u Rimu i Italiji. Po zapovijedi kralja Viktora Emanuela III. Mussolini, talijanski fašistički vođa (duce), bio je razvlašten i uhapšen 25. srpnja 1943. Pad ducea u prvom trenutku još nije značio i pad fašizma. No vlada generala Pietra Badoglia proklamira kapitulaciju 8. rujna 1943. Prije nego se nova vlada mogla učvrstiti, njemački padobranci oslobađaju Mussolinija 12. rujna 1943. iz njegova zatočeništva u Campo Imperatore na Gran Sassu i prebacuju ga najprije u Njemačku a onda u sjevernu Italiju. Tu Mussolini proglašava 23. rujna 1943. novu fašističku tvorevinu, Talijansku Socijalnu Republiku ili Reppublica di Salò. Budući da je službeni Rim kapitulacijom izdao njemačkog saveznika, njemačke trupe zauzimaju Rim i one dijelove južne Italije koji još nisu bili oslobođeni od saveznika i razoružavaju talijanske trupe. Poglavnik NDH-a deklarira 10. rujna Rimske ugovore nevažećim i 20. rujna prekida diplomatske odnose s vladom generala Badoglia. Time je i Poslanstvo NDH-a u Rimu postalo suvišno i moralo se preseliti na sjever, u Mletke, gdje će nastaviti vrlo labilne odnose s Mussolinijevom Republica di Salò. U Vječnom Gradu je uslijedila prava babilonska pometnja koja se sastojala od jedne

114 *Martyrium Croatiae*, Roma, 1946. Brošura od 70 stranica objavljena je u veljači 1946. za veliko kardinalsko imenovanje i bila je podijeljena prisutnim kardinalima, biskupima, svećenicima i drugim uzvanicima, bio je pravi korak u pravo smjeru, no prekasno. Podatke o ubijanju i stradanju svećenika i laika prikupili su rimski svećenici po vijestima iz domovine, među kojima se ističe šibenski svećenik Mate Luketa, senjski svećenik Stanko Golik i hercegovački franjevac Dominik Mandić. Latinski prijevod napravio je prof. Petar Bareza. Draganović se držao ovdje vrlo suzdržano budući da mu je zlato, koje je imao na raspolaganju za rad s Hrvatima, bilo oduzeto od kruga ljudi oko generala Pečnikara. Tom krugu pripadao je nekadašnji sinjski franjevac Petar Bareza, prevoditelj i izdavač brošure. Jere JAREB, *Zlato i novac Nezavisne Države Hrvatske izneseni u inozemstvo 1944. i 1945*., Zagreb, 1997., 341; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 219-220.

mješavine njemačke okupacije i svakodnevnih racija protiv sumnjivih osoba i preostalih Židova,[115] bijega Badogliove vlade, nestabilne fašističke republike, zastrašujućih savezničkih bombardiranja i sve učestalijih diverzantskih akcija talijanskih podzemnih snaga otpora.[116]

Takozvani hrvatski opunomoćenik pri Sv. Stolici knez Lobkowicz nakon nekoliko kratkih susreta s Draganovićem vraća se u Zagreb. Ostaje samo marljivi Wurster u Rimu. Ovdje se pretpostavlja da je knez Lobkowicz, još prije svojega odlaska iz Rima, uspio kratko uvesti prof. Draganovića u svoj dosadašnji rad i predstaviti ga na odgovarajućim mjestima.[117] No prof. Draganović, kao svećenik i povjesnik, poznavao je dobro stil Rimske kurije i brzo je uspio prodrijeti u najvažnije rimske dikasterije i pridobiti odgovorne ljude na stranu hrvatskih interesa. Susrećemo ga na pohodima, počevši od prijašnjih Papinih nuncija u Beogradu, tajnika i pročelnika pojedinih rimskih zborova (kongregacija) do najvažnijih suradnika Državnog tajništva u Vatikanu. Nastanivši se u Zavodu sv. Jeronima, mogao je susresti odmah pod istim krovom potonjeg nuncija u Beogradu mons. Felicija.[118] Na Španjolskom trgu, u sjedištu Zbora za širenje vjere (Propagande), stolovao je stožernik Fumasoni Biondi,[119] protektor Zavoda sv. Jeronima.

Državno tajništvo i njegovi predstojnici, kardinal državni tajnik

115 Fausto COEN, *16 ottobre 1943. La grande razzia degli ebrei di Roma,* Giuntina, 1994; Antonio GASPARI, *Gli ebrei salvati da Pio XII,* Roma, 2001; Klaus KÜHLWEIN, *Pius XII. und die Judenrazzia in Rom,* Berlin, 2013.

116 I. TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović“, 34; Augusto D'ANGELO, „L'azione della Chiesa nella città occupata“, *Roma durante l'occupazione nazifascista*, Milano, 2009., 214-237; S. SAMERSKI, *Pancratius Pfeiffer, der verlängerte Arm von Pius XII*., 144-153.

117 V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine,* 2., 322; Č. VIŠNJIĆ„Prof. Draganović - Kratak životopis“, 21; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 94.

118 Ettore Felici (1881.-1951.), nuncij u Beogradu 1938.-1941. Pod njemačkim pritiskom morali su svi akreditirani diplomati napustiti Beograd 29. lipnju 1941. Stanovao je posebnom stanu u Zavodu sv. Jeronima, gdje je i blagovao zajedno s hrvatskom zajednicom. Slovio se kao veliki prijatelj Crkve u Hrvatskoj, ali se i dalje službeno vodio kao nuncij kod kralja Petra II. Karađorđevića. Draganović ga je poznavao iz doba Kraljevine Jugoslavije kada je redigirao poznati Šematizam, koji je izišao 1939.

119 Pietro Fumasoni Biondi (1872.-1960.), pročelnik Sv. Zbora za širenje vjere, pod čijom jurisdikcijom su bili važni dijelovi hrvatskog korpusa. Bio je protektor Zavoda sv. Jeronima i napisao je predivan predgovor za talijansko izdanje Croazia Sacra. Nastupao je kao otvoreni prijatelj hrvatskog naroda i Crkve.

Maglione,[120] i od 1944. podtajnici Montini i Tardini, znali su dobro od samog početka u kojem je svojstvu Draganović došao u Rim: velika zadaća i nikakvo diplomatsko pokriće. Ovdje treba posebno spomenuti mons. Montinija, zamjenika kardinala Maglionea za redovne crkvene poslove do 1944. Montini, usprkos svojem izgledu, koji je u vanjštini podsjećao na jednu krhku i transparentnu kristalnu vazu, bojažljiva i neodlučna talijanskog prelata, nosio je u sebi nevjerojatnu radnu energiju i suptilnu i nenametljivu inteligenciju. On će sigurno imati najveće zasluge za hrvatski narod u doba njegove najgore političke kataklizme, a do to danas još uvijek nisu shvatili i dovoljno vrednovali kako hrvatska povjesnica i politika, tako ni Crkva i država.[121] Uz ostale utjecajne sugovornike, bez sumnje, bili su i predstojnici odjela za Jugoslaviju, kao što su mons. Sigismondi,[122] mons. Poggi,[123] mons. Bongianino[124] i drugi, osobe koje

120 Luigi Maglione (1877.-1944.), kardinal državni tajnik (1939.-1944.), spasio je mnoge Židove i pokazao je veliki suosjećaj za sudbinu hrvatskog naroda i njegove Crkve. Draganović ga je posjetio u više navrata. Usp.: VIŠNJIĆ, „Prof. Krunoslav Draganović - Kratak životopis", 21; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 95.

121 Giovanni Battista Montini (1897.-1978.) substitutus kardinala državnog tajnika Pacellija za redovne crkvene poslove od 1937. do 1939., substitutus kardinala državnog tajnika Maglionea od 1939. do 1944. Pod Pijom XII. substitutus od 1944. do 1952., prosecretarius Državnog tajništva za izvanredne crkvene poslove od 1952. do 1954., milanski nadbiskup od 1954. do 1963., kardinal 1958. Bio je izabran za papu Pavla VI. 1963. Uza svu svoju diplomatsku opreznost i vještinu pokazao se kao duboki prijatelj hrvatskog naroda i njegove Crkve. Draganović misli da svoju slobodu, poslije nasilnog odvođenja u Jugoslaviju, zahvaljuje Bogu i papi Montiniju. R. PERIĆ, „Draganović o sebi", 373.

122 Pietro Sigismondi (1908.-1967.), voditelj odjela za Jugoslaviju u Državnom tajništvu, otpravnik poslova nuncijature u Beogradu (1949.-1950.), papinski delegat u Africi 1950.-1954., tajnik Sv. Zbora za širenje vjere 1954.-1967. Sigismondi je čovjek, koji je uza svu svoju predanost u službi opće Crkve, istovremeno bio dobrim dijelom fiksiran na svoju karijeru. Istakao se kao dobar i otvoren poznavatelj južnoslavenskog i hrvatskog pitanja i prijatelj hrvatskog naroda.

123 Luigi Poggi (1917.-2010.), svoju diplomatsku karijeru započeo je 1945. u Državnom tajništvu u odjelu za odnose s državama. Naslijedio je mons. Sigismondija u praćenju položaja Crkve u komunističkoj Jugoslaviji i zadržao se na tom mjestu sve do 1963., kada prelazi na službu u Tunis i 1965. kao papinski delegat u Centralnoj Africi. Poslije biva imenovan nuncijem u Italiji i kardinalom.

124 Luigi Bongianino (1919.-2003.), naslijedio je mons. Poggia 1963. kao odgovorni za pitanje Crkve u komunističkoj Jugoslaviji i ostao na toj dužnosti do 1968. Bio je vrlo povezan s mons. Kokšom i nadbiskupom Šeperom. 1968. godine bio je zaređen za biskupa i promaknut za administratora biskupije Alba (Pompea) gdje 1970. postao i ordinarij. Bio je premješten 1975. u biskupiju Tortona. Zaredio ga je kardinal Šeper. Mons. Bongianino je bio žestoki pristalica vatikanske „Ostpolitik" i imao je sukobe s onim hrvatskim biskupima koji su uvjerljivije branili prava Crkve u Hrvatskoj i Jugo-

se nije smjelo ni u kojem slučaju mimoići. Uz pomoć ljudi iz Državnog tajništva i njemu bliskih krugova Draganović pokušava nastaviti razgovore o alternativnim planovima za Hrvatsku državu, koje je već vrlo uspješno započeo knez Lobkowicz, koji nisu više uzimali u obzir oživljavanje stare kraljevske Jugoslavije, niti su skretali vodu na sve prisutniju tvorevinu komunističko-staljinističkog tipa, novu Jugoslaviju. Istovremeno on prosljeđuje sve vijesti iz Crkve u Hrvatskoj, u čiji je posjed bio došao.

2.2.3. Karitativna i humanitarna pomoć za internirce, izbjeglice i političke prognanike

Draganovićev dolazak u Rim poklapa se uglavnom s kapitulacijom Italije 8. rujna 1943. To je bila prva velika prilika za sve internirce i zarobljenike s područja NDH-a i bivše Kraljevine Jugoslavije da se dočepaju slobode i vrate u domovinu ili da proslijede put u prekomorske zemlje. Jedina organizacija na koju su se u svojoj nevolji mogli obratiti bila je Katolička Crkva i njezine institucije u Rimu i u domovini. U Zagrebu je nadbiskup Stepinac pokazao svoju brigu i zaokupljenost ovim problemom preko nadbiskupijskog Caritasa pokušavajući pružiti prvu pomoć u hrani, odjeci, novcu i savjetima. To ga je potaklo da pošalje Draganovića u Rim da koordinira rad Caritasa Zagrebačke nadbiskupije. Hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu je bio, bez sumnje, prva i najpoznatija institucija gdje su ljudi iz zatočeništva, logora i raznih skloništa širom Italije mogli navratiti i zatražiti pomoć. Tako je Sv. Jeronim od zbog teških prilika u Hrvatskoj i cijelom svijetu bio od 1943. do 1953. zaokupljen prvenstveno karitativnim i humanitarnim radom kao nikad u svojoj povijesti.[125] Odmah po svojem dolasku u Rim i neposredno poslije talijanske kapitulacije Draganović se zauzima ponajprije za oslobađanje i novo zbrinjavanje tisuća interniranih hrvatskih, slovenskih, crnogorskih, srpskih, albanskih i židovskih građana, žrtava talijanske okupacije, pogotovo iz tzv. zone II. Po njegovoj procjeni nalazilo se u ljeto 1943. u različitim logorima Italije oko 80.000 tisuća interniraca, zarobljenih i osuđenih građana s područja NDH-a i bivše Kraljevine Jugoslavije. Većinom su bili Hrvati i bili su raspršeni po različitim logorima i zatvorima Italije, kao što su Gonars

slaviji. Biskupskim promaknućem 1968. završila je njegova vrlo skromna diplomatska karijera, građena vrlo često na štetu hrvatskih crkvenih interesa. Usp.: F. VERAJA, *Putovima providnosti*, 171-175, 183-186, 195-199, 218-222, 228-232, 237-241.

125 J. MAGJEREC, „Petsto-godišnjica ustanove sv. Jeronima u Rimu 1453.-21-IV.-1953.“, *Hrvatska revija* (1953.), 22.

(Udine), Ascoli Piceno, Serravalle di Chienti (Macerata), Aquila, Badia di Corropoli (Teramo), Bari, Lipari, Passo Correse (Rieti), Viterbo, Elba ili čak u nekim mjestima na Siciliji. Povratak hrvatskih građana u domovinu ili u druge krajeve bio je otežan neposrednom njemačkom okupacijom sjeverne, srednje i djelomično južne Italije. Prva poteškoća bili su sami internirci i zarobljenici koji su dobrim dijelom simpatizirali s Titom, NOP-om i Komunističkom partijom i drugim sličnim pokretima. Nisu se rado vraćali u NDH-a i radije su se priključivali partizanima, no ipak svi su željeli da budu oslobođeni i opremljeni potrebnim sredstvima i dokumentima Hrvatskog Crvenog križa (HCK). Drugu poteškoću predstavljali su Nijemci koji se, za razliku od Talijana, nisu upuštali u nikakve pregovore, nisu primali mito i rijetko su pokazivali neko poštovanje prema svećeniku i njegovim humanim molbama. Pa ipak najveću poteškoću predstavljali su oni slučajevi kad su internirci ili zarobljenici ležali u tamnicama, osuđeni po talijanskim vojnim zakonima, a njemačke vlasti su ih nerado puštale na slobodu. Ovdje citiramo direktno Draganovića koji opisuje jedan manji dio svojega rada na spašavanju većinom nehrvata sljedećim riječima: „U onoj općoj zabuni spašavao sam bez ikakve sigurne zakonske podloge nego izigravajući Talijane pomoću Nijemaca ili gdjekada, Nijemce pomoću Talijana. Tako se uspjelo izvući iz tamnice u Viterbu 40 ljudi (ni jedan od njih Hrvat!), koji su padali u nesvijest od gladi, jer su već 10-15 dana dobivali kao jedinu hranu šaku kestena. Iz zatvora u Teramu izvađeno je 38 Crnogoraca i pomognuto potrebnima… Iz tamnice u Acquili izvadio sam dvojicu splitskih mladića, koji su izgledali kao aveti, propali, duge brade i kose i nisu podnosili svjetlo, pošto su bili u kazamatima. Oni nisu sebi vjerovali i neprestano su ponavljali: Zar još ima netko na svijetu, koji o nama brigu vodi?- Iz rimske kaznionice 'Regina celi (sic!)' izvadio sam sve naše sunarodnjake, njih 16 ili 17 na broj, među kojima neku Uršičku iz okolice Gorice. Neki Židovi, n.pr. jedan iz Osijeka u zatvoru Ascoli Piceno(?), radovali su se mojoj pomoći, ali su me ipak zamolili, da ih ne vadim iz zatvora, u kojem su se dobro snašli, da tamo, u sigurnosti od SS-ovaca, dočekaju Anglo-Amerikance. Naravno učinio sam, kako su željeli. -Među teške slučajeve spada onih 40 Crnogoraca i Sandžaklija, svi pravoslavni osim jednog muslimana, koje sam skoro u zadnji dan prije strijeljanja izvadio iz logora Passo Correse izmedu Rieti-a i Rima. Bili su uhvaćeni na prelazu(sic!) fronte na Monte Majella (sic!) i kao 'banditi' poslani u logor, da dočekaju svoju sudbinu. Znao sam, što im se imputira i znao, u kakvoj su pogibelji. Uspjelo ih je spasiti, dati im u ruke legitimaciju

HCK, potvrđenu od Nijemaca i poslati da se raziđu i sakriju po talijanskim selima, koja su ih redovito vrlo milosrdno primala. U selu Serravalle de Chienti bio sam pozvan od 200 Crnogoraca (talijanska je komanda to bila dozvolila), da ih dan prije njemačko-talijanskog 'rastellamenta' (čišćenje terena u Apeninima), spasim, jer su mislili, da će pri tom biti postrijeljani, posto su tu živjeli bez službenih papira, ilegalno i nepoznato. Svi su bili spašeni. Sjećam se imena nekih Cetinjana: Vojo Begović, Vojo Memedović, neki mladi student Lopičić i drugi. Svjedoci toga moga čina, koji me umalo nije glave stao, jesu dr. Mitja Lukan, ljubljanskog i neki Jelkić, predstavnik beogradskog CK. Vjerujem, da mnogi od onih spašenih i danas žive, te mogu posvjedočiti istinitost moga iskaza.

Najopasnija stvar od svega bila je izići pred njemački ratni sud i pokušati braniti nekoga. Gdjekad su me izbacili na vršku cipele. Gdjekad je pothvat uspio. Tako sam n.pr. 4.6.1944. spasio u Rimu, na ratnom sudu u Via Po 15.(?) plivačkog šampiona Slovenije ili i cijele Jugoslavije Žižeka (ili Žužeka), u čijem su koferu bila nađena dva mašinska pištolja. Mislim da je spadao partizanima. Bez pretjerivanja, slučaj je bio u velikoj mjeri opasan po moj život, jer sam Nijemce bio zaveo u bludnju. Možda bi svršetak bio jadan, da sutradan nisu Saveznici ušli u Rim. U logoru Badia di Corropoli, provincija Teramo, voljom Božjom, gonjen nekim nutarnjim glasom, iako sam svoje poslove bio tamo završio, povratio sam se sutra ujutro i bez ikakva prividnog razloga natrag. Samo par minuta kasnije, pred logor su došli SS-ovci sa tenkovima i kamionima te htjeli ljude, koji su bili optuženi radi tajne radio-stanice i davanja signala svjetlom engleskoj mornarici, nekud odvesti, u Dacahu ili možda do prvog ponora. Teškom mukom sam ih uspio uvjeriti o protivnom i tako te ljude spasiti. Bilo ih je 240, najviše iz južne Dalmacije (poslanik Zečević i drugi). Uvjeren sam, da po koji od tih logoraša još i danas živi.

Mogao bih nabrojiti još dosta toga, ali odustajem, bilo bi preopširno i možda nevažno, osim za one jadnike, kojima sam pomogao… Tako sam n.pr. jednog jutra u Tolentinu (Marche, op. autora) ispostavio legitimaciju Židovu trgovcu Šoršu i senatoru Jovi Sekuloviću iz Hercegnovog u Boki Kotorskoj. Što više, ostavio sam je i Jovinu sinu, kapetanu Nikši Sekuloviću, koji se sakrivao negdje daleko u sjevernoj Italiji. On se povratio posve slučajno te večeri. U noći su kupili SS-ovci sumnjive ljude i gonili u Njemačku. Sva trojica spomenutih spasili su se mojim legitimacijama. Zato mi je kapetan Nikša ostao prijateljem do današnjeg dana. Imao sam nekih veza, na bazi dobrotvornosti, s rimskim N.(arodno op. autora)

oslobodilačkim odborom (Crnogorac Popović, Mrđenović i drugi), kojima je također moja humano-karitativna djelatnost poznata."[126]

Kad danas čitamo ovu ispovijest o humanitarno-karitativnom djelovanju prof. Draganovića, koji je on dao pred službenicima Udbe 1967., možemo se prisjetiti kao nekadašnji građani SFRJ da su i za manje zasluge, nego ove Draganovićeve, dodjeljivane časti narodnog heroja, prvoborca, počasnog građanina, zaslužnog kulturnog i humanitarnog radnika, akademika, savjetnika, nositelja spomenice, pravednika među narodima. Za male ili skoro nikakve zasluge bile su preimenovane u čast pojedinaca ulice, trgovi, škole, instituti, tvornice, parkovi, odmarališta, dječji vrtovi i bolnice, više zato što su bili u službi režima i vlastodršca nego čovjeka. Na osnovi gore spomenutih zasluga Draganović je zadužio ne samo Hrvate, već i Slovence, Srbe, Muslimane, Židove, Crnogorce, Nijemce, Mađare, Ukrajince, Slovake i mnoge druge. Među svima njima zaslužio je počasno mjesto, ime i odlikovanje!

Kad je Pio XII. 18. travnja 1944., pod dojmom ogromnog broja izbjeglica i prognanika s evropskog istoka, koji je bio u pokretu i već bježao pred Crvenom Armijom i drugim komunističkim vojskama, osnovao *Pontificia Commissione di Assistenza*,[127] pod vodstvom mons. Baldellija, Montijeva čovjeka, Draganović je bio od početka prisutan i aktivan. Preko ovog Papinskog povjerenstva za pomoć izbjeglicama Draganović će kasnije poduzeti nadčovječne napore za spašavanje hrvatskih, bošnjačkih, madžarskih, srpskih, crnogorskih i židovskih izbjeglica poslije svibnja 1945. Papinsko povjerenstvo za skrb imalo je

126 Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis", 23-25; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 97-99.

127 *Pontificia Commissione di Assistenza ai profughi* (PCA) osnovana je od pape Pia XII. 18. travnja 1944. godine u jeku Drugog svjetskog rata i zamišljena je kao pomoć izbjeglicama i svima onima koji su se našli u to vrijeme u nevolji. Ona je dijelila pomoć koja je preko Vatikana stizala većinom iz Sjedinjenih Država. Povjerenstvo je bilo preimenovano 1953. u *Pontificia Opera di Assistenza in Italia* (POA) = Papinsko djelo za pomoć u Italiji i postalo je pravna osoba s vlastitim statutom odobrenim od Sv. Stolice. Papa Pavao VI., smatrajući da je ovo Papinsko djelo izvršilo svoju povijesnu zadaću, raspustio ga je 1970. Iste godine Talijanska biskupska konferencija osniva *Caritas Italiana* - Talijanski Caritas, vrlo važnu instituciju za promociju i koordinaciju pastoralne i karitativne djelatnosti Crkve u Italiji. Usp.: Felice RICCI, „Pontificia Opera di Assistenza (Poa)", Vincenzo MONACHINO, (ur.), *La carità cristiana a Roma*, Bologna, 1968., 333-345; Agostino GIOVAGNOLI, *La Ponteficia Commissione di Assistenza e gli aiuti americani 1945–1948*, Storia contemporanea n. 5–6, 1978.; Primo MAZZOLARI, *La Carità del Papa, Pio XII e la ricostruzione dell'Italia*, Cincello Balsamico, 1991.

svoje sekcije po narodima i one su usko surađivale jedna s drugom.[128] Papinsko povjerenstvo za pomoć izbjeglicama bilo je uzor hrvatskim svećenicima u Rimu da i oni, poslije svibanjske katastrofe 1945., osnuju Bratovštinu sv. Jeronima za pomoć novopridošlim hrvatskim izbjeglicama. Osnovana je 19. srpnja 1945.[129] Za predsjednika je bio biran rektor sv. Jeronima mons. Magjerec, za dopredsjednika i blagajnika franjevac dr. Dominik Mandić, kojeg je u blagajničkom radu zastupao fra Vitomir Naletilić, za tajnika prof. Draganović. U odbor su bili birani ugledniji Hrvati u Rimu, svećenici i laici.[130] Po uzoru na Papinsko povjerenstvo za skrb Bratovština sv. Jeronima bila je registrirana u Vatikanu kao *Comitato Croato presso Pontificia Commissione di Assistenza* u kojem je Draganović, kao tajnik, bio najagilniji član. U stvari Bratovština se brojila kao hrvatska sekcija Papinskog povjerenstva za skrb. Draganović je već 16. lipnja 1945. krenuo na obilazak logora po sjevernoj Italiji i Koruškoj i vratio se, nakon dvadesetosedmodnevnog putovanja, 12. srpnja u Rim. Po njegovu svjedočanstvu htio je dovesti u Rim trojicu izbjeglih biskupa: nadbiskupa Šarića, banjolučkog biskupa Garića i ljubljanskog biskupa Rožmana.[131] O stanju u logorima nije samo izvijestio Bratovštinu, koja se tih dana osnivala već i hrvatskog političkog prvaka u Londonu dr. Krnjevića.[132] Draganović navodi da je prošao dvadeset logora i susreo mnogo pojedinačnih grupa i misli da se na tom prostoru nalazi preko 15.000 građanskih i vojničkih osoba. Po mišljenju hrvatskih časnika, koji su imali pregledniju sliku, u spomenutom prostoru nalazilo se čak 50.000 ljudi.[133]

Bratovština je od početka, uz Papinsko povjerenstvo za skrb, dobro surađivala s drugim humanitarnim organizacijama kao što su: International Refugee Organization (IRO), National Catholic Welfare Organization (NCWO), UN Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA). Zaslugom Bratovštine našlo je skoro 30.000 hrvatskih izbjeglica, logoraša i ugroženih sunarodnjaka, od kojih je mnoge Ozna/

128 Koordinaciju radova spašavanja izbjeglica vodili su mons. Ferdinando Baldelli, don Carlo Egger i pater Otto Faller. Tajnik Povjerenstva bio je talijanski isusovac Felice Ricci.

129 Giorgio MAGJEREC, *Istituto di S. Girolamo degli Illirici (1453-1953),* Roma, 1953., 101; Andrija LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama“. J. BOGDAN (ur.), *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima,* 785-787.

130 LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima“, 785-787.

131 Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 30-31; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 104.

132 LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima“, 806.

133 LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima“, 806.

Udba tražila kao ratne zločince, novo utočište u prekomorskim zemljama Amerike i Australije. Članovi Bratovštine vodili su pregovore s imigracijskim povjerenstvima zemalja koje su pružale azil, s Međunarodnim Crvenim Križem, koji je potvrđivao da su izbjeglice, s talijanskim i savezničkim vlastima i brodarskim društvima koji su kontrolirali liste i što je najvažnije namicali novčana sredstva za troškove prijevoza i minimalna sredstva za preživjeti. U ovom kontekstu poznati su Draganovićevi posjeti i obilasci izbjegličkih logora, počevši od ljeta 1945. do proljeća 1950.[134] Iz Zavoda sv. Jozafata poduzeo je u ljeto 1945. poznato putovanje po sjevernoj Italiji i Austriji, koje su mu omogućili Amerikanci. Poslije susreta i razgovora s brojnim hrvatskim dužnosnicima došlo se do zaključka da hrvatske izbjeglice u Rimu i Italiji trebaju odmah direktnu administrativnu i financijsku pomoć za iseljenje u prekomorske zemlje. U tu svrhu bila su mu dodijeljena dva sanduka zlata (26 kg) iz hrvatskog državnog vlasništva, koje je Draganović početkom srpnja 1945. prebacio iz Wolfsberga u Koruškoj u Rim. Bio je osnovan troćlani odbor za nadgledanje trošenja zlata. U siječnju 1946. godine, u Pansionu Sestara Majke Žalosne, oduzeo je general Vilko Pečnikar silom i sa svojim ljudima zlato Draganoviću i upravljao njime skoro samostalno. Zlato je bilo brzo potrošeno u privatne svrhe i time nanesena velika šteta hrvatskim interesima. Stoga je došlo do velike podijeljenosti i svađe u hrvatskoj emigraciji. Zlatna afera nije poštedjela ni Draganovića i nanijela mu je veliku moralnu štetu. U ovom kontekstu bit će optužen zbog krijumčarenja novca i biti nazvan od protivnika i savezničkih obavještajnih službi zlatni svećenik (*golden priest*).[135]

2.2.4. Pokušaji političkog „spašavanja" Hrvatske države

Neposredno poslije svojega dolaska u Rim Draganović doživljava dalekosežne političke i vojne promjene u Vječnom Gradu i u cijeloj Italiji: talijansku kapitulaciju 8. rujna, njemačku okupaciju Rima 10. rujna 1943., istovremeno iskrcavanje Saveznika na talijanskom kopnu kod Salerna,

134 LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima", 806-809.

135 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Sjećanje na Milivoja Magdića. Prigodom 15-godišnjice njegove mučeničke smrti" *Hrvatska revija* (1963.), 187-200, ovdje 189-190; Jere JAREB, *Zlato i novac Nezavisne Države Hrvatske*, 334-342; Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis", 36-38; M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 110-111; M. AARONS – J. LOFTUS, *Unholy Trinity*, 120-139; Stephen DORILL, *MI6. Fifty Years of special Operations,* London, 2000., 328-354; Cali RUCHALA, *The Return of the Golden Priest,* www.jerusalim.org.

Amalfija i Paestuma, osnivanje talijanskog Narodnog vijeća za oslobođenje te stvaranje hibridne Mussolinijeve Talijanske Socijalne Republike na sjeveru zemlje. Čovjek, hrvatski rodoljub u Rimu, ako je bio u stanju sagledati globalno talijansko i europsko ratno stanje te politički misliti ili čak se usuditi nešto konkretno poduzeti, morao je doći do zaključka da hrvatska država u Pavelićevu izdanju ne samo da je bila ugrožena već je bila osuđena na brzu smrt. Postavljalo se samo pitanje tko je u tom trenutku bio toliko pošten i hrabar priznati sve to ponajprije pred samim sobom te se usuditi to isto drugima saopćiti, dostojanstveno i uvjerljivo. Mi ne znamo što je Draganović mislio, da li je već u Rimu čuo o pregovorima za stvaranje vlade „nacionalne koncentracije“.[136] U svojem kratkom izvještaju ministru Sušiću pred kraj 1945. sažima Draganović svoju četveromjesečnu djelatnost 1943. godine u Rimu i u Italiji ovim riječima: „Posjećivanje, oslobađanje i upućivanje kući brojnih naših interniraca iz fašističkih logora u suradnji s Hrvatskim Crvenim Križom. Stalni dodiri s vatikanskim službenim krugovima i obavještavanje o našim prilikama.“[137]

Zadnja rečenica iz ovog izvještaja sažima bit njegove rodoljubne aktivnosti u borbi za spašavanje Hrvatske države. Hrvatsko veleposlanstvo u Rimu bilo je neutralizirano, dodir s domovinom minimalan, razmjena službenih vijesti nikakva. Jedina mogućnost političke, kulturne i vjerske razmjene događala se unutar Vatikana preko veza Sv. Stolice ili putem pojedinih ali rijetkih posjetitelja iz Hrvatske. No to nije bilo dovoljno. Politička i rodoljubna razmjena mišljenja i prijedloga u domovinskom okviru bila je više nego nužna. Stoga Draganović putuje u prosincu 1943. na dodatne razgovore u Zagreb. Tu susreće brojne hrvatske političare, crkvene uglednike i kulturne radnike koji su bili otvoreni za načelnu promjenu politike i savezništva vlade u Zagrebu. Draganovićev dolazak domovinu i razgovore u Zagrebu primijetio je i Gestapo te mu je bio za petama, što će ubrzati njegov povratak u Rim.[138] Po njegovim iskazima posvuda je vladala velika zainteresiranost za prijelaz Hrvatske sa strane Osovine na stranu Saveznika. Navodno su ga u to uvjeravali i ministri vlade u Zagrebu. To ga je potaklo da odmah poslije povratka u Rim[139] napiše,

136 N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković,* 368-378.

137 J. JAREB „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji“, 597.

138 M. AKMADŽA*, Krunoslav Draganović*, 197.

139 Tajnik opata Marconea, benediktinac Masucci, zabilježio je u svojem dnevniku 8. siječnja 1944.: „I svećenik dr. Draganović putuje za Rim“. G. MASUCCI, *Misija u Hrvatskoj*, 79. U Dnevniku nadbiskupa Stepinca stoji da je 19. siječnja 1944. primio prof. Draganovića. Najvjerojatnije neposredno prije povratka u Rim. Usp.: HDA Zagreb, Dnevnik Nadbiskupa Stepinca, V., 157.

zajedno s Antunom Wursterom, krajem siječnja i početkom veljače 1944., poduži memorandum na njemačkom jeziku[140] za britanskog poslanika pri Sv. Stolici Osborna.[141] Memorandum je plod već spomenute konzultacije u Zagrebu u prosincu i u siječnju 1944. Svoju suglasnost za memorandum dali su svi važniji politički čimbenici, krugovi bliski Mačeku, nadbiskup Stepinac i pojedini članovi vlade NDH-a. U uručenom memorandumu se tvrdi da su Katolička Crkva i najjača politička stranka u zemlji, HSS, primjerno surađivale u Hrvatskoj u razdoblju između dva rata. One, izuzevši manji broj pristaša novog režima, i danas predstavljaju demokratsku opoziciju totalitarnom režimu u Zagrebu koji je vezao budućnost države Hrvatske uz sudbinu sila Osovine. Memorandum luči sudbinu države od sudbine Pavelićeva režima: režim se odbacuje, a istovremeno se zalaže za očuvanje 1941. stvorene države, koju je narod pozdravio s ogromnom većinom. No mlada država, tako Draganović, našla se odmah na samom početku u izvanredno teškim okolnostima. Službeni kler i demokratska opozicija vide spas države u vezivanju sa Zapadom, kamo je Hrvatska uvijek pripadala i sada pripada. Trenutno podudaranje političkih interesa sa silama Osovine puka je slučajnost i Hrvati bi bili radosni da su postigli ostvarenje svoje slobodne države od bilo koje strane. Stoga Draganović smatra da zapadni Saveznici trebaju usvojiti jasan i nedvojben stav, utemeljen na objektivnim i dobro dokumentiranim informacijama.[142] Polazeći od osnovnih danosti hrvatske povijesti, on navodi da su javno mnijenje i politički čimbenici u Hrvatskoj protukomunistički i protusrpski raspoloženi i da oživotvorenje Jugoslavije u bilo kojem obliku „predstavlja zametak budućeg sukoba u tom dijelu svijeta, da postoji duh osvete i međusobnog revanša, budući da tisuće i tisuće grobova leže između Hrvata i Srba". „Stoga je", kaže Draganović, „ujedinjenje tih dviju oprečnosti u temelju pogrešno." Nadalje: „Pokušavati nastaviti jednu novu Jugoslaviju protiv volje Hrvata, bilo bi obmana i u isto vrijeme poricanje demokratskog načela samoodređenja."[143] U memorandumu Draganović se zalaže za očuvanje

140 Đuro GRLICA, „Memorandum profesora Draganovića zapadnim saveznicima" i „Povratno pismo Hugh Monttgomary-a", *Hrvatska revija* (1975.), 655.-664. Engleski prijevod Memoranduma nalazi se u F.O. 371 (44325)/ Reg.No.: R 5331/850/92 i datiran je u Rimu 17. veljače 1944.

141 D'Arcy Godolphin Osborne (1884.-1964.) diplomat i opunomoćeni britanski ministar pri Sv. Stolici (1937.-1947.). Usp.: O. CHADWICK, *Britain and the Vatican,* 13-16.

142 Đ. GRLICA, „Memorandum", 655.

143 Đ. GRLICA, „Memorandum", 655-656.

hrvatske države neovisne od ostatka Jugoslavije. Ako se ne može postići nešto tako, Draganović se zalaže za stvaranje Podunavske Federacije u koju bi još ušli, uz Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Austrija, Madžarska, Slovenija i Slovačka. Na kraju krajeva ideja Podunavske Federacije ponavlja stare, djelomično trijalističke predodžbe, drage već Lajošu Košuti, Imbri Tkalcu, Josipu Jurju Stossmayeru, Aureliju Popoviciju i Ivi Pilaru,[144] a u doba Drugog svjetskog rata Milanu Hodži i Ottu Habsburškom.[145] Čak i savjetnik Britanskog poslanstava pri Sv. Stolici, Hugh Montgomery, savjetuje, u svojem popratnom pismu, da, „ako do ostvarenja Podunavske Federacije dođe, neka se uredi, da se i Država Hrvatska uključi kao (ravnopravna) članica“. [146]

Projekt o Podunavskoj Federaciji produbio je Draganović s madžarskim veleposlanikom pri Sv. Stolici (1939.-1944.), Gabrijelom barunom Aporom, kao i sa slovačkim veleposlanikom pri Sv. Stolici (1939.-1945.), Karlom Sidorom. I ovim razgovorima Draganović ponavlja: svi hrvatski političari odbacuju odreda mogućnost ulaska Hrvatske u jednu obnovljenu i federalnu Jugoslaviju i predlaže im stvaranje Podunavske Federacije. Moli za podupiranje ovoga plana kod svih savezničkih ličnosti koje bile voljne bile pristati uz ovaj projekt.[147] Izgleda da je projekt Podunavske Federacije 1943.-1944. bio popularan u hrvatskoj politici i u vatikanskim krugovima. Prije Draganovića zastupao ga je i knez Lobkowicz, kako se vidi iz njegovih razgovora s kardinalima Pizzardom, Marchetti-Selvaggianom, Pelgrinettijem, Fumasoni–Biondijem te nadbiskupom Felicijem u lipnju 1943. god. Posebno se kardinal Pizzardo (1877.-1970.) pokazao otvoren za ovaj projekt i zastupao da Hrvati trebaju živjeti u svojoj državi rastavljeni od Srba i da se treba obnoviti austrijsko carstvo pod vodstvom novog cara Otta Habsburškog.[148] Sve do

144 Đ. GRLICA, „Memorandum“, 656. Usp.: P. VRANKIĆ, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878-1918)*, Paderborn, 1998., 361-363, 577, 734.

145 Emilio VASARI, *Dr. Otto von Habsburg oder die Leidenschaft für Politik*, München, 1972., 239; S. ALEXANDER, *The Triple Myth. A Life,* 93; Steven Béla VÁRDY, „Archduke Otto von Habsburg and American Hungarian Emigrés during and after World War II“, *East European Quarterly* (2003.), 441-463.

146 Đ. GRLICA, „Memorandum”, 656.

147 Archivio dell’Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell’Esercito, Roma (dalje: AUSSME, Roma), Fondo Calderini 1944,b.22. *Elementi slavi e croati residenti a Roma. Aspirazioni croate.* Usp.: Pino ADRIANO-Giorgio CINGOLANI, *La via dei conventi,* Milano, 2011., 305.

148 E. Lobkowicz Ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu, 10. lipnja 1943. *Tajni dokumenti*, 120; Gaetano SALVEMINI – Giorgio LA PIANA, *La sorte dell’Italia,* Roma – Firenze – Milano, 1945., 196-197.

u ljeto 1943. dijelovi američke administracije, možda i sam predsjednik Roosevelt, bili su još voljni prihvatiti ideju Hrvatske države, jer su smatrali da bi suživot Hrvata i Srba u jednoj državi izgledao posve nemoguć.[149] Sigurno da je tomu pridonio pored Otta Habsburškog i dvotjedni posjet Francisa Spellmana (1889.-1967.), new-yorškog nadbiskupa i vojnog vikara američkih snaga, Vatikanu i papi Piju XII. u veljači 1943.[150] Njegovo izvješće u Washingtonu upozoravalo je na opravdane bojazni Pape pred komunizmom u Istočnoj Europi i u Italiji.[151]

No ovim mlakim i posve nostalgičnim projekcijama podunavskih zemalja i pojedinih predstavnika Kurije u Rimu i srednjoeuropskog plemstva suprotstavit će se odlučno Sovjetski Savez na sjednici savezničkih ministara u Moskvi u rujnu 1943.[152] te posebno u Teheranu od 28. studenog do 1. prosinca 1943.[153] Stoga bi zaključeno: sve države koje su bile okupirane od Hitlerove Njemačke, trebaju biti obnovljene poslije rata. Ne prihvaćaju se granice podjele koje su bile uvedene za vrijeme rata. No ove Teheranske odluke, koje je Sv. Stolica sigurno vrlo brzo posjedovala, Vlada u Zagrebu i nadbiskup Stepinac tek djelomično iz pisanja režimski orijentiranog tiska naslućivali, nisu bile poznate Draganoviću i mnogim političarima u Zagrebu kad su u prosincu 1943.

149 Robert E. SHERWOOD, *Roosvelt and Hopkins: An Intimate History*, New York, 1948., 711; E. VASARI, *Dr. Otto von Habsburg,* 280; E. MARK, „La politica americana nei confronti dell'Europa orientale e le origini della guerra fredda (1941-1946)", Elena Aga ROSSI (ur.), *Gli Stati Uniti le origini della guerra fredda*, Bologna, 1984., 136.

150 E. Lobkowicz Ministarstvu vanjskih poslova, u Zagrebu, 6. ožujka 1943, *Tajni dokumenti,* 124-125; C. FALCONI, *Il silenzio di Pio XII*, 477-480; Gerald P. FOGARTY, „Archbishop Francis J. Spellman's Visit to Wartime Rome", *The Catholic Historical Review* (2014.), 72-96.

151 Usp.: *New York Times* 12. svibnja 1943; *Tajni dokumenti*, 121.

152 U konferencijama koje su održane od 15. do 31. rujna u Moskvi, na kojima su zasjedali Molotov, Eden i Cordell Hull, postignut je vidan napredak u razgovorima. Nakon tih povoljnih rezultata, Staljin se pokazao spremnim za sastanak sa zapadnim vrhovnicima Churchillom i Rooseveltom. Već na konferenciji u Moskvi Staljin je tražio „izručenje malih država" Češke, Poljske i baltičkih država, zbog kojih je Engleska navodno ušla u rat, primijetio je ondašnji hrvatski tisak. Usp.: *Hrvatski narod,* br. 858, 13, listopada 1943.

153 Izbjeglička kraljevska vlada u Londonu i NDH bili su veliki gubitnici na Teheranskoj konferenciji. Roosevelt, Staljin i Churchill su se složili da jugoslavenskim partizanima treba pružiti podršku u vojnoj opremi i materijalu, kao i pomoć u slanju savezničkih operativnih časnika. Dogovoreno je da će se Jugoslavija kao država u potpunosti obnoviti u teritorijalnom integritetu i nezavisnosti, s tim što će potvrda njezinih zapadnih granica prema Italiji uslijediti tek poslije svršetka rata.

i u siječnju 1944. vijećali o budućnosti Hrvatske.[154] Teheranski zaključci zapečatili su zasigurno smrt Hrvatske kao slobodne i nezavisne države u bilo kojem političkom obliku na kraju Drugog svjetskog rata, dok je pohod Brozova partizanskog pokreta posao nezaustavljiv.

Prilikom predaje Memoranduma u veljači 1944. Osborne je primio osobno prof. Draganovića u svojem stanu. Veza je bila uspostavljena preko mons. Montinija i irskog svećenika Hugha O'Flahertyja.[155] Na Osborneov upit, da li je ustaša, Draganović je zanijekao. Priznao da je on dušom i tijelom stoji uz Hrvatsku državu, ali se ne osjeća vezan ustaškom disciplinom i zakletvom.[156]

Odgovor na Draganovićev Memorandum po logici službenog Londona morao je biti ono i što je stvarno bio, apsolutno odbacivanje.[157] U komentaru Memoranduma, koji je napravio Edward Michael Rose, član Južnog odjeljenja (Southern Department) Foreign Officea, kaže se: „Ja mislim, to je nepristrani iskaz (fair statement) konzervativnog hrvatskog gledanja, koje će vjerojatno biti Mačekovo mišljenje.“ Rose sumnja „da će ono biti dominantni nazor nakon rata. Previše je okrenuto u natrag (too backward looking)“.[158]

Već od lipnja 1943. pokušavala je jedna rodoljubna grupa hrvatskih političara i časnika, bliska krugovima oko Lorkovića i Vokića, naći neki izlaz iz hrvatske bezizlazne situacije i stupiti u dodir sa Saveznicima. Svi napori su išli zatim da se ukloni ustaška vlast i da se Hrvatska oslobodi od smrtnog njemačkog zagrljaja. Poslije neuspjelih nastojanja i pregovora između predstavnika domobranstva i HSS-a te uzaludnog pokušaja Lorkovića i Vokića,[159] odlučio se domobranski časnik Ivan Babić na bijeg avionom ministra vojske k Saveznicima u južnu Italiju

154 *Hrvatski Narod*, br. 905, 8. prosinac 1943.

155 Hugh O'Flaherty (1898.-1963.), irski svećenik i službenik Kurije u Rimu. Po nalogu Sv. Stolice spasio je nebrojene rimske Židove, savezničke vojnike i zarobljenike po rimskim samostanima i crkvenim kućama. Kao Irac bio je veliki prijatelj Hrvatske i njezine samostalnosti.

156 Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis,“ 22; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 96.

157 Tajnik britanskog poslanstva Hugh Motgomery saopćio mu je odluku Londona prilikom šetnje po Vatikanskim vrtovima, predbacivši mu da je lagao jer da su ga Hrvati optužili da je ustaša. Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 23. M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 96-97.

158 Đ. GRLICA, „Memorandum”, 658.

159 N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Ministar urotnik*, 61-72.

9. siječnja 1944.[160] Premda je Babić donio sa sobom uvjerljive dokumente o volji HSS-a i domobranstva za novo rješenje hrvatske budućnosti, nije naišao na razumijevanje Saveznika, poglavito Britanaca i njihovih službi u Bariju i Caserti. Bio je uhapšen, interniran u logoru Paduli. Time mu je bio spriječen put u London k ministru Krnjeviću. Njegov susret 20. lipnja 1944. sa Šubašićem u Caserti, nakon što je ovaj već bio potpisao sporazum s Brozom na Visu, nije mogao donijeti nikakva ploda.[161]

Nije još jasno što je sve znao Draganović o ovim potezima u Zagrebu, Bariju i Caserti. Njegove pretpostavke u ožujku 1944. da je odgovor Londona bio negativan, budući da ga je Britansko poslanstvo smatralo ustašom na poticaj Hrvata iz Izbjegličke vlade u Londonu ili iz Jugoslavenskog poslanstva pri Sv. Stolici,[162] potiče na zaključak da on nije bio u posjedu važnijih vijesti iz Zagreba, Barija/Caserte i Londona. Teško je bilo u to doba dobiti pouzdane vijesti iz Zagreba, a još teže u sebi prihvatiti da se velika politika vodila i stvarala drugamo: Alea jacta in Teherano est!

Uz ovaj sačuvani i na hrvatski prevedeni memorandum upućen Saveznicima, Draganović spominje u svojoj prepisci s bivšim ministrom

160 Ivan BABIĆ, „Moja misija kod Saveznika godine 1944.“, *Hrvatska revija*. *Jubilarni zbornik 1951-1975*, Barcelona, 1976., 249-270.

161 Ivan BABIĆ, „Moja misija kod Saveznika godine 1944.“, 249-270. Nekadašnji britanski kulturni radnik u Zagrebu, kasnije časnik, agent Secret Servicea i progonitelj Hrvata poslije Dugog svjetskog rata u Italiji, Stephen Clissold (1913.-1982.), opisuje dolazak Pavelićeva povjerenika u Casertu u studenom 1944. Zanimljivo je ovo vremensko razmimoilaženje, koje se ne da uklopiti u akciju pukovnika Babića ni u pokušaje prof. Draganovića da stupi u dodir, preko Comstocka Kirka, s Glavnim stanom Saveznika. Tko je bio taj poklisar NDH-a u jesen 1944. u Caserti, nije jasno. Clissold, oženjen Srpkinjom, služio je poslije rata kao diplomatski namještenik britanskog poslanstva u Beogradu. S britanskom hladnoćom omalovažava argumente za opstanak hrvatske suverene države kao i napore Hrvata za stvaranje njihove države te sve svodi na separatizam, nacionalizam i terorizam. Usp.: Stephen CLISSOLD, *Whirlwind*, London, 1949., 223-224; Stephen CLISSOLD, „Croat Separatism: Nationalism, Dissidence and Terrorism,“ *Conflict Studies* 103 (1979.), 1-21; M. AARONS – J. LOFTUS, *Unholy Trinity*, 108-109. Clissoldova osobna arhiva dostupna je na: http://www.bodley.ox.ac.uk/dept/scwmss/wmss/online/modern/clissold/clissold.html.

162 „Vi ste profesore lagali. Vas su optužili vaši Hrvati, da ste ustaša. S Vama ne želimo imati više posla“ rekao je Montgomery, tajnik Britanskog poslanstva pri Sv. Stolici. Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 23; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 96-97.

NDH-a Sušićem[163] i u svojim iskazima službenicima Udbe[164] još dva memoranduma. Prvi je upućen papi Piju XII. i drugi uglednijim osobama političkog i vojnog establišmenta u Italiji, među njima i feldmaršalu Haroldu Alexanderu u Caserti.[165] Prvi memorandum je bio predan Piju XII., po Draganovićevu svjedočanstvu, u svibnju ili početkom lipnja 1944. i u njemu je zastupao potrebu očuvanja hrvatske državne samostalnosti. Premda se malo zna o ovom memorandumu, može se držati za istinito da je, po Draganovićevim riječima, imao velikog odjeka kod Pape i u cijelom Vatikanu i da se Sv. Stolica, u okviru svojih mogućnosti, založila za hrvatsku stvar.[166] Memorandum je bio sastavljen na francuskom jeziku kao sumaran prikaz hrvatskog pitanja s aluzijom na Podunavsku Federaciju kao jedino poželjno rješenje za Hrvatsku. Uz to Draganović je u memorandumu dao analizu komunističkog načina postupanja s vjerom i crkvama u Sovjetskom Savezu i time, u obliku jedne vizije, ukazao na skori stravičan položaj vjerskih zajednica u budućim komunističkim tvorevinama u južnoj Europi. Drugim riječima: memorandum je bio jedna kudikamo zrelija verzija već predanog memoranduma veleposlaniku Osbornu u veljači 1944. Bojeći se da bi memorandum mogao pasti u ruke savezničkih službi, Draganović uništava, prije ulaska Saveznika u Rim, jedinu kopiju koju je imao kod sebe.[167]

Drugi memorandum, koji je bio predan Vatikanu nekoliko mjeseci prije svršetka Drugog svjetskog rata, spominje Draganović opširnije samo

163 J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji“, 598; Mijo IVUREK, Život i djelo Krunoslava Draganovića, Zagreb, 2013., 197.

164 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 163.

165 Po Draganoviću memorandum je predao osobno američki poslanik pri Vrhovnom savezničkom zapovjedništvu u Sredozemlju (SHAEF), Alexander Comstock Kirk, feldmaršalu Alexanderu. Kirk je kasnije imenovan prvim američkim veleposlanikom u demokratskoj Italiji. Time se dade naslutiti da je memorandum došao u ruke i feldmaršala Alexandera.

166 J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji“, 598; M. IVUREK, Život i djelo Krunoslava Draganovića, 197.

167 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 163. U nepotpunom iskazu danom Udbi 1967. stječe se dojam da su službenici Udbe imali Draganovićev memorandum u prijepisu ili u sažetku. Mogao je pasti u ruke Ozne preko njezinih agenata plasiranih u Draganovićevu blizinu krajem ili nakon svršetka Drugog svjetskog rata. Nije isključeno da je došao u ruke Udbe razmjenom dokumenata između partizanske i britanske službe u Caserti 1944./1945. Draganovićevo prikazivanje sadržaja ovog memoranduma u gore dva spomenuta dokumenta krije u sebi nemale proturječnosti, koje jedino mogu biti korektno riješene ako se dođe u posjed izvornika. Time i ovi zaključci podliježu eventualnim budućim ispravcima.

u svojem iskazu službenicima Udbe 1967.[168] Tu on navodi da je u njemu izrazio svoja strahovanja što će se dogoditi s hrvatskim izbjeglicama i hrvatskom vojskom budu li bježali iz Hrvatske. On je bio mišljenja da ih treba prihvatiti kako izbjeglice, tako i vojsku. Vojska se ne smije predati natrag u Jugoslaviju „jer će strašno postradati" te je molio Sv. Stolicu da to spriječi. U svojem policijskom iskazu Draganović tvrdi da mu je mons. Montini savjetovao da pođe do feldmaršala Alexandera u južnoj Italiji i da mu iznese osobno svoje sumnje i strahovanja. Po Montiniju Državno tajništvo je bilo u stanju uspostaviti vezu sa Saveznicima i dobiti propusnicu za Draganovića. No Draganović sa svoje strane, ne vjerujući da bi se nešto takvo, u suprotnosti s načelima međunarodnog prava, moglo uopće dogoditi, nije inzistirao na tom putu i nije ni pokušao probiti se do Glavnog stana Saveznika u Caserti. Tek kasnije, kad je situacija postala dramatična i kad je u svibnju 1945. došlo do najvećih pokolja Hrvata u povijesti, u Sloveniji i u austrijskoj Koruškoj, Draganović se sigurno prisjećao Montinijevih savjeta i pobuda. Vjerojatno se i kajao da nije zaigrao na ovu jedinstvenu kartu, dok je novi pristup, sada feldmaršalu Alexanderu, poslije pokolja na Bleiburgu i križnog puta, bio kako moralno tako i politički nemoguć. Da li se u početku plašio da ne završi u kojem britanskom logoru poput pukovnika Babića ili je skoro naivno vjerovao u snagu međunarodnog prava?[169]

U svojim naporima, spasiti Hrvatsku državu i zaštititi njezin narod, Draganović nije malaksao i kad nije mogao osjetiti slast uspjeha. Stoga treba spomenuti njegov pokušaj u lipnju 1944. uspostaviti direktnu vezu sa Myronom Taylorom, osobnim izaslanikom američkog predsjednika Roosevelta, kasnije i Trumana kod pape Pija XII. od 1940.-1950. godine.

168 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 163. Draganović tvrdi, koliko se može još dobro prisjetiti, da je to bilo 4./5. mjeseci prije svršetka rata, tj. svakako prije mjeseca svibnja 1945.

169 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 163. Zanimljivo je da službenik Udbe nije htio kroz razgovor dublje produbiti ovu problematiku. No i ovaj iskaz prof. Draganovića mora naći svoju potvrdu u njegovim osobnim zapisima ili jednog dana u Vatikanskom tajnom arhivu.

No do sastanka, koji je htio upriličiti mons. Landi,[170] ipak nije došlo.[171] Danas se može samo nagađati …

Kad su sve nade bile izgubljene i njemačke osvete i ucjene postale nemoguće, i vlada NDH-a pokušava u zadnji čas sa svoje strane uspostaviti dodir s Angloamerikancima. Stoga ona daje sastaviti poželjni memorandum, odobrava ga na sjednici, prevodi ga na engleski i šalje 4. svibnja 1945. po ministru Vrančiću i kapetanu Vrkljanu preko Klagenfurta u Casertu feldmaršalu Alexanderu. Vrančić stiže najprije u Mestre a kasnije do Forlija. Daljnji put mu biva zabranjen, biva uhapšen i upućen u logor u Terniju u Umbriji. Spomenuti memorandum je tražio da jedinice Osme britanske armije uđu na područje Hrvatske države i zauzmu glavni grad Zagreb i ostale ključne točke u državi. Vlada NDH-a je također zatražila da britanske snage prihvate predaju hrvatske vojske, koja je još bila sposobna da se suprotstavi Titovim ostalim komunističkim snagama na Balkanu. Memorandum je zagovarao želju vlade i naroda za opravdanost opstanka NDH-a odnosno Hrvatske države.[172] Drugi primjerak memoranduma uručio je general Moškov hrvatskom pilotu Vitomiru Dubaju i trojici savezničkih zarobljenika te ih uputio avionom u Italiju kako bi ga predali feldmaršalu Alexanderu u Glavnom stanu Saveznika u Caserti.[173] Dok su ove akcije vlade u Zagrebu bile u toku, Treći

170 Andrew C. Landi (1906.-1999.) bio je svećenik nadbiskupije New York. U Rimu je djelovao od 1944.-1966. kao direktor tek osnovanog Američkog katoličkog humanitarnog društva (Catholic Relief Services) za Italiju, Europu, Bliski istok i sjevernu Afriku. Landi je bio uski suradnik Papinskog djela skrbi, osoba od povjerenja Pija XII., veliki prijatelj prof. Draganovića i nezaboravni hrvatski dobrotvor. Njegov odnos prema Draganoviću pomutio je svećenik Zagrebačke nadbiskupije dr. Josip Lončarić, koji je radio s Landijom u Catholic Relief Services. On je optužio Draganovića iz nekih svojih bolesnih ljudskih razloga da uzima proviziju od 25.000 Lit po glavi onim izbjeglicama koji žele iseliti se u prekomorske zemlje ili otići u Njemačku. Landi, kao dobar američki patriot, sve je proslijedio američkim službama CIA-i i CIC-u. CIA je to tada pohranila i danas objavila kao lošu moralnu stranu prof. Draganovića, koja se može čitati na njezinu serveru. Usp.: Č. VIŠNJIĆ, „Prof. Draganović - Kratak životopis“, 34; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 107, 160; Irregular Activities of Krunoslav Draganovic, October 1, 1953, www.jerusalim.org.

171 Po osobnom pričanju prof. Draganovića 1982. u Sarajevu susret je spriječila američka služba CIC, koja ga je prije nekoliko tjedana ispitivala u kolegiju sv. Jozafata. Možda će se naći koji trag u Draganovićevoj ostavštini, koju ja trenutno ne mogu konzultirati.

172 V. VRANČIĆ, *Branili smo državu,* 2., 444.

173 Jere JAREB – Ivo OMRČANIN, „Croatian Government's Memorandum to the Allied Headquarters Mediterranean, May 4, 1945“, *Journal of Croatian Studies* 21 (1989.), 120-143, ovdje 124; Bernd ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies. A Documented History*, Berlin, 2010., 107-110.

Reich je potpisao sa Zapadnim Saveznicima u ranim jutarnjim satima 7. svibnja 1945. u Reimsu bezuvjetnu kapitulaciju. Možda je jedina pozitivna činjenica da ove zadnje frenetične akcije vlade NDH-a nisu više ciljale na spašavanje ustaša i njihove vlasti, već na spašavanje Hrvatske države. U ovom kontekstu nastaje logično pitanje: Tko je u ovom trenutku među saveznicama bio sposoban razlučiti između interesa Hrvatske države i interesa ustaške vlade u Zagrebu?![174] Po svemu sudeći, zbog već poduže prekinutih veza sa Zagrebom, Draganović nije bio upoznat sa zadnjim projektima vlade u Zagrebu. Zakašnjela reakcija vlade NDH-a bila je zadnja potvrda da su ministri Vokić i Lorković u svojim naporima bili na ispravnom putu. No političko sljepilo vlastodržaca u Zagrebu nije znalo i umjelo spasiti njihove „urotničke" glave.

Zanimljivo je pisanje tadašnjeg hrvatskog tiska (Hrvatski narod, Hrvatski List, Spremnost itd.), koji i dalje izvješćuje vjerno režimski (ustaški) po svojim velikim uzorima u Njemačkoj i Italiji te prikazuje napredovanje Saveznika kao interesnu spregu, pogubnu za budućnost Europe. Hrvatski tisak prikazuje trajno uzmicanje njemačkih snaga na svim bojišnicama, katastrofu Italije, iskrcavanje Saveznika na Siciliju, sastanke savezničkih vrhovnika, negativne posljedice za njihove saveznike kao što su Hrvatska, Madžarska, Slovačka, Rumunjska, Nedićeva Srbija, Bugarska, pokorena Grčka, jačanje partizanskog pokreta i slično, kao sukob Saveznika i njihovih sebičnih političkih i geostrateških ciljeva ili čak kao otvoreni sukob sovjetskih i britanskih interesa.[175]

Kao zadnji primjer Draganovićevih nastojanja oko očuvanja Hrvatske države ili stvaranja preduvjeta za novu državu treba spomenuti njegove pokušaje oko pomirenja hrvatskih stranaka i uključivanje Vladka Mačeka u zajedničku hrvatsku političku koncepciju. Nakon sloma NDH-a Maček odlazi u emigraciju i nastanjuje se u Parizu. Draganović planira posjet Mačeku u Parizu u jesen 1945. i o tome izvješćuje prijašnjeg ministra Sušića 18. listopada 1945. i 22. siječnja 1946. Njegova ideja je bila, nakon što se dobro posavjetovao s dr. Josipom Torbarom, zbližiti HSS i umjerene predstavnike ustaškog pokreta. No zato je bilo nužno pridobiti Mačeka, glavni demokratski autoritet među Hrvatima, ili barem upoznati se sa njegovim daljnjim političkim ciljevima. U tom smislu Draganović

174 HDA, RSUP SRH 013.0/50: Dosje Mehmed Alajbegović, 32-33. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 438.

175 *Hrvatski List*, br. 126, 1. lipnja 1943., 1; *Hrvatski Narod,* br. 1209, 10. prosinca 1944., 7; Usp.: Alan LABUS, „Saveznici u tisku NDH 1943.-1945.", *Radovi. Zavod za hrvatsku povijest* 37 (2003.), 343-336.

preporuča slogu i izbjegavanje svakog prenagljivanja u odnosima s HSS-om. Uvjet za usklađivanje ciljeva između dvaju najjačih hrvatskih pokreta u emigraciji bio je ostati i dalje na liniji stvaranja odnosno oživljavanja samostalne hrvatske države. Zbog nekih nepredvidivih poteškoća, kako izgleda, nije došlo do ovog posjeta u Parizu, ali ni do mira u starim ustaškim redovima, zbog pretenzija pojedinaca da i dalje vladaju cijelim hrvatskim pokretom.[176] Na ovu temu se vraća u prikazu rada političke sekcije u godini 1945. i potvrđuje da je izrađen jedan „minimalni program“, koji bi mogao poslužiti kao široka baza za zajedničko nastupanje Hrvata ad extra.[177] Da je i Maček bio izgubio svoj nekadašnji veliki ugled i povjerenje kod zapadnih Saveznika, Draganović nije mogao znati.[178]

2.2.5. U trokutu između obavještajnih službi, spašavanja hrvatskog ugroženog čovjeka i osobne životne opasnosti

Draganović, savršeni improvizator i logistički genij, koji je od jeseni 1943. vodio skrb o hrvatskim internircima u Italiji i od svibnja 1945. godine stajao u centru spašavanja ljudi različitih političkih uvjerenja i nacionalnih provenijencija, morao je svratiti na sebe pozornost tajnih službi svih zainteresiranih strana u Rimu i u Italiji. Već je bilo spomenuto da se američka vojna služba, CIC, prilikom ulaska Saveznika u Rim u lipnju 1944. zainteresirala za njegovu djelatnost u Vječnom Gradu. No još prije dolaska Saveznika on se morao obraćati talijanskom redarstvu, vojsci i pravosuđu za spašavanje interniranih građana s područja NDH-a ali i susjednih zemalja. To je, uz uobičajenu uljudnost prema svećeniku, koja je u to vrijeme bila rado njegovana u Italiji, vodilo k poželjnim i nepoželjnim susretima s predstavnicima vlasti i redarstva na ulazima u brojne logore i tamnice srednje, južne i sjeverne Italije. Talijanska policija i tajne službe, koje su u to vrijeme bile pretežno profašistički i antikomunistički orijentirane, sumnjičile su ne samo internirce već i one koji su se o njima brinuli ili pokušavali ih osloboditi i u domovinu povratiti, zbog komunizma, terorizma i slavenskog (hrvatskog) „iredentizma“. Usprkos tomu, Draganović je uspio naći u talijanskom redarstvu povjerljivih ljudi, koji su, bilo iz uvjerenja i humanitarnih pobuda, bilo za novac, bili voljni podupirati njegove napore za spašavanje interniraca, poslije i izbjeglica. Spoznaje talijanskog redarstva preuzimala je istovremeno talijanska

176 Usp.: J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji“, 591-593.
177 J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji“, 600.
178 B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 111-124.

tajna služba OVRA odnosno SIM u doba fašizma, Calderinova sekcija u Badogliovo doba te SIFAR u novoj poratnoj Italiji. Talijanske službe bile su zainteresirane za prikupljanje podataka o političkim smjerovima i kretanjima među hrvatskim i jugoslavenskim izbjeglicama u Rimu i Italiji, o stabilnosti Titove Jugoslavije te o daljnjim planovima Beograda u sukobu oko Trsta.[179] Uglavnom talijansko redarstvo je zadržalo vrlo korektan odnos prema Draganoviću sve do njegova prisilnog napuštanja Rima 1963.

Dolaskom u Rim i redovnim posjetima Vatikanu i njegovim uredima, Draganović je morao biti brzo primijećen i praćen od svih onih službi koje su operirale na vatikanskom području i u blizini Vatikana. To su bile, uz tajne službe Vatikana i Italije, službe Trećeg Reicha, Velike Britanije, Sjedinjenih Država i po mogućnosti drugih zaraćenih strana. Stoga treba odmah spomenuti da su njegovi posjeti njemačkom, mađarskom, slovačkom, španjolskom poslanstvu, kao i drugim poslanstvima pri Sv. Stolici te crkvenim i kulturnim institucijama u Rimu, bili isto tako praćeni. Svaka od prisutnih službi pokušavala je unutar Vatikana, u njegovoj blizini i po Rimu stvoriti svoju mrežu informanata i suradnika.[180] Najvažniji izvor informacija u Rimu za službe Trećeg Reicha bio je, bez sumnje, rektor Zavoda Anime, austrijski biskup Alois Hudal, inače Draganovićev dobar poznanik i kasnije uspješni suradnik u spašavanju njemačkih, hrvatskih i istočnoeuropskih ratnih izbjeglica.[181] Premda je Hudal boravio izvan vatikanskih zidina i nije mogao imati svakodnevni direktan pristup vatikanskim dužnosnicima, bio je u stanju, zahvaljujući svojoj dugogodišnjoj povezanosti s važnijim ljudima Crkve i rimskog društva, dobiti i proslijediti najpovjerljivije vijesti glede položaja Sv. Stolice i Crkve u Rimu i u svijetu uopće.[182] Važan njemački čovjek u Rimu, od kojeg su tajne službe, ako su bile sposobne, mogle dosta saznati, bio je i generalni poglavar Salvatorijanaca Pankracije Pfeiffer, koji

179 Ovdje treba proučiti opširni arhivski materijal iz Arhiva Glavnog štaba talijanske vojske: Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, Roma; Fondo Calderini 1944,b.22. *Elementi slavi e croati residenti a Roma. Aspirazioni croate.*

180 Špijunsku mrežu u Vatikanu, posebno nacističku, opisuje vrlo dobro američki isusovac Robert Grahm. Usp.: David ALVAREZ – Robert A. GRAHAM, *Spie naziste contro il Vaticano*, Cinisello Balsamo, 2005., 15-75.

181 Alois HUDAL, *Römische Tagebücher. Lebensgeschichte eines alten Bischofs*, Graz – Stuttgart, 1976., 292-312; Gerald STEINACHER, *Nazis auf der Flucht. Wie Kriegsverbrecher über Italien nach Übersee entkamen*, Frankfurt a.M., 2010; Karl-Josef HUMMEL (ur.), *Alois Hudal*, Paderborn, 2012.

182 Američka obavještajna služba vidjela je Hudala 1943. godine kao „strongly inclined Nazi from 1934 to 1938." NARA, RG 226, Box 1, Entry 198. OSS Report, November 2, 1943.

je imao dobre odnose ne samo s Državnim tajništvom i Pijom XII. već i s njemačkim veleposlanstvom, kasnije i s njemačkim okupacijskim trupama i tajnom policijom u Rimu, predvođenom pukovnikom Herbertom Kapplerom.[183] Zbog svojih redovnih susreta i veza s biskupom Hudalom i salvatorijancem Pfeifferom Draganović je sigurno bio zapažen i registriran od njemačkih, talijanskih, američkih, britanskih, možda i od nekih drugih utjecajnih obavještajnih službi u Rimu. Poslije ulaska Saveznika u Rim utjecaj njemačkih službi je prestao, dok su ostali i dalje otvoreni pristupi k starim poznanicima i prijateljima, koji će se ponovo obnoviti poslije opće kapitulacije sila Osovine u proljeće 1945. Pored Hudala Treći Reich i njegove službe imali su svojeg važnog informanta direktno u Vatikanu u mons. Enricu Pucciju, koji je bio suradnik talijanske političke policije, OVRE, od 1927. To nije sprečavalo Puccija da bude istovremeno informant američkog tiska i američkih tajnih službi u dogovoru s Državnim tajništvom. Pucci je radio prvenstveno kao novinar i bio posebno cijenjen u njemačkom veleposlanstvu pri Sv. Stolici kao najpouzdaniji izvor u Vatikanu.[184] Daljnji važni njemački informant iz Vatikana za njemačke službe bio je Estonac Alexander Kurtna, namješten u Sv. Zboru za istočne Crkve kod kardinala Tisseranta. Kurtna je istovremeno radio za Sovjetski Savez i za Vatikan, koji je na vrijeme i točno procijenio njegovu djelatnost.[185] No najzanimljiviji slučaj bio je Virgilio Scattolini, talijanski novinar, suradnik fašističke OVRE, izdavač tajnog biltena Notiziario, najuspješniji ratni krivotvoritelj vijesti iz Vatikana, koji je za dobre novce, uspješno ali lažno, „hranio“ cijelo vrijeme sva poslanstva u Rimu i njihove tajne službe, posebno američku.[186] Da li je Draganović imao dodira s Puccijem, Kurtnom i Scattolinijem i preko njih dolazio u posjed korisnih spoznaja za sebe i za hrvatsku stvar, moći ćemo znati tek nakon potpune dostupnosti njegove i drugih arhiva.[187]

183 S. SAMERSKI, *Pancratius Pfeiffer, der verlängerte Arm von Pius XII.*, 65-98.

184 ADSS vol. 5., 679; Carlo M. FIORENTINO, *All'ombra di Pietro. La Chiesa cattolica e lo spionaggio fascista in Vaticano (1929.1939), Le Lettere, Firenze,* 1999.; Peter R. D'AGOSTINO, *Rome in America: Transnational Catholic Ideology from the Risorgimento to Fascism*, Chapel Hill, 2004., 182-186.

185 D. ALVAREZ – R. GRAHAM, *Spie naziste contro il Vaticano,* 166-182, 241-242.

186 Robert A. GRAHAM, „Il vaticanista falsario. L'incredibile successo di Virgilio Scattolini“, *Civiltà cattolica* 3 (1973.), 467-478.

187 Špijunska djelatnost stranih službi u Vatikanu dobro je prikazana u: Werner KALTEFLEITER – Hans Peter OSCHWALD, *Spione im Vatikan. Die Päpste im Visier der Geheimdienste*, München, 2006., 71-120.Tu se Draganović spominje dvaput: prvo kao pomoćnik Hudalov i drugi put gdje se misli da je Montini mogao znati za njegovo spašavanje hrvatskih ratnih izbjeglica. Vidi: 195-197.

Odnosi s britanskim i američkim tajnim službama ili njihovim informantima bili su kompliciraniji. NDH je bila kao njemački i talijanski saveznik član Trojnog i Antikomunističkog pakta. Kao članica tih paktova uključila se u rat protiv SSSR-a, a potkraj iste godine, 14. prosinca 1941., navijestila je rat SAD-u i Velikoj Britaniji. Kroz sve te političke i vojne odluke postala je ratni neprijatelj vodećih Saveznika na Zapadu i njihovih partnera. Tako su i hrvatski predstavnici u Rimu, među njima i Draganović, bili u očima savezničkih predstavnika i njihovih službi politički protivnici koje je trebalo spriječiti ili ometati u njihovim nastojanjima. Susret Draganovića s britanskim poslanikom Osborneom i njegovim suradnicima u veljači 1944. bio je istovremeno susret s predstavnicima britanske politike i njihovih tajnih službi, koji su upravo tih mjeseci spašavali svoje ratne zarobljenike iz talijanskih logora ili tajnih skrovišta da ne padnu u njemačke ruke. Bez sumnje bilo je to jedno herojsko i rodoljubno djelo u bogatom curriculumu vitae britanskog poslanika, realizirano s potporom i suglasnošću Sv. Stolice, uz maksimalno korištenje vatikanskog prostora, neutralnosti i njegovih socijalnih i obavještajnih službi.[188]

Poslije savezničkog zauzeća Rima u lipnju 1944. Draganović je bio ispitan od agenata CIC-a i time sigurno registriran kao jedan mogući i zanimljivi izvor. Tek kapitulacija Osovine i svibanjska katastrofa Hrvatske, potiče Draganovića na stupanje u vezu sa zamjenikom zapovjednika Glavnog stana Saveznika u Italiji, američkim generalom Mark W. Clarkom (1896.-1984.). Clark je u prosincu 1944. preuzeo komandu nad savezničkim trupama XV. grupe armija u Italiji i, poslije feldmaršala Alexandera, kod kojega Draganović u svojim naporima nije imao velikog uspjeha, bio je prvi časnik u vojsci Saveznika u Sredozemlju. Preko svojega prijatelja u Papinu povjerenstvu za skrb, američkog svećenika Landija i po preporuci najvjerojatnije mons. Montinija stupa u vezu s generalom Clarkom i dobiva od njega dopuštenje da u lipnju i srpnju 1945. posjeti hrvatske izbjeglice u logorima sjeverne Italije i Austrije. Savezничка komanda mu stavlja na raspolaganje vojni automobil s vozačem a na povratku čak i zrakoplov.[189] Putovanje je bilo istovremeno vrlo korisno i

188 O. CHADWICK, *Britain and Vatican,* 291-317. Isto ili slično pravo nisu imale hrvatske izbjeglice pred Titovim sijačima smrti. Po nalogu britanskih vojnih i civilnih službi osumnjičeni Hrvati su bili hapšeni po Rimu, na Trgu sv. Petra, pred crkvom sv. Jeronima, po talijanskim logorima i lukama te su bili izručivani Beogradu i strijeljani usprkos zagovoru i intervencijama Sv. Stolice. Dva različita mjerila pravde britanske politike!

189 J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svome radu u Italiji", 599.

veoma porazno. Korisno, ukoliko je dobio stvarnu sliku nad nastalom situacijom, porazno jer nije mogao ni sanjati o stradanju, izručenju i pokolju tolikog broja hrvatskih vojnika, mladeži, žena, djece i staraca, kako se to već bilo dogodilo pred očima kulturnih nacija, Britanije i Amerike. No, to nije obeshrabrilo Draganovića i on nije ni časa oklijevao uhvatiti se u koštac s novonastalim problemom kako spasiti svakog čovjeka koji mu se obrati, posebno ako mu prijeti izručenje, smrt, zatvor, prisilni rad kao i oduzimanje ljudskog dostojanstva. Za njega nije to bio samo humanitarni već i moralni imperativ, ne ulazeći u nedužnost ili krivnju, ne dijeleći ljude na pobjednike i poražene, na ratne zločince i ratne žrtve. To znači da Draganović nije osuđivao ratne zločine, počinjene kako od ustaša, četnika, Nijemaca, Talijana, tako i od Titovih partizana, Crvene armije i Saveznika kroz bombardiranje, ubijanje civilnog stanovništva i izručenja protivna međunarodnom pravu. Njegovo načelo je bilo spasiti čovjeka onakva kakav je bio, ako je bilo potrebno usprotiviti se jednoj ili drugoj vojnoj sili i njezinim službama. Jednim takvim jasnim stavom Draganović je izazivao čuđenje, divljenje, zahvalnost, prezir, mržnju i osvetu.[190] Među pripadnicima obavještajnih službi i njihovim naredbodavcima, u tadašnjem političkom i vojnom establišmentu poslije 1945., vladala je vrlo pojednostavljena slika svijeta. Po toj slici svijet se dijelio na pobjednike i poražene, dobre i zle ljude, ratne heroje i ratne zločince. Po Draganoviću, britanske oružane snage, nakon razoružanja i predaje hrvatske vojske na austrijsko-slovenskoj granici, izručuju Titovim partizanima nekoliko stotina tisuća hrvatskih vojnika i civila, iako su mogli znati ili pretpostaviti kakva ih sudbina čeka, i time gaze međunarodno pravo i staju na stranu jednog drugog ratnog zločinca, Tita. Ovaj akt Britanaca usadio se u hrvatskoj svijesti, podsvijesti i povijesti kao Bleiburška tragedija.[191] Pored toga Draganović saznaje da su deseci

190 Dokumenti o Draganoviću, iz raznih američkih vojnih i tajnih službi, dostupni su na: www.jerusalim.org.

191 Bleiburšku tragediju dobro osvjetljuju sljedeće publikacije: Jerome JAREB – Ivo OMRČANIN, „The End of the Croatian Army at Bleiburg Austria, in May 1945 according to English Military Documents“, *Journal of Croatian Studies* 18-19(1977.-1978.), 115-182; Nicolai TOLSTOY, *The Minister and the Massacres*, London, 1986.; *Bleiburg 1945.-1995.*, *Međunarodni znanstveni skup, Zagreb, 12.-13. V. 1995.*, Zagreb, 1995.; Dragutin KAMBER, *Slom NDH i kako sam ga ja proživio*, Zagreb, 1995.; Martina GRAHEK RAVANČIĆ, „Izručenje zarobljenika s bleiburškog polja i okolice u svibnju 1945.“, Časopis za suvremenu povijest 39 (2007.), 531-550; Martina GRAHEK RAVANČIĆ, „Izručenja i sudbine zarobljenika smještenih u savezničkim logorima u svibnju 1945.“, Časopis za suvremenu povijest 41 (2009.), 391-416.

tisuća civila, koji su ranije ili kasnije prešli granicu, imali više sreće i završili uglavnom u izbjegličkim logorima u Austriji i Italiji. Svi logori u Austriji nalazili se su u britanskoj ili američkoj zoni i imali su vrlo loš smještaj za ljude. U Italiji, međutim, ovisio je položaj svakog logoraša od njegova statusa, tj. da li je bio civil ili vojnik. Vojnici i eventualni državni dužnosnici morali su svakodnevno strahovati od uhićenja i izručenja komunistima, budući da su jugoslavenske istražne vlasti stavile na listu preko 100.000 jugoslavenskih građana a od njih za 1573 tražile odmah izručenje kao ratne zločince.[192] Tomu su se usprotivili i sami zapadni Saveznici i umanjili broj na nekoliko stotina. Dok su se Amerikanci pokazivali otporniji prema željama jugoslavenskih vlasti u traženju ratnih zločinaca, dotle su britanska vlada i njezine službe izlazile u susret skoro svim jugoslavenskim željama, identificirale i izručivale što veći broj hrvatskih „ratnih zločinaca". U svojoj borbi protiv ove nepravde Draganović moli Sv. Stolicu za novu klasifikaciju 600 hrvatskih zatvorenika interniranih u logoru 949 kod Napulja da ne budu izručeni jugoslavenskim vlastima kao ratni zločinci. Državno tajništvo Sv. Stolice obraća se vladi u Londonu preko poslanika Osbornea i inzistira da dotični hrvatski zatvorenici i njihovi sunarodnjaci, koji se nalaze u sličnoj situaciji, ne budu ni u kojem slučaju izručeni vladi maršala Tita. Službeni London odgovora, kako se moglo očekivati: Hrvatski zarobljenici - ustaše, u svojstvu razoružanih neprijateljskih vojnika, bit će i dalje zadržani u zatvoru u iščekivanju odluke britanskih i američkih sudova.[193] No ova odluka službenog Londona, premda je bila pogubna za hrvatske stradalnike, nije smela Draganovića u njegovim daljnjim naporima. U ožujku 1946. obraća se Bratovština sv. Jeronima direktno papi Piju XII. da zaštiti hrvatske ratne zarobljenike u logoru br. 215 Grottaglie kod Taranta. Državno tajništvo Sv. Stolice obrati se ovaj put u ime pape Pija XII. i zamoli vlade u Londonu i Washingtonu da poštede spomenute Hrvate. Humanitarni apel Sv. Stolice, premda je izazvao pojačanu diplomatsku aktivnost između Londona i Washingtona, bi odbačen diplomatskom

192 Berislav JANDRIĆ, „Savezнички izbjeglički logori, počeci otpora hrvatske političke emigracije komunističkom režimu u domovini (logor Fermo)", Nada KISIĆ KOLANOVIĆ (ur.), *1945. Razdjelnica hrvatske povijesti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom Institutu za povijest u Zagrebu, 5. i 6. svibnja 2005,* Zagreb, 2006., 305-322, bilj. 25. Između Saveznika i vlade u Beogradu vodila se prava borba oko broja ratnih zločinaca.

193 Osborne to Foreign Officeu u Londonu August 27, 1945. PRO, FO 371/48920 R14525; Uki GOÑI, *Operazione Odessa,* Milano, 2003., 388-389.

floskulom: Saveznici ne izručuju nijednog zatvorenika protiv njegove volje, izuzevši ratne zločince. U odgovoru je bilo još lakonski saopćeno da su hrvatski zarobljenici iz Grottaglie bili prebačeni u logor br. 209 Afragola blizu Napulja.[194] Zapadni Saveznici nisu još mogli shvatiti bit problema: vlada njihova saveznika u Beogradu, koji je i sam bio ratni zločinac u očima velikog broja južnoslavenskih građana, odlučuje tko je za nju ratni zločinac među hrvatskim, srpskim, slovenskim, muslimanskim i drugim izbjeglicama te u njezinim namjerama biva potpomagana od pojedinih savezničkih vlada. Jugoslavenska, srpska i saveznička historiografija rado prešućuju da je poslije rata po Rimu i Italiji bilo zaštićeno više uglednih Srba, četnika ili pristalica Nedićeve vlade i da su neki od njih našli sklonište u zgradama u posjedu Sv. Stolice.[195] Britanci su u svojim predrasudama prema Hrvatima išli tako daleko da su 1946. pokušali uvjeriti Amerikance da sve pripadnike ustaškoga pokreta treba izručiti Jugoslaviji kao ratne zločince. Za četnike i nedićevce, budući da su bili Srbi i tradicionalni saveznici Britanije, imali su puno razumijevanje i trpeljivosti do te mjere da su ih zapošljavali po logorima i vojarnama kao uhode i špijune protiv Hrvata. S britanske strane odigrali su za Hrvate vrlo pogubnu ulogu u Italiji: bojnik Stephen Clissold iz *British Special Screening Mission*[196] te predsjednik Komisije za ratne zločine pukovnik

194 Segreteria di Stato di Sua Santità a Foreign Office Londra 27 marzo 1946. PRO, WO 204/1113.

195 Primjera radi ovdje se mogu navesti sljedeća imena: hrvatski Srbin Vladimir Velmar-Janković, Nedićev ministar poljoprivrede Milorad Nedeljković, Ljotićev zapovjednik Marisav Petrović, inženjer Miloslav Vasiljević i dr. Ilija Vujović. Nedićev ideolog dr. Miroslav Spalajković krio se na jednom drugom mjestu. Zanimljivo je da se Sv. Stolica, uza svu ljutnju Londona i Washingtona, zalaže da nijedan od ovih Srba ne bude izručen Beogradu. Najveća glupost ili podmetanje britanskih službi bilo je da su traženi bili Hrvati, ustaše i da se kriju u Collegio Orientale. U ovom kontekstu za neke neupućene britanske agente Collegio Orientale značio je Hrvatski zavod sv. Jeronima a ne, kako bi bilo ispravno, Collegium Orientale-Russicum kod Marije Maggiore. Spomenuti Srbi uživali su glas četničko-nedićevske provenijencije. To znači da Sv. Stolica nije samo spašavala takozvane hrvatske već i srpske „ratne zločince“. PRO, FO 115/4252,26/493/46 State Department to British Embassy November 20, 1946; GOÑI, *Operazione Odessa*, 390-391; M. AARONS – J. LOFTUS, *Unholy Trinity*, 38; B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 159-167. Aarons, Loftus i Goñi, pozivajući se na izvore američkih agenata, koji hrvatsku problematiku nisu razumjeli i u svojoj nedovoljnoj obavještajnoj i kulturno-političkoj formiranosti stvaraju nove, izmišljene i bestidne laži protiv Hrvata i Sv. Stolice.

196 Usp.: bilj. 161. Bio je bojnik britanskog Intelligence Secret Servicea i provodio je

Fitzroy MacLean.[197] Kao prevoditelji, prokazivatelji i operativni špijuni služili su im brojni agenti Ozne/Udbe ali i izbjegli Srbi, kao i neki, na žalost, izbjegli i na ustaše ogorčeni članovi HSS-a.[198] Nečasnu i za Hrvate pogubnu ulogu odigrali su američki Srbin, bojnik (major) George Milovanovich (1906.-1970.), načelnik američkog CIC-a u Austriji[199] i zagrebački Židov i predratni športski radnik Pavao Kauders (1893.-1979.), kasnije iseljenik u Tel Avivu, kao prevoditelji i prokazatelji.[200] Britanci su se pokazali prema hrvatskim izbjeglicama kao veoma nečovječni pobjednici i njihovo ponašanje nije odgovaralo standardu međunarodnog prava koje regulira i odnose između pobjednika i pobijeđenih. U godinama 1945.-1947. Draganović nije uspio stvoriti neku solidniju suradnju s britanskim obavještajnim službama premda je to bilo nužno potrebno za spašavanje hrvatskih izbjeglica. Stoga imamo i sljedeći Draganovićev poticaj da se i Crkva u Velikoj Britaniji senzibilizira i zauzme za sudbinu hrvatskih izbjeglica i logoraša po Italiji kojima je prijetilo s britanske strane izručenje i konačno smrt u Jugoslaviji. Tako su westminsterski nadbiskup i kardinal Bernhard Griffin, njegov anglikanski kolega, nadbiskup Canterburyja Geoffrey Fisher, u pratnji pročelnika i dopročelnika Odbora za obranu izbjeglica, posjetili britanskog prmijera

racije pred Zavodom sv. Jeronima i na drugim mjestima u Rimu te u luci u Genovi. Usp.: Petar BAREZA, „Stephen Clissold: „Vihor", *Hrvatska revija* 3 (1951.), 249-256; Ivo LENDIĆ, *Božji kotači. Otvoreno pismo msgru. Augustinu Juretiću*, Split, 2001., 17-19; SPIRIDION (Dušan ŽANKO), „Nevini u 'Regina Elena'", *Novi Život*, Roma-Grotta-ferrata (2. studenoga 1967.).

197 Fitzroy MacLean (1911.-1996.) bio je u ratno doba britanski časnik za vezu kod Josipa Broza. Svoju misiju opisao je ovim riječima „simply to find out who was killing the most Germans and suggest means by which we could help them to kill more." Fitzroy MACLEAN, *Eastern Approaches,* London, 1980., 287. Nakon što je u šezdesetim godinama 20. st. kupio vilu na Korčuli i sprijateljio se s Hrvatima, pomagao je Hrvatskoj u Domovinskom ratu. Više podataka o MacLeanu može se naći na: http://www.nytimes.com/1996/06/18/world/fitzroy-maclean-war-hero-and-author-is-dead-at-85.html?pagewanted=1

198 B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 159-167.

199 George Milovanovich (1906.-1970.) rođen u Americi, oženjen od 1948. s Annom Fényes, služio je kao obavještajni časnik CIC-a u američkoj okupacijskoj zoni u Austriji. Posebno se istakao svojom brutalnošću u noći između 29.-30. kolovoza 1945. Usp.: John PRCELA – Stanko GULDESCU, *Operation Slaughterhouse*, Philadelphia, 1970., 93-94.

200 Vinko NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju*: *Jedna (prva) godina egzila u dnevniku „ratnog" zarobljenika broj 324.664"*: *1945. - 6. svibnja 1946*., Zagreb, 1995.; Ognjen KRAUS, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj,* Zagreb, 1998., 264.

Clementa Attleeja i njegova državnog ministra McNeilea 23. travnja 1947. te su tražili od njega da se ne izruče Jugoslaviji spomenuti hrvatski zatvorenici, u britanskoj terminologiji „ustaše i ratni zločinci“, koji su se nalazili u rimskom zatvoru Regina Elena.[201] Ovom apelu pridružilo se i Državno tajništvo Pija XII. 26. travnja 1947. tražeći najsvečanije da se ne izruče petnaestorica hrvatskih zatvorenika iz Regina Elena.[202] Apel engleskih nadbiskupa i Papina molba naiđoše samo na djelomično razumijevanje kod Downing Streeta i Foreign Officea. Šestorica od petnaest uhićenih uglednih hrvatskih zatvorenika bilo je izručeno Jugoslaviji gdje su bili brzo streljani. Uzalud je Državno tajništvo Sv. Stolice na Draganovićevu molbu poslalo telegram britanskom zapovjedniku Trsta da ne izruči Jugoslaviji nevine ljude. Britanski zapovjednik Trsta, pročitavši telegram, stavi ga u džep, Hrvate izruči partizanima i u Vatikan brzojavi: „Vaš telegram stigao kasno.“[203]

Pa ipak britanski Intelligence Service znao je Draganovića koristiti, zlorabiti i po potrebi s njime surađivati. Kroz smrtne presude Nediću i Mihailoviću i tešku i nepravednu osudu nadbiskupa Stepinca Titov režim je doživljavao veliku blamažu u očima političkog Zapada i gubio svoje takozvano demokratsko i humano lice. To je bio jedan razlog da britanske službe djelomično mijenjaju politiku i postaju tolerantnije prema Draganoviću i njegovim pothvatima oko spašavanja ugroženog čovjeka. U godinama 1947.-1948. britanske službe ne skrivaju nadu da bi Draganović sa svojim ljudima i potezima mogao dati vrijedan prilog u rušenju Titova režima.[204]

Draganovićeva suradnja s Amerikancima i njihovim službama, kako ćemo vidjeti, imala je kudikamo veći uspjeh. Tomu je pridonijelo prije svega njegovo putovanje u sjevernu Italiju i u Austriju u lipnju i srpnju 1945. Uspio je steći povjerenje Amerikanaca, s kojima će ostati povezan, uz određene prekide, sve do siječnja 1962. Već početkom kolovoza 1945.

201 „Deputation to Prime Minister“, *The Times,* April 26, 1947; SPIRIDION (Dušan ŽANKO), „Nevini u ‘Regina Elena’“*, Novi Život*, Roma-Grottaferrata (2. studenoga 1967.); Jere JAREB*, Političke uspomene i rad dra Banimira Jelića,* Cleveland, 1982., 183; B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 185.

202 Segreteria di Stato a Foreign Officeu 26 aprile 1947, PRO, FO 371/67376 R6058; Usp.: J. PRCELA – S. GULDESCU, *Operation Slaughterhouse*, 95; GOÑI, *Operazione Odessa*, 390.

203 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 164.

204 Memorandum on the Ustasha Organization in Italy, PRO, FO 371/67398 R14409; Present Whereabouts of Former Ustasha Officials, October 11, 1946, CIA Operational Files.

potražila ga je zagrebačka Židovka Heda Stern i njezin partner Marion H. Scott, zamjenik direktora CIC-a XIII. korpusa pokrajine Emilije, koji su bili u lovu na Pavelića.[205] Tom prilikom dobila je dojam o Draganoviću koji je slikovito i uvjerljivo formulira: „*that he (Draganović) is not politically neutral; that he is a Croat, first, last and always; and although he is not in sympathy with Pavelić, he regards Ustaše as Croats more than as Ustaše*."[206] Draganović, u svojoj dobroćudnoj lakovjernosti, povjerava se gospođi Stern i predaje njoj važne dokumente, između ostalog i pismo za tajnika izbjeglog ljubljanskog biskupa Rožmana.[207] Američka obavještajka iskorištava vrlo dobro razgovore s Draganovićem i kreće sa suradnikom Scottom u pravom smjeru u svojoj potrazi za odbjeglim Pavelićem. No Draganovićevi napori spašavanja hrvatskih izbjeglica i političkih inkriminiranih osoba nisu bili po volji britanskim službama, a Ozni najveći trn u oku. Ove dvije službe surađivale su povremeno međusobno vrlo dobro i redovito razmjenjivale svoje spoznaje i iskustva. Njima se pridružuju i američke službe koje su, što pod pritiskom javnog mijenja ili drugih savezničkih službi, počele napuštati svoj dobrohotni stav prema Draganoviću, njegovim aktivnostima i Hrvatima. Da bi definitivno unijeli svjetlo u Draganovićevu široku aktivnost, počelo ga je sistematski pratiti više agenta američke službe CIC-a. 10. listopada 1946. CIC je dogotovio o njemu opširan i nimalo laskav dosje.[208] Dva agenta CIC-a, Louis Caniglia i Anthony Ragonetti, premda su bili novajlije u svojem poslu, saznali su dosta o Draganoviću, najvjerojatnije od agenata Ozne/Udbe i kroz čitanje njihovih elaborata, čije tragove, s obilježjima srpske propagande i terminologije mržnje, možemo naći i u State Departmentu.[209] Tako oni

205 Jure KRIŠTO, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića", Časopis za suvremenu povijest 42 (2010.), 55-72. NARA, Ustasha Project, RG319, Box 62, Marion H. Scott, Deputy Regional Public Safety Officer, Allied Military Government, Emilia Region, July 25, 1945.

206 Draganović „nije politički neutralan, on je Hrvat, prvo, posljednje i uvijek i premda nije Pavelićev pristaša, gleda na ustaše kao Hrvate više nego kao ustaše". Report of the 13th Corps Public Safety Division, 13 August, 1945., (WO 204/11574:114). B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 298.

207 B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 298; M. AARONS – J. LOFTUS, *Unholy Trinity*, 129-132.

208 Louis S. Caniglia i Anthony P. Ragonetti, Background Material on Krunoslav Draganovic, October 10, 1946., APO 512. www.jerusalim.org.

209 Svetozar Bogicevich i Miodrag Damijanovich, The Organization of the Ustase Abroad, October 1946., www.jerusalim.org. „Alleged Vatican Protection of Jugoslav War Criminals", July 12, 1946., www.jerusalim.org.

tvrde krivo da je Draganović kao tajnik bio najvažnija osoba u Hrvatskoj bratovštini (Confraternità croata) pri crkvi sv. Jeronima. Bratovština sv. Jeronima bila je po njima ona organizacija koja je izdavala krivotvorene osobne karte ratnim zločincima s ustaškom prošlošću (samo djelomična istina), koje su im omogućile da izbjegnu kontrole savezničkih vlasti. Draganović je također dobro upoznat sa savezničkim planovima o uhićenjima ustaških aktivista te nabrajaju koga je obavijestio da pobjegne. Doznali su od Ozne da je bio tajnik nadbiskupa Šarića. Posve nerazumljivo upleću i fra Dominika Mandića, preuzimajući najvjerojatnije njegovo ime iz nekog dosjea Ozne/Udbe.[210] U svojem traganju za Pavelićem dva američka agenta posvećuju Draganoviću svoju dodatnu obavještajnu „pažnju“ u siječnju 1947. To su ovaj put William E. W. Gowen[211] i Robert Clayton Mudd. Dok su spoznaje Gowena bile vrlo mršave, Mudd je preko svojih špijuna, koji s pokušali prodrijeti u Zavod sv. Jeronima, dao opširniju sliku koja je vrvjela od površnih i netočnih, tadanjim klišejima odgovarajućih pojmova i najvjerojatnije skupo plaćenih špijunskih poluspoznaja. Pojedina mjesta u izvješću pokazuju da se Mudd služio podacima, koje su u to vrijeme mogli pružiti samo agenti Udbe. Posljedica je da će Muddijev izvještaj postati standardna slika o Draganoviću i o Hrvatima u američkim obavještajnim arhivima, na koje su pozivaju kasniji izvještaji CIC-a i CIA-e, moderni američki historičari i svatko tko želi kratko zaviriti u internet.[212] Protiv paušalnog savezničkog ocrnjivanja

210 1. Pursuant to instructions from the Supervising Agent, this office and at the request of CIC, A-HQ, the following information concerning Subject is on record in the files of this office. 2. Subject is presently located at Borgo Santo Spirito, No. 41, Rome, telephone -561076. 3. Subject is secretary of “Confraternita Croata”, Church of San Girolamo, Rome, and is considered the most important person in the fraternity. This organization is known to have issued false identity cards to war criminals of USTASCIA background enabling them to escape Allied authorities. 4. This organization has a priest named Dominic MANDIC as a representative from the Vatican. 5. Subject was former secretary of Bishop SARIC. He keeps well informed as to Allied plans to apprehend USTASCIA activists. At one time Subject advised a Ljubo MILOS to escape from “Camp Fermo” as he was a wanted person. Subject is reported to be in communication with Ante PAVELIC former dictator of Croatia and leader of USTASCIA. 6. Subject possesses good documents and travels quite frequently. Louis S. Caniglia i Anthony P. Ragonetti, Background Material on Krunoslav Draganovic, October 10, 1946., APO 512. www.jerusalim.org.

211 NA, 319, Entry 134 B, box 173, William E. W. Gowen, memorandum “Pavelic, dr. Ante”, January 22, 1947. www.jerusalim.org. Gowen misli da bi praćenjem Draganovića mogli doći do Pavelićeva skloništa.

212 Robert Clayton Mudd, Background Report on Krunoslav Draganovic January 30, 1947., APO 512, www.jerusalim.org.

Hrvata izbjeglica i izbjeglica kao izdajica, kvislinga i ratnih zločinaca ustao je još 30. srpnja 1946. dr. Branimir Jelić jednim memorandumom, koji je uputio britanskom ministru vanjskih poslova Ernestu Bevinu.[213] No u ovim teškim vremenima odnosi s američkim službama nastavljaju se i liče više jednoj igri nego suradnji. Izvješće specijalnih agenata CIC-a Louisa S. Caniglie i Williama Gowena, koje je odobrio Gono Morena 12. rujna 1947.[214], u njemu se spominje Draganović samo ukoliko je jedan njegov poznanik bio pridobiven od agenata CIC-a da se približi Paveliću i da pripremi njegovo eventualno hapšenje. Ostale tvrdnje agenta Gowena o navodnim visokim Pavelićevim vezama u Vatikanu, koje su kompromitirajuće za Vatikan i Katoličku Crkvu, djeluju kao agentska samohvala koja hrani maštu pretpostavljenih i u svakom slučaju trebala je opravdati, već prema potrebi, uspjeh odnosno neuspjeh hapšenja „of Subject".[215]

Kako je djelovanje američkih službi bilo višestrano, morale su često mijenjati svoje političke akcije i ciljeve. To se osobito osjetilo 1946./1947. kad je došlo do nepredviđenih međusobnih napetosti u politici Amerike i Britanije prema Jugoslaviji.[216] Američka politika je postala osjetljivija prema smrtnim presudama koje su pred narodnim sudovima u Titovoj Jugoslaviji bile na dnevnom redu. K tome se pridružila izjava američkog predsjednika Harryja S. Trumana od 12. ožujka 1947. kojom je najavio da je cilj američke politike zaustavljanje širenja komunizma u Europi. Sve je to bilo jedna neslužbena potvrda američko-britanskih razmirica, koje su se manifestirale i na odnos prema hrvatskim izbjeglicama.[217] Tomu je najvjerojatnije pridonijelo i držanje jugoslavenske vlade koja je kroz svoje sudstvo 1946. znala izricati samo smrtne presude skoro svim izručenim osobama, organizirati montirane procese, dati prizemljiti ili oboriti američke vojne zrakoplove. To je najbolje formulirao James C. Dunn, američki poslanik u Italiji kad je upozorio svoju vladu naglasivši da je cilj jugoslavenskih vlasti vratiti i eliminirati sve svoje političke protivnike.[218]

213 Branko Jelić, Memorandum to the British Foreign Office, (FO 371/57717: WR2070); ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 325-335.

214 William E. W. Gowen, Pavelic, Ante, CIC, A. P. O. 512, www.jerusalim.org.

215 „*PAVELIC's contacts are so high and his present position is so compromising to the VATICAN, that any extradition of Subject would deal a staggering blow to the Roman Catholic Church*". William E. W. Gowen, Pavelic, Ante, CIC, A. P. O. 512, www.jerusalim.org.

216 B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 215-224.

217 B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 224-225.

218 Foreign Relations of the United States (dalje: FRUS) 1947./IV., 786, B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 218-219.

Poslije ovih razmimoilaženja između Washingtona i Londona ostaje činjenica da je tijekom prve polovice 1947. prihvaćena ideja o iseljavanju hrvatskih izbjeglica (ustaša po američkim dokumentima, premda je među izbjeglicama bio vrlo mali broj ustaša) i drugih jugoslavenskih građana u prekomorske zemlje, koji su se dosad nalazili na crnoj listi Beograda. Da bi svi obavještajci bili informirani o novoj politici vlade u Washingtonu prema izbjeglim osobama (Displaced Persons) izdaje američki Protuobavještajni ured 7. srpnja 1947. „New Instructions 'Hands off'“ („Novi naputak: 'Ruke k sebi'“).[219] Dok je novi kurs američke politike bio u prilog izbjeglicama, Draganović nije mogao osjetiti neke veće promjene u postupcima američkih tajnih službi prema sebi. Naprotiv osjećala se jedna vrsta pojačane verbalne eskalacije prema Draganoviću.[220] Da li je to bila osobna osveta agenata koji nisu mogli puno poduzeti protiv uspješnog spašavanja izbjeglica od strane Draganovića ili pokušaj da se prikrije novi politički i obavještajni pravac u američkoj politici, teško je sada odgovoriti.

Zanimljiv je preokret politike američkih protuobavještajnih službi 1947./1948. kad su došle do zaključka da je Draganovićeva linija spašavanja ljudi bila jedna od najuspješnijih u Europi. Američke službe, da bi zaštitile ili spasile osobe koje su im pružile korisne usluge, prijašnje njemačke časnike i agente s nacističkom prošlošću, ratne zločince, vojnike i prebjege iz sovjetske zone, Ukrajince i Balte iz protuboljševičkih pokreta te dezertere iz redova Crvene armije, obratile su se Draganoviću i time neposredno Sv. Stolici za pomoć. Ovaj preokret američke obavještajne politike mogao je biti i djelo grupe dobro povezanih američkih časnika koja je radila iza leđa američke službene politike, no ostaje uvijek dio američke globalne poratne politike.[221]Allan Ryan, pravobranitelj i direktor ureda za

219 JN Greene & Hartman, July 14, 1947., New instructions „Hands off“, NA, 319, Entry 134 B, box 173, July 7, 1947. www.jerusalim.org.

220 Ovo se prvenstveno odnosi na izvješće od 26. studenog 1947., u kojem je Draganović u pravom agentskom žargonu bio nazvan „Pavelićevim alter egom“, sa zadaćom „koordinirati i upravljati ustaškim aktivnostima u Italiji“ i, po mogućnosti, „slati u Ameriku sve one koji su surađivali s Nijemcima i fašističkim okupatorima i zbog čega ih je Tito kažnjavao“. Capt. AFHQ LIAISON (FAI), DRAGANOVIC Krunoslav Stefano, AFHQ LIAISON OFFICE I.A.I. – RAAC, November 26,1947. www.jerusalim.org.

221 Paul E. Lyon and Charles Crawford, 12 July 1948., Rat Line from Austria to South America, Counter Intelligence Corps (430th CIC Detachment), City of Vienna, APO 777 US Army. Usp.: James V. MILANO – Patrick BROGAN, *Soldiers, Spies and the Rat Line. America's undeclared War against the Soviets*, Washington – London, 1995., 223-224.

specijalna istraživanja odjela za kriminalistiku u američkom pravosuđu, podnio je u kolovozu 1983. glavnom državnom tužitelju generalu Wiliamu Frenchu Smithu izvještaj o udjelu američkog CIC-a u spašavanju nacista, među njima i Klausa Barbieja, takozvanog „boucher de Lyon".[222] Zaključak Ryanova izvještaja bio je više nego ciničan: „*the evidence establishes that the 430th CIC in Austria had been using Father Draganovic's rat line for several years as a means of providing defectors and informants with a safe and secret passage out of Europe. This investigation yielded no evidence that the 430th CIC had used rat line as a means of escape for suspected Nazi war criminals*."[223] Drugim riječima: po izvješću gosp. Allana Ryana Klaus Barbie nije bio nacistički zločinac i američki CIC nije spašavao naciste premda se služio Draganovićevim kanalom! Što se zapravo dogodilo, moramo se priupitati. O tome su nam ostala dva svjedočanstva, prvo od Charlesa Crawforda od 15. lipnja 1948.[224] i drugo od Paula Lyona od 10. travnja 1950.[225] Posebno je zanimljivo svjedočanstvo Paula Lyona koji kratko opisuje cijelu pozadinu dogovora između 430. korpusa CIC-a i Draganovića te tok dogovorenih operacija: u ljeto 1947. operativni časnik Paul Lyon dobiva preko svojega nadležnog časnika CIC-a Jima Milana upute, koje su pripremili odgovorni časnici G-2 (Staff Section of AFHQ) USFA-a, da pronađe smještaj za „posjetitelje" (visitors), podrazumijeva se za prebjege iz Sovjetskog Saveza i njegove zone koji su bili na čuvanju kod 430. CIC-a, Njemačka. Prebjezi su postali opterećenje lokalnom američkom zapovjedniku budući da je sovjetska komanda saznala za njihov boravak u Austriji i Njemačkoj te zatražila njihovo izručenje. Lyon je po nečijem savjetu krenuo u Rim, tamo susreo bivšeg, nama nepoznatog slovačkog diplomata, koji mu je uspostavio vezu s Draganovićem. Operativni posao prebacivanja „visitorsa" iz Austrije u Rim obavljao je Charles Crawford, Lyonov suradnik i CIC-ov časnik. Stigavši jednom u

222 J. V. MILANO – P. BROGAN, *Soldiers, Spies and the Rat Line*, 201-209.

223 „dokazi potvrđuju da je 430. CIC u Austriji koristio štakorsku vezu oca Draganovića nekoliko godina kao sredstvo za pružanje sigurnog i tajnog izlaza iz Europe prebjezima i doušnicima. Ova istraga nije pružila nikakve dokaze da je 430. CIC koristio štakorsku vezu kao sredstvo za bijeg osumnjičenih nacističkih ratnih zločinaca, J. V. MILANO – P. BROGAN, *Soldiers, Spies and the Rat Line*, 207-208.

224 Paul E. Lyon and Charles Crawford, 12 July 1948., Rat Line from Austria to South America, Counter Intelligence Corps (430th CIC Detachment), City of Vienna, APO 777 US Army. J. V. MILANO – P. BROGAN, *Soldiers, Spies and the Rat Line*, 223-224.

225 Paul E. LYON, History of the Italian Rat Line, April 10,1950., HQ 430th CIC Operations, www.jerusalim.org; J. V. MILANO – P. BROGAN, *Soldiers, Spies and the Rat Line*, 224-227.

Rim, „posjetitelji“ su bili uručeni Draganoviću koji je imao za njih sigurna skloništa. Draganoviću je trebao biti od pomoći američki građanin Robert Bishop, nekadašnji agent OSS-a i šef za odabir Međunarodne organizacije za izbjeglice (International Refugee Organization – IRO) u Rimu. Imao je zadaću nabaviti potrebne dokumente i organizirati transport. Nastao je problem kad su primijetili da agent Bishop, zbog pretjeranog uživanja alkohola, ne samo da nije bio u stanju obavljati dogovoreni dio posla, već je kroz priče, u svojim lucidnim intervalima, dovodio u pitanje uspjeh cijele operacije.[226] Draganović vičan logističkim i administrativnim poslovima preuzeo je sve obveze IRO-a preko katoličkog (National Catholic Welfare Organization-NCWO), talijanskog redarstva, Ministarstva vanjskih poslova, južnoameričkih konzularnih odjeljenja, putnih agencija i tako spasio cijeli pothvat. Uvidjevši da je suvišno da „posjetitelji“ dolaze u Rim, Draganović ih je upućivao direktno u Genovu, gdje su nalazili pripremljenu cijelu dokumentaciju. Operativac Lyon je pošten kad spominje sve one poteškoće i moraliziranja od strane pojedinih američkih krugova koji su Draganovića držali za fašista i ratnog zločinca. Nato im je Lyon odgovorio: „and his (Draganovich) contacts with South American diplomats of a similar class are not generally approved by US State department officials, plus the fact that the light of security, it is better that we may be able to state, if forced, that the turning over of a DP to a welfare Organization falls in line with our democratic way of thinking and that we are not engaged in illegal disposition of war criminals, defectees and the like.“ Drugim riječima, predaja izbjeglica (DP) jednoj Dobrotvornoj organizaciji (NCWO) uklapa se u demokratska načela američkih razmišljanja te da nije riječ o protuzakonitom raspolaganju ratnim kriminalcima, izdajicama i sl.[227] Na kraju spominje Lyon Draganovićevu beskrupuloznost u ophođenju s novcem („is unscrupulous in his dealing concerning money“). Draganović se nije ispovijedao agentu Lyonu, što on radi s novcem koji je zaradio po dogovoru s njegovom američkom službom. On ga je trebao za jedan drugi „charity work,“ za prebacivanje hrvatskih izbjeglica u Južnu Ameriku.

226 Treba imati naumu da su tvrdnje pijanog gospodina Bishopa iz Ureda za odabir, koji je sebe smatrao spasiteljem Italije od komunističke opasnosti 1948., postale izvor spekulacija o stvaranju podzemnih vojska za obranu od komunizma. J. V. MILANO – P. BROGAN, *Soldiers, Spies and the Rat Line*, 226. Samo jedan mali primjer kako su nastajale glasine koje su se lijepile uz Draganovićevo ime.

227 Paul E. LYON, History of the Italian Rat Line, 10 April 1950., HQ 430th CIC Operations, www.jerusalim.org. J. V. MILANO – P. BROGAN, *Soldiers, Spies and the Rat Line*, 226.

Samo u siječnju 1948., kako navode izvori, prebacio je iz Njemačke 365 Hrvata brodom u Argentinu, drugim riječima mnogima spasio život, zahvaljujući svojem ugovoru s američkim CIC-om.[228]

Prelaskom iz Via Borgo Santo Spirito u Via Oslavia i kasnije u Zavod sv. Jeronima Draganović nije bio tako intenzivno praćen kao prijašnjih godina. Možda si je umišljao da su ga britanske i američke službe „pustile na miru." Djelomično je istina jer do 1959. imamo samo sporadične komentare i ocjene CIC-a o njegovim nastupima i radu. Tim više, kao što ćemo moći vidjeti, Udba je pojačala njegovo praćenje. U razdoblju između 1948. i 1958. Draganović putuje često po Europi i Americi, posjećuje hrvatsku dijasporu, radi znanstveno, angažira se politički oko stvaranja jedinstvenog hrvatskog političkog pokreta. Tako potpomaže 1950. osnivanje Hrvatskog narodnog odbora (HNO). Ovu grupu predvodio je dr. Branimir Jelić, koji je iz rata izišao nekompromitiran jer se nalazio u engleskom zarobljeništvu. Draganović sudjeluje u Münchenu osnivanju HNO-a u koji su bili izabrani umjereniji hrvatski ratni dužnosnici, intelektualnog profila i pravaške orijentacije: dr. Bauer, dr. Buć, dr. Frković, braća dr. Branko i dr. Ivan Jelić. Za predsjednika je bio izabran dr. Branko Jelić.[229] Svoju glavnu zadaću vidio je HNO u okupljanju svih pozitivnih političkih snaga u emigraciji, bez obzira na pripadnost bilo kojoj hrvatskoj demokratskoj stranci, u radu i borbi protiv komunističkog režima u domovini, s ciljem da se uspostavi suverena hrvatska država na njezinu cjelokupnom etničkom i povijesnom prostoru.[230] HNO je pozivao Hrvate da ne napuštaju domovinu, zalagao se za pravo povratka, široku autonomiju BiH u novoj hrvatskoj državi. Političke promjene u hrvatskoj emigraciji primjećuje i CIC i izvješćuje u kolovozu 1950. da političko približavanje između Draganovića i Mačeka ne uspijeva jer ga otklanja sam Maček. Draganović osniva u Rimu *Movimento Indipendente Croato* s ciljem da bude prihvaćen u pokret za Europsku uniju. No Draganovićev pokret je bio odbijen na europskom susretu, a Mačekov prihvaćen.[231] U srpnju 1952. javlja se CIC i žigoše ga kao „iznimno ambicioznog čovjeka, materijalista i bez ljubavi za onaj segment njegovih kolega koji se ne hrane

228 A. LUKINOVIĆ, „Bratovština Sv. Jeronima", 818, bilj. 93.

229 Božo VUKŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv iseljeništva,* Zagreb, 2001., 21-24.

230 Božo VUKŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv iseljeništva,* 22.

231 „However, this group was not accepted for participation in the recent congress of the European Union movement because the direction had already received the collaboration of representatives of Dr. Macek"., Report of 12. Juli and 16 August 1950., www.jerusalim.org. No, i ovo izvješće agenta CIA-e iz Rima ima okus kuhinje Udbe.

ustaškom ideologijom, ukratko, beskompromisan i opasan ekstremist“,[232] koji „ne poduzima poslove koji mu ne donose određenu financijsku korist“. [233] U kolovozu 1953. izvješćuje nepoznati izvor američkog CIC-a iz Rima da je Draganović „izgubio obraz u političkim, civilnim i crkvenim krugovima uključujući i Državno tajništvo Vatikana“, budući da je uzimao od izbjeglica 25.000 LIT po osobi, obećavajući im organizirati njihovo iseljenje.[234] Kako se vidi, vijest je tako sročena da želi ocrniti Draganovića moralno i ljudski, pred Amerikancima i pred Hrvatima. Tipičan posao Udbe! U sljedećem objavljenom izvješću tvrdi agent CIC-a da je Draganović pokušao za Božić 1954. u Kaiserslauternu dogovoriti namještenje hrvatskih izbjeglica iz Italije kao zaštitara američkih tvrtki.[235] Američki komentar na ovu vijest bio je pomalo naivan, naime, da je Draganović prije 1954. godine pokušao zasnovati vlastitu obavještajnu službu.[236] Premda ga američke i britanske službe u sljedeće četiri godine nisu uznemirivale, Udba ga je pratila postojano i postigla njegovo udaljavanje iz Zavoda sv. Jeronima 31. kolovoza 1958., što ni agentima CIC-a u Rimu nije promaklo.[237]

Krajem pedesetih godina Amerikanci postaju ponovno aktivni. Podizanje i jačanje dodatnih struktura njihove tajne organizacije *Gladio* u sjeveroistočnoj Italiji bilo je već duže u toku. Svaka nova i provjerena

232 „He is an extremely ambitious man, materialistic and without love for that segment of his fellow man who does not nourish Ustasha ideology, in short, an uncompromising and dangerous extremist”. Dr. Krunoslav Draganovic, 24 July 1952., www.jerusalim.org. Ovaj porazni opis potječe, bez sumnje, iz zavidne i Draganoviću vrlo bliske kleričke sredine. Istovremeno ovo je jasno svjedočanstvo da su se agenti CIA-e približili veoma blizu Zavodu sv. Jeronima i Bratovštini. Izvor denuncijacija mogao je biti zagrebački svećenik dr. Lončarić, koji Draganovića nije mogao podnijeti.

233 „It should be borne in mind however, that Subject took no interest in business which did not concern Ustashi and Nazis and, which did not yield him a particular financial benefit”. Dr. Krunoslav Draganovic, 24 July 1952., www.jerusalim.org. I ovo, nimalo laskavo mišljenje, dolazi iz razočarane ili ljubomorne hrvatske sredine.

234 „The report further states that Draganovic has lost face in political, civilian and ecclesiastical circles, including the Vatican Secretariat of State”. Irregular Activities of Krunoslav Draganovic, 28 August 1953., www.jerusalim.org.

235 „Topic of conversation was allegedly how to intensify the arrival of Croatian refugees from Italy to the guard companies in Kaiserslautern”. Attempt to Penetrate US Guard Companies, www.jerusalim.org.

236 „on his own intelligence network”. www.jerusalim.org.

237 „The priest Krunoslav Draganovic being asked to leave the College of St. Jerome of the Illirici”, Dismissal of Krunoslav Draganovic from San Girolamo, November 19, 1958., www.jerusalim.org.

informacija iz zemalja Varšavskog pakta i komunističke Jugoslavije bila je više nego poželjna. Stoga je ovih godina američko zanimanje za Jugoslaviju bilo poraslo i javila se potreba za dodatnim obavještajnim izvorima, neovisnim o agentskoj mreži u Beogradu i po cijeloj Jugoslaviji. Netko, najvjerojatnije koji stariji časnik CIC-a iz poratnih godina u Rimu, došao je ponovo na Draganovićevo ime. Novi kontakt s njime trebao je uspostaviti ogranak NATO-ove/američke vojne protuobavještajne službe pri SETAF-u (Southern European Task Force) u Veroni u proljeće 1959. Još prije nego je služba SETAF-a stupila s njime u dodir, zatražila je 13. travnja 1959. Draganovićev dosje od CIA-e preko američkog poslanstva u Rimu. Odgovor je stigao iz 15. travnja 1959. iz Bad Cannstatta kod Stuttgarta. Poslani dosje bilo je u stvari sažeto izvješće nekadašnjih agenata CIC-a Muddaija Gowena, iz studenog 1947. Draganovićev dolazak u Rim 1943. rezimiran je u primitivnom agentskom žargonu: došao je u Rim da putem svojih dobrih veza u Vatikanu poradi na orijentaciji Hrvatske prema Zapadu a ne prema Istoku.[238] Priča o reaktiviranju Draganovića počinje ovako: agent protuobavještajne službe SETAF-a, „Franco" iz Verone dolazi u Rim, susreće se sigurno s rezidentom CIA-e u Rimu i traži Draganovića u Zavodu sv. Jeronima. Kako ga tu nije mogao naći, jedan od prisutnih svećenika „a young looking priest of approximately 40 years of age" daje mu, poslije dužeg oklijevanja i ispitkivanja, broj telefona i adresu Draganovića. U isto vrijeme Draganović dobiva od spomenutog svećenika ime agenta, adresu i telefonski broj pansiona u Via Po. Agent „Franco" i Draganović sastaju se istu večer. Draganović izjavljuje da je posvetio svoj život borbi protiv Tita. Kada ga je agent „Franco" pitao kako on, svećenik, može potrošiti toliko svojega vremena na borbu protiv režima, Draganović odgovara da je on stavio interese svoje zemlje ispred svoje crkve.[239] U dugom razgovoru agent ga je pitao dalje da li bi pomogao oko prikupljanja informacija o Jugoslaviji, Draganović odgovora da bi ako „Franco" pokaže poštovanje prema onome što Draganović radi. Tom prilikom on spominje da ima puno izvora u svim dijelovima Jugoslavije, da se bavi obavještajnim radom od 1943. i da nikada nije izgubio svoje

238 „This move was alleged to … to be instrumental in working the orientation of Croatia toward the West rather than toward the East". CO, 66th CIC Gp, Bad Cannstatt, Germany to CG, SETAF, Verona, Italy, 16 April 1959. www.jerusalim.org.

239 „Draganovic stated that he has dedicated his life in the fight against Tito and when asked by Franco how he, a priest, could spend so much of his time in the fight against a regime, Draganovic replied that he placed his country before his church". The Re-Recruitment of Krunoslav Draganovic, 2 May 1959., www.jerusalim.org.

izvore zahvaljujući svojim sigurnim kanalima za vezu. Agentu „Francu“ postaje jasno da Draganović ne želi otkriti svoje izvore i ne inzistira više. Iza toga postavlja pitanje novčanih usluga, na što je Draganović odgovara: Trebaju se platiti troškovi osobama koje ulaze u Jugoslaviju ili izlaze iz nje. Za sebe ne traži ništa jer ne želi plaću za svoju borbu protiv Titova režima, novac bi primio jedino za troškove svojih protujugoslavenskih publikacija. Draganović se nije mogao suzdržati a da se ne pohvali kako je uvijek raskrinkavao svećenike u Sv. Jeronimu, koje je tamo postavljala kao svoje uhode Titova Udba.[240] Nakon razgovora, koji je trajao dva i pol sata, dogovore se o daljnjoj suradnji, ako nadležni agenti prihvate. Agent „Franco“ je napisao pozitivan izvještaj o susretu u Rimu i predstavio Draganovića kao lukava, vrlo inteligentna, iskrena i direktna čovjeka koji nosi u sebi veliku mržnju protiv Tita i komunizma. Ocijenio je da bi Draganović bio vrlo koristan njegovoj jedinici.[241]

U sljedećem susretu, u Veroni 29. svibnja 1959., bio je prisutan stariji časnik SETAF-a pod imenom „Sardi“ i razgovaralo se na „srpsko-hrvatskom“ jeziku, što je jasan podatak da je časnik imao jugoslavensko podrijetlo. Amerikanci su bili prvenstveno zainteresirani za uspostavu kontroliranih operacija u Jugoslaviji uz pomoć Draganovićeve organizacije, tj. uspostaviti špijunsku mrežu za prikupljanje vojnih, privrednih i političkih informacija. Amerikanac je bio posebno zainteresiran za detaljnije vojne informacije. Draganović je odglumio, premda ne raspolaže sredstvima i ljudima za takve informacije, da se takve informacije mogu vježbom/treningom dobiti, s čime se složio i agent „Sardi“.[242] Sa svoje strane imao je Draganović i svoje želje i planove koje je sročio u tri točke: 1. Oslobođenje

240 Franco, Draganovic, Krunoslav (U), Headquarters, Detachment B, APO 168 US Army, XOR: 0/0214. Ova izjava Draganovića, ukoliko je točna, postavlja važno pitanje, tko su bili ti svećenici. Mali je broj svećenika, koji su došli neposredno poslije rata u Zavod sv. Jeronima. Stoga je vrlo lako utvrditi identitet onih osoba koje su mogle surađivati s Udbom. www.jerusalim.org.

241 „Draganovic impressed Franco as being very astute, very intelligent, sincere and straightforward. He is blunt in his speech and does not mince words. He has an immense hatred of Tito and the Communist regime in Yugoslavia“. www.jerusalim.org. Agent Handler's Comments and Recommendations, May 2, 1959. www.jerusalim.org.

242 „Sardi" explained that he was interested primarily in OB information, then secondary economic and political. Draganovic informed Sardi that his organization and his contacts were not trained in the gathering of OB information, but that it could be done with training. Sardi agreed with him that training would have to be conducted". Report by Senior Agent "Sardi", Subject : Draganovic, Krunoslav, 29 May 1959. www.jerusalim.org.

Jugoslavije od komunizma, 2. Briga o potrebama naroda prije bilo čega drugoga, 3. Nakon što je oslobođen od komunizma, sam narod izabire svoje vođe, stranke ili frakcije. On želi da jugoslavenske republike provedu plebiscit o budućnosti zemlje.[243] Ovi, namjerno pretjerani Draganovićevi zahtjevi, koje ni Bijela Kuća, ni Kapitol, ni Pentagon nisu mogli ispuniti, nisu smeli agenta „Sardija" koji je i dalje strpljivo slušao što Draganović zahtijeva. Draganović je tražio poseban ugovor s Vladom u Washingtonu da se tako postupa kad se Hrvatska jednog dana oslobodi od komunizma. Jedan takav ugovor bio je potreban za suradnju njegove „organizacije" s američkom službom.[244] On se sad mora vratiti u Rim i dogovoriti se s odgovornima svoje „organizacije" i da će poslati memorandum koji će sadržavati sve informacije za što se njegova „organizacija" zalaže, što ona može pomoći Americi i što zahtijeva za učinjene usluge. Kad dovrši memorandum, poslat će ga „Sardiju" za dostavljanje višim američkim uredima.[245] No, na Draganovićevoj listi želja stajale su još tri „poslastice" koje ne trebaju nikoga zbuniti tko pozna Draganovića. Kao prvo, tražio je da svi američki agenti koji putuju u Jugoslaviju ili iz nje izlaze trebaju biti prijavljeni Draganoviću i njegovoj „organizaciji" za dostavljanje i iznošenje pošte budući da on i njegova „organizacija" ne žele da pisma budu slana iz inozemstva iz sigurnosnih razloga.[246] Kao drugo, zahtijevao je da ga agenti ili njihovi pretpostavljeni povežu s američkim konzulatima po Europi koji će se njime konzultirati prije nego daju ulaznu vizu jednom Jugoslavenu (an individual Yougoslav) budući da su Amerikanci uselili mnoge loše ljude u svoju zemlju, a spriječili ulazak dobrima.[247] Kao treće, Draganovićeva omiljena želja, da mu Amerikanci pribave nepopunjene

243 „..the objectives were given as follows: 1. A free Yugoslavia from the Communist regime. 2. The needs of the people looked after first before anything else. 3. The people themselves select and determine the ruling power, party or faction when liberated or freed from Communism. His organization itself desires a plebiscite, made of the six Yugoslav Republics. www.jerusalim.org.

244 „Draganovic stated that this agreement would not have to be a so-called pact or treaty, but if would have to be written up and signed by some high responsible American Government official in Washington". www.jerusalim.org.

245 „He stated that when it was completed he would submit it to Sardi for transmittal to higher offices". www.jerusalim.org.

246 „Draganovic stated that he or his organization does not desire to mail anything from outside the county". www.jerusalim.org.

247 Drugim riječima, po mišljenju agenta „Sardija", Draganović bi postao onaj koji prosuđuje koje se i kakve jugoslavenske izbjeglice mogu useliti u Sjedinjene Države. www.jerusalim.org.

jugoslavenske osobne i putne isprave (blank Yugoslav identity and travel documents) kako bi ih ljudi iz njegove „organizacije“, studenti, vojne osobe i drugi mogli koristiti za lažno identificiranje. Drugim riječima, on zna da to američke obavještajne službe mogu i rade i ne bi im trebalo predstavljati problem ako se pošalje diplomatskom poštom.[248] Agent „Sardi“, kao dobro školovan obavještajac, saslušao je sve Draganovićeve želje i otvorio jednu novu mogućnost koja je starog „Majstora“ prvi put u ovom razgovoru učinila malo nesigurnim: u slučaju da služba SETAF-a i Vlada ne bi mogle ispuniti sve ili neke od uvjeta iz budućeg ugovora, on, „Sardi“, koji je razumio Draganovićevu igru, bio bi voljan na svoju ruku („on a personal basis”) surađivati s njime. Ovaj prijedlog učinio se Draganoviću vrlo riskantan i odmah se ogradio: on pozna samo kulturni i socijalni rad i ne može posvetiti vrijeme za prikupljanje informacija koje predlaže „Sardi“.[249] Međusobno prepucavanje, ispitivanje terena i mogućnosti bilo je iscrpljeno. Američki zaključak je bio: početni kontakt s Draganovićem otkrio je da je on vrlo inteligentan ako ne i mudar političar. On i njegova organizacija imaju cilj i žele ga ostvariti na bilo koji način.[250]

Svojim blefom, koji je više sličio jednom kockarskom pothvatu i svojim iluzornim zahtjevima, koji su još iluzornije morali djelovati na više časnike SETAF-a, prof. Draganović je impresionirao, no nije uvjerio. Po njegovim zahtjevima američka vojna protuobavještajna služba bi radila za njega i njegovu „organizaciju“ a ne obratno, on i njegovi ljudi za službu SETAF-a. Američki časnici su brzo shvatili da on nije imao svoju „organizaciju“ i da je on bio usamljeni stepski vuk, ali zanimljiv, dobro obaviješten i koristan igrač. Obećani memorandum Draganović nije napisao i uručio, kako je bilo i očekivati. Time su uvjeti za suradnju u velikom stilu, kako je Draganović predlagao, sami od sebe propali. Propali su, ne zato što su Amerikanci odbili potpisati, već zato što se Draganovićev pokusni balon, pod teretom iznesenih zahtjeva i želja, sam rastopio. No, Draganović je istovremeno saznao što želi i može dati SETAF. Pa ipak Amerikanci su bili voljni surađivati s Draganovićem na privatnoj bazi

248 „He stated that he knows our intelligence facilities could obtain such documents and send them out of Yugoslavia through the use of the US diplomatic pouch”. www.jerusalim.org.

249 „Draganovic stated that he is only familiar with cultural and social work and would not be able to devote time and effort to the gathering of information as outlined by ‘Sardi’“. www.jerusalim.org.

250 „Initial contact with Subject, disclosed that he is a very intelligent if not shrewd politician. He and his organization have a goal and they want to attain that goal by any means“. www.jerusalim.org.

kad nije bilo moguće surađivati s njegovom „organizacijom". Do dogovora o osobnoj suradnji je došlo na sastanku 8. srpnja 1959. Agent „Franco" je bio uvjeren da će Draganović obavljati svoj posao dobro, ne samo iz uvjerenja već zbog svoje komotnosti i dodatne zarade.[251] Po daljnjem svjedočanstvu agenta „Franca" Draganović je držao „Tita za bezubnog tigra koji ne plaši više ljude".[252] Tom prilikom zatražene su informacije u devet točaka koje Draganović nije mogao nikada sam saznati i pružiti zbog njihove tehničke naravi. No, Draganović je imao u svojoj blizini tehnički verziranog suradnika i agenta Savezne Udbe Milana Varoša, koji mu je mogao pomoći i o kojem će biti dolje govora. Da je došlo do privatne suradnje, pokazuje i platna lista u kojoj stoji da je Draganović od svibnja 1959. do srpnja 1960. primio 830. 000 Lit i 25 US $. Koliko je to bilo vrijedno u ono doba? Prosječna mjesečna plaća jednog Talijana u 1960. godini bila je 47.000 Lit. Znači da je Draganović u ovom razdoblju dobivao skoro duplu plaću u usporedbi s prosječnim talijanskim namještenicima.[253] Draganović je trebao novac najprije za sebe. Poslije izlaska iz Sv. Jeronima 31. kolovoza 1958. stanovao je privatno. Zavod mu je plaćao još jednu godinu stanarinu i druge troškove. No, mons. Kokša mu je 1959., zbog internih nesuglasica, uskratio daljnje plaćanje stana i režija i Draganović je morao tražiti druge izvore za izdržavanje. Ugovor s američkom službom bio je za njega idealno rješenje.[254] Od travnja 1960. Draganović nije bio više plaćan za svoje informacije već je primao redovnu mjesečnu plaću od 60.000 Lit.[255] Surađivao je pod raznim tajnim imenima, od kojih se spominju Professor, Dott. Fabiano i Dynamo. Suradnja je završena 23. siječnja 1962. „s predrasudom (with prejudice)".[256] Po izvještaju američke protuobavještajne službe najvažniji razlozi za prekid suradnje bili su pitanje sigurnosti, nedostatak kontrole,

251 „Franco is convinced that Dynamo (Draganovic! op. autora) is in this business not only for his conviction but also because of the personal comforts an extra income can provide him with. He will do his best to continue his relation and to assure this income". Dottore Dynamo, July 8, 1959. www.jerusalim.org.

252 „Tito was a toothless tiger who no longer frightens people". Dottore Dynamo, July 8, 1959. www.jerusalim.org.

253 Krunoslav Draganovic's Pay Records from US Intelligence, 1959-1960, www.jerusalim.org.

254 Vidi gore bilj. 94 i uz to pripadajući tekst.

255 Krunoslav Draganovic's Pay Records from US Intelligence, 1959-1960, www.jerusalim.org. Vidi gore bilj. 94 i uz nju odgovarajući tekst.

256 Termination Files of Krunoslav Draganovic Februar 7, 1962, www.jerusalim.org.

preupoznat s obavještajnim osobljem službe i njezinim aktivnostima,[257] pretjerani novčani zahtjevi kao i zahtjevi za američku potporu hrvatskih organizacija kao dio djelomičnog plaćanja njegove suradnje.[258] Znači Draganović je kroz svoj vješto smišljeni blef sklopio sa SETAF-om kudikamo povoljniji i unosniji ugovor za sebe i za hrvatsku causu nego što je to imao SETAF za američku stranu. Prevedeno u trgovačko-politički jezik: Draganović je, po mišljenju Amerikanaca, više primao nego što je isporučivao![259] Sljedećih godina američka CIA neće više izvješćivati o Draganoviću do njegova nestanka, tj. njegova pojavljivana u Jugoslaviji u studenom 1967., pozivajući se na pisanje New York Timesa od 10. studenog 1967.[260]

Uz dodire s vatikanskim, talijanskim, britanskim, američkim i njemačkim obavještajnim službama Draganović je imao svoja gorka i sudbonosna iskustva i s Titovim službama Oznom i Udbom. Poslije svibanjske katastrofe 1945. u Italiju se uselilo između 10.000 – 15.000 Hrvata. Već od 1941. žive brojni internirci u talijanskim logorima. Odmah poslije svojega osnivanja Ozna nameće ovim ljudima svoju komunističku promidžbu.[261] Njezin rad primjećuje Draganović, koji se osjeća kao opunomoćenik Hrvatske države u Rimu, a ne kao predstavnik NDH-a, i već u siječnju 1946. opisuje hrvatske protumjere. One su se sastojale u nadzoru aktivnosti Srba i „jugoslavena“ uopće, u nadzoru djelovanja

257 “too knowledgeable of unit personnel and activity”, www.jerusalim.org.

258 www.jerusalim.org.

259 www.jerusalim.org.

260 Priest, Termed War Criminal, Back in Yugoslavia, November 11, 1967, www.jerusalim.org.

261 Titovom naredbom od 13. svibnja 1944. bilo je osnovano Odjeljenje za zaštitu naroda (Ozna). Udba - Uprava državne bezbednosti (sigurnosti) nastala je preuređenjem Ozne u ožujku 1946. Rad Ozne/Udbe bio je vrlo rano primijećen kako u hrvatskoj emigraciji tako i kod savezničkih obavještajnih službi. Tako Draganović u jednom pismu od 27. veljače 1946. izvješćuje kratko o djelovanju Ozne u Italiji. Usp.: J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svome radu u Italiji“, 605. Razne američke obavještajne službe u Italiji vodile su vrlo pregledan popis skoro svih aktivnosti Ozne/Udbe i njezina osoblja, što se danas može konzultirati u američkim arhivima: NA Entry A1-134A, Box 142, OZNA Activity in Italy, 6 August, 1946.; UNRRA Employees in Italy Reported as Members of Yugoslav OZNA, 6 August, 1946.; Counter Intelligence Corps, Rome Detachment, Zone Five, APO 512, March 4,1947. Ozna se bila uvukla na važna mjesta u uredima *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (UNRRA) te nastojala da se pomoć dijeli prvenstveno komunističkim, židovskim i srpskim istomišljenicima.

Ozne u Italiji te u uspostavljanju ozbiljnih i sigurnih veza s domovinom.[262] U pismu Lovri Sušiću od 27. veljače 1946. Draganović navodi da se Ozna pokušava ubaciti u emigrantske skupine i da je već „probušila HSS-ovačku grupu", dok kod nacionalno orijentiranih skupina to još nije postigla. Promidžba Ozne sastoji u tome što, putem letaka i razgovora kroz logorsku žicu, želi pod svaku cijenu povratiti izbjeglice i vojnike iz logora u „oslobođenu domovinu" Jugoslaviju. Draganović govori posebno kako Ozna sije mržnju u hrvatskim redovima između Mačekovih i ustaških strujanja o ubojstvima koja je Ozna počinila u Trstu: ubojstvo bojnika Despota i odvjetnika Protulipca i još oko dvadesetak drugih mrtvih. On pripisuje Ozni i Antikomunističkom komitetu (ABC) u Trstu, jednoj organizaciji u sastavu Ozne, koji su putem infiltracije htjeli paralizirati svu antikomunističku djelatnost hrvatske emigracije.[263] Agenti Titove Ozne/Udbe počeli su vrlo rano poklanjati svoju pozornost hrvatskoj poratnoj emigraciji u Italiji, Draganoviću na poseban način. Draganović ne govori nigdje da je i sam praćen od Ozne. Ne znamo da li to čini iz neznanja ili ne želi priznati da je i on „probušen". Najstariji podatak da ga je Ozna počela pratiti treba tražiti u krađi rukopisa iz njegova ureda u dalekoj 1945./1946. godini. Naime u doba svibanjskog sloma 1945. napustio je Zagreb Zvonimir Katalenić, književnik i namještenik Hrvatske obavještajne službe. Pretpostavlja se da je on bio taj koji je, nakon svojega dolaska u Rim, sastavio *Kratki prikaz političkih prilika u Hrvatskoj od jeseni 1943. do 1. svibnja 1945*., s nadnevkom od 24. svibnja 1945. i uručio ga Draganoviću. Danas se taj primjerak čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu s potpisom „Janko", što je uobičajeni pseudonim agenata Ozne/Udbe.[264] Drugi primjerak *Prikaza* nalazio se u posjedu prof. Jere Jareba u Americi, koji je on dobio od Josipa Bosiljevića, Draganovićeva poslijeratnog suradnika u Italiji, koji se kasnije preselio u Cleveland. Po svoj prilici „agent Janko", ili neki drugi Draganovićev suradnik, uzima taj dokument iz Ureda Bratovštine sv. Jeronima u Rimu, gdje je Draganović čuvao u to vrijeme službene i privatne spise, i prosljeđuje ga u centralu u Zagreb.[265]

Kroz pitanja službenika Udbe postavljenih Draganoviću, prilikom

262 J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svome radu u Italiji", 602.

263 J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svome radu u Italiji", 605; V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine,* 2., 339.

264 HDA, MUP RH 013.1.17. *Puč Lorković - Vokić*; N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković*, 379-388.

265 N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković*, 379, bilj. 55.

njegovih ispitivanja u Beogradu/Sarajevu 1967. postaje očito da su se oni mogli služiti bogatim arhivskim materijalom iz poratnih godina, iz kojeg se vidi kako je praćen on i cijela hrvatska politička emigracija. Kao dobar primjer mogu poslužiti pitanja upućena za razjašnjenje uloge mons. Norberta Perinija, nadbiskupa Ferma od 1941. do 1976., o jednom njegovu nastupu. Naime, Draganović je posjećivao redovito, zajedno s ostalim hrvatskim svećenicima, logor Fermo, u kojem je bilo preko 2200 izbjeglica, većinom Hrvata.[266] Za vrijeme tih posjeta obratio se nadbiskupu Periniju i uspio ga upozoriti na teški položaj hrvatskih izbjeglica, na sve progone, izručenja i zlostavljanja od strane savezničkih službi i suradnika Ozne. Na to je Perini posjetio logor i pod svečanom misom održao vatrenu propovijed protiv komunističkih zločina te istakao pravo Hrvata na dostojan život u svojoj domovini i samostalnoj državi. Bilo je posve normalno da jedna takva propovijed duboko pogodi prisutne agente Ozne, koji su to morali slušati, i žestoko razljuti nove vlastodršce u Zagrebu i u Beogradu, koji su Perinijev nastup tumačili kao službeni stav Vatikana.[267]

Draganovićev rad na spašavanju civilnih i vojnih bjegunaca iz Hrvatske i drugih dijelova Jugoslavije i Europe, bez razlike vjere i nacionalne pripadnosti, političkog uvjerenja i političke prošlosti, uznemiravao je komuniste i njihove tajne službe u Jugoslaviji. Oni su se najviše bojali svjedočanstava preživjelih svjedoka o počinjenim komunističkim zločinima. Stoga su nastojali, po mogućnosti, sve te svjedoke uhapsiti i povratiti u Jugoslaviju, gdje su slijedili montirani politički ili izdajnički procesi, koji su redovito završavali strijeljanjem ili doživotnom robijom.[268] Kroz bezbrojne susrete s hrvatskim izbjeglicama

266 Fermo u Markama je bio jedan od brojnih savezničkih izbjegličkih logora u Italiji, u kojem su brojni Hrvati našli prolazni smještaj nakon sloma NDH-a i dolaska komunista na vlast. Premda su živjeli u stalnom strahu od izručenja u Jugoslaviju, uspjeli su organizirati minimalno dostojan i normalan život. U logoru je bilo organizirano 5 škola i tečajeva, jedna gimnazija, više radionica kućne radinosti, izvrstan pjevački zbor i vrlo jak nogometni klub. Logor je imao neku vrstu svoje samouprave. Tu su se nalazili, pored ostalih, Stjepan Horvat, rektor Zagrebačkog sveučilišta i Dušan Žanko, književnik i diplomat, koji je stajao na čelu logora. Usp.: J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svome radu u Italiji“, 605. Komandant logora Fermo bio je britanski bojnik (major) White. B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 155-158.

267 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 142-145.

268 Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, „Vrijeme političke represije. ‘Veliki sudski procesi’ u Hrvatskoj 1945.-1948.“, Časopis za suvremenu povijest 25 (1993.), 1-23.

i prikupljanje njihovih svjedočanstava o stradanju hrvatskog naroda pod komunizmom i na bijegu pred njegovim „blagodatima", Draganović je postao prvi i najopasniji svjedok u Europi protiv Titova režima i njegovih zločina. Njegove najavljivane i pripremane publikacije o Bleiburgu prijetile su, poput Damoklova mača, „humanom i demokratskom licu" jugoslavenskog komunizma. Da bi ga se riješili, uklonili ili neutralizirali za sva vremena, Ozna/Udba je isprobala više scenarija. Prvo je poradila da se proglasi ratnim zločincem i da se izruči Jugoslaviji. Naravno da ga je *Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača,* na prijedlog Udbe, brzo proglasila ratnim zločincem budući da je kao zamjenik ravnatelja Ureda za kolonizaciju bio „odgovoran" za stradanje djece s Kozare 1942. Vlada u Beogradu diplomatsko-vojnim zahtjevom od 26. srpnja 1947. traži od Saveznika njegovo izručenje u Jugoslaviju.[269] Naime, u pohodu udruženih njemačko-ustaško-četničkih snaga na ustanike na Kozari, u lipnju 1942., stradalo je dosta partizana, odraslih osoba i na žalost puno djece. Što je bilo najgore, u sabirne logore po NDH-u bilo je odvedeno nekoliko tisuća, pretežno srpske djece.[270] U optužnici stoji da su navodno dva svjedoka vidjela svećenika Draganovića u krvavoj akciji na Kozari u kojoj je Zavod za kolonizaciju igrao ključnu ulogu u napadu na stanovništvo. Ova zločinačka optužba bazirana je neutemeljeno na tome da je Draganović u tom trenutku bio dopredsjednik Zavoda za kolonizaciju.[271] No savezničke službe, koje su u to doba uspješno surađivale s Draganovićem, nisu povjerovale ovim optužbama Beograda. Možda su ga Saveznici još trebali za njihove dvostruke ciljeve kao mamca

269 Public Record Office Foreign Office London (dalje: PRO FO), 371 67387. U Arhivu Jugoslavije u Beogradu nisam mogao naći potvrdu o proglašenju Draganovića ratnim zločincem niti neku optužnicu protiv njega iz toga vremena. Možda je to bila Udbina namještaljka? Usp.: M. AARONS – J. LOFTUS, *Unholy Trinity*, 97.

270 O stradanju i spašavanju djece s Kozare treba pogledati: *Dnevnik Diane Budisavljević 1941-1945.* Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2003.; J. BATELJA, *Blaženi Alojzije Stepinac, 1.*, 264-267.

271 M. AARONS – J. LOFTUS, *Unholy Trinity*, 97. Ovdje ova dvojica autora, u njihovu djelomično paranoidnom natjecanju u ocrnjivanu Hrvata, Vatikana i Draganovića, preuzimaju sve optužbe i podmetanja Udbe bez ikakve rezerve i kritičnosti. Njima se pridružuje i talijanski duo ADRIANO – CINGOLANI te bez ikakve kritičnosti preuzimaju tvrdnje Aaronsa i Loftusa. Usp.: P. ADRIANO – G. CINGOLANI, *La via dei conventi*, 369-375.U fasciklu Udbe o Draganoviću stajao je nekad prilog: Prof. Draganović u Zavodu za kolonizaciju. Gospodin Akmadža nije ga pronašao u Arhivu Počasnog bleiburškog voda. Ja tragam za njim. Možda su tu bili skupljeni dokumenti koji su poslužili za proglašenje Draganovića ratnim zločincem. Usp.: M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 122.

za otkrivanje preostalih hrvatskih ratnih bjegunaca ili kao vrlo koristan izvor za praćenje stanja u Titovoj Jugoslaviji ili nisu htjeli ispuniti želje Udbe.[272]

U daljnjem kontekstu pokušaja Udbe da eliminira Draganovića treba spomenuti i onaj slučaj u Trstu iz 1952. godine. Naime vraćajući se iz logora San Sabba, velikom centru izbjeglih Hrvata, presreli su ga agenti Udbe i pokušali oteti i po mogućnosti prebaciti u Jugoslaviju. No spasila ga je sreća da ga je pratila, protiv njegove volje, grupa hrvatskih izbjeglica iz logora i tako spriječila otmicu. Tom je prilikom nastala njegova šaljiva poskočica: „Mene ne mogu skratiti za glavu, jer je uvijek nosim u torbi.“[273] Izgleda da su fizičke eliminacije bile uobičajena praksa Udbe.[274] Slično je potvrdio jugoslavenski generalni konzul u Rimu Slavko Aleksić, zet Jovanke Budisavljević, Titove žene, koji je dobro znao, kako se naručuju ubojstva. Aleksić je početkom šezdesetih godina po Rimu širio vijesti da su mu se nudili dobrovoljci spremni likvidirati Draganovića za male novce. Odbio je s „humanitarnim“ obrazloženjem: Draganović ne vrijedi skandala koji bi izbio u Rimu nakon njegova ubojstva. Poticao je na daljnju mržnju protiv Draganovića šireći po Rimu krvave ratne vijesti, Draganović je klao malu djecu.[275]

272 Draganović u svojim Sjećanjima, pisanim u Vrhbosanskoj bogosloviji pred kraj svojega života, spominje, da ga je Simon Wiesenthal prvi proglasio ratnim zločincem u ljubljanskom *Delu* 1965. To znači, ako istinu nije prešutio, da nije znao za jugoslavenski nalog za hapšenje kao ratni zločinac. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 364-365.

273 Milan SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903.-1983.)“, Jure BOGDAN (ur.), *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001)*, Rim, 2001., 851.

274 Draganović nabraja 36 pokušaja otmice Hrvata u Trstu, koji su svršili s dvadesetak mrtvih glava. Usp.: J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svome radu u Italiji“, 605.

275 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 365-366; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 41. Da je Ozna/Udba rado ubijala po Italiji, potvrđuju dva slučaja: 1. Ubojstvo zagrebačkog odvjetnika i predsjednika Orlova Ive Protulipca u Trstu 31. siječnja 1946. Počinitelj, po nalogu Ozne, bio je dvadesetogodišnji Gino Benčić sa Sušaka. Usp.: „Last Letter from Ivan Protulipac: Material Supplied for the Counter Intelligence”, (WO 204/11574: 227A-E), objavljeno, u: B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 314-322. 2. Ubojstvo Drage Jileka, čelnika Ustaške vojnice u NDH-u, na ulici pred njegovim stanom u Rimu, koji mu je našao Draganović, 16. ožujka 1949. Ubojstvo je ostalo misteriozno budući da je na ulici pronađena velika lokva krvi, što upućuje na smrtonosni udarac, no tijelo nije nikad pronađeno. Ako je Jilek napad preživio, bio je sigurno prebačen u Beograd, gdje je dokrajčen. Udbine ili slične publikacije potvrđuju indirektno njegovo umorstvo. Uz njegovu smrt usko je povezan poznati jugoslavenski diplomat i političar, inače poratni pročelnik zadarske Udbe, Budimir Lončar. Usp.: B. VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, 465-467; B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 311-312.

Uz ove kriminalne metode Udba je počela tražiti i upotrebljavati inteligentnije i možda još učinkovitije načine da spriječe Draganovićeva rodoljubna nastojanja oko podupiranja hrvatske poslijeratne emigracije. U lipnju 1949., u dva broja zagrebačkog Vjesnika proglašava ga Udba špijunom, koljačem, ustašom i ratnim zločincem. Novinarski prilog je napisao tadašnji hrvatski novinar, pjesnik, križar, duboki obožavatelj sada blaženog Ivana Merza i katolički stipendist, Ante Jerkov iz Rima, naravno pod pseudonimom.[276] Poslije razotkrića Jerkova i njegova gubitka zaposlenja na sveučilištu Pro Deo, Udba gubi trenutno povjerljiv pristup Draganoviću. Da bi to nadoknadila, počela je spremati novo i inteligentnije približavanje i učiniti ga vrlo korisnim za Jugoslaviju a štetnim za hrvatsku emigraciju. Poznavajući Draganovićevu emotivnu povezanost s voljenom Bosnom, s njezinim običajima, ljudima i „divanom", ona mu se ovaj put približava s humane, kulturne i emotivne strane i namješta u njegovu blizinu vrlo sposobnog i školovanog agenta Miroslava Varoša.[277]

276 Ante Jerkov (Polača kod Zadra 1922.-Rim 2003.), sin jugoslavenskog žandara, pohađa školu u rodnom mjestu, gimnaziju u Valjevu, kamo je po kazni bio premješten njegov otac. U Zagrebu započinje studij medicine, piše pjesme i prozu te radi kao novinar za križarski list Nedjelja. 1944. biva mobiliziran, preživljava rat i odlazi u Italiju, u Rim. Po njegovim kasnijim izjavama talijanskim prijateljima on se pred kraja rata pridružio NOP-u i titoizmu, kojima je ostao vjeran do smrti. Najvjerojatnije stupa pri kraju rata u službu Ozne, koja ga šalje u Rim. U Rimu promovira i počinje predavati na crkvenom sveučilištu Pro Deo. Poslije novinskog napada na Draganovića bio je raskrinkan i isključen sa sveučilišta i iz Katoličke akcije. Stoga je zaprijetio Draganoviću pred p. Sakačom, „da će se grdno osvetiti", što je u više navrata učinio, kako misli Draganović. R. PERIĆ, „Draganović o sebi", 355. V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine,* 2., 330. Jerkov je osnovao u Rimu agenciju *Relazioni religiose* i do smrti je radio kao slobodni publicist. Nije skrivao svoje antihrvatsko i antikatoličko uvjerenje i svoju titovsku orijentaciju „di un vero jugoslavo." Za vrijeme Domovinskog rata bio je na strani njemu voljene Jugoslavije. Ove zadnje vijesti mogle su se pročitati po talijanskom ljevičarskom tisku, koji ga je 2003. dostojno oplakao.

277 Miroslav Varoš je bio češkog podrijetla, rođen u Sarajevu 20. srpnja 1923., oženjen Srpkinjom Nevenkom i imao je kćer Gordanu. Pojavio se u siječnju 1952. u logoru Fermo kao otpušteni zatvorenik zeničkog zatvora u kojem je upoznao vodeće hrvatske rodoljube, svećenike i laike, osuđene na izdržavanje dugoročne kazne zbog takozvane protunarodne djelatnosti. Po svjedočenju hrvatskih zatvorenika, koji su tamo nepravedno ležali, Varoš je uživao povlašteni položaj u zatvoru. Iz toga se dade zaključiti da je Varošev boravak u zeničkom zatvoru bio jedna vrsta planiranog školovanja za buduće nastupe u emigraciji gdje bilo potrebno, za pridobiti povjerenje, opisati vlastiti „križni put" u Titovoj Jugoslaviji. Varoš dolazi u Italiju kao agent Savezne Udbe pod pseudonimom Zdenko i biva smješten, ne slučajno u logor Fermo, donedavno glavni logor za hrvatske izbjeglice. Vjerojatnost da će ubrzo susresti Draganovića bila je vrlo velika. Netko od hrvatskih svećenika, možda sam

Agent Varoš, školovani agent SSUP-a, brzo će se dokazati kao inteligentan

Draganović, pomogli su mu da iziđe iz logora u Fermu i da se preseli u Rim. Tu mu nalaze smještaj u studentskom domu na rimskom Monteverdeu. Iza toga Varoš se sam preseljava na Via Flaminia u luksuzni peterosobni stan, nedaleko od tadašnjeg privatnog smještaja prof. Draganovića, isto tako nedaleko od Via Parioli gdje se nalazilo jugoslavensko poslanstvo. Draganović, zahvalno uzima ovaj nenaslućeni „poklon“ iz njegove drage Bosne i iz Sarajeva, vidi u Varošu dobronamjernog, mladog i poletnog hrvatskog rodoljuba. 1953. Varoš postaje tajnik Dobrotvornog društva bosansko-hercegovačkih Hrvata u Italiji. Krajem godine postaje počasni predsjednik istoga društva. Brzo je počeo uživati povjerenje i zaštitu kontroverznog Ante Budimirovića, HSS-ovca, voditelja Zagrebačke menze. Preko fra Dominika Mandića uspostavlja vezu s Čikaškom Danicom, a preko Draganovića s Bečkim Kathpressom i s Jelićevom Hrvatskom Državom. U Rimu i u europskoj emigraciji uživa ugled kao Draganovićev povjerljivi suradnik. Draganović, Jelić i dr. Ernst Bauer, ugledni član HNO-a, povezuju ga s talijanskom, njemačkom i američkom obavještajnom službom. Varoš je navodno radio još i za neke arapske, kao i za izraelsku službu. Varoš pristupa 1956. Jelićevu HNO-u i nešto kasnije postaje i Jelićev osobni tajnik i glavni urednik glasila Hrvatske Države. Zbog financijskih malverzacija1959. biva isključen iz HNO-a. Na glavnoj skupštini HNO-a 21. svibnja 1960., na kojoj je to trebalo odlučiti o njegovu isključenju, Draganović ustaje u obranu prijatelja Varoša i svih njegovih suradnika. Živio je po pričanju poznanika, kad se uzmu u obzir njegovi navodni skromni novinarski honorari, veoma raskošno u Rimu. Malo je čudno da takav stil života nije odmah izazvao ozbiljnu sumnju kod Draganovića i ostalih prijatelja i poznanika. Budući da je Varoš zadnjih godina često pobolijevao, Draganović je gajio u sebi duboki ljudski suosjećaj i suodgovornost za svojega suradnika. Poslije Draganovićeva nestanka iz Italije u rujnu 1967. sve više je padala sumnja na Varoša i na njegovu udbašku djelatnost. I strane službe, s kojima je dugo i uspješno surađivao, počinju sumnjati i pratiti njegove korake. Prije nego što ga je talijanska policija stigla uhapsiti, Varoš dobiva telegram iz Beograda: *Talijani ulovili zeca. Večera čeka. Dođi. Teta.* i bježi u siječnju 1972. u Jugoslaviju te se nastanjuje u Splitu. Kratko iza toga napuštaju Rim njegova žena Nevenka i kći Gordana. Varoš uživa svoju opulentnu partijsku mirovinu, predaje povremeno na partijskim i policijskim školama, javlja se u Slobodnoj Dalmaciji pod pseudonimom Miro Vrdoljak. Umro je u Splitu 31. prosinca 1975. u 53. godini života, oplakan od tadašnjeg partijskog vrha. Njegova kći Gordana, neposredno poslije povratka u zemlju, dobiva zaposlenje u splitskoj policiji. Vršila je policijsku kontrolu putovnica na brodu između Splita i Pescare. Usp.: Juraj MAGJEREC, *Hrvatski zavod*, 174, 211; J. JAREB, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, 359, 383-389; Jakša KUŠAN, *Bitka za Novu Hrvatsku*, Rijeka, 2000., 61-62; B. VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, 498-499; M. IVUREK, Život i djelo Krunoslava Draganovića, 96-103. Obitelj Varoš upoznao sam površno u Rimu početkom sedamdesetih godina. Kroz razgovore s dr. Antom Ciligom, dr. Giorgiom Francetićem, dr. Ivanom Tomasom, dr. Josipom Torbarom, gosp. Borisom Marunom, mons. Krešimirom Zorićem, mons. Đurom Kokšom i mons. Milanom Simčićem saznao sam i neke druge podatke o gosp. Varošu. Jedino potpuno otvaranje arhiva Udbe može rasvijetliti ovaj cijeli slučaj.

i prodoran savjetnik, maštovit dopisnik i uspješan špijun. Draganović sa svoje strane, presretan da je konačno našao pravog suradnika i zemljaka, uvodi ga u krugove hrvatske emigracije u Rimu i u Europi i poklanja mu apsolutno povjerenje. Varoš koristi tu jedinstvenu priliku krijući se iza ugleda prof. Draganovića, javlja se u hrvatskom inozemnom tisku, zauzima pozicije koje su dotada bile nepoznate u hrvatskoj emigraciji, izaziva nebrojne sukobe, najprije u Jelićevu HNO-u, kasnije nakon raskola i u *Hrvatskom demokratskom odboru* (HDO), u kojem je Draganović bio tajnik. Varoševo spretno proširenje tema, otvaranje frontova svih protiv sviju, inzistiranje na odlučnijim, terorističkim akcijama emigracije protiv režima u Beogradu, uz istovremeno skrivanje iza Draganovićeva autoriteta, najviše je štetilo upravo prof. Draganoviću i njegovim prijateljima. Nemali broj iskusnijih hrvatskih emigranata počeo se distancirati ne samo od Varoša već i od Draganovića kojeg su pojedinci počeli čak sumnjičiti kao suradnika Udbe. U Rimu nestaju dokumenti i liste pojedinih suradnika koji se u domovini pojavljuju i na osnovi kojih dolazi do hapšenja, suđenja i progona.[278] Jugoslavenski veleposlanik u Rimu, Mihajlo Javorski, prilikom svojega oproštaja 1962. rado se hvalio i ponavljao: „Zaslužio sam najviše promaknuće, jer sam u Rimu uspio zavaditi popove."[279] Da li je i Varoš imao udjela u ovim intrigama? Po mome mišljenju da. No, Varoš nije smio niti je stigao hvaliti se dugo po Rimu, jer je morao bježati, kako je zavadio i kompromitirao hrvatsku emigraciju po Rimu, Italiji i Europi. Njegovi naredbodavci u Zagrebu i Beogradu mogli su zadovoljno trljati ruke, čestitati njihovu vještom i uspješnom suradniku i spremati novi pohod na hrvatsku emigraciju. Premda je bio upozoravan od najboljih prijatelja, među njima i od dr. Tomasa, i nakon osobnih sumnji koje su mu se pojavile 1965. i 1966., Draganović se nije mogao rastati od „starog znanca i svoga starog suradnika Miroslava Varoša."[280] On ga posjećuje u rujnu 1967. u Rimu, koji dan prije nego što je bio kidnapiran kod Trsta.

Trst je igrao i odigrao vrlo važnu ulogu u životu prof. Draganovića.[281] Kao pogranični grad i sporno mjesto savezničke i Titove politike, bio je poslije rata prepun hrvatskih izbjeglica, angloameričkih vojnika, humanitarnih djelatnika, agenata Ozne/Udbe, trgovaca i raznoraznih pustolova. Već smo kratko opisali Draganovićeve susrete s američkim službama, kilerima Udbe i hrvatskim stradalnicima. Udba je

278 B. VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, 498.
279 V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, 2., 342.
280 R. PERIĆ, „Draganović o sebi", 365.
281 R. PERIĆ, „Draganović o sebi", 365- 367.

već godinama pratila njegove dolaske u Trst i humanitarne pomoći koje su polazile od tršćanskog trgovca Mustafe Ibrišević preko Hadži Hajrije Ibrišević iz Bosanskog Šamca, Ismeta Nađakovića iz Zenice do dr. Ivana Pavlinca u Vrhbosanskom kaptolu i dr. Smiljana Čekade u makedonskom Skopju.[282] Draganović je trebao ovu vezu ne samo da pošalje karitativnu pomoć hrvatskim biskupijama već i da sazna važne stvari i događaje iz Jugoslavije, koje je prosljeđivao dalje američkom protuobavještajnim službama u Rimu, Salzburgu i Veroni. Druga tršćanska veza, ona s braćom Šahinpašić, poznatija je i postala je za Draganovića sudbonosnijom. Ovdje je opravdano pitanje da li je ona u početku bila osvježenje jednog starog prijateljstva ili namještaljka Udbe, kako ja držim, da Draganović u Trstu susretne „unuke“ svojega starog poznanika iz Carigrada iz daleke 1934., Hadži-Selim bega Šahinpašića, bošnjačkog prvaka na Bosforu, Ćazima i Asima.[283] Možda je bilo sve pomalo: nostalgija za dragom Bosnom, želja za „divanom“ i za „orijentalnim ozračjem“, potreba da popiše i sazna što više o stradanju Muslimana u istočnoj Bosni u ratu i poraću, sjećanje ne dobre stare veze i prijateljstva s uglednim bošnjačkim znanstvenicima, duhovnicima i političarima, lakomisleno prihvaćanje „priče“ školovanih agenata Udbe. No kako bilo, Udba je, ako prije nije znala, preko Varoša pravovremeno saznala za ovu njegovu liniju u Trstu i počela plesti svoje novo kolo oko njega. Sigurno je da je jedan od „unuka“ starog Hadži-Selim bega Šahinpašića, Asim, bio suradnik beogradske Udbe i da je bio zadužen pratiti Draganovića u Trstu. Koliko je u tome sudjelovao stariji brat Ćazim, koji je imao trgovinu u Trstu, nije još utvrđeno, no sve se događalo i s njegovim znanjem.[284] Sam Draganović priznaje da je godinama održavao vezu s „unucima“ Hadži-Selim bega i da je kod njih navraćao, spavao,

282 AJ, SKVP, 144-43-395; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice*, 2, 440.

283 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 365.

284 B. VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, 490. U proljeće 1978. susreo sam u Trstu gospodina Ahmeta Mešinovića, rodom iz Sarajeva, do 1945. vlasnika nekadašnje Sarajevske Name ispred katedrale, trgovca na Ponte Rossu, koji je umro na 14. veljače 1980. On je bio dobar poznanik braće Šahinpašića i prof. Draganovića. U povjerenju mi je ispričao o velikom razočaranju u trgovačkoj bošnjačkoj zajednici u Trstu kad se pročulo da je prof. Draganović bio izdan od braće Šahinpašića, ljudi iz njihove sredine. Po pričanju Mešinovića cijela trgovačka zajednica Bošnjaka u Trstu postala je Hrvatima sumnjiva te je došlo zbog toga do dubljeg razdora između Hrvata i Bošnjaka u emigraciji. To potvrđuje donekle i Draganovićeva izjava da mu se Ćazim Šahinpašić poslije otmice žalio da mu Hrvati prijete ubojstvom i da će se po svoj prilici morati seliti iz Trsta. R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 369.

blagovao i divanio. Po mišljenju dr. Tomasa, Šahinpašići su, budući da su često putovali u Jugoslaviju i u Tursku, nabavljali Draganoviću razne rukopise i knjige koje se moglo naći i kupiti samo u Beogradu, Sarajevu ili u Turskoj. Može se skoro sa sigurnošću pretpostaviti da su nosili njegova povjerljiva pisma, poruke i novac određenim ljudima u Jugoslaviji. Tim mislim da su i oni za njega radili, dok je on u fazi 1959.-1962. surađivao sa SETAF-om u Veroni. Tom prilikom su ga izvješćivali i o najnovijim događajima u Jugoslaviji, o međunacionalnim odnosima i napetostima. Tako se produbila veza i poznanstvo između njih.[285] No 10. rujna 1967., ili koji dan prije, netko važan iz Savezne Udbe rekao je da je dosta igre i oko Draganovića se zatvorio krug.[286] Kod braće Šahinpašića pojavio se tih dana, kao posve slučajno, „njihov poslovni partner, trgovac i preprodavač automobila po Jugoslaviji", Ivan Galić (Babić) iz Sviba kod Imotskog, u stvari suradnik sarajevske Udbe, pseudonim Fritz 2.[287]

285 Dr. Ivan Tomas mi je saopćio ova svoja razmišljanja u jednom osobnom razgovoru, vođenom u Papinskom zavodu Anima u Rimu, sredinom srpnja 1980. godine. Njegovo mišljenje o braći Šahinpašićima potvrđuje djelomično i vlč. Vilim Cecelja, jedan drugi dobar poznanik Draganovića. Usp.: Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.,* Zagreb – Slavonski Brod, 2013., 357-370, ovdje 358.

286 Po mojem mišljenju, uzimajući u obzir sve crkvene, političke i međunarodne komplikacije koje je slučaj Draganović izazvao i mogao još izazvati, ovu odluku morao je donijeti netko vrlo kompetentan u tadanjem SSUP-u, zajedno s ljudima iz SSIP-a Titove Jugoslavije. No i ovdje moramo strpljivo čekati na otvaranje još nedostupnog arhivskog materijala iz Arhiva SSUP-a i SSIP-a u Beogradu.

287 B. VUKUŠIĆ,*Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, 490; Jere JAREB, „Dr. Draganović nije se samovoljno vratio u domovinu", *Hrvatska revija* (1986.), 579-583. Ako Draganović nije zamijenio ime, onda mu se Galić predstavio kao Babić. Verzija Sarajevskog „Svijeta" Špijun u mantiji u seriji tjednih članaka od 18. lipnja do 19. rujna 1986., publicirana 1987. kao posebna knjiga (Siniša IVANOVIĆ, Špijun u mantiji, Beograd, 1987.) ne može se prihvatiti kao uvjerljiva rekonstrukcija Draganovićeva kidnapiranja niti kao svojevoljni povratak u Jugoslaviju. To je još jedna dodatna spletka, tada još vrlo aktivne Udbe, koja ide za tim da se ovjekovječi njezina svemoć i neprolaznost a hrvatska emigracija još više razjedini. Dodatno upletanje agenta Zlatka, koji podsjeća na agentsko ime Milana Varoša, Zdenko, pokazuje da su se novinari Siniša Ivanović i Krsto Leković služili obavještajnim materijalom u posjedu Udbe. Nije li i sam Krsto Leković bio visoki časnik Savezne Udbe?! Stoga začuđuju naivne tvrdnje autora Aaronsa i Loftusa koji insinuiraju mogućnost da je Draganović bio dvostruki agent, vatikanski i jugoslavenski. Loše obaviješteno djeluje američki CIC, danas CIA, i dvojica autora kad se pozivaju na anonimnog engleskog obavještajca. Usp.: M. AARONS – J. LOFTUS, *Unholy Trinity*, 144-145.

Tog, za Draganovića kobnog dana, on se ponudio kao vozač za ručak do jedne slovenske gostionice s dobrim koljenicama, na samoj talijansko-jugoslavenskoj granici. Na putu za „gostilnu“ Galić je „slučajno“ zalutao, prešao granicu i stao pred graničnom karaulom JNA. Epilog je svima poznat, ali percepcija je još u toku![288]

Za Draganovićev povratak u Austriju preko Trsta, uz prijateljski krug svećenika iz Grottaferrata, znao je njegov suradnik i agent Udbe u Rimu, Milan Varoš, što sam Draganović potvrđuje. Tom krugu upućenih pridružio se, kako se tek kasnije saznalo, i stari Draganovićev poznanik, protivnik i suradnik Ozne/Udbe iz starih poratnih godina, Ante Jerkov, isto iz Rima. On je to priznao u Zagrebu 18. ožujka 1968. u jednom razgovoru s Ivanom Lazićem, tajnikom Komisije za vjerska pitanja, da je Draganović prije odlaska u Trst cijeli dan proveo s „poznatim ustaškim agentom“ s Novog Zelanda, Žarkom Štrekaljem. Pored toga Jerkov je dodao da je Draganović uoči odlaska telefonski najavio odlazak na sjever (Trst) svome prijatelju Tomasu. „Posle toga on se u Trstu sreo s dva poznanika (Bosanci, muslimani ili Turci) koji su ga autom odvezli do jedne crkvice između Trsta i jugoslovenske granice i tamo ih je Draganović zamolio da ga ostave samog.“[289] Tom prigodom Jerkov je izjavio da ne vjeruje u metamorfozu Draganovića i izrazio je želju prisustvovati njegovu procesu, ako do njega dođe.[290] Četiri ili čak pet agenata Udbe bilo je istovremeno upoznato s Draganovićevim putom i boravkom u Trstu. Jerkov, ako nije još uvijek sam uhodio Draganovića po Rimu, mogao je sve saznati do u detalje od svojega poznanika i kolege Varoša pred kojim Draganović nije krio cilj svojega puta. Zanimljivo je da Draganović puno godina poslije kidnapiranja, uživajući relativno veliku slobodu u Svećeničkom domu i Vrhbosanskoj bogosloviji u Sarajevu i kad se njegov slučaj počeo lagano zaboravljati, diktira i izjavljuje glede braće Šahinpašića, ne spominjući Varoša: „Postavlja se pitanje kako sam mogao tako lakovjerno imati povjerenje u navedene ljude. Odmah izjavljujem da ni danas nisam nipošto uvjeren u njihovu zlokobnu provokatorsku akciju. Istina je da to nisu bili ljudi ozbiljnog i čvrstog karaktera. Međutim, po mojoj misiji kao humanitarnog radnika imao sam dolaziti u dodir i često surađivati s ljudima koji nisu bili ‘čisto zlato’. Doduše, ovo je bila posebno delikatna

288 M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatsko*j, 357-370.

289 Radmila RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović 1967.-1968. godine“. u: *1968.*- četrdeset *godina posle*, *Zbornik radova*, Beograd, 2008., 575-610, ovdje 599; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 50.

290 Radmila RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović“, 599.

stvar zbog neposredne blizine državne granice."[291]

Bez sumnje ovaj Draganovićev put iz Rima u Trstu u rujnu 1967. bio je veliki posrtaj velikog hrvatskog „maratonca", koji se uljuljao u sigurnost koju nije imao. On ne posrće na principima morala, politike i humanitarnog djelovanja, on ne izdaje svoja hrvatska uvjerenja i kršćanska načela i ne vraća u Jugoslaviju iz uvjerenja u neko novo i humano lice jugoslavenskog režima, kako bi mnogi željeli dokazati. Draganović posrće na principu za koji i od kojeg je živio, posrće na načelu povjerenja u čovjeka i ljude koji su mu bili vrlo bliski, kojima je poklonio svoje apsolutno povjerenje, u koje nikad nije htio i mogao posumnjati. No neki od tih ljudi nisu bili dostojni toga povjerenja jer su radili ne samo za njega, kako je on mislio i bio uvjeren, već i za Udbu, njegova starog pratitelja i ogorčenog neprijatelja. Mi danas i svi oni koji istražuju ovaj slučaj, pitamo se, kako je bilo moguće da jedan visoki intelektualni i rodoljubni div, iskusni igrač u spletkama obavještajnih službi, koji je toliko toga bio preživio i nadživio, koji je bio dužan voljeti ne samo bližnjega kao samoga sebe, već i samoga sebe kao bližnjega, tako griješi u „čitanju" ljudi u svojoj blizini, „suradnika", „prijatelja", čak visoko kvalificiranih agenata Udbe? Premda nije naše da sudimo, već da istražujemo i zaključujemo, možemo samo djelomično u ovom slučaju prihvatiti onu Horacijevu mudrost kao olakšavajuću okolnost za prof. Draganovića: „Quandoque bonus dormitat Homerus!"[292]

3. Zaključak

Kako je poznato Draganović je stigao u Rim krajem kolovoza 1943. s trostrukim mandatom: opunomoćenik vlade NDH-a pri poslanstvu u Rimu, predstavnik Hrvatskog Crvenog križa i predstavnik Caritasa Zagrebačke nadbiskupije. Time mu je bio osiguran pristup uredima Vatikana, talijanskoj politici i diplomatskom zboru u Rimu. Sva je tri naloga izvršavao, savjesno, samouvjereno pod načelom biti na korist

291 R. PERIĆ, „Draganović o sebi", 367. Draganović potvrđuje da se kasnije zanimao za sudbinu braće Šahinpašić, da se dopisivao s Ćazimom i da je pročitao Asimovu osmrtnicu poslije smrti u Zvorniku. Zanimao se i za Galića i saznao za njegovu osudu. Usp.: R. PERIĆ, „Draganović o sebi", 369. Ne znajući za ovu činjenicu zapitao sam, za vrijeme jedne šetnje po hodnicima Vrhbosanske bogoslovije 1981., prof. Draganovića da li je susreo koji put gospodina Varoša, nakon što se mogao slobodno kretati po Jugoslaviji. Začudio se otkud ja to ime znam i odgovorio vrlo kratko: „Samo jednom i bilo je vrlo mučno." Za nas bi bilo danas vrlo zanimljivo saznati da li je ostavio kakvu pisanu potvrdu o tom „mučnom" susretu.

292 „Katkada zadrijema i dobri Homer!"

hrvatskog naroda, Hrvatske države i na korist i pomoć ugroženog čovjeka, Hrvata i nehrvata, katolika i nekatolika. Koliko je uspio u svojim naporima, moći će dati konačni odgovor arhivi koji se lagano otvaraju. No već sada se može reći da nijedan drugi hrvatski svjetovnjak, klerik, političar, umjetnik, vojnik, poslovni čovjek i diplomat nije više učinio za Hrvatsku i Hrvate u to vrijeme u Italiji, Europi i svijetu kao prof. Draganović. Premda je vrlo rado „divanio“, prof. Draganović nije bio salonski čovjek. On je bio radiša, operativac, organizator, logistički genij, jedna vrsta *perpetuum mobile* za hrvatsku „causu“, koji je znao gdje treba stati, ustati, ostati, inzistirati, usprotiviti se, premda nije uvijek znao na vrijeme prestati, promijeniti taktiku te razlučiti prijatelja od neprijatelja. Nije znao, premda je morao, biti i gubitnik, niti je rado priznavao poraze i neuspjehe. Imao je fenomenalnu memoriju, vizualnu, individualnu, kolektivnu, komunikativnu, kulturnu, diplomatsku, autobiografsku te nadasve historiografsko-faktografsku. Bio je vrlo zanimljiv sugovornik s nebrojenim u njegovoj memoriji pohranjenim podacima, uspomenama, dosjetkama, čovjek s velikom radijusom kretanja, poznanstava i susreta. Umio je impresionirati, blefirati, sugovornike dovoditi u intelektualnu i misaonu ovisnost, ponajviše snagom svoje „ discretio argumentorum“. U načelu nije volio ohole i prepotentne ljude i u svojem društvu, osobno nije bio adulator. Kao profesor, humanitarni djelatnik i političar pripuštao je, na žalost, adulatore u svoje društvo svjesno ili nesvjesno. Bio je „homo croatus toto corde, anima et intellectu“. Draganović je bio poznat u Rimu samo kao Croata, nikad kao „Illirico“, „Slavo“ ili „Jugoslavo“.

Svoje mjesto i položaj u Rimu kao i svoje hrvatstvo Draganović je doživljavao kao misiju za razbijanje protuhrvatskih predrasuda, objeda i laži koje su uspješno širile kako velikosrpska tako i komunistička promidžba na Zapadu, britanske i američke službe, koje su ga trebale a s kojima je i dragovoljno surađivao. Nije se ustezao proturječiti obavještajnim službama Amerike, Britanije, Italije, Jugoslavije, kao i nekih drugih zemalja. Po svojem dubokom uvjerenju i po svojem angažmanu za hrvatsku stvar, nije bio ni ustaša, ni pavelićevac, niti njegov alter ego Pavelićev u Rimu i Italiji u poratnom vremenu, kako su to proširile neke obavještajne ili protuobavještajne službe na Zapadu i na Istoku ili kao što to danas prepričavaju njihovi brojni multiplikatori. Draganović je bio velik hrvatski rodoljub starčevićanske inspiracije, koji je uvijek priznavao i radio na uspostavljanju i spašavanju hrvatske države, koja je uvijek uključivala i BiH. Bio je veliki protivnik četništva i velikosrpske ideologije

od Garašanina, Dučića, Karađorđevića do Mihailovića i Rankovića. Ostao je do smrti uvjereni antikomunist, protivnik Tita, njegovih generala, „sekretara", ideologa i obavještajaca. Za jednog hrvatskog rodoljuba bila je to časna ali za život opasna služba, koju je Draganović preuzeo, dostojno obavljao i povijesni sud mu daje i dat će još više pravo. Stoga prof. Draganović nije mogao prihvatiti bijelo-crnu sliku, podjelu i terminologiju, od komunista nametnutu Saveznicima, o narodnooslobodilačkoj borbi, narodnim borcima i herojima (Titu i partizanima), s jedne strane i o ratnim zločincima, kvislinzima i izdajicama ustašama i domobranima u NDH-u, četnicima, nedićevcima u Srbiji, belogardejcima i domobrancima u Sloveniji, s druge strane. Draganović je jedan prvih europskih političara i povjesničara koji na međunarodnoj političkoj sceni pokušava stalno podsjetiti da, uz zločine fašizma, nacizma, ustaštva, četništva, belogardejstva postoje i zločini partizana, komunista, titoista i staljinista na području NDH-a i Jugoslavije. Kad je Draganović umirao u lipnju i u srpnju 1983. u svojoj sobi u Sarajevu, Udba je imala još uvijek strah pred umirućim osamdesetogodišnjakom i izvršila je pretres u njegovoj sobi, pozivala neke ljude iz kuće na dodatna saslušanja. Imala je onaj isti strah pred njim kao i njezina starija sestra Ozna iz daleke 1945. Obadvije su se bojale i strahovale pred optužbama, pred novim dokazima, spisima i svjedočanstvima o počinjenim zločinima od režima, koji su one vjerno čuvale, nad Hrvatima i drugim narodima Jugoslavije.

Prve dvije godine svojega boravka u Rimu, uz kulturno promicanje Hrvatske, Draganović je posvetio spašavanju interniraca po logorima Italije i spašavanju Hrvatske države. Što je bilo važnije u tom trenutku, ne može nitko odgovoriti, no Draganović je radio sve troje odano i predano. Tako je bio donekle pripremljen za svibanjsku kataklizmu 1945. Sudbonosne godine 1945.-1950. prohujale su u nadljudskoj borbi Bratovštine sv. Jeronima, čiji *spiritus movens* je bio upravo on, za spašavanje tisuća izbjeglih, do smrti uplašenih i od prijeke smrti ugroženih Hrvata po Italiji, Austriji i Njemačkoj. To je doba genocida nad Hrvatima po Austriji i Sloveniji, strijeljanja po Zagrebu, Beogradu i cijelom križnom putu, doba izručenja, prijetnji smrću, napada, uspjelih i neuspjelih atentata, doba borbi i perfidnih podvala, nadmudrivanja, provociranja, ismijavanja, ali i povremenih suradnji s gospodom pobjednicima iz MI5, MI6, FSS-a, OSS-a, CIC-a, CIA-e i SETAF-a, razdoblje ogorčene borbe i utrke s agentima Ozne i Udbe za svaki hrvatski život u izbjeglištvu, u stalnoj i grozničavoj strepnji da li će biti izručen i strijeljan, odnosno spašen i upućen u prekomorske

zemlje. To je „Sternstunde“, herojski, ponekad i tragični trenutak, hrvatskih, slovenskih, talijanskih, mađarskih, austrijskih, njemačkih, ukrajinskih, baltičkih svećenika, redovnika, redovnica i laika u Rimu, Italiji, Austriji, Španjolskoj, Argentini; veliki trenutak pravih hrvatskih prijatelja u Rimu i Vatikanu poput Pija XII., Montinija, Fumasoni Bondija, Felicija, Fogara, De Gasparija, Migliorea, nezaboravni trenutak mnogih biskupa, nadbiskupa i kardinala širom svijeta, poput onih u Fermu, Genovi, Salzburgu, Münchenu, Londonu, New Yorku, Chicagu, Sydneyju i Buenos Airesu. Filigranska nit, koja je te zaslužne ljude povezivala i za hrvatsku „causu“ pridobila, potjecala je najvećim dijelom s preslice Krunoslava Draganovića. Stoga preživjela poratna Hrvatska kako u dijaspori tako i u domovini zahvaljuje Draganoviću da su u to doba međunarodne dobrotvorne i humanitarne organizacije: *Pontificia Commisione di Assistenza* (PCA), *National Catholic Welfare Organization* (NCWO), *International Committee of the Red Cross* (ICRC), *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (UNRRA*), Inter-Governmental Committee of Refugees* (IGCR), *International Refugee Organisation* (IRO), *Bratovština sv. Jeronima, Pontificia Opera di Assistenza* (POA), *Caritas Internationalis* i *Caritas Italiana* uvidjele i razumjele bit stradanja hrvatskog i drugih europskih naroda te da su se odmah, bez ideologije, politike, političara i njihovih obavještajnih službi, dale na pružanje pomoći i na spašavanje ugroženog hrvatskog i nehrvatskog čovjeka.[293]

Savjesni rad međunarodnih humanitarnih organizacija nije bio po volji pobjednika, posebno ne Beogradu, te nekim drugim državnim kancelarijama i službama po Europi jer su u međuvremenu bile napustile

293 O cijeloj problematici spašavanja izbjeglica, ratnih stradalnika, ratnih zločinaca i ugroženih ljudi poslije Drugog svjetskog rata, gledano s uravnotežene povijesne pozicije, može se naći vrlo korisnog materijala u ovim publikacijama i arhivima: Max HUBER, *Principles and Foundations of the Work of the International Committee of the Red Cross, 1939-1946.*, Geneva, 1947.; Vincenzo MONACHINO (ur.), *La carità cristiana a Roma*, Bologna, 1968.; François BUGNION, *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*, Geneva, 2003.; Tommie SJÖBERG, *The Powers and the Persecuted. The Refugee Problem and the Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR)*, 1938-1947 (=Lund Studies in International History 26), Lund, 1991.; Christian HEIDRICH, *Carlo Bayer. Ein Römer aus Schlesien und Pionier der Caritas Internationalis,* Sigmaringen, 1992.; Mario KEVO, „Neki aspekti rada Središnje agencije za ratne zarobljenike Međunarodnog odbora Crvenog križa u korist ratnih stradalnika s područja Nezavisne Države Hrvatske”, Časopis za suvremenu povijest 43 (2012.), 651-678; Archivio storico della Camera dei Deputati, *Pontificia commissione di assistenza (PCA*), *1947 – 1949*, Busta 93.

prostore međunarodnog prava i prešle na stranu prava jačega. No kako su humanitarne organizacije bile apolitične i potjecale većinom iz zemalja pobjednika, obavještajne i protuobavještajne službe nisu mogle prekinuti njihov rad. To je bila prilika za Draganovića i druge hrvatske humanitarne djelatnike po Rimu, Italiji i Austriji da nastave svoju humanitarnu akciju i djelomično ublaže rane svibanjske katastrofe, premda će protivnici, u svojoj ograničenosti i osvetoljubivosti, i dalje pisati i govoriti samo o spašavanju ratnih zločinaca ne upitavši se koja je neutralna instancija u tom trenutku mogla utvrditi tko je bio ratni zločinac i što je u tadašnjem međunarodnom pravu bio ratni zločin. To je mogao odlučivati Nürnberg, u ni kojem slučaju nije to smio i mogao odlučivati pobjednik iz Beograda, njegovi takozvani narodni sudovi i njegove obavještajne i protuobavještajne službe.

FRAMEWORK OF PROFESSOR KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ'S ACTIVITIES IN ITALY (1943-1963) IN THE LIGHT OF AVAILABLE ARCHIVAL SOURCES AND THE LATEST PUBLICATIONS

Summary

Draganović is one of the most striking and one of the most interesting Croat personalities active in the political, academic, humanitarian, ecclesiastical and secret intelligence fields in Italy in the period during and after World War II. He arrived in Rome in 1943 with a triple mandate: first as a state commissioner of the Croatian representative office in Rome, secondly as a representative of the Croatian Red Cross, and thirdly as a representative of the Caritas humanitarian organization of the Archdiocese of Zagreb. These mandates meant that Draganović had de jure *authority to perform a broad range of political, humanitarian and ecclesiastical activities on behalf of the Croatian state, the Catholic Church and Caritas. However, from the very beginning, as a result of the Italian capitulation and the advance of the Allies, the exercise of these mandates depended on his personal judgment, intuition and ability, along with the advice of good friends, to act on behalf of Croatian citizens, the Croatian authorities and the Church. The Latin proverb,* Omnia mea mecum ferro*, aptly describes his position.*

In addition to cultural work, Draganović's attention and his energy were primarily directed toward the fate of thousands of citizens of Croatia and the Kingdom of Yugoslavia who were in internment camps: he worked to find them, have them released and then either send them overseas or back home. Draganović was not an admirer of Ante Pavelić or the Ustasha; he was in the political tradition of Ante Starčević, and could be described as a patriot who supported the rebirth of the state of Croatia. He wanted to serve and save his country. It was for this reason that, in agreement with pro-Allied politicians in Zagreb he tried in February 1944 to open a channel of communication with the British

ambassador to the Holy See, Francis Osborne, and later with the headquarters of the Allies in Caserta and Field Marshal Alexander, with a view to bringing Croatia closer to the Allies. These attempts were unsuccessful because the British Foreign Office had already decided to support Tito and his movement.

After the Allies entered Rome, especially after the May disaster and genocide against Croatian troops and civilians in Austria and Slovenia, Draganović approached US General Clark and begged for help in rescuing survivors and un-deported war refugees, establishing formal contact with the Allied military and civilian authorities. He approached the American diplomat Alexander C. Kirk and asked for his support in assisting Croatian refugees. Cooperation with the Allies was, in certain periods, relatively successful, and continued, often without the knowledge of the respective governments, until the beginning of 1962.

Draganović rescued, without distinction, civilian and military refugees who were staying in camps in Italy, Austria and Germany; Croats and non-Croats, those who were innocent and those who were accused of serious war crimes and "petty" war crimes. He did not judge who was a criminal and who was not. He did what he believed to be his humanitarian duty, acting in the same way as the representatives of other countries when their compatriots and neighbors were in danger: Italians, Germans, French, British, Americans, Austrians, Slovenians, Hungarians, Serbs, Slovaks, Ukrainians, Russians and others. For this reason Draganović believed that all the secret intelligence and counter-intelligence services that were active in this area during and after the Second World War, by the nature of their work, could not and ought not to decide who was and who was not a war criminal. This could only be decided by a single unbiased, independent and internationally recognized judiciary, which in Yugoslavia under Josip Broz did not exist and would not exist right up until the country broke up in 1991. According to Draganović's reasoning, people who supported the NDH and served in its armed forces could not automatically be classified as criminals, and they were entitled to remain at liberty. As many of them had been sentenced by Tito's regime only because they were Croats or because they had supported the NDH, Draganović tried to save them from deportation and death. He did this with conviction and with a "quiet conscience" and because of this he was able to save thousands of mostly innocent people and send them overseas. Powerful intelligence and counter-intelligence services of the West have often routinely speculated about the forces that were behind Draganović. Among the organizations that have been singled out are the Vatican, the Catholic Church, international humanitarian organizations, secret organizations such as Odessa and Stille Hilfe, and Draganović's own secret network. Western intelligence services even paid Draganović to help them rescue and transfer to South America individuals who could have been judged to have been responsible for even more serious war crimes than those whom Draganović saved and sent to America on his own initiative. They offered him cooperation and paid him to spy on their former ally – Yugoslavia – with the aim of learning more about the internal security of the country and also of learning how Draganović's network functioned. They failed to understand how Draganović's organization operated because they failed to understand what motivated his activities: love for those who were in danger, whether they were Croat or non-Croat, guilty or innocent, Christian or non-Christian, believers or non-believers. This was the secret of Draganović's success and in it also lay the seeds of his failure.

Draganović, at the end, stumbled, but he did not stumble on moral principles or on politics or on the mechanics of humanitarian operations; he did not betray his belief in Croatia or his Christian principles and he did not return to Yugoslavia believing that the regime had acquired a new and humane face. Draganović stumbled on the principle of which and for which he lived; he stumbled on the principle of trust in man and trust in people who were very close to him, in whom he had placed absolute confidence, people whom he could not and never wanted to view with suspicion. Some of these people, however, were not worthy of trust: they were not working only for him, as he believed, but for UDBA too – and UDBA was his bitter enemy.

Keywords: *Draganović, organizational and logistical profile, the NDH representative office in Rome, cultural promotion of Croatia, contacts with the Secretary of State of the Holy See and the Vatican, rescue of Croatian internees in Italy, rescue of the Croatian State, the College and the Fraternity of St. Jerome in Rome and its efforts to help Croatian war and political refugees in Italy, struggle and cooperation with Allied secret services, activity of UDBA.*

UDK: 323.1(497.6)
Pregledni rad

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ – *HRVOJE BOŠNJANIN*, „HRVATI I HERCEG-BOSNA“. POVIJESNO-POLITIČKI KONTEKST RASPRAVE I ODJECI U JAVNOSTI

Zlatko HASANBEGOVIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19/I, HR - 10000 ZAGREB

Sažetak

Autor u članku opisuje povijesno-politički kontekst u kojem se pojavila rasprava Krunoslava Draganovića „Hrvati i Herceg-Bosna“, objavljena pod pseudonimom Hrvoje Bošnjanin*, i njezine odjeke u javnosti. Rasprava se pojavila 1940. kao odgovor na teze srpskih povjesničara te novinske polemike o problemu nacionalne pripadnosti Bosne i Hercegovine i njezina položaja u nastavku državnog preuređenja Kraljevine Jugoslavije nakon osnutka Banovine Hrvatske.*

Ključne riječi: *Krunoslav Draganović, Hrvoje Bošnjanin, Bosna i Hercegovina, Hrvati, Srbi, Katolička Crkva, pravoslavlje, islam.*

„U središtu interesa javnosti stoji danas Bosna i Hercegovina. O njoj se danas govori, raspravlja, polemizira. Njezina se sudbina danas kroji. U takvim prilikama nije nikakvo čudo, da je na dnevnom redu rasprava o nacionalnoj pripadnosti Herceg-Bosne.“[1] Ovo je uvod u omanju knjižicu, ubrzo zabranjenu, koja se početkom 1940. pojavila u Sarajevu pod naslovom *Hrvati i Herceg-Bosna. (Povodom polemike o nacionalnoj pripadnosti Bosne i Hercegovine)*. Njezino autorstvo istaknuo je nepoznati *Hrvoje Bošnjanin*, što je bio ne samo pseudonim već u kontekstu sadržaja i političko-nacionalne koncepcije koju je zagovarao i svojevrsni omen tridesetsedmogodišnjeg Krunoslava Draganovića, u tom trenutku sarajevskog svećenika Vrhbosanske nadbiskupije i nadbiskupskog tajnika, koji se već spremao za selidbu u Zagreb gdje je u prosincu 1940. habilitirao za docenta crkvene povijesti na Bogoslovnom fakultetu. Draganović, kojeg su tek upućeni, ali ne i šira javnost, prepoznali kao

1 Hrvoje BOŠNJANIN [Krunoslav DRAGANOVIĆ], *Hrvati i Herceg-Bosna. (Povodom polemike o nacionalnoj pripadnosti Bosne i Hercegovine)*, Sarajevo, 1940.

autora ove rasprave, bio je već poznat i priznat kao crkveni povjesničar i sastavljač *Općeg šematizma Katoličke crkve u Jugoslaviji*.[2]

Glavna teza i nastojanje svih Draganovićevih dotadašnjih radova može se sažeti u ocjenu koju je u povodu objave njegove doktorske studije na njemačkom jeziku o prijelazu katolika na pravoslavlje u osmanskom razdoblju u sarajevskoj crkvenoj *Vrhbosni* 1939. iznio svećenik Ivan Jablanović: „Boraveći u Rimu na usavršavanju studija Draganović je marljivo kopao po rimskim arhivima naročito po arhivu Propagande, tražeći za našu narodnu i crkvenu historiju novih dokumenata, koji bi mogao korisno i uspješno upotriebiti u obranu svoje naučne teze: Katolicizam je u Bosni od današnjih njenih konfesija najstarija, najhistoričkija i najdomorodnija."[3] Iako *Hrvoje Bošnjanin* provlači i ovu tezu, dopunjenu priznanjem „historičnosti i domorodnosti" islamu i muslimanima, koje je označio kao „najvažniji dio autohtonog življa Bosne", prava svrha i pozadina Draganovićeve rasprave nije bila crkvenog značaja, već je u sebi sadržavala izrazito svjetovni, političko-nacionalni cilj.[4] Zato i „odlična svojstva duha, koja izdigoše brojne bosanske muslimane na prve položaje u Turskoj carevini i učiniše joj neprocjenjivih zasluga, neka im danas pribave dostojno mjesto u radu za hrvatsku domovinu, za koju oni nikad nijesu ni 'anacijonalni elementi' niti roba za eksport u Aziju već jednako mili sinovi i jednakopravni Hrvati, kao i oni katoličke vjere, što više 'najčišća hrvatska krv'".[5] *Bošnjaninova* argumentacija predstavljala je sažetak političko-povijesnih argumenata o Bosni i Hercegovini kao hrvatskoj zemlji u svom punom opsegu, na temelju katoličko-muslimanske starosjedilačke većine, nasuprot pravoslavnim Srbima, s kojima je baratao hrvatski nacionalizam u konkretnom povijesnom trenutku 1940. nakon što je jugoslavenstvo, brižljivo njegovano, pa i začeto u hrvatskim crkvenim krugovima, bespovratno počelo kopnjeti.

Za razumijevanje pozadine nastanka i ocjenu Draganović-*Bošnjaninovih* argumenata ključan je trenutak i povijesno-politički kontekst u kojem je rasprava nastala. Konkretan povod za njezinu

2 O Draganovićevu životu opširnije: M. Šb. [Mladen ŠVAB], „Draganović, Krunoslav", *Hrvatski biografski leksikon*, 3, 546-547. Mijo IVUREK, *Život i djelo Krunoslava Draganovića,* Zagreb - Sarajevo, 2013.

3 Ivan JABLANOVIĆ, „Povodom jedne historijske publikacije. K. St. Draganović: Massenübertritte von Katholiken zur ‚Orthodoxie' im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft", *Vrhbosna* 53,1 (1939.), 17.

4 H. BOŠNJANIN, *Hrvati i Herceg-Bosna*, 19.

5 H. BOŠNJANIN, *Hrvati i Herceg-Bosna*, 31-32.

pojavu bili su odjeci dramatičnog političkog sučeljavanja oko konačne sudbine Bosne i Hercegovine, u rujnu 1939. dodatno parcelizirane osnutkom Banovine Hrvatske. Smrt kralja Aleksandra u marsejskom atentatu 1934. i skupštinski izbori 1935. označili su stvarni slom politike integralnog jugoslavenstva, političko-nacionalnog i ideološkog temelja diktatorskog sustava začetog 6. siječnja 1929. kraljevom objavom prekida s parlamentarizmom. Ulaskom kompleksa hrvatskog pitanja u novu fazu, obnovljene su rasprave o mjestu i ulozi Bosne i Hercegovine u sklopu cjeline hrvatskog nacionalnog problema. U hrvatskim političkim i društvenim elitama od sredine tridesetih godina postupno prevladava staro načelno stajalište, utemeljeno u pravaškoj ideologiji, o Bosni i Hercegovini kao hrvatskoj zemlji nastanjenoj etničkim Hrvatima, katolicima i muslimanima, koji čine većinu tamošnjeg pučanstva. Problem Bosne i Hercegovine postavlja se u dvostrukom obliku. Prvo, kao prostorno-politički, u smislu odnosa Bosne i Hercegovine prema ostalim hrvatskim zemljama (banska Hrvatska/Dalmacija) i njezine upravno-političke sudbine u sklopu očekivanog preuređenja Kraljevine Jugoslavije. Drugo, kao pitanje smjera nedovršenoga nacionalnog oblikovanja bosansko-hercegovačkih muslimana i njihova odnosa s Hrvatima katolicima. HSS i Vladko Maček, kao nositelji nacionalnog pokreta, prema tome, kao i prema jugoslavenstvu, imaju nedosljedan i podvojen odnos. U stranačko-političkim nastupima nakon 1935. redovito promiču tezu o Bosni i Hercegovini kao hrvatskoj zemlji i bosansko-hercegovačkim muslimanima kao sastavnom dijelu hrvatskog naroda čije nacionalne ciljeve tumače i zastupaju, po vlastitom shvaćanju, kao isključivi i jedini zakoniti predstavnici. U stvarnosti, svoj odnos prema bosansko-hercegovačkim muslimanima grade iz vizure mjesnoga političko-stranačkog suparništva s Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom (JMO) i koncepcije rješavanja hrvatskog pitanja u okvirima Kraljevine Jugoslavije dogovorom s dvorom i odgovarajućim srpskim političkim elitama, bezuvjetno nepopustljivim prema zamisli o autonomnoj Bosni i Hercegovini u bilo kojem obliku.

HSS je prema Bosni i Hercegovini, kao i prema jugoslavenstvu, još od vremena Stjepana Radića, iskazivao nedosljedan stav. Kretao se od isticanja potrebe obnove pokrajinske autonomije Bosne i Hercegovine u povijesnim granicama, do ostavljanja mogućnosti njezine diobe, neovisno o držanju muslimana, kao priloga postignuću rješenja hrvatskog pitanja u okviru jugoslavenske države putem sporazuma s Beogradom i srpskim

političkim čimbenicima.[6] Takvo je stajalište, nasuprot političkim ciljevima bosansko-hercegovačkih muslimana, uključujući i muslimanske pristaše HSS-a, u krugu vodstva dodatno učvršćeno u razdoblju šestosiječanjske diktature kada su, posebice u odnosu na Bosnu i Hercegovinu, umjetnim granicama novostvorenih Banovina poništeni i posljednji tragovi državno-povijesnih i kulturno-povijesnih pokrajinskih individualiteta, označenih glavnom preprekom za nacionalnu nivelaciju u duhu zamisli integralnog jugoslavenstva. Glavni zagovornik takva pogleda HSS-a na pitanje Bosne i Hercegovine bio je sarajevski prvak stranke Juraj Šutej, koji je u kraljevoj diktaturi postao vodeći stranački predstavnik u Bosni i Hercegovini, s izrazitim utjecajem na Vladka Mačeka, općenito neupućenog u tamošnje odnose. Dvorskom pseudokoncesijom tradicionalnoj hrvatskoj državno-pravnoj misli, kojom su 1929. uspostavljene Savska i Primorska banovina, sa sjedištem u Zagrebu i Splitu, zajedno, uz neka odstupanja, u okvirnim granicama ranije Trojedne Kraljevine, s proširenjem na hrvatske katoličke krajeve u dijelovima Bosne i Hercegovine, postavljeni su i dalekosežni upravno-politički okviri na čijoj su podlozi u promijenjenim okolnostima, sukladno ciljevima vodstva HSS-a, 1939. i određene granice autonomne Banovine Hrvatske. Praktična primjena političke koncepcije HSS-a bio je način na koji je postignut sporazum o uspostavi Banovine Hrvatske, posebice određivanje granica, isključenjem iz pregovora i odlučivanja ne samo glavne struje muslimanske politike okupljene oko Mehmeda Spahe već i muslimana hrvatskih nacionalista, pristaša stranke i Mačekova vodstva, okupljenih oko Hakije Hadžića i Ademage Mešića, bezuvjetnih protivnika trajne diobe Bosne i Hercegovine i zagovornika njezine autonomije sve dok postoji jugoslavenska država.[7]

6 O političko-nacionalnim i državno-pravnim stajalištima Vladka Mačeka i HSS-a, uključujući i prema Bosni i Hercegovini, opširnije: Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije*, Buenos Aires, 1960. [pretisak, Zagreb, 1995.]; Ljubo BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd, 1965.; Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, knjiga 1-2, Zagreb, 1974.; Tomislav IŠEK, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981., Tomislav IŠEK, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941.*, Sarajevo, 1991.; Ivo PERIĆ, *Vladko Maček. Politički portret*, Zagreb, 2003.

7 O muslimanskim pristašama HSS-a i njihovoj Muslimanskoj organizaciji: Zlatko HASANBEGOVIĆ, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.-1941. (U ratu i revoluciji 1941.-1945.)*, Zagreb, 2012., 225-256; Zlatko HASANBEGOVIĆ, „Iz korespondencije Ademage Mešića uoči uspostave Banovine Hrvatske. Pismo Društva bosansko-hercegovačkih Hrvata u Zagrebu reis-ul-ulemi Fehimu Spahi i vrhbosanskom nadbiskupu Ivanu Šariću iz svibnja 1939.“, *Časopis za suvremenu povijest* 40 (2008.), 969-998.

Iako to nije bilo u prvom planu, razmimoilaženja u hrvatskoj oporbenoj politici oko problema Bosne i Hercegovine i sazrijevanje kasnijeg pogleda HSS-a začeti su već na početku kraljeve diktature. To je zamijetio i Ivo Pilar, zagrebački odvjetnik i bivši bosanski političar u austro-ugarskom razdoblju, zagovornik uže katoličko-muslimanske suradnje, koji je nakon povratka iz Sarajeva u kolovozu 1932. izvijestio u Zagrebu Antu Trumbića o određenim sukobima u sarajevskim hrvatskim katoličkim političkim krugovima oko pitanja moguće podjele Bosne i Hercegovine. Prema Pilaru, JMO i Mehmed Spaho tražili su „bezuvjetno da se povrati integritet Bosne-Hercegovine“, a ako bi se jugoslavenska država raspala „oni bi bili za to da Bosna-Hercegovina pripadne Hrvatskoj, ali i u tom slučaju tražili bi da (...) integralna dobije autonomiju“. Pilar je u Sarajevu primijetio i stanovito suparništvo između Jurja Šuteja i Nikole Mandića, sarajevskog odvjetnika, hrvatskog političara iz austro-ugarskog vremena i kasnije predsjednika vlade Nezavisne Države Hrvatske (NDH), oko kojeg se okupljala oporba HSS-u. Sukob između ovih dviju struja razvio se i zato jer je „Šutej za cijepanje Bosne, Mandić za integritet, jer da cijepanje znači guranje Muslimana k Beogradu“.[8] Trumbić je nakon razgovora s različitim katoličkim i muslimanskim prvacima u Sarajevu, uključujući i sa Šutejem, u veljači 1935. zabilježio:

> „A što se tiče B.[osne]-H.[ercegovine] Šutej stoji na stanovištu, da se sa Musl.[imanima] ne može ništa, oni su Turci po vjeri, a jednako ne vole kat.[olike] i pravos.[lavne] pače manje prve radi prozelitizma. Stoga nagodit se sa Srbima pa dijelit Bosnu. (Maček je već spominjao liniju na Travnik!] O ovome vidi se traga i kod Mačka.“[9]

Uoči i nakon uspostave Banovine Hrvatske oblikovalo se nekoliko međusobno suprotstavljenih koncepcija o sudbini Bosne i Hercegovine u nastavku državnog preuređenja. Prvo, sve srpske političko-stranačke struje stale su na bezuvjetno stajalište po kojem svi dijelovi Bosne i Hercegovine, izvan Banovine Hrvatske, trebaju ući u srpsku autonomnu jedinicu koja bi se protezala od Dvora na Uni, na zapadu, do Skoplja i Makedonije, na jugu. Maček se nakon sporazuma o tom pitanju nije podrobnije izjašnjavao, a prema tumačenju njegovih pouzdanika te stranačkog tiska isticano je stajalište HSS-a podložno različitim tumačenjima. Ono

8 Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb), Ostavština Ante Trumbića, Osobne bilješke, 1. VIII. 1932.

9 Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb), Ostavština Ante Trumbića, Osobne bilješke, 9. II. 1935.

se moglo sažeti: HSS, kao jedini zakoniti predstavnik i tumač hrvatskih nacionalnih ciljeva, načelno ne dovodi u pitanje mogućnost uspostave autonomne Bosne i Hercegovine u povijesnim granicama, ako na to pristanu Namjesništvo i srpski politički čimbenici. Budući da sve srpske političko-stranačke struje ne žele tzv. obnovu granice na Drini u bilo kojem obliku, HSS zastupa potrebu dodatnog proširenja granica Banovine Hrvatske u Bosni i Hercegovini, Bihać, Cazinska krajina, dijelovi Vrbaske banovine, dok bi preostali krajevi, istočna Bosna, uključujući i Sarajevo, pod određenim uvjetima mogli ući u sastav zamišljene Banovine Srbije. Politički nasljednik Mehemda Spahe, Džafer Kulenović, uz potporu svih muslimanskih struja, neovisno o dotadašnjem političko-nacionalnom usmjerenju, od hrvatskih nacionalista do preostalih muslimana pristaša srpske nacionalne ideologije i integralnog jugoslavenstva, odmah nakon uspostave Banovine Hrvatske u Beogradu je javno istaknuo zahtjev za autonomnu Bosnu i Hercegovinu u povijesnim granicama. Kulenović je odbio svaku mogućnost da muslimani pristanu da Bosna i Hercegovina sa Sarajevom uđe u novu srpsku autonomnu jedinicu. Ovakav Kulenovićev nastup i nepomirljivost srpskih političko-stranačkih struja doveli su krajem 1939. do višemjesečne novinske polemike o pripadnosti Bosne i Hercegovine i pojave prijeteće srpske crkveno-nacionalne akcije.[10] Prilog sučeljavanjima i polemici dao je i Krunoslav Draganović koji je u sarajevskom *Katoličkom tjedniku*, pod pseudonimom *Dr. D.*, člancima „Proto Davidović o Hrvatima u Bosni", u studenome 1939. započeo višemjesečnu polemiku sa srpskim tumačenjima prošlosti Bosne i Hercegovine, u veljači 1940. proširenu i dopunjenu u obliku posebne rasprave „Herceg-Bosna i Hrvati".[11]

10 Podrobnije o problemu Bosne i Hercegovine u pregovorima Cvetković-Maček i različitim zamislima o njezinu položaju u nastavku državnog preuređenja nakon osnutka Banovine Hrvatske: Z. HASANBEGOVIĆ, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 503-701.

11 Dr. D. [K. DRAGANOVIĆ], „Proto Davidović o Hrvatima u Bosni", *Katolički tjednik*, 26. studenoga 1939., 6; Posljednji nastavak: Dr. D. [K. DRAGANOVIĆ], „Proto Davidović o Hrvatima u Bosni", *Katolički tjednik*, 21. travnja 1940., 5-6. U zagrebačkom srednjoškolskom nacionalističkom glasilu *Omladina*, koje je izlazilo u nakladi *Matice Hrvatske*, 1938. objavljena je u dva nastavka rasprava *H. Bošnjaka* „Bosanski muslimani i hrvatstvo". Bez obzira na pseudonim ne može se sa sigurnošću ustanoviti je li autor možda Krunoslav Draganović ili netko iz sarajevskog kruga muslimana hrvatskih nacionalista (Muhamed Hadžijahić?). Draganović je gotovo sve navode i argumente iz ovog članka preuzeo u svojoj raspravi „Herceg-Bosna i Hrvati": H. BOŠNJAK [?], „Bosanski muslimani i hrvatstvo", *Omladina*, listopad 1938., 54-61; H. BOŠNJAK [?], *Omladina*, studeni 1938., 81-88.

U vezi s problemom Bosne i Hercegovine i odjecima muslimansko-srpskog sučeljavanja i prije osnutka Banovine Hrvatske dolazi do rascjepa u hrvatskim političkim strujama u Zagrebu. Muslimansko protivljenje podjeli Bosne i Hercegovine dobiva snažnu potporu od nacionalističke (ustaške) oporbe Mačekovoj politici, kao i građanskih krugova izvan HSS-a. Legalna nacionalistička glasila, posebice u nastupima vodećih prvaka, Mile Budaka i Mladena Lorkovića, snažno kritiziraju Mačekovo držanje prema Bosni i Hercegovini i muslimanima, optužujući vodstvo HSS-a da Hrvate u Bosni i Hercegovini, katolike i muslimane, prepušta srpskim političko-nacionalnim ciljevima. Na udaru nacionalističke kritike posebice se našao Mačekov sarajevski prvak Juraj Šutej. Tako je u kolovozu 1939., neposredno uoči objave uredbe o Banovini Hrvatskoj, u nacionalističkom *Hrvatskom narodu* osvanulo Budakovo tumačenje po kojem Srbi u Bosni i Hercegovini trebaju sporazum s HSS-om iz dva razloga: „jedan je uklanjanje političkog utjecaja muslimana, a drugi je spas Jugoslavije“. Hrvati trebaju „svijesno ili nesvijesno doprinijeti obol obojemu“. Budak u nepotpisanu članku dalje tvrdi kako su „srpski nacionalisti“ ostali dosljedni svojim starim težnjama „kojima su zadojeni u predratno doba“, pa zato „viču: 'Zagrebu ili Beogradu, svejedno nam je, samo ne autonomiju [Bosne I Hercegovine]“. Hrvati i HSS „klipšu za ovom parolom, slijepi za realnost i ne misleći na budućnost hrvatskog življa u ovim pokrajinama, koja ih čeka u potpunoj interesnoj sferi Srbije“. Prema *Hrvatskom narodu*, s aluzijom na Šutejevo rođenje pokraj Konjica, u obitelji slovenskih useljenika, „ne može biti drukčije dok zgradu jedinstva muslimanskih i katoličkih Hrvata razgradjuju oni, koji se u Bosni slučajno rodiše i nikad ne osjetiše pravu ljubav prema njoj, kao i značenje njeno za ostale hrvatske krajeve“.[12]

Izraz ovakvih stajališta bila je i deklaracija hrvatskih nacionalističkih akademskih klubova na zagrebačkom sveučilištu iz travnja 1939. u kojoj se u vezi s pregovorima između Mačeka i Namjesništva iznose pogledi o Bosni i Hercegovini suprotstavljeni ciljevima i politici HSS-a. Nakon dogovora u zagrebačkom konviktu Muslimanskog kulturnog društva *Narodna uzdanica* na sveučilištu je 21. travnja 1939. održana „šira konferencija hrvatskih sveučilištaraca“ i „akademskih klubova“, sazvana na inicijativu „svojih članova, bosansko-hercegovačkih Hrvata“. Deklaracija je upućena, među ostalim, i vrhbosanskom nadbiskupu Ivanu Šariću, kojeg se u dijelu javnosti doživljavalo kao pristašu Mačekove

12 [Mile BUDAK], „Zašto su Jeftićevci Bosne i Hercegovine za 'sporazum'“, *Hrvatski narod* (Zagreb), 15. VIII. 1939.

politike. Kao povod za njezino usvajanje navodi se „zabrinutost, koja je zavladala među hrvatskim muslimanskim i katoličkim pučanstvom Bosne i Hercegovine, kao i u ostaloj Hrvatskoj, povodom glasina da bi se Bosna i Hercegovina imale odvojiti od ostale Hrvatske ili da bi jedan njezin dio imao biti prepušten vlasti doseljenog nehrvatskog elementa i njihova političkog središta". U deklaraciji se, na podlozi pravaške ideologije, a sukladno i Draganovićevoj povijesnoj argumentaciji, iznosi nacionalističko stajalište, podudarno i s ustaškim pogledima u emigraciji, da je „čitava Hrvatska – od slovenske granice preko Mure, Drave, Dunava, Save i Drine, pa do crnogorske i jadranske granice – (…) pravi i cjeloviti životni prostor hrvatskog naroda". Bosna i Hercegovina je „etnička hrvatska zemlja", a „domaće muslimansko i katoličko hrvatsko pučanstvo sačinjava većinu nad doseljenim vlaško-pravoslavnim i srpskim elementom". Hrvatski nacionalistički studenti „u pitanju Bosne i Hercegovine naročito su osjetljivi". Zato „hrvatski sveučilištarci kao vjerni sinovi svojeg naroda, sa zebnjom i bojazni slušaju glasine, da bi se Bosna i Hercegovina imala granicom odvojiti od ostale Hrvatske ili da bi se dio ove hrvatske zemlje imao prepustiti ili odrediti drugima, što bi bila najsramotnija izdaja i najteži udarac hrvatstvu". Potpisnici deklaracije pozivaju „one na kojima leži odgovornost", što se odnosilo na Mačeka i HSS, da „u ovim odlučnim i sudbonosnim časovima ni u čem ne popuste od opravdanih i nedjeljivih zahtjeva našeg hrvatskog naroda". Na kraju se zaključuje: „Naša je riječ kratka i jasna: Ne damo Herceg-Bosnu dijeliti."[13]

U mnoštvu članaka o Bosni i Hercegovini u zagrebačkoj nacionalističkoj *Hrvatskoj smotri*, pored povoljnog prikaza Mladena Lorkovića Draganovićeve disertacije o prijelazu katolika na pravoslavlje u vrijeme osmanske vladavine, u kolovozu 1940. objavljena je i rasprava studenta Halida Čauševića „Problem Bosne i Hercegovine i njegovo rješenje".[14] Halid Čaušević, sin umrlog reis-ul-uleme, Džemaludina Čauševića, na podlozi hrvatske nacionalističke ideologije, a kao jedan od njezinih muslimanskih sljedbenika iz sarajevskog kruga Hakije Hadžića i tumača na zagrebačkom sveučilištu, u raspravi iznosi povijest

13 Historijski arhiv u Sarajevu, Ostavština Fehima Spahe, SF-535. Potpisani izvornik deklaracije upućen u Sarajevo reis-ul-ulemi Fehimu Spahi. O deklaraciji nacionalističkih akademskih klubova na zagrebačkom sveučilištu: Z. HASANBEGOVIĆ, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 514-516.

14 Mladen LORKOVIĆ, „Krunoslav Draganović: 'Masovni prelazi katolika na pravoslavlje na hrvatskom jezičnom području u vrijeme turske vladavine'", *Hrvatska smotra*, veljača 1940., 105-107.

i glavna obilježja političko-nacionalnog razvitka u Bosni i Hercegovini i, nasuprot HSS-u, zagovara i uspostavu njezine autonomije, koja „ima biti prelazna faza, koja ima tiho i nečujno sondirati teren za konačno rješenje“. Za Čauševića nema sumnje, bez obzira na srpske tvrdnje, da Bosna i Hercegovina „sa stanovišta povijesti i državnog prava (…) spada u sklop hrvatskih zemalja“. Pored „neosporne autohtonosti hrvatskog stanovništva katoličke i islamske vjere“, hrvatskom stajalištu i „ostali historijski dokumenti, na kojima počiva grandiozna zgrada hrvatskog državnog prava, pružaju (…) punu podršku“. Prema Čauševićevim navodima, to su činjenice koje je „pozitivna nauka još davno utvrdila i stavila na svoje mjesto“, pa je svoju argumentaciju zaključio: „Kao odličan informativni priručnik u ovom pogledu“ može poslužiti „nedavno izašla brošura dr. Krunoslava Draganovića i Hrvoja Bošnjanina: 'Hrvati i Herceg-Bosna'“.[15] To je bio jedini slučaj da se ova rasprava izrijekom pripisala Draganoviću, što je bez sumnje bilo potaknuto Čauševićevom namjerom da neizravno istakne i kako vrhbosanski nadbiskup Ivan Šarić i Katolička Crkva nisu nužno pristaše koncepcija HSS-a prema Bosni i Hercegovini.[16]

S argumentima značajno podudarnim onima nacionalističke oporbe Mačekovoj politici, nastupali su i hrvatski građanski krugovi izvan HSS-a. Njihova stajališta oblikovali su najutjecajniji zagrebački dnevnici iz naklade *Tipografija d. d.*, *Obzor* i *Jutarnji list*, u kojima se neizravno kritiziralo Mačekovo držanje prema Bosni i Hercegovini i muslimanima, te u novinskim komentarima i kulturno-povijesnim prilozima upućivalo da hrvatska politika treba poduprijeti muslimanski zahtjev za autonomnom Bosnom i Hercegovinom. Zato je Draganovićeva rasprava u veljači 1940. i naišla na povoljan odjek upravo u glavnim zagrebačkim dnevnicima. Prema *Jutarnjem listu*, u kojem se podrobno prepričavaju i navode glavni Draganovićevi argumenti, „Hrvoje Bošnjanin u svojoj polemičnoj i veoma dokumentiranoj brošuri 'Hrvati i Herceg-Bosna' osobitu pažnju posvećuje našim muslimanima“.[17] U *Obzoru* isti autor, u povodu *Bošnjaninove* rasprave, navodi kako je nakon uspostave Banovine Hrvatske „težište cjelokupnog unutrašnjeg političkog života prebačeno (…) na Bosnu

15 H. Č. [Halid ČAUŠEVIĆ], „Problem Bosne i Hercegovine i njegovo riješenje“, *Hrvatska smotra*, srpanj-kolovoz 1940., 369-375.

16 O očekivanjima od vrhbosanskog nadbiskupa Ivana Šarića zagovornika katoličko-muslimanske političko-nacionalne suradnje: Z. HASANBEGOVIĆ, „Iz korespondencije Ademage Mešića uoči uspostave Banovine Hrvatske“, 969-998.

17 Rp. [Rudimir ROTTER – PROGONSKI], „Hrvatska narodnost muslimana Herceg-Bosne. Osvrt na brošuru Hrvoja Bošnjanina“, *Jutarnji list* (Zagreb), 24. II. 1940.

i Hercegovinu". Osim političkih polemika „zborova i konferencija" i novinskih članaka, „na dnevnom su redu i polemičke historijske rasprave u hrvatskoj i srpskoj štampi o nacionalnoj pripadnosti ovih pokrajina". Osim „istinoljubivih pisaca", u vezi s ovim problemom istupaju i „mnogi velikosrpski šoveni, koji u svojim člancima naprosto negiraju svaki hrvatski karakter Bosni i Hercegovini i u sadašnjosti i u prošlosti". Prema *Obzoru*, „neozbiljni argumenti" kojima se dokazuje „podpuno srpski" značaj Bosne i Hercegovine, „ponukali su jednog uglednog hrvatskog historičara da izadje iz rezerve i da se umiješa medju velikosrpske šovene".[18]

Draganovićeva povijesna i nacionalna argumentacija, po kojoj je Bosna i Hercegovina nedvojbeno hrvatska zemlja, u kojoj Hrvati katolici zajedno s muslimanima čine većinu stanovništva, posebice u istočnim dijelovima izvan Banovine Hrvatske, nije ostavljala dvojbu o tome treba li njezine dijelove prepustiti Srbiji, pa su glasila bliska HSS-u njegovu raspravu zanemarila. Malo nakon pojave Draganovićeve brošure u Zagrebu je objavljena i knjiga Mirka Glojnarića *Borba Hrvata*, kao neslužbeni prikaz povijesti i političko-nacionalnih ciljeva HSS-a, odobren od stranačkog vodstva, iz koje su se donekle mogli iščitati i Mačekovi pogledi na daljnji razvitak u Bosni i Hercegovini. U Glojnarićevoj knjizi prvi put su objavljeni i dijelovi javnosti do tada nepoznate rasprave o Bosni i Hercegovini koju su u ožujku 1939., uoči zaključenja sporazuma, vodili prvaci i narodni zastupnici HSS-a, okupljeni u Zagrebu kao Hrvatsko narodno zastupstvo. Tom prigodom je sarajevski prvak HSS-a Juraj Šutej iznio stajalište protiv autonomne Bosne i Hercegovine, uz obrazloženje kako svi bosansko-hercegovački Hrvati „hoće i traže da budu sjedinjeni s Hrvatskom i Zagrebom", pa je zato „apsolutna (…) neistina to što nekoliko katoličkih svećenika i nekoliko begova tvrde obratno". Osim toga, „utopije su ono što iz dana u dan piše štampa naših državotvoraca, koja pjeva: Do Drine je naše (…)".[19] Glojnarić je u knjizi, nasuprot nacionalističkoj i Draganović - *Bošnjaninovoj* argumentaciji, nedorečeno tumačio i kako Hrvati (vodstvo HSS-a) „ne kažu, da je Bosna najčišći hrvatski kraj". Ukoliko bi „netko od Hrvata" to i dokazivao, „onda ne bi govorio istinu". Prema Glojnariću, Srbi u Bosni i Hercegovini uglavnom žive „prema Drini, pa te krajeve danas smatraju srpskim krajevima", a što nije imalo

18 [R. R. – PROGONSKI], „Hrvoje Bošnjanin: 'Hrvati i Herceg-Bosna'", *Obzor* (Zagreb), 27. II. 1940.

19 Mirko GLOJNARIĆ, *Borba Hrvata. Kronika dvaju desetljeća političke povijesti (1919-1939)*, Zagreb, 1940., 308-309.

uporište u činjenici da su najkompaktnije srpske naseobine bile na zapadu u Vrbaskoj banovini, te da su istočni kotari uz rijeku Drinu imali muslimansku većinu. Zato se „Hrvati“, odnosno HSS, „za ono što je srpsko neće nikada boriti, već će uvijek nastojati da srpsko i ostane, pa prema tome nema nikakve bojazni, da bi srpstvo u Bosni došlo u opasnost“.[20]

Na kraju, zašto Draganović raspravu nije objavio pod svojim imenom, već pod pseudonimom *Hrvoje Bošnjanin*? O tome nema njegova iskaza, pa se može samo predmnijevati. Čini se da je kao katolički svećenik želio izbjeći otvorenu crkvenu polemiku sa srpskim pravoslavljem i srpskim crkvenim povjesničarima i svoje tumačenje postaviti u područje svjetovne hrvatske političko-nacionalne akcije i njezinih ciljeva u Bosni i Hercegovini. Uz to, zaključci koji su se izvodili iz njegove argumentacije dodatno su pothranjivali nacionalističku oporbu Vladku Mačeku i nisu se do kraja uklapali u političke koncepcije vodstva HSS-a prema Bosni i Hercegovini koje je održavalo bliske odnose s vrhbosanskim nadbiskupom Šarićem. Zato je Draganovićevo autorstvo prešućeno i u zagrebačkom nadbiskupijskom *Katoličkom listu* u kojem je krajem veljače objavljena samo kraća crtica u kojoj stoji da je „knjiga došla u sto dobrih časa kad se na srpskoj strani ponovno, ali s više žestine, tvrdi, da je Bosna srpska zemlja i to i u prošlosti i u sadašnjosti, da su bosanski muslimani i katolici po narodnosti Srbi, i da je Austrija stvarala u Bosni Hrvate“. Prema nepotpisanom piscu bilješke o *Bošnjaninovoj* raspravi, ovakve srpske tvrdnje predstavljaju „stare otrcane fraze, nedokazane tvrdnje, koje se ponovno iznose protiv hrvatsko-srpskog sporazuma i protiv pravedne granice između Banovine Hrvatske i Banovine Srbije“. Osim toga, *Bošnjanin* je dokazao i da su „današnji katolici i muslimani starosjedioci u Herceg-Bosni, a Srbi su kasniji doseljenici s istoka, da su se muslimani i katolici u prošlosti osjećali Hrvati“. Prikaz u zagrebačkom *Katoličkom listu* zaključen je navodom da je rasprava napisana „pregledno, duhovito, s dobrim poznavanjem stvari te može zadovoljiti i učena i neuka, dok jedanput ne dobijemo opsežno kritično djelo o Bosni, koje se već dugo sprema“.[21]

Draganovićevo autorstvo je prešućeno i u sarajevskom *Katoličkom tjedniku*, neslužbenom glasilu Vrhbosanske nadbiskupije i nadbiskupa Šarića, u kojem je u kraćem prikazu u ožujku 1940. istaknuto kako je „ova (...) krasno i vrlo kritički pisana knjiga došla u pravo vrijeme“. *Bošnjaninova* rasprava pojavila se u trenutku „kad svi pišu i govore o Bosni, o jabuci za

20 M. GLOJNARIĆ, *Borba Hrvata*, 631-632.
21 „Hrvati Herceg-Bosna“, *Katolički list*, 21. ožujka 1940., 148.

koju se svi otimaju, no, dok to jedni čine s pravom, drugi se mjesto dokaza i dokumenata utječu praznim dokazima, galami i uvredama". *Katolički tjednik* je autora označio tek kao „našega poznatog historičara, posebno vrsnog poznavaoca bosansko-hercegovačke i prošlosti i sadašnjosti". Prikaz je zaključen navodom kako je *Bošnjanin* sve argumente i dokaze uspješno „stavio (…) u službu svoje teze: pokazati, da je starina Bosne hrvatska, da Hrvati dakle nijesu uljezi ni došlje, a posebno, da je bosansko-hercegovački muslimanski živalj važan, dapače najčišći dio hrvatskog stanovništva Bosne i Hercegovine".[22]

Godinu dana nakon pojave Draganovićeve rasprave, u događajima koji će uslijediti, problem položaja i pripadnosti Bosne i Hercegovine u sklopu nastavka državnog preuređenja Kraljevine Jugoslavije postao je bespredmetan. Izravna posljedica pučističke avanture skupine jugoslavenskih časnika bio je njemački napad na Kraljevinu Jugoslaviju, a zatim i njezin brzi nestanak u kratkotrajnom ratu. Bosna i Hercegovina, u svom punom opsegu, našla se u sastavu hrvatske države (NDH), što je u osnovi predstavljalo ostvarenje i Draganovićeve političko-nacionalne koncepcije koju je zagovarao kao *Hrvoje Bošnjanin*. Kada je nakon poratne političko-nacionalne metamorfoze franjevački emigrantski povjesničar Dominik Mandić stupio s Draganovićem u pismenu korespondenciju, zatražio je i njegovu pomoć u svojim povijesnim istraživanjima o etničkoj pripadnosti Bosni i Hercegovine. Draganović mu je, među ostalim, u siječnju 1965. odgovorio kako o tome „ima vrijednih elemenata u mojoj polemičnoj i ponešto površnoj Hrvati i Herceg-Bosna".[23]

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ - *HRVOJE BOŠNJANIN*, "CROATS AND HERCEG–BOSNA". HISTORICAL AND POLITICAL CONTEXT AND POPULAR RESONANCE OF THE DISCOURSE

Summary

The author describes the historical and political context in which Krunoslav Draganović's discourse, entitled "Croats and Herceg–Bosna", was published, under the pseudonym Hrvoje Bošnjanin*, and describes the popular resonance of this discourse. The discourse appeared in 1940 as a response to the theses of Serbian historians and newspaper*

22 K., „Hrvoje Bošnjanin, Hrvati i Herceg-Bosna", *Katolički tjednik*, 3. ožujka 1940., 8.

23 Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru, Mandićeva ostavština, svezak 10, mapa 2, podmapa IV., folijacija 9. Pismo Krunoslava Draganovića Dominiku Mandiću od 7. siječnja 1965.

articles on the issue of ethnicity in Bosnia and Herzegovina and its position during the national reform of the Kingdom of Yugoslavia after the founding of the Croatian Banovina.

Keywords: *Krunoslav Draganović, Hrvoje Bošnjanin, Bosnia and Herzegovina, Croats, Serbs, Catholic Church, Orthodox Christianity, Islam.*

UDK: 94(497.6)
398(497.6)
Stručni rad

„ORIENTALNI MOMENAT“ DRAGANOVIĆEVE BOSNE

Ivo BANAC
Odsjek za povijest; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, HR - 10000 ZAGREB

Sažetak

U radu se raščlanjuju Draganovićevi članci „Bosna u priči, šali i anegdoti“, koji su objavljeni u Nikolićevoj Hrvatskoj reviji *dvije godine prije Draganovićeva povratka u domovinu (1967.). Premda „starohrvatski“ i pravaški po svojoj inspiraciji, pa sukladno tomu predstavljaju apoteozu bosanske posebnosti i katoličkog filomuslimanstva, oni su, u trenutku opadanja srpske prevlasti u Bosni i Hercegovini, mogli poslužiti i kao idejno pomagalo za novu vladajuću paradigmu.*

Ključne riječi: *Draganović, narodna predaja, Bosna, muslimani.*

Nedragovoljni povratak Krunoslava Draganovića rujna 1967. godine u Jugoslaviju tumačen je na razne načine. Posebno je zanimljivo tumačenje Draganovićeva emigrantskog protivnika Ante Cilige koji je u Draganovićevu povratku vidio sraz onih okolnosti što su uslijedile nakon potpisivanja Protokola između Svete Stolice i Vlade SFRJ te pada Aleksandra Rankovića (1966.), a što je u bosanskohercegovačkim uvjetima značilo kraj srpske prevlasti. Ciliga nije bio usamljen u mišljenju da su nakon 1966. „Srbi izgubili u B-H položaj relativne većine a da su taj položaj stekli sad muslimani [...] [te], da je Tito pošao na uzdizanje muslimana na prvo mjesto, a da bi pojačao njihov položaj prema Srbima-pravoslavcima, da je privukao djelomično [*sic*] k vlasti u B-H katolike“. Ipak, posebnost Ciligina tumačenja bila je u tvrdnji da je uzdizanje bosanskohercegovačkih Hrvata katolika došlo uz uvjet „da se suprotstavljaju Zagrebu i svemu hrvatskom što iz Zagreba dolazi.“ U tom smislu, Ciliga je Draganovićev povratak vidio kao dio stvaranja „posebne ‘bosanske’ politike b-h Hrvata-katolika“, odnosno kao Draganovićevo skretanje s „općehrvatske“ na „bošnjačku“ ili „bogumilsku“ frontu.[1]

1 Ante CILIGA, „Poslije Tita: Sve i odmah!...“, *Bilten hrvatske demokratske i socijalne akcije* 12 (1973.), 21-22.

Bez obzira na to što mislili o Ciliginu tumačenju, točno je da je Draganović imao sve preduvjete za takvu ulogu. Može se čak tvrditi da su njegovi članci u Nikolićevoj *Hrvatskoj reviji*, objavljeni u predvečerju povratka, apoteoza bosanske posebnosti i katoličkog filomuslimanstva. „Moram upozoriti na još jednu posebnu okolnost", zapisao je Draganović u uvodnom dijelu svoje zbirke o Bosni u priči, šali i anegdoti,

> U raskošnom mozaiku Bosne hotimice sam naglašavao njezin orientalni momenat. Činio sam to ne samo zato, jer je on manje poznat a više privlačiv; ne samo zato, jer je on u dugim periodama, bogumilskoj i tursko-islamskoj, prevladjivao u zemlji; nego i zato, što je danas, u vrijeme Vatikanskog koncila, općeg sabora oproštenja i izmirenja, potrebno posebno naglasiti, kako je zajedničko i u biti jednako vjerovanje svih ljudi, koji vjeruju u jednog Boga i slave Ga svaki na svoj način; napose, vjerovanje Islama i Kršćanstva.[2]

Od točno dvadeset i tri Draganovićeve priče, šale i anegdote sve su osim jedne, možda dviju, izravno vezane uz muslimansku sredinu. Ako u njima sudjeluju predstavnici drugih zajednica, uvijek su muslimani u glavnoj ulozi. Draganovićev je cilj bio skupiti „narodnu predaju o prošlosti Bosne" jer „nigdje drugdje nisu hrvatski narod i hrvatsko ime u tolikoj mjeri zapostavljeni i prignječeni, kao upravo u Herceg-Bosni, posebno medju hrvatskim muslimanima".[3]

Draganović vidi Bosnu kao raznoliku, ali i integralnu. Nije isključivao nijednu bosansku sastavnicu. Njegove priče odraz su „stare, iskonske Bosne, toliko raznolike svojim krajolikom i ljudima, toliko složene kulturom i vjerom, toliko pune neizmirenih suprotnosti čovještva i okrutnosti, herojstva i izdaje", toliko nepoznate u najkrupnijim doživljajima, „kao što je pojava pravoslavlja i islamizacija stanovništva, a do nedavna i sama činjenica bogumilstva".[4] Bosna je u prvom redu muslimanska i katolička, ali Draganović žali kad nema primjera iz pravoslavne sredine („Takodjer nemam ništa ni o bosanskim pravoslavcima. Kada bih imao nešto, i s te strane, bila bi slika Bosne potpunija, življa, intimnija, jer susjed o susjedu najbolje zna, kakav je").[5] Premda je uvijek na oprezu prema modernoj i planskoj srbizaciji

2 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči, šali i anegdoti", *Hrvatska revija* 15 (1965.), 226.
3 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči", 225.
4 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči", 225.
5 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči, šali i anegdoti (Nastavak iz prednjašnjeg sveska)", *Hrvatska revija* 15 (1965.), 346.

pravoslavaca („Riječ [Turci] nije upotrijebljena u nacionalnom ili jezičnom smislu, nego u vjerskom kako se to u Bosni u nekoliko vjekova upotrebljavalo. Odatle ime sela 'Turska Špionica', 'Katolička Špionica' i 'Rišćanska Špionica', koja se tek od popisa stanovništva god 1895. počela nazivati 'Srpskom' na temelju jedne iz Sarajeva dobro organizirane akcije po cijeloj zemlji“),[6] nije im odricao pravo na srpsko ime („Navrati se tako i u magazu jednog zemljaka Brčanina, pravoslavca Srbina“).[7] Niti je sporio da je Bosna regionalno raznolika. Kad govori o prošlosti Bosne, Draganović kaže, „podrazumijeva se Herceg-Bosne i svih njezinih dijelova“,[8] a na drugom mjestu: „Zanimljivo je zabilježiti, što jedan kraj Bosne misli o drugome. / Donosim tri takva primjera: jedan iz Sarajeva, drugi iz gornje Bosne i treći iz Hercegovine.“[9]

No, usprkos raznolikosti, Bosna je jedinstvena. Njezina je povijest jedinstvena, unatoč diskontinuitetu, „tamo od vremena Krešimira i Borića, Kulina bana i 'dobrijeh dana', Tvrtka, Husrevbega i Sokolović-paše!“[10] Draganović je raspjevan kad govori o živoj bosanskoj prošlosti:

> Upravo iznenadjuje, u kolikoj mjeri živi i održava se povijest i dalje, posebno u tako svježoj i sačuvanoj zemlji kao što je Bosna, ne samo u nazivima rijeka, gora i mjesta, ne samo u imenima obitelji i ljudi, ne samo u starim gradinama, crkvištima i stećcima, nego i u pričama i šalama, u anegdotama i običajima. Samo je valja osjetiti toplim srcem i razlučiti oštrim okom, kao zrnje pšenice u gomili pljeve, doduše simpatične i pjesničke, ali još uvijek poezije, a ne povijesti.[11]

Draganović je svoje primjere prikupljao iz vlastita iskustva, od prijatelja (Hamdija Kreševljaković) i poznanika te iz književnosti (Edhem Mulabdić, Ivo Andrić), no prošlost nikada nije ni demonizirao ni idealizirao. Za razliku od Andrićeva kmeta Simana, Draganović tumači staru rajinsku izreku „Drumovi će poželjeť Turaka“ kao uspomenu na turski rahmet: „Drumovi će poželjeť Turaka, turskih hanova, česama, hamama, imareta i mostova, što ih Božje milosrdje gradi, za sevap, za spas duše. Nestat će, jednom riječju, turskog merhemeta, čovjekoljublja i dobrotvornosti, od kojih su umorni putnici živjeli u ona stara vremena,

6 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči“, bilješka 73, 236.
7 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči (Nastavak)“, 349.
8 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči“, 225.
9 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči (Nastavak)“, 346.
10 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči“, 226.
11 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči“, 225

kad nije bilo današnjih turističkih ni putničkih pogodnosti."[12] Islamsku civilizaciju prihvaća dijaloški i zajedničarski: „Islam i kršćanstvo ima jednako uvjerenje o moći molitve, izrečene s čvrstom vjerom, koja i bregove prenosi i ide po moru kao po suhom."[13] Zaključak pobožnog imama, da „ne želi dragi Allah, da se čovjek za njega toliko muči", priziva „na pamet riječi Svetog Pisma: 'Milosrdje ja tražim, a ne žrtvu'" (Mt 9,13).[14] Na Kijametski dan bit će „Turcima" teško, a Ciganima lahko jer „Neznanje je široka kapija u raj. I kod muslimana i kod kršćana. Po oba zakona".[15]

Kolikogod se Draganović nekritički koristio nekim stereotipima o Bosni (tvrdoglava Bosna, Bosna neće za reforme ni da čuje, spori Bosanci, sve po istilahu), on je znao sve slabosti turskog vakta – stare otomanske vladavine (samovolja, mito, korupcija, sudovi i suci – „kadije, koji nisu dobivali redovite plaće, nego si sami odredjivali nagrade u parnicama"),[16] pa i prednosti habsburške okupacije, ne ponajmanje za muslimane. Tako je „Švabin bimbaša", žandarmerijski časnik i bosanski Hrvat Čedomil U., u bošnjačkom selu kod Strume objašnjavao izbjeglicama da Austrija nije protiv muslimana, da održava džamije i mezarluke i postavlja vojničke hodže u carski asker, novu austro-ugarsku vojsku.[17] A trgovac Mehmedaga Kreševljaković u Skoplju je na provokacije jednog srbijanskog gospodina, zapravo povjesničara i političara Stojana Novakovića, rekao da „Sve što [Švabo] radi, nama na korist radi!"[18] Zapravo, jedina politika koju Draganović u Bosni dovodi u pitanje jest srpska politika, bilo kad je muslimane huškala protiv Monarhije („Jasno je, zašto muslimani nisu htjeli zajedno sa Srbima, ma koliko ovi pričali o vjernosti sultanu. Sva je 'vjernost' bila u tomu, da se Švabo izgura iz Bosne, a onda ona osta ne sultanova već srpska. Tako osjeća cijela Bosna i tako se vlada. Ali mladi

12 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči (Nastavak)", 341.
13 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči", 235.
14 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči", 236.
15 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči", 236.
16 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči (Nastavak)", 342. Draganović navodi zapažanja Antuna Radića sa studijskog putovanja po Bosni i Hercegovini 1899. godine: „o 'Švabi' se govori – i šuti – mnogo, ali 'Švaba' sudi pravo. To govore i Turci i kršćani – složno, u jedan glas. Doista mora da je golema promjena nastala u pravu i zakonu, kad se ovo ovako složno priznaje, kad znamo za psihološku pojavu: da se mrženu protivniku redovito ne priznaje ništa, pa ni sámo dobro. A milo mi je, što sam prvu kritiku turskoga suda i uprave čuo od 'Turčina'. Bez ove kritike teško bih bio vjerovao, što su mi kasnije kršćani kazivali." Antun Radić, *Sabrana djela*, Zagreb, 1936., sv. I., 150.
17 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči", 233.
18 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči (Nastavak)", 349.

žegarni softa Mehmed ne misli tako daleko. Njemu je dosta, da Austriji učini neko zlo“),[19] bilo kad je Bosnu preuzela („u doba Pere Živkovića i drugih loših vlada znalo se čuti u Bosni: ovo je opet vakat Hasan-paše!“)[20] ili „oslobodila“ („Kao i Mulabdić stoji Uzeirbeg [Uzeirbegović] i njegova obitelj čvrsto na hrvatskoj liniji. Imali su zato dosta i pretrpjeti, otkad su nastupila nova vremena tamo od prvog ‘oslobodjenja’ 1918. Pa do onog drugog 1945., još težeg i sudbonosnijeg, koje stari Bošnjaci i dalje tvrdoglavo nazivaju samo ‘privratom’“).[21] Ovo potonje u zbirci je jedino pozivanje na stanje u komunističkoj Jugoslaviji.

Draganović je pripadao naraštaju koji se dosljedno borio za hrvatstvo Bosne i Hercegovine, što je u prvom redu značilo borbu za muslimane. Ova „starohrvatska“ pozicija – po ishodištu, pravaška – pretpostavljala je i zajedničkog protivnika, s kojim nije bilo sporazuma. Tako se Draganović i privatno izjašnjavao, primjerice u pismu Dominiku Mandiću iz siječnja 1965., kad govori: „U odlučnim i najtežim momentima – 1914., 1918. i 1941. našli su se uvijek muslimani i katolici na istoj strani, a sve nastojanje Srba, koji su se proglašavali pobornicima ‘padišaha’ i turske vlasti u Bosni, nije ih moglo približiti muslimanima, dok su ovi zadnji preko noći stupili u usku i lojalnu suradnju s katoličkim Hrvatima.“[22] Zato i nije vjerojatno da je 1967. tražio nagodbu s jugoslavenskim vlastima, bez obzira na to što je u izjavi koju je pod njihovim nadzorom dao javnosti nakon povratka u domovinu i u kojoj je naglasio da su ga se posebno dojmile „razlike i odudaranja od shvatanja stare kraljevske Jugoslavije, u kojoj nije postojala nacionalna ravnopravnost“.[23] No, njegov povratak doista je govorio u prilog promjenama u Bosni i Hercegovini u trenutku kad je režimskim posredstvom došlo do nacionaliziranja Muslimana. Sve je naizgled ostalo isto, samo ovoga puta s velikim početnim „M“. Pokazat će se, međutim, da se novi bosanskohercegovački odnosi nisu mogli razvijati u izolaciji, bez učinka na šire jugoslavenske odnose. Režim „Branka i Hamdije“ bio je posebno angažiran u borbi protiv hrvatskoga reformnog pokreta 1971., da bi u posttitovskom razdoblju sâm postao metom restauriranoga velikosrpskog pokreta. Na ove procese Draganović

19 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči“, 230.
20 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči“, 228.
21 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči (Nastavak)“, 348.
22 Ostavština fra Dominika Mandića, Široki Brijeg (ODM), sv. 10, mapa 4: Draganović, Krunoslav, br. 9. (Preßbaum, Austrija, 7. I. 1965.)
23 Krunoslav St. DRAGANOVIĆ, “Okružnom javnom tužiocu Sarajevo”, ODM: sv. 8, mapa 3, Pisma 1967., br. 155. (Sarajevo, 4. XI. 1967.)

nije mogao utjecati. Umro je u Sarajevu 1983. uoči Sarajevskog procesa protiv Izetbegovića, Behmena i drugova.

THE "ORIENTAL MOMENT" OF DRAGANOVIĆ BOSNIA

Summary

The author analyzes Draganović's articles under the title "Bosnia in Stories, Jokes, and Anecdotes," published in Hrvatska revija *(Croatian Review), an émigré journal edited by Vinko Nikolić, two years before Draganović's return to Yugoslavia (1967). Although these articles in their inspiration were "old-Croat" and based on the traditions of the* Stranka prava *(Party of Rights), and accordingly represent an apotheosis of Bosnian individuality and Catholic pro-Muslim orientation, they had the potential to serve, at a time of the decline of Serbian dominance in Bosnia and Herzegovina, as a conceptual tool for a new ruling paradigm.*

Keywords: *Draganović, folk traditions, Bosnia, Muslims.*

UDK: 929 Draganović K.
Izvorni znanstveni rad

DRAGANOVIĆ U PISANOJ OSTAVŠTINI DOMINIKA MANDIĆA

Robert JOLIĆ
Župa sv. Marka
BiH - 88 324 KLOBUK

Sažetak

Fra Dominik Mandić, hercegovački franjevac i poznati povjesničar, i Krunoslav Draganović, svećenik Vrhbosanske nadbiskupije i također povjesničar, poznavali su se 40 godina i u najvećem dijelu toga vremena plodno surađivali. Najplodnije razdoblje te suradnje je 1945. i poratne godine, kada su upravo njih dvojica u Rimu organizirali pomoć i nerijetko doslovno spašavanje bezbrojnih hrvatskih izbjeglica koji su se poslije propasti Nezavisne Države Hrvatske našli u Austriji, Italiji i drugim zapadnoeuropskim državama. Osim toga, Mandić i Draganović desetljećima su surađivali u istraživanju hrvatske povijesti i o tome objavili brojna vrijedna djela. Draganovićev životni put u dobroj se mjeri može pratiti i na temelju prebogate Mandićeve pisane ostavštine (vjerojatno više od 35.000 dokumenata), koja je u ovome tekstu i najviše korištena.

Ključne riječi: *Dominik Mandić, Krunoslav Draganović, Rim, izbjeglice, hrvatska emigracija, povijesna istraživanja.*

Uvod

Dr. fra Dominik Mandić, hercegovački franjevac, preminuo je u Chicagu 1973. i upravo je u prigodi 40. obljetnice njegove smrti krajem listopada 2013. upriličen znanstveni simpozij njemu u čast, održan u Mostaru i na Širokom Brijegu. Taj je skup u najvećoj mjeri rađen na temelju preobilne Mandićeve pisane ostavštine koja obuhvaća valjda 35.000 dokumenata. U tim se dokumentima nalazi i Mandićeva korespondencija s prof. Krunoslavom Draganovićem koja će barem donekle moći osvijetliti i život toga poznatoga svećenika, humanitarnoga djelatnika i znanstvenika, čiji je povratak u komunističku Jugoslaviju 1967. izazvao sveopću pomutnju u hrvatskoj emigraciji u kojoj je Draganović igrao jednu od najzapaženijih uloga. Mandić je pozorno pratio zbivanja vezana uz Draganovićev misteriozni nestanak te je bio iskreno radostan kad mu se Draganović konačno i osobno javio pismom

iz Sarajeva početkom 1971. godine. Mandić je, dakako, mogao samo slutiti što se sve s Draganovićem zbivalo od 1967. do 1971., ali bilo mu je drago da je on barem živ te se nadao da će ipak i u uvjetima u kojima je živio moći dati svoj prilog proučavanju hrvatske i crkvene povijesti. I nije se u tome prevario. Ne treba ni spominjati kako je Mandić itekako dobro znao da se i Draganovićeva pošta i ona koja je stizala na njegovu adresu kontrolira, pa ne treba očekivati u tim njihovim međusobnim dopisima nikakvih otvorenih izjava bilo o Draganovićevu statusu, bilo o stanju u hrvatskoj emigraciji.

1. Međusobni odnosi

Iz Draganovićevih izjava pred komunističkim „islednicima" nakon njegova povratka u Jugoslaviju, ili vjerojatnije otmice, a koje je nedavno objavio dr. Miroslav Akmadža, mogao bi se steći nelagodan dojam da su njihovi odnosi bili prilično zategnuti, štoviše da Draganović nije cijenio Mandićevo djelovanje i da je na nj imao ozbiljne primjedbe. Naime, u vrijeme rata pripremalo se izdanje Draganovićeve knjige *Croatia sacra* na engleskom jeziku i sve je bilo dogovoreno s franjevcima u Chicagu koji bi izdanje financirali i tiskali. Međutim, u zadnji tren su franjevci odustali od toga, makar je i prijevod već bio gotov ili pri kraju, i makar je i kardinal Frances J. Spellman bio obećao napisati predgovor knjizi, i rekli da oni nemaju novca i da ne mogu tiskati knjigu. Sumnjalo se da je stvar stopirao upravo Mandić: „Mi smo zato krivili [Dominika] Mandića. Ako je on to učinio, po svoj prilici danas se kaje za to, ali neko od fratara je to učinio. Fratri nam nisu hteli kazati kako i zašto, već onako, bilo je teškoća i slično, ali vidi se da se ispetljavaju da nekoga ne kažu."[1] K tome ga je optužio i za netaktičnost prema izbjeglicama: „Obilazak kampova bio je uglavnom moja dužnost kroz godine, isto tako i veza s vlastima i institucijama. Međutim su i najautoritativniji članovi bratovštine mons. Mađerec i o. dr. Mandić pohodili kampove barem jedanput, koliko se meni čini, i oba puta donijeli veće svote novaca izbjeglicama. Dr. Mandić imao je tu nesreću, da se u logoru Fermo teško zamjerio izbjeglicama, što je Hercegovce kao svoje uže zemljake obilno obdario i tako učinio razliku između njih i ostalih."[2] Na nekoliko mjesta govori i o Mandićevu političkom radu, kako je preferirao jugoslavensku Vladu u Londonu, a

1 Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010., 156.

2 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 101.

prije rata bio projugoslavenski nastrojen, kao i Hrvatska pučka stranka kojoj je on bio predsjednikom za Hercegovinu. Također spominje Mandićev veliki utjecaj u Rimu u Franjevačkom redu te o tome kako je Mandić na kraju „odstranjen“ iz uprave Reda 1951. godine.[3] Reklo bi se da o Mandiću govori više iz negativnoga kuta gledanja, pa bi se moglo zaključiti da je o njemu uistinu i imao takvo mišljenje i da njihovi odnosi nikada nisu bili sjajni.

Pa ipak tomu neće biti tako. Draganovićeve izjave treba tumačiti u kontekstu situacije u kojoj se zatekao. On je komunističkoj policiji očito davao izjave kako njegovi domovinski suradnici ne bi stradali, a zauzvrat je pripovijedao o emigraciji, dakle o onima do kojih komunisti nisu mogli doći, i što jest i što nije.

Draganović je, naprotiv, o Mandiću imao iznimno visoko mišljenje, što je vidljivo iz njegovih brojnih dopisa, kao i iz njegovih članaka o Mandićevu znanstvenom radu objavljenih u brojnim iseljeničkim ili stranim stručnim časopisima. U svojoj čestitci Mandiću u prigodi proslave njegove 50. obljetnice svećeništva Draganović podsjeća da su se upoznali još davne 1931. u Mostaru, dok je Mandić obnašao službu provincijala. Piše da je to tada bila „najmlađa ali i najnaprednija Franjevačka provincija u Hrvatskom narodu“ te da je dala „Crkvi Božjoj i svom narodu relativno najveći dio mučenika, jednu trećinu svih svojih sinova, a da se nije skršila ni savila pred neprijateljima Boga i naroda“. Mandićev pak rad služi na čast „malome ali i ponosnom Hrvatskom narodu“ iz kojega je i on nikao. „Vi danas, Božjom dobrotom, predstavljate jedno od velikih imena u našem narodu, a kao povjesničar, bez sumnje, danas ste na čelu svih hrvatskih historičara, stojeći dostojno uz bok ne samo Jeleniću, Batiniću i Golubovići, Vašoj redovničkoj subraći, nego i našim klasicima Račkom, Klaiću, Smičiklasu i Šišiću. Vi ste, duboko sam uvjeren, rekli zadnju riječ u zamršenom i nada sve važnom pitanju patarenske Bosanske crkve, stvarajući konačni sklad između vanjskih i nutarnjih vrela, koja govore o toj zagonetnoj sekti naše srednjovjekovne povijesti, sekti koja je ostavila najdublje i tragične tragove u našoj narodnoj i crkvenoj povijesti.“ Nadalje Draganović ističe Mandićeve vrline kao svećenika i redovnika, ali mu je Bog k tome dao da bude čovjek akcije, „snalažljiv u ekonomskim poslovima i u arhitekturi, u saobraćaju s visokim dostojanstvenicima i krugom ljudi od pera i znanosti“. Osobito nabraja „milijune date za spasenje hrvatske emigracije“ i „sjajnu Gospinu baziliku“ koju je Mandić podigao usred

3 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović*, 189, 219, 243.

Rima, skupa s golemom i prekrasnom kurijom Franjevačkog reda. Gradeći crkvu, „niste zatajili, da ste sin mučeničkog Hrvatskog naroda i ljutog hercegovačkog krša pa ste i svakom svom djelu utisnuli i dosta vidljiv hrvatski biljeg". Mandić je nastavio svoj rad i preko oceana, u Chicagu, a Draganović osobito ističe rad njegova Hrvatskoga povijesnog instituta u Chicagu, kao i istoimene ustanove u Rimu.[4] I u brojnim drugim dopisima Draganović se divi Mandićevu radu, osobito njegovim znanstvenim djelima koja su objavljivana što u zasebnim knjigama, što u hrvatskoj iseljeničkoj periodici.

No ni Mandić nije ostajao dužan u pohvalama Draganovića. Tako, čestitajući mu 60. obljetnicu života, nabraja njegove brojne zasluge za hrvatski narod, osobito ističući: „Napose ste stekli neumrlih zasluga svojim požrtvovanim i neumornim radom za hrvatske izbjeglice punih 20 godina. Kolike ste oteli sigurnoj smrti, kolike pomogli u najtežim prilikama života, to zna samo Onaj, koji u knjizi života bilježi i svaku kap vode, koja se dadne potrebnome čovjeku iz ljubavi prema Njemu." Nadalje hvali Draganovićev znanstveni rad te je uvjeren da će i u budućnosti napisati puno vrijednih djela iz povijesti hrvatskoga naroda. Govoreći o potrebi revizije onoga što je do tad bilo napisano, nastavlja: „Mi u slobodnom svijetu valja da stvorimo novu školu hrvatskih povjesničara, koji će obraditi povijest hrvatskog naroda na cijelom njegovu narodnom prostoru, integralno i istinito, bez ikakvih predrasuda, obzira i pritisaka jačih naroda i silnika, koji još danas priječe hrvatske povjesničare u našoj zarobljenoj Domovini, da ne smiju reći hrvatsku istinu na povjesnom polju."[5]

Iz gornjih je navoda posvema jasno da su se Mandić i Draganović međusobno cijenili, a vidjet ćemo i da su najuže surađivali, bilo na humanitarnom polju rada, bilo u istraživanju hrvatske povijesti.

2. Draganović i Mandić u politici

Teško je danas nešto preciznije reći jesu li se Mandić i Draganović razilazili u političkim svjetonazorima, bilo da je riječ o predratnom, ratnom ili poratnom razdoblju. Držim da je Draganović bio oduvijek prohrvatski nastrojen, dok je Mandić bilo filojugoslaven, i to ne samo prije i za vrijeme rata, nego sve do 1952. godine, otprilike do svoga konačnog

4 Arhiv franjevačkog samostana Široki Brijeg: Mandićeva ostavština: sv. 7, mapa 2, f. 98 (dopis od 20. srpnja 1962.).

5 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 4 (dopis od 23. ožujka 1964.).

odlaska u Sjedinjene Države, kada je i on postao hrvatski nacionalist. Na temu općepoznatoga njegova jugoslavenstva već je napisano više radova[6], a ono je bilo javno i za vrijeme njegova života do 1952. godine. Ipak njihovi politički svjetonazori ni najmanje nisu smetali njihovoj zajedničkoj humanitarnoj djelatnosti, za vrijeme i osobito nakon svršetka rata, jer su obojica, i kao humanisti i kao svećenici, željeli pomoći svim ljudima u potrebi, bez obzira na njihovu političku orijentaciju.

Mandić je od svoga odlaska u Ameriku, a pogotovo pošto se od 1955. posvetio isključivo znanstvenom istraživanju, bio sve manje u politici, a i ako je imao kakvih kontakata s hrvatskim političkim prvacima u emigraciji, nastojao je djelovati na pomirenju različitih hrvatskih političkih stranaka, opcija i frakcija. Činjenica je da je zbog svoga silnog ugleda u emigraciji imao velik utjecaj na političke prvake, a dopisivao se s različitim, nerijetko i oprečnim predstavnicima hrvatske emigracije. On je svoje djelovanje nastojao usmjeriti u općehrvatskome pravcu, s osobitim naglaskom na povijesnim istraživanjima vezanima uz hrvatski narod. Za Draganovića bi se pak moglo reći da je bio puno više involviran u stranačku politiku, što bi se moglo zaključiti i na temelju Mandićeve korespondencije, zbog čega ga je Mandić već od početka 60-ih godina molio da se kani politike i posveti isključivo znanstvenom radu.

Osim s Mandićem Draganović se dopisivao i s još nekim hercegovačkim franjevcima u emigraciji, a između ostalih i s inteligentnim fra Tugomirom Soldom, koji je na žalost prerano smrtno stradao u prometnoj nesreći u blizini Toleda, Ohio, 1965. godine. U jednome dopisu iz 1954., sačuvanom u Mandićevoj ostavštini, Draganović raspravlja o oprečnim mišljenjima u hrvatskoj emigraciji slažući se sa Soldinim mišljenjem vezanim uz liberalne i anticrkvene tendencije u hrvatskom iseljeničkom tisku, točnije u politici: „Najveći dio Tvojih konstatacija, misli i prijedloga u toj stvari posve dijelim s Tobom. Ja sam apsolutno zato, da se osudi anticrkveni i antikatol[ički] duh, pa bio on konstatiran na jednoj ili na drugoj strani. HSS u biti je liberalna i antiklerikalna stranka, koja se i te kako boji, da svećenici ne dođu do odveć velike riječi u narodu. Stranka je kroz 50 godina svoje povijesti učinila dosta dobra, ali i dosta zla u narodu, posebno na religioznom polju. Nego njezin anticrkveni stav stvar je kronične naravi nalik na neki stari, poluotupljeli sifilis. Stav Pavelićeve štampe stvar je nova i akutna, ide crescendo. U osudi ja ne bih spominjao ni Pavelića ni HSS, nego zapravo iznio u sažetom obliku samo

6 Osobito gl. radove Tomislava Jonjića i Ive Banca u zborniku radova sa simpozija o D. Mandiću održanom 24. i 25. listopada 2013.

teze dotičnog tiska bez navoda vrela ili osobe i kao takve ih principijelno osudio i razgolitio, pa se one ticale koga bilo u našoj emigraciji. Stvar konstatirati objektivno i bez strasti, a ako se krivac javi, tim gore po njega. Smatram to prijekom pastoralnom potrebom, kojoj svakako treba udovoljiti." Na pitanje tko bi trebao načiniti takvu izjavu, Draganović drži da bi to trebali najutjecajniji svećenici u emigraciji, na čelu s nadbiskupom dr. Ivanom Šarićem, mons. Mađercem, fra Karlom Balićem, Mandićem i drugima.[7] Uistinu je prežalosna pojava mržnja na Crkvu koju je još davno javno propagirao Stjepan Radić, a nastavili njegovi nasljednici u emigraciji, kao i pavelićevci, umjesto da su svi ujedinjeno radili na stvaranju preduvjeta za konačno oslobođenje domovine. Ni kasnije nije nedostajalo razočaranja u hrvatske političke prvake. Tako Ivo Omrčanin u jednome dopisu Mandiću od 20. lipnja 1957. piše: „O politici: mislim da nije dobro imati iluzija o Dr. Krnjeviću. On je manje, i bit će manje, spreman praviti saveze od samoga Mačeka. Dr. Draganović se krvavo razočarao. On je uvijek imao u rezervi kako će brzo s Krnjevićem u pakt itd. dok ga nije onako uredio. Krnjević isto tako ima jako loše mišljenje o Chicagu (misli na franjevce u tom gradu, op. R. J.) i po onom što se zna, nikada ne će pristati na razgovore ni s vama (ne Vama, osobno) tamo a niti bilo kime drugim, tko nije 'njihov'."[8] Valjalo bi svakako istražiti kako je to Krnjević „uredio" Draganovića. Poznato je i da je Mandić bio protivnik ustaškoga režima te neusporedivo bliži „blažoj" opciji, koju je zastupala Hrvatska seljačka stranka.

Stanje u emigraciji nije se popravilo ni 60-ih godina. Nije nedostajalo sukoba, podmetanja, svađa i dezinformacija. U tome je kontekstu veoma zanimljivo pismo koje je Mandiću pisao Mirko Šamija, član vodstva Hrvatskoga narodnog odbora (HNO) dr. Branka Jelića. Govoreći o nezdravom stanju hrvatske emigracije, on i sam nastupa isto optužujući mnoge, među kojima i Draganovića: „Prof. Draganović neprestalno optužuje Hrvatski Narodni Odbor u Bonnu. Javili su mi prošlog mjeseca prijatelji, da je nemogućno izdržavati Draganovićove klevete, koji neprestalno kod Njemačke Vlade u Bonnu optužuje HNO. Mi ćemo biti prisiljeni objaviti cijelokupni nečasni rad rimske gospode (misli na hrvatske svećenike u Rimu, op. R. J.), a hrvatska će emigracija suditi nas i gospodu u Rimu i Chicagu." Prigovara Draganoviću i dr. fra Častimiru Majiću, uredniku *Danice*, da podupiru Titova „špijuna" Miroslava Varoša te drži da bi Draganović trebao financijski podupirati Mandićeva nova

7 Mandićeva ostavština: sv. 6, god. 1954., f. 513 (dopis od 8. lipnja 1954.).
8 Mandićeva ostavština: sv. 6, god. 1957., f. 103.

izdanja, ciljajući na to da Draganović ima obilje novca: „Njemu je lakše dati za hrvatsku narodnu borbu 50.000 US-dolara, nego li meni jedan cent ili jednu cigaretu. Nažalost, on hrvatsko bogatstvo baca na razne kriminalce i komunistu Ciligu, komunistu Branka Orlovića, Veljku Mašinu i špijuna Varoša.“[9] Mandić je jasno uviđao koliko u navedenome dopisu ima predrasuda i pogrešnih informacija te stoga savjetuje Šamiju: da bi se postigla sloboda hrvatskoga naroda i samostalna država „bezuvjetno je nužno, da svi složno za to radimo. Pocjepkanost i unutarnje borbe Hrvata protiv Hrvata najveća je zapreka postignuća hrvatske slobode i ostvarenju hrvatske države. Ako Hrvati popljuju jedan drugoga, nitko ne će moći niti imati obraza, da zastupa hrvatsku stvar ni pred kojim odlučujućim faktorom u Americi ili u svijetu bilo gdje. (…) Našom neslogom i svađama ubijen je danas ugled i dra Mačeka, i dra Hefera, i dra Jelića, i dra Draganovića, i dra Cilige i prof. Meštrovića, a da druge ne spominjem.“ Govori i o Draganoviću: „Preč. dra Draganovića ja poznajem iz Staroga kraja ima više od 30 godina, On je bio uvijek vatren rodoljub i borio se je među prvima za hrvatstvo Bosne i Hercegovine. God. 1940. napisao je djelo ‘Hrvati i Herceg-Bosna’ u obranu hrvatstva tih zemalja. God. 1942. bio je glavni od organizatora i pisaca, koji su izdali u Sarajevu veliku ‘Poviest hrvatskih zemalja BiH’, knjiga I.“ Nastavlja o Draganovićevu radu na spašavanju hrvatskih izbjeglica nakon svršetka Drugoga svjetskog rata te završava: „Svojim dugim i požrtvovanim radom dr. Draganović je stekao i kod uglednih ljudi drugih narodnosti lijep ugled i priznanje. S tim moralnim kapitalom on će moći, kada dođe odlučujući čas mnogo koristiti hrvatskoj stvari slobodnoj Hrvatskoj, koju on nesumnjivo od srca ljubi i za nju radi. Za to je nepravedno i grijeh protiv istinskih hrvatskih interesa napadati i blatiti takovoga hrvatskoga rodoljuba.“[10] Veoma lijepo svjedočanstvo! Šteta što je zbog otmice 1967. Draganović teško više mogao „koristiti hrvatskoj stvari“ kod uglednih ljudi u inozemstvu.

Koliko je bilo nejedinstva i gluposti u emigrantskim krugovima govori i sam Draganović u jednome kratkom dopisu Mandiću te 1961. godine: „Sada sam – prema pisanju onog nesretnog Ante Jerkova u ‘Espressu’ ništa manje nego kriv (zajedno s preč. Ceceljom) za antitalijanske atentate u Južnom Tirolu!“[11]

9 Mandićeva ostavština: sv. 7, god. 1961., f, 30 (dopis iz Clevelanda od 20. veljače 1961.).

10 Mandićeva ostavština: sv. 7, god. 1961., f. 51 (dopis od 17. ožujka 1961.). Još jednom hvali Draganovića u dopisu Šamiji od 10. svibnja 1961. (f. 66).

11 Mandićeva ostavština: sv. 7, god. 1961., f. 83 (dopis iz Rima od 2. kolovoza 1961.).

Ipak je Mandić, s druge strane, nerado gledao na Draganovićev angažman u politici jer je to moglo biti samo na štetu i njemu osobno i, barem kasnije, hrvatskoj stvari. Iseljeništvo je naime bilo razjedinjeno, previše je bilo stranaka i još više strančarenja, a sigurno je da je u svemu prste imala i tajna jugoslavenska policija. Stoga ga Mandić u nekoliko navrata opominje i preporučuje da se skloni iz političkih voda i prihvati se znanstvenoga rada. Prvi put Mandić mu to napominje 24. kolovoza 1962. u pismu u kojem zahvaljuje Draganoviću na čestitkama prigodom 50. obljetnice svećeništva: „Gledajte se što prije i što više izvući iz političkoga rada i posvetiti se znanstvenom povjesnom istraživanju i izdavanju hrvatskih dokumenata."[12] Uskoro potom, u dopisu za Božić 1962., Mandić ponavlja istu misao: „Jedan mi Vaš i moj prijatelj piše, da bi trebalo savjetovati prof. Draganoviću, da se za neko vrijeme povuče iz Rima i Italije. Ne navodi razloga. Vi ćete znati, da li ima za to razloga i što bi bilo najbolje učiniti. U svakom slučaju nastojte se što prije povući iz politike i posvetiti se čisto znanstvenomu radu."[13] Pa ipak se Draganoviću nije baš dalo povući iz politike, iako se odselio iz Rima, pa ga Mandić i godinu i pol kasnije kao prijatelj moli „da se potpuno povučete iz hrvatskih nezdravih iseljeničkih prilika i posvetite isključivo znanstvenom povjesnom radu".[14] Draganović se 1963. povukao iz Rima u Pressbaum, u blizini Beča, u mirnije vode i posvetio se puno više istraživačkome radu – o čemu će u nastavku biti više riječi. Ostaje dakako otvoreno pitanje je li se povukao iz Rima, a onda pomalo i iz politike, zbog Mandićeva nagovaranja, kao i nekih drugih prijatelja, ili prije zbog „više" politike, točnije zbližavanja vatikanske i jugoslavenske politike, zbog čega je morao biti i on žrtvovan i udaljen iz Rima s nalogom da se povuče iz političkih prilika.

Bavljenje znanstvenim radom trebalo bi za posljedicu imati pobijanje srpskih falsifikata u političkom i znanstvenom svijetu na Zapadu, koje su bile sveprisutne. O tome Draganović piše Mandiću u dopisu od 29. srpnja 1964. iz Pressbauma: „Živeći u stranom svijetu na svakom koraku osjećam, kako smo slabo uspjeli da svijet znanstveno i politički informiramo i kako srpske teze svuda ili skoro svuda caruju. Ovih dana pisao je predsjednik austrijske vlade Dr. Klaus, koji sigurno prema Hrvatima nije loše raspoložen, o 'serbisches Stättchen Sarajevo' [srpskom gradiću Sarajevu]. A što nobelovac Ivo Andrić, hrvatski renegat, piše o Bosni, i sami znate." Draganović je skupio materijal da Andrića „na trijezan i miran način korigiram i pomalo operušam".[15]

12 Mandićeva ostavština: sv. 7, mapa 2, f. 200.
13 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 3.
14 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 4 (dopis od 23. ožujka 1964.).
15 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 5.

3. Suradnja na humanitarnom polju

Upravo su Dominik Mandić i Krunoslav Draganović bili glavni hrvatski svećenici u Rimu koji su preuzeli najveću skrb za hrvatske izbjeglice pošto je završio Drugi svjetski rat a njihovu domovinu zauzeli Titovi partizani. Oni koji su uspjeli prebjeći preko granice i izbjeći okrutnome partizanskom pokolju u tzv. Bleiburškoj tragediji, živjeli su u veoma teškim uvjetima, uglavnom po izbjegličkim logorima u Austriji i Italiji. Za neke je od njih prijetila pogibao da budu izručeni Jugoslaviji, što bi za njih značilo sigurnu smrt ili pak osudu na zatvorsku kaznu, što je nerijetko bilo gore od same smrti.

Pa ipak je na temelju Mandićeve pisane ostavštine veoma teško zaključiti što je točno koji od njih radio, točnije kakvi su bili njihovi međusobni odnosi kroz to vrijeme jer upravo od 1945. do 1952. u toj ostavštini nema ni jednoga jedinog međusobnog dopisa. To uostalom i nije nikakvo čudo jer su obojica živjela u Rimu, bili su članovi Bratovštine sv. Jeronima koja se brinula za izbjeglice i stvari su rješavali u osobnim susretima, pa dopisi i nisu bili potrebni. Pisana se komunikacija opet uspostavlja tek nakon Mandićeva odlaska u Ameriku, 1951., a za stalno od 1952. godine.

Držim vrijednom spomena i jednu Draganovićevu vijest iz predratnih godina, a vezanu uz naseljavanje Hercegovaca u Bosni. On izvješćuje Mandića u dopisu od 26. kolovoza 1940. kako će uskoro u Hercegovinu doći Ilija Marić, povjerenik Zadruge „Zemlja“, i sam doseljenik iz Gornjag Hrasna u okolicu Visokoga, u svrhu kolonizacije Hercegovaca sa Širokog Brijega, Kočerina i Posušja u Bosnu. Moli Mandića da preporuči povjerenika franjevcima. U tome trenutku bilo je oko 150 slobodnih posjeda u Bosni, ako bi Hercegovci bili zainteresirani za to (Mandić se tada privremeno nalazio na Širokom Brijegu).[16]

O djelatnosti Bratovštine sv. Jeronima u Rimu nedavno je opširno, također na temelju Mandićeve pisane ostavštine, pisao dr. Jure Krišto.[17]

16 Mandićeva ostavština: sv. 1, god. 1940., f. 216.

17 Prvi put pisao je na temelju škrte građe koju je dobio iz Chicaga od fra Ljube Krasića („Dobrotvorni rad hercegovačkih franjevaca. Fra Mijo Čuić i fra Dominik Mandić kao paradigme“, *Hercegovina franciscana* 5 [2009.], 353-366), prije nego se znalo za Mandićevu obilatu dokumentaciju koja je već odavno bila prenesena iz Chicaga u Hercegovinu, a potom puno detaljnije i argumentiranije za simpozij o dr. fra Dominiku Mandiću, održan u Mostaru i na Širokom Brijegu 24. i 25. listopada 2013. („Fra Dominik Mandić i hrvatske izbjeglice 1943.-1953.“; rad će biti objavljen u zborniku radova s navedenoga simpozija).

Ovdje samo napominjem da je predsjednik Bratovštine bio msgr. Juraj Mađerec, rektor Zavoda sv. Jeronima u Rimu, kojemu je na čelu bio od 1928. do 1957. godine, tajnik K. Draganović, dok je D. Mandić bio predsjednik Nadzornog odbora. U Mandićevoj ostavštini sačuvan je jedan cirkularni dopis od 22. prosinca 1945. koji su potpisali Mađerec kao predsjednik i Draganović kao tajnik Bratovštine, na talijanskom jeziku, u kojem objašnjavaju tešku situaciju hrvatskog naroda i izbjeglica te traže pomoć. Jedan je od tih dopisa poslan Generalnoj upravi Franjevačkog reda te sačuvan u Mandićevoj ostavštini.[18]

Ne želeći ovdje ulaziti u djelovanje same Bratovštine, jer bi to izlazilo izvan okvira ovoga rada, želim samo na jednome primjeru pokazati koliko je upravo Draganović bio važna karika u tom lancu pomaganja hrvatskim izbjeglicama. Mogli bismo reći da je on bio radilica, glavni radnik na terenu, dok je novac u najvećoj mjeri osiguravao Mandić. Naime, na gore spomenuti dopis emigrantskoga prvaka Mirka Šamije, u kojem je kritizirao Draganovićev politički rad, pa čak u pitanje dovodio i njegovu moralnu vjerodostojnost, Mandić je odgovorio prilično žestoko, stajući bespogovorno u njegovu obranu.[19] Hvali nadasve njegov humanitarni rad: „Od god. 1944. do 1951. s Draganovićem sam tijesno surađivao u pomaganju i spasavanju izbjeglih Hrvata u Rimu, Italiji i u drugim zemljama. Ja sam tražio sredstva i zajmove, a on se brinuo za traženje prevoznih sredstava i sakrivanje ugroženih Hrvata u Evropi. (…) A onda briga za mnoštvo Hrvata po logorima i njihov prevoz u Argentinu, njih oko 8.000 i tu je dr. Draganović odigrao glavnu ulogu i podnio teški teret. I poslije nego sam ja otišao u USA koncem god. 1951. čuo sam, da se dr. Draganović požrtvovano trudio za spasavanje izbjeglih Hrvata, za njihovo zaposlenje u Austriji i Njemačkoj, za prevoz u strane slobodne zemlje.“[20]

Poneka crtica o Draganovićevu radu na humanitarnom polju može se pronaći i nakon Mandićeva odlaska u Ameriku, sve tamo do 1965. godine. Tako Mandić u nekoliko navrata preko Draganovića šalje određene svote novca za pomoć izbjeglicama, kao dar Hrvatske pomoćne akcije koju su osnovali i vodili franjevci u Americi. Pred Uskrs 1953. Mandić šalje 200 dolara za pomoć izbjeglicama u dva talijanska logora, uz napomenu: „Želimo da se ovaj put svakomu dadne stalna svota, da

18 Mandićeva ostavština: sv. 2, god. 1944./45., f. 298.

19 Mandićeva ostavština: sv. 7, god. 1961., f. 29 (dopis iz Clevelanda od 20. veljače 1961.). Vidi ovdje bilj. 10.

20 Mandićeva ostavština: sv. 7, god. 1961., f. 51 (dopis od 17. ožujka 1961.).

znaju, da nijesu zaboravljeni i da netko na nje misli. (…) Dobro bi bilo, da iz svakog logora netko napiše zahvalu ‘Hrv. pomoćnoj akciji’ navedavši, koliko su primili i koliko ih ima u logoru. To ćemo objelodaniti u ‘Danici’, da bude poticaj novim darovateljima.“[21] Za Božić iste godine Mandić šalje 100 dolara za izbjeglice, uz božićnu čestitku: „Neka u Novoj godini i našemu dragomu Hrvatskom narodu sine zvijezda bolje budućnosti i slobode.“[22] Draganović je molio Mandića da bi izvidio mogućnosti useljavanja hrvatskih izbjeglica u Sjedinjene Države. Mandić u dopisu od 25. studenog 1953. odgovara da stanje ne izgleda dobro jer državne vlasti traže da netko od onih koji žive u Americi dadne garanciju da će se brinuti za potrebe eventualnih useljenika, što bi značilo da se useliti mogu samo oni koji u Americi imaju bližu rodbinu koja je spremna preuzeti za njih skrb.[23]

U jednom dopisu koji je Draganović sredinom 1954. poslao Mirku Nikoliću u St. Louis, a završilo je u Mandićevoj ostavštini, on opisuje svoje muke s izbjeglicama: „Putujem dosta svijetom i borim se, kako znam, za taj naš jadni svijet. Bio sam nedavno u Španiji, Njemačkoj i Austriji. Uspjelo je poslati blizu 200 ljudi u Chile, a nešto malo u Australiju, Brazil i druge zemlje. Ovih dana, nakon teške i očajne borbe, ukrcavam nešto naših ljudi za mornare na kanadske brodove, a Ti znaš, da je skoro svaki Dalmatinac mornar.“[24]

Mandić i Draganović tražili su povremeno jedan od drugoga stanovite usluge. Tako je Draganović krajem 1953. proslijedio pismo „sestre hrv. heroja pok. Marka Hranilovića, kojeg je vješao beogradski diktatorski režim“. Ona je željela doći u Ameriku, pa je Draganović molio Mandića ne bi li se on nekako pobrinuo za američku vizu, budući da je to njima u Italiji bilo nemoguće. U istome dopisu žali se kako Hrvati u svijetu prilično slabo novčano pomažu hrvatske izbjeglice u Europi: „Pisao sam O. Serafinu Vištici (tada ekonom komisarijata hrvatskih franjevaca u Chicagu, op. R. J.) i toplo mu zahvalio na poslanom daru. Ipak se tako učini nešto barem u najpotrebnijim slučajevima, jer se gdjekada moramo stiditi pred protestantima i Srbima, koji svojima mnogo više

21 Mandićeva ostavština: sv. 5, god. 1953., f. 155 (dopis od 22. ožujka 1953.).

22 Mandićeva ostavština: sv. 5, god. 1953., f. 649 (dopis od 18. prosinca 1953.); usp.: i Mandićev dopis od 25. studenoga 1953.: „Za izbjeglice smo Vam nedavno poslali nešto novca ispred HRPA [Hrvatske pomoćne akcije]. Nadam se da ćemo još što poslati o Božiću. Ali ljudi teško daju i malo“ (sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 14).

23 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 14.

24 Mandićeva ostavština: sv. 6, god. 1954., f. 512 (dopis od 26. svibnja 1954.).

šalju."[25] Mandić je pak pred kraj sljedeće godine molio Draganovića da bi se pobrinuo za nećaku pukovnika Ivana Babića Marijanu Kanjer da dobije vizu za Argentinu. Mandiću je to bila obveza, jer je Babić napisao lijep članak za Zbornik pod naslovom „Yugoslavia in Western Strategy".[26] Draganović je i 60-ih godina još uvijek skrbio za hrvatske izbjeglice, i ne samo za one poslijeratne nego i za one novije koji su bježali iz Jugoslavije. U jednom dopisu iz Düsseldorfa od 2. svibnja 1961. piše Mandiću kako ima silnih poteškoća „pošto su se prilike u emigraciji znatno pogoršale, ne bez utjecaja Titova, osobito u pogledu masovnog izručivanja novih izbjeglica natrag u Jugovinu (danas oko ¾ svih novopridošlih!)".[27] I 1965. Draganović još uvijek pomaže izbjeglicama, sada u Austriji gdje je boravio. Među brojnim drugim obvezama, piše, „interveniram za izbjeglice kod vlasti, što je ovdje teško i udara na skoro neprijateljsko raspoloženje socijalističke policije /Austr. Socijalist. Stranka službeno je 'prijateljska' onoj Titovoj/".[28] Uistinu je nemjerljiv doprinos i Draganovića i Mandića u pomoći hrvatskim izbjeglicama u Europi u desetljećima nakon okončanja Drugoga svjetskog rata, s tim da je Draganović na terenu podnio najveći teret od svih drugih hrvatskih svećenika i uopće utjecajnih ljudi u svijetu.

4. Suradnja u znanstvenom radu

Teško je reći otkada potječe suradnja Mandića i Draganovića na znanstvenom polju, ponajprije zbog toga što je Mandićeva pisana građa koju je čuvao do 1939., dakle prije svoga odlaska iz Hercegovine u Rim, uništena od partizanskih ruku na Širokom Brijegu gdje je bila smještena, i to 1947., dvije godine nakon svršetka rata.[29] A u njegovoj sačuvanoj građi, od 1939. do 1973., prvi put na neki Draganovićev dopis nailazimo već 1940. Tada je on naime pripremio monografiju župe Stup u Sarajevu te je molio Mandića da bi mu ustupio podatke iz najstarijih popisa katoličkoga pučanstva u Bosni i Hercegovini, biskupâ fra Pave Dragićevića iz 1743. i fra Marijana Bogdanovića iz 1768. godine. Tako saznajemo da je Mandić te podatke imao kod sebe već tada, iako je to djelo uspio prirediti za

25 Mandićeva ostavština: sv. 5, god. 1953., f. 625 (dopis od 6. prosinca 1953.).
26 Mandićeva ostavština: sv. 6, god. 1954., f. 454 (dopis od 19. prosinca 1954.).
27 Mandićeva ostavština: sv. 7, god. 1961., f. 63.
28 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 11 (dopis iz Pressbauma od 18. svibnja 1965.).
29 O tome piše sam Mandić u svojim oporučnim željama 17. rujna 1972. (Mandićeva ostavština: sv. 19, mapa 3, f. 50).

tisak i objelodaniti tek puno kasnije, 1962. godine.[30] Draganović je tražio faksimile za župe Sarajevo i Bijelu: za prvu radi izrade monografije župe Stup, za drugu jer je to bila njegova rodna župa.[31] Mandić je doista poslao tražene faksimile, a pošto je monografija tiskana, župnik stupski vlč. Ivo Subašić zahvalio je Mandiću na pomoći te pitao kamo će poslati faksimile (Mandić je već odavno bio u Rimu). Na istome listu pisao je i Draganović, također zahvaljujući, uz dodatak: „Vidite bila je od koristi (usluga, op. R. J.), jer po njoj otkrismo više obitelji, koje ovdje (u Sarajevu, op. R. J.) otpadoše na pravoslavlje.“[32]

Ipak prava suradnja na znanstvenome polju početak će među ovom dvojicom povjesničara tek nakon Mandićeva odlaska iz Rima u Chicago, kada je ipak imao puno više vremena da se posveti znanstvenom radu. S jedne strane, Mandić je od Draganovića tražio članke za iseljeničke publikacije ili zbornike koje je uređivao, a Draganović je rado predstavljao Mandićeva djela u različitim, i ne samo hrvatskim iseljeničkim, časopisima.

Mandić je početkom 1952. godine imenovan komisarom (poglavarom) hrvatskih franjevaca u Americi i ujedno preuzeo uredništvo *Hrvatskoga kalendara* koji su izdavali franjevci u Chicagu. Odmah je tražio i Draganovićevu suradnju te molio da napiše kraći članak o statistikama, a prema najnovijem popisu stanovništva u socijalističkoj Jugoslaviji. Spominje mu knjigu Pavla D. Ostovića *The Truth about Yugoslavia* u kojoj je ovaj ustvrdio da je u zadnjem ratu, do 1948., u Jugoslaviji poginulo dva puta više Hrvata nego Srba. „Ovo ima veliku vrijednost za pobijanje srpskih optužaba da su Hrvati poklali 750.000 i više Srba za vrijeme rata. Statističkim proučavanjem i izvodima može se dokazati, da su Srbi, četnici i komunisti više poubijali Hrvata, katolika i muslimana, nego što su Hrvati ustaše pobili Srba.“[33]

U dopisu od 23. ožujka 1953. Mandić najavljuje izdavanje hrvatskoga Zbornika na engleskom jeziku i šalje njegov nacrt te moli Draganovića da on i ostali ljudi od pera u Rimu preuzmu neke teme. „Radi brzog razvoja svjetske situacije, potrebno je da članci budu napisani do konca svibnja o.g. i prevedeni do polovice srpnja, da bi tokom ljeta

30 *Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis*. Iuxta codices autographos qui in Archivo S. S. de Propaganda Fide exstant edidit P. Dominicus Mandić, O.F.M., Institutum Chroatorum historicum, Chicago – Roma, 1962.

31 Mandićeva ostavština: sv. 1, god. 1940., f. 216 (dopis od 28. kolovoza 1940.).

32 Mandićeva ostavština: sv. 1, god. 1941., f. 49 (dopis od 12. veljače 1941.).

33 Mandićeva ostavština: sv. 5, god. 1952., f. 344 (dopis od 26. lipnja 1952.).

knjiga mogla izići iz štampe." Ujedno mu najavljuje osnutak Hrvatskog izdavalačkoga zavoda „Croatia" u kojem će biti objavljivane knjige različite provenijencije za hrvatsko iseljeništvo.[34] HIZ „Croatia" uistinu je utemeljen 1953. te je, iako je djelovao samo dvije godine, objavio desetak vrijednih knjiga, a najvredniji je upravo najavljeni zbornik na engleskom jeziku. Sljednik HIZ-a „Croatia" je Mandićev Hrvatski povijesni institut, osnovan u Chicagu 1955. Godine 1963. u Rimu je utemeljena istoimena ustanova, pa se čikaški HPI dogovorno „stopio" s rimskim iste godine. U Institutu je tiskano šest knjiga, a njegovu je nakladničku djelatnost nastavio ZIRAL (Zajednica izdanja Ranjeni labud), osnovan 1970. godine.[35]

Od Mandićeve nakane da zbornik na engleskom jeziku iste (1953.) godine ugleda svjetlo dana ipak nije bilo ništa: kasnili su radovi, kasnili su prijevodi na engleski jezik, pa je knjiga konačno izišla tek dvije godine kasnije. Riječ je o izvanredno uspjelom djelu pod naslovom *The Croatian Nation in Its Struggle for Freedom and Independence* [Hrvatski narod u borbi za slobodu i neovisnost], koje je objavljeno u Chicagu 1955. Rad je više autora, a kao urednici su potpisani ugledni hrvatski iseljenici prof. Antun F. Bonifačić i prof. Clement S. Mihanovich iako je djelo od početka do kraja Mandićev rad, što se jasno može iščitati iz njegove korespondencije u kojoj se desetine dopisa tiču upravo ovoga zbornika. Zbornik je imao nakanu da svjetskoj javnosti, koja je već desetljećima bila potpuno pod utjecajem jugoslavenske i srpske propagande, iznese istinu o hrvatskome narodu, njegovoj potlačenosti i u kraljevskoj i u komunističkoj Jugoslaviji i njegovoj želji za slobodnom i samostalnom državom. Zbornik je podijeljen u pet poglavlja: I. Hrvatska kao država (a nation), II. Hrvatske zemlje, III. Jugoslavenski eksperiment, IV. Nemoguća opstojnost bilo kakve Jugoslavije, V. Nezavisna hrvatska država. Ima ix+441+3 stranice. U njemu je radove objavilo 17 hrvatskih pisaca: Bazilije Pandžić, Stjepan Sakač, Vatro Murvar (3 rada), Krsto Spalatin, Filip Lukas, Dominik Mandić, Ivan Meštrović, George W. Cesarich, Juraj Petričević, Vlaho Raić, Ante Ciliga, Miroslav Varoš, Krunoslav Draganović (2 rada), Ivan Babić, F. Duvnjak, Ivo Omrčanin i Dragutin Kamber.[36]

Draganović je kao općepriznati stručnjak za statistike preuzeo i za

34 Mandićeva ostavština: sv. 5, god. 1953., f. 155.

35 Robert JOLIĆ, *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije 2012. godine*, Mostar, 2012., 416-417.

36 *The Croatian Nation in Its Struggle for Freedom and Independence*. A symposium by seventeen Croatian writers. „Croatia" cultural publishing center, Chicago, Illinois, 1955. (tiskanje dovršeno u ožujku 1955.).

zbornik obraditi upravo tu temu. I on je, međutim, kao i neki drugi, kasnio pa ga Mandić u nekoliko dopisa potiče da požuri s tekstom. Prihvatio je temu „Hrvatska u svjetlu statistike“, pa mu je Mandić još u svibnju 1953. dao tehničke i sadržajne upute kako bi tekst trebao izgledati. Osobito treba obraditi stradanja hrvatskoga naroda u posljednjem ratu i poraću.[37] Draganović rada nije poslao do kraja studenoga 1953. pa ga Mandić podsjeća na to. Osim njegova i još jednog rada, svi su drugi članci već bili dostavljeni i uglavnom prevedeni na engleski. „Četiri pet dana otresite se svih poslova i zatvorite u svoju sobu i napišite obećani članak. Neka ne bude dug: glavno je iznijeti statistiku hrvatskih zemalja i na osnovu njih izvesti zaključak, da nijesmo izgubili svoj narodni teritorij i da možemo mirne duše gledati u našu narodnu budućnost.“[38] U odgovoru Mandiću od 6. prosinca 1953. Draganović piše: „Konačno radim članak i imat ćete ga za 7-10 dana u svakom slučaju osim ako me smrtna kosa ne pokosi.“ Tema je delikatna, ali će nastojati pisati što objektivnije makar nije siguran u „ispravnost Titovih statistika“, tj. popisa stanovništva iz 1953. godine. „Razlog radi kojeg stvar dosada nisam dovršio jest jednostavan i jasan: gušio sam se u poslovima.“ Osim „redovitog izbjegličkog posla, koji sigurno nije ni malen ni neodgovoran“, spremao je proslavu rektora mons. Jurja Mađerca u prigodi 25. obljetnice njegova rektorovanja Hrvatskim zavodom sv. Jeronima, kao i knjigu od 250 stranica o 500. obljetnici Zavoda. Nadalje Draganović čestita Mandiću na odličnom zborniku u pripremi i na već objavljenoj knjizi Vatroslava Murvara *Hrvatska i Hrvati* (Chicago, 1953.) te dodaje: „Upravo je čudo, koliko naša nova emigracija stvara na polju tiska. Tu naše hercegovačke franjevce u Chicagu zapada počasno mjesto. Samo junački naprijed!“[39] U svojoj božićnoj čestitci Mandić piše Draganoviću: „Neka u Novoj godini i našemu dragomu Hrvatskom narodu sine zvijezda bolje budućnosti i slobode.“ Zahvaljuje na Draganovićevoj spremnosti da što prije dovrši članak. Zbornik će biti „snažna afirmacija

37 Mandićeva ostavština: sv. 5, god. 1953., f. 329 (dopis od 26. svibnja 1953.).

38 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 14 (dopis od 25. studenoga 1953.). Svoj novi dopis Draganoviću od 7. prosinca 1953. (Mandić omaškom stavio 1954. godinu!), u kojem ga iznova potiče da što prije dovrši članak, Mandić završava: „Božji blagoslov i sloboda Hrvatskoj. Croatia must be free!“ (Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 18). Tako je konačno završila preobrazba od Mandića „idealnog Jugoslavena“ (kako ga negdje nazva dr. fra David Zrno) u Mandića hrvatskoga nacionalista!

39 Mandićeva ostavština: sv. 5, god. 1953., f. 625. O franjevačkim izdanjima u Chicagu (tjednik *Danica*, mjesečnik *Hrvatski katolički glasnik*, godišnjak *Hrvatski kalendar* te zasebnim knjigama), kao i o tiskari vidi: R. JOLIĆ, *Šematizam*, 403-404, 416-419.

Hrvatske i našega narodnog zahtjeva za slobodom i samostalnom državom Hrvatskom".[40] Pa ipak Draganović nije ispunio obećanje jer ga Mandić još jednom 10. ožujka 1954. potiče da napiše i pošalje članak. Ostali su članci ne samo poslani i prevedeni na engleski nego i složeni u tiskari (navodi radnje „prof. Lukasa, Sakača, Pandžića, Varoša, itd."). „Zatvorite se dva tri dana i radnju dovršite i odmah zračnom poštom pošaljite."[41] I uistinu je Draganović 30. ožujka poslao članak s popratnim pismom. „Znam da ste već izgubili svako strpljenje sa mnom, a bili ste ga pokazali u herojskom stepenu. Osim toga stvar je izašla preko svake mjere duga, čitava jedna nova knjižica." Daje Mandiću odriješene ruke da čini s tekstom po volji: ili da ga krati, objavi parcijalno, sažeto, ili pak skraćeno u zborniku, a u integralnoj verziji u posebnoj knjizi u nakladničkom nizu HIZ-a „Croatia".[42] Mandić je rad podijelio u tri dijela. Dva dijela su trebala biti objavljena u zborniku, kao zasebni članci: 1) „Hrvatske zemlje u svjetlu statistike", 2) „Biološko uništavanje Hrvata u komunističkoj Jugoslaviji". Preostali dio, u Draganovićevu radu zapravo prvi, nakanio je objaviti u posebnom zborniku koji će nositi naslov *Yugoslavia, the prison of its Nationalities*, u kojem bi radove trebali objaviti ugledni predstavnici raznih naroda u tadašnjoj Jugoslaviji (Hrvat, Makedonac, Slovenac, Vojvođanin, Crnogorac i Mađar).[43] Taj zbornik ipak nikada nije ugledao svjetlo dana. Ne znam ni je li navedeni prvi dio Draganovićeve radnje kasnije negdje objavljen.

Čini se da je Draganovićev članak na engleski preveo fra Roko Romac, koji se trenutno nalazio s franjevcima Komisarijata u St. Louisu. Barem bi se to moglo zaključiti na temelju jednoga Mandićeva dopisa Romcu od 25. travnja 1954.[44] Zbornik je konačno bio otisnut krajem 1954., a u javnosti se trebao pojaviti početkom 1955. godine. O tome je Mandić izvijestio Draganovića, s posebnim osvrtom na njegove članke: prvi, pod naslovom „The biological extermination of Croats in Tito's Yugoslavia" [Biološko istrebljenje Hrvata u Titovoj Jugoslaviji] na str. 293-308, a drugi pod naslovom „Croatian lands in the light of statistics" [Hrvatske zemlje u svjetlu statistike] na str. 355-391. „Zbornik će opsezati 450 stranica i bit će sigurno najbolje djelo o Hrvatima i hrvatskom pitanju na stranim jezicima." Istodobno, veći dio Draganovićeva prvoga rada Mandić je otisnuo i na hrvatskom jeziku, u *Hrvatskom kalendaru* za 1955. godinu,

40 Mandićeva ostavština: sv. 5, god. 1953., f. 649 (dopis od 18. prosinca 1953.).
41 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 17.
42 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 1.
43 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 2 (dopis od 6. svibnja 1954.).
44 Mandićeva ostavština: sv. 6, god. 1954., f. 157.

pod naslovom „Kalvarija hrvatskoga naroda g. 1945.“

Nakon završenoga posla na zborniku *The Croatian Nation*, u drugoj polovici 50-ih godina, u Mandićevoj ostavštini ne nailazimo na korespondenciju s Draganovićem. To ipak ne znači da su zaboravili jedan na drugoga. Valja imati na umu da se upravo od 1955., otkad je prestao biti komisarom hrvatskih franjevaca u Americi, Mandić u potpunosti posvećuje znanstvenom radu pa ima i sve manje vremena za onako opširnu prepisku s prijateljima i suradnicima kakvu je imao do tada. U jednom dopisu s početka 1958. don Ivanu Tomasu, koji je stanovao skupa s Draganovićem u Rimu u Zavodu sv. Jeronima, Mandić piše kako je već odmakao u pisanju *Hrvatstva BiH*, šalje mu nacrt, da ga pokaže i Draganoviću i da mu jave svoje mišljenje. Traži da Draganovića pita za jedan navod iz njegove knjige.[45]

Draganović piše Mandiću 1961. iz Düsseldorfa i zahvaljuje na poslanoj knjizi o Bosni i Hercegovini. Divi se Mandićevu radu: „Čudim Vam se, odakle smažete toliko vremena i snage, baš na jednom polju, koje je za nas od tako velike važnosti. Od srca čestitam i zahvaljujem!“ Kaže da bi napisao i jedan prikaz djela kad bi uspio uhvatiti vremena. Upozorava da Tito u Rimu želi ustanoviti Jugoslavenski historijski institut „i tim pokušati onemogućiti hrv[atski] rad na tom polju“. Valjalo bi stoga što prije raditi na ustanovljenju Hrvatskoga povijesnog instituta (HPI) u Rimu.[46] U ljeto iste te 1961. godine Draganović je bio u posjetu Sjedinjenim Državama te se i osobno susreo s Mandićem. U kratkom dopisu od 2. kolovoza Mandiću zahvaljuje na gostoprimstvu, a očito je da je glavna tema bila uspostava HPI-ja u Rimu. Nada se da bi stvar mogla biti izvedena na jesen. U povratku je bio u Madridu, gdje je na Radio Madridu govorio o Mandićevu znanstvenom djelu.[47] Uistinu, nije trebalo dugo čekati. Mandić u dopisu od 24. kolovoza 1962. piše Draganoviću: „Čujem, da ste kupili kuću za HPI u Grottaferrata. To me veseli i dokaz je ozbiljnosti Vaših namjera i poduzeća. Bit će mi drago, ako mi o tome napišete koju riječ i nacrtate položaj kuće…“ Izvješćuje ga da je dovršen tisak njegove *Bogomilske crkve*, da je pripremio za tisak popise katolika iz 1743. i 1768. te da će knjiga biti objavljena u kolekciji HPI-ja u Rimu – Chicagu, kojoj bi on dao naslov Monumenta Croatiae Vaticana.[48] Knjiga je

45 Mandićeva ostavština: sv. 6, god. 1958., f. 11 (dopis od 24. siječnja 1958.).
46 Mandićeva ostavština: sv. 7, god. 1961., f. 63 (dopis od 2. svibnja 1961.).
47 Mandićeva ostavština: sv. 7, god. 1961., f. 83.
48 Mandićeva ostavština: sv. 7, god. 1962., f. 200. Pozdravlja Draganovića: „Sve za Boga i Hrvatsku!“

i objavljena upravo u kolekciji toga naslova, kao 1. svezak (vol. I.).

Upravo je 1962. Mandić u nekoliko navrata molio Draganovića da se povuče iz javnoga, političkog života i posveti znanstvenom radu. Isto ga moli i u čestitci za 60. obljetnicu života (1964.). Govori o potrebi revizije hrvatske povijesti: „Mi u slobodnom svijetu valja da stvorimo novu školu hrvatskih povjesničara, koji će obraditi povijest hrvatskoga naroda na cijelom njegovu narodnom prostoru, integralno i istinito, bez ikakvih predrasuda, obzira i pritisaka jačih naroda i silnika, koji još i danas priječe hrvatske povjesničare u našoj zarobljenoj Domovini, da ne smiju reći hrvatsku istinu na povjesnom polju. Zahvaleći Gospodinu, ja sam u dalekoj slobodnoj Americi napisao slobodno i bez ičijega pritiska i obzira više stranica opće svehrvatske povijesti i u vremenskom i u prostornom pogledu. Na vama je mlađima da taj rad nastavite, usavršite i upotpunite. Hrvatski Povijesni Institut u Rimu neka bude središte, koje će okupljati i pomagati novi naraštaj slobodnih hrvatskih povjesničara, koji će svestrano i istinito obrađivati povijest hrvatskoga naroda na cijelom njegovu povjesnom prostoru. Istinita i temeljita obrada hrvatske povijesti podizat će u hrvatskom narodu njegov narodni ponos, vjeru u samoga sebe i čvrstu volju, da ponovno uspostavi svoju samostalnu državu Hrvatsku. Zato je rad na povjesnom polju nužni preduvjet i jedino čvrsta osnovica svega rada za oslobođenje hrvatskoga naroda i uspostavu njegove vlastite države Hrvatske.“ Mandić je načuo i da se u Rimu radi na zborniku njemu u čast.[49] Odgovarajući na Mandićevu čestitku, Draganović je osobito oduševljen idejom o „novoj školi“ hrvatskih povjesničara „koja bi imala neustrašivo pred silnicima, integralno i bez predrasuda obraditi povijest Hrvatskog naroda. To bi bila zadaća, u prvom redu, grupe ljudi oko H.P.I., koji ste Vi u Chicagu osnovali i onda velikodušno pripomogli da se u Rim prenese odnosno spoji s novoosnovanim istoimenim Institutom. Među te spadam i ja.“ Nastavlja kako mu je bilo teško opet, nakon dva desetljeća, ući u arhive i posvetiti se znanstvenom radu. Trenutačno obrađuje povijest Bosne i Hercegovine u 19. stoljeću, točnije posljednja desetljeća turske

49 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 4 (dopis od 23. ožujka 1964.). Zbornik je objavljen 1965. kao izdanje Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu, Radovi HPI, sv. I.-II., pod naslovom *Mandićev zbornik. U čast o. dra. Dominika Mandića prigodom njegove 75-godišnjice života*. Uredili su ga Ivan Vitezić, Bazilije Pandžić i Atanazije Matanić, a radove su napisali Bazilije Pandžić, Vladimir Markotić, Stjepan Sakač, Zlatko Tanodi, Marko Japundžić, Rudolf Bonić [fra Bonicije Rupčić], Alexandre V. Solovjev, Hermann Gruber, Marin Tadin, Atanazije Matanić, Josip Burić, Mirko Čović i Ivan Vitezić.

vladavine.[50] Već je u dopisu od 1. ožujka 1964. Draganović, uz čestitku Mandiću za njegove *Rasprave i priloge*, govorio o HPI-ju kao Mandićevu „mezimčetu“, dobro osiguranom te u dobrim i ozbiljnim rukama, koje će nastaviti njegovo djelo. Mandića iznimno cijeni te ga smatra predvodnikom hrvatske povijesne znanosti u iseljeništvu: „Vas čeka velik posao i (…) HPI očekuje toliko toga od Vas, a mi mlađi pouku i vodstvo u radu“. Svojim djelima „neprestano zadužujete Hrvatski narod originalnošću Vaših ideja i solidnošću Vaše argumentacije. Bog Vas poživio i pokrijepio još mnogo ljeta na korist sv. Crkve i na dobro Hrvatskog naroda!“[51]

Teme koje su zanimale obojicu povjesničara su prijelazi na islam počevši od 15. stoljeća pa nadalje, prijelazi katolika na pravoslavlje, uopće dolazak Srba na prostore Bosne i Hercegovine. To Mandić spominje Draganoviću u dopisu od 3. kolovoza 1964. Priprema 3. svezak svoje trilogije o Bosni i Hercegovini (*Etnička povijest BiH*), a upravo je dovršio poglavlje „Postanak i doseljenje današnjih Srba u BiH“. Došao je do zaključka da „dobra trećina današnjih Srba u BiH potječe od Hrvata bogomila i katolika, preko 50% potječe od neslavenskih Vlaha, Grka, Albanaca, Armenaca, a tek nekih 8-10% od pravih etničkih Srba“. Njegova prerađena radnja *Herceg-Bosna i Hrvatska* bit će prevedena na španjolski i objavljena u *Studia Croatica*. Moli Draganovića za pomoć u rješavanju zagonetke „Vodenih Hrvata“ (Wossern Krobaten), za koje on smatra da su zapravo doseljenici iz Bosne (Bosanski Hrvati).[52]

I u sljedećoj (1965.) godini nastavlja se njihovo međusobno dopisivanje, uglavnom na teme već ranije spomenute. Draganović tako navodi već objavljene radove raznih autora, kao i povijesnu građu, iz koje se može zaključiti na hrvatsko podrijetlo bh. muslimana, a također donosi brojne primjere prelaska katolika na pravoslavlje, osobito u istočnoj Hercegovini i uz rijeku Drinu, te o rumunjskome podrijetlu pravoslavaca u okolici Bihaća. Najavljuje kako će napisati prikaz Mandićeva 1. sveska povijesti BiH za austrijske novine *Salzburger Nachrichten* te kako će njegovo djelo na temu konzularnih izvještaja iz BiH u 19. stoljeću objaviti bečka „Akademija nauka“.[53] Nova tema koja je zanimala obojicu bio je neuspjeli pokušaj austrougarskih vlasti stvaranja „bosanske nacije“.[54] Ipak je glavna

50 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 5-6 (dopis od 29. srpnja 1964.).
51 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 15.
52 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 7 (dopis od 3. kolovoza 1964.).
53 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 9-10 (dopis od 7. siječnja 1965.).
54 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, ff. 8, 11, 12, 13 (dopisi od 22. siječnja, 18. svibnja, 6. srpnja i 21. srpnja 1965.).

informacija koju Draganović šalje u dopisu od 18. svibnja 1965.: „Zasada mi je glavna briga i rad ona oko Bleiburške tragedije."[55] Istu tu obavijest Draganović ponavlja i u dopisu Mandiću od 22. prosinca 1966.: „Inače živo radim na Bleiburgu i povijesti."[56] Mandić je pak tražio da Draganović i Ivan Prcela, koji je također spremao dokumente vezane uz Bleiburšku tragediju, ujedine snage i objave jednu zajedničku knjigu.[57] Ivan Prcela je kasnije uistinu objavio vrijednu knjigu na tu temu[58], dok će Draganovića u dovršenju te nadasve zanimljive monografije prekinuti (zauvijek) misteriozni nestanak i „povratak" u Jugoslaviju 1967. godine.

Na kraju je zanimljivo spomenuti dvije kratke obavijesti koje je Draganović uputio Mandiću čestitajući mu Božić 1966. godine. Ponajprije, piše kako je nedavno razgovarao s poznatim hrvatskim povjesničarom dr. Jaroslavom Šidakom, zacijelo negdje u inozemstvu, te da su spomenuli i Mandićeve povijesne radove. Šidak je, piše Draganović, zadovoljan s Mandićevom *Bogomilskom crkvom*, ali manje s I. sveskom na temu BiH, „jer Vi, navodno, svuda mjesto 'Slaveni' stavljate 'Hrvati'. Reče mi također, da se hrv[atska] povijest u domovini ne može pisati bez onoga – tu cilja na Vas – što piše emigracija, ali i obratno (što nitko od nas ne misli!)." Drugo je obavijest o Draganovićevu prilogu o zadnjim desetljećima turske vladavine u BiH: ta je radnja bila poslana za Mandićev zbornik, ali prekasno, a bila je i preduga, pa će biti objavljena u Sakačevu zborniku, još bolje dotjerana.[59] Sakačev je zbornik međutim objavljen tek 1971., 4 godine pošto je Draganović već bio u Sarajevu, i u njemu nema njegova rada.[60] Možemo samo pretpostaviti da urednici rad nisu uvrstili kako bi eventualno zaštitili Draganovića, a možda je otet prije nego je rad u

55 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 11.
56 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 16.
57 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 13 (dopis od 21. srpnja 1965.).
58 JOHN I. PRCELA, *Operation Slaughterhouse. Eyewitness accounts of postwar massacres in Yugoslavia*, 1970. (I. izdanje).
59 Mandićeva ostavština: sv. 10, mapa 2, pm. 4, f. 16 (dopis od 22. prosinca 1966.).
60 Radovi Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu, svezak III.-IV., posvećeni o. Stjepanu Sakaču prigodom 80-godišnjice života. Izdano pomoću Hrvatske povijesne zaklade o. Dominika Mandića. Hrvatski povijesni institut, Rim, 1971., str. VI+358. Uredili: Ivan Vitezić, Josip Burić, Bazlije Pandžić i Atanazije Matanić. U zborniku su radove napisali: Rudolf Bonić (fra Bonicije Rupčić), Dominik Mandić, Josip Burić, Atanazije Matanić, George J. Prpić, Bazilije Pandžić, Marko Japundžić, Vladimir Markotić, Ivan Vitezić i Dušan Žanko, s uvodnim tekstom „Bibliografija o. Stjepana Sakača D. I." Djelo se popularno naziva *Sakačev zbornik* makar na njemu nigdje nema toga naslova.

konačnici dovršio. U svakom slučaju, konačno su svi Draganovićevi radovi na temu BiH u 19. stoljeću objavljeni tek gotovo 50 godina pošto su bili napisani. Njegove sam tekstove osobno priredio te objavio u časopisu *Vrhbosnensia*, u dva nastavka.[61]

5. Obavijesti o Draganovićevu povratku u Jugoslaviju

U 8. svesku Mandićeve ostavštine čuva se više dopisa vezanih uz otmicu Krunoslava Draganovića, iz kojih se jasno može vidjeti da su i Mandić i oni s kojima je o tome razgovarao bili potpuno uvjereni da je sve to maslo jugoslavenske tajne policije te su Draganovića žalili kao žrtvu i mučenika. U svakom slučaju, taj je Draganovićev misteriozni nestanak izazvao veliku konsternaciju u hrvatskome iseljeništvu, kao i najrazličitije reakcije, koje mu i nisu uvijek bile naklonjene. Ovdje, ne ulazeći u to što se stvarno dogodilo, jer to u svoj jasnoći nije do danas riješeno, želim prikazati kako je vijest dočekana i komentirana u hrvatskoj emigraciji, ili barem u onome krugu kojemu je pripadao i Dominik Mandić. O tome je Mandić komentirao s Vinkom Nikolićem, Vladimirom Vinceom, Ivom Omrčaninom, fra Serafinom Vištićom, vlč. Ivanom Tomasom, Mirkom Šamijom, pa čak i s generalom Vjekoslavom Maksom Luburićem.

Svakako je vrijedno navesti mišljenje Vinka Nikolića, urednika *Hrvatske revije* i jednoga od najpoznatijih kulturnih radnika u hrvatskome iseljeništvu. On u dopisu D. Mandiću iz Münchena od 11. studenoga 1967. ne govori o Draganovićevu nestanku – što je već bilo opće poznato – nego o njegovu očitovanju pred javnošću da nije otet, nego da se dragovoljno vratio u Jugoslaviju. Nikolić piše da su „jučer službeno objavili u Beogradu, da je 16. rujna [Draganović] sam došao u zemlju i da je slobodan u Sarajevu. (…) Ja svakako isključujem, da se vratio, nego da se, vjerovatno, igrao vatrom. On je vjerovatno nasjeo nekim vezama, u potrazi za dokumentima za svoju knjigu. Možda njihova kontrašpijunaža ga je pratila, njega i njegove posrednike, uhvatila ga na jug[oslavenskom] terenu i onda odvela u Sarajevo. Tu su ga ‘preparirali’ mjesec i pol. U svakom slučaju treba čekati razvoj stvari.“[62] Rekao bih da je Nikolić odmah pogodio bit stvari: i da je Draganović otet, i da je „prepariran“ od

61 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Katolička crkva u otomanskoj Bosni u XIX. stoljeću“, *Vrhbosnensia* 16 (2012.), 143-200; „Otomanska Bosna u XIX. stoljeću i carski namjesnici u njoj“, *Vrhbosnensia* 16 (2012.), 463-499 (prir. R. Jolić).

62 Mandićeva ostavština: sv. 8, mapa 3, f. 165.

strane UDB-e[63], a potom iz političkih razloga – i zbog „visoke" politike, tj. otopljivanja odnosa sa Svetom Stolicom, i zbog „iseljeničke" politike, tj. stvaranja sumnje u hrvatskome iseljeništvu o Draganovićevu stvarnom hrvatskom rodoljublju – pušten na slobodu, točnije u kućni pritvor.

Mandić je dakako i prije Nikolićeva pisma znao za Draganovićevo javno očitovanje, točnije za njegovo vlastoručno „priznanje", u kojem govori o vlastitim zabludama glede jugo-komunističkoga državnog uređenja, koje nije ni približno tako loše kako izgleda u emigraciji, kao i o zabludama hrvatske emigracije koja misli da može nešto nauditi tome sustavu, a posebno se negativno osvrće na nasilne ili terorističke čine hrvatske ekstremne emigracije. Da je to „priznanje" okružnom javnom tužiocu u Sarajevu, u kojem Draganović tvrdi da nije otet, nego da je dobrovoljno došao u Jugoslaviju i u kojem hvali stanje u državi, zapravo očiti pamflet UDB-e, najjasnije potvrđuje sama činjenica da je ono tiskano te razaslano na sve strane svijeta. Jedan od primjeraka toga pisma, potpisanog 4. studenog 1967., čuva se i u Mandićevoj ostavštini.[64] Na istome mjestu čuvaju se i četiri isječka iz američkih novina: tri su kraća, jedan iz *The New York Timesa* od 11. studenoga, dva iz *The Cleveland Pressa* od 13. i 17. studenog, a četvrti je iz *The Catholic Universe Bulletina* od 17. studenog. U posljednjem se navodi da je Draganović bio u posjetu Clevelendu 1953. godine te da od tamošnjih Hrvata malo tko vjeruje da se on dobrovoljno predao. Navodi se osobito mišljenje Johna Skrbina, župljanina hrvatske župe sv. Pavla i urednika hrvatskoga Radiosata.[65]

U svome dopisu generalu Maksu Luburiću Mandić zahvaljuje na njegovim refleksijama o Draganovićevu slučaju objavljenim u *Obrani* br. 75/76, navodi Nikolićevo mišljenje, s kojim se slaže, te dodaje ključnu stvar: „S tim je propalo njegovo djelo o Bleiburgu. Nema sumnje, da je to bio jedan od prvih uvjeta, da su ga pustili na slobodu. Hvala Bogu ipak, da je živ. On će u Sarajevu ipak štogod korisna raditi na dobro Hrvatskoga naroda. Vrijedan je to i radin čovjek. Sačekajmo daljni razvoj stvari."[66] Vrlo je zanimljivo o Draganovićevu slučaju Mandiću pisao Ivo Omrčanin. O njemu kolaju razne verzije. „Iz Rima prijatelji javljaju da je on mogao po nagovoru Vatikana otići u zemlju da isproba ugovore iz Protokola. O samome protokolu pak neki doznaju je žive tajne klauzole", valjda,

63 Rezultate toga „prepariranja" objavio je Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010.

64 Mandićeva ostavština: sv. 8, mapa 3, f. 155.

65 Mandićeva ostavština: sv. 8, mapa 3, ff. 176-177.

66 Mandićeva ostavština: sv. 8, mapa 3, f. 168 (dopis od 14. studenoga 1967.).

da sadržava tajne odredbe.[67] Riječ je dakako o Protokolu između SFRJ i Svete Stolice koji je naznačio zatopljivanje odnosa između Vatikana i Jugoslavije, čemu se hrvatska emigracija nije ni najmanje radovala, ali su se očito oko toga širile i nevjerojatne vijesti.

Ipak nije sve ostalo na pustim pričama i nagađanjima, nego ima jasnih znakova da je hrvatsko iseljeništvo pokušalo saznati što se zbilo s Draganovićem, a onda i pomoći. Tako Mandić još 11. studenog, prije nego se službeno saznalo da je Draganović u Sarajevu, piše mons. Vladimiru Vinceu, ravnatelju hrvatskoga dušobrižništva u iseljeništvu, tražeći da se kod Svete Stolice zauzme za Draganovića: „I ljudska i svećenička solidarnost traži od nas hrvatskih svećenika, da poduzmemo sve, što je moguće, da pronađemo, gdje se sada nalazi prof. Draganović i da olakšamo njegovu tešku sudbinu. Ta dužnost napose tereti Vas kao ravnatelja hrvatskoga dušobrižništva u iseljeništvu.“[68] Mons. Vince ubrzo je odgovorio: on se već zauzeo za Draganovića kod Svete Stolice. Traži isto i od Mandića, zato „što Vaše ime nije nepoznato pri Sv. Stolici“. Sveta Stolica je, tvrdi Vince, zainteresirana za Draganovića. Vince uskoro dolazi u Chicago, pa će o svemu osobno razgovarati s Mandićem i ostalim franjevcima.[69] Vrijedan je spomena i pokušaj fra Serafina Vištice, hercegovačkog franjevca, župnika u Montrealu, koji piše Mandiću da je tražio od austrijskog generalnog konzula u Montrealu da se pobrine oko spašavanja Draganovića jer je on austrijski državljanin. Konzul je na to, nastavlja Vištica, dao instrukciju nekome u austrijskoj ambasadi u Beogradu da stupi u vezu s Draganovićem. Moramo neumorno raditi, piše Vištica, da ga duševno ne sruše. Zamolio je 1500 članova organizacije „Knights of Columbus“ da pišu u Vatikan, Ujedinjene narode i Ottawu, kanadskoj vladi, da se zaštiti prof. Draganović.[70] Držim da ne bi trebalo sumnjati da je i ovakav pritisak iz svijeta pospješio Draganovićevo puštanje na slobodu, iako je dakako neusporedivo više utjecaja imala visoka politika.

Mirko Šamija, koji je još nedavno onako negativno pisao o Draganoviću, u jednom dopisu Mandiću potpuno mijenja mišljenje i uopće ne sumnja da bi njegov slučaj mogao biti išta drugo do li namještaljka jugoslavenske tajne službe. Piše: „Draganovićeva tragična sudbina je mene strašno pogodila i ucvilila. Draganovićeva tragična sudbina je potresla sve čestite državotvorne Hrvate u iseljenoj Hrvatskoj. Razbojnička Tito-

67 Mandićeva ostavština: sv. 8, mapa 3, f. 179 (dopis od 22. studenoga 1967.).
68 Mandićeva ostavština: sv. 8, mapa 3, f. 166.
69 Mandićeva ostavština: sv. 8, mapa 3, f. 178 (dopis od 22. studenoga 1967.).
70 Mandićeva ostavština: sv. 8, mapa 3, f. 190 (dopis od 22. studenoga 1967.).

UDB-a ukrala je hrvatskog muža Krunoslava Draganovića u Trstu, kojega su plaćeni agenti i Slovenska UDB-a odveli na silu iz Italije u boljševističku Jugoslaviju. Iskreno govoreći, vlč. Draganović je uvijek u mojim mislima i pred mojim očima, kojega ja nikada ne ću zaboraviti, jer je prof. Draganović tragično dospio u Udbine krvave ruke. Mi smo ovdje poduzeli sve što je u našoj moći u vezi obrane prof. Draganovića."[71] Nešto kasnije Mandiću je iz Rima pisao i don Ivan Tomas. Draganovića naziva „nevoljnim sužnjem" te nastavlja da se za njega očekuje neko rješenje, ali nitko ne zna kakvo će ono biti: „možda nešto slično, kao kad su biskupa Čulu bili 1955. pustili u zatočenje, a istom onda mu dopustili povratak u njegovo mjesto službe i rada!" Zanimljiva je i njegova usporedba s Martinom Lutherom Kingom, crnačkim propovjednikom i borcem za ljudska prava, koji je nekako u to vrijeme bio ustrijeljen, zbog čega su u Americi počeli crnački nemiri: „molim Boga, da Vas poštedi u ovim nemirima zbog ubojstva M. L. Kinga / naš je King patnik Draganović!"[72] Tri godine kasnije Mandiću se javio sam Draganović, iz Sarajeva.

Na temelju svega onoga što je Draganović desetljećima radio u emigraciji, osobito vezano uz spašavanje hrvatskih izbjeglica i skupljanje podataka o Bleiburškoj tragediji, kao i njegova angažmana na političkom i znanstvenom radu, te na temelju cjelokupne njegove korespondencije s Dominikom Mandićem, nema ni trunka sumnje da bi on dobrovoljno otišao u Titovu Jugoslaviju, ili da bi štoviše i prije toga bio suradnik jugoslavenske tajne policije. Njegov je povratak bio plod slučajnosti ili pak namjerne akcije UDB-e, a njegov kasniji status u Sarajevu posljedica „više politike" i/li UDB-ine nakane da se njegovo ime oblati u inozemstvu i na njega baci barem kakva-takva sumnja.

6. Dopisi Mandiću iz Sarajeva

Sigurno je za Mandića bilo silno iznenađenje kada mu se Draganović početkom 1971. osobno javio jednim dopisom, sa Stupa u Sarajevu, gdje je bio smješten, zacijelo u kućnome pritvoru. Sigurno je da je Mandić pretpostavljao da se Draganovićeva pošta otvara, ali je svejedno neke stvari pisao otvoreno znajući da ipak nikomu ne mogu naštetiti. Draganović se javio povodom tiskanja monografije o župi i području Kupresa, koju je uredio skupa sa starinom fra Miroslavom Džajom (*Sa Kupreške visoravni*). Zapravo je Džaja sam već odavno bio zgotovio to djelo, ali mu crkvena ili

71 Mandićeva ostavština: sv. 8, mapa 4, f. 2 (dopis od 2. siječnja 1968.).
72 Mandićeva ostavština: sv. 8, mapa 4, f. 134 (dopis od 8. travnja 1968.).

redovnička cenzura nije dala prolaznu ocjenu pa se Draganović zauzeo oko toga, djelo ispravio i dopunio, osobito vrijednim demografskim prikazom, te ga je dao tiskati 1970. godine. Mandiću je već odavno poslao dva primjerka. Predlaže nadasve zanimljiv projekt prepisivanja, obrade i izdavanja svih bosanskohercegovačkih crkvenih matica 17. i 18. stoljeća, otprilike do 1820. ili 1850. godine. Za to bi mu trebala ekipa suradnika, osobito onih koji poznaju bosančicu. Spominje da je o tome razgovarao s fra Rastislavom Drljićem i fra Krunom Misilom. Pita Mandića kako bi bilo moguće u tu svrhu ishoditi pomoć iz američkih znanstvenih fondova. Dodaje i da priprema novi Šematizam Crkve u Jugoslaviji, nakon što je već odavno isti izdao 1939. godine.[73] Mandić u svom odgovoru piše da konačno iz Draganovićeva pisma „neposredno od Vas saznajem, da ste živ i zdrav i da i dalje radite na povijesnim radovima iz naše mukotrpne povijesti BiH“. Monografiju o Kupresu je dobio i proučio: „Posebno mi je drago, da ste Vi i O. Miroslav [Džaja] slobodno i otvoreno citirali moje radove, što se mnogi tamo još ne usuđuju činiti, iako ih iskorišćuju i upotrebljavaju.“ Vezano uz pomoć američkih fondacija napominje da se Draganović mora povezati sa sarajevskim univerzitetom ili Zemaljskim muzejom jer se fondacije ne dodjeljuju privatnim osobama.[74]

Osobito je zanimljiv Draganovićev dopis Mandiću od 5. kolovoza 1971., iz kojeg bi se moglo iščitati da on prilično slobodno diše. Zahvaljuje Mandiću na čestitkama za kuprešku monografiju, podržava njegovu ideju da bi takve monografije trebalo raditi i za druge krajeve i župe, ali mu je osobito na umu ideja o obradi starih crkvenih matica. Ispričavajući se Mandiću što se rijetko javlja, navodi kao razloge brojne poslove koji ga pritišću, ali posebno ističe kako tome „znaju pridoći i teški udarci nalik na one bezočne i najvećim dijelom izmišljene odnosno dijabolički skombinirane napadaje kao n. pr. kroz 20 brojeva b[eo]g[ra]d[skih] *Večernjih novosti*. Zamislite, prvi napadaj odnosno 100%-nu podvalu o spasavanju Eichmanna nije izmislio Ing. Wiesenthal nego upravo te ‘bulevarske, prestoničke’ novine, iz kojih je onda crpio svoju mudrost i g.

73 Mandićeva ostavština: sv. 13, mapa 1, pm. 5, f. 79 (dopis od 4. siječnja 1971.).

74 Mandićeva ostavština: sv. 13, mapa 1, pm. 5, f. 80 (dopis od 6. veljače 1971.). Mandić je istoga dana pisao i fra Miroslavu Džaji ponavljajući slično zadovoljstvo da ga javno citiraju u svojoj monografiji (f. 81). Džaja u svome odgovoru od 18. veljače piše da je htio pisati o Kupresu jer je „iza rata došao na zao glas, kao da je to neka vražja rupa“. Mandiću zahvaljuje na pozitivnoj kritici monografije: „Dobio sam dosta pohvalnih pisama, ali Vaše mi je superlativna superlativnost, obzirom na Vaš renome svjetskoga glasa. Nisam to smio ni u snu očekivati, pa mi je baš zato to iznenađenje draže i milije.“ (f. 83).

Wiesenthal. Tražio sam dozvolu za tužbu klevetnika i dostojan odgovor, a sve je odgođeno za bolja i mirnija vremena. Pazienza!"[75] I iz ovog je slučaja kristalno jasna veza između srpskih krugova, koji ništa i nisu radili nego klevetali Hrvate, i židovskih progonitelja „ratnih zločinaca", ali je jasno i od koga je Draganović morao tražiti da podigne tužbu. S druge strane, jasan je i utjecaj „hrvatskoga proljeća" koje je upravo tada bilo u punome zamahu, pa se Draganović uopće usudio tražiti zadovoljštinu zbog laži iznesenih o njemu u tisku.

Posljednja tri pisma Mandić i Draganović izmijenili su neposredno pred Mandićevu smrt, 1973. godine. Mandić je naime pisao Draganoviću i Josipu Buturcu, povjesničarima, komentirajući njihovo djelo *Poviest Crkve u Hrvatskoj*. Nije bio zadovoljan njihovom znanstvenom metodom te žali što se u njihovu djelu ne spominju njegova, Mandićeva, djela, makar ih autori obilno citiraju. „Vaš mogući izgovor, da nijeste smjeli spominjati moje ime, opovrgava sam dr. K. Draganović o djelu O. M. Džaje, Sa Kupreške visoravni, Otinovci – Kupres 1970, gdje preko 70 puta spominje moje ime i moja djela. (…) Vaš postupak i Vaše prešućivanje mojih radova učeni ljudi ne će nazvati znanstvenim ni objektivnim. Ja se nadam, da ćete Vi u drugom izdanju popraviti navedene propuste i prešućivanja."[76] Draganoviću je, očito, bio veoma neugodan ovaj prigovor. On – istina sa zakašnjenjem, jer je već dva mjeseca bio u Zagrebu, gdje je pratio tiskanje novoga Šematizma Katoličke crkve u Jugoslaviji, pa je Mandićevo pismo dobio s velikim zakašnjenjem – pojašnjava da je riječ o popularnom djelu, koje nema znanstvenih pretenzija, a da je k tome u najvećoj mjeri bilo napisano još 1943., kad Mandićevih djela još nije bilo. Piše: „Moram najprije iznijeti da sam Vas duboko poštovao, i sada poštujem, iznoseći svoje uvjerenje i usmeno i pismeno, posebno u pogledu Vaših tolikih uspjelih i toliko brojnih historijskih radova. (…) Eto tako, mnogopoštovani, jako žalim da Vas je ovaj nesporazum bio za čas ražalostio, a vjerujte, nije ni mene ostavio ravnodušna. Nadam se da je ovim pismom stvar razjašnjena i mogućnost bilo kakve povrede i prešućivanja uklonjena."[77] Pa ipak Mandić nije bio u potpunosti zadovoljan danim pojašnjenjem. Ponavlja da nisu spomenuta ne samo njegova pisana djela, nego ni građevna: „Među hrvatskim svetištima u svijetu nijeste spomenuli crkvu. Sv. Marije Pomoćnice u Rimu, koja je po svojim umjetninama

75 Mandićeva ostavština: sv. 9, god. 1971., f. 97.
76 Mandićeva ostavština: sv. 9, god. 1973., f. 93 (dopis od 7. srpnja 1973.).
77 Mandićeva ostavština: sv. 9, god. 1973., f. 145 (dopis iz Zagreba na sv. Dominika, 8. kolovoza, 1973.).

i umjetničkom izražaju najhrvatskija crkva u Iseljeništvu, pa i u samoj našoj domovini Hrvatskoj.“ Zaključuje: „Imat ćete i sada prigodu u Općem Šematizmu spomenuti glavne moje radove, ako imadnete dobru volju i kuražu.“[78] Šteta je što je ovaj neznatni nesporazum na koncu Mandićeva života bacio pomalo ružno svjetlo na njihovo prijateljstvo i međusobno uvažavanje koje ih je pratilo čitava života.

Zaključak

Dominik Mandić i Krunoslav Draganović spadali su među najpoznatije hrvatske svećenike, pa i općenito osobe u iseljeništvu. Poznavali su se i surađivali više od 40 godina: od 1931. kad su se upoznali do Mandićeve smrti 1973. godine. Iako nisu bili politički istomišljenici, barem do Mandićeva „obraćenja“ 1952., to ih nije sprečavalo da izvanredno surađuju, ponajprije na humanitarnome polju rada, a od 1952., točnije od Mandićeva dolaska u Ameriku, i na znanstvenome (povjesničarskome) polju rada. Osobito je plodonosna bila njihova suradnja u Bratovštini sv. Jeronima u Rimu u kojoj su obavljali ključne poslove vezane uz hrvatske izbjeglice koje su pred nožem Titovih partizana uspjele prebjeći u Austriju, Italiju i neke druge zemlje: Mandić je uglavnom pribavljao novčana sredstva, u velikoj mjeri preko hercegovačkih franjevaca u Americi, a Draganović je bio najvažniji „terenski“ radnik koji je pronalazio iseljenike, opskrbljivao najnužnijim potrepštinama i nešto kasnije otpremao u druge, uglavnom prekooceanske zemlje. Draganović je u Mandiću gledao nešto stariji uzor, osobito vezano uz njegova povijesna djela koja su u emigraciji naprosto gutana i bila kao melem na rani, tim više što su hrvatski povjesničari u domovini, ili zbog straha ili oportunizma, umanjivali ili potpuno zanemarivali velikane i dostignuća hrvatske države kroz povijest, osobito onu stariju, srednjovjekovnu. Mandić je veoma cijenio Draganovića i nukao ga, zbog lošega i beznadnoga stanja među frakcijama u hrvatskoj emigraciji, da se potpuno kani političkoga rada i posveti onome znanstvenom, na kojem je bez sumnje, kao vrstan znanstvenik i poznavatelj stranih jezika, mogao dati velik doprinos hrvatskoj historiografiji. Svakako, dokumenti sačuvani u prebogatoj Mandićevoj korespondenciji od kojih 35.000 dokumenata

78 Mandićeva ostavština: sv. 9, god. 1973., f. 161 (nema datuma na pismu, a pisano je neposredno pred Mandićevu smrt, pa nije sigurno ni da je bilo poslano Draganoviću; Mandić je preminuo u Chicagu 23. kolovoza 1973. u 84. godini života; usp.: Robert JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, Mostar, 2011., 238).

daju nam bolje razumjeti ne samo opće stanje u hrvatskoj emigraciji, rad na promociji hrvatske svijesti i volje za samostalnom državom, osobito na polju povijesne znanosti, nego i međusobne odnose dvojice velikana hrvatskoga iseljeništva, Mandića i Draganovića, a zacijelo i pojasniti neke Draganovićeve poteze i životna iskušenja.

DRAGANOVIĆ IN THE WRITTEN INHERITANCE OF DOMINIK MANDIĆ

Summary

Dominik Mandić, a Herzegovinian Franciscan and a well-known historian, and Krunoslav Draganović, a priest of the Vrhbosna Archdiocese and also a historian, knew each other for 40 years and for much of that time they collaborated fruitfully. The most fertile period of this collaboration was in 1945 and in the post-war years, when they were both in Rome. They arranged help for countless Croatian refugees who were in Austria, Italy and other West European countries after the fall of the Independent State of Croatia (NDH), and in many cases saved lives. In addition, Mandić and Draganović collaborated for decades on research on Croatian history and published numerous important works. The life of Draganović can be traced in the Mandić manuscript archive (more than 35,000 documents), on which this article is principally based.

Keywords: *Dominik Mandić, Krunoslav Draganović, Rome, refugees, Croatian emigration, historical research.*

UDK: 322:929 Draganović K.
323.1(497.6=163.42)
Stručni rad

OSVRT NA ZNANSTVENO-ISTRAŽIVAČKI RAD PROFESORA KRUNOSLAVA DRAGANOVIĆA

Mijo IVUREK
Vrhovec 239
HR - 10000 ZAGREB

Sažetak

Znanstveno-istraživački rad profesora Krunoslava Draganovića jedna je od bitnih značajki njegova sveukupnog životnog djela. Zbog političkih i inih okolnosti u kojima se nalazio od odlaska u Rim 1943. do smrti 1983. godine u prvi je plan došao njegov rad na spašavanju izbjeglih i prognanih koji su bježali pred Titovom vojskom, humanitarno-karitativni rad i okolnosti (nasilnog) dolaska u Jugoslaviju 1967. godine. No sve je više radova koji aktualiziraju Draganovićev rad u ovom području.

Širok je znanstveno-istraživački raspon tema kojima se profesor Draganović bavio: opća i nacionalna povijest hrvatskog naroda na tlu BiH i Hrvatske, povijest katoličanstva na ovim prostorima, depopulacija katoličkog stanovništva u BiH pod utjecajem moćnih imperijalističkih sila od 12. do 20. stoljeća, odnosi konfesionalnih zajednica u BiH od pada Bosne 1463. pod osmanlijsku vlast, položaj Katoličke Crkve i katoličanstva kao trpljene – progonjene vjere, Crkva bosanska, teškoće oko formiranja katoličke crkvene organizacije od 1253. do 1881. godine. Bitna je postavka profesora Draganovića da su Hrvati katolici autohtoni vjerski i nacionalni etnitet i kao takvi neraskidiva sastojnica svoje domovine Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: *katoličanstvo na tlu BiH, Crkva bosanska, odnosi konfesionalnih zajednica u BiH kroz povijest, depopulacija katoličkog stanovništva u BiH, uzroci i posljedice trpljene – progonjene vjere, neprirodna sraslost crkvenih i svjetovnih (ugarskih) vlasti na štetu katoličanstva u BiH, autohtonost Hrvata katolika na tlu BiH, istraživanje zločina Titovih vlasti u Drugom svjetskom ratu i poraću.*

Dva su temeljna područja znanstveno istraživačkog rada na kojima je radio prof. Draganović. Prvo je istraživanje povijesti Katoličke Crkve u BiH i Hrvatskoj a drugo istraživanje zločina koje su počinile Titove staljinističke postrojbe tijekom rata i u poraću. U svojem izlaganju ću se poglavito osvrnuti na prvo područje, a o drugom na kraju ću navesti samo nekoliko natuknica.

Draganović je u novim uvjetima nastavio raditi novu sintezu bosansko-hercegovačke povijesti temeljem hrvatske historiografske škole koju su dominantno predstavljali Vjekoslav Klaić, Ivan Kukuljević Sakcinski i Franjo Rački, kojoj Draganović pridodaje svoje političko Starčevićevo pravaštvo koje ga je usmjeravalo u sagledavanju uzroka i posljedica što su proizlazile od dominacija islama i pravoslavlja, Beča i Budimpešte i kasnije Beograda s dvije velikosrpske tvorevine: Kraljevine SHS/ Jugoslavije i Titove Jugoslavije u Bosni, ali i šire spram katoličanstva. U središtu Draganovićeva znanstvenoistraživačkog rada bili su Katolička Crkva u BiH i Hrvatskoj te položaj i prava hrvatskog naroda na slobodu i vlastitu državu, kao i raščlamba svih onih silnica koje su Katoličku Crkvu i hrvatski narod na ovim prostorima držale u podređenu položaju. Najčešće u poziciji progona s nakanom nestajanja. Njegov interes, dapače sudbinsko poslanje za nacionalne teme, veoma dobro ilustriraju riječi njegova kolege i prijatelja iz rimskih studentskih dana Mirka Šamije: „Mi smo se drugi prepirali npr. da li su Tomisti ili Isusovci u pravu, kad je riječ o ljudskoj slobodi i Božjem posredovanju u našim činima, a Kruno bi nas upozoravao, da to cjepidlačenje ostavimo studentima drugih narodnosti, a da se mi zabrinemo nad našom sudbinom, jer smo, opet ugroženi s Istoka. Mi smo drugi tek učili pisati, a Draganović je već bio toliko poznat i uvažavan da su njegove radove citirali Ferdo Šišić, Vasa Čubrilović i Vladimir Ćorović."[1]

Sažet prikaz povijesti Katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini Draganović je dao u *Hrvatskoj enciklopediji* (Naklada Hrvatskog izdavalačkog bibliografskog zavoda, Svezak III., Zagreb, 1942., str. 159-162). Međutim, poviješću Katoličke Crkve u BIH, ali i u Hrvatskoj, Draganović se bavio u brojnim radovima, kako prije ovog spomenutog sažetog prikaza, tako i u radovima nastalim završetkom Drugog svjetskog rata. Iz bogate bibliografije radova ovom prigodom spomenuo bih one koji su po mojem sudu važni za nakanu ovoga priloga: „Katolička Crkva u BiH nekad i danas", *Croatia sacra*, Zagreb, 1934., „Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje u hrvatskom jezičnom području u vrijeme turske vladavine u XVII. stoljeću", Rim, 1937. na njemačkom jeziku i hrvatsko izdanje - Mostar, 1991., „Hrvati i Herceg Bosna" (Hrvoje Bošnjanin), Sarajevo, 1940., „Hrvatske biskupije – sadašnjost kroz prizmu prošlosti", *Croatia sacra*, Zagreb, 1943., „Poviest Crkve u Hrvatskoj", Zagreb, 1940., „Biskup fra Jeronim Lučić (1575 – 1643) i njegovo doba", *Croatica christiana periodica* 7 (1983.) br. 11, „Katarina Kosača – Bosanska kraljica", Sarajevo, 1978.

1 Mirko ŠAMIJA, „Nekrolog Krunoslavu Draganoviću", *Hrvatska revija* 33 (1983.), 576.

U njima je nedvosmisleno potvrdio da su Hrvati u Bosni i Hercegovini samonikli narod – ne izmišljen ni uvezen, s višestoljetnom državnom, narodnom i vjerskom prošlošću, ali i pokazao svu slojevitost Katoličke Crkve u BiH kao progonjene, trpljene vjere i njezin položaj u okrilju dominacija imperijalnih sila. Napose od pada Bosne 1463. godine. No, krenimo od početka.

Bosna kao i sva rimska Dalmacija u starokršćansko doba spadala je pod metropoliju u Saloni. O tome svjedoče kršćanski ostaci u brojnim bazilikama u V. i VI. st. (Zenica, Breza, Varvara, Mošunj i dr.), akti Sabora u Saloni 530. i 533. godine koji među inim spominju bestoansku biskupiju kod današnje Zenice ili Travnika. U seobama naroda, osobito Hrvata, gube se tragovi starog kršćanstva. Bosanska biskupija tako se spominje dva puta u rimskom popisu biskupija katoličkoga svijeta „Provinciale Vetus“, jednom podložna splitskom a drugi put dubrovačkom nadbiskupu.[2] Spominjanje bosanske biskupije potječe iz prve polovice 11. st., negdje oko 1040. godine. Bosanska biskupija priznavala je svojim metropolitom prvo splitskog nadbiskupa, veoma kratko barskoga, i to kako kaže Draganović nezakonito, a zatim od 12. st. do Kulina bana (1180.-1204.) dubrovačkoga. Bosanski biskupi nosili su isključivo narodna imena (Vladislav, Milovan, Radagost) služeći se slavenskim jezikom u službi Božjoj. Draganović dokazuje da bosanska biskupija nije nikada spadala ni pod koju istočno-grčku ili srpsku metropoliju. Kao sjedište bosanske biskupije za bana Ninoslava (1238.-1244.) spominje se Brdo u župi Vrhbosni s katedralom sv. Petra i Kaptolom. Izravna podložnost bosanskog biskupa Svetoj Stolici (bez posredništva bilo koje druge metropolije) trajala je veoma kratko (1238.-1247.) da bi od 1247., djelovanjem ugarsko-hrvatskih kraljeva, bosanska biskupija bila podložna kaločkom metropolitu, a sjedište biskupa prenijeto u Đakovo. Tako je usprkos svim nastojanjima da se u Bosni utemelji nekoliko biskupija – što su predlagali vizitatori Svete Stolice, Bosna sve do 1881. godine ostala bez organizacijske strukture Katoličke Crkve na tlu Bosne. Tu je Draganović vidio nesretnu povezanost crkvenih i svjetovnih vlasti, napose ugarskih koje su polagale pravo na BiH kao dio hrvatskoga kraljevstva. U tom su smislu organizirane križarske vojne protiv „heretika“ i heretika – pronalazeći u tome razlog što većega podređivanja Bosne ugarskim interesima. U tome je dogovor na Bilinu polju 30. travnja 1203. godine – tzv. abjuracija bosanskih ‘krstjana’ bio samo predah u stalnim napadima

2 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Bosna i Hercegovina – Katolička crkva u Bosni i Hercegovini“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 3, Zagreb, 1942., 159.

ugarskog dvora i uvjeravanja Svete Stolice o širenju hereze u vjerskom životu. Unatoč potvrdi, iz koje citiramo uvodni dio: „U ime vječnoga Boga, stvoritelja svega i otkupitelja ljudskog roda, godine 1203. od njegova utjelovljenja, šeste godine (pontifikata) gospodina pape Inocenta III. mi, priori ovih ljudi, koji smo dosad na poseban način nazivali povlasticom kršćanskog imena na području Bosne, izabrani kao predstavnici svih uime sviju koji pripadaju bratstvu naše zajednice, u prisutnosti gospodina Ivana Casamarisa, kapelana vrhovnoga prvosvećenika i od Rimske crkve u Bosnu zbog toga poslanog, u prisutnosti gospodina bana Kulina, gospodara Bosne, obećajemo pred Bogom i njegovim svetima da ćemo ostati vjerni naredbama i zapovijedima svete Crkve u životu i u vladanju našem kao i da ćemo slušati i živjeti prema njezinim naredbama.“[3]

Čuvena abjuracija na Bilinu polju 1203. u nazočnosti crkvenih velikostojnika i samoga Kulina bana nije nimalo sputavala ugarske vlasti na svojatanje Bosne. Inače do kraja vladavine Kulina bana Bosna je u narodnom i vjerskom pogledu bila homogena država – ikavski govor, specifično hrvatsko narječje suvereno je vladao bosanskim područjem od mora do Drine.

Pojava patarenstva, Crkve bosanske i novih crkvenih redova u Bosni: benediktinaca, pavlina, templara, dominikanaca i franjevaca, zaokupila je punu pažnju prof. Draganovića. Napose franjevaca koji su u Bosnu došli 1291. godine. Draganović ističe: „Među sinovima sv. Franje u Bosni bio je znatan broj velikih muževa: herojskih mučenika, izvrsnih biskupa i misionara, poznatih pisaca i narodnih boraca. Bosanski fratar, ‘ujak’ u ustima naroda, prilagodio se metodama i duhu osebujne i krvave Bosne u doba patarena i Osmanlija. U najteža vremena spasava on katolicizam, od čuvene ahdname[4] i fra Anđela Zvizdovića 1463. g. te uz pomoć malobrojnih svjetovnih svećenika, većinom glagoljaša, koji se održaše u Bosni još do u prvu polovinu 19. st.“[5] Franjevci su tokom vjekova imali u 45 bosanskih mjesta svoje samostane.

Dakako čuvena ahdnama nije u cijelosti jamčila slobodu, jer su

3 Prema: Franjo ŠANJEK, Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.), Zagreb, 2003., 81-83.

4 Ahdnama - povelja ili ugovor koji je turski sultan Mehmed II. Osvajač dao 1463./1464. bosanskim franjevcima – fra Anđelu Zvizdoviću (na polju Milodraže) kojim im dopušta slobodno obavljanje vjerske službe. Franjevci s druge strane priznaju sultana za svojega gospodara, a zauzvrat dobivaju slobodu vjere i vjerskog djelovanja.

5 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna i Hercegovina – Katolička crkva u Bosni i Hercegovini“, 160.

katolici kakvu takvu slobodu plaćali i Turcima, ali i pravoslavnima. U tom je smislu Draganović isticao brojne fermane[6] koje su katolici plaćali osmanlijskim vlastima, napose tijekom 17. stoljeća. Ali i posebne poreze Pravoslavnoj Crkvi.

Što se tiče Crkve bosanske (Draganović smatra da ju se netočno nazivalo bogumilskom) „ona se kao bosanska crkva borila za pravice i slobodu Bosne, a protiv vlasti stranaca u njoj. Zato su i bili najljući protivnici Mađara. Srednjovjekovni Bošnjani sebe su nazivali 'krstjanima' i 'krstjanicama', a svoju vjersku organizaciju Crkvom Bosanskom. Crkva Bosanska imala je i drugačiji ustroj od Katoličke Crkve i činila je posebnu vjeru i crkvu različitu od katoličke i pravoslavne. Patareni nisu gradili ni crkve ni hramove Božje, pa su sve crkve do propasti bosanskog kraljevstva bile katoličke. Ustrojstvo crkve je također bilo drugačije. Na čelu je stajao djed ili did, kojega zovu i 'velikim didom crkve bosanske', a uz njega gosti i starci, strojnici ili učitelji, a imaju onu ulogu koju u katoličanstvu imaju biskupi i svećenstvo.“[7]

Naime, Draganovićev je stav da je Crkva bosanska u vremenu kada je Katolička Crkva bila prepuštena sama sebi, uz stolovanje biskupa u Ugarskoj i utjecaj ugarskih vlasti na prilike u Bosni, odigrala ne samo vjersku nego i nacionalnu ulogu jer bosanski biskup iz Đakova nije u Bosni tada imao nikakve praktično vjerske nadležnosti. Glede pak katoličanstva drži da Crkva bosanska nije bila ništa manje pravovjerna od ostaloga kršćanstva, a nije pridobila nikakve crte bogumilstva. Jezik bosanskih krstjana bio je hrvatski: ikavsko-štokavski i ikavsko-čakavski a pisali su bosančicom ili hrvatšticom – posebnim oblikom hrvatske ćirilice. Draganović je vodio rat sa srpskim povjesničarima, napose Božidarom Petranovićem, Vasom Glušcem i Simom Ćirkovićem koji su Crkvu bosansku smatrali „istinskom pravoslavnom sljedbom.“ Draganović je smatrao da se radi o autokefalnoj crkvi, u odnosu spram Zapada i Istoka, podsjećajući ih kako je upravo Pravoslavna Crkva optuživala Crkvu bosansku za herezu te kako obnavlja stari manihejski nauk, pri tome žestoko proganjajući „heretike.“

Posebno teško razdoblje za Katoličku Crkvu nastupa padom oslabljene Bosne pod Turčina 1463. godine. Katolička Crkva dolazi u položaj trpljene, tlačene i proganjane vjere. Oslabljene, ali još uvijek važne.

6 Ferman - pisana povelja koju izdaje sultan: pisana zapovijed ili naredba, dekret, diploma koju su u ime sultana izdavali najviši državni dužnosnici Turskoga carstva.

7 Krunoslav DRAGANOVIĆ – Josip BUTURAC, *Poviest Crkve u Hrvatskoj*, Zagreb, 1944., 48-51.

Draganović u svojim djelima obrađuje glavne događaje te mukotrpne povijesti do Berlinskog kongresa 1878. godine i potpadanja Bosne pod upravu Austro-Ugarske Monarhije, formiranje Vrhbosanske nadbiskupije i dolazak dr. Josipa Stadlera na mjesto vrhbosanskog nadbiskupa. Samo u kratkim crtama spomenimo ih:

- prijelaz znatnoga dijela žiteljstva, najviše patarenskog, na islam;
- radi čuvanja granice Turci dovode tzv. pouzdani element iz balkanskih planina radi obrade zemlje. Radilo se o grkoistočnjacima koji podižu srpske manastire, do tada nepoznate u Bosni;
- od 1557. grčki i srpski episkopi pod vodstvom pećkog patrijarha nastoje sustavno i s velikim uspjehom, kroz 300 godina, podložiti katolike svojoj jurisdikciji i obvezi vjerskih poreza te ih tako odvajati od Rima i katolicizma. Srpski manastiri, kojih do Turaka nije bilo u Bosni, niču na mnogim mjestima. Katolici su prelazili na pravoslavlje, prema Draganoviću, zbog više razloga: zbog povoljnijeg položaja Pravoslavne Crkve i njezinih vjernika od katolika, zbog nedostatka katoličkog dušobrižništva, nasilne jurisdikcije te nametanja poreza. Tomu valja pridodati veoma rijetke pastoralne vizitacije biskupa i neodržavanja biskupijskih sjedišta, siromaštvo svećenika koji su u velikoj mjeri pripadali svjetovnom kleru, dobru organiziranost srpskih monaha, mješovite brakove, neukost katoličkih svećenika, uzurpaciju katoličkih crkvi od strane pravoslavnih, nedostatak crkvenih objekata… Srpska pravoslavna crkva je crkvenu jurisdikciju, posredstvom Pećke patrijaršije, poistovjećivala s političkim granicama srpske države, što je bio poziv na ekspanzionističku politiku. Katolici na svojem autohtonom prostoru s vremenom postaju od dominantnog stanovništva manjina s najmanje prava.

Srpskim historičarima koji su zastupali srpstvo Bosne i Hercegovine (Glušac, Stanojević, Ćorović, Ruvarac, Skarić i dr.) Draganović poručuje: „Doista moramo toj gospodi izraziti saučešće, što im je trud ostao jalov. Ovako se moraju trostrukim znojem znojiti, da dokažu barem za jednu crkvu ili za jedan manastir u Bosni prije Turaka, da je bio pravoslavni, pa opet bez uspjeha. A ovako, eto sreće, preko noći pola starih Bošnjaka postade srpskim pravoslavcima.“[8]

Jedan od najznačajnijih udaraca Katolička Crkva doživljava u tzv. Bečkom ratu (1683.-1699.) u kojem je preko 100.000 katolika napustilo Bosnu, što je tada bila glavnina bosanskih katolika, da bi u Bosni preostalo ne više od 25.000 katolika i mali broj crkvenih otaca.

8 Krunoslav DRAGANOVIĆ – O. Dominik MANDIĆ, *Herceg Bosna i Hrvatska*, Split, 1991., 31.

Teškom položaju katolika u Bosni doprinijeli su i sukobi u vlastitim redovima, napose bosanskog i hercegovačkog vikarijata, sredinom 19. st. uz odgovornost i same Svete Stolice. Probleme su uvećavale i imperijalne sile Austrija i Francuska koje su se nadmetale koja će od njih predstavljati bosansko-hercegovačke katolike.

Dolaskom BiH u okrilje Austro-Ugarske Monarhije (čiju vlast Draganović naziva okupatorskom) dolazi naoko do nešto boljeg položaja katolika koji se ogleda, napose od formiranja Vrhbosanske nadbiskupije i dolaska dr. Josipa Stadlera za njezina nadbiskupa, u uspostavi katoličkih ustanova, podizanju školstva i obrazovanja, dolasku katoličkog stanovništva u Bosnu iz drugih zemalja, znatnijem udjelu hrvatskog stanovništva u gradovima i napose u gospodarstvu. Ta kretanja Draganović je zabilježio u svojem radu „Poslije 50. godina“ u kojemu je statistički obradio odnose konfesionalnih zajednica u BiH od 1879. do 1922. godine. Austrougarske vlasti su politikom *divide et impera* nastojale zavaditi tri temeljne konfesionalne zajednice, preferirajući bošnjaštvo kao univerzalni simbol zemlje - zabranjujući isticanje hrvatskog imena.

U duhu starčevićanaca Draganović drži da bosanski muslimani pripadaju hrvatskom korpusu. Pri tome polazi od povijesnih spisa, imena znamenitih muslimana, prezimena, imena sela, zaselaka, brda, narodnih pjesama i običaja, jezika, naziva mjeseci, antropoloških istraživanja Weissbacha, Glücka, Filipesca i dugih o pripadnicima raznih konfesija u Bosni. Ovim istraživanjima došli su do rezultata da su muslimani i katolici pretežno svjetlijeg tipa, dok pravoslavci naginju crnomanjastoj pigmentaciji.[9]

O tomu je u svojim radovima pisao i Ćiro Truhelka. Sukladno tomu Draganović zaključuje da su baš muslimani najčišći Slaveni u Bosni – odnosno najčišća hrvatska krv.

Što se tiče odnošaja muslimana prema srpstvu, oni su prema Draganoviću mučniji nego prema katolicima, jer srpsko pravoslavlje jest svetosavlje. „Nikad se iz srpske narodne duše neće moći istrgnuti sjećanje, da su kosti sv. Save upravo muslimani, Turci spalili, kao što se ne može istrgnuti ni spomen na proslavljeno Kosovo“. Za ilustraciju Draganović citira vladiku Njegoša iz njegova Gorskoga vijenca:

„Što će biti. Ko će ugoditi?
Srb i Turčin ne slažu se nigda,
No će prije more oslačati…
A u jedan kota da ih svariš
Ne bi im se čorba smiješala.“

9 K. DRAGANOVIĆ – D. MANDIĆ, *Herceg Bosna i Hrvatska*, 55-56.

Zato će ushićeno u prigodi obilježavanja prve obljetnice uspostave NDH-a g. 1942. u posveti knjige *Croatia Sacra* zapisati: „Po prvi put od vremena Krešimira i Tvrtka nađoše se islamizirani potomci ponosnih bosanskih patarena sa svojom katoličkom braćom, da, dieleći dobro i zlo, u međusobnoj ljubavi i poštivanju izgrađuju zajedničku domovinu.“[10]

Prema Draganovićevim istraživanjima položaj Katoličke Crkve u dvije jugoslavenske države, prvoj monarhističkoj i drugoj komunističkoj – i jednoj i drugoj velikosrpskoj tvorevini, nije se nimalo promijenio. Pače, pogoršao se. U jednoj i drugoj Katolička Crkva ostala je u statusu trpljene i progonjene, a hrvatski narod obespravljen na svakom koraku. Kratkotrajni opstanak NDH-a, čije će nastajanje u početku pozdraviti, poput zagrebačkog nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca, kao konačno dosanjani san hrvatskoga naroda, ubrzo počinje tamnjeti zbog razočaranja Pavelićevom vlašću koja se podložila njemačkim i talijanskim imperijalnim ambicijama koje su sve radile kako bi sputavale toliko željenu nacionalnu samobitnost hrvatskog naroda. Kao i nadbiskup dr. Alojzije Stepinac, Draganović će ustašku vlast i osobno poglavnika Antu Pavelića kriviti za krah države precizno odvajajući pravo hrvatskoga naroda na državu od režima odgovorna za njezin krah. Ti Draganovićevi stavovi bit će bitni u korespondenciji s ratnim pobjednicima u pokušaju spašavanja Hrvatske od ponovnog vraćanja u novu Jugoslaviju, kojoj je od samoga početka predviđao nemogućnost opstanka.

Što se tiče Draganovićeva istraživanja ratnih i poratnih zločina Titovih staljinističkih vlasti treba reći da je zaorao duboku brazdu i bio među prvima koji su na znanstveni način istraživali zločine diljem Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Njegova istraživanja su doista bila temelj za sve ostale autore koji su se bavili ovom temom. Spomenimo neke od važnijih radova: „Popis hrvatskih katoličkih svećenika ubijenih u razdoblju 1941.–1954.“, s fra Bazilije Pandžićem, *Hrvatski kalendar* 1955., „Titovi strahoviti zločini koji još nisu vidjeli svog Nürnberga“, *Hrvatska revija*, ožujak 1955.“, „Internacionalni gangsteri“, *Danica – Chicago*, 1952., „Kalvarija hrvatskog naroda godine 1945.“, *Glas sv. Antuna*, Buenos Aires, 1955., „Biološko istrebljenje Hrvata u Titovoj Jugoslaviji“, Chicago, 1955., i brojni drugi.

Zaključno bismo mogli kazati sljedeće.

Draganovićeva povijesna istraživanja potvrđuju da su Hrvati – katolici autohtoni vjersko-nacionalni etnitet, samonikli a ne izmišljeni,

10 Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Croatia sacra*, Zagreb, 1942.

s dugom – višestoljetnom državnom, narodnom i vjerskom prošlošću, nikakvi došljaci ili kako su to neki zluradi politikanti iz novijeg doba tumačili kao izmišljotinu austrougarskih vlasti u 19. st.

Katoličanstvo Bosne do njezina pada 1463. evidentna je činjenica koju potkrjepljuje brojnim argumentima: crkvenim objektima, nazivima biskupa, banskom časti koja ima isključivo hrvatsko podrijetlo, ikavskom i čakavskom govoru – specifičnim oblicima hrvatskoga jezika, narodnim imenima banova i bosanskih kraljeva, materijalnim i duhovnim tragovima, ispravama, dokumentima, nazivima zemljopisnih pojmova, narodnoj pjesmi itd.

Draganović neće ustuknuti a da kritički ne progovori o neprirodnoj sraslosti crkvenih i svjetovnih vlasti (na primjeru odnosa Svete Stolice spram Crkve bosanske, naravi heretika i „heretika“, križarskih pohoda u Bosnu pod utjecajem ugarskih vlasti, izmještanja bosanske biskupije i biskupa iz Bosne, neorganiziranja crkvene organizacije u Bosni, de facto od 1247. sve do 1881. godine, preko šest stoljeća, ali i brojnih grešaka glede utemeljenja bosanske i hercegovačke kustodije te prava na zastupstvo bosanskih katolika od pojedinih europskih zemalja i dr.) čije su posljedice bile višestruko štetne za katoličanstvo u BiH.

Draganović u polemici sa srpskim povjesničarima, koji polažu pravo na BiH, dokazuje kako do pada Bosne 1463. u njoj nije bilo ni jednog pravoslavnog crkvenog objekta, a da se širenje pravoslavnog elementa vršilo na organiziran i nasilan način i uz podršku osmanlijskih vlasti koje su u Katoličkoj Crkvi i Svetoj Stolici vidjele veću opasnost nego u djelovanju Pećke patrijaršije i djelovanju Pravoslavne Crkve.

Položaj trpljene i progonjene vjere, od dolaska osmanlijskih vlasti, djelovanja Srpske pravoslavne Crkve, austrougarskih vlasti koje zabranjuju hrvatsko ime, velikosrpskih u obje Jugoslavije doveo je do depopulacije hrvatskog katoličkog stanovništva, od dominantne nacionalno-vjerske skupine u vrijeme pada Bosne do najmanje zastupljene, danas sa sve neizvjesnijom sudbinom. Kao vrstan statističar Draganović je pratio populacijska kretanja a znamenita je i njegova karta konfesionalnih zajednica u BiH iz 1921. godine, na čiju izradu je potrošio dvije godine rada, a u Napretku je bio i voditelj statističkog ureda.

U odnosima Hrvata – katolika prema pravoslavlju (Srbima) i islamu (Muslimanima) Draganović je uznastojao poglavito na suradnji Hrvata s Muslimanima vidjevši u njihovoj povezanosti i slozi dugoročni opstanak jednih i drugih. Drugo je pitanje koliko je njegova ideja o jednom narodu

s dvije vjere i političkom ustroju zajedničke države koju bi sačinjavale Hrvatska i Bosna i Hercegovina danas aktualna i hoće li ona to biti u nekoj bližoj ili daljnjoj budućnosti.

Na kraju bih istaknuo odgovarajuću Draganovićevu poruku koja proizlazi iz njegova djela. Naime, nama Hrvatima (katolicima) za naše povijesne nedaće, stradanja, progone, zatiranja imena, nacije, vjere, iseljavanje i nestajanje u mnogim krajevima BiH i Hrvatske … nisu bile krive samo imperijalne sile i njihova dominacija na ovim prostorima već i naše nesloge, potkupljivost tzv. elita, udvornost prema strancima, politikantstvo i strančarstvo, česta prevlast privatnih nad narodnim – nacionalnim interesima, vezanost uz one političke interesne čimbenike kojima nije bilo stalo do očuvanja hrvatske nacionalne svijesti, državne organizacije i katoličke vjere. Jesmo li danas pametniji i mudriji?

REVIEW OF THE ACADEMIC WORK OF PROFESSOR KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ

Summary

The academic research of Professor Krunoslav Draganović is one of the essential features of his entire life's work. Due to political and other circumstances, from the time of his departure for Rome in 1943 until his death in 1983, the focus of his biographers has been on his work on rescuing refugees and displaced persons who fled from Tito's army, then on his humanitarian and charitable work, and finally on the circumstances of his (violent) arrival in Yugoslavia in 1967. But there are an increasing number of papers that deal with his academic work.

The range of his academic research is very broad. He dealt with: the general and national history of Croats in Bosnia and Herzegovina and Croatia; the history of Catholicism in those areas; the depopulation of the Catholic population in Bosnia and Herzegovina under the influence of powerful imperialist powers from the 12th to the 20th century; relations among confessional communities in Bosnia and Herzegovina after Bosnia fell under Ottoman rule in 1463; the position of the Catholic Church and Catholicism as a suffering and persecuted religion; the Church of Bosnia; and difficulties in constituting Catholic church structures from 1253 to 1881. A key premise of Professor Draganović's research is that Croat Catholics are an indigenous (autochthonous) religious and national community and as such are an inseparable component of his homeland of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *Catholicism in Bosnia and Herzegovina (BiH), Church of Bosnia, relations among confessional communities in BiH through history, depopulation of the Catholic population in BiH, causes and consequences of religious suffering and persecution, unnatural unity of ecclesiastical and secular (Hungarian) government and*

its negative consequences for Catholicism in Bosnia and Herzegovina, autochthonism of Croat Catholics in the territory of Bosnia and Herzegovina, investigating crimes of the Tito regime during World War II and in the post-war period.

UDK: 272-732.2:929 Draganović K."1943/1960"
Stručni rad

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ I NJEGOV ODNOS S DRŽAVNIM TAJNIŠTVOM SVETE STOLICE U RAZDOBLJU 1943.-1960.

Milan SIMČIĆ
Via Paolo III, 10 - Cap
I - 00165 ROMA

U životu i djelovanju prof. Krunoslava Draganovića posebno mjesto zauzima njegova veza i odnos s Državnim tajništvom Svete Stolice. Malo se znade o tom poglavlju njegove djelatnosti u Rimu jer je on bio jako suzdržljiv kada je bila riječ o tim odnosima pa nije ostavio pisanih tragova, osim koji kratki navod i komentar u dopisivanju ili u povjerljivu razgovoru s najbližim prijateljima i suradnicima. Bio sam u vezi s njime od 1952. do 1965. a dopisivali smo se preko pokojnog vlč. Zvonke Baotića i nakon njegove otmice 1967. Imao sam dakle prilike čuti i od njega izravno doznati povjerljiva saznanja o sadržaju tih odnosa i o osobama u Državnom tajništvu s kojima se susretao i pregovarao. Ovo je sada prigoda da iznesem ono što nam je povjerljivo pričao o nekim događajima i osobama jer to ujedno osvjetljuje njegovu osobnost i njegove zasluge. Izlaganje obuhvaća tri vremenska razdoblja: 1. od 1943. do 1945., dakle u ratno doba; 2. od 1945. do 1958., u poslijeratno doba i za vrijeme tzv. hladnoga rata; 3. od 1958. do 1960. kad napušta Zavod sv. Jeronima.

1. U Rimu tijekom rata (1943.-1945.)

Draganović je došao u Rim krajem kolovoza 1943. kada je Italija bila već u smrtnim trzajima. Savezničke sile, Anglo-Amerikanci, bili su se iskrcali na Siciliji 10. srpnja, Rim je bio bombardiran 19. srpnja, a 25. srpnja pao je Mussolini i fašistička vlada. Italija je bila u rasulu, dočim je Njemačka vojska usporavala na jugu napredovanje Saveznika i postupno okupirala čitav talijanski poluotok. U Rimu je desetak dana nakon svojeg dolaska doživio kapitulaciju Italije, 8. rujna 1943. Događaji i okolnosti koji su utjecali na njegov dolazak u Rim bili su

crkvene i političke naravi. Naime, hrvatsko Izaslanstvo (Delegacija)[1] pri Svetoj Stolici trebalo je crkvenog savjetnika. Nadbiskupi Stepinac i Šarić, koji su cijenili Draganovića i njegove sposobnosti, predložili su ga Vladi kao najprikladnijeg kandidata za tu službu, ali također da ga zaštite od opasnosti koja mu je prijetila od strane ustaškog režima. Ante Pavelić ga je na početku cijenio kao poznatog pobornika ravnopravnosti Hrvata u Bosni i kao organizatora akcije za spašavanje Hrvata u Makedoniji i na Kosovu nakon raspada Jugoslavije i zbog pokretanja kolonizacije demografski ugroženih predjela Hrvatske; međutim, brzo je promijenio svoj stav jer mu se Draganović zamjerio svojim kritikama i otvorenim sukobom sa Slavkom Kvaternikom osuđujući javno politiku režima prema manjinama. No, budući da se radilo o državnoj službi, Pavelić je ipak pristao da Draganović ode u Rim kao crkveni savjetnik hrvatskog Izaslanstva pri Svetoj Stolici, očito računajući na njegovu lojalnost državi iako ne režimu i da će se tako riješiti, bez nasilja, jednog opasnog kritičara u domovini.[2]

Izaslanstvo pri Svetoj Stolici vodio je tada knez Erwin Lobkowitz, a tajnik je bio dr. Antun Wurster.[3] Nakon što je upoznao sastav Delegacije, njezine nadležnosti i kriterije rada, Draganović je odmah uspostavio vezu s II. sekcijom Državnog tajništva koja se bavila odnosima s državama. Kao svećenik, kojega je pismeno preporučio nadbiskup Stepinac, bio je prihvaćen s povjerenjem u Tajništvu te mu je pristup bio uvijek otvoren. Imao je na početku par susreta s državnim tajnikom kard. Maglioneom[4]

1 Hrvatska država nije imala diplomatskih odnosa sa Svetom Stolicom prema tome nije mogla imati svoje predstavništvo na razini Veleposlanstva nego samo na razini Izaslanstva, koje nije imalo puni diplomatski status. Isto tako je i Sveta Stolica u Hrvatskoj imala umjesto apostolskog nuncija samo apostolskog vizitatora kod hrvatskog episkopata, ali je imao i kontakte s Vladom NDH-a.

2 O odnosima Draganovića s Pavelićem govori drugi predavač na ovom simpoziju. Poznato je da je hrabro predbacio Paveliću i Kvaterniku kriminalna djela tzv. „divljih" ustaša i osudio pogrešnu politiku prema manjinama. Kvaternik mu se izričito prijetio smrću. Draganović je ostao i u Rimu kritičan prema režimu zbog njegove politike pa je o tome informirao Svetu Stolicu i sugerirao da apostolski vizitator, opat Ramiro Marcone, dade do znanja Hrvatskoj vladi kako je sve to poznato i osuđeno u međunarodnim krugovima i da takva politika neizmjerno škodi ugledu države.

3 Nakon odlaska, u srpnju 1942., dr. Nikole Rušinovića, prvog izaslanika hrvatske Delegacije kod Svete Stolice, naslijedio ga je knez Erwin Lobkowitz (1888.-1946.), dočim je ostao kao tajnik dr. Antun Wurster (1913.-1961.), koji je stigao u Rim početkom 1942. Bio je veliki Draganovićev prijatelj.

4 Kardinal Luigi Maglione (1877.-1944.) bio je državni tajnik za vrijeme Pija XII. od 1939. do 1944. Ranije je bio nuncij u Švicarskoj i Francuskoj a onda kardinal predstojnik Kongregacije Koncila od 1935.-1939. Bio je veoma cijenjen od Pija XI. i Pija XII. kao vrstan diplomat. Umro je 1944.

kojemu je prikazao opće stanje u Hrvatskoj na državnoj i crkvenoj razini, teško ratno stanje u krajevima pod talijanskom vojnom okupacijom te reakcije Hrvatske vlade i pojedinih biskupa, posebno dalmatinskih. Upozorio je na teško stanje naših ljudi u talijanskim logorima bilo u Hrvatskoj bilo u Italiji i zamolio, u ime nadbiskupa Stepinca, da se Sveta Stolica zauzme za te ljude kod talijanskih vlasti da barem ublaže strogi logorski režim. Kardinal ga je uputio na razgovor o tim pitanjima sa zamjenikom (*Sostituto*) msgr. Montinijem[5], kasnijim papom Pavlom VI., koji je tada bio odgovoran također i za svu karitativnu djelatnost Svete Stolice za pomoć ratnim žrtvama. Pri tom prvom susretu s Montinijem, Draganović je stekao, kako nam je pričao, dojam da je to zaista velika ličnost, profinjeni diplomat, da je shvatio težnju hrvatskog naroda za slobodom i nezavisnošću. S vremenom se uspostavila trajna veza i uzajamno povjerenje među njima, što je kasnije omogućilo Draganoviću mnoge zahvate na crkvenom, diplomatskom i socijalno-karitativnom polju. U razgovorima s prijateljima Draganović je posebno spominjao neke susrete gdje je naišao na razumijevanje i podršku za hrvatske potrebe i žalbe, ali je isto tako imao dojam da nisu bili dovoljno upoznati s postupcima talijanske vojske te da im je bilo neugodno slušati optužbe protiv „svoje“ vojske, jer je osoblje u Državnom tajništvu bilo gotovo isključivo talijansko, a vatikanska je diplomacija bila stvarno nemoćna da utječe na ratne događaje.

Nakon kapitulacije Italije glavni predmeti razgovora i pregovora u Državnom tajništvu odnosili su se na crkvene i političke probleme u Hrvatskoj: hladni odnosi i nezadovoljstvo većine biskupa s ustaškim režimom, Stepinčev otvoreni sukob s Pavelićem zbog rasističkih zakona i progona manjina, što je dovelo do nesmotrenog pokušaja Pavelića da se ukloni Stepinca sa zagrebačke stolice. Na taj suludi potez hrvatsko je Izaslanstvo pri Svetoj Stolici reagiralo razborito i hrabro te spriječilo tu sramotu. Na dnevnome redu bilo je uvijek prisutno goruće pitanje prijelaza pravoslavaca u Katoličku Crkvu, pravni i stvarni status autonomne Hrvatske pravoslavne Crkve, briga za logoraše i izbjeglice. Među čisto političkim pitanjima koja su bila predmetom pregovora

5 Giovanni Battista Montini (1897.-1978.), budući papa Pavao VI. (1963.-1978.), bio je zamjenik (Sostituto) u Državnom tajništvu, dakle ključna osoba s kojom je Draganović najviše i najduže komunicirao. Msgr. Montini ga je posebno cijenio i povjeravao mu neke posebne zadatke za koje nije bilo uputno da se izravno zalaže Sveta Stolica, kao na primjer prebacivanje u Argentinu nekih talijanskih političara i sveučilišnih profesora.

u Vatikanu, Draganović je više puta spominjao kako je prenio molbu nadbiskupa Stepinca da se posredstvom Vatikana za Zagreb postigne kod zapadnih Saveznika status otvorenog grada, kako bi grad bio zaštićen od bombardiranja, i naglašavao je kako je Sveta Stolica u tom smislu zaista intervenirala kod engleskog veleposlanika pri Svetoj Stolici. Isto tako Izaslanstvo je tražilo intervenciju Svete Stolice kod međunarodnog Crvenog Križa da provjeri stanje u talijanskim logorima i da posreduje za uvoz vagona hrane što je Stepinac slao preko nadbiskupskog Caritasa našim logorašima u Italiji. Kardinal Maglione je, u jednoj veoma opasnoj diplomatskoj akciji, osobno prenio Draganoviću odgovor zapadnih Saveznika na posebnu molbu Stepinca. Draganović je također prenio molbu Stepinca da Sveta Stolica intervenira kod Talijanske vlade da prihvati u svoju okupacionu zonu veću grupu Židova (oko 400 osoba) kojima je prijetilo izručenje Njemačkoj.[6] Bila je to diplomatska djelatnost ali ujedno i socijalno-karitativna.

Među važnije diplomatske poteze Draganovića svakako treba ubrojiti njegovu posredničku ulogu u pokušaju uspostavljanja veze sa Saveznicima 1944. godine i predaje posebnog Memoranduma Lordu Osbornu,[7] engleskom veleposlaniku pri Svetoj Stolici. Ta je akcija nastala u kontekstu osvješćenja nekih vodećih ljudi u samoj Hrvatskoj vladi da rat ide prema kraju i da je Njemačka gubitnik pa treba na vrijeme uspostaviti vezu sa Saveznicima u vidu mogućeg njihova iskrcavanja u Dalmaciji, o čemu se tada naveliko govorilo, pa je tako došlo i do poznatog pokušaja Vokić-Lorković. Memorandum su sastavili Draganović i Wurster a predao ga je osobno Draganović u ruke Osbornu, koji ga je proslijedio u London diplomatskom šifrom. O toj akciji Draganović je osobno upoznao msgr. Montinija, koji mu je izrazio svoj skepticizam znajući da je među Saveznicima odlučeno drukčije glede eventualnog iskrcavanja u Dalmaciji. Uostalom, reakcija Londona na Memorandum došla je brzo i bila je negativna za hrvatske nade i očekivanja i za samu osobu Draganovića, kojega je Jugoslavenska vlada u Londonu ocrnila kao ustašu i neprijatelja Saveznika. Par mjeseci nakon tog neuspjela pokušaja

6 Ministar Unutrašnjih poslova Andrija Artuković htio je spriječiti izručenje tih Židova pa je zamolio Stepinca da posreduje preko Vatikana da ih Talijani prihvate u svoju zonu kako bi se mogao obraniti pred Nijemcima što ih nije izručio njima.

7 Lord Francis D'Arcy Osborn (1884.-1964.) bio je opunomoćeni ministar (veleposlanik) Engleske kod Svete Stolice od 1936.-1947. Draganović je s pomoću irskog svećenika O' Flahertya koji je radio u Vatikanu dobio vezu s veleposlanikom Osbornom i u opasnim životnim okolnostima predao mu Memorandum.

Rim je bio oslobođen 4. 6. 1944. Tako je hrvatsko Izaslanstvo pri Svetoj Stolici završilo svoju djelatnost. Draganović je ostao u Rimu i održao svoju osobnu vezu s Vatikanom te je svoje slobodno vrijeme koristio do svršetka rata pomažući našim logorašima koji su bili ostali u Italiji i pohađajući vatikanske arhive za svoj znanstveni rad o Bosni i Hercegovini.

2. U Rimu nakon rata (1945.-1958.)

U svibnju 1945. počinje nova faza života i djelatnosti prof. Draganovića na diplomatskom polju kod Saveznika i kod Vatikana u velikoj epopeji njegove socijalno-karitativne djelatnosti u najtragičnijem razdoblju naše poratne povijesti. Bio je tajnik i factotum Bratovštine sv. Jeronima. Obilazio je logore naših izbjeglica u Austriji i Italiji. Imao je mnoge susrete s raznim uredima Državnog tajništva jer je tražio podršku i preporuku Vatikana kod Saveznika u zbrinjavanju hrvatskih izbjeglica koji su uspjeli pobjeći pred Titovim partizanima. Informirao je o stravičnim smaknućima u Sloveniji o kojima su svjedočili izbjeglice očevidci, tražio je pomoć Papina Caritasa i UNRR-a (*United Nations Refugee Relief*) za hranu i odjeću za izbjeglice. Isto tako je molio da se zauzmu za spašavanje naših ljudi kojima je prijetilo izručenje. Držao je vezu između Bratovštine sv. Jeronima i karitativnih ustanova crkvenih i laičkih.

Čim je doznao i provjerio na samoj austrijskoj granici prve vijesti, odmah je izvijestio Svetu Stolicu o Bleiburškoj tragediji, o izručenju hrvatske vojske partizanima, o masovnim smaknućima razoružanih vojnika i civila i o marševima smrti. To je bila prva dokumentirana informacija što je Sveta Stolica primila o toj tragediji pa je pokušala djelovati na Saveznike da interveniraju kod Tita kako bi prestalo masovno istrebljenje pobijeđenih u ratu pozivajući na Ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima. Msgr. Montini je sa svoje strane molio Draganovića da preko svojih veza spasi neke katoličke političare iz srednje i istočne Europe kojima je prijetila osveta i komunistička „pravda“ te da im organizira odlazak u druge zemlje. Apsolutni prioritet u godinama neposredno poslije rata bio je: spasiti život izbjeglica od gladi i zime i spriječiti izručenje i nepravedno suđenje ljudima koji su bili na neki način kompromitirani s prijašnjim režimom jer na djelu nije više bila pravda nego divlja i okrutna osveta. Znamo dobro što se događalo onih godina u Jugoslaviji. Mladi naraštaji nemaju pojma kakav je teror vladao i kakva je bila komunistička „pravda“. Bilo je to vrijeme bezakonja, kadija tuži kadija sudi, i to uglavnom na smrt jer je trebalo iskorijeniti sve antikomuniste.

Valja naglasiti također da su se izbjeglice naivno nadali da će Zapad brzo obračunati s komunizmom pa su kolale kojekakve priče. Tako se ljeti 1946. proširila vijest da Saveznici pripremaju neutralni koridor zemalja od Baltika do Grčke pa će te zemlje u koridoru postati demokratske; izbjeglice će se moći vratiti svojim domovima. Da provjeri vjerodostojnost tih glasina, Draganović je zatražio audijenciju kod msgr. Montinija u pratnji prof. Dušana Žanka, koji je opisao audijenciju u časopisu *Novi Život* (br. 2-3, 1966., str. 148-151). Montini je komentirao glasinu o koridoru sa skepsom pa je razgovor prešao odmah na Hrvatsku. Posjetioci su branili suverenitet Hrvatske Države, uvjereni da je Jugoslavija za uvijek propala kao zajednička država Hrvata i Srba. Smatrali su da je Titov komunizam samo provizorij jer je protiv svih pravnih, etničkih i političkih zahtjeva u novom poslijeratnom poretku Europe. Montini ih je pažljivo i zabrinuto slušao i na kraju rekao ove misli: *„Da, gospodo, ali svi Hrvati ne misle tako kao vi. Upravo jučer su na tom istom mjestu sjedila dva ugledna gospodina, dva hrvatska političara, koji su mišljenja, da hipoteza Jugoslavije nije i ne može biti pokopana".* Očito su to bili ljudi blizu Jugoslavenske vlade u Londonu. Draganović je kasnije komentirao taj neugodni doživljaj naglasivši kako je istočni grijeh hrvatske politike jugoslavenstvo. Susreti s Montinijem su učestali za vrijeme Stepinčeva procesa i osude jer je Sveta Stolica nastojala mobilizirati javno mnijenje na Zapadu a izbjeglice su bili vjerodostojni svjedoci o kriminalnoj pravdi komunista. Kada je počela tzv. ekonomska emigracija '50-tih godina, Draganović je izvješćivao i pismeno i usmeno Državno tajništvo o pastoralnim i socijalnim problemima naših „gastarbajtera" i molio preporuku da ga njemački biskupi prime za rješavanje pitanja pastve za te naše ljude.

Draganović je tražio i dobio podršku i preporuku Državnog tajništva kada je trebao pregovarati s diplomatskim vlastima onih zemalja koje su primale izbjeglice ili su bile još zatvorene za imigraciju. To mu je pomoglo posebno za Argentinu, Kanadu i Australiju. Postao je prijatelj tih veleposlanika i konzula pa je uspio na taj način u nekoliko navrata spasiti od izručenja desetke naših intelektualaca i pojedine grupe naših mladića iz Dalmacije koji su početkom '50-tih godina bježali, a kojima su sva vrata emigracije bila zatvorena. Vrijedno je naglasiti i njegovo dopisivanje s vodećim listovima u Europi i SAD-u, gdje je nastojao raskrinkati Titovu propagandu i braniti Stepinca od svih laži i kleveta. Naravno, Draganović je bio zbog toga neprestano na nišanu Titove propagande, koja ga je optuživala da organizira terorističke napade na jugoslavenske diplomate

po svijetu, da je ideolog „hrvatskih terorističkih bandi“, a kad su vidjeli da takve bombastične optužbe „ne pale“ nigdje, onda su nastojali uvjeriti Svetu Stolicu da je upravo politička djelatnost Draganovića najveća zapreka da se srede odnosi između Vatikana i Jugoslavije. Kada je nastala poznata afera oko Zavoda sv. Jeronima i počeli pregovori između Beograda i Vatikana, Draganović je pao kao žrtveno janje novog tečaja vatikanske Ostpolitike. Onih godina, sve do 1963., msgr. Montini nije više bio u Rimu, nego u Milanu kao nadbiskup. Promjenom vatikanske politike Draganović nije više imao zaleđe u Državnom tajništvu. Tu nastaje treća prekretnica u njegovu životu.

3. U Rimu za vrijeme II. vatikanskog koncila i početka Ostpolitike (1958.-1965.)

Bio sam neposredni svjedok događaja i zakulisnih igara s Draganovićem koje su ih pratile. On mi je, naime, pričao o svojim susretima i razgovorima u Državnom tajništvu, s vicerektorom Zavoda sv. Jeronima i s nekim našim biskupima. Nakon smrti msgr. Đure Magjerca godine 1957., otvorilo se pitanje imenovanja novog rektora a usporedo i pitanje duhovne pastve i socijalne brige za izbjeglice što je do tada vršio Zavod preko Bratovštine. Za službu rektora bilo je nekoliko kandidata, a u igru se upleo odmah i beogradski režim koji je želio staviti pod svoju kontrolu Zavod i njegovo djelovanje, zapravo spriječiti pomoć emigraciji i prekinuti svaki odnos s njome. Prvi uvjet režima za imenovanje rektora i dolazak studenata bio je da prof. Draganović i dr. Ivan Tomas, speaker na Radio Vatikanu, i još nekoliko svećenika „nepoćudnih“ režimu napuste Zavod. S druge strane, našim biskupima i Državnom tajništvu, a sve u kontekstu Ostpolitike, bilo je stalo do toga da mogu slati u Zavod na više studije svoje svećenike, nakon toliko godina režimske zabrane. Budući rektor morao je prihvatiti jugoslavensko državljanstvo i postati „lojalan“ prema režimu, a ta se „lojalnost“ trebala očitovati u prvom redu da protjera iz Zavoda Draganovića i druge „nepoćudne“ te prekine svaku vezu s emigracijom. Draganović je bio previše inteligentan i crkven čovjek a da ne bi shvatio potrebu da prihvati ulogu žrtvenog jaganjca, stoga nije se ni protivio tome, nego je otvoreno dao do znanja mjerodavnima svoju spremnost i poslušnost, ali je ipak smatrao potrebnim postaviti neke uvjete: 1. Kada već režim toliko insistira da napusti Zavod, Draganović je smatrao da treba tražiti od Beograda veću protuuslugu od samog

dolaska studenata, na primjer: neka režim oslobodi sve zatočene svećenike, neka dozvoli gradnju crkava u gradovima, neka dopusti veću slobodu katoličkom tisku itd. 2. Treba očuvati neovisnost duhovne pastve od nastojanja Beograda da ucjenjuje i neutralizira naše misionare u emigraciji, zato je on podržavao kandidaturu don Krešimira Zorića kao direktora duhovne pastve emigracije. 3. Za sebe je tražio samo da mu se osigura egzistencijalni minimum i smještaj izvan Zavoda pošto nije imao nikakva prihoda niti zdravstvenog osiguranja uza sav svoj silni rad. Dakle razboriti uvjeti čovjeka koji gleda realistično na stvarnost.

Svoje uvjete je dostavio preko jednog prijatelja Državnom tajništvu a oni su mu odgovorili da se za njegovo egzistencijalno pitanje mora pobrinuti Zavod, dočim za ostale uvjete smatraju da će se o tome pregovarati s režimom kada dođe vrijeme, ali sada je prioritetno da Zavod može primati studente, pa je stoga potrebno da napusti čim prije Zavod. Neću ulaziti ovdje u nekorektan postupak vicerektora Đure Kokše prema prof. Draganoviću, nego ću samo napomenuti da sam imao jedan buran razgovor s njime u obranu profesora. Rekao sam Kokši, iako smo bili prijatelji, da shvaćam njegove razloge i opravdanja, ali se ne slažem s time jer ovdje je u pitanju velika nepravda nanesena bratu svećeniku tako zaslužnom za spašavanje desetaka tisuća naših izbjeglica i žrtava komunističkog režima. Protestirao sam javno rekavši da je neljudski i nekršćanski goniti čovjeka na cestu, a da mu se ne osigura na neki način egzistencija. I stog razloga sam odmah napustio demonstrativno Zavod i pošao na jednu rimsku župu. Pronašli smo za Draganovića, pomoću jednog rimskog župnika, dvije prostorije kod jedne stare gospođe i tamo se preselio. Posjećivao sam ga nekoliko puta tjedno jer smo bili blizu te smo razgovarali o mnogim tekućim i prošlim problemima. S Draganovićem i don Zorićem i drugom dvojicom svećenika odlučili smo osnovati Centar za duhovnu pastvu emigracije, neovisnu i izvan Zavoda, i u tu svrhu kupili smo zgradu u Grottaferrati. Nakon napuštanja Zavoda, Draganović je bio još uvijek zauzet slanjem naših izbjeglica u Njemačku, gdje im je nalazio posao i posjećivao ih. Između 1962. i 1965. pratio je s velikim interesom rad II. vatikanskog koncila, posjećivao naše biskupe, svoje kolege i prijatelje koji su bili na koncilu u Rimu te je nastojao prikupiti čim više informacija o novim oblicima progona u Jugoslaviji, tako je mogao slati redovito vijesti europskim novinama i revijama, a informirao je biskupe o problemima naše političke i ekonomske emigracije.

Istovremeno je pripremao knjigu o tragediji u Bleiburgu koja je

bila većim dijelom gotova, ali je on bio jako zahtjevan pa je htio provjeriti još neka svjedočanstva i pronaći nove dokaze. Htio je, naime, pripremiti na temelju knjige za ondašnji Međunarodni sud u Hagu formalnu optužnicu protiv Tita i njegovih generala za genocid Hrvatskog naroda u ratu, u Bleiburgu i u marševima smrti. Predložak te optužnice pripremili smo zajedno krajem ljeta 1967. u Grottaferrati, nekoliko dana prije nego je otišao u Trst da bi ondje provjerio neke važne podatke za tu optužnicu. Tamo je na žalost na prijevaru bio predan Udbi od svojih prijatelja iz djetinjstva u koje je imao neograničeno povjerenje i koji su mu upriličili blizu granice „sastanak“ s jednim krunskim svjedokom o pokoljima; a to je bio čovjek Udbe.

Pri kraju Vatikanskog koncila bilo mu je dano do znanja na diskretan način neka napusti Rim da ne stvara probleme Svetoj Stolici u pregovorima s Jugoslavijom jer su bili povjerovali lažnim glasinama da se Draganović bavi aktivnom politikom u emigraciji kako bi opravdali taj „izgon“. U toj raboti da Draganović napusti Zavod i Rim bilo je, na žalost, i nekih naših crkvenih ljudi. Za bolje poznavanje tih zakulisnih igara preporučio bih iscrpnu i dokumentiranu knjigu msgra. Fabijana Veraje *Putovima Providnosti* (Split: Crkva u svijetu; Rim: Hrvatski povijesni institut, 2013.).

Na kraju zaključio bih ovaj prikaz pozivajući Vrhbosansku nadbiskupiju da nastavi proučavati lik i djelo profesora Krunoslava Draganovića, čiji arhiv u Zavodu sv. Jeronima čeka na mlade povjesničare koji će pripremiti potpunu biografiju jednoga od najzaslužnijih svećenika ove Nadbiskupije, a usuđujem se reći i čitavog hrvatskog naroda.

UDK: 272-46 Draganović K.
Izvorni znanstveni rad

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ I SPAŠAVANJE HRVATSKIH IZBJEGLICA NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Jure KRIŠTO
Zaslužni znanstvenik u miru
Štrigina 1A, HR - 10000 ZAGREB

Sažetak

Na temelju odnedavno dostupnih dokumenata nastalih u američkim i britanskim obavještajnim službama - koji su u krugovima lovaca na „ratne zločince" postali materijali za paušalne ocjene ne samo ljudi, skupina i pokreta nego i cijelih naroda – autor propituje stvarnu ulogu K. Draganovića u poslijeratnoj Italiji, osobito njegovu ulogu u pomaganju i spašavanju hrvatskih izbjeglica te historiografsku vrijednost podataka koji se nalaze u tim dokumentima. Autor ujedno propituje Draganovićev kratkotrajan odnos s američkom obavještajnom službom.

Ključne riječi: *Draganović hrvatske izbjeglice u Italiji, Bratovština sv. Jeronima, izručenja, jugoslavenske tajne službe, pomaganje izbjeglicama, pomaganje oko preseljenja, američke tajne službe.*

1. Izazovi i zadaće

Draganović je, uza zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca i poglavnika Nezavisne Države Hrvatske (NDH) Antu Pavelića, vjerojatno najspominjaniji Hrvat u domaćoj i svjetskoj literaturi; postao je ciljem svakojakih znatiželjnika zbog svoje uloge u spašavanju hrvatskih izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata, osobito zbog slanja više tisuća izbjeglica u prekomorske zemlje, ponajviše u Argentinu.

Hrvatsko svećenstvo koje se nakon rata nalazilo u Rimu nedvojbeno se zauzelo za mnogobrojne hrvatske izbjeglice i Draganović je dao velik doprinos u tim aktivnostima. Međutim, literatura o Draganoviću i o njegovoj ulozi u spašavanju hrvatskih izbjeglica, posebno ona na engleskom jeziku, vrlo je različite kvalitete, najčešće prilično upitne.[1] Jedan od njezinih nedostataka je taj da se previše pouzdaje u informacije

1 Ovdje se neću upuštati u analizu knjiga i članaka o Draganoviću na hrvatskom jeziku, nego ću se usredotočiti na neke uratke na engleskom jeziku.

obavještajne zajednice, ponajprije američke. Kako američka mjerodavna tijela redovito dopuštaju objavljivanje novih izvješća svojih agenata iz poslijeratnog vremena, moderni tumači njihova značenja nerijetko se nekritički odnose prema njima ne propitujući njihovu pouzdanost i ne uspoređujući ih s drugim izvorima.[2] Njihova pouzdanost nije visoka, zbog naravi obavještajnog rada. Kvaliteta dokumenata koje proizvode obavještajci ovisi, dakako, o kvalitetama osobe koja ih izrađuje, ali svi se obavještajci oslanjaju na neprovjerene informacije, na priče u nekim krugovima, prisluškivanja koja nisu uvijek kvalitetna i koja su podložna nesigurnim interpretacijama. Treba uzeti u obzir i to da im nekad suparnici podmeću dezinformacije, a nekad i sami izvještavaju kako bi se svidjeli nadređenima. Ona obično sadržavaju znatan dio spekulacija. Stoga nije uputno pridavati tim dokumentima kvalitete povijesne istine, osobito ako ne postoje potvrde njihova sadržaja iz drugih izvora. Uistinu, dokumenti koji se ovdje komentiraju, a koji u posljednje vrijeme mnogim zainteresiranima služe kao manje-više jedini izvor povijesne istine, obiluju nepoznavanjem nekih temeljnih ustroja i funkcioniranja tijela Katoličke Crkve, predrasudama, pa i zlim namjerama.

Knjiga jednog australskog novinara i jednoga tragača za preostalim „ratnim zločincima“ iz Drugoga svjetskog rata optužuje Krunoslava Draganovića - i druge hrvatske svećenike - za otpremanje „fašističkih“ „ratnih zločinaca“ u Argentinu i druge južnoameričke države.[3] Autorima je samorazumljivo da su pripadnici ustaškog pokreta i sudionici u vlasti NDH-a „fašisti“ i „ratni zločinci“. Ta je knjiga pobudila zanimanje za angažiranje američkih tajnih službi nacističkih i fašističkih „ratnih zločinaca“ i tajne planove o njihovu spašavanju i preseljenju u južnoameričke države. Svaki novi dokument proizveden od tih tajnih službi koji je postajao dostupan raspirivao je maštu i učvršćivao tragače za ratnim zločincima u uvjerenju o tajnim planovima i nečasnim postupanjima Svete Stolice, biskupa Hudala i hrvatskih svećenika. Ilustrativan je uradak, koji se može naći na javnoj mreži, autorice Cali

2 Osobno sam analizirao dokumente američkih tajnih službi o traganju za poglavnikom A. Pavelićem u čemu je sudjelovala i zagrebačka Židovka Heda Stern, vidi: Jure KRIŠTO, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića“, Časopis za suvremenu povijest 42 (2010.), 55-72.

3 Mark AARONS – John LOFTUS, *Unholy Trinity. How the Vatican's Nazi Networks Betrayed Western Intelligence to the Soviets*, New York, 1991., 108-109. Postoji prijevod Slobodana Jovanovića i Zorice Vukmanović na srpski: *Pacovski kanali Ratlines. Kako je Vatikan, krijumčareći naciste iz Evrope, izdao Sovjetima obavještajce sa zapada*, Beograd, 1991.

Ruchala.[4] Ruchala i drugi koji se vole baviti tim temama pozivaju se na radove Jonathana Levyja, koji se specijalizirao za potraživanje odštete od Vatikanske banke za žrtve „Hrvatskog holokausta“, Allana A. Ryana, Jr., ravnatelja Ureda za specijalne istrage (Office of Special Investigations - OSI) Ministarstva pravde SAD-a (Department of Justice - DOJ), koji je ostao zapamćen po tome što je na temelju krivotvorenog svjedočanstva ishodio izručenje ministra unutarnjih poslova NDH-a Andrije Artukovića Jugoslaviji,[5] i Williama Gowena, bivšeg obavještajca u Američkoj vojsci, te „klasike“ Johna Loftusa i Marka Aaronsa.[6]

Utjecaj tih tumača obavještajnih podataka i krivotvoritelja takav je da se i pokoji uglednik poveo za njima. To je slučaj s Michaelom Phayerom, profesorom emeritusom na isusovačkom sveučilištu Marquette u Milwaukeeju.[7] Očekivano, u opsesivnome nastojanju pronalaženja „zločinaca“ među „fašistima“ i „nacistima“ i okrivljivanju svih koji su im pomagali u „izbjegavanju pravde“, umirovljeni profesor čini logičke, faktografske i historiografske pogreške.[8]

Zbog masovne proizvodnje optužujućih materijala na račun hrvatskih svećenika i drugih „fašista“ i „ratnih zločinaca“ putem interneta, knjiga i članaka već je postalo mnogo teže osvrnuti se i kritički valorizirati manji izbor iz njih. Potrebno je ipak preispitati interpretaciju nekih od

4 Cali RUCHALA, „The Return of Golden Priest. The Verona Reports and the Second Recruitment of Krunoslav Draganović“, 1959., The Pavelić Papers, An Independent Project Researching the History of the Ustase Movement, 1929.-2003., nedatirano, http://www.pavelicpapers.com/features/essays/verona.html „Verona Reports“ odnosi se na dokumente koje su proizveli agenti Southern European Task Force (SETAF – Operativna grupa južna Europa). Čini se da je ta mrežna stanica u međuvremenu ugašena, kao i "jerusalim.org" koja se referirala na nju. Autor, međutim, posjeduje otisnute dokumente koji su nekada bili na tim stranicama i na koje se referira u ovom radu.

5 Artukovićev sin Radoslav podnio je zahtjev Vrhovnom sudu za reviziju odluke o izručenju na temelju lažnog svjedočenja i čeka odluku, vidi: Radoslav Artuković, „Report to the Attorney General of the United States. The Anatomy of a Fraud. The Affidavit of Bajro Avdić. A Case Study of Fraudulent Evidence Used in an OSI Extradition“, February 12, 1988., kopija kod autora.

6 Ilustrativan primjer kako se podaci iz američkih obavještajnih krugova upotrebljavaju za širenje srpske propagande protiv Hrvata može se naći na mrežnoj stranici www.serbianna.com, ali i mnogim drugima.

7 Michael PHAYER, *Pius XII., the Holocaust, and the Cold War*, Indianapolis, 2008.; hrvatski prijevod: *Pio XII., holokaust i hladni rat*, Zagreb, 2010.

8 Za kritički osvrt na Phayerovu knjigu, vidi: Jure KRIŠTO, „Loš trubač protuhrvatske propagande. Uz knjigu Michaela Phayera Pio XII. Holokaust i Hladni rat, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010.“, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 6 (2011.), 135-146.

tih navodnih ključnih novopronađenih dokumenata uspoređujući ih s drugim dokumentima iz istih izvora i s informacijama iz drugih izvora, obično nedostupnima širiteljima optužbi na račun hrvatskih ljudi. Ovaj rad usredotočen je na Draganovićevu ulogu u spašavanju hrvatskih izbjeglica. Osim osvjetljavanja te uloge na temelju nove arhivske građe,[9] rad će pokušati odgovoriti i na neke problematične podatke i interpretacije prisutne u svjetskoj literaturi, osobito američke provenijencije.

2. Draganovićevo djelovanje u Rimu od kolovoza 1943. do svibnja 1945.: pomaganje hrvatskim izbjeglicama iz primorskih krajeva

Franjevac provincije Presvetog Otkupitelja fra Mate Vodanović (1885.-1947.), opisao je Hrvatsku 1943. godine kao zemlju izbjeglica.[10] Uistinu, od početka rata na hrvatskim prostorima primorsko i stanovništvo iz Gorskoga kotara bježalo je prema Italiji, a stanovništvo Dalmatinske zagore odlazilo je prema sjeveru, u Slavoniju.[11] Istarski Hrvati pak nakon Prvoga svjetskog rata i napose nakon 1922. počeli su masovno odlaziti u Zagreb i slavonska područja, što su sada samo nastavili. O prisilnome i svojevoljnome iseljavanju u Italiju i o raseljavanju po drugim krajevima Hrvatske pod pritiskom talijanske vojske i zločina nad hrvatskim stanovništvom na području Senjsko-modruške biskupije i u hrvatskom priobalju nije se puno pisalo u hrvatskoj historiografiji.[12] Neki bitni podaci

9 Iznimno bogat izvor podataka o toj problematici nalazi se u osobnoj ostavštini fra Dominika Mandića, Arhiv Provincije, Hercegovačka franjevačka provincija, Mostar.

10 Arhiv Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, Fra Mate Vodanović Baliću, Zagreb 8. III. 1943. Balić, Dopisi, 5/1 f. 147r., Vicko KAPITANOVIĆ, Fra Karlo Balić i hrvatsko iseljeništvo, 3. O raseljavanju srpskog i slovenskog stanovništva u vrijeme Drugoga svjetskog rata, vidi: Marica KARAKAŠ OBRADOV, „Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske tijekom 1941. godine", *Časopis za suvremenu povijest* 43 (2011.), 801-826.

11 S njima su nerijetko išli i njihovi župnici; vidi: Arhiv Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, Spisi Provincijala Grabića 1937-1941, 16/43, Grabić Baliću, 4. I. 1943., V. KAPITANOVIĆ, Fra Karlo Balić i hrvatsko iseljeništvo, 3.

12 To je donekle popravio zbornik radova sa znanstvenoga skupa o talijanskoj upravi u hrvatskim krajevima i o egzodusu Hrvata: *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943.)*, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, Zagreb, 2001. Drugo iseljavanje iz dalmatinskoga priobalja, osobito s otoka srednje Dalmacije, dogodilo se nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. prouzrokovano strahom od njemačke vojske i partizansko-komunističkim propagandnim učincima; to je iseljavanje išlo preko otoka Visa i južne Italije, a zadnja postaja je bila sinajska pustinja u okolici El Shatta.

su ipak poznati zahvaljujući i biskupu Viktoru Buriću koji je dopisom od 27. travnja 1943. tražio od župnikâ detaljno izvješće o posljedicama rata i o počiniteljima ratnih zločina. Talijani su nakon preuzimanja kontrole i u tzv. II. zoni na području Nezavisne Države Hrvatske vršili teror nad hrvatskim stanovništvom;[13] gotovo su istrijebili općine Kastav, Jelenje, Čavle-Cernik i Delnice.[14] Iz odgovora sedamdesetorice župnika vidi se da su Talijani izravno ubili 343 Hrvata, od posljedica njihova djelovanja poginulo je 266 te nestalo 63 osobe, za koje se može pretpostaviti da su ubijene ili na drugi način nastradale, što znači da je ukupan broj smrtno stradalih Hrvata od Talijana u vrijeme njihove okupacije 672 osobe. Tomu se moraju pridodati žrtve združenih snaga Talijana i četnika (8 pobijenih i 22 nestalih, ukupno 30), što iznosi 702 žrtve Talijana i njihovih pomagača s područja Senjsko-modruške biskupije.[15] Osim 969 Hrvata koje su internirali, Talijani su u Italiju odveli 8126 osoba, dok se 140 njih odselilo u Italiju. K tomu treba pridodati i 3437 odseljenih u druge krajeve Hrvatske. Sveukupan, dakle, broj iseljenih, pobijenih i nestalih Hrvata s područja Senjsko-modruške biskupije bio je 12.062. Ne treba također zaboraviti da su neki (tu je ponajprije riječ o Židovima) bježali u Italiju zbog opasnosti za život.

Kapitulacijom Italije 8. rujna 1943. dio hrvatskoga stanovništva počeo se vraćati u Hrvatsku i njima su, kao i izbjeglicama drugih nacionalnosti s područja bivše Kraljevine Jugoslavije, u pomoć pritekli ljudi iz Crkve i crkvene ustanove. Ti su se ljudi obraćali Zavodu sv. Jeronima u Rimu, jednoj od rijetkih ustanova od koje je pomoć i mogla doći. Valja ipak naglasiti da je pomoć tim ljudima u talijanskim logorima stizala od zagrebačkoga nadbiskupa A. Stepinca, iako posredstvom Zavoda sv. Jeronima. Nadbiskup je, naime, početkom rata organizirao Caritas Zagrebačke nadbiskupije te je prikupljenim sredstvima u hrani, odjeći i drugim potrepštinama preko Sv. Jeronima upućivao vagone hrane

13 Zdravko DIZDAR, „Talijanska politika prema hrvatskim prostorima i njezine posljedice tijekom Drugoga svjetskog rata“, *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943.)*.

14 Ljubo BOBAN, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade. Izvještaji informatora o prilikama u Hrvatskoj*, Zagreb, 1985., 166.; Mile BOGOVIĆ SLUNJSKI, „Svećenici s područja današnje Riječko-senjske nadbiskupije poginuli u Drugom svjetskom ratu“, *Zvona* 6 (1992.).

15 Opširnije, u: Jure KRIŠTO, „Prijelazi na katolicizam u Senjsko-modruškoj biskupiji 1941.-1943.“, *Prošlost obvezuje. Povijesni korijeni Gospićko-senjske biskupije, Zbornik biskupa Mile Bogovića*, Rijeka, 2004., 475-502. Preneseno u *Riječki teološki časopis* 12 (2004.), 269-296.

i odjeće u talijanske logore u kojima su bile hrvatske i druge izbjeglice.[16] U pomaganju tim izbjeglicama, osobito pri povratku svojim kućama, izdvajali su se i neki pojedinci. Tako hercegovački franjevac fra Dominik Mandić izvješćuje da je njegov tajnik fra Vitomir Naletilić svakodnevno na kolodvoru dočekivao i dalje otpremao ljude, dok je Mandić sređivao isprave s Međunarodnim Crvenim križem i lokalnim vlastima.[17] Mandić je pisao fra Boniciju Rupčiću da su do početka 1944. otpremili 2500 osoba.[18]

U tom poslu nalazimo i Krunoslava Draganovića koji je imao mandat hrvatske vlade da zastupa Hrvatski Crveni križ i Stepinčev mandat da se u ime Caritasa Zagrebačke nadbiskupije brine o tim ljudima. Imao je i dodatan mandat člana Hrvatskoga predstavništva kod Svete Stolice, iako je ono jedva funkcioniralo. Draganović je s tom misijom stigao u Rim u kolovozu 1943.[19] Valja istaknuti da je povratak kućama onih koji su otpušteni iz talijanskih logora bio povezan s mnogo više problema nego što bi se na prvi mah činilo. Padom Italije, Njemačka je zauzela dio njezina teritorija u pokušaju sprečavanja napredovanja zapadnih saveznika sa Sicilije prema Rimu i sjeveru Italije. Stvorena je i fašistička republika i antifašistički pokret otpora predvođen komunistima. S druge strane, Amerikanci i Englezi sve su intenzivnije bombardirali

16 Andrija LUKINOVIĆ, „Bratovština Sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama", *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901-2001). Zbornik u prigodi stoljetnice*, priredio Jure Bogdan, Rim – Zagreb, 2001., 771-839 (osobito 775).

17 Mandić napominje da im je pomagao jedan svećenik student, a Fabijan Veraja obavještava da su dvojica njegovih kolega u to vrijeme sudjelovala u pomaganju izbjeglicama, Krešimir Zorić i Ljubo Kučan, Fabijan VERAJA – Milan SIMČIĆ, „Zavod sv. Jeronima nakon Drugoga svjetskog rata (1945-1959)", *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima*, 353-362 (356).

18 Mandić Rupčiću, Rim, 18. siječnja 1944., Mandić – Ostavština, kut. 29, podmapa: Pisma 1944., f. 3-5 (5). Naletilić precizira da su hercegovački franjevci tijekom 1943. i 1944. „razdijelili 1,632.512 lira; u hrani preko 45.000 obroka, u odijelu 43.000 metara štofa", Mandić - Ostavština, kut. 18, mapa 3 – Pomoć hrvatskim zatočenicima u Italiji 1943.-1944., f. 216. Rektor Juraj Magjerec, pak, iznio je podatak da je Zavod povratnicima iz talijanskih koncentracijskih logora podijelio 12.872 topla ručka te robne zalihe Hrvatskog crvenog križa, A. LUKINOVIĆ, „Bratovština Sv. Jeronima", 776. Vjerojatno je bila riječ o kombiniranim naporima.

19 Draganovićevo iznošenje jugoslavenskim istražiteljima 26. rujna 1967., Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010., 94; Milan SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903-1983), *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima*, 843-854.

prometnice, željeznice, mostove i značajnije gradove.[20] Vladao je, dakle, opći kaos u kojem je trebalo omogućiti izbjegličkim masama prijevoz, hranu i putne troškove. Situacija je tražila predane i okretne ljude, kakav je bio Draganović, kako bi odgovorili na iznimno teško stanje. O Draganovićevim djelima u to vrijeme neposredan svjedok Milan Simčić piše: „[Draganović] u preostale logore gdje još ima našega svijeta nosi pomoć u hrani, odjeći i novcu, obilazi zatvore, oslobađa ljude iz smrtne opasnosti kad se strijeljanja vrše bez sudskog postupka; iz tamnica u Viterbu, Teramu, Rimu, Aquili i iz logora u Passo Correse kraj Rima oslobađa više stotina Hrvata, Slovenaca, Srba, Crnogoraca i Albanaca.“[21]

3. Draganovićevo mnogostruko pomaganje hrvatskim izbjeglicama pred komunizmom od svibnja 1945.

Neposredno nakon završetka Drugoga svjetskoga rata nadošao je novi veliki val hrvatskih i drugih izbjeglica izazvan manje-više strahom od komunista i komunizma.[22] S austrijsko-slovenske granice, na koju je pristigla masa od nekoliko stotina tisuća hrvatskih vojnika i civila, britanske su vojne vlasti razoružale hrvatsku vojsku i predale je Jugoslavenskoj armiji iako su znale ili su mogle pretpostaviti kakva ih sudbina čeka.[23] Nekolicina civila koja je ranije prešla granicu ili je

20 M. SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović“, 848.

21 M. SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović“, 848. U Mandićevoj ostavštini postoji popis „Jugoslava“ koji su izišli iz zatočeništva i tijekom 1943. i 1944. došli u Rim na proputovanju natrag svojim kućama; među njima je bilo dosta povratnika u Zlarin, Prvić i druga mjesta i otoke šibenskoga područja, kao i u mjesta Gorskoga kotara i Hrvatskoga primorja. Među njima su bili i pravoslavni iz Đevrske kod Kistanja, Mandić – Ostavština, 3. ožujka 1943. kut. 18, mapa 3 – Pomoć hrvatskim zatočenicima u Italiji 1943.-1944., f. 45, 46, 47; vidi također: f. 70-143.

22 O nekim vidovima toga problema, vidi: Pertti AHONEN [and collaborators], *People on the Move. Forced Population Movements in Europe in the Second World War and Its Aftermath*, Oxford - New York, 2008. To su neki od zaključaka programa „Okupacija u Europi: Posljedice vladavine nacional-socijalizma i fašizma“ koji je sponzorirala European Science Foundation; A. LUKINOVIĆ, „Bratovština sv. Jeronima“, 771-839.

23 Navodim samo neka djela o tom problemu: Jerome JAREB – Ivo OMRČANIN, „The end of the Croatian Army at Bleiburg Austria in May 1945 according to English Military Documents“, *Journal of Croatian Studies* 18-19 (1977.-1978.); Nikolai TOLSTOY, *The Minister and the Massacres*, London, 1986.; *Bleiburg: Otvoreni dossier*, uredio Marko Grčić, Zagreb, b. d.; *50 godina Bleiburga*, Zagreb, 1995.; *Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta 1945.-1995.*, Zagreb, 1995.; *Bleiburg 1945.-1995.*, *Međunarodni znanstveni skup, Zagreb, 12.-13. V. 1995.,* Zagreb, 1995.; Miljenko PERIĆ, *1945. – 1995. Bleiburg. Svjedočanstvo*, Zagreb, 1995.; *Po-*

naknadno pobjegla završila je uglavnom u izbjegličkim logorima u Austriji i Italiji. Stanje u logorima u Austriji u britanskoj zoni bilo je vrlo loše.[24] Ništa bolje tijekom cijele 1946. nije bilo Hrvatima u logorima u američkoj zoni.[25] U talijanskim izbjegličkim logorima stanje je ovisilo o kategoriji izbjeglica; najgore je stanje bilo u logorima za vojnike pobijeđenih vojska. Mnogo teže od neadekvatne prehrane, higijenskih uvjeta i drugih materijalnih nedostataka bio je osjećaj nesigurnosti izazvan opasnošću od uhićenja i izručenja komunistima. Strah je bio utemeljen zbog više razloga. Ponajprije, komunističke jugoslavenske vlasti vršile su pritiske na saveznike da im se izruče „ratni zločinci".[26] Drugo, iako zapadni saveznici

vlačenje 1945. Krivci i žrtve. Svjedočanstva o propasti NDH, Zagreb, 2000.; Dragutin KAMBER, *Slom NDH i kako sam ga ja proživio*, Zagreb, 1995.; Martina GRAHEK RAVANČIĆ, „Izručenje zarobljenika s bleiburškog polja i okolice u svibnju 1945.", Časopis za suvremenu povijest 39 (2007.), 531-550; Martina GRAHEK RAVANČIĆ, „Izručenja i sudbine zarobljenika smještenih u savezničkim logorima u svibnju 1945.", Časopis za suvremenu povijest 41 (2009.), 391-416.

24 Mandić – Ostavština, kut. 15, mapa 2 – Bratovština sv. Jeronima Rim, f. 194.

25 Pismo Josipa Stefana, pročelnika katoličkih dušobrižnika Američke zone u Austriji, Bratovštini sv. Jeronima, 8. prosinca 1946. kojim moli za pomoć bijednicima Hrvatima kojih je bilo oko 2000, Mandić – Ostavština, kut. 15, B: Pomoć izbjeglicama 1945.-1946., f. 45.

26 Berislav JANDRIĆ, „Savezнички izbjeglički logori - jezgre otpora hrvatske političke emigracije komunističkom režimu u domovini (logor Fermo)", *1945. - razdjelnica hrvatske povijesti: zbornik radova sa znanstvenog skupa*, ur. Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ – Mario JAREB – Katarina SPEHNJAK, Zagreb, 2006., bilj. 25, tvrdi, pozivajući se na Arhiv sekretarijata Ministarstva inostranih poslova FNRJ, Pravno odelenje, 316 - 8.12.1945., 373 - 15.2.1946., 426-21.3.1946., 458 - 4.6.1946., k. 42 i na Državnu komisiju za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, XXXV/3, 4., k. 42, da je jugoslavenska vlada zahtijevala od Savezničke komisije istragu za zločine nad 100.000 jugoslavenskih građana koji su bili smješteni u više desetaka savezničkih izbjegličkih logora, a hitno izručenje 1573 zločinca; vidi također: Berislav JANDRIĆ, „Prijepori saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945.-1947.", *Časopis za suvremenu povijest* 48 (2006.), 457-498. U jednom nepotpisanom dokumentu u Draganovićevoj ostavštini, dijelu koji se odnosi na Bleiburšku tragediju, pod naslovom „Krvava petnaestogodišnjica (Misli i sjećanja prigodom Desetog travnja)", navodi se da su jugoslavenske vlasti zapadnim saveznicima predale listu s 20.000 imena „ratnih zločinaca", među njima najveći broj Hrvata. Kad su im saveznici odgovorili da ni Njemački Reich ne može imati toliki broj ratnih zločinaca, smanjili su popis na nešto više od 2000 imena. Ni to nije prošlo pa su na trećoj imali manje od 150 imena. No kad su se saveznici 1946. složili s takvom listom, jugoslavenske komunističke vlasti povećale su popis na 800 imena. Na žalost, saveznici su postupali upravo po toj proširenoj listi. Draganovićeva ostavština, DVD u osobnom posjedu, br. 16.1, 4.

na državnoj razini nisu prihvaćali kriterije jugoslavenskih komunista za označavanje ratnih zločinaca, britanske obavještajne službe trudile su se biti od pomoći Titu te su nastojale identificirati što veći broj hrvatskih „ratnih zločinaca“ i izručiti mu ih, kao što su mu i njihove vojne vlasti vratile mnoštvo hrvatskih vojnika i civila s austrijsko-slovenske granice. Šef Specijalne britanske misije za provjeru (*British Special Screening Mission*) u Italiji bio je bojnik Stephen Clissold, do početka rata izaslanik za tisak britanskoga konzulata u Zagrebu,[27] a zapravo bojnik britanskog Intelligence Servicea. Štoviše, predsjednik Komisije za ratne zločine bio je pukovnik Fitzroy MacLean, nekadašnji časnik za vezu kod partizanskoga vođe Josipa Broza Tita.[28] Osim toga, agenti jugoslavenskog Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNA, od ožujka 1946. Uprava za državnu bezbjednost, tj. sigurnost – UDBA) slobodno su se kretali prostorima koje su nadzirali Britanci i Amerikanci i u svojstvu prevoditelja i na druge načine tražili ili prokazivali „ratne zločince“.[29] Britanci su tijekom 1946. uvjeravali i

27 Mark AARONS – John LOFTUS, *Unholy Trinity*, 108-109. Clissold je oženio Srpkinju. Clissoldova osobna arhiva dostupna je na:
http://www.bodley.ox.ac.uk/dept/scwmss/wmss/online/modern/clissold/clissold.html

28 U povodu njegove smrti u 85. godini, The *New York Times* je pisao: „During World War II he parachuted into Yugoslavia while it was occupied by the Germans. He went on to work with Tito and he has been widely credited with a substantial role in Winston Churchill’s decision, during the war, to back Tito instead of a rival partisan leader in Yugoslavia“.
http://www.nytimes.com/1996/06/18/world/fitzroy-maclean-war-hero-and-author-is-dead-at-85.html?pagewanted=1 (31. 12. 2009.). O Clissoldovu predvođenju racije na Zavod sv. Jeronima u Rimu, vidi: Ivo LENDIĆ, *Božji kotači. Otvoreno pismo msgru. Augustinu Juretiću*, Split, 2001., 17-19; također SPIRIDION (Dušan ŽANKO), „Nevini u ‘Regina Elena’„ *Novi Život*, Roma-Grottaferrata (2. studenoga 1967.). (Zagreb).

29 Američke obavještajne agencije u Italiji uredno su vodile evidenciju o aktivnostima Ozne i o osobama koje su bile u njezinoj službi, o čemu postoje mnogi dokumenti (NA Entry A1-134A, Box 142, OZNA Activity in Italy, 6 August, 1946; UNRRA Employees in Italy Reported as Members of Yugoslav OZNA, 6 August, 1946; Counter Intelligence Corps, Rome Detachment, Zone Five, APO 512, 4 March 1947, pod naslovom OZNA Agents ili OZNA Activity in Italy i sl.). Hercegovački franjevac fra David Zrno iz franjevačkoga komisarijata u Chicagu upozorio je zamjenika državnog tajnika Williama Claytona i većinskoga vođu Kongresa Johna McCormacka na prisutnost jugoslavenskih agenata na područjima pod kontrolom saveznika, AP, Mandić - Ostavština, k. 2, mapa 3-Pisma 1944.-1945., f. 90. Slovenski političar Miha Krek, gen. Marko Mihailović i dr. Živko Topalović poslali su 9. listopada 1945. pismo ambasadorima USA i V. Britanije u kojem su tvrdili, na temelju dobro obaviještenih

Amerikance da bi sve pripadnike ustaškoga pokreta trebalo bez iznimke i bez dokazivanja o počinjenju ratnog zločina izručiti Jugoslaviji, dok takvu politiku nisu zagovarali za četnike i nedićevce. Britanci su u tome donekle i uspjeli.[30] Nadalje, Srbi, u logorima i izvan njih, naslanjajući se na izbjegličku vladu i na tradicionalna prijateljstva s Britancima, na sve su načine nastavljali s optužbama protiv Hrvata u ključu velikosrpskih ideja i projekata. S tim u vezi, valja spomenuti i ponekog Srbina među američkim obavještajcima koji su koristili moć i utjecaj za optužbe protiv Hrvata; često se spominje neki George Milovanovich.[31] Mnogobrojni

očevidaca, da u uredima *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (UNRRA) u Italiji sjede komunisti, među kojima ima i Židova, i da zbog toga ne daju pomoć onima koji nisu s njima ili im se ne sviđaju neke nacije, AP, Mandić – Ostavština, kut. 15, B: Pomoć izbjeglicama 1945.-1946., f. 36. U P.S.-u se objašnjava da je tekst pisma preveden na engleski i poslan ambasadorima. O traganju američkih obavještajnih službi za Pavelićem, ali i drugim ustašama i „ratnim zločincima", vidi: J. KRIŠTO, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića". U Trstu je Udba ubila poznatog zagrebačkog odvjetnika i predsjednika Orlova Ivu Protulipca, a izvršitelj je bio dvadesetjednogodišnji Gino Benčić sa Sušaka, vidi: „Last Letter from Ivan Protulipac: Material Supplied for the Counter Intelligence", (WO 204/11574: 227A-E), objavljeno, u: Bernd ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies: A Documented Survey from the Second World War to the Year 1948.*, Berlin, 2010., 314-322; „Hrvati u inozemstvu žrtve državnog terora SFRJ poslije 1945. godine", *Slobodna Dalmacija*, Podlistak, nastavak 3, 17. kolovoza 2000., http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20000817/podlistak.htm. (Posmrtni ostatci I. Protulipca preneseni su 25. lipnja 1993. u Zagreb i pohranjeni na groblju Mirogoj, u nekadašnjoj grobnici bl. Ivana Merza, http://www.ivanmerz.hr/glasilo/1994/1994-Protulipac_u_domovini.htm). Od izručenih jugoslavenskim vlastima, najpoznatija je bila skupina od oko 130 članova vlade NDH-a i drugih dužnosnika koju je britanska vojna policija iz Austrije izručila Jugoslaviji u svibnju 1945., vidi: Jere JAREB, „Sudbina posljednje hrvatske vlade i hrvatskih ministara iz Drugoga svjetskog rata (Prilog za studiju o hrvatskoj državnoj vladi)", *Hrvatska revija*, god. XXVIII., sv. 2 (110), München-Barcelona, lipanj 1978., 220-221; Mate RUPIĆ – Zdravko DIZDAR, „Izjave zarobljenih i izručenih dužnosnika NDH i drugih pojedinaca o povlačenju hrvatske vojske i civila prema Austriji", *Spomenica Bleiburg 1945. - 1995.*, ur. Mirko Valentić, Zagreb, 1995., 93-94; Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Zagreb, 2009.

30 B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 159-167; 215-226.

31 U više dokumenata u Draganovićevim i Mandićevim osobnim ostavštinama nailazimo na nečasnu ulogu američkog Srbina Georgea Milovanovicha. Kopije dijela Draganovićeve ostavštine koji se odnosi na Bleiburg i križni put pohranjene su u Hrvatskom državnom arhivu i u arhivima nekoliko znanstvenih institucija; kod autora je DVD snimak te građe. Važan dokument u tom smislu je „Prilike u Italiji nakon rata", Draganovićeva ostavština, DVD u osobnom posjedu, br. 16.1, 2-4.

članovi Hrvatske seljačke stranke optuživali su ustaše i njihovu politiku i za svoje osobne nedaće te se nisu skanjivali uprijeti prstom na nekog istaknutijeg ustašu među izbjeglicama. U osobnim pismima i opisima stanja u logorima nerijetko se upire prstom na negativnu ulogu ponekoga Židova iz Hrvatske, primjerice Pavla Kaudersa koji je život završio u Tel Avivu.[32] Sve u svemu, na temelju vlastitog iskustva fra Dominik Mandić izrazio je 1946. uvjerenje „da je postupak osvajača prema pobijeđenima i izbjeglicama tvrđi i nečovječniji nego je bio postupak nacista za vrijeme rata“ te da tadašnja Europa nije imala „ni slobode ni kruha“.[33] Nije to bila impresija samo Hrvata.[34]

4. Draganović u očima američke obavještajne zajednice

Naravno, u tako kompleksnim prilikama Sveta Stolica i katoličko svećenstvo iz progonjenih naroda smatralo je da tim ljudima treba pomoći, što je vrlo često značilo spasiti im život. Ni Draganović nije oklijevao prihvatiti se posla pomaganja i spašavanja ljudi i usprotiviti se britanskim vojnim vlastima te napismeno i usmeno intervenirati kod onih za koje je mislio da mogu pomoći. Zbog toga je privukao pozornost američkih vojnih i obavještajnih tijela, što izaziva suprotstavljene ocjene sve do danas i na što je potrebno osvrnuti se.[35]

Prvi dokument u kojemu se spominje Draganović u vezi je s aktivnostima zagrebačke Židovke Hede Stern u Italiji. Ona je bila supruga bogatoga industrijalca Žige - koji je deset dana nakon ulaska Nijemaca u Zagreb počinio samoubojstvo - a od 12. listopada 1944. službenica Ureda za javnu sigurnost Savezničke vojne uprave u Italiji; tada je bila u timu

32 Don Petar Antić Mandiću, Grumo, 31. svibnja 1945. Mandić - Ostavština, kut. 18, mapa 4 – D. Mandić i izbjegli franjevci 1945.-1946. f. 396-397; AP, Mandić – Ostavština, kut. 15, B: Pomoć izbjeglicama 1945.-1946., f. 36-37; Vinko NIKOLIĆ, „Jedna (prva) godina egzila u dnevniku ‘ratnog’ zarobljenika broj 324.664“, *Tragedija se dogodila u svibnju*, vol. I., 1945. - 6. svibnja 1946., 2. izdanje, Zagreb 1995.

33 AP, Mandić Zrni, Mandić – Ostavština, kut. 3., mapa 1 – Pisma 1946., f. 119; Mandić Boljatu, Mandić – Ostavština, kut. 15, B: Pomoć izbjeglicama 1945.-1946., f. 57.

34 Dragutin Kamber bilježi u svojem dnevniku da je urednik isusovačkog časopisa *Civiltà Catholica* bio jednako razočaran postupcima saveznika, Kamberovi Dnevnici, svezak I., nadnevak 15. X. 1945., Nadbiskupski arhiv Zagreb (NAZ). Zahvaljujem gosp. Iliji Matanoviću za omogućavanje uvida u Kamberov dnevnik.

35 Većina dokumenata iz američkih vojnih i obavještajnih izvora koji su do sada postali javno dostupnima mogla se na ći na: www.jerusalim.org, stranica na kojoj više ne postoji poveznica na dokumente. Autor, međutim, posjeduje preslike tih dokumenata koji su, po svemu sudeći, autentični te ću se nadalje referirati na kopije u posjedu autora.

Mariona H. Scotta koji je tragao za skrovištem poglavnika Ante Pavelića.[36] Heda je do Draganovića došla početkom kolovoza 1945. Predstavivši se kao službenica Američkog Crvenog križa, Sternova je vjerojatno najprije razgovarala s fra Karlom Balićem koji joj je rekao da se Draganović upravo vratio s obilaska logora u kojima su smješteni Hrvati.[37] Draganović je u razgovoru s gospođom Stern pokazao dobru dozu naivnosti i nekritičkoga povjerenja u ljude, što mu se spočitavalo, jer joj je odmah predao velik broj pisama za prijatelje u Austriji, među kojima je bilo pismo tajniku jednog biskupa. Gospođa je to pismo kopirala i koristila za svoje daljnje istraživanje. Na temelju tih pisama Stern i njezin partner Scott zaključili su da Draganović „nije politički neutralan, da je Hrvat, prvo, posljednje i uvijek; i premda nije Pavelićev pristaša, gleda na ustaše kao Hrvate više nego kao ustaše".[38]

Više je nego čudno da ovako stečena slika o Draganoviću i njegovim ideološkim i političkim motivacijama - slika koja je vjeran odraz stvarnosti, tj. istinita – nije ostala konstantom u daljnjim obavještajnim sadržajima, nego se izvrnula u svoju suprotnost. Scott i Sternova dobro su uočili da, za razliku od jugoslavenskih komunističkih vlasti, Britanaca i Amerikanaca, Draganović nije prihvaćao da su svi pripadnici vlasti i vojske NDH-a, odnosno svi ustaše, automatski zločinci! On ih je vidio kao Hrvate koji su u nevolji i kojima je pozvan pomoći. Takva se ocjena, međutim, ubrzo promijenila i američki su obavještajci počeli predstavljati Draganovića kao ustaškog vođu i najuglednijega među njima te kao ratnog zločinca.

Iako Draganović u to vrijeme još nije bio zanimljiv američkim obavještajnim službama, on je zasigurno bio politički i na druge načine aktivan. Njegove aktivnosti mogle bi se razdvojiti u dva dijela. Kao nekadašnji državni povjerenik, nekako je po inerciji nastavljao politički djelovati u smislu zaštite narodnih interesa. Drugo područje njegovih

36 NA, Ustasha Project, RG319, Box 62, Marion H. Scott, Deputy Regional Public Safety Officer, Allied Military Government, Emilia Region, 25 July 1945. (dalje: Marion H. Scott, 25. srpnja 1945.). Vidi: J. KRIŠTO, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića", 55-72.

37 Marion H. Scott, Fugitive Enemy Officials (Yugoslav Ustaše), 13. kolovoza 1945., WO 204/11574: 114, objavljeno u: B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 297-298.

38 „that [Draganović] is not politically neutral; that he is a Croat, first, last and always; and although he is not in sympathy with Pavelić, he regards Ustaše as Croats more than as Ustaše", Report of the 13th Corps Public Safety Division, 13 August, 1945, WO 204/11574:114), objavljeno, u: B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 298; naglašavanje je u izvorniku.

aktivnosti bilo je usmjereno na spašavanje ljudi u logorima i izvan njih, za što je bio zadužen kao predstavnik Caritasa Zagrebačke nadbiskupije. Osobito su mu bili na brizi oni kojima je prijetila opasnost od izručenja jugoslavenskim komunistima jer je imao informacije da ti ljudi bivaju ubijeni bez suda i presude. U tom je svojstvu također politički djelovao ako je morao tražiti pomoć ili intervenciju važnih političkih čimbenika. Njegov prijatelj i svećenik iz iste nad/biskupije Dragutin Kamber (1901.-1969.), koji je u NDH-u bio politički aktivniji od njega, savjetovao mu je „da razdieli konspirativni dio posla od javnoga“.[39] Draganović je, čini se, bio onaj tip čovjeka koji voli davati dojam o tajnosti svojega djelovanja kako bi istaknuo svoju važnost u očima onoga komu se tako predstavlja. Tako je i na Kamberovo upozorenje o neorganiziranosti Hrvata i o pomanjkanju određivanja ciljeva i zajedničkog djelovanja, što bi uključivalo i redovito sastajanje, Draganović odgovorio „da to sve već u embrionu postoji i da se drži u tajnosti“.[40] Teško je pretpostaviti da je Draganović mislio na Bratovštinu sv. Jeronima koja je već bila osnovana (19. srpnja 1945.) i nije se mogla smatrati tajnom jer je na osnivačkoj skupštini bilo preko 20 osoba. I Kamber je, očito, mislio na druge Draganovićeve aktivnosti i nije bio zadovoljan kvalitetom rada, a ni Draganovićevim postupcima, kada mu je sve to na doručku kod Draganovića 1. studenoga 1945. predočio. Upozorio ga je da se njegov način „mnogo kritizira. Sve radi i sve hoće da radi sam. Zato ispada nesustavan i rastresen“.[41] Kamber nije bio zadovoljan s Draganovićevim objašnjenjima te je u svojem dnevniku zaključio: „Izgleda da zadaci ipak nadmašuju njegove mogućnosti. Pri svemu tome ipak ga mnogo žalim, jer se žrtvuje mnogo i želi dobro svom narodu.“[42]

Čini se da su američke vojne vlasti počele mijenjati sliku o Draganoviću pod utjecajem srpske propagande. To i ne čudi jer su velikosrpski krugovi – od članova kraljevske jugoslavenske vlade u izbjeglištvu, Srpske pravoslavne Crkve i četničkih krugova – prije rata i osobito tijekom rata poduzimali vrlo intenzivno korake u širenju protuhrvatske propagande.[43] U svakom slučaju, dostupna su dva

39 Dragutin KAMBER, *Dnevnici*, svezak I., Nadbiskupski arhiv Zagreb (NAZ), nadnevak 1. XI. 1945.
40 Dragutin KAMBER, *Dnevnici*, nadnevak 17. IX. 1945.
41 Dragutin KAMBER, *Dnevnici*, nadnevak 1. XI. 1945.
42 Dragutin KAMBER, *Dnevnici*, nadnevak 1. XI. 1945.
43 Opširnije, u: Jure KRIŠTO, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 2001., 150-166.

dokumenta pronađena u State Departmentu koja nose prepoznatljive biljege srpske propagande. Nepoznati autor/i svojeručno je 12. srpnja 1946. napisao memorandum pod naslovom Navodna vatikanska zaštita jugoslavenskih ratnih zločinaca.[44] Osim lošega engleskog jezika - teško je povjerovati da bi dobar poznavatelj engleskoga jezika napisao „Jugoslav" war! - u tom se spisu spominju „ustaške teorije" o gotskom i iranskom podrijetlu Hrvata koje su usmjerene na „hrvatski separatizam", što Katolička Crkva svesrdno podupire. Sve su to naznake da je dokument vjerojatno nastao u nekim središtima srpske propagande ili u jugoslavenskoj protuobavještajnoj službi. To je slučaj i s napisom nekoga majora Svetozara Bogicevicha i generala Miodraga Damijanovicha pod naslovom Ustaška organizacija u inozemstvu.[45] Ni taj tobožnji memorandum, kao ni onaj maloprije spomenuti, nije nikome upućen (samo je kopija pronađena u arhivi Central Intelligence Agency – CIA). I taj je propagandni letak pisan lošim engleskim jezikom i s mnogo pogrešno napisanih imena i prezimena i pogrešnih informacija. Za Draganovića se tvrdi da je „ideološki vođa ustaša" (upotrebljava se srpski oblik „ustashi") te da je ovlašten od „svih katoličkih biskupa u Jugoslaviji" zastupati interese hrvatske emigracije, ali je on „sebe postavio kao predstavnika samo ustaša i njihovih interesa".[46] Budući da su ustaše bili na lošem glasu, namjera je, očito, bila povezati Draganovića s ustašama, promovirajući ga za glavnog ideologa, i prokazati istaknutije Hrvate koji su se tada nalazili u Rimu kao ustaše i ratne zločince te ustaštvo također povezati s Katoličkom Crkvom.

Na zahtjev Kontraobavještajnog ureda Američke vojske (Counter Intelligence Corps - CIC), dvojica agenata iz njegova Rimskog ogranka, Louis S. Caniglia i Anthony P. Ragonetti, napisali su 10. listopada 1946. što su znali o Draganoviću.[47] Nije isključeno da su američki vojni obavještajci bili potaknuti srpskim obavijestima i da se njihovo izvješće, uz neke dodatne provjere, oslanjalo na te srpske izvore. U svakom slučaju, identificirali su ga kao tajnika i „najvažniju osobu"

44 „Alleged Vatican Protection of Jugoslav War Criminals", July 12, 1946, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora. Službe su rukopis prepisale strojem za pisanje.

45 Svetozar Bogicevich i Miodrag Damijanovich, The Organization of the Ustase Abroad, October 1946, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

46 Svetozar Bogicevich i Miodrag Damijanovich, The Organization of the Ustase Abroad, October 1946, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

47 Louis S. Caniglia i Anthony P. Ragonetti, Background Material on Krunoslav Draganovic, 10 October 1946, APO 512, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

„Hrvatskog bratstva“ (Confraternita croata) pri crkvi sv. Jeronima, a samo „Bratstvo“ (tj. Bratovštinu sv. Jeronima) kao organizaciju koja je izdala krivotvorene osobne karte „ratnim zločincima s ustaškim zaleđem, koje su im omogućile da izbjegnu savezničke vlasti“.[48] Obavještajci su također naveli fra Dominika Mandića kao vatikanskog predstavnika te hrvatske organizacije. Česta je pojava u tim obavještajnim izvješćima – i po tome su slični srpskim propagandnim izvorima - da se ne razlikuje Vatikan od franjevačkog ili nekog drugog reda, tj. da se svaki potez nekog provincijala ili generala reda, čak i svakog fratra, primjerice, u Bosni i Hercegovini, tumači kao djelo Vatikana. Za Draganovića se također tvrdi da je „dobro upoznat sa savezničkim planovima o uhićenjima ustaških aktivista“.[49]

Sljedeći spomen Krunoslava Draganovića nalazimo u izvješću specijalnog agenta CIC-a Williama E.W. Gowena od 22. siječnja 1947. koji je tragao za Pavelićevim skrovištem.[50] Agent zapravo nije imao nikakvih točnih informacija, te je zdvojno zaključio da je teško nagovoriti Hrvate na suradnju i da bi jedino rješenje bilo „pritisnuti“ Draganovića, što bi eventualno dovelo do Pavelića.[51]

Specijalni agent Robert Clayton Mudd napisao je 12. veljače 1947. Izvješće o Krunoslavu Draganoviću.[52] I on tvrdi da je Draganović „povezan

48 Louis S. Caniglia i Anthony P. Ragonetti, Background Material on Krunoslav Draganovic, 10 October 1946, APO 512, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

49 Louis S. Caniglia i Anthony P. Ragonetti, Background Material on Krunoslav Draganovic, 10 October 1946, APO 512, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

50 NA, 319, Entry 134 B, box 173, William E. W. Gowen, memorandum „Pavelic, dr. Ante“, January 22, 1947. Riječ je o dokumentu od tri strojem pisane stranice s prilozima, među kojima i Pavelićeva slika u vojničkoj odori i legendom na ćirilici. Drugi specijalni agent Robert Clayton Mudd u memorandumu „Present Whereabouts and Past Background of Ante Pavelic, Croat kvisling“ od January 30, 1947 tvrdi da se Pavelić nalazi u nekom koledžu u Via Giacomo Belli koji uživa potpunu eksteritorijalnost. I on samo obećava da će se truditi pronaći Pavelića i njegovu obitelj kako bi bio izručen Titu, čime bi navodno prestala Titova promidžba da ga Amerikanci štite (NA, 319, Entry 134 B, box 173). Treći, pak, agent George A. Zappala, identificirao je koledž „Pio Pontificio in Prati“ te istaknuo da Pavelića traži Ozna i nudi velike svote novca za informaciju o Pavelićevu skrovištu. NA, 319, Entry 134 B, box 173, 15. ožujka 1947. O Pavelićevu skrivanju i traganju za njim, vidi: Ante DELIĆ, „On the Concealement of Ante Pavelić in Austria in 1945-1946“, *Review of Croatian History*, vol. VII., no. 1, 2011., 293-313; J. KRIŠTO, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića“.

51 William E. W. Gowen, memorandum „Pavelic, dr. Ante“, br. 8.

52 Robert Clayton Mudd, Background Report on Krunoslav Draganovic 12. veljače 1947., APO 512, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

s ustaškim elementima", iako kasnije ističe da je sam Draganović javno svjedočio kako je za nezavisnu Hrvatsku, ali da nema ništa s ustašama. Također netočno tvrdi da je po povratku sa studija u Rimu u Sarajevo „imao razne manje važne političke funkcije".[53] Mudd je prvi prenio da je po uspostavi NDH-a Draganović postao „jedna od vodećih ličnosti u Ravnateljstvu za ponovu (Bureau of Colonization)". Nije sigurno po čemu je bio 'jedna od vodećih ličnosti', ali se zna da je radio na povratku zarobljenih hrvatskih vojnika bivše jugoslavenske vojske iz Srbije i Makedonije;[54] bio je, dakle, zadužen za rješavanje praktičnih problema, što će ostati njegovom trajnom osobinom. Draganovićev odlazak u Rim 1943. Mudd tumači kao odraz nastojanja da preko Vatikana poradi na usmjerenju Hrvatske prema zapadu umjesto prema istoku, u čemu je po Muddovu mišljenju bio „eminently unsuccessful" (potpuno neuspješan); Muddova ocjena je u tome potpuno točna. Nije sigurno što je Mudd mislio kad je tvrdio kako je Draganović, uz Magjerca, glavni obavještajni operativac u Zavodu sv. Jeronima (svuda ga identificira kao „samostan"). Mudd iznosi da je ubacio u Zavod sv. Jeronima nekoga studenta po imenu Briski, ali je njegov „posao" obustavljen kada je postalo opasno da će biti razotkriven. Uspio je, međutim, ustanoviti da po hodnicima stražare 'mladi ustaše' te imena nekih ustaša koji ili žive ili zalaze u „samostan" te sadržaje nekih prisluškivanih razgovora. Mudd je bio siguran da Draganovićevo pomaganje tih „Hrvata kvislinga" naznačuje „plan Vatikana da se ti bivši ustaški nacionalisti zaštite do trenutka kada bi im mogao pripremiti ispravne dokumente za omogućavanje odlaska u Južnu Ameriku".[55] Vatikanu navodno odgovara protukomunističko raspoloženje tih ljudi. Time je uspostavljena još jedna hipoteza koja će se uvelike iskorištavati sve do danas, naime da je plan Vatikana bio otpremiti što više nacista u Južnu Ameriku kako bi se stvorio antikomunistički blok; to je navodno razlog stvaranja ilegalnih putova za spašavanje nacista i ratnih zločinaca. Naravno, Mudd ne sumnja da je iza svega stajao Draganović koji je, tvrdi se, imao jake veze u Vatikanu.

53 Robert Clayton Mudd, Background Report on Krunoslav Draganovic 12. veljače 1947., APO 512, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

54 *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, 1997.

55 O nepravednom paušalnom nazivanju Hrvata, pa i ustaša, kvislinzima i ratnim zločincima pisao je u vrlo opsežnome pismu Branko Jelić britanskom ministru vanjskih poslova Ernestu Bevinu 30. srpnja 1946., Branko JELIĆ, Memorandum to the British Foreign Minister (FO 371/57717, WR2070), B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 325-335.

Još je jedan obavještajni dokument imao velik utjecaj na povijesne interpretacije ne samo Draganovićeve osobe i uloge u poslijeratnoj Italiji nego i na poslijeratni odnos prema Hrvatima, a to je izvješće specijalnih agenata CIC-a Louisa S. Canigliae i Williama Gowena, a odobreno od Gono Morena od 12. rujna 1947.[56] Središnja tema i toga memoranduma jest Pavelić, jer je agent Gowen bio zadužen za Pavelićevo lociranje, a jedan Draganovićev poznanik, koji nije znao za američke interese, služio je za indirektno kontaktiranje s Pavelićem. Pavelić se tada u svojem skrovištu oporavljao od operacije slijepog crijeva.[57] Rečenica koja je uzbudila maštu onih koji su još u posljednjem desetljeću 20. stoljeća tragali za poveznicom između Vatikana i prebacivanja „ratnih zločinaca“ u Južnu Ameriku je sljedeća: „Pavelićevi kontakti su na tako visokim položajima i njegova je sadašnja pozicija tako kompromitirajuća za Vatikan da bi njegovo izručenje nanijelo poražavajući udarac Katoličkoj Crkvi“.[58] Nema u tom memorandumu ništa osim te puke izjave. Oni koji u njemu vide dokaz o upletenosti Vatikana u Pavelićevu skrivanju, učitavaju u taj memorandum više nego što on stvarno sadržava i ne sumnjaju da predstavlja najizravniju ne samo optužbu nego i krivnju Svete Stolice. Valja, međutim, upozoriti na nekoliko pojedinosti. Taj memorandum nije bio upućen nikome i ne sadržava nikakva objašnjenja. On je također rezultat razgovora s nepoznatim posrednikom, koji je mogao imati svoje motive u prenošenju poruke kakvu su agenti zabilježili. Nije, dakako, isključeno da je Pavelić manipulirao američkim agentima nastojeći popraviti svoju naizgled neizvjesnu situaciju. Zato su preporuke dvojice agenata znakovite. Naznačujući da bi Pavelić poslije oporavka pristao na razgovor s njima, agenti su zaključili: „Preporučuje se da se konačno rješenje Subjektova slučaja odgodi dok se ne vidi hoće li gore opisani razgovor donijeti kakvo razbistrenje.“[59] Dakle, ništa ne bi trebalo poduzimati dok se Pavelić ne oporavi! To je dovoljno jasan pokazatelj da su američki obavještajci ostavili Paveliću otvorena vrata, a možda im je bilo dano do znanja da američka politika ima neke druge planove s Pavelićem

56 William E. W. Gowen, Pavelic, Ante, CIC, A. P. O. 512, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

57 J. KRIŠTO, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića“, 66, bilj. 62.

58 J. KRIŠTO, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića“, 66, bilj. 62. („*PAVELIC's contacts are so high and his present position is so compromising to the VATICAN, that any extradition of Subject would deal a staggering blow to the Roman Catholic Church*“).

59 J. KRIŠTO, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića“, 66, bilj. 62. („*It is recommended that the final disposition of Subject's case await the clarification that such an interview as described above could bring*“).

– vidjet ćemo da je došlo do drastične promjene politike američkih vojnih vlasti - a to su skrili iza navodne opasnosti velikoga skandala za Katoličku Crkvu.

Za razliku od spekuliranja američkih obavještajaca, Draganović je u to vrijeme uistinu poduzimao sve oko skrivanja i iseljavanja u Južnu Ameriku onih Hrvata kojima je prijetila najveća opasnost, a britanske vlasti su to dobro znale jer su presretale njegova pisma. U pismu Branimiru Branku Jeliću (1905.-1972.)[60] od 19. ožujka 1947., kojemu je priložio i engleski tekst obrane Hrvata koji su bili uhićeni i kojima je prijetila opasnost od izručenja Jugoslaviji, izdvojio je slučaj Vladimira Židovca,[61] koji se pod krivim imenom (Aurel Vergović) ukrcao na brod za Buenos Aires i kojega je Clissold skinuo i otpremio u rimski zatvor Caserma Regina Elena. Draganovićev argument bio je, kao i u slučaju drugih hrvatskih sudionika u vlasti NDH-a, da Židovec nije „surađivao" s Nijemcima time što je u NDH-u sudjelovao u vlasti. Osim toga, partizani-komunisti ubili su 15. svibnja 1945. u Karlovcu Židovčeve stare roditelje.[62]

60 JELIĆ, Branko, političar (Dolac Donji, 28. II.1905. - Berlin, 30. V. 1972.). Studirao medicinu u Zagrebu. Bio predsj. Hrvatskoga pravaškoga akademskog kluba „Kvaternik", član poslovnog odbora HSP-a i predsj. organizacije pravaške mladeži. God. 1928. pokrenuo i uređivao list Hrvatski Domobran. Potkraj godine odlazi u emigraciju, najprije u Austriju, zatim u Juž. i Sj. Ameriku, gdje je osnivao organizacije Hrvatskog Domobrana. Uoči II. svj. rata interniran u SAD. Prilikom povratka u Europu poč. listopada 1939. skinut s broda u Gibraltaru te zatočen na brit. otoku Isle of Man (do 22. XII. 1945.). Poslije rata živio u Vel. Britaniji. God. 1949. dolazi u München, gdje je 1950. osnovao HNO i počeo izdavati novine Hrvatska država. Jedan od najutjecajnijih u polit. emigraciji; stalno ga proganja jugoslav. tajna policija; umro od posljedica atentata. (*Hrvatski leksikon*).

61 ŽIDOVEC, Vladimir, odvjetnik i diplomat (Karlovac, 31. I. 1907. - Zagreb, 3. III.1948.). Odvjetnik u Karlovcu, gdje je od 1940. bio pripadnik ustaškog pokreta. Odmah nakon proglašenja NDH-a organizator je uspostave nove vlasti na karlovačkom području. U listopadu 1941. imenovan je poslanikom NDH-a u Bugarskoj, gdje ostaje do kraja srpnja 1943., kad je premješten u Ministarstvo vanjskih poslova (MVP) u svojstvu poslanika. Od svibnja 1944. do svibnja 1945. pročelnik je Općeg odjela MVP-a. U svibnju1945. povlači se u Austriju; uhićen je i zatočen u logoru Federamm, zatim 1946. u logoru u Linzu, odakle se prebacuje u talijanski logor Fermo. (Prema svjedočenjima, njegova je supruga uručila 1946. memorandum hrvatskih logoraša u Austriji feldmaršalu Haroldu Alexanderu o teškom stanju u logorima.) Pri pokušaju odlaska iz Italije uhićen je 1947. u Genovi, zatvoren u rimskom zatvoru i potom izručen jugoslavenskim vlastima, koje su ga osudile na smrt. (M. R.) (*Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997.).

62 The National Archives (NA) (London), The Security Service, KV 2: Personal files, KV 2/2308: 1041a, objavljen u: B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 336-342; o partizanskoj likvidaciji roditelja V. Židovca, vidi: „Obitelj Marion", http://www.jaska.com.hr/kolumne/obitelj-marionx/

U Obrani na engleskom spominju se još petorica Hrvata. Ta Obrana počiva na nekoliko dodatnih uporišta. U Jugoslaviji ne postoji neovisno sudstvo i tajna policija je svemoćna te koga god ona optuži, nema mogućnosti izbjeći kaznu. Izručenje zapadnih demokracija nekoga jugoslavenskog državljanina automatski se smatra dovoljnim dokazom njihove krivnje.

Draganović je 5. travnja 1947. poslao Branimiru Jeliću dugo izvješće o uhićenjima Hrvata, napose u Zavodu sv. Jeronima i oko njega.[63] U popratnome pismu Draganović piše da je riječ o 20 osoba koje su bile uhićene na ulici ili u svojim stanovima, a doznao je da i njemu, kao i franjevcu Petru Čapkunu, prijeti ista opasnost.

5. Draganović u promijenjenim britansko-američkim odnosima glede hrvatskih izbjeglica

Početkom 1947. britanske vlasti bile su odlučne izručiti ustaše jugoslavenskim vlastima – i zato da im Tito ne može prigovarati da su pasivni - i u tome su bile uspješne jer su neki koje je uhitio Clissold bili izručeni. No, činjenica da su gotovo svi bili osuđeni na smrtne kazne, nije dobro primljena ni u američkoj političkoj eliti, a još manje u crkvenim krugovima kako u Americi tako i u Velikoj Britaniji. James C. Dunn, američki ambasador u Italiji, upozorio je kako je cilj jugoslavenskih vlasti vratiti sve svoje političke protivnike kako bi ih eliminirale.[64] Promjeni američke politike pridonijeli su neki događaji koji su se odigrali tijekom 1946. na području Jugoslavije. Riječ je ponajprije o dva velika suđenja koja su priredile jugoslavenske vlasti. To je bilo suđenje Draži Mihailoviću (1893.-1946.), koji je osuđen na smrt, i suđenje zagrebačkome nadbiskupu Alojziju Stepincu (1898.-1960.), koji je osuđen na dugotrajan zatvor. Osuda Mihailovića na smrt razočarala je Amerikance i osobito Britance, a osuda Stepinca mobilizirala je katoličke krugove u slobodnome svijetu. U kolovozu 1946. jugoslavenska vojska prisilila je prizemljenje jednog američkog vojnog zrakoplova, pri čemu je ranjen jedan putnik. Drugi američki zrakoplov oboren je deset dana kasnije i tada su poginula

63 The National Archives (NA) (London), The Security Service, KV 2: Personal files, KV 2/2308: 1083a, objavljen u: B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 343-354.

64 Foreign Relations of the United States (FRUS) 1947/IV, 786, B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 216-219.

petorica članova posade.[65] To su vjerojatno bili neki od razloga da je britanska i američka diplomacija u svibnju 1947. ušla u svojevrstan spor oko ne/izručenja „ratnih zločinaca" koje je tražila jugoslavenska strana i koja je definirala njihov status. Nedvojbeno je u tome odlučujuće bilo to što je 12. ožujku 1947. predsjednik Harry S. Truman (predsjednik od 1945. do 1953.) javno obznanio američku politiku zaustavljanja komunizma,[66] čemu su vjerojatno pridonijeli spomenuti događaji. Zato je tijekom prvih mjeseci 1947. prihvaćena ideja o iseljavanju ustaša i drugih na jugoslavenskoj crnoj listi u prekomorske zemlje.

Valja istaknuti da su američke obavještajne službe, osobito vojni CIC, slijedile neku svoju logiku nastavljajući tražiti i pronalaziti „ratne zločince" i „kvislinge", a o Draganoviću su izvještavale kao o dirigentu skrivanja tih „ratnih zločinaca" te o njihovu otpremanju preko oceana u ime Vatikana. Takve špijunske obavijesti bile su izrađivane čak i nakon što je na još jedno besmisleno izvješće od 14. srpnja 1947. o Pavelićevu skloništu voditelj američkoga Protuobavještajnog ureda svojeručno napisao: „New instructions 'Hands off'" („Novi naputak: 'Ruke k sebi'").[67] Ta je „instrukcija" vjerojatno rezultat prosudbe američke politike da im je Pavelić trebao radi aktivnosti vezanih za „hladni rat" i promjene politike prema onim raseljenim osobama (Displaced Persons, DP) čije izručenje traže strane vlasti, koje pak nisu jamčile pravedno suđenje.[68]

Zamjetno je da su s promjenom američke politike prema hrvatskim izbjeglicama američki obavještajci pojačali svoju retoriku o Draganoviću. U jednom takvu izvješću iz kraja 1947. Draganović je nazvan „Pavelićevim alter egom", zbog čega je navodno dobio zadaću „koordinirati i upravljati ustaškim aktivnostima u Italiji", a posebno je u mogućnosti „slati u Ameriku sve one koji su surađivali s Nijemcima i fašističkim okupatorima i zbog čega ih je Tito kažnjavao". Obavještajcu se činilo beznačajnim istaknuti to da je Draganović imao veze s raznim diplomatskim predstavništvima iz Južne Amerike i s Međunarodnim Crvenim križem te je pojačao dojam tvrdnjom – dakako, posve neutemeljenom i izmišljenom – da Papinsku

65 Tvrtko JAKOVINA, *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955.,* Zagreb, 2003., 56-74.

66 B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 222-226.

67 JN Greene & Hartman, July 14, 1947, New instructions „Hands off", NA, 319, Entry 134 B, box 173, July 7, 1947.

68 J. N. Greene, Jr J. W. Jones, „Excellency", Rome, August 25, 1947, NA, 319, Entry 134 B, box 173.

komisiju za izbjeglice „gotovo posve kontroliraju ustaše“.[69]

Tek polovicom 1948. u jednom se obavještajnom izvješću povezuje Draganovićevo ime s „rat line“ politikom, zbog čega je postao jednom od najomraženijih osoba kod onih koji se do danas bave krivnjom svih onih koji su omogućili preseljenje nekih „ratnih zločinaca“ (ustaše su smatrane automatizmom takvima) u zemlje Južne Amerike.[70] Valja odmah istaknuti da je i iz tog dokumenta jasno da je to bila američka politika u koju je Washington periferno uključio Svetu Stolicu i Draganovića. Draganović je zapravo postao dio te priče zbog jednostavnoga razloga što se pokazao čovjekom s dobrim vezama i sposobnim organizirati akcije mimo uobičajenih protokola. Američki obavještajci nazivaju Draganovića „glavnim šefom za preseljenje Vatikanskog kruga“, s kime je postignut „načelni dogovor o tome da pomogne u toj operaciji“. Obavještajci preciziraju da se dogovor sastoji od međusobne pomoći: američke službe će pomoći onima koje Draganović želi iseliti iz Njemačke, a on će pomoći oko dobivanja viza za one koje Amerikanci žele prebaciti. Dokument uopće ne navodi tko su ti ljudi (iako su njegovi moderni tumači znali da je riječ o Klausu Barbieju); riječ je samo o „preseljenju obitelji posjetitelja i uglednika“. Naravno da je riječ o šifriranom govoru, ali zaključak da je riječ o konkretnim osobama zahtijevao bi neke druge spoznaje.[71]

Uostalom, Paul E. Lyon napisao je kratku povijest tih tajnih prebacivanja osoba od interesa Amerikancima, što je Draganović iskoristio za prebacivanje nekih svojih ljudi iz Europe u Južnu Ameriku.[72] Ukratko, u ljeto 1947. Lyon je preko šefa CIC-a dobio upute od pretpostavljenih da pronađe načine smještaja „posjetitelja“ koji su bili na brizi 430. CIC-a (u Njemačkoj). Oni su postali opterećenje lokalnom zapovjedniku, a postojala je mogućnost da Sovjetski Savez zatraži njihovo izručenje. Lyon je otišao u Rim gdje mu je neimenovani bivši slovački diplomat pomogao doći u kontakt s Draganovićem. Za prebacivanje „posjetitelja“ iz Austrije u Rim pobrinuo se Lyonov kolega Crawford, a u Rimu su bili predavani Draganoviću koji ih je smještao u „svoja“ skrovišta. Lyon je dodijelio

69 Capt. AFHQ LIAISON (FAI), DRAGANOVIC Krunoslav Stefano, AFHQ LIAISON OFFICE I.A.I. – RAAC, 26 November 1947.

70 Paul E. Lyon and Charles Crawford, 12 July 1948, Rat Line from Austria to South America, Counter Intelligence Corps (430th CIC Detachment), City of Vienna, APO 777 US Army.

71 *Isto*. A. LUKINOVIĆ, „Bratovština Sv. Jeronima“, 818, bilj. 93, navodi da je Draganović 18. siječnja 1948. iz Njemačke prebacio 365 Hrvata u Argentinu.

72 Paul E. LYON, History of the Italian Rat Line, 10 April 1950, HQ 430th CIC Operations, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

Draganoviću šefa selektiranja Međunarodne organizacije za izbjeglice (International Refugee Organization – IRO) u Rimu kako bi se nabavilo dodatnih dokumenata i ispomoć oko transporta. No taj je u pijanstvu o tome pričao svojim nadležnima i šefovima drugih agencija, zbog čega je Lyon morao prekinuti s IRO-om. Tada je Draganović priskočio i zapravo preuzeo brigu o tim ljudima, potegnuvši svoje veze u Katoličkoj nacionalnoj pripomoćnoj organizaciji (National Catholic Welfare Organization), talijanskoj policiji i talijanskom Ministarstvu vanjskih poslova. S vremenom je Draganović omogućio da se ti ljudi prebacuju izravno iz Austrije u Genovu, bez navraćanja u Rim.

Lyon iznosi s kakvim se sve problemima susretao taj program, a jedan od njih bio je taj što su neki krugovi Draganovića smatrali fašistom i ratnim zločincem te je Lyon bio spreman na odgovor da je predaja izbjeglica Dobrotvornoj organizaciji u skladu s demokratskim načelima te da nije riječ o spašavanju ratnih kriminalaca, izdajica i sl.

Valja naglasiti Lyonovu tvrdnju da je taj pijanica iz Ureda za odabir pravi izvor kasnije naglašavanih spekulacija da će ti ljudi koje Lyon sada šalje u Južnu Ameriku biti buduća vojska za obranu od komunizma.

Druga važna pojedinost tiče se često isticane navodne Draganovićeve pohlepe za novcem. I Lyon tvrdi da je Draganović bez skrupula kad je riječ o novcu, ali je zanimljivo njegovo objašnjenje. Lyon zna da je to zbog toga što je Draganović iznimno puno angažiran u dobrotvornom radu, za što nije plaćen. Vjerojatno bi se moglo reći da je Draganović pomagao Hrvatima onim što je dobivao ili zarađivao kod Amerikanaca.

6. Draganović „zapošljava" američku vojnu Kontraobavještajnu službu

Američke obavještajne službe i poslije obavljenih operacija prebacivanja iz Europe osoba koje po njihovim kriterijima nisu bile posve „čiste", a za koje je Amerika bila zainteresirana, nastavile su s vremena na vrijeme podsjećati na Draganovića, što će završiti i uspostavljanjem tješnje suradnje. Konstanta internih memoranduma anonimnih autora ili izvješća pojedinih obavještajca je perpetuiranje mistifikacije Draganovićeve osobe i uloge u poslijeratnoj Italiji, uz mnogo gotovo potpuno pogrešnih informacija. Ukratko, Draganović je „beskompromisan i opasan ekstremist".[73] Zanimljiva dimenzija tog anonimnog portreta Draganovića

73 Dr. Krunoslav Draganovic, 24 July 1952, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

je da se potpuno prešućuje činjenica da je ilegalno prebacivanje „opasnih“ osoba iz Europe u Južnu Ameriku bio plan i ostvarenje američke vojne Kontraobavještajne službe, a da je Draganović pozvan kao nezaobilazna pomoć. Sada se svi takvi problematični ljudi, Hrvati i nehrvati, stavljaju na dušu Draganoviću. Druga karakteristika toga anonimnog uratka je da se oslanja na „jugoslavenske izbjegličke krugove“, što je samo moglo značiti na HSS-ove, srpske i projugoslavenske. Iz svega se može zaključiti da je cilj nekih krugova bio i ostao oblatiti Draganovića, prikazati ga kao moralnu i ljudsku propalicu, povezati ga s ustaštvom i izravno s Pavelićem, okriviti ga za skrivanje i spašavanje ratnih zločinaca, a krajnji cilj je bilo perpetuiranje mita o hrvatskoj povijesnoj odgovornosti.[74]

Teško bi bilo pretpostaviti da jugoslavenske obavještajne službe nisu imale velik udio u formiranju takve slike o Draganoviću. Nije isključeno da je američkim kontraobavještajcima takvu sliku davao onaj kojega je Draganović smatrao prijateljem i pouzdanikom, Miroslav Varoš (1923.-1975.), agent jugoslavenske tajne službe s boravkom u Rimu. Varoš je kao trenirani obavještajac „emigrirao“ u Italiju početkom 1952. te je preko logora Fermo došao u Rim. Tada mu je bilo 29 godina. Zadaća mu je bila infiltracija u hrvatska emigrantska društva i već ga 1953. nalazimo kao tajnika Dobrotvornoga društva bosansko-hercegovačkih Hrvata u Italiji, čiji je predsjednik bio kontroverzni HSS-ovac Ante Budimirović,[75] Varoš je počeo hvatati u svoju mrežu ugledne Hrvate;[76] jedan od uspjeha bilo mu je uvlačenje od 1956. u Hrvatski narodni odbor

74 Isto se može reći za još jedan dokument koji je deklasificirala CIA, s izbacivanjem osobnog imena autora, datiranoga 28. kolovoza 1953., www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

75 Budimirović je u poslijeratnom Rimu vodio Zagrebačku menzu, u kojoj se jelo plaćalo, a kasnije je otvorio i svoj centar za izbjeglice koji je hrvatskim izbjeglicama iznajmljivao skromne stanove.

76 Draganović ga je odmah prihvatio kao obećavajuću mladu snagu u borbi za hrvatska prava. Varoš je 1. siječnja 1954. obavijestio fra Dominika Mandića u Chicagu da ga je Društvo izabralo za počasnog člana, Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije, Mandić ostavština, kut. 6, mapa 1 – Pisma 1954., f. 1. Čini se da je Mandić na Varošev nagovor napisao programski proglas „BOŽJI BLAGOSLOV I SLOBODA HRVATSKOJ!“, HP, Mandić - Ostavština, kut. 6, mapa 1 – Pisma 1954., f. 2. U pismu Andriji Artukoviću, Mandić otkriva da je on autor tog proglasa, Mandić Artukoviću, Chicago?, Nova godina 1954., Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije, Mandić - Ostavština, kut. 6, mapa 1 – Pisma 1954., f. 4. Varoš je na kraju 1954. poslao Mandiću prilog o statističkim pokazateljima o Jugoslaviji; upada u oči da ga je na kraju pisma pozdravio pozdravom kojim klerički krugovi završavaju pisma „U Kristu odani Vam“, Varoš Mandiću, Rim, 29. prosinca 1954., Mandić - Ostavština, Arhiv provincije, kutija 6, mapa 1– Pisma 1954., f. 487; dvije stranice.

(HNO) dr. Branka Jelića, u kojem je iste godine izabran u Izvršno vijeće, a kasnije za Jelićeva glavnog tajnika te urednika glasila HNO-a *Hrvatska država*.[77] Nakon Varoševa isključenja, mnogi su u HNO-u počeli uviđati da on s jednom skupinom istomišljenika djeluje destruktivno i protiv hrvatskih političkih interesa te je bio najavljen prekid svih odnosa s njime i njegovom skupinom (Ante Ciliga i Veljko Mašina – kasnije ga je Ciliga prikazivao jugoslavenskim uhodom). Na glavnoj skupštini 21. svibnja 1960. na kojoj je to trebalo odlučiti, Draganović je ustao u obranu Varoša i njegovih sumišljenika i suradnika.[78] To treba razumjeti u kontekstu Draganovićeva izgona iz Zavoda sv. Jeronima 31. kolovoza 1959. ponajviše zbog pokušaja poboljšanja odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice, kao i zbog toga što je Jugoslavija to postavljala kao uvjet za puštanje mladih svećenika na daljnje školovanje u Rimu.[79] Draganović je tada možda zaključivao da izvan Zavoda može biti politički aktivniji. Varoš i njegovi sumišljenici uvjerili su ga da je moguće i potrebno vojnim sredstvima i revolucionarnim akcijama rušiti komunistički sustav u Jugoslaviji.[80]

Draganovićev otpust iz Zavoda sv. Jeronima zabilježili su agenti američkih službi.[81] Očekivano, njegovo napuštanje Zavoda protumačeno je isključivo kao rezultat njegove navodno negativne uloge koju je imao u proteklom razdoblju i reputacije koju je stekao u svojem okruženju, bez uzimanja u obzir međunarodnih odnosa, osobito odnosa jugoslavenskih vlasti s Katoličkom Crkvom u Jugoslaviji i Svetom Stolicom.

Američke tajne službe ponovno su se u proljeće 1959. zainteresirale

77 Iz HNO-a Varoš je 10. lipnja 1959. bio isključen zbog financijskih malverzacija dok je bio rizničarem. Opširnije o tome i drugim Varoševim ulogama, vidi: Jere JAREB, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, Cleveland, 1982.

78 J. JAREB, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, 359. O ulogama drugih jugoslavenskih obavještajaca koji su se uvukli i u HNO – i kasnije vratili u Jugoslaviju - (Rizo Dautović, Muharem Denjo, Ivan Garmaz, Stjepan Ilovar i Miroslav Varoš), vidi: J. JAREB, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, 383-389.

79 Fabijan VERAJA, „Zavod svetog Jeronima nakon Drugoga svjetskog rata (1945-1959)", *Papinski hrvatski Zavod svetog Jeronima (1901-2001): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, ur. Jure Bogdan (Rim, 2001.), osobito 359.

80 Urednik londonske *Nove Hrvatske* Jakša Kušan mislio je da je Draganović, uz pomoć Varoša i još nekih, bio jedan od uspješnijih propagatora takvih ideja, Jakša KUŠAN, *Bitka za Novu Hrvatsku*, Rijeka, 2000., 61-62.

81 The priest KRUNOSLAV DRAGANOVIC being asked to leave the College of St. Jerome of the Illirici, November 19, 1958, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

za Draganovića o kojemu su imale dossier.[82] Odgovor je stigao već 16. travnja 1959., u kojem je sažeto sve što su od ranije imali o Draganoviću, uključujući i neprovjerenu tezu da je Vatikan želio prebaciti ustaše u Južnu Ameriku zbog njihova jakog protukomunizma kako bi se mogao oduprijeti širenju „crvene doktrine“.[83]

28. travnja 1959. američki agent FRANCO razgovarao je s Draganovićem o mogućnosti suradnje na prikupljanju vojnih informacija o Jugoslaviji.[84] Sastanak se održao od 19,00 do 21,30 u Pensione Santa Caterina, Via Po u Rimu gdje je Franco odsjeo. Na agentovo pitanje o tome bi li pomogao oko prikupljanja informacija o Jugoslaviji, Draganović je odgovorio da bi, ali ako Franco pokaže poštovanje prema onome što Draganović radi. Napomenuo je da ima puno izvora u svim dijelovima Jugoslavije, čak mu je rekao da je angažiran u obavještajnim poslovima od 1943., dakle od dolaska u Italiju, i da nikada nije izgubio svoj izvor. Draganović se također pohvalio o svojim sigurnim kanalima komunikacije s Jugoslavijom, ali da bi se to ipak moglo ubrzati. Agent je primijetio da Draganović ne želi otkriti pozicije svojih izvora i nije inzistirao na tome. Na pitanje o novčanim protuuslugama, Draganović je rekao da bi trebalo platiti troškove osobe koja ide u misiju ili iziđe iz Jugoslavije, ali da za sebe ne traži ništa jer ne želi plaću za svoju borbu protiv Titova režima; jedino bi primio novac za troškove svojih protujugoslavenskih publikacija. Pohvalio se da je uvijek raskrinkao svećenike u Sv. Jeronimu koje je plasirao Tito kao uhode.

Nakon dogovora o daljnjoj komunikaciji, rastali su se, a agent je napisao svoje impresije u kojima je predstavio Draganovića kao lukava, inteligentna i vrlo direktna čovjeka. Također je ocijenio da bi Draganović bio vrlo koristan njegovoj jedinici.

U svibnju 1959. američka vojna obavještajna služba kontaktirala je Draganovića u vidu uspostave suradnje.[85] Taj dokument od 7 gusto tipkanih stranica pun je detalja i informacija te ga je potrebno pomno razmotriti i ne obzirati se na ono što su u njemu vidjeli interpreti kojima je glavni cilj bilo pronaći krivca za skrivanje „nacističkih ratnih zločinaca“. Agent FRANCO

82 CG SETAF VERONA ITALY TO RJFPAE/COMMANDER OSI DIST 70, WIESBADEN AB etc., P0393/66..TH G2 1907 132, recorded 13 April 1959, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

83 Edward E. Costello, 16 April 1959, CO, 66th CIC Gp, Bad Cannstatt, Germany, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

84 FRANCO, DRAGANOVIC, Krunoslav (U), Headquarters, Detachment B, APO 168 US Army, XOR: 0/0214.

85 Senior Agent „SARDI“, DRAGANOVIC, Krunoslav, 29 May 1959, XOR-0-0271.

(ili FRANKO) kontaktirao je Draganovića i doveo ga 28. svibnja 1959. višem agentu „SARDI"-ju u Veroni u rano popodne (13,30). Amerikanci su bili zainteresirani za uspostavu kontrolirane operacije u Jugoslaviji uz pomoć Draganovićeve organizacije, što se u razgovoru iskristaliziralo da je bila riječ o prikupljanju informacija u Jugoslaviji, tj. o uspostavi špijunske mreže. Draganović se, vidjeli smo, hvalio agentu FRANCU, koji ga je prvi kontaktirao, o svojoj mreži suradnika. Možda nije nevažno primijetiti da su razgovarali na „srpsko-hrvatskom", jer je moguće da je agent podrijetlom bio s prostora nekadašnje Jugoslavije. Nakon izražavanja SARDI-jeve želje Draganović je odmah objasnio da on „osobno nema i da ne kontrolira ljude, ali da su oni članovi i sljedbenici njegove organizacije" te da je to način na koji bi se informacije dobile. Upada u oči da je već na temelju agentova izvješća jasno da Draganović nema bogznašto ponuditi, zapravo nema ništa, ali se prepušta igri kako bi doznao više i vidio kakva se korist iz toga može izvući.[86] Nije isključeno da je na pameti imao svoj dobar odnos s M. Varošem, iako se može pretpostaviti da nije znao ili nije htio vjerovati da je njegov prijatelj zapravo jugoslavenski uhoda. Na upit agentu kakve ga informacije zanimaju i na odgovor da je riječ o općenitim stvarima, zatim ekonomskim i političkim informacijama, Draganović priznaje da njegovi ljudi nisu za to trenirani, ali da bi s treningom i to bilo moguće, s čime se agent složio.

Da je Draganović pokušavao američkom obavještajcu „prodavati maglu", prilično je jasno iz ostatka razgovora kako ga prenosi sam agent. Nakon 20-minutnih uobičajenih hrvatskih meditacija o hrvatskoj povijesti, Draganović je iznio konačan cilj svoje „organizacije" u tri točke:

1. Oslobođena Jugoslavija od komunizma
2. Briga o potrebama naroda prije bilo čega drugoga
3. Nakon što je oslobođen od komunizma, sam narod izabire svoje vođe, stranke ili frakcije; jugoslavenske republike moraju provesti plebiscite.

Očekivano, agent ga je u čudu pitao kakve to veze ima s planovima o prikupljanju informacija, ali Draganović se nije dao smesti, nego je tražio ugovor s američkom Vladom da će tako postupati kad se zemlja oslobodi komunizma te da je i za suradnju njegove „organizacije" nužan takav ugovor. Najčudnije od svega je to da je agent htio nastaviti razgovor. Razgovor je, međutim, nastavljen i Draganović je iznio i druga ne manje neočekivana traženja za svoju „organizaciju" kad počne prikupljati

86 Na temelju drugog dokumenta CIA-e vidljivo je da je Draganović tijekom 1959. i 1960. primio oko 830.000 talijanskih lira i $25.

informacije. Zapravo je nevjerojatan Draganovićev zahtjev da agenti koji putuju u Jugoslaviju i iz nje služe kao pismonoše Draganovićevoj „organizaciji“. Teško je razabrati što se tu stvarno događalo jer se čini kako Draganović predlaže američkim obavještajcima da rade za njega. No, to nije bio kraj. Draganović je nastavio sa zahtjevom da se američki konzulati savjetuju s njime prije nego daju emigrantsku vizu nekome, jer su propustili u Ameriku mnogo nevaljalih ljudi. Draganović još nije bio gotov: tražio je da mu Amerikanci pribave neispunjene jugoslavenske putne isprave kako bi ih ljudi iz njegove „organizacije“ mogli koristiti za potrebe rada. Također je nevjerojatno da je, poslije svega, agent predložio da - ako njegova Vlada ne bi mogla ispuniti uvjet o ugovoru - on na svoju ruku nastavi surađivati s njime. No, Draganović se spretno ogradio izjavivši da on pozna samo kulturni i socijalni rad i da „ne bi mogao posvetiti vrijeme ni napor za prikupljanje informacija koje predlaže SARDI“. Agent je shvatio da Draganović ne želi sebe uključiti u to; on će posao obaviti kroz svoju „organizaciju“.

Iz cjelokupna razgovora stječe se jak dojam da Draganović nije imao nikakve organizacije i da je koristio priliku za opipavanje bila američke vanjske politike, posebice njezina odnosa prema Jugoslaviji. Američki agent ga je procijenio kao „vrlo inteligentna ako ne i mudra političara“, ali je također zaključio da nema nikakve organizacije. No, napisao je i rečenicu koja ipak odaje pronicava obavještajca: iz svega što je Draganović rekao zaključio je „da bi on radio za Draganovića i njegovu organizaciju a ne oni za nas“.

U jednom dokumentu pronađenom u arhivi američke Protuobavještajne službe sugerira se da se Draganović krajem 1959. vodi kao suradnik, dobivši kodno ime DYNAMO i lozinku kojom će se agent i on identificirati.[87] Bilo je, međutim, očekivano da ta Draganovićeva „suradnja“ s agentima CIC-a neće potrajati. Uistinu, 7. veljače 1962. američki agenti su zabilježili prestanak te suradnje, navodeći Draganovićeva tri kodna imena. Pri tome valja dodati da su američki agenti zabilježili vrlo loše mišljenje o Draganoviću, ali je najzanimljivija njihova ocjena da je rezultat njihove suradnje s Draganovićem njegovo odlično poznavanje sustava rada američke obavještajne agencije kao i njezinih agenata.[88]

87 SETAF 41 Bona Fides, 1950. (Franco).

88 Termination Files of Krunoslav Draganovic, February 7, 1962, www.jerusalim.org; Assistant Chief of Staff, G2/G3, USASETAF, APO 168, US Forces, Request Publication of Cards on Dropped or Blacklisted Individual, 23 January 1962, www.jerusalim.org, kopija u posjedu autora.

Američka tajna služba zabilježila je samo članak u *New York Timesu* od 11. studenog 1967. o Draganovićevoj iznenadnoj pojavi u Jugoslaviji.

Interes za Draganovića probudio se ranih 80-ih 20. st. s naporima Ministarstva pravde (Department of Justice – DOJ) da pronađe dokumentaciju američkih vojnih vlasti tijekom kasnih 40-ih do sredine 50-ih 20. st. o programu skrivanja i prebacivanja u Južnu Ameriku bivših nacista i pripadnika drugih neprijateljskih vojska koje su pak koristili za obavještajne aktivnosti u odnosima hladnoga rata. Ta potraga za dokumentima bila je vezana za uhićenje Klausa Barbieja i spoznaje da su američke vojne vlasti koncipirale „rat line" program. Rezultat tih pritisaka Ureda za specijalne istrage (Office of Special Investigations – OSI) u Ministarstvu pravde bilo je i izručenje 1986. godine dr. Andrije Artukovića (1899.-1988.), ministra unutarnjih poslova NDH-a, Jugoslaviji. To je, međutim, neka druga priča koja zahtijeva i poseban rad.

Zaključak

Što na kraju reći o Krunoslavu Draganoviću? Potrebno je reći ponajprije to da je postao savršenom ilustracijom načina na koji su se interpretirali svježi događaji Drugoga svjetskog rata i kako je pisana povijest rata i poraća. Valja odmah dodati da je ta povijest tada obilovala predrasudama i skrivenim agendama, tako da se i uz Draganovića lijepilo uvijek novih slojeva fantastičnih materijala. Od prvoga susreta s britanskim i američkim službama, koje su u njemu prepoznale predanoga Hrvata koji nije priznavao da su svi izbjegli Hrvati – neovisno o tome kojoj su političkoj opciji pripadali - ratni zločinci, slika o njemu u tim istim krugovima – ali pod utjecajima krugova nesklonih Hrvatima i Katoličkoj Crkvi – pretvorila se u svoju suprotnost: bio je identificiran kao ustaša, nerijetko jedan od stožernih, Pavelićev intimus i čovjek s misijom spašavanja ustaških ratnih zločinaca od pravde koju su dijelili saveznici. Ništa od toga nije bio i ništa se tako na njega ne može primijeniti. On je, međutim, predano radio na pomaganju Hrvata i nehrvata u logorima, najprije onih iz primorskih krajeva koji su se nakon pada Italije htjeli vratiti kućama, a među njima je znatan broj bio Srba, Crnogoraca i pravoslavnih Srba iz Hrvatske. Od svibnja 1945. Draganović se posvetio pomaganju bjeguncima pred komunizmom.

Draganović nije pokušavao uvjeriti svoje neprijatelje da imaju krivu predodžbu o njemu jer je iz iskustva znao da se to teško ispravlja. Ali se s tim svojim krivotvoriteljima odlučivao poigrati, pa i iskoristiti ih. „Prodao" je američkim vojnim obavještajcima priču da ima moćnu mrežu

informatora ni manje ni više nego u Jugoslaviji (iz koje je izišao prije desetak godina), a u razgovoru s agentom koji je htio „zaposliti“ tu Draganovićevu nepostojeću organizaciju nadmudrivao se, postavljajući nemoguće uvjete i obećavajući očito nerealne stvari. Ali nije odbio financijska sredstva za te svoje „obavještajne usluge“ koje nisu mogle biti ništa iscrpnije od onoga što je osobno pročitao u raznim novinama, uključujući i jugoslavenske, ili mu je koji prijatelj pisao o svojim viđenjima i iskustvima. Draganović nije zbog toga imao skrupula, vjerojatno zato što je novac upotrijebio za spašavanje još ponekoga Hrvata više.

No, Draganovića su zapadni saveznici kao i jugoslavenski komunisti optuživali da je krivotvorio dokumente i s njima skrivao hrvatske „ratne zločince“ i na kraju ih sklonio u Južnu Ameriku. Tu su njegovi kritičari bili nepravedni jer nije Draganović jedini krivotvorio dokumente ili se snalazio za dokumente Međunarodnoga Crvenog križa, nego je to bio uobičajeni način rada i svi su koristili taj sustav. Razlog veće povike na Draganovića nego na druge vjerojatno je taj što je on bio daleko uspješniji u tom poslu te je privukao pozornost mnogih zbog svojih posebnih interesa. Jugoslavenskoj komunističkoj propagandi bio je zanimljiv zbog toga što je prikupljao informacije i osobna svjedočanstva o Hrvatima koje su komunisti masovno ubijali nakon završetka rata (Bleiburška tragedija i križni putovi) te ga je željela kompromitirati, kompromitirajući ujedno i Katoličku Crkvu koju je smatrala jedinim preostalim neprijateljem. Kasnije su i lovci na preživjele ratne zločince proglasili Draganovića glavnim krivcem za prebacivanje „ratnih zločinaca“ u prekomorske zemlje i tako ponovno otvorili kritiku Svete Stolice, napose pape Pija XII., te otvorili pitanje uloge američkih tajnih službi u prebacivanju nacističkih ratnih zločinaca u prekomorske zemlje.

Draganović, kao ni drugi katolički svećenici u Rimu, Austriji, Njemačkoj i Argentini u to vrijeme, nije se dao smesti prigovorima da spašava ratne zločince. Bratovština sv. Jeronima i *Pontificia Commisione Assistenza* bili su u poslu pomaganja potrebnima i spašavanja progonjenih te nisu smatrali da je njihova odgovornost određivati ili prosuđivati tko je ratni zločinac, a tko nije. Mogao je kao i biskup Alois Hudal (1885.-1963.) odgovoriti da nije policajac, nego svećenik. Uostalom među Hrvatima je prevladavalo čvrsto uvjerenje da su mnogi Hrvati posve paušalno, zbog političkih i propagandnih razloga ili jednostavno zbog neznanja, bili optuživani kao ratni zločinci.[89]

89 Branko Jelić, Memorandum to the British Foreign Minister (FO 371/57717, WR2070), B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 325-335.

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ AND THE RESCUE OF CROATIAN REFUGEES AFTER WORLD WAR II

Summary

Writing about Draganović is as frustrating as writing about the history of World War II and the postwar period as a whole. The written history of Croats in this period abounds with prejudice and hidden agendas, and Draganović is a key figure of the period. At the beginning, when he first came into contact with the Allied authorities, Draganović was recognized as a Croat cleric who rejected the premise that all Croats who fled Croatia were war criminals. However, this Allied view later changed and he came to be seen in the opposite light: he was identified as an Ustasha, often as an Ustasha leader, an intimate of Ante Pavelić and a man with a mission to rescue Ustasha war criminals from Allied justice. In fact, the only element of truth here is that he worked hard to help Croats in camps, primarily those from the coastal regions who, after the fall of Italy, wanted to return home; and among them were a substantial number of Serbs, Montenegrins and Orthodox Serbs from Croatia. From May 1945 Draganović dedicated himself to helping fugitives from communism.

Draganović did not try to convince his critics to change their view of him because from experience he knew that this is difficult to do. Instead he set out to leverage the reputation that had been given to him by his critics and turn it to his advantage. He "sold" the U.S. military intelligence the story that he had a powerful network of spies in Yugoslavia (which he had left around ten years earlier), and in conversation with the agent who wanted to "hire" Draganović's nonexistent organization, Draganović disingenuously set impossible conditions and promised things that were clearly unrealistic. At the same time, Draganović accepted financial help for his "intelligence services". His "secret information" was based mostly on what he personally read in various newspapers, including Yugoslavian newspapers, or on the stories of his friends who wrote about their views and experiences. Draganović did not have scruples about doing this, as he appears to have wanted to use the money to rescue a small number of additional Croats.

Draganović, like other Catholic priests in Rome, Austria, Germany and Argentina at the time, ignored objections that he was rescuing war criminals. The Fraternity of St. Jerome and Pontificia Commisione Assistenza (Pontifical Aid Commission) were engaged in helping the needy and saving the persecuted and did not consider it their task to judge and determine who was a war criminal and who was not. He may have adopted the position expressed by Bishop Alois Hudal that he was not a policeman but a priest. There was a widespread view among some Croats that many of those accused of being war criminals were treated under a "flat rate" of prosecutions, or on the basis of political and propaganda criteria, or simply on the basis of ignorance. Subsequently, many of these reservations were shown to be valid, a fact that was accepted even by the US authorities.

Keywords: *Draganović, Croatian DPs, Fraternity of St. Jerome, extraditions, Yugoslav secret services, assistance to refugees, assistance with emigration, American secret services.*

UDK: 94(=163.42)“1945“
Stručni rad

DRAGANOVIĆEVO SKUPLJANJE IZVJEŠĆA O STRADANJU HRVATA U BLEIBURGU I NA KRIŽNOM PUTU

Anto JELIĆ
Župni ured sv. Luke evanđeliste
Bosanska bb, BiH - 71000 SARAJEVO

Krunoslav Draganović jedna je od najznačajnijih intelektualnih osoba u Vrhbosanskoj nadbiskupiji. Živio je u vremenu u kojem nije bilo lagano ni predavati, ni pisati o hrvatskoj povijesti, pogotovo tijekom Drugog svjetskog rata i poraća. Draganović je dio svojega vremena proveo u Hrvatskoj kao profesor, a onda u Rimu kao voditelj Caritasa za izbjegle Hrvate. Najviše vremena proveo je u Rimu brinući se za prognane i one koji su boravili u različitim logorima u cijeloj Europi. Godine 1967. Draganović je nasilno preveden u Jugoslaviju gdje je nakon dužeg ispitivanja od Udbe dobio dozvolu da može stanovati u Bogosloviji u Sarajevu i predavati povijest. Od tada su ga stalno pratili, prisluškivali i omalovažavali. Sve do svoje smrti 1983. bio mu je onemogućen slobodan intelektualni rad. Osim omalovažavanja od Udbe i jugoslavenske vlasti, njega su omalovažavali čak i neki svećenici i drugi poznanici.

Profesor dr. Krunoslav Draganović, uz ostale vrijedne radove, pomogao je puno iseljenim Hrvatima u inozemstvu, kao i svima onima koji su bili u nevolji. Veoma je važno njegovo skupljanje podataka o stradanju Hrvata u Bleiburgu i na križnom putu.

Bleiburg je simbol svih patnji i stradanja hrvatskog naroda koncem i nakon Drugog svjetskog rata 1945. godine, a može se reći kroz cijelo vrijeme komunističkog režima u Jugoslaviji. Masovno povlačenje hrvatskih vojnika i civila događalo se 1944. godine od Širokog Brijega u zapadnoj Hercegovini, te iz istočne Hercegovine, pa preko Mostara, Sarajeva do Zagreba, od Srijema preko Slavonije i Zagreba, dalje preko Slovenije do Koruške u Austriji, zarobljavanje i predaja u Bleiburgu, zatim masovni križni put preko Slovenije, Hrvatske, Vojvodine, Srbije, Kosova do Makedonije, preko Bosne i Hercegovine do Dubrovnika i Kotora. O tim stradanjima izgovoreno je puno riječi, napisano više knjiga i izjava o

različitim nevinim Hrvatima i pronađeno je nekoliko masovnih grobnica.

Profesor Draganović u to vrijeme nije bio u Bleiburgu ni na križnom putu, ali je kroz nekoliko godina susretao mnoge očevidce koji su zahvaljujući Bogu preživjeli tu tragediju. Draganović je odmah započeo razmišljati kako skupiti što više istinitih podataka i dobiti veći broj izvješća od preživjelih očevidaca. Izvješća je prikupljao tako što je sam razgovarao s očevidcima, a neke su mu podatke slali i prijatelji koji su tada bili po logorima, nekim europskim zemljama ili oni koji su uspjeli pobjeći iz Jugoslavije. Većinom su to bili ljudi, bivši hrvatski vojnici i civili, koji su prošli križni put. Najveći broj njih bili su Hrvati. Na križnom putu i stradanju bilo je i Slovenaca, Srba, Crnogoraca, Talijana, Austrijanaca i Nijemaca. Izvješća su bila istinita i svi očevidci su imali želju da istinu o križnom putu i stradanjima upozna cijeli svijet, a osobito im je bila želja da o svemu tome bude obaviještena Sveta Stolica. Ljudi su imali veliko povjerenje u prof. dr. Draganovića. Draganovića su na pisanje istine o Bleiburgu poticali neki svećenici, biskupi i intelektualci koje je on poznavao. Svi su bili uvjereni da će on to najzdušnije i najistinitije učiniti.

Draganović je prikupio oko 2000 izvješća od različitih očevidaca. Neki su se očevidci potpisali punim imenom i prezimenom i dali obećanje da će to svjedočiti gdje god bude potrebno. Neki su se bojali dati svoje pravo ime i prezime jer bi moglo štetiti njihovoj rodbini koja se još nalazila u Jugoslaviji, ali u izvješću su navedena početna slova njihovih imena i prezimena.

Komunisti su sa svojim udbašima željeli prikriti sva zla koja su učinili. Zato im je svatko bio opasan tko bi bilo što o tome govorio, a kamoli pisao.

Neka izvješća pisana su vlastoručnim rukopisima, a najveći dio pisaćim strojem. Također su izvješća većinom pisana hrvatskim jezikom, a jedan manji dio pisan je njemačkim, talijanskim i engleskim jezikom. Sve to što je Draganović skupio ili mu je predano s natpisom njegova imena ili prezimena, počeo je pripremati za izdavanje knjige o Bleiburgu i križnom putu, odnosno stradanju hrvatskoga naroda.

Profesora dr. Krunoslava Draganovića vidio sam prvi put 1968. godine kada sam bio druga godina studija. Tada je Draganović već stanovao u samostanu časnih sestara milosrdnica na Stupu, gdje je morao stanovati pod prisilom Udbe. Jednog dana doveli su ga udbaši na izgradnju Franjevačke teologije u Neđarićima, gdje sam kao student radio. Prije uopće nisam čuo za njega. Od tada sam se počeo zanimati o njemu

i tijekom moga studiranja i rada u Njemačkoj susretao sam se s nekim ljudima koji su ga poznavali. O njemu sam čuo samo dobre i plemenite riječi. Mnogima je pomagao na različite načine, pogotovo onima koji su dobivali posao po Njemačkoj. On je doveo prve hrvatske izbjeglice u Njemačku gdje su započeli raditi u rudnicima. Poslije sam često susretao dr. Ernsta Bauera i g. Vinka Nikolića. S njima sam znao dugo vremena razgovarati o Draganoviću i o njegovu dolasku u Jugoslaviju. Obojica su se čudili kako je mogao ući u Jugoslaviju. Najgore je to što su neki mislili da je on slobodno i svojevoljno ušao. Neki su puno pričali o njegovu nekadašnjem tajniku u Rimu, profesoru Miroslavu Varošu, a pojedinci su čak bili uvjereni da je Varoš sve to organizirao jer je dio hrvatske emigracije bio uvjeren da Varoš radi za Udbu. U to su bili uvjereni čak i dr. Ernst Bauer i gospodin Vinko Nikolić. Njih dvojica su nekad po meni slali kratke dopise i pozdrave, misleći da će barem neki znak dobiti od njega kako se to sve dogodilo. Draganović bi uzvraćao pozdrave na kratkim razglednicama i potpisivao se imenom Efendija, ali traženog odgovora nisu dobili. Neki Draganovićevi prijatelji znali su mu u znak zahvalnosti za učinjeno dobro poslati odijelo ili nešto drugo od odjeće. Ja sam to znao njemu predati u Bogosloviji gdje je živio i radio. U njegovu sobu nisam nikada ulazio jer sam bio uvjeren da Udba prisluškuje razgovore. Naši razgovori su bili uglavnom na hodniku i stubištu. Nekada sam se znao susresti s njim u Zagrebu. Jedan put smo se susreli na trajektu putujući od Zadra na Preko, te na jednom zajedničkom susretu u Nadbiskupskom ordinarijatu u Rijeci. Tu večer sam ga pratio od zgrade Nadbiskupije do Bogoslovije. Taj naš put i razgovor trajao je dosta dugo, iskoristio sam priliku i pitao ga otvoreno na koji je način on došao u Jugoslaviju. Njegov odgovor je bio kratak: „Ja nisam došao slobodno ni svojevoljno. Jednog dana će se znati sve što se dogodilo. Ta istina neće sa mnom otići u grob.“ Draganović je prije svoje smrti nekome to detaljno ispričao ili je napisao.

U naslovnici časopisa „Kolo“ je objavljeno svjedočanstvo o prof. dr. Krunoslavu Draganoviću, časopis Matice Hrvatske, jesen 1998. godine. On kratko i istinito priča:

> „Nakon Svete mise u zavjetnoj crkvi Majke Kraljice kraj Trsta, 10.9.1967. godine, imao sam poći na doručak u jednu gostionicu na samoj granici Jugoslavije. Bila je čuvena po izvrsnim ‘goljenicama’. Kako nisam poseban ljubitelj mesa, odlučio sam se na to da ne ražalostim ljude koje sam smatrao dobronamjernim. Odmah zatim imali smo krenuti autom

u Beč. Uza se sam imao svoj putni kovčeg koji sam ponio iz Pressbauma. U njemu su bili moj brevijar, jer sam s puta znao odgovarati na zaostalu poštu, te nekoliko pisama. Dokumenata nisam imao uza se nikakvih, osim jednog koji je govorio o krvoprolićima na Kozari. Na moje veliko čudo, taj kraći dokument bit će mi vraćen s putnom torbom i sakralnim knjigama. Dočepavši se tog dokumenta, već u zatvoru, poderao sam ga u sitne komadiće. U gostionicu su me pratila dva čovjeka, Asim Šahinpašić i Ivan Galić. Prvi je bio trgovac svoje vrste i veliki hvališa. Pokazujući ožiljke svojih rana, govorio je da je bio instruktor neke turske vojne grupe u korejskom ratu; drugi put opet da je rane zadobio u borbi s četnicima kod Zvornika. Drugi čovjek bio je Imoćanin i neke vrste trgovac automobilima, koji je prodavao u Jugoslaviji, kako sam naknadno doznao. Nisam siguran je li kao četvrti suputnik imao biti Ćazim Šahinpašić, stariji Asimov brat. U tom slučaju on nas je imao čekati u spomenutoj gostionici. Ne sjećam se dobro, ali mi se čini da on nije mogao ostaviti svoje dosta napredne trgovine tekstilom bez sigurna upravitelja. Poslije se pronijela vijest da smo namjerno imali fotografirati oštrim aparatima neke „foibe" već na Titovom terenu koje su u doba partizanske okupacije progutale stotine u njih bačenih nepoćudnih „elemenata". Postavlja se pitanje kako sam mogao tako lakovjerno imati povjerenje u navedene ljude. Odmah izjavljujem da ni danas nisam nipošto uvjeren u njihovu zlokobnu provokatorsku akciju. Istina je da to nisu bili ljudi ozbiljnog i čvrstog karaktera. Međutim, po mojoj misiji kao humanitarnog radnika dolazio sam u dodir i često surađivao s ljudima koji nisu bili „čisto zlato". Doduše ovo je bila posebna delikatna stvar zbog neposredne blizine državne granice. Od spomenute crkve krenuli smo u pravcu juga. Bio sam gladan i htio da negdje usput popijemo kavu i pregrizemo zalogaj kruha. Pošto smo bili u nekom zakašnjenju na određeni čas dogovora, pošli smo odmah dalje i zašli u neku šumicu u kojoj nije bilo žive duše. Loš poljski put vodio je kroz šumu, i na jednom mjestu stajalo je čak da je u blizini jugoslavenska granica. Vidio sam da se putovođa Asim teško snalazi u šumi, što je on tumačio da nikad nije došao do te gostionice iz tog

pravca, nego uvijek iz Trsta. Sve te okolnosti nisu me upozorile na tešku opasnost, u kakvoj sam do tada bio već više puta. Auto izađe iz šumice i mi se nađosmo pred osamljenom zgradom opkoljenom zidom u visini iznad čovjeka. Svi problijedismo. Pa to nije mogla biti gostionica koju mi tražimo. Galić, koji se zaustavio desetak metara od spomenutog zida, nervozno dadne gas i htjede okrenuti kola u pravcu iz kojeg smo došli. Nisam autista i ne znam što se dogodilo, samo vidjeh da auto nepomično stade. Činilo mi se da je pritisnuo na krivo mjesto i dalje ostao užasno prestrašen. Moja prva misao bila je da bježim ostavivši svoje stvari. Nisam to učinio, jer odavno bolujem ponešto od zaduhe, da bi me trideset do četrdeset metara trčanja posve onesposobilo. Trebalo je doći do šume i odanle u tom pustom kraju bježati pred mogućim progoniteljima. Za to sam bio apsolutno nesposoban. Sada već na dva do tri metra malo bržeg koraka sav se zadišem. Iz te zgrade izađe vojnik s puškom pod kapom s crvenom zvijezdom, boje zgrušane krvi. Shvatio sam da smo izgubljeni. Vojnik mi je izgledao kao neki dobroćudni Slavonac. Rekao je: „Ništa se ne bojte, na ovom mjestu često zalutaju auti.“ Vlasnik izađe iz kola, uniđe u karaulu i pokaže svoje papire. Na to bude odmah pušten natrag odakle je i došao. Znao sam, ako ja pokažem svoj austrijski pasoš, sa svojim imenom i prezimenom, da je odmah situacija zapečaćena. Jedini koji je eventualno mogao nešto učiniti bio je Asim sa svojim turskim pasošem. On doista uđe u karaulu, zadrža se neko vrijeme. Izađoše dva vojnika i rekoše mi da ih slijedim. Provedoše me službujućem činovniku, koji me odmah upita za ime i prezime. Rekoh mu Hans Meyer. Znao sam da me to ne može spasiti. On me pretraži i nađe moj pasoš s pravim imenom i prezimenom. Odmah mi natakne na ruke specijalne američke lisičine i zaključa ih. Još je nekuda telefonirao, mislim u Ljubljanu. Brzo zatim stigoše kola s oružanim pratiocem. Kada smo prolazili kroz ljudska naselja, bacili bi mi rubac na ruke da se ne vide kako su okovane. Asima i Galića nisam više vidio. Kada sam pisao bratu Ćazimu u Trst dobio sam odgovor da je Asima pogodio infarkt i da ga je on dozvolom vlasti, pohodio u bolnicu u Jugoslaviji, možda u Sežani. Ćazim mi je pisao da

> mu Hrvati prijete ubojstvom i da će po svoj prilici morati seliti iz Trsta, što za njega predstavlja vrlo veliku štetu. Nisam dalje imao nikakva glasa od Asima. On nije mogao znati kud su mene odveli. Iz osmrtnice Asima Šahinpašića doznao sam da je umro od infarkta u Zvorniku. Tamo su mu odredili mjesto boravka, pretpostavljam s vrlo ograničenim kretanjem. Tamo je i umro nekoliko godina poslije, ali kao već oženjen čovjek. O Galiću nisam opet ništa čuo dok nisam u novinama načitao da je osuđen na četiri i po godine samice i oduzeta mu je imovina."[1]

Obje osobe koje su bile u automobilu s Draganovićem kad su prešli granicu, a koje Draganović u svojem svjedočanstvu nastoji amnestirati - Asim Šahinpašić i Ivan Galić – bile su suradnici jugoslavenske tajne službe. Šahinpašić je radio za beogradsku centralu Udbe, a Ivan Galić (rođen 1932. u Svibu pokraj Imotskoga) za sarajevsku Udbu pod pseudoninom „Fritz 2". Dokumenti iz Udbina arhiva dopunjuju i djelomično korigiraju Draganovićevo svjedočanstvo te tako dodatno, iako ne potpuno, rasvjetljavaju misterij njegova povratka u Jugoslaviju. Udba je u svojoj dokumentaciji za Draganovića koristila i kodni naziv „Franjo".

Jedan dio hrvatske emigracije u to vrijeme bio je uvjeren da je tu otmicu Draganovića organizirao prof. Miroslav Varoš koji je jedno vrijeme radio kao tajnik Draganovića i tajnik Hrvatskog demokratskog odbora. To bi svakako trebalo detaljno sve ispitati jer je Varoš stalno radio za Udbu.

Pročitao sam sva izvješća o križnom putu i Bleiburgu što je Draganović prikupio i nadam se da će uskoro jednog dana izaći i posebna knjiga o tome. Sada iznosim samo kratko nekoliko primjera tih izvješća.

1. Iskaz svjedoka 278; str. 29

> Odmah nakon ulaska partizana u Prnjavor, započeta su mnogobrojna hapšenja i ubijanja kratkim putem. Suđenja nije bilo, jer je ubijanja bilo u tolikom broju da je naprosto bilo nemoguće održati proces i dokazati krivnju smrti tolikim osobama. Zato su i ubijanja bila tajna, po noći i na manje upadnim mjestima, da se broj i imena žrtava nikada ne doznaju. Jedne noći vođena je jako velika kolona hrvatskih i njemačkih vojnika na ubijanje. Narod misli da je tada bilo oko 500 ljudi dok se točan broj nikada neće doznati.

1 U knjižici *Zabranjeno sjećanje* koja je izdana u Večernjem listu u suradnji s Intermedia grupom d.o.o. 2013.

2. Iskaz svjedoka N.N; str. 149

Svjedok navodi mjesta ubijanja oko Zagreba. Poznajem sljedeća mjesta ubijanja oko Zagreba.
Miroševac, treća stanica lokalne željeznice Dubrava – Slanovec. Partizani su u svibnju 1945. dovodili ljude iz logora i hvatali bjegunce iz vojske po šumama i ubijali ih na licu mjesta po niskim šumama oko Miroševca. Naređivali su seljacima da zakopaju leševe u jarke koje su oni morali iskopati. Stvar mi je pripovijedao meni dobro poznati seljak koji je i sam zakopavao leševe. Danas su svi ti grobovi sravljeni sa zemljom i preko svega raste trava i grmlje.
Gračani, šumska vila grada Zagreba, nalazi se masovni grob oko 500 m daleko od vile kraj puta iz Gračana na Sljeme, a u neposrednoj blizini zdenca (pipe) iz stijene. Meni su osobno pokazali mjesto i rekli da je u tom samom masovnom grobu 50 leševa hrvatskih vojnika. Dugo vremena, skoro do 1950., bilo je uopće zabranjeno prolaziti tim putem.

3. Iskaz svjedoka N.N., str. 165

Svjedok govori o predaji kod Bleiburga, o koloni smrti, logoru u Samoboru, Sisku, ubijanju u koloni, ubijanju civila koji su pokušali dati hrane ili vode zarobljenicima, odvođenju zarobljenika iz logora i njihovu ubijanju. Odvedeno je oko 15.000 do 20.000 ljudi.

4. Iskaz svjedoka N.N., str. 191

Svjedok opisuje put od Zidanog Mosta pa do Rijeke. Svjedok priznaje da su pri povratku od Maribora nestala iz njegove kolone 34 čovjeka, zajedno sa svećenicima i časnim sestrama.

5. Iskaz svjedoka br. 25 N.N., str. 195

Već od svibnja slijevaju se u Maribor zarobljenici sa sviju strana. Svjedok 25 koji je stigao u taj grad 16. svibnja navodi broj od 50.000 samo na jednom sabiralištu a znademo da su u Mariboru bila barem tri sabirališta. Uzmemo li u obzir da su u to vrijeme u

Maribor stigle veće grupe zarobljenika kod Dravograda (od Bugara i partizana), grupe zarobljene kod Celja (Englezi i partizani) te brojni vlakovi iz Zagreba s građanima, ženama i djecom, te ranjenicima, tada bi broj morao biti daleko veći nego 50.000.

6. Iskaz svjedoka br. 591

Željezničar iz Maribora navodi da je na željezničkoj postaji Hoce kod Maribora vidio vlakove od kojih je svaki imao gotovo 70 vagona. Uzmemo li da je svaki vlak imao 60 vagona i da je u svakom vagonu bilo samo 40 osoba, što je minimum, tada dolazimo do broja 24.000.

7. Iskaz svjedoka br. 59; str. 198

Drugi dan partizanskog dolaska bio sam na službi na postaji Hoce. Tada su dolazili iz Hrvatske preko Zidanog Mosta veliki transporti sastavljeni od civilnih i vojnih osoba. Partizani su govorili da su to ustaše iz Hrvatske, a imali su sa sobom cijele obitelji, žene, djecu i mnoštvo prtljage, sve što su mogli uzeti sa sobom. Znam da su te transporte partizani zaustavili na postaji Hoce i smjestili ih na sva 4 kolosijeka. Svjedok zatim priča da su ti svi ljudi na koncu odvedeni u časničku školu „Kudetnicu" odakle su ih vodili na strijeljanje kod uzletišta Tezno. Nakon nekoliko dana vraćajući se iz službe, razgovarao sam s jednim višim Titovim funkcionerom i pitao sam ga kuda će s ljudima koje su pokraj nas prevozili na kamionima u smjeru prema uzletištu na Teznu. Bili su to ljudi iz „Kadetnice". Odgovorio mi je da će biti svi postreljani. Kako je dan bio svijetao, vidio sam na kamionima natrpane muškarce i žene, pa čak i mušku djecu, sve obučene samo u donje rublje, sa svezanim rukama na leđima. Kroz neko vrijeme začuli smo strojnice. Na pitanje tko to puca, odgovorio mi je spomenuti funkcioner: „Vidio si koga smo vozili i na koga se puca." Isti funkcioner mi je rekao da je u Mariboru bilo pripremljeno sve za likvidiranje 80.000 ljudi.

8. Iskaz svjedoka br. 26; str. 199

Svjedok broj 26; iz kolone s bugarskim vojnicima posmatrao sam

kolonu zarobljenika Hrvata kod Maribora. Bugarski poručnik pružio je komad kruha i dao ga hrvatskom vojniku, a ovaj svom drugu koji je iznemogao. To je na nesreću primijetio partizan koji je išao sa strane na konju sa šmajserom u ruci i nakon izrečene najpogrdnije psovke opalio je rafal u ove vojnike koji su se na mjestu srušili.

9. Iskaz svjedoka br. 2; str. 200

Sve su ranjenike odvezli na rijeku Dravu gdje su ih ubijali željeznim šipkama, a one koji su bili u gipsu ili su bili ranjeni u ruke ili noge bacali su žive u vodu. Bolničari su ih morali drvenim motikama gurati prema struji vode dalje od obale. Svi ti ranjenici bili su Hrvati.

10. Iskaz svjedoka br. 96; str. 205

Pošao je iz Drvograda s kolonom od 4.000 ljudi, a u Sisak stiže s 2.000 do 2.500. Svjedok broj 174 kreće iz Celja s kolonom od 12.800 ljudi – broj je čuo kad su pratioci izvijestili zapovjednike kolone nakon prebrojavanja – a u Karlovac stiže 5.000 do 6.000 ljudi. Ta kolona ide putem preko Rogaške Slatine i Pregrade i svjedok broj 132 nailazi na njene tragove – svježe grobove i lješine hrvatskih vojnika. Svjedok broj 60 kreće s kolonom od oko 35.000 ljudi iz Dravograda i stižu desetkovani u Hrvatsku. I tako redom. Trebalo je napuniti one brojne grabe i jame od Dravograda do Krakog.

11. Iskaz svjedoka br. 59; str. 209

Domobrane i civile iz biskupskog imanja odveli su po noći u Kočevlje u vagonima. Tamo su ih do gola skinuli, svezali, natovarili na kamione i odveli u Kočevski Rog. Broj ubijenih ne može se točno utvrditi. Svjedok broj 145 je imao dobar pregled nad razvojem situacije u Kočevlju, a uz to je pakirao odijela žrtvi, navodi između 30.000 i 40.000, a svakako preko 30.000. Svjedok br. 58 – 21.000. Svjedok broj 70 koji je drugog dana pobjegao iz kamiona na putu za ubijalište kaže oko 10.000. Svjedok broj 23 - 30.000. Svjedok

broj 59 j – 23.000. Svjedok broj 59 k – 15.000. Smatram da smo najbliži istini uzmemo li broj od oko 3.000 dnevno to jest oko 24.000 ljudi ukupno.

12. Iskaz svjedoka gđe J.B.K., str. 571

Bila sam tada djevojka od 21 godinu kod svojih roditelja u Sr. Karlovcima. Prije toga bila sam na radu u Njemačkoj, gdje sam radila kod seljaka u poljoprivredi, te sam se povratila kući skoro godinu dana prije ulaska partizana u moje rodno mjesto, Srijemske Karlovce. Nakon kraće borbe po vinogradima oko grada, ušli su partizani jednog poslijepodneva u Sr. Karlovce. Istoga dana, još po danu, počeli su hvatati i odvoditi ljude po kućama i odvoditi ih vezane nekuda, a mi smo već znali - na ubijanje.

13. Iskaz svjedoka N.N.

Godine 1945. u mjesecu svibnju nalazio sam se u Sloveniji na području općine Rogaška Slatina. Tih sam dana vidio kako prolaze kroz Rogašku Slatinu stotine seljačkih kola koji su se vraćali kući u Hrvatsku. Na mnogim je kolima osim kočijaša bilo i koje dijete. Seljačka su kola vozila nekoliko dana prije toga hrvatske vojnike i hranu, a vraćala su se prazna. Na cesti između Rogaške Slatine i Šmarije sreo sam (mislim 16.V.1945.) stotinu metara dugu povorku zarobljenih hrvatskih vojnika. Pratili su ih dobro naoružani partizani, jedni pješke, a drugi na konjima. Vojnici su bili u velikoj većini bosi, a drugi su imali kojekakve poderane cipele. Po hodanju i držanju vidjelo se da su grozno umorni i neispavani. Neki su izgledali kao živi mrtvaci, pa je i moj suputnik Slovenac imao sažaljenje prema njima i zgražao se na takvu otpremu ljudi.

14. Iskaz svjedoka N.N.

Jednog dana oko 15. svibnja došao je grobar župniku u Kostrivnici javiti da je u obližnjoj šumi našao 14 golih i žicom svezanih mrtvaca. Grobar je rekao da su to hrvatski soldati pobiti od partizanske vojske. Našao ih je u šumi kraj ceste u blizini željezničke postaje. Svaki je vojnik imao ruke svezane na leđima i to žicom, a svi su

opet bili zajedno povezani jednom žicom i tako ubijani i klani. Niti jedan nije bio ubijen metkom, već su svi bili nožem zaklani (bajunetom). Neki su imali napuknute glave, znak da su najprije dobili udarce kundakom po glavi, a onda nožem zaklani. Župnik je grobaru rekao da nađe kola i da ih sve doveze na crkveno groblje, da budu tamo pokopani. Gledao sam mrtvace, njih 14, kad su ih dovezli kao drva i kad su ih skidali s kola. Sve su to bili mladi ljudi.

15. Iskaz svjedoka Pere Marijanovića iz sela Kruševa (29.VIII.1955.); str. 608

Povlačio sam se s hrvatskom vojskom do Koruške, gdje sam od engleskih četa izručen partizanima i vođen natrag u domovinu. Na putu sam uspio, da se odvojim iz kolone i pretvorim u partizana, jer sam bio vozač auta i mehaničar.
U logoru u Bjelovaru vidio sam svoga mlađeg brata Jozu M. te sam ga htio iz logora spasiti, ali to nije uspjelo i umalo nisam i sam kod toga stradao. On je kao Hercegovac bio prebačen u Mostar, te mu je moja majka nosila hranu u zatvor s nekim drugim majkama iz okolice Mostara. Jednog dana u mjesecu lipnju 1945. odveden je moj brat Jozo te moji rođaci Slavko i Ivan M. i neki drugi, sve zajedno 36 ljudi, iz Mostara i okolice Stoca i tamo likvidirani. Mojoj majci i ostalim ženama, čiji su sinovi bili u toj grupi, rečeno je, da više ne trebaju nositi hrane. I doista, nikada više ni za jednog od njih nije se moglo ništa doznati niti su se ikada javili. Bili su tada ubijeni kao i tisuće njihove druge braće.

16. Iskaz svjedoka Tadije Jelčića; str. 609

U koloni smrti od Slovenije do Srbije; „Drina“, vjesnik hrv. oružanih snaga, Madrid, 1954. godina.
Na povlačenju hrvatske vojske prema Sloveniji stigli smo dana 15. svibnja 1945. u Dravograd, gdje je uslijedilo polaganje oružja. Znao sam da partizani nisu sentimentalni, ali sam ipak očekivao, da će se barem donekle pridržavati međunarodnih propisa o ratnim zarobljenicima, međutim moje nade su se doskora rasplinule, jer su partizani odmah počeli s masovnim likvidacijama. U toj skupini bilo nas je oko 24.000 i odmah smo razvrstani u grupe od po 100

ljudi i to posebno domobrani, a posebno ustaše. Iz Dravograda krenuli smo pod stražom srpskih i crnogorskih partizana prema Mariboru. Prateći partizani su pucali u skupinu, kad im se prohtjelo, ili bi pak pojedince izdvajali i mučili, da ih na posljetku zakolju pred očima sviju. Po izlasku iz Dravograda, oduzeli su nam sve što su mogli počevši od satova do obuće i odjeće, a one, koji nisu ništa imali likvidirali bi hicem u zatiljak. Vidio sam groznih scena. Nije se pravila razlika između staraca i djeteta, između muškog i ženskog. Nakon sedam dana iz Maribora krenuli smo put Varaždina praćeni najvećim zlostavljanjem. U Đurđevcu smo mi ustaše odvojeni od kolone i protjerani u pravcu Virovitica – Osijek. Mi mladi još smo nekako izdržali, dok su stariji svi putem izginuli, budući da nisu mogli izdržati tempo marša i kako sam već prije spomenuo, čim bi koji posrnuo, u istom bi momentu bio na mjestu odmah likvidiran. Do Osijeka trebali smo 20 dana. Po izlasku iz Osijeka 6-7 km naši su pratioci pred našim očima poklali 150 naših prijatelja. U Vinkovcima smjestili su nas u jednu ciglanu, kada su kroz čitavu noć dolazili Srbi i izvodili pojedine skupine, koje se više nikada nisu vratile. Nastavili smo put prema Rumi i dalje u Beograd. Iza naše kolone išla su kola s doktorima. Tko bi se usudio potužiti da je bolestan, poslali bi ga njima i onda su svi bez razlike odmah likvidirani.

17. Iskaz svjedoka N.N.

Svjedok je zatekao ulazak partizana u Zagreb, hapšenje građana, maltretiranje žena, ubijanje hrvatskih vojnika koji su se vraćali iz Slovenije. Partizani su se uskoro pokazali građanima grada Zagreba u pravom svjetlu. Vrlo mučan dojam ostavila su masovna ubijanja hrvatskih vojnika koji su bili zarobljeni u Sloveniji kao i masovna hapšenja građana koji su ostali u Zagrebu, a koja su započela već drugu noć po dolasku partizana. Postupci partizana bili su tako divljački da građani nisu mogli ni u snu pomisliti da se takve stvari uopće mogu dogoditi. Tako, na primjer, ako bi partizani slučajno na ulici sreli kojeg hrvatskog vojnika, koji se je vraćao iz Slovenije svojoj kući, smjesta bi ga na ulici ubili. Veliko je nezadovoljstvo šikaniranje žena, a naročito žena hrvatskih vojnika koje su im morale u nevjerojatno kratkom roku prati rublje, ribati kasarne itd.

Uhićene osobe zatvarali su u tri logora i to u Maksimiru, na Kanalu i u Prečkom. Osim toga zatvori su bili u Đorđićevoj ulici, na Novoj Vesi, Savskoj cesti, a bilo je i drugih. Znam da su domobranske časnike zatvarali u Mosinskoj ulici, a u kojoj kući, ne znam. Ovo je bio najgori zatvor, jer su tamo sve uhićene ubijali sjekirom. To mi je pričao jedan očevidac, koji se nekim slučajem spasio. Ljudi u logorima i zatvorima u ogromnoj većini nisi ni preslušavani, nego su odvođeni u nepoznatom pravcu i ubijani. Naročito se klalo i ubijalo u Ulici Mosinskoga, u spomenutom zatvoru poručnik Miličević. Isto tako poznajem mnogo ljudi koji su uhićeni i kojima se zameo svaki trag, pa se pretpostavlja da su ubijeni. Dana 25. srpnja 1945. g. bili su pozvani putem krugovala svi časnici hrvatske vojske nastanjeni u Zagrebu da se jave, u Maksimir u logor. Na ovaj poziv javio sam se i ja, jer sam u vojsci imao čin zastavnika. Skupilo nas se u ovom logoru oko 3.000 ljudi. Ovdje smo bili preslušavani i nakon osam dana, prebačeni u Bjelovar gdje su saslušavanja nastavljena. Ostalo je u logoru oko 300 časnika uglavnom viših, kao i sudskih časnika svih činova. Od ovih koji su pušteni kućama najmanje ih je – po mom računu – uhićeno po OZNI oko 30% i za njih se uglavnom ne zna.

18. Iskaz Miljana Marsenića, 19 godina star, iz Andrijevice

U Celju su nas razoružali partizani i odveli do Kamnika uz obećanje, da će nas pustiti kući. Dana 13.V.t.g. u Kamniku istog dana sakupili su nas u jednoj sobi (nas oko 600), opljačkali nas do košulja i gaća i vezali po četiri. Bilo je tu i oko 30 žena i djece, koje su jednako skinuli i vezali. Iste večeri su nas sve bez obzira (i žene i djecu) odveli na strjelište u šumu, postavili nas u krug i zapucali. Kod toga su i dva partizana bila ubijena, a dva ranjena sa suprotne strane kruga od vlastitih pušaka. Od prvih metaka bio sam pogođen 3 puta iznad čela. Pao sam, a kad sam se osvijestio, čuo sam zapomaganje i vidio partizana, koji me je obasjao svjetiljkom te mislio da sam mrtav. Tu su poginula i moja tri brata. Čuo sam zapomaganje djece i žena i njihove molbe, da ih utuku, što su partizani i učinili. Ujutro sam vidio da se 2-3 dižu, pa sam i ja skupio snage i rastrgao žicu, te pobjegao u šumu i dospio u Austriju 22.V.1945. Svi streljani su bili Crnogorci, a u susjedstvu istog dana bilo je streljano 1.400

hrvatskih domobrana.

Iskazano za izaslanika Sv. Stolice K. Draganovića u logoru kod Lienza 28.VI.1945.

19. Iskaz svjedoka Mladić K.L.V. rođen 16.VI.1935. u Celju; str. 927

U vrijeme kapitulacije 6.5.1945. prolazile su kroz Celje razne vojske u povlačenju: Nijemci, Hrvati, srp. četnici, slovenski domobrani iz tri pravaca i to od Zidanog Mosta od Rogaške Slatine i od Maribora – Št. Juraj te su povlačili uglavnom u pravcu Žalca – Slovenjagradca i Vojnik – Dobrana – Slovenjgradec. Partizanski terenci su u početku samo pucali bez prave borbe, a kasnije su borbe postale jače. Uhvaćeno je dosta zarobljenika, ali kasnije još više dovodili su ih iz raznih pravaca. Vidio sam od svoje kuće mnoge kolone u najbjednijem stanju, poderani, gladni, izmučeni. Cestom su ležali mrtvi i ubijeni, tj. svi oni koji nisu mogli dalje ići ili su htjeli vode pa ih je straža poubijala. Terencima je komandirao neki Palček iz Dramalja, a štab im je bio na Zgorne Sleme kod Dramlja. Kasnije su stizale i ostale partizanske čete, među kojima posebno znam neku bosansku brigadu, a njezin komandant postao je zapovjednik Celja, ali se nije znao potpisati, nego je stavljao mjesto imena neku crtu.

Zarobljenike su najviše vodili u logor BEŽIGRAD pri Sv. Ani daleko 5 km od Celja u pravcu sjeveroistoka. Logor su bili izradili Nijemci i ostavili ga skoro neoštećenim. Partizani su ga odmah pojačali žicom na sve strane, da je bijeg bio skoro nemoguć. Logor leži na „hribu“ između Bežigrada i Sv. Ane oko 1,5 kilometara daleko i oko njega ide cesta sa Bežigrada u Blagojnu. Bio sam više puta u logoru i kasnije nakon napuštanja po partizanima i brojao 7-8 baraka oko 30 m dugih.

Prve ljude su vodili u logor 10. ili 11. 5. 1945., pet dana nakon kapitulacije. Ubijanja su započela vrlo brzo, možda odmah prvi dan.

Šef logora je bio Sotošek Franc, 28-30 godina star, sin krojača iz Blanca kod Rajheburga. Kasnije je on bio šef UDBE u Ljubljani pa u Celju.

Ubijali su zarobljenike na više načina. U cisternu su utjerali 100

– 200 ljudi, stisnuli ih i morali su se sageti, jer je cisterna niska, onda su polako puštali vodu u nju i sve ljude potopili. Kasnije su lešine drugi zarobljenici nosili i kopali zajedno s ostalim, koje su međutim postrijeljali. Strijeljanja su vršena tako da su ljude u logoru svukli skoro do gola, izveli ispod logora u jednu prodolicu, koja je ravna i proteže se od ceste Bežigrada – Blagona ispod i oko logora prema Sv. Ani. Zarobljenici su morali kopati sami sebi grob i onda su masovno postrijeljani iz automata i drugih vrsta oružja. Mrtve i eventualno neke još žive su zakopali dosta plitko, jer nema tu dosta zemlje i jer su žurili. Drugih vrsta ubijanja ne znam, osim što su još imali u logoru mučilište, sagrađeno još u doba Nijemaca, te je po koji u mukama umro.

Pošto je logor bio krcat i mnogi su stanovali izvan baraka zbijeni, tu je u logoru bilo 2000 do 5000 ljudi, a one, koje bi poubijali, odmah bi novim kandidatima smrti nadomjestili. Ubijani su najviše hrvatski domobrani i ustaše, zatim slovenski domobrani, nešto četnika zarobljenih kod Žalca, malo Nijemaca, a konačno raznih civila među kojima i veći broj žena. Ne zna se broj ubijenih, ali narod govori preko 10 000 tisuća, većinom Hrvata. Za ta ubijanja, po danu i noću vršena, zna čitavo Celje i još bolje njegova okolica, osobito Ljubčena, Blagona, Sv. Ana, Zašret i druga. Neki su vidjeli ta ubijanja svojim očima, a neki i fotografirali. Čak su osude izricane na 15 godina radi nađenih fotografija poubijanih žrtava. Ubijanja su vršena u svibnju i lipnju u masi, a kasnije lakšim tempom i sve manje do rujna 1945. Logor je jugoslovenska vojska napustila u ožujku 1946.

20. Iskaz svjedoka Aleksandra Tišljarića, str. 984

Kod Dravograda pada u ropstvo partizana. Prema njegovom iskazu, partizani tu svrstaju kolone prema vrstama vojske, koje je bilo oko 60.000, i pod puščanim i strojopuščanim nabojima potjeraju ih preko Zidanog Mosta, preko Zagreba, Darde, gdje je on uspio udaljiti se iz kolone. Tvrdi, da im partizani kroz prva četiri dana nisu ništa dali jesti. Tek kada su došli do Zagreba (Prečko), tamo su prvi put dobili nekakvu supu. Međutim, do Zagreba poubijano je najmanje 3000 ljudi, i to sve oni koji su bili slabe fizičke kondicije, i nisu mogli ići. Čim je koji uslijed umora, gladi i žeđi pao, smjesta

je bio strijeljan od partizana pratioca, koji su uglavnom jahali na konjima. Usput je ubijeno mnogo i takvih, koji su, idući u koloni pružili ruku da dohvate kakvu zelenu granu s lišćem, da utaže glad i žeđ. Stotine i stotine žena, mladih i starijih dolazile su i tražile u našoj koloni svoje poznate, djecu ili muževe, braću. Mnoge od njih, gotovo svaka, imala je pri sebi kruha ili nešto jela, koje su nam dobacivale, dok ih je partizanska straža nemilosrdno tjerala i udarala kundacima. Ovo je bio strašan, užasan i nezaboravan trenutak. Kad je kolona krenula između Pakraca i Lipika, tu su pridošli neki novi pratioci. Partizani – koliko sam mogao doznati – bili su crnogorci i šiptari, i ovi su na tom odsjeku poubijali veliki broj ljudi. Milicijska jedinica brojila je 15 ljudi, koji su nadzirali spomenuti logor u kojemu je bilo oko 3000 ljudi. Ishrana ovih ljudi u logoru bila je sljedeća: ujutro 5dkg kukuruznog kruha, u podne juha i 5 dkg kruha, uvečer kukuruzna juha i 5 dkg kruha. Uz ovu hranu logoraši su morali raditi kod seljaka i tu su od seljaka dobivali kruh i drugih namjernica. Po povratku u logor mi smo imali naređenje oduzeti bilo kakvo jelo, ako smo ga primijetili kod nekoga. Uslijed ovakve ishrane logoraši su umirali od nekakve groznice, tako da je u proljeće 1946. godine umrlo oko 300 ljudi.

Kad sva izvješća pročitamo, možda će netko pronaći imena stradalnika i iz svoje obitelji i rodbine. Za traženje toga trebat će svakome puno vremena i hrabrosti, ne samo to čitati nego pokušati i obići mjesta gdje se to dogodilo. Navodim samo da smo mi iz Hrvatskoga katoličkog dobrotvornog društva obišli puno prikrivenih grobnica za deset godina, koliko pješice putujemo iz Zagreba do Bleiburga moleći na križnim postajama i tražeći mjesta i imena onih koji su na tome križnom putu stradali. Ako nam Bog dadne snage i zdravlja, nastavit ćemo i dalje.

UDK: 323.281(497.1)“1939/1945“(093)
94(497.1)“1939/1945“(093)
Izvorni znanstveni rad

DOPRINOS KRUNOSLAVA DRAGANOVIĆA ISTRAŽIVANJU KOMUNISTIČKIH ZLOČINA

Martina GRAHEK RAVANČIĆ
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, HR - 10000 ZAGREB

Sažetak

Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata i u neposrednom poraću Krunoslav Draganović se nalazio u Italiji gdje je svakodnevno stupao u kontakt s izbjeglicama iz Jugoslavije. Saznavši za zločine koje je Jugoslavenska armija počinila u završnici i nakon završetka ratnih operacija, Draganović je odlučio prikupiti dokumente, svjedočanstva, napise iz tiska različite provenijencije i tako doprinijeti boljem poznavanju prošle stvarnosti. Koliki su bili njegovi napori i u konačnici postignuti rezultati – prikazat će sljedeća analiza.

Ključne riječi: *Krunoslav Draganović, Drugi svjetski rat, arhivska ostavština, komunistički zločini, svjedočanstva (memoari).*

Krunoslav Draganović bio je svećenik i povjesničar. Njegovi primarni interesi u istraživačkom smislu odnosili su se na ranija razdoblja povijesti Bosne te povijest Crkve. Osim toga, njegovo buduće djelovanje odredit će, i velikim djelom obilježiti, politička aktivnost i izrazito domoljublje koje nikada nije skrivao. Spletom okolnosti kraj Drugoga svjetskoga rata dočekao je u Zavodu sv. Jeronima u Rimu. Tamo je došao u kontakt s izbjeglicama s prostora Jugoslavije (Hrvatima, Slovencima, Srbima, Crnogorcima, Albancima) i tako posredno saznao za zločine koji su počinjeni pred kraj Drugoga svjetskoga rata te pri preuzimanju vlasti u Jugoslaviji (posebice Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini). U prvom redu to se odnosilo na zločine počinjene na Bleiburgu i križnom putu te kasnija izručenja zarobljenika iz savezničkih logora u Austriji – što je kasnije postalo i središnja tema njegova znanstveno-istraživačkog, ali i karitativnog rada. Nadljudske napore i velika financijska sredstva uložio je u prikupljanje iskaza (sjećanja) onih koji su preživjeli „svibanjska“ događanja i koji su mogli, „iz prve ruke“, svjedočiti o onome što se događalo na povlačenju velikog broja vojnika

(različitih pripadnosti) i civila pred jedinicama Jugoslavenske armije (JA), na pregovorima u bleiburškom dvorcu te kasnije sa zarobljenicima kada su pod pratnjom vraćani u Jugoslaviju.

U tom smislu dragocjena je njegova arhivska ostavština koju je Krunoslav Draganović skupljao više od 20 godina i u kojoj se nalazi preko 600 prikupljenih iskaza, napisa iz tiska različite provenijencije, dijelova članaka, knjiga te različitih tematskih i problemskih analiza (elaborata) koje je, uz sugestije raznih osoba, sastavljao upravo Krunoslav Draganović. Najveći dio prikupljenog materijala, ipak se može svrstani pod nazivnik svjedočanstva, tj. memoara.[1] Historiografija smatra sjećanja izvorima „drugog reda" i u osnovi je skeptična prema podacima koji su u njima sadržani, posebice zbog subjektivnosti koja je neizbježna u takvim vrstama izvora. No, uz uvijek potrebnu kritičnost i komparativnost, iskazi su vrlo važan i koristan izvor, posebice za teme koje se tiču zločina počinjenih u neposrednom završetku Drugoga svjetskoga rata (i kasnije) – za koje danas nedostaju i(ili) su nedostupni neki od ključnih dokumenata, a živućih svjedoka sve je manje.

S obzirom na to da se radi o iskazima, važno je reći kako je uopće izgledao upitnik na temelju kojih su pisana sjećanja i koji je proslijeđen svima (barem je takav naputak bio, da li se toga uistinu pridržavalo, teško je reći). Da bi dobili dobre odgovore, morate znati postaviti i dobra pitanja. U tom smislu, upitnik je glede bleiburških događanja, oblikovan vrlo kvalitetno, stavljajući naglasak na najvažnija pitanja, tj. kako je teklo povlačenje prema Zagrebu, kako prema Austriji, što se događalo prije predaje, za vrijeme predaje i kako je izgledao povratak. Unutar tih većih poglavlja sadržane su podcjeline s ključnim detaljima.[2] Znači u samom startu, obrazac je sadržavao sve potrebne i važne smjernice – upućujući na važna pitanja i ključne trenutke. No, unatoč tome ne znači da su i sva prikupljena svjedočanstva „korisna" i kvalitetna, no prikazujući neka od njih, nastojat će se ukazati na neke njihove dobre karakteristike, kao i na neke nedostatke.

Iskazi koji se tiču Bleiburga i križnog puta, a djelomice i iskustava

1 Arhivski fond broj 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća pohranjen je u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Ostavština Krunoslava Draganovića predana je Arhivu u dva navrata; 1999. od strane *Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava* te 2001. od strane Ante Belje (Hrvatski informativni centar). Navedeni materijal je gotovo istovjetan i razlikuje se tek u pojedinim dokumentima. Fond se sastoji od ukupno 10 kutija različitog materijala (dokumenata).

2 Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 4, 15.15.

iz savezničkih logora u Italiji i Austriji, već su nekoliko puta objavljivani u literaturi (posebice emigrantskoj), i to najčešće u svojem izvornom obliku, bez posebnih intervencija u tekstu. Prva zamisao o izdavanju knjige javila se u Hrvatsko-latinskoameričkom kulturnom institutu (Instituto Croata Latinoamericano de Cultura), osnovanom 1960. u Buenos Airesu. Glavnu inicijativu dao je publicist Ivo Bogdan, čijim je nastojanjem 1963. u Buenos Airesu objavljena *La Tragedia de Bleiburg* i u njoj su sadržani neki od iskaza koje je prikupio Krunoslav Draganović.[3] Krunoslav Draganović aktivno je surađivao i s *Odborom za istraživanje bleiburške tragedije* koji je osnovan na komemoraciji petnaeste obljetnice bleiburških žrtava u Sjedinjenim Američkim Državama (Cleveland), na čelu s Ivanom Johnom Prcelom. Njihovim zalaganjem 1970. (Philadelphia) te kasnije 1995. (Pittsburgh) objavljena je knjiga *Operation Slaughterhouse. Eyewitness Accounts of Postwar Massacres In Yugoslavia*.[4] Uvodni dio knjige čine tekstovi glavnih urednika i suradnika, a veći su dio dokumenti. Nadopunjeno, hrvatsko izdanje, pod naslovom *Hrvatski holokaust* (priredili John Ivan Prcela i Dražen Živić), objavljeno je 2001. u Zagrebu i sadržava 77 iskaza koje su prikupili Krunoslav Draganović i njegovi pomoćnici. Četiri godine kasnije objavljeno je i drugo izdanje knjige *Hrvatski holokaust II.*, koje je uredio John Ivan Prcela.[5] Isti iskazi pojedinačno su objavljivani i u knjigama Vinka Nikolića.[6] Iskaz Josipa Hećimovića, ujedno i najduži iskaz koji je dan

3 *La Tragedia de Bleiburg*, ur. Ivo Bogdan, Buenos Aires, 1963. Iz materijala prikupljenih u arhivskoj građi Krunoslava Draganovića, unatoč suradnji i dobrim namjerama, jasno proizlazi neslaganje s konceptom koji je odabran u ovoj knjizi. Sam Draganović navodi kako u knjizi ima previše „politike“ i kako se time gubi na kvaliteti knjige kao povijesnom izvoru.

4 *Operation Slaughterhouse. Eyewitness Accounts of Postwar Massacres In Yugoslavia*, ur. John Ivan Prcela i Stanko Guldescu, Philadelphia, 1970., Pittsburgh, 1995.

5 John Ivan PRCELA – Dražen ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust – dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*, Zagreb, 2001., xix.; John Ivan PRCELA, *Hrvatski holokaust II. – dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji,* Zagreb, 2005., 77. John Ivan Prcela u svojim knjigama, iako uz zahvale, vrlo kritički spominje suradnju s Krunoslavom Draganovićem koji navodno nikada nije odradio posao koji je obećao prema Odboru za istraživanje bleiburške tragedije. O tome postoje tragovi i u međusobnoj prepisci tijekom 1965. godine. Vidjeti: HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 5, 18.22., 18.23.

6 *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, ur. Franjo Nevistić – Vinko Nikolić, München – Barcelona, 1976.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, ur. Vinko Nikolić, München – Barcelona, 1977.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, ur. Vinko Nikolić, Zagreb, 1993.

Krunoslavu Draganoviću, kasnije je i objavljen kao posebna monografija pod naslovom *In Tito's Death Marches. Testimony on the Massacres of the Croatian War Prisoners and Civilians after World War II.*, te u drugom izdanju *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*.[7]

Iz gore navedenih naslova jasno je da su neka od najvrednijih emigrantskih izdanja, temeljena djelomično ili gotovo u potpunosti na iskazima koje je prikupio i djelomično analizirao Krunoslav Draganović. Generalno gledano, u emigrantskoj literaturi prisutno je podosta subjektivnosti, političkog aktivizma te određenih netočnosti, no unatoč tome ona se nužno mora konzultirati kada se obrađuju teme poput Bleiburga i križnog puta. Ono što se također često ističe kao nedostatak emigrantske literature činjenica je da najčešće nisu konzultirani autori koji su pisali u Jugoslaviji (iako to nije niti bilo lagano pribaviti) – pa se tako navodi da je „pogled" koji nude jednostran. U tom smislu Krunoslav Draganović je pokušavao pratiti o čemu i kako piše jugoslavenska *mainstream* historiografija. Stoga u arhivskoj građi često pronalazimo priloge, knjige i napise iz tiska koji su objavljivani u Jugoslaviji. U prvom redu to se odnosi na feljtone koji su u nastavcima objavljivani u dnevnim (ili tjednim) novinama *Vjesnik* ili *Borba*, te *Nedeljnim informativnim novinama*, a potpisuju ih najčešće časnici Jugoslavenske armije (npr. Peko Dapčević, Kosta Nađ, Milan Basta i dr.). U njima se najčešće opisuju, ono što se tada zvalo „završne operacije za oslobođenje Jugoslavije".[8] Iako oni gotovo uopće ne spominju događaje koje danas smatramo stradanjima na Bleiburgu i križnom putu (jer u tadašnjem kontekstu – obračuna s ratnim zločincima i narodnim neprijateljima – ništa oko toga nije niti bilo sporno niti upitno), vrlo su važni kada se obrađuje povlačenje mnoštva vojski i civila prema jugoslavensko-austrijskoj granici te sukobi koji su povremeno, s više ili manje žestine, izbijali. Među dokumentima pronalazimo i rijetke (posebno u to doba, ali i danas) iskaze ostalih pripadnika JA koji su se nalazili u pratnji zarobljeničkih kolona na križnom putu.[9] Oni u

7 Joseph HECIMOVIC, *In Tito's Death Marches. Testimony on the Massacres of the Croatian War Prisoners and Civilians after World War II.*, Chicago, 1961.; Joseph HECIMOVIC, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, New York, 1962.

8 Npr. Milan BASTA, „Rat posle rata", *Vjesnik* (Zagreb), god. XXVI., br. 850-867, 18. travnja – 7. svibnja 1965.; HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 1, 2.11.; HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 6, 30.68.-30.85.

9 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 2, 7.1., 7.4.

svakom slučaju dopunjuju i u mnogome korigiraju iskaze dane „s druge strane“. Jedan od najznačajnijih (i najkorištenijih) je iskaz Ivana Gugića pripadnika XI. dalmatinske brigade koji je prema naređenju Štaba 26. divizije kao pratnja krenuo s posebnom jedinicom „za neki povjerljivi zadatak“, u pravcu Ljubljane.[10] Glavno odredište bilo im je masovno grobište na Kočevskom Rogu. U svojem iskazu on navodi: „po svoj prilici 27. svibnja 1945. pošao je jedan kamion ubojica i četiri zatvorena kamiona (‘crna marica’) sa zarobljenicima. Mi smo znali da ih vode na ubijanje. /…/ Došavši tamo vidio sam skupinu zarobljenika, oko 50 ljudi, koje skidaju i vežu žicom za ruke po dva i dva, za mišicu, te su ih opet u parovima povezali i između sebe žicom. /…/ Ubijanje je vršeno na jami, i to uglavnom metkom u zatiljak, a neki su i živi skakali u jamu, duboku bar 50 m. Mnogi nisu bili izdahnuli, nego strašno jaukali u jami, na što su partizani od vremena do vremena bacali englesku bombu u jamu.“[11] Prema njegovoj procjeni, „kamionima je stizala svaki sat otprilike jedna ‘tura’, i to cijeli dan, ukupno oko 40 kamiona. Navečer su se hvalili da su ubili 800-1000 ljudi.“[12] Nadalje, Gugić navodi: „Sve ubijene odveli su na dvije jame – bilo ih je 30-40.000 u 8 dana.“[13] Istim brojkama hvali se, doduše, tada već star i dementan Simo Dubajić.[14] Istraživanja na području Kočevskog roga tek su djelomično učinjena, a najveći dio posla predstoji, no

10 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 3, 11.29.-11.30.; Ivan GUGIĆ, „O pokolju hrvatskih zarobljenika kod Ljubljane i Kočevskog roga“, *Bleiburg 1945. – 1995.*, ur. Anđelko Mijatović, Zagreb, 1995., 126; *Otvoreni dossier: Bleiburg*, ur. Marko Grčić, Zagreb, 1990., 188; J. I. PRCELA – D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 390-391. Navedeni iskaz prenose i Ante BELJO, „Bleiburg: tajni dokumenti i svjedočanstva očevidaca genocida (žrtava i počinitelja)“, *O žrtvama u ratu i u miru*, ur. Zvonimir Šeparović, Zagreb, 2008., 148-153; Ivica RADOŠ, „Ključno svjedočenje: Bivši partizan Ivan Gugić u svom iskazu ‘Dubajić zapovijedao četom za likvidacije’“, *Jutarnji list* (Zagreb), 31. ožujka 2009., 2-3; http://www.jutarnji.hr/clanak/art-2009,3,31„157958.jl, zadnji put gledano 3. travnja 2009.; http://www.novilist.hr/2009/04/01/svjedoci-protiv-dubajica-i-u-aus.aspx, zadnji put gledano 3. travnja 2009.

11 I. GUGIĆ, „O pokolju hrvatskih zarobljenika kod Ljubljane i Kočevskog roga“, 126-127; J. I. PRCELA – D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 390-391.

12 I. GUGIĆ, „O pokolju hrvatskih zarobljenika kod Ljubljane i Kočevskog Roga“, 127.

13 I. GUGIĆ, „O pokolju hrvatskih zarobljenika kod Ljubljane i Kočevskog Roga“, 127.

14 „Partizanska igra rogenrol“, *Duga*, (Beograd), br. 424., 26. svibnja do 8. lipnja 1990., 26-28; Simo DUBAJIĆ, „Ne kajem se što sam ubio 30.000 Hrvata!“, *Globus* (Zagreb), br. 217, 3. veljače 1995., 46-47, 49; Simo Š. DUBAJIĆ, Život, *greh i kajanje*. *Ispovedna autobiografska hronika – Knjiga I. Od Kistanja do Kočevskog Roga*, Beograd, 2006., 344. Njegov iskaz prenosi i npr. John R. LAMPE, *Yugoslavia as History. Twice there was a country*, Cambridge, 1996., 224.

sigurno je da je velik broj ovih sudbina označio nedavno pronađeni brzojav koji je 25. lipnja 1945. potpredsjednik jugoslavenske vlade Edvard Kardelj poslao predsjedniku slovenske vlade Borisu Kidriču. U njemu zahtijeva da se požuri s likvidacijama, s obzirom na to da ne postoji razlog za odgađanje, a uskoro će biti, kako se navodi, proglašena i amnestija.[15] Osim navedenog iskaza, među arhivskim materijalom pronalazimo i druge vrlo korisne podatke koji se tiču grobnica na području Kočevskog roga. Na temelju toga Krunoslav Draganović (možda i uz nečiju pomoć) složio je vrlo kvalitetnu analizu onog što se događalo na Kočevskom Rogu (kako su dolazili kamioni sa zarobljenicima, gdje su iskrcavani, kako je tekao postupak likvidacija i dr.).[16] Sve skupa, posebice ako se usporedi sa svime što je naknadno pronađeno, istraženo ili napisano, daje prilično cjelovitu sliku jednog od najvećih ili možda čak najvećeg masovnog grobišta na području Slovenije.

Ono što je uistinu vrijedno u Draganovićevim materijalima odnosi se u prvom redu na dobro lociranje grobišta i logora na području Slovenije i Hrvatske, posebice ako na to pogledamo iz današnje perspektive i s današnjim spoznajama koje su značajno napredovale (iako još nismo ni blizu kraja) od onoga što se je znalo u vrijeme kada je Krunoslav Draganović skupljao dokumente.[17] U tom smislu svakako treba istaći da se upravo u iskazima koje je prikupio Krunoslav Draganović prvi puta spominje i grobnica (rudnik) Sv. Barbare u Sloveniji koja je relativno nedavno otkopana i djelomično istražena, iako je bila jedna od prvih koju je *Komisija za uređenje pitanja prikrivenih grobišta* osnovana pri Vladi Republike Slovenije evidentirala već 2000. godine. Upravo na taj iskaz upućuju i slovenski povjesničari te članovi *Komisije* u svojim brojnim člancima i monografijama.[18] Prema postojećim spoznajama, pretpostavlja

15 Mitja FERENC, *Prekrito in očem zakrito (Prikrita grobišća 60 let po koncu druge svetovne vojne)*, Celje, 2005., 18.

16 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 1, 2.25.

17 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 7, 36.2.

18 Radi se o iskazu koji je u Italiji, 11. rujna 1952., dao Jože Frece. U njemu se navodi da su zarobljenici do rudnika prevoženi kamionima. Ti transporti su organizirani cijeli tjedan, i to uglavnom po noći. Prema njegovoj procjeni jama je duboka oko 100 metara i u njoj se nalazi oko 3000 stradalih (muškaraca, žena i djece). Skupine od 20-30 ljudi su smještane u jame, a za njima su bacane ručne bombe. Kada bi se jedan otvor napunio, bio je zazidan s vanjske strane. HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 1, 2.24.; Mitja FERENC, *Huda jama (Grave pit). Coal mine mass massacre (May, June 1945),* Ljubljana, 2013., 11; Mitja FERENC, *Prekopi žrtev iz prekritih grobišč (1991 – 2011)*, Ljubljana, 2012., 118; J. I. PRCELA – D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 389.

se da su likvidacije u rudarskom rovu izvršene krajem svibnja, tj. početkom lipnja 1945.[19] Pronađena gomila žrtava dugačka je oko 15 metara i široka oko 2,5 metra. „Na početku rova je naslagano po sedam kostura u nizu, dok je pri kraju vidljivo pet kostura naslaganih jedan na drugome. Pregledane žrtve, uglavnom su stradale od udaraca tupim predmetom, jedna od žrtava – za koju se pretpostavlja da je pokušala pobjeći – bila je ustrijeljena u leđa. Da li su neki u rov bačeni živi, tek treba utvrditi.“[20] Ipak, pretpostavlja se da je dio zarobljenika u rov bačen još živ s obzirom na to da se „neki drže za ruke, a vjerojatno su još bili pri svijesti kad su ih krvnici zalili vapnom, koje je popucalo – što znači da su se pomicali. Nekoliko kostura viri iznad vapnene površine i očito je da su se u agoniji pokušavali izvući.“[21] Ono što su dosadašnja istraživanja svakako razjasnila, odnosi se na postojeće procjene o broju likvidiranih u ovoj grobnici i one su daleko veće od bilo koje brojke kojom se do sada raspolagalo. No, u slijedećoj fazi nastojat će se izvršiti postupak pojedinačne identifikacije žrtava; utvrditi njihova dob i spol, uzroci smrti te broj i vrste ozljeda koje su pretrpjele. Eventualni postupak DNK analize imao bi smisla samo kada bi se DNK uzorci žrtava imali s čime usporediti, no sumnjam da je takva usporedba moguća i izvediva.

Neočekivano dobre i nadasve detaljne pokazale su se analize iskaza (dokumenata) koje je vršio sam Krunoslav Draganović. To bi se moglo nazvati „elaboratima“ o pojedinim temama, sastavljenim na temelju onoga što je prikupljeno – primjerice o zločinima kod pojedinih gradova u Sloveniji (Dravograd, Maribor, Ljubljana, Celje).[22] Iako te analize nemaju neku strogu formu, već su samo u obliku komentara napisanih sa strane ili u tekstu – kroz njih se nastoji „iskrižati“ postojeća svjedočanstva i vidjeti u kojem smislu se ona podudaraju ili eventualno razilaze. Pri detekciji određenih manjkavosti nastoji se, barem koliko je to vidljivo iz prepiske, ispraviti

19 Mitja FERENC, „(Zla)Huda Jama. Zločin u rudarskom oknu Barbara Rov u Hudoj Jami kod Laškog“, *Hereticus: Časopis za preispitivanje prošlosti* (Beograd), 9 (2011.), 47.

20 Mitja FERENC, „(Zla)Huda Jama. Zločin u rudarskom oknu Barbara Rov u Hudoj Jami kod Laškog“, 47; Želimir KUŽATKO, „Ratni i poratni zločini: Huda Jama kod Laškog pakao jugokomunističkog režima!“, *Hrvatsko Slovo* (Zagreb), 13. ožujka 2009., 16.

21 Boris OREŠIĆ, „Posljednji krici iz Hude Jame. Zločin skrivan 64 godine. U predvorju pakla“, *Globus* (Zagreb), 13. ožujka 2009., 21; Robert LELJAK, *Zločini slovenskega Kajna, drugi del. Zločinci in žrtve na širšem območju Celja u času od 1945 do 1946 leta,* Radenci, 2012., 110.

22 Npr. HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 1, 2.23.; 2.24.

nedostatke i ponovno nadopuniti iskaze.[23] Kroz komentare jasno je da je Draganović dobro i izrazito kritički uočavao nedostatke određenih iskaza, no na žalost ne postoji konkretna povratna informacija da li su i u kojoj mjeri navedeni ispravci uneseni. Ono što onemogućuje preglednije kretanje po arhivskom fondu, jest i njegova općenita nesređenost, no nemogućnost pronalaska konačne informacije možda je i posljedica nedobivanja „povratnog odgovora". Pri sumiranju podataka Draganović je uvijek napominjao kako treba izbjegavati i kako su štetna bilo kakva pretjerivanja u opisima. Posebice ako su ona nepotkrijepljena i posljedica tek osobnog dojma.[24] U svojim komentarima Draganović često ističe kako je važno da se izbjegavaju bilo kakve interpretacije. Umjesto toga treba inzistirati na što konkretnijim podacima, a oni će najbolje govoriti sami za sebe, ne dovodeći u pitanje kvalitetu samog sadržaja. Iz ovih inzistiranja jasno je da se Draganović čvrsto držao pravila „povjesničarskog zanata" znajući da su dokumenti ti koji ostaju, dok su sve interpretacije podložne preispitivanju i nužnoj reviziji (pri tome ni u kojem slučaju ne mislim na političku konotaciju koju taj pojam ima u našem društvu). Ono što svakako treba izdvojiti kao dobru karakteristiku ovakvih analiza, jest činjenica da su korektno pisane i u većini slučajeva nisu tendenciozne (što nije baš često kada se radi o pisanju u ondašnjoj emigraciji).

Tako je u jednom od dobro detektirajućih elaborata uočeno kako su na prostoru Hrvatske najbrojnije likvidacije vršene na području Krapina – Samobor – Karlovac – Sisak – Bjelovar.[25] Ovaj materijal je posebno vrijedan jer ne postoji puno komparativnih dokumenata za tu problematiku – iako su dosadašnja istraživanja pokazala kako se najviše masovnih grobišta na području Hrvatske (od ukupno 840)[26] nalazi,

23 Npr. HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 1, 2.17.

24 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 8, 44.4.

25 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 1, 2.28.

26 Ovaj podatak iznio je tadašnji ministar unutarnjih poslova Tomislav Karamarko pri posjeti masovnoj grobnici Sv. Barbara u Sloveniji. U javnosti se navodi i podatak o 830 postojećih grobišta. Vidjeti npr.: http://www.javno.com/hr/hrvatska/clanak.php?id=248204&pr=1, zadnji put gledano 6. travnja 2009. Prema Izvješću Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava iz 1999. na području Hrvatske bilo je oko 700 masovnih grobišta. Vidjeti: *Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, Zagreb rujan 1999., 45.

upravo na području Sisačko-moslavačke i Krapinsko-zagorske županije.[27] Poseban osvrt u Draganovićevoj analizi, očekivano je stavljen na stradanja u Maceljskoj gori. Prema dosadašnjim spoznajama, početkom lipnja, među likvidiranima u Maceljskoj šumi (jedan od lokaliteta jest Lepa Bukva) našlo se i 210 vojnika smještenih u obližnjem logoru. Cijela skupina raspoređena je u tri „vagona smrti“ koji su krenuli u nepoznatom pravcu ili kako se to u dokumentima navodilo: određeni su u „trinaesti bataljon“.[28] Prema dostupnim iskazima: „Zarobljenici su bili povezani žicom dva po dva. Bili su poredani u dva velika kruga /…/ Stražari bi strijeljali jednog po jednog /…/ ili bi ga po glavi lupili tupim predmetom; on bi zatim pao u jamu i za sobom bi povukao svog još živog supatnika.“[29] Prema iskapanjima provedenim 1992., iz 26 grobnica iskopano je 1164 kostura, što je prosječno 44 kostura po grobnici.[30] Pretpostavlja se da na tom području postoji oko 130 grobnica te ako se koristi ista aproksimacija, na tom području moglo bi biti otprilike 5700 stradalih.[31]

Značajnim smatram analize i dokumente koji se odnose na pitanje sudbina ranjenika koji su vlakovima krenuli na povlačenje.[32] Posebice stoga što je ta tema u hrvatskoj historiografiji uistinu nedovoljno obrađena te postoje samo pojedinačni prilozi koji nedovoljno razjašnjavaju

27 http://www.vecernji.hr/vijesti/komunisticki-zlocini-oko-siska-grobnicama-zakopano-45-000-tijela-clanak-250066, zadnji put gledano 9. veljače 2011.; Zvonimir DESPOT, „U jamama 90.000 žrtava. Grobnice nađene u okolici Zagreba podsjećaju na stratišta poput Ovčare“, *Večernji list* (Zagreb), 7. veljače 2011., 4-5; Rozita VUKOVIĆ – Krešimir ŽABEC, „Iskop jedne žrtve stoji 15.000 kuna, a ima jama gdje ih počiva na tisuće“, *Jutarnji list* (Zagreb), 9. veljače 2011., 5; Davor IVANKOVIĆ, „Pod zemljom 90.000 žrtava komunizma“, *Večernji list* (Zagreb), 13. veljače 2011., 6-7.

28 Slavko IVANKOVIĆ, „Bio sam na križnom putu – u povratku izbjegao strijeljanja hrvatskih vojnika u Macelju“, *Hrvatski domobran* (Zagreb), god. VI., br. 2 (36), 1996., 17; „Pokolj u Maceljskoj šumi“, *Zatvorenik* (Zagreb), god. II., br. 14-15, 1991., 9-11; „Pokolj u Maceljskoj šumi II.“, *Zatvorenik* (Zagreb), god. III., br. 20, 1992., 20-21.

29 J. I. PRCELA – D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 475.

30 *Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, 117.

31 Josip JURČEVIĆ – Bruna ESIH – Bože VUKUŠIĆ, *Čuvari bleiburške uspomene*, Zagreb, 2005., 184; Anđelko MIJATOVIĆ, *Bleiburška tragedija i križni put hrvatskog naroda godine 1945.*, Zagreb, 2007., 45-46.

32 Npr. HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 1, 2.28.; HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 8, 44.6.; HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 2, 9.39.

cjelokupni problem. Prema onome što je poznato u historiografiji, 5., 6. i 7. svibnja, prugom Zagreb – Zidani Most – Celje – Maribor upućeno je 40 vlakova s ranjenicima i medicinskim osobljem (među njima bilo je i pripadnika Ustaške mladeži i pomoćne službe Poglavnikova tjelesnog zdruga). Put do Slovenije trajao je puna dva dana jer je vlak, kako se navodi, često i namjerno stajao na otvorenoj pruzi i željezničkim postajama.[33] Što se tiče problematike sudbine ranjenika i bolesnika slovenska historiografija znatno je odmakla naprijed i o navedenoj temi postoji vrlo zanimljiv i detaljan zbornik koji može biti dobar pokazatelj za korištenje metodoloških obrazaca pri daljnjem istraživanju.[34]

Draganovićev arhivski materijal koristan je i kada se obrađuje pitanje udjela žena koje su se našle na povlačenju, a kasnije i u zarobljeničkoj koloni, te njihov udio u ukupnim stradanjima.[35] Neupitno je da se u izbjegličkoj koloni našlo i mnogo žena, o čijem broju danas nemamo nikakve konkretnije podatke. Za primjer navest ću riječi pripadnika Jugoslavenske armije prema kojemu: „U kolonama vojnika bilo je i dosta civila – muškaraca i žena, pa čak i djece /…/ Zato su se brigade sporo probijale i usput razoružavale Nijemce. Zbog toga smo stigli u Celje tek kasno poslije podne tog dana.“[36] Što se događalo s njima nakon predaje i izručenja, zapravo postaje još zanimljivije i kontroverznije. Pri dogovaranju predaje Milan Basta, pregovarač Jugoslavenske armije, napomenuo je da će se Jugoslavenska armija držati svih normi međunarodnog humanitarnog prava u odnosu prema ratnim zarobljenicima te u jednoj od svojih knjiga istaknuo da su već 16. svibnja „domobrani i izbjeglice“ puštani kućama.[37] Mora se napomenuti kako je prilično sigurno u Dravogradu odvojen dio žena i djece te nakon toga otpremljen vlakovima prema Mariboru.[38] Transport vlakovima spominje i knjiga depeša 15. majevičke brigade koja je, 21. svibnja prema naređenju,

33 J. I. PRCELA – D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 408-435.

34 *Brez milosti – ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na slovenskem,* ur. Lovro Šturm, Ljubljana, 2000.

35 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 1, 2.28.

36 Petar S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje (sjećanja i obrade)*, Zagreb, 1983., 414-426, 508.

37 Đurica LABOVIĆ – Milan BASTA, *Partizani za pregovaračkim stolom 1941. – 1945.*, Zagreb, 1986., 325; Slavko GOLDSTEIN, *1941. Godina koja se vraća*, [2]Zagreb, 2007., 425.

38 J. I. PRCELA – D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 263-264, 433-434.

uputila jedan vlak s jednim članom štaba u pratnji zarobljenika.[39] Oton Knezović također potvrđuje da su civili krenuli kućama te da su putem sreli žene i djecu koji su trebali na svoj povratak krenuti vlakom.[40] U istom smislu progovara i iskustvo Benedikte Zelić, pripadnice Ženske loze ustaškog pokreta koja je na začelju kolone, zajedno s liječnicima i „nekoliko tisuća mladih, tek unovačenih domobrana“ krenula na križni put od Maribora do Osijeka (što znači da je prošla najveći dio križnog puta) te je tek nakon toga s propusnicom puštena da se vrati u svoje mjesto prebivanja.[41] Stoga, iz gore navedenog jasno proizlazi kako je jedan dio civila (žena i djece) pušten kućama (da li iz humanih razloga ili da se olakša organizacija povratka, ne može se utvrditi), no većina žena ipak je krenula na daljnji križni put i dijelila sudbinu ostalih zarobljenika, o čemu svjedoče i nerijetki ženski ostaci ili predmeti koji se nalaze u brojnim masovnim grobištima diljem Hrvatske i Slovenije (npr. u grobištu Zgornja Bistrica – rov A – od ukupno 231 kostura utvrđeno je da se radi o 113 muškaraca, 29 žena, a za njih 89 nije bilo moguće odrediti spol).[42]

Kada se u hrvatskoj javnosti priča o događajima na Bleiburgu i križnom putu, gotovo uvijek se ispuštaju iz vida sudbine ljudi koji su, prije okruženja jedinica Jugoslavenske armije, uspjele prijeći jugoslavensko – austrijsku granicu i smjestiti se u savezničkim logorima u Austriji (i Italiji), da bi u narednim danima, tijekom svibnja i početkom lipnja, bili izručeni tim istim jedinicama od strane pripadnika britanske vojske. Upravo s takvim ljudima Krunoslav Draganović bio je gotovo u svakodnevnom kontaktu i upravo od njih je prikupljao dragocjene iskaze.[43] Njihova vrijednost je to veća ako se uzme u obzir da o navedenim

39 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar – Vladimir Geiger – Milan Pojić – Mate Rupić, Slavonski Brod, 2005., 130.

40 Oton KNEZOVIĆ, *Pokolj hrvatske vojske 1945. Dokumenti o zvjerstvima Srba nad Hrvatima*, Chicago, 1960., 19.

41 Benedikta ZELIĆ, *Nezavisna Država Hrvatska (1941. – 1945.) u mom sjećanju*, Split, 2007., 126-127.

42 J. I. PRCELA – D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 383; Milko MIKOLA, *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945.*, Celje – Ljubljana, 2012., 104-105; Roman LELJAK, *Zločini slovenskega Kajna*, 365-433; Mitja FERENC, Želimir KUŽATKO, *Prikrivena grobišta Hrvata u Republici Sloveniji/Prikrita grobišča Hrvatov v Republiki Sloveniji/Hidden Croatian Mass Graves in the Republic of Slovenia*, Zagreb, 2007., 82-84; M. FERENC, *Prekopi* žrtev *iz prekritih grobišč (1991 – 2011)*, 38-40, 54, 68, 135-137.

43 Npr. dokumenti: HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 1, 1.6.; HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 2, 6.11.

događanjima hrvatska historiografija nema puno podataka, već o svemu više saznajemo iz slovenske i srpske emigrantske literature koja, prateći sudbine pripadnika svojih naroda, posredno spominje i hrvatske izbjeglice. One su se našle u vagonima koji su preko Jesenica upućivani prema Kranju i Ljubljani. Od 17. do 24. svibnja tekla su izručenja Hrvata (vojnika i civila), a kada je taj „problem" riješen, otvorio se prostor izručenja Srba (24.–31. svibnja).[44] Prema podacima Petog britanskog korpusa izručeno je 26.339 Jugoslavena (12.196 Hrvata, 8263 Slovenaca, 5480 Srba i 400 Crnogoraca).[45] Ako ništa drugo, ove brojke potvrđuju i oslikavaju kako je pitanje izručenja izbjeglica smještenih u savezničkim logorima, u neposrednom poraću, važno i do sada nedovoljno istraženo – tim više dolazi do izražaja vrijednost iskaza koje je prikupio Krunoslav Draganović.

Ako se želi cjelovito prikazati doprinos Krunoslava Draganovića istraživanju komunističkih zločina, nužno je prikazati i nedostatke koji su prisutni unutar prikupljene arhivske građe. Glavni nedostatak, kako je i sam Draganović napomenuo i upozorio više puta, odnosi se na neutemeljenost i proizvoljnost brojčanih procjena. One su uistinu u većini slučajeva vrlo subjektivne i ne temelje se na nikakvim statističko-demografskim izračunima, pa se kao takve uistinu mogu smatrati smo procjenama. Posebice to dolazi do izražaja ako se napomene da se takve procjene u emigrantskoj literaturi (koje preuzima i neka domaća i strana literatura) kreću od 100.000 do „preko milijun" stradalih.[46]

44 John CORSELLIS − Marcus FERRAR, *Slovenia 1945. Memories of Death and Survival after World War II*, London – New York, 2005.; John CORSELLIS, Marcus FERRAR, *Slovenija 1945. Spomini smrti in preživetja po drugi svetovni vojni,* Ljubljana, 2006.; passim. Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i križni put 1945.*, Zagreb 2009., 159-201; Martina GRAHEK RAVANČIĆ, „Međunarodne konvencije i ekstradicija Srba iz savezničkih logora u Austriji u svibnju 1945.", *Hereticus: Časopis za preispitivanje prošlosti* 9 (2011.), 72-94.

45 *The Repatriations from Austria in 1945. Cowgill Inquiry. The documentary evidence reproduced in full from British, American, German and Yugoslav sources*, Anthony Cowgill – lord Thomas Brimelow – Christopher Booker, London, 1990., KP 309.; *The Repatriations from Austria in 1945. The Report of an Inquiry*, Anthony Cowgill – lord Thomas Brimelow – Christopher Booker, London, 1990., 174.; Darko BEKIĆ, „'Slučaj Bleiburg': nova istraživanja, nova iskušenja", Časopis za suvremenu povijest 21 (1989.), 211-212.

46 Ovdje ću navesti samo neke od naslova: George J. PRPIĆ, *Tragedies and Migrations in Croatian History*, Toronto, 1973., 22; Oton KNEZOVIĆ, *Pokolj hrvatske vojske 1945. Dokumenti o zvjerstvima Srba nad Hrvatima*, 38; Jure PETRIČEVIĆ, „Razmatranja u povodu 40. godišnjice hrvatske narodne tragedije kod Bleiburga", *Na prekretnici*, sv.

Sam Draganović u svojim komentarima bio je vrlo oprezan kada je brojčano opisivano mnoštvo u koloni (na povlačenju i na križnom putu) i intenzitet njezina stradanja. Više puta je napomenuo kako su brojke kojima se raspolaže velikim dijelom „od oka“ i dani pod „strašnim utiscima“.[47] Stalno je pri pregledavanju iskaza i slaganju prije spomenutih „elaborata“ u bilješkama koje je zapisivao sa strane, tražio nove potvrde i konkretnije podatke te tražio da se neprovjereni i nelogični podaci izbrišu ili izostave.[48] Ovakva praksa inače nije uobičajena kada govorimo o emigrantskoj literaturi, koja je u ovom pitanju podosta subjektivna i još više od toga emotivno involvirana u tekstu. No, kroz ovakva Draganovićeva nastojanja (koja nisu uvijek urodila plodom) jasno progovara njegova povjesničarska struka prema kojoj je nedopustivo neprovjerene i nepotkrijepljene podatke (u ovom slučaju brojke) iznositi kao gotove i neupitne činjenice. Iako je to popriličan nedostatak prikupljenih materijala, ne treba biti suviše strog. Jednako tako važno je napomenuti kako ni danas, s vremenskim odmakom, stvari ne izgledaju pretjerano bolje, dapače. Postoje uistinu kvalitetni pomaci, no ne postoji politička volja i društveni interes da se to pitanje uistinu riješi. A neki od povjesničara, unatoč jasnim pravilima struke, i dalje sastavljaju „svoje viđenje“ prošle stvarnosti.

Drugi, veliki manjak, na koji Draganović također ukazuje, odnosi se na nedostatak britanskih izvora, a oni su doista nužni ako želimo dobiti cjelovite odgovore te razriješiti pitanje britanske odgovornosti (ili barem njezina stvarnog udjela) pri predaji i izručenju brojnog mnoštva koje se našlo u izbjegličkoj koloni.[49] Ovaj problem i danas je evidentan, ponajviše stoga što se najvažniji britanski političko-diplomatski i vojni dokumenti

7., ur. Jure Petričević, Brugg, 1986., 50-54; Borivoje M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslavensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi*, Kleveland, 1976., Beograd, 1990., 18; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 46; Kazimir KATALINIĆ, *Argumenti: NDH, BiH, Bleiburg i genocid*, Buenos Aires – Zagreb, 1993., 120; Rudolf KISZLING, *Die Kroaten: Der Schicksalsweg eines Südslawenvolkes*, Graz – Köln, 1956., 219-223; Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike,* Zagreb, 1995., 127; Ladislaus HORY – Martin BROSZAT, *Der Kroatische Ustascha-Staat 1941-1945*, Stuttgart, 1964., 173.

47 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 8, 44.10.

48 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 1, 2.23.; HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 6, 26.6.

49 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 5, 18.22.

drže pod embargom 75 godina. Većina dokumenata koji su i dostupni, objavljeni su kao reakcija na istraživanja britanskog povjesničara Nikolaja Tolstoya.[50] On je, obrađujući pitanje Kozaka, vrlo otvoreno prikazao učešće britanske vojske (i politike) i njezinu odgovornost za događanja na Bleiburgu i križnom putu. Kao reakciju na iznesene optužbe, britansko ministarstvo obrane potaklo je objavljivanje dokumenata i ono što iz njih neupitno proizlazi, jest činjenica da je prezentiran izbor dokumenata vrlo selektivno i usuđujem se reći „sa zadatkom", a to je da eventualnu britansku odgovornost spuste na što nižu zapovjednu razinu, zapravo do samih jedinica na terenu.[51] Prema tome ono što je bio problem prije 50-ak godina niti danas, zbog mnogih objektivnih, ali i subjektivnih razloga, nismo uspjeli prevladati. No, općenito gledano, mislim da u ovom pitanju ne treba očekivati neke značajnije promjene. Ne vjerujem da će vrijeme koje je pred nama omogućiti otvaranje nekih novih i važnih britanskih arhivskih fondova. Bez obzira na to – i ova građa i podaci kojima raspolažemo, i više su nego dovoljni da se složi jedna „priča" za koju vjerujem da odgovara onome što se uistinu i dogodilo.

Jedna stvar koja se ne može zaobići, kada se govori o dokumentima koje je prikupio Krunoslav Draganović i mora se napomenuti, jest činjenica da se kroz dio dokumenata ipak osjeti jednostranost interpretacija. Taj problem evidentan je i u velikom dijelu emigrantske literature. U prvom redu to se najviše očituje kada se potencira da su u bleiburškim događajima stradali isključivo Hrvati i kako je cijeli zadatak bio uperen isključivo protiv Hrvata. Takvo je stajalište iako, kako je već navedeno, relativno prošireno, sasvim je krivo i nedopustivo. Danas je jasno kako cijeli „poduhvat" nije bio usmjeren isključivo protiv Hrvata, već naprotiv taj segment komunističke revolucije uključivao je sve stvarne i potencijalne neprijatelje koji su predstavljali opasnost za novi jugoslavenski sustav. Broj Hrvata koji je stradao zasigurno je najveći (i ovdje ne govorim u odnosu na općeniti broj stanovnika jer se takvim pokazateljima u

50 Ovdje ću navesti samo neke od najvažnijih naslova: Nikolaj TOLSTOJ, *Ministar i pokolji. Bleiburg i Kočevski Rog 1945.*, Zagreb, 1991.; Nikolai TOLSTOY, „Blajburški pokolj", *Bleiburg 1945. – 1995.*, ur. Anđelko Mijatović, Zagreb, 1995.; Nikolai TOLSTOY, „The Bleiburg Massacres", *Jugoistočna Europa 1918.-1995. (Southeastern Europe 1918-1995). An International Symposium*, Zagreb, 1997.; Nikolai TOLSTOY, „Povijest pred sudom", *Start* (Zagreb), 6. siječnja 1990.; Nikolai TOLSTOY, „The Klagenfurt Conspiracy. War Crimes & Diplomatic Secrets", *Encounter*, LX./5, London, 1983.

51 *The Repatriations from Austria in 1945. Cowgill Inquiry. The documentary evidence reproduced in full from British, American, German and Yugoslav sources*, passim.; *The Repatriations from Austria in 1945. The Report of an Inquiry*, passim.

javnosti uporno želi relativizirati cjelokupni problem), no pri tome ne smijemo zaboraviti ili (namjerno) ispustiti stradanja Slovenaca, Srba, Crnogoraca, vojnika i civila koji su se našli u zarobljeničkoj koloni i dijelili istu sudbinu. Tek onda kada, uistinu istim mjerilima, sagledamo sva povijesna događanja, odgovornosti i krivice – možemo reći da smo na dobrome putu.

Na kraju, nakon što je prikazano sve pozitivno, ali ujedno i ono što se može smatrati nedostatkom u građi koju je prikupio Krunoslav Draganović te ako se pokuša sumirati njegov istraživački rad i doprinos istraživanju zločina koje su počinile komunističke vlasti pri preuzimanju i neposredno nakon uspostave režima, mora se istaći kako je skupljačka djelatnost Krunoslava Draganovića pridonijela da historiografija ima jedan zanimljiv i koristan (iako i nesređen) fond. Njegovi materijali zasigurno nisu i ne mogu biti sami po sebi dovoljni za istraživanje ratnih i poratnih zločina, no čine jedan nezaobilazan segment istraživanja. Uparivanjem i kritičkom analizom svjedočanstava (iskaza) može se dobiti obilje korisnih informacija, posebice s obzirom na to da se radi o temama za koje i danas nedostaju i/ili su nedostupni neki od ključnih dokumenata. Ideja da Draganović napiše knjigu o Bleiburgu nije nikada zaživjela, iako su mnoge kasnije knjige (možda čak i najvažniji naslovi koji su nastali u hrvatskoj emigraciji) nastale upravo na njegovim materijalima ili ti materijali čine njihovu okosnicu. I danas su, o čemu je svjedočio i ovaj međunarodni simpozij, prisutne mnoge nepoznanice vezane uz rukopis knjige o Bleiburgu. Gdje je on točno završio, u kojem je obliku u konačnici bio (iz pojedinih dokumenata u ostavštini jasno je da je Krunoslav Draganović imao već neke cjeline sastavljene, a na dijelu materijala je još radio) i da li je njezino ne(izdavanje) bio uvjet Draganovićeva povratka i života u Jugoslaviji? Na ovom mjestu ne želim ulaziti u nikakve „konspirativne“ teorije, već se samo kratko osvrnuti na načelni plan pri izradi knjige, o kojem se višekratno i vrlo konstruktivno konzultirao s Jerom Jarebom (koji je također povjesničar). On je trebao uroditi, kako i sami navode „knjigom dokumenta s kratkim uvodom“. Jere Jareb je u brojnoj međusobnoj prepisci stalno isticao kako u uvodu „treba napisati povijesno hladnu raspravu, a ne politički optužujuću“. U svojem odgovoru Draganović napominje: „Kod toga neće biti velikih analiza, ni pravnih ni političkih ni moralnih nego naprosto prikaz događaja. /…/ iako će onda braća Hrvati ostati ponešto nezadovoljni s te vrste radom. Oni

očekuju afekt, uskličnike i krupne riječi, kojih tu neće mnogo biti".[52] Jasno je kako su obojica bila svjesna da to neće biti „lagan posao".[53] Na žalost, moram konstatirati kako je to evidentno i danas. Ono što im svakako nije išlo u prilog, jest činjenica da je i sama emigracija bila podosta podijeljena i opterećena određenim neslaganjima i partikularnim interesima. U tom smislu posebno je vrijedno i zanimljivo Draganovićevo diplomatsko rješavanje problema, njegova pragmatičnost te formuliranje rečenica koje su se mogle različito i prema potrebama tumačiti. Krunoslav Draganović bio je čovjek širokih obzora i uistinu velikih težnji i stoga mu većina ondašnjih protivnika, zapravo i nije predstavljala pravu prijetnju. Znakovita mi je jedna rečenica iz prikupljenog arhivskog gradiva koja se spominje u brojnoj i vrlo zanimljivoj prepisci i u kojoj se navodi: „Onemogućavanjem rada političkom protivniku dovela nas je i još nas danas vodi, na očajni put, da se igra samo na jednu kartu i samo na jednu mogućnost, te da s tom propalom kartom i s tom propalom mogućnošću, mora se upropastiti Država i raskrvariti Narod".[54] Čini mi se da tom problemu ni danas ne uspijevamo doskočiti.

Sažetak

U radu se, na temelju arhivske ostavštine Krunoslava Draganovića (koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu) i relevantne literature, nastoji prikazati koliko je znanstveno-istraživački rad Krunoslava Draganovića, svećenika i povjesničara, pomogao (i još uvijek pomaže) u istraživanju komunističkih zločina. U prvom redu to se odnosi na pitanje stradanja mnoštva vojski i civila na Bleiburgu i križnom putu te sudbine ljudi koji su uspjeli izbjeći okruženje jedinica Jugoslavenske armije u samoj završnici Drugoga svjetskoga rata i poraća i prijeći u savezničku zonu (logore) – odakle su u narednim danim prisilno izručeni. U tom smislu prikupljeni materijali (najvećim djelom iskazi, tj. svjedočanstva) pružaju niz korisnih podataka kojima se mogu dobro popuniti praznine s kojima se još uvijek bori hrvatska historiografija kada se pokrene pitanje počinjenih zločina i stradanja. No, valja napomenuti kako unutar građe

52 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 2, 6.3.

53 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 2, 6.1.

54 HDA, Zagreb, fond 1805 – Zbirke preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugog svjetskog rata i poraća, kut. 2, 10.76.

postoje i mnogi objektivni, ali i subjektivni nedostaci zbog kojih se ovaj fond mora kritički sagledati i komparativnim metodama nadograditi, ako se želi dobiti cjelovita slika događanja.

CONTRIBUTION OF KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ TO RESEARCH ON COMMUNIST CRIMES

Summary

During World War II and the immediate post-war period Krunoslav Draganović was in Italy, where he was in daily contact with refugees from Yugoslavia. On learning of the crimes committed by the Yugoslav Army in the last days and after the end of military operations, Draganović resolved to collect documents, testimonies, and media articles from different sources and in this way contribute to a better understanding of what had happened. The following analysis describes his efforts and the results produced.

Keywords: *Krunoslav Draganović, World War II, archival legacy, communist crimes, testimonies.*

UDK: 94(497.1)“1941/1945“
323(497.1)“1941/1945“
341.322.5(497.1)“1941/1945“
Izvorni znanstveni rad

IZMEĐU MITOVA I ČINJENICA: ODNOS KRUNOSLAVA DRAGANOVIĆA PREMA POGLAVNIKU ANTI PAVELIĆU, USTAŠKOM POKRETU I NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

Mario JAREB
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, HR - 10000 ZAGREB

Sažetak

U brojnim radovima, osobito onima srbijanskih i nekih drugih inozemnih publicista, Krunoslav Draganović je etiketiran kao Pavelićev pristaša i ustaša. Riječ je o brojnim publikacijama iza kojih su stajale nekadašnje jugoslavenske komunističke vlasti, ali i onima koje su se razmjerno nedavno pojavile u inozemstvu. Pritom je raskorak između sadržaja optužbi na Draganovićev račun i dostupnih podataka o njegovu stvarnom djelovanju, osobito onom tijekom Drugoga svjetskog rata u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, više negoli velik. Podaci naime pokazuju kako optužbe na njegov račun nisu utemeljene.

Ključne riječi: *Krunoslav Draganović, Ante Pavelić, ustaštvo, NDH, ratni zločini, protukatolički pamfleti, optužbe.*

Svaka rasprava o stvarnom odnosu Krunoslava Draganovića prema Anti Paveliću i ustaškom pokretu nužno se mora dotaknuti i brojnih publikacija na više jezika u kojima je označen kao osoba nedvojbene ustaške orijentacije, a u nekima i kao istaknuti ustaški dužnosnik. On je naime jedan od rijetkih Hrvata koji su djelovali tijekom Drugoga svjetskog rata i u poraću čije ime i danas izaziva veliko zanimanje hrvatskih i inozemnih povjesničara i publicista. Uobičajeno je u središtu njihove pozornosti njegov rad na zbrinjavanju brojnih izbjeglica koje su kraj rata i dolazak novoga komunističkoga režima prisilili na napuštanje domovine te na odlazak u neizvjesnost izbjeglištva na Zapadu. Pritom su neki od publicista Draganovića pretvorili u svemoćnoga vatikanskog prelata navodno odgovornog za spašavanje i prebacivanje u zemlje Južne Amerike, posebice u Argentinu, velikoga broja nacističkih ratnih zločinaca, među

njima navodno i samog Adolfa Eichmanna.[1] Isti mu pripisuju i spašavanje velikoga broja ustaških ratnih zločinaca, pa površni čitaoci takvih djela mogu steći dojam o njegovoj bliskoj povezanosti s ustaštvom i sa samim poglavnikom Antom Pavelićem. Pritom neki od autora uglavnom sve izbjegle Hrvate smatraju ustašama, a ove pak redom smatraju ratnim zločincima na temelju ratnih i poslijeratnih jugoslavenskih komunističkih optužbi koje nekritički prihvaćaju.

Dugačak je popis radova koji su utjecali na to da mnogi i danas na Draganovića gledaju kao na istaknutog pristašu ustaštva, pa ću se s obzirom na opseg ovoga rada u nastavku osvrnuti tek na neke od njih.

Unatoč brojnim kasnijim optužbama, ipak je znakovito da neposredno nakon svršetka rata nove komunističke vlasti nisu Draganoviću posvetile znatniju pozornost. On je naime tek usputno dotaknut u istrazi koju je poslije rata o ratnom djelovanju Zavoda za kolonizaciju kao ustanove u sustavu vlasti NDH-a vodila Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Federalne Države (kasnije Narodne Republike) Hrvatske.[2] Ta je komisija, doduše,

1 Za to ga je 1967. optužio poznati lovac na naciste Simon Wiesenthal, a na to i na činjenicu kako je ovaj kasnije povukao svoju optužbu Draganović se je osvrnuo u svojim sjećanjima koja su nastala nedugo prije njegove smrti, usp.: Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010., 40.

2 Zapravo je taj posao učinila Centralna gradska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za grad Zagreb, usp.: Zapisnik od 27. kolovoza 1945. napisan u uredu te komisije, Hrvatski državni arhiv, fond 306, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske (dalje: HR-HDA-306, ZKRZ), kutija 724, C. G. K. br. 371/1. U njemu je opisan rad Zavoda te su na 3. stranici istaknute osobe koje su za njegovo djelovanje bile „odgovorne kao cjelina". Draganović je ukratko naveden kao 8. po redu te je označen ne samo kao „podpredsjednik ravnateljstva zavoda" nego je etiketiran kao „ustaša" te kao navodni „duhovni začetnik i podstrekač". Uz to je istaknuto kako je navodno bio „naročito aktivan kod pljačke iza pokolja na Kozari." U odluci iste gradske komisije o djelovanju Zavoda od 29. kolovoza 1945. zločincem je proglašen poglavnik Ante Pavelić, HR-HDA-306, ZKRZ, kutija 724, C. G. K. br. 371/4. Spomenuti popis osoba iz zapisnika od 27. kolovoza 1945. u toj je odluci preuzet i uvršten na stranicu 4. bez ikakve izmjene. Sve osobe navedene u njemu su na stranici 6. odluke označene kao Pavelićevi „saučesnici", no bez ikakvih dodatnih detalja o njihovoj mogućoj odgovornosti.
Draganović je bio član Ravnateljstva Zavoda za kolonizaciju od njegova osnutka u svibnju 1941. (usp.: podatak u njegovu životopisu u *Tko je tko u NDH*, ur. Darko Stuparić, Zagreb, 1997., 97). Navedeni Zavod bio je „autonomno tielo" pod nadzorom Ministarstva seljačkog gospodarstva, koje je bilo zaduženo za poslove „zemljištne preinake (agrarna reforma, naseljavanje i preseljavanje – kolonizacija)", navod prema *Spomen-knjizi prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10. 4. 1941.-10. 4. 1942.*, Zagreb, 1942., 217, a u nastavku na istoj stranici te knjige opširno su opisani njegov ustroj, zadaće i djelokrug poslova.

prikupila znatnu količinu gradiva o djelovanju brojnih pojedinaca i ustanova tijekom rata, no istodobno je bila oruđe režima u progonu stvarnih i mogućih protivnika nove komunističke vlasti.[3]

Postoji i odluka te komisije već iz godine 1945. kojom je Draganović označen kao zločinac, no „kratak opis i kvalifikacija zločina“ ne objašnjavaju koja je bila njegova stvarna uloga u onome što je opisano kao skupljanje „i pljačka zemaljskih plodova i gospodarskih strojeva oduzetih sa napuštenih imanja seljaka rodoljuba u području Kozare i Prosare, u ljetu 1942. g., sa svrhom da se otežа opskrba NOV-e.

Zločin protiv naroda i protiv imovine pljačkom i otežavanjem opskrbe NOV-e.“[4] U sličnoj odluci protiv glavnog organizatora toga prikupljanja Alojzija Vrčkovića Draganović je također spomenut u kontekstu prikupljanja „zemaljskih plodova“ s napuštenih posjeda na spomenutom području. Vrčković je bio glavni organizator, a skupljanje „vršilo se je pod vodstvom Franje Trstenjaka, gospodarskog savjetnika biv. ministarstva seljačkog gospodarstva, Dr. K. Draganovića i Ćirila Križanca, izaslanika Zavoda za kolonizaciju u Zagrebu, uz pomoć Ureda za kolonizaciju i Zempra u Banjaluci, radne bojne hrv. domobranstva, uprave logora Jasenovac i Stara Gradiška, te Državne radne službe“ te je naglašeno kako je to učinjeno „u svrhu da se na taj način što je više moguće otešča opskrba narodno oslobodilačke vojske, (...).“[5] Tek je nešto opširnija i naizgled obrazloženija s pridodanom optužbom o tome kako je navodno Draganović nakon sloma Jugoslavije „prešao na stranu neprijatelja, odnosno okupatora i stupio u ustašku terorističku organizaciju“ i odluka Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Narodne Republike Hrvatske iz ožujka 1947.[6] Njome je on još jednom

3 O tome kako su radile takve komisije, posebice u prethodnoj bilješci spomenuta Centralna gradska komisija za grad Zagreb ali i navedena Zemaljska komisija za Hrvatsku, najviše je istraživala i pisala o toj problematici Martina Grahek Ravančić. Usp.: njezinu monografiju *Narod će im suditi. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Zagreb 1944.-1947*., Zagreb, 2012.

4 Odluka o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Federalne Države Hrvatske za Krunoslava Draganovića, HR-HDA-306, ZKRZ, kutija 228, Zh. broj 9670. U Centralnoj gradskoj komisiji za grad Zagreb ta je odluka vođena pod brojem 194/18.

5 Odluka o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Federalne Države Hrvatske za Alojzija Vrčkovića, HR-HDA-306, ZKRZ, kutija 228, Zh. broj 9656. U Centralnoj gradskoj komisiji za grad Zagreb ta je odluka vođena pod brojem 194/4.

6 Odluka o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača za Krunoslava Draga-

proglašen ratnim zločincem, a uz spomenutu optužbu i dalje je optuživan zbog sudjelovanja u prikupljanju plodova na Kozari i Prosari godine 1942.[7] Držim više negoli očitim kako je stvarno sudjelovao u prikupljanju plodova s napuštenih posjeda, no činjenica jest kako je glavna briga sastavljača odluka iz 1945. bila činjenica što je tim činom jedna zaraćena strana onemogućila opskrbu druge zaraćene strane, a ne moguća nedjela koje bi stvarno bilo moguće okvalificirati ratnim zločinom. U njima Draganović nije označen kao organizator ili poticatelj toga djela nego kao izaslanik jedne od ustanova koja je u tome sudjelovala. U odluci iz 1947. Draganović je pretvoren ne samo u ratnog zločinca nego i u izdajicu „svog naroda i domovine", a kvalifikacija iz 1945. je promijenjena te je prema novom tumačenju prikupljanje plodova „s napuštenih posjeda naših rodoljubivih seljaka iz toga kraja" provedeno u svrhu izlaganja stanovništva gladi te kako bi ga se onesposobilo „za svaku narodno oslobodilačku borbu, što je značilo pomaganje neprijatelja u borbi protiv svoje vlasti te domovine."[8] Iako dakle promijenjena, ipak držim kako je i nova kvalifikacija pokazivala zabrinutost tužitelja zbog otežavanja uključivanja stanovništva u ratna djelovanja u sklopu jedne ratujuće strane. Svakako bi za vrednovanje Draganovićeve moguće odgovornosti trebalo imati puno više činjenica koje bi osvijetlile njegovu stvarnu ulogu u onome za što ga je poslije rata spomenuta komisija proglasila ratnim zločincem.

Unatoč spomenutim odlukama Draganović je tek usputno spomenut u poznatim poslijeratnim protukatoličkim pamfletima

novića Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Narodne Republike Hrvatske od 29. ožujka 1947., koju je 7. travnja 1947. potvrdila Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Beogradu, Arhiv Jugoslavije, fond 110, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, f-br. 24114., dos. br. 4695. Zemaljska komisija za Hrvatsku vodila je tu odluku pod Zh. brojem 9670/11.547.

7 U rubrici „Kratak opis i kvalifikacija zločina" na prvoj stranici odluke Draganović je pod a) optužen za izdaju „naroda i države – funkcioner terorističkog aparata – služba okupatoru i pomaganje neprijatelja u sprovađanju oduzimanja hrane i drugih dobara - (namerno izgladnjivanje stanovništva) pljačka – organizovanje oružanih borba protiv domovine i vlastitog naroda". Pod b) je Draganoviću stavljeno na teret i to što je navodno „stupio u ustašku terorističku organizaciju, te kao takav postao (...) jedan od glavnih funkcionera Zavoda za kolonizaciju u Zagrebu i u tom svojstvu organizovao je sakupljanje usjeva s područja Kozare i Prosare god. 1942 (...), a to je zločinac učinio sve za to, da naškodi svome narodu, izloži ga gladi a podjedno da pomogne neprijatelju u borbi protiv svoje vlastite domovine."

8 Navod prema kvalifikacijama u rubrici „Pojedinosti o zločinu" na stranici 2 odluke iz ožujka 1947.

objavljenim u ozračju progona Katoličke Crkve u drugoj polovici četrdesetih godina prošlog stoljeća, *Dokumentima o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera* iz godine 1946. te onom Viktora Novaka pod naslovom *Magnum crimen* iz godine 1948.[9] Njihovi su sastavljači etiketirali brojne svećenike i redovnike zbog njihova navodnoga ustaškoga i zločinačkog djelovanja, pri čemu nisu prezali ni od krivotvorenja činjenica i dokumenata. Sastavljači prvospomenutog pamfleta iz 1946. nisu se, doduše, mogli poslužiti dostignućima odluke iz 1947. Odluke iz 1945. pokazuju pak kako su i neposredno nakon svršetka rata postojale optužbe protiv Draganovića, pa ipak su ga „zaboravili“ optužiti za bilo što konkretno. Viktoru Novaku su mogle biti poznate i kvalifikacije iz 1947., no i on ga je „propustio“ ozbiljnije optužiti. Na nekoliko ga je mjesta, doduše, bez ikakva obrazloženja etiketirao kao istaknutog ustašu, pa je primjerice naveo kako je „na zagrebačkom teološkom fakultetu najustaškiju fizionomiju pretstavljao (...) Krunoslav Draganović, raniji pitomac nadbiskupa Šarića, učenik Istočnog Instituta u Rimu, odgojen i rukovođen tamošnjim jezuitima. Dr. Draganović bio je poznat sa svojim raspravama iz crkvene povijesti, u koje je unosio duh ekskluzivizma ustaškog separatizma, gdjegod je to samo bilo moguće.“[10] Ipak je jedina konkretna optužba koju je iznio u nastavku bila ona o tome kako je Pavelić Draganovića „odlikovao ‘redom za zasluge I. stupnja’, o trećoj godišnjici NDH ‘za revni povjesnički rad u obranu hrvatskih prava u Južnoj Hrvatskoj kao i za *sudjelovanje u svim granama ustaškog rada*’.“[11]

9 *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, redigirali i izdali Jože Horvat i Zdenko Štambuk, Zagreb, 1946. O tom sam pamfletu ukratko pisao u radu pod naslovom „Etiketa ‘ustaštva’ kao izgovor za progon političkih protivnika u poslijeratnoj Hrvatskoj“, *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, ur. Nada Kisić Kolanović – Mario Jareb – Katarina Spehnjak, Zagreb, 2006., 297-298.
Viktor NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948. Autor je kao nekadašnji katolički svećenik, koji je napustio Crkvu i od tada je stalno napadao kao klerikalnu, protunarodnu i osobito „klerofašističku“, njezinu ratnom djelovanju u svojemu pamfletu prišao s otvorenom mržnjom, pri čemu nije prezao ni od insinuacija niti od krivotvorina. Predaleko bi me odvela raščlamba sadržaja toga pamfleta, pa upućujem na više primjera koje je naveo Jure KRIŠTO u monografijama *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945. Knjiga prva*, Zagreb, 1998. i *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 2001.

10 V. NOVAK, *Magnum crimen*, 930.

11 V. NOVAK, *Magnum crimen*, 930. Odredba o odlikovanju objavljena je i u *Narodnim novinama. Službenom listu Nezavisne Države Hrvatske* (Zagreb), god. CX., br. 81, 10. travnja 1944., 7. To je odlikovanje Draganoviću podijeljeno na prijedlog ministra pravosuđa i bogoštovlja NDH-a (tada je tu dužnost obnašao Pavao Canki), a s obzi-

Fraza o sudjelovanju u ustaškom radu nije potkrijepljena konkretnim činjenicama, kao uostalom ni slična obrazloženja za više desetaka drugih osoba koje su u istoj prigodi odlikovane različitim odlikovanjima. Sigurno je jedino kako ne postoje podaci koji bi potvrdili njegovu pripadnost ustaškom pokretu, pa je teško znati što je mislio ministar bogoštovlja i pravosuđa NDH-a Pavao Canki kada je kao predlagatelj odlikovanja Paveliću uputio taj prijedlog.

Držim da „propust" sastavljača spomenutih pamfleta posredno pokazuje kako oni zapravo nisu imali u rukama vjerodostojne podatke koji bi ukazivali na njegovo moguće zločinačko djelovanje, pa mu nisu posvećivali niti pretjeranu pozornost. On je naime tek tada i stjecao svoju „slavu" konkretnim djelovanjem na spašavanju izbjeglica, među kojima su bili i nekadašnji ustaški dužnosnici, pa je komunističkim vlastima i promidžbi mogao postati zanimljiv tek kasnije.

Znakovito je kako je prvi put veće zanimanje za njegovo djelovanje, pa i za ono u ratnom razdoblju, pokazano tek nekoliko mjeseci nakon izlaska spomenutog Novakova pamfleta *Magnum crimen*, u kojemu je Draganović tek usputno spomenut.[12] U ljeto 1948. je naime održano suđenje skupini od 55 križara (skupina Kavran-Miloš) koje je u razdoblju

rom na to da je Draganović tada već boravio u Rimu, nije mi poznato da li ga je ikada i primio. Tada je odlikovano više stotina osoba, od kojih neke zasigurno nisu bile povezane s vlastima Nezavisne Države Hrvatske i s ustaškim pokretom. Takav je primjerice bio kotorski biskup Pavao Butorac, koji je djelovao i živio na području na kojemu nikada nije uspostavljena vlast NDH-a (usp.: odluku o njegovu odlikovanju redom za zasluge – veleredom sa zvijezdom u istom broju *Narodnih novina* na stranici 7). Red za zasluge dodjeljivao se je uglavnom za građanske zasluge, a stupanj koji je dodijeljen Draganoviću bio je u trenutku dodjele u redoslijedu odlikovanja NDH-a 20. po redu (od ukupno 41 odlikovanja). Usp.: Boris PRISTER, *Odlikovanja Nezavisne Države Hrvatske iz zbirke dr. Veljka Malinara*, Zagreb, 1997., 48-57, 81-82. Spomenuti je prijedlog za odlikovanje ministar Canki podnio po svoj prilici u ožujku 1944. Milan BULAJIĆ, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. „Politika Stepinac" razbijanja jugoslovenske države i pokatoličavanja pravoslavnih Srba po cijenu genocida; stvaranje Civitas Dei – Antemurale Christianitatis*, II., Beograd, 1992., 844, donio je presliku toga prijedloga koji je datiran s 21. ožujkom 1944. Više je negoli teško provjeriti autentičnost brojnih „dokumenata" koje je Bulajić naveo u tom svojem protukatoličkom pamfletu, no u ovom je slučaju više negoli izvjesno kako je riječ o vjerodostojnom dokumentu. To se može tvrditi prvenstveno zbog istovjetnosti obrazloženja objavljenog u odluci o dodjeli odlikovanja u spomenutom broju *Narodnih novina* i obrazloženja u odgovarajućoj rubrici Cankijeva prijedloga.

12 Novak je predgovor datirao s ožujkom 1948. (usp.: stranicu XVI.), pa je očito kako je do tada tekst pamfleta bio gotov i prišao je njegovu izdavanju.

od srpnja 1947. do srpnja 1948. u Jugoslaviju namamila i uhitila Uprava državne bezbjednosti (Udba).[13] Nedugo nakon njegova svršetka objavljena je o tome promidžbena knjižica *Terorističke i špijunske akcije protiv FNR Jugoslavije*, u kojoj su osobito istaknuta svojevrsna „otkrića“ s toga procesa.[14] Suđenje i spomenuta „otkrića“ su komunističke vlasti naime koristile i kako bi opetovano optužile Katoličku Crkvu za protujugoslavensko djelovanje, ovaj put u navodnoj sprezi s „ustaškim zločincima“ (svi hrvatski emigranti u njoj su etiketirani kao ustaše i ratni zločinci) i „kapitalističkim imperijalistima“ (kako su u promidžbenoj knjižici etiketirani SAD i Velika Britanija). Neki su optuženici u svojim iskazima u istrazi i kasnije pred sudom spominjali i Draganovića, a spominjanje njegova imena je u navedenoj knjižici iskorišteno za tvrdnju kako on „ne bi mogao činiti ono što čini, da zato nema odobrenja najviših funkcionera Vatikana, kojima je direktno podvrgnut, da to ne odobrava i sam papa Pijo XII. Isto tako ne bi ni čitav crkveni aparat, s kardinalima, biskupima, vrhovnim franjevačkim rukovodiocima, upravama samostana i t. d. – pomagao ustaške zločince u emigraciji u radu protiv Jugoslavije i međunarodnog mira, kad to ne bi opravdavao papa.“[15]

U knjižici se izdvaja odlomak pod naslovom „Uloga popa Draganovića“, a u njemu iznesene optužbe u različitim se inačicama ponavljaju do danas.[16] U odlomku je istaknuto kako je navodno Draganović „za vrijeme nacifašističke okupacije u takozvanoj NDH igrao veliku ulogu, pretežno zakulisnog karaktera. On je bio jedan od glavnih eksponenata ustaškog poglavnika Pavelića u pitanjima crkve, a specijalno u pitanju likvidacije pravoslavlja. Dr Draganović je fanatički mrzitelj pravoslavnih

13 Ti su pripadnici križarskih skupina upućivani u Jugoslaviju u sklopu Akcije 10. travanj, koju je u emigraciji u Austriji vodio nekadašnji visoki ustaški dužnosnik Božidar Kavran. Udba je od početka znala za njezino planiranje i izvođenje te je iskoristila kako bi u Jugoslaviju namamila i u njoj uhitila što veći broj emigranata, redom nekadašnjih dužnosnika vlasti NDH-a i u njoj vladajućeg ustaškog pokreta. Protuakcija koju je u tom slučaju povela nazvana je Operacija Gvardijan. Usp.: poglavlje „Akcija 10. travnja i Operacija Gvardijan“ u knjizi Zdenka Radelića *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb, [2]2011., 143-153.

14 *Terorističke i špijunske akcije protiv FNR Jugoslavije. Otkrića sa zagrebačkog procesa protiv ustaške terorističko-špijunske grupe Kavran-Miloš*, Društvo novinara NR Hrvatske, Zagreb, 1948.

15 *Terorističke i špijunske akcije protiv FNR Jugoslavije,* 46. Spomenuti je navod istodobno uvodni dio odlomka „Papa i ustaški zločinci“, koji je pak prvi odlomak u poglavlju „Protujugoslavenska zločinačka aktivnost Vatikana“.

16 Odlomak je objavljen na stranicama 50-59 te knjižice.

Srba i njegova je teza, da se Srbi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini moraju pokatoličiti ili istrijebiti. On je u tom pogledu pisao pseudonaučne rasprave. U Vatikanu je imao jake veze koje je iskorištavao da tamo plasira i dobije za Pavelića odobrenje za drastične mjere protiv Srba. Draganovića se može smatrati jednim od najutjecajnijih podstrekača na masovno istrebljivanje Srba pravoslavaca, za poznata klanja stotina tisuća Srba, (...)." Uz to je konkretno optužen „u vezi s pokoljem nekoliko desetina tisuća ljudi povodom njemačko-ustaške ofenzive na sektoru Kozare, u sjeverozapadnoj Bosni, godine 1943. [1942., nap. M. J.] Pred jakom navalom partizanska vojska uspjela je da se izvuče iz obruča, ali je na području Kozare ostalo mnogo mirnog stanovništva koje nije učestvovalo u ratovanju (...). Čitavo to stanovništvo iz nekoliko desetaka sela bilo je pohvatano i u velikim transportima odvojeno u zloglasni logor za likvidacije Jasenovac. Jedan veći dio stanovništva bio je u Jasenovcu likvidiran (...). U preuzimanju i raspoređivanju tih masa imao je glavnu riječ Draganović." Optužbe protiv Draganovića povezane s njegovim djelovanjem u NDH-u temeljile su se na izjavama nekadašnjeg zapovjednika Jasenovca Ljube Miloša. Jedna od njih bila je i ona o tome kako je navodno Draganović organizirao posjet međunarodnog povjerenstva jasenovačkom logoru. Propustivši spomenuti na koji se posjet odnosi ta tvrdnja, onaj koji se je dogodio u veljači 1942. ili na posjet predstavnika Međunarodnog odbora Crvenog križa u ljeto 1944., Miloš je potvrdno odgovorio na pitanje tužitelja o tome je li rekao „da je u onoj komisiji koja je došla u Jasenovac da pregleda logor bio Draganović, da je on tu komisiju organizirao i njom rukovodio?"[17] To mu nije bilo dovoljno, nego je u spomenuto povjerenstvo uključio jednog kardinala, čijeg se imena navodno nije mogao sjetiti no mislio je kako je „bio prije na dužnosti u Pragu ili Varšavi. Znam da je bio u jednom od tih mjesta na dužnosti.'

Tužilac: 'Otkuda vi to znate?'

Miloš: 'Iz razgovora s njime.'

Tužilac: 'Da se je htjelo, bili se po toj komisiji bilo moglo ustanoviti ono strašno stanje koje je vladalo u logoru?'

Miloš: 'Mislim da bi se moglo ustanoviti.'

Tako se je, eto, za vrijeme krvave okupacije Draganović služio komisijom, u kojoj je bio papin delegat kardinal Hlond, varšavski tada u Rimu, da bi spašavao reputaciju krvavog ustaškog režima. Ta je komisija s kardinalom na čelu 'konstatirala' da je u logoru Jasenovac 'sve u redu'..."

17 *Terorističke i špijunske akcije protiv FNR Jugoslavije*, 51.

Stvarni inicijator toga povjerenstva bio je, doduše, iz crkvenih krugova, no nije bila riječ o Draganoviću, nego o tadašnjem tajniku izaslanstva Svete Stolice kod hrvatskog episkopata i benediktincu Giuseppeu Masucciju, koji je u svoj dnevnik za nadnevak 6. veljače 1942. zapisao kako je poslije „mojih neprestanih prosvjeda radi postupka primjenjivana na zatočenicima koncentracionih logora Dido Kvaternik (...) pozvao predstavnike raznih naroda, da posjete logor, da bi se sami uvjerili svojim vlastitim očima kako žive zatočenici.“[18] On je opširno opisao svoj posjet Jasenovcu, a spomenuo je kako je tamo putovao i Stepinčev tajnik Stjepan Lacković.[19] Masucci ne spominje da bi u povjerenstvu bilo drugih crkvenih osoba, a teško je povjerovati kako bi zaboravio spomenuti jednog kardinala i navodnog začetnika cijele ideje Draganovića. Dviju crkvenih osoba u sastavu povjerenstva sjećao se je neposredno nakon svršetka rata i nekadašnji jasenovački zatočenik Đorđe Miliša, no mislio je kako su obje bile redovnici.[20] Ostali izvori i literatura u kojoj se govori o tome povjerenstvu ne spominju ni Draganovića niti nekog kardinala kao navodne njegove članove. Uz to je Masucci zapisao kako je na Kvaternikovo pitanje o zatočenicima „‘Sasvim su zadovoljni, zar ne?’? odgovorio da „kako bi mogli biti zadovoljni u takvim prilikama lišeni sve svoje imovine i najtemeljnije udobnosti!?“[21] O Kvaterniku je Masucci uz to govorio kao „živom Neronu“ i smatrao ga je zlim.[22] Očito je kako Miloševa izjava o posjetu povjerenstva u veljači 1942. nije počivala na činjenicama, a izmišljotinu o navodnom kardinalu, i to kao „papinom delegatu“, tumačim kao manipulaciju koju je optužba stavila u njegova usta sa svrhom etiketiranja cijele Katoličke Crkve kao zločinačke. S istom je svrhom u tu priču umetnut i Draganović.

Držim kako priča o međunarodnom povjerenstvu dobro

18 Giuseppe MASUCCI, *Misija u Hrvatskoj. Dnevnik od 1. kolovoza 1941. do 28. ožujka 1946.*, pripremio za tisak, predgovor i komentari Marijan Mikac, Madrid, 1967., 54.

19 Tog se je posjeta prisjetio i sam Lacković godine 1990. te je naveo kako je uz njega u Jasenovac putovao i Masucci, usp.: razgovor koji je vodio Ivan Miklenić i objavio pod naslovom „Razgovor s bivšim tajnikom nadbiskupa Alojzija Stepinca“, *Glas koncila* (tjednik, Zagreb), br. 46, 18. studenoga 1990.

20 Đorđe MILIŠA, *U mučilištu – paklu Jasenovac*, Zagreb, 1945., 156. On navodi kako je 6. veljače 1942. „stigla (...) u pakao Jasenovac Međunarodna komisija. Sastojala se od: dva fratra – pretstavnici Vatikana – obučeni u smeđe odore sa šnurom, više njemačkih – talijanskih – ustaških i domobranskih časnika, nekoliko ustaških novinara i jedne mlađe žene u odori S. S. njemačkih formacija...“

21 G. MASUCCI, *Misija u Hrvatskoj,* 55.

22 G. MASUCCI, *Misija u Hrvatskoj,* 56.

ilustrira metode kojima su se služili ne samo sastavljači knjižice nego i jugoslavenske komunističke vlasti općenito kako bi konstruirale optužbe protiv Katoličke Crkve, a samim tim i protiv Draganovića kao istaknutog hrvatskoga svećenika u emigraciji.

Takve su optužbe opetovane i kasnije, pa i nakon što su ga se godine 1967. dočepale jugoslavenske komunističke vlasti. U razdoblju koje je uslijedilo u jugoslavenskom je tisku objavljen niz uradaka u kojima je dotaknuta i njegova ratna prošlost.[23] Njihovi su ga autori redovito etiketirali i kao ustašu ili u najmanju ruku kao sljedbenika ustaštva, a na taj je način spomenut i u više knjiga.

Slični su po pristupu radovima objavljivanim do godine 1990. u tadašnjoj komunističkoj Jugoslaviji i više negoli brojni radovi koji su od tada do danas objavljeni u Srbiji. Neki od tih uradaka prevedeni su i na engleski jezik.[24] U njima je i dalje omiljena teza o sudjelovanju Katoličke Crkve u Hrvata predvođene zagrebačkim nadbiskupom Alojzijem Stepincem u ustaškim zločinima protiv srpskog stanovništva u NDH-u. Pritom je Draganoviću pridana važna uloga i redovito ga se prikazuje kao istaknutog ustašu, a često i kao svojevrsnu poveznicu između Stepinca i Pavelića.

Središnje mjesto među takvim publikacijama zauzima dvosveščani pamflet Milana Bulajića *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* iz godine 1992.[25] Osim po opsegu, ona se izdvaja i zbog naizgled dobre dokumentiranosti teza koje je autor iznio. Draganoviću je autor posvetio znatnu pozornost, pri čemu nije propustio istaknuti potpuno neutemeljenu optužbu o tome da je svojim znanstvenim radovima (posebice

23 Na njih se je osvrnuo, a neke je u odlomku „Jugoslavenski tisak i izdavaštvo o dr. Draganoviću" i detaljnije opisao, Mijo IVUREK, *Život i djelo Krunoslava Draganovića,* Zagreb-Sarajevo, 2013., 103-107. Pritom treba istaknuti knjigu Siniše IVANOVIĆA, *Špijun u mantiji,* Beograd, 1987., koja je zapravo romansirani i više negoli tendenciozni prikaz istrage koju su nad Draganovićem, nakon što su ga se dočepale godine 1967., provodile jugoslavenske komunističke vlasti, pri čemu je osobita pozornost pridana njegovim razgovorima s istražiteljima.

24 Tako je knjiga Gojka ŠKORE (objavljena pod pseudonimom Gojo Riste Dakina) *Genocid nad Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Budi katolik ili umri*, Beograd, 1995., prevedena na engleski jezik i pod naslovom *Genocide over the Serbs in the Independent State of Croatia. Be Catholic or Die* objavljena u Beogradu godine 2000.

25 Milan BULAJIĆ, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. „Politika Stepinac" razbijanja jugoslovenske države i pokatoličavanja pravoslavnih Srba po cijenu genocida; stvaranje Civitas Dei – Antemurale Christianitatis*, I. i II. Oba su sveska objavljena u Beogradu godine 1992., a drugi se paginacijom i brojevima poglavlja nastavlja na prvi. Ukupno sadržavaju 1173. stranice.

spomenutom doktorskom disertacijom) postao „ideolog genocida nad pravoslavnim Srbima“.[26] U prvom je svesku nastojao Draganovića oblatiti optuživši ga i da je navodno u „ustaškoj NDH primijenio klerikalnu ideologiju Civitas dei“, štogod da bi to trebalo značiti.[27] U drugom svesku se je osvrnuo na Draganovićev boravak u Rimu nakon kolovoza 1943., pa je on manje zanimljiv za temu ovoga rada.[28] Bulajić u oba sveska svojega pamfleta navodi brojne dokumente, pa i veći broj dokumenata koji bi trebali prikazati Draganovićevo navodno zločinačko djelovanje. Problem je ipak u činjenici što je nemoguće provjeriti odgovara li ono što je Bulajić naveo onome što se stvarno nalazi u sačuvanom izvornom gradivu. Autor je naime kao mjesto na kojemu se čuvaju mnogi od njih naveo Arhiv RSUP BiH (dr Krunoslav Draganović), no koliko mi je poznato dokumenti pohranjeni u njemu nisu dostupni istraživačima. Signature velike većine ostalih dokumenata kako ih navodi ne daju pak odgovor niti na pitanje o tome u kojemu su arhivu pohranjeni, pa je zbog toga nemoguće provjeriti njihovu vjerodostojnost.

Gojko Škoro u svojemu pamfletu o genocidu nad Srbima u NDH-u nije se, doduše, osvrtao u tolikoj mjeri na „dokumente“, nego je na tragu onoga što je nedugo prije toga iznio Bulajić u svojemu pamfletu pozornost prvenstveno posvetio Draganovićevoj doktorskoj disertaciji o masovnim prijelazima s katoličanstva na pravoslavlje tijekom osmanlijske vlasti u Bosni i Hercegovini. Iako nema dvojbe kako je pisana na temelju dostupnih povijesnih izvora i skladu s pravilima struke, ipak joj je Škoro pokušao odreći znanstvenu utemeljenost. U nedostatku argumenata poslužio se je etiketiranjem istaknuvši kako su (pohvalne) prikaze te disertacije napisali ustaše Juraj Jurjević i Mladen Lorković, pa je očito kako je na taj način i njezin sadržaj posredno želio etiketirati kao ustaški.[29] O razini njegova poznavanja problematike koju je obradio Draganović u svojoj disertaciji dosta govori politikantska floskula o tome kako je navodno

26 Usp.: odlomak pod naslovom „Katolički svećenik dr. Krunoslav Draganović – ideolog genocida nad pravoslavnim Srbima“, 241-250.

27 Tome je posvetio odlomak pod naslovom „Svećenik Draganović u ustaškoj NDH primjenjuje klerikalnu ideologiju Civitas Dei“, 465-474. U tom je sklopu pozornost posvetio i spomenutom Draganovićevu sudjelovanju u prikupljanju plodova na području Kozare i Prosare godine 1942., usp.: str. 470-471.

28 Na to se je osvrnuo u odlomku „Misija monsinjora dr. Krunoslava Draganovića u Vatikanu na spašavanju ustaške Nezavisne Države Hrvatske“, koji je objavljen na stranicama 829-848.

29 Usp.: odlomak „The Doctoral Thesis of Krunoslav Draganović“ na stranici 196. izdanja na engleskom jeziku Škorine knjige.

„dobro poznato kako su u prošlosti cijela sela sa srpskim pravoslavnim stanovnicima u Bosni i Hercegovini, Slavoniji, Srijemu, Dalmaciji, Lici i Kordunu bila prisilno prevedena na katoličanstvo i tako praktički odnarođena." Znatnu je pozornost Draganoviću posvetio Marko Ručnov u svojevrsnom leksikonu osoba koje su djelovale u NDH-u.[30] Važan izvor njegovih tvrdnji bile su i spomenute odluke poslijeratnih komisija za ratne zločine te dostignuća iz spomenutog Bulajićeva pamfleta, a o „ozbiljnosti" njegova pristupa govori i navod o tome kako je navodno „kontekst 'misterije Draganović' i delikatnog tretmana ovog nesmiljenog visokoobrazovanog ustaškog ratnog zločinca u Brozovoj Jugoslaviji (direktno instalisanoj imperijalnim globalnim interesima SAD) mnoge istraživače doveo do vrlo realne hipoteze o sporazumu Vatikana i Broza (i njegovih predpostavljenih) koji je počeo da se piše još 1942. godine (...). Kontekst koji će još dugo biti prozelitska omča i kancer-rana u našem tkivu i našem pamćenju. (...) Sam Draganović kao, prema svemu sudeći, jedna od Brozovih veza sa Svetom Stolicom, imao je najlaskavije ocene o ovom 'najvećem sinu svih naših naroda i narodnosti', koji prema nekim izvorima ima već i svoj dan u vatikanskom kalendaru i to na 1. maj kao – 'Josip Radnik'."[31]

Već je spomenuto da je i niz publicista iz drugih zemalja Draganoviću posvetio znatnu pozornost, pri čemu se prenose i „činjenice" o njegovu navodnom ustaštvu i bliskosti s Pavelićem. U većini je slučajeva riječ o protukatoličkim uradcima, u kojima odlomci i „podaci" o djelovanju Katoličke Crkve u Hrvata tijekom Drugoga svjetskog rata i u poraću služe tek kako bi se ojačale glavne teze o odgovornosti Crkve u cjelini i pape Pija XII. zbog navodnog nesuprotstavljanja nacističkim zločinima i zbog navodnog poslijeratnog skrivanja i spašavanja nacističkih ratnih zločinaca (među njima i ustaških zločinaca). Broj takvih radova nije zanemariv, a u nastavku ću se osvrnuti na dvije knjige, one Marka Aaronsa i Johna Loftusa *Unholy Trinity. The Vatican, the Nazis, and the Swiss Banks i* Ukija Goñija *Real Odessa. How Péron brought the Nazi War Criminals to Argentina,* za koje držim da se izdvajaju zbog svoje više negoli obilne citiranosti u tisku i u publicistici.[32]

30 Marko Ručnov, *Zašto Jasenovac*, Beograd, 2001. Natuknica o Draganoviću jedna je od najopsežnijih u toj publikaciji i zauzima stranice 283-289.

31 M. RUČNOV, *Zašto Jasenovac*, 288.

32 Mark AARONS i John LOFTUS, *Unholy Trinity. The Vatican, the Nazis, and the Swiss Banks*, New York, 1998. [prvo izdanje knjige, u koje nisam imao uvida, objavljeno je godine 1991., nap. M. J.]; Uki GOÑI, *The Real Odessa. How Péron brought the Nazi*

Kao ona koja je među prvima „proslavila“ Draganovića na engleskom jeziku ističe se spomenuta knjiga *Unholy Trinity. The Vatican, the Nazis, and the Swiss Banks* australskog „međunarodno nagrađivanog istraživačkog izvjestitelja“ („internationally award-winning investigative reporter“) Marka Aaronsa i bivšeg tužitelja u „jedinici za lov na naciste Odjela za pravosuđe SAD-a“ („former prosecutor with the U. S. Justice Department's Nazi-hunting unit“) Johna Loftusa.[33] Autori toga protukatoličkog pamfleta upravo su Draganoviću dodijelili jednu od glavnih uloga u svojemu uratku. O karakteru njihova djela posredno govori i naizgled naivno čuđenje autora u predgovoru drugoga izdanja

War Criminals to Argentina, London – New York, 2002.

Uz njih se mogu spomenuti i knjige kao što su one obavještajno-novinarskog dvojca Jamesa V. MILANA i Patricka BROGANA, *Soldiers, Spies and the Rat Line. America's Undeclared War Against Soviets*, Washington – London, 1995., talijanskog politologa Marka Aurelija RIVELLIJA *L' Arcivescovo dell genocidio*, Milano, 1999. [nisam imao uvid u to izdanje, nego u srpski prijevod pod naslovom *Nadbiskup genocida*, Nikšić, 1999., nap. M. J.] te Michaela PHAYERA, *Pius XII, the Holocaust, and the Cold War*, Bloomington, IN, 2008.

Na knjige dvojca M. AARONSA i J. LOFTUSA, Ukija GONIJA, J. V. MILANA i P. BROGANA osvrnuo se je i M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 58-59. Na stranici 59 istaknuo je kako se „u spomenute tri knjige, od kojih ona Marka Aaronsa i Johna Loftusa ima i naglašen protukatolički ton, Draganoviću daje uloga svemoćnog obavještajca i prikazuje ga se iznimno moćnom osobom Katoličke crkve. Više je od dojma da su dokumenti i drugi izvori na temelju kojih su nastale te knjige poslužili za prikrivanje stvarne uloge zapadnih službi u prebacivanju izbjeglica, a sudjelovanje Draganovića kao katoličkog svećenika spretno je iskorišteno kako bi se pronašao žrtveni jarac i odgovornost prebacila na njega i cijelu Katoličku crkvu.“

Na slabosti i brojne propuste Phayerove knjige, pri čemu je taj autor osobitu pozornost posvetio autorovu prikazivanju Draganovićeva djelovanja, osvrnuo se je Jure KRIŠTO, „One should still know something about the things one doesn't like. On the book by Michael Phayer, Pius XII, the Holocaust, and the Cold War (Bloomington: Indiana University Press, 2008.)“, *Review of Croatian History* 6 (2010.), 238-250.

Naposljetku ističem kako se je u novije vrijeme pojavila i monografija Bernda ROBIONEKA, *Croatian Political Refugees and the Western Allies. A Documented History*, Berlin, 2010., čiji je autor Draganovićevoj ulozi također posvetio znatnu pozornost. Iako se je djelomično oslonio i na tvrdnje iznesene u prethodno navedenim knjigama, ipak je kao povjesničar svoj rad prvenstveno utemeljio na izvornom gradivu koje se čuva u britanskim arhivima te su i spoznaje do kojih je došao kudikamo bliže stvarnosti negoli spoznaje autora navedenih knjiga.

33 Navodi preuzeti iz kratkih životopisnih crtica o autorima na posljednjoj stranici korica knjige Marka Aaronsa i Johna Loftusa, drugog dopunjenog izdanja iz godine 1998.

iz godine 1998. zbog toga što je prvi dio prvog izdanja knjige „izazvao poprilično zanimanje među srpskim nacionalistima širom svijeta. Neki australski Srbi su nam čak i pristupili tražeći potporu za nacionalističku stvar provedenu u Bosni tijekom 1990-ih. Nepotrebno je reći, (...), ta je ponuda odbijena kao pokušaj osiguravanja naše potpore srpskom genocidu iz 1990-ih kao svojevrsnoj 'pravednoj' kazni za hrvatski genocid od prije pola stoljeća." Na stranicama njihove knjige nisam pak pronašao samokritički intonirano pitanje o tome što je to u njoj izazvalo takav entuzijazam imenovanih „srpskih nacionalista".

Slično se je prema Draganoviću odnosio i „hrabri argentinski novinar" Uki Goñi, posebice u poglavlju koje se je bavilo odlaskom Hrvata u Argentinu.[34] Goñi je Draganovića u svojemu uratku smatrao ne samo najuspješnijim „vatikanskim poslijeratnim krijumčarem nacista" nego ga je, prihvativši američke obavještajne glasine, nekritički pretvorio i u ustaškog pukovnika i ratnog zločinca te do 1943. i u vodeću osobu inače u stvarnosti nepostojećeg „Pavelićeva ministarstva za unutarnju kolonizaciju, ureda zaduženog za zapljenu srpske imovine u Bosni i Hercegovini, a sudjelovao je u 'premještanju' Srba i Židova."[35]

Prema tome bi i na temelju tih dvaju uradaka angažiranih

34 Riječ je o poglavlju pod naslovom „Flight of the Ustashi", koje zauzima stranice 200-228. Goñi u tome poglavlju, posebice u njegovu uvodnom dijelu na stranicama 200-202, prenosi brojne stereotipe o tome što se je događalo u NDH-u. Među njima je i ona na stranici 200 o navodnom ustaškom cilju pretvaranja svoje države u stopostotnu katoličku zemlju, pri čemu je pokazao nepoznavanje temeljnih ustaških ideja. Među njima je svakako i ona o hrvatstvu bosansko-hercegovačkih muslimana, što samo po sebi proturječi tome navodnom ustaškome cilju koji navodi autor toga uratka. Prethodnome navodu treba pridodati i navođenje na istoj stranici dobro znane manipulacije o 700.000 žrtava „u ustaškim logorima smrti u Jasenovcu i drugdje." Znakovit je i navod na stranici 201 o tome kako je navodno Katolička Crkva u Hrvatskoj postala „gorljiv podupiratelj Pavelićevih zločina", a nizanje primjera završavam i spominjanjem na istoj stranici navodne izjave Mile Budaka od 22. lipnja 1941. o tome kako navodno za Srbe, Židove i Cigane „imamo" tri milijuna metaka te kako „ćemo" ubiti trećinu Srba, deportirati daljnju trećinu, a ostatak će biti prisiljen postati katolicima. Goñi navodi kako je ta navodna izjava bila dio „široko objavljivanog govora" pa iako ju je stavio u navodnike, propustio je navesti njezin „široko objavljivani" izvor. Da ga je stvarno pokušao pronaći, shvatio bi da takvo što ne postoji.
Spomenuti navodi nisu i jedina dvojbena mjesta u tome poglavlju, pa uz to što pokazuju autorovo nepoznavanje predmeta o kojemu piše, istodobno upućuju i na njegovo više negoli nekritičko preuzimanje poslijeratnih komunističkih manipulacija i optužbi.

35 U. GOÑI, *The Real Odessa*, 203.

novinarskih pera površan i dotad neinformiran čitatelj i istraživač mogao nedvojbeno zaključiti kako je Draganović bio tijekom rata jedna od važnijih osoba u sustavu vlasti NDH-a i vladajućeg ustaškog pokreta, a prema tome bi ustaša ostao i nakon rata. Opseg ovog rada ne dopušta mi, dakako, detaljniji osvrt na spomenute knjige, no držim kako Draganović, unatoč tome što je bio u doticaju s mnogima koji su tijekom Drugoga svjetskog rata pripadali ustaškom pokretu, nije nikada bio njegov sljedbenik. Ne baš brojni dostupni podaci pokazuju kako je u najmanju ruku bio kritičan prema njegovoj politici u NDH-u, a posebice prema Pavelićevim potezima. On sam o svojemu odnosu prema Paveliću i ustašama nije običavao govoriti ili pisati, odnosno, kako je istaknuo u iskazu komunističkim istražiteljima od 26. rujna 1967., s „moje strane nikada nisam pisao neke slavopojke u njegovu čast – a slično tako ni u čast ustaša, iako je među njima bilo i sjajnih ljudi, karakternih kršćana i neustrašivih boraca – ni u domovini, a još manje u emigraciji.“[36]

U spomenutom iskazu komunističkim istražiteljima je istaknuo kako je proglašenje „hrvatske države na 10. travnja 1941. dočekao (...) u Zagrebu sa suzama na očima... Činilo mi se, da je hrvatski narod iza preko 8 vjekova ostvario svoje najdublje težnje za samostalnošću i nezavisnošću...“[37] Ipak je u nastavku istaknuo kako je „uza sve vrlo teške prilike u zemlji i oko nje, ipak bilo moguće Pavelićevoj vladi, da je bila inteligentnija i poštenija, cirkumskribirati i umanjiti razaranje i potoke krvi na teritoriju NDH, a ne još uvećati i raspaljivati. Bilo je moguće, jer vjerujem da je veliki dio Srba u NDH ipak prije svega želio mir i sigurnost života i imetka pa kao takav nastojao sačuvati osnovnu lojalnost prema novoj državi, ma što o njoj mislio. Bilo je to moguće, još više, jer je najveći dio Hrvata, (...) žudio za svojom narodnom nezavisnosti, pozdravio njezinu uspostavu i iskreno surađivao s novom državom nadajući se u njoj vidjeti oživotvorenje svojih čovječanskih i nacionalnih ideala, a ne možda nove nepravde i novu krv (...). Odatle, može se mirno i istinito konstatirati, hrvatski narod bio je u svojim očekivanjima: prevaren.“[38] Nije zbog toga neobično što je Draganović, kako je u iskazu istaknuo, došao u sukob sa Slavkom Kvaternikom početkom 1942., a tijekom iste se je godine dva puta sukobio i sa samim Pavelićem.[39] Naposljetku je zaključio kako spomenuti sukobi „bitno karakteriziraju moje držanje

36 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 93.
37 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 86.
38 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 89-90.
39 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 90-93.

prema Ustaškom pokretu. Posebno nisam bio nikako miljenac dr. Ante Pavelića, a slično tako, ako to ima važnosti, ni on moj. Napeto stanje među nama – (...) nastavilo se i dalje, najprije u zemlji, a onda u emigraciji, a da se nije nikada, do njegove smrti, popravilo." Utemeljenosti tvrdnji u tome iskazu moglo bi se prigovoriti zbog uvjeta u kojima je nastao. Za neke tvrdnje postoje pak i dodatni izvori koji ih potkrepljuju, a držim kako posredno upućuju i na vjerodostojnost ostalih tvrdnji u njemu. Tako je sukob sa Slavkom Kvaternikom, koji je očito izbio na jednoj od sjednica ravnateljstva Zavoda za kolonizaciju početkom 1942., potvrdio i Vilim Cecelja.[40] Također treba spomenuti kako je u razgovoru s Vinkom Nikolićem godine 1964., u kojemu se je dotaknuo i „halucinantne optužbe" Udbe „o klanju male djece", uzgred spomenuo i kako je upravo „radi smjelog nastupa u obrani protiv prolijevanja nevine krvi bio (...) 1942. došao u blizu životnu opasnost."[41] Iako nije izričito naveo o kojemu događaju je bila riječ, ipak te njegove riječi treba povezati s drugim sukobom s Pavelićem, koji je detaljno opisao u iskazu od 26. rujna 1967.[42] U njemu je istaknuo kako je tada bio već uvjeren kako „barem jednim dijelom iza toga prolijevanja nevine krvi stoji osobno dr. Pavelić. To mu moram kao svećenik i hrvatski rodoljub reći; moram protestirati protiv te stvari i učiniti sve, što do mene stoji, da ta teška krvava djela već jednom prestanu. Kad to učinim, izazvat ću njegov strašni bijes pa, po svoj prilici,

40 Draganović je u spomenutom iskazu od 26. rujna 1967., M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 91., naveo kako je na nekoj „sjednici, na kojoj se radilo o obradi zapuštenih zemalja u ravnoj Slavoniji i Srijemu, (...), došlo je slučajno do žučne debate između g. Kvaternika i mene, pri čemu sam uzeo u zaštitu pravoslavni, srpski elemenat, koji je često nepravedno progonjen. Uz to sam u debati dobacio, da Katolička crkva ne želi imati na silu prelaznika.
Epilog toga dogodio se nekoliko dana kasnije. Došao mi je prijatelj g. Vilim Cecelja (...) i pokazao mi je Kvaternikovo pismo. U njemu vojskovođa navodi, kako je potresen mojim držanjem (...), kada sam uzeo u zaštitu 'Vlašad ili po Draganovićevu pravoslavnu braću' i bacio krivnju na državu. Vojskovođa veli dalje, da me je odmah htio 'predati prijekom sudu' (...), ali je promijenio odluku."
Andrija LUKINOVIĆ – Ivan POMPER, *Vilim Cecelja. Utjelovljena hrvatska caritas*, Zagreb, 2009., 205-206, navode kako se je Draganović na „jednom sastanku zamjerio 'vojskovođi' Slavku Kvaterniku, prigovorivši 'da smo sa našim klanjem izazvali pobunu Vlašadi', kako je to opisao Kvaternik u pismu Vilimu Cecelji. Zatražio je od Cecelje da Draganović nestane iz javnog života (...). Cecelja je pismo uručio Draganoviću 'jednog jutra na Langovu trgu', ali se poslije nije zanimao za rješenje toga spora."

41 Vinko NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine. Susret s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i razgovori*, knjiga druga, Pariz – München, 1967., 344.

42 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 92-93.

završit ću kao i razni drugi Hrvati, koji su mu se bilo čim težim zamjerili (...).“ Kako je u iskazu naveo, to je i učinio razbjesnivši Pavelića, no nakon toga mu se unatoč najgorim očekivanjima ipak nije ništa dogodilo.

Postoje i izvori koji idu u prilog spomenutoj Draganovićevoj tvrdnji o „napetosti“ koja je između njega i Pavelića vladala i nakon rata u izbjeglištvu. Pritom se svakako izdvaja jedan prilog o Pavelićevu boravku u Italiji i o odlasku iz te zemlje u Argentinu u jesen 1948., koji je očito utemeljen na sjećanjima članova njegove obitelji ili ga je netko od njih čak i napisao te objavio u buenosaireškom časopisu *Ustaša* početkom 1963.[43] Prilog potvrđuje kako je Pavelić tijekom svojega boravka u Italiji uspostavio doticaj s Draganovićem zbog moguće pomoći u namjeravanom prebacivanju u Argentinu, no otkriva i njegovo nepovjerenje prema njemu i njegovim namjerama te izrazito nepovoljno mišljenje koje je ovaj imao prema nekadašnjem poglavniku. Tada je, po svoj prilici početkom listopada 1948., i došlo do njihova prvoga susreta u Napulju. Tijekom Pavelićeva boravka u tome gradu „žurno se je pripremao Njegov put u Južnu Ameriku, konkretno u Argentinu. U tu svrhu odvijali su se razgovori u raznim pravcima. Jedan od tih pravaca je bio Prof. Krunoslav Draganović (...). Prof. Draganović, po izričitoj želji gostoprimca, nije smio znati za boravište Poglavnika. Poslije, na traženje Prof. Draganovića od obitelji Poglavnika, navodeći da ima razgovarati sa Poglavnikom o nekim političkim stvarima (...). Obavješten Poglavnik o tome, pristao je na sastanak i taj je obavljen (...).

Tom prilikom predočio je Prof. Draganović Poglavniku mogućnost prebacivanja u Argentinu, te je obećao poduzeti korake u tom pogledu. Političkih razgovora nije bilo nikakvih, kako je izričito izjavio Poglavnik. Prof. Draganović je kasnije popratio svoju ponudu prebacivanja Poglavnika sa riečima:

‘Neka ide, slobodno mu je od Patagonije na dalje, ali neka ne misli da će moći u Argentini voditi politiku’.“[44] Unatoč Pavelićevu izričitom navodu o tome da nije bilo razgovora o politici Draganović je kasnije

43 „Poglavnikov boravak u Italiji i odlazak u Argentinu“, *Ustaša* 4 (1963.), br. 6-7, 18-20. Autor nije, doduše, izričito naveo da bi izvor njegovih tvrdnji bile izjave članova Pavelićeve obitelji, pa ipak je već i nakon površnog uvida u tekst više od dojma da se on temelji na njima. S obzirom na sadržaj priloga razložno je pretpostaviti i kako je možda netko od njih bio autor, ili autorica, toga priloga. S obzirom na njezinu kasniju izdavačku djelatnost koja je bila (i jest) usmjerena zaštiti lika i djela svojega oca prvenstvo u određivanju mogućega autorstva treba prepustiti najstarijoj kćerki Višnji Pavelić, no ipak je riječ tek o pretpostavci.

44 „Poglavnikov boravak u Italiji i odlazak u Argentinu“, 18.

tvrdio suprotno, a na to posredno upućuje navod iz priloga u *Ustaši* da je on sastanak s Pavelićem tražio upravo zbog toga te riječi kojima je kasnije popratio svoju ponudu. Vinko Nikolić je naime još 1984. prenio više navoda iz Draganovićeva prikaza toga razgovora, pa i onaj dio u kojemu je ovaj istaknuo Pavelićeve zasluge, „priznavši, da je dr. Pavelić 'najzaslužniji čovjek za uspostavu Hrvatske Države nakon 800 godina' (...). Kod toga nije mu izbjegao i naglasiti i to, da je on, kroz četiri godine Države 'učinio mnogo dobra i mnogo zla', ali to prepušta hrvatskom narodu i povijesti, da o tom sude."[45] Draganović je smatrao isto tako važnim naglasiti da se Hrvati u budućnosti moraju na nekoga osloniti te je zaključio „da preostaju jedino Zapadni Saveznici: 's njima moraju ići Hrvati, da ostvare svoju slobodu i državu' ... 'Ali – izravno se obratio dru Paveliću – ti Zapadni Saveznici Vas, Gospodine Doktore, ne će. Oni Vas odbacuju i Vi ste na njihovim crnim listama. Svaka borba za Hrvatsku vođena u imenu Pavelić unaprijed je od njih odbačena i osuđena. I Vi ste – žao mi je to reći – danas zapreka za hrvatsku narodnu borbu. I zato, kad se jednom spasite i dođete u Argentinu, zahvalite se najprije Bogu za svoje spasenje i onda dignite ruke od hrvatske politike'. To je je, eto, molba, koju je, putem prof. Draganovića, uputio dru Paveliću: 'cijeli iskrvavljeni, mučenički hrvatski narod'."[46] U spomenutom prilogu u *Ustaši* nije precizirano kada se je to točno dogodilo, no istaknuto je i kako je tijekom priprema za Pavelićev odlazak u Argentinu, koji se je oduljio i potrajao punih godinu dana, posjetio Draganović „u dva navrata obitelj Poglavnika, u njihovom boravištu u Rimu. Prigodom tih posjeta se je Prof. Draganović izražavao nebrojeno puta uvredljivim riečima o Poglavnikovom radu i svim Njegovim suradnicima."[47]

Nema dakle dvojbe kako je nedugo prije nego li je godine 1948. Pavelić napustio Italiju Draganović o njemu imao izrazito nepovoljno mišljenje, a ono se je odnosilo i na djelovanje nekadašnjeg poglavnika i u razdoblju kada je vladao ratnom Nezavisnom Državom Hrvatskom. Već i ta činjenica upućuje na neosnovanost brojnih optužbi o tome kako je i nakon rata bio istaknuti ustaša, pa samim tim i Pavelićev pristaša. O poslijeratnim i kasnijim optužbama na račun njegova djelovanja u NDH-u

45 Vinko NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju... Jedna [prva] godina egzila u dnevniku ratnog zarobljenika broj 324.664 1945.-6. svibnja – 1946.*, Knjiga prva, Zagreb, [2]1995., 32. Prvo izdanje te knjige objavljeno je u nakladi Knjižnice Hrvatske revije, München – Barcelona, 1984.

46 Vinko NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju*, 33.

47 „Poglavnikov boravak u Italiji i odlazak u Argentinu", 18-19.

tijekom rata bilo je također dosta riječi u ovom radu, pri čemu je u nizu primjera ukazano na nedostatak njihove potkrijepljenosti konkretnim dokazima koji bi ih učinili vjerodostojnima i utemeljenima.

Ipak treba upozoriti kako je u brojnim radovima o Draganoviću njegovo djelovanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj tek usputno spomenuto. Ne postoje naime ozbiljnija istraživanja i radovi koji bi ga osvijetlili i progovorili o svim njegovim aspektima te istraživačima i javnosti ponudili utvrđene činjenice, a time konačno i opovrgnuli postojeće stereotipe i optužbe koje se već desetljećima ponavljaju u brojnim publikacijama, posebice onima nekih srbijanskih i drugih inozemnih publicista. Opseg i svrha ovoga rada, koji je napisan za zbornik radova sa znanstvenog skupa o Draganoviću, nisu mi na žalost omogućili započinjanje takva istraživanja. Zbog toga sam prvenstveno odlučio raščlaniti niz tipičnih optužaba protiv Draganovića u kojima je on etiketiran kao ustaša i kao ratni zločinac. Prema tome je pred istraživačima zadaća popunjavanja svojevrsne bijele mrlje u njegovu životopisu, odnosno podrobno istraživanje njegova ratnog djelovanja od uspostave Nezavisne Države Hrvatske do njegova odlaska u Rim godine 1943.[48]

BETWEEN MYTH AND REALITY: THE POSITION OF KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ REGARDING CHIEF OF STATE (POGLAVNIK) ANTE PAVELIĆ, THE USTASHA MOVEMENT AND THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA (NDH)

Summary

In many works, especially those by Serbian and other foreign journalists, Krunoslav Draganović is labeled as a supporter of Pavelić and the Ustasha. This label is highlighted in many publications, especially in those supported by the former Yugoslav communist authorities, and relatively recently in those that have emerged abroad. However, it is important to note that there is a major discrepancy between the content of the charges against Draganović and the available data that would prove these charges. There are discrepancies in dates regarding incidents during World War II and regarding

48 Već kada je ovaj rad poslan u tisak na hrvatskome novinskom tržištu pojavila se je omanja knjižica novinara zagrebačkog lista *24 sata* Borisa Rašete *Ustaški James Bond,* Zagreb, 2014. Riječ je o senzacionalistički intoniranom uratku sastavljenom po načelu *cut and paste* (izreži i zalijepi) od brojnih međusobno nepovezanih tekstova različitih autora. Ta knjižica po svojim dosezima ne pridonosi ozbiljnom istraživanju Draganovićeva djelovanja.

the Independent State of Croatia (NDH). In fact, data show that the accusations against him are baseless.

Keywords: *Krunoslav Draganović, Ante Pavelić, Ustasha movement, Independent State of Croatia (NDH), war crimes, anti-Catholic pamphlets, accusations.*

UDK: 272-732.2(497.1)(044)
930.85(497.1)
Izvorni znanstveni rad

ODNOS KRUNOSLAVA DRAGANOVIĆA I IVANA TOMASA

Domagoj TOMAS
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera
Trg Svetog Trojstva 3, HR - 31000 OSIJEK

Sažetak

Rad se u prvom redu zasniva na analizi odnosa i suradnje Krunoslava Draganovića i Ivana Tomasa, utemeljenoj na Tomasovim tekstovima i pismima iz njegove bogate korespondencije. Draganović i Tomas u stalnom su kontaktu od Draganovićeva dolaska u Rim 1943., no prema dostupnim izvorima može se utvrditi da njihovo poznanstvo datira od ranije. Nakon završetka Drugog svjetskog rata njih su dvojica zajednički surađivali u okviru Bratovštine sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama na osiguravanju duhovnih i materijalnih potreba za Hrvate u savezničkim izbjegličkim logorima. Bogatu i plodnu suradnju u iseljeništvu nastavili su sve do Draganovićeva nerazjašnjenog povratka u Jugoslaviju 1967., no u povremenom kontaktu ostali su sve do Draganovićeve smrti 1983.

Ključne riječi: *Ivan Tomas, Krunoslav Draganović, korespondencija, Rim, Vatikan, Jugoslavija.*

Znanstveni i publicistički interes za život i djelo Krunoslava Draganovića počeo se javljati u desetljeću nakon njegove smrti, a svoj dosadašnji vrhunac doživio je objavom studije Miroslava Akmadže *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*[1] 2010., no ovaj skup i knjiga Mije Ivureka *Život i djelo Krunoslava Draganovića*[2] dokaz su da se na tome nije stalo. Mali doprinos nastavku razvoja historiografske obrade Draganovićeva života jest i ovaj rad, čiji je predmet interesa prikazivanje i raščlamba odnosa između dvojice svećenika koji su ostavili snažan trag u hrvatskom političkom iseljeništvu u 20. st.

Odnos Draganovića i Ivana Tomasa kronološki se može podijeliti u dvije osnovne faze, uvjetovane najzanimljivijom epizodom iz Draganovićeva života, koja se odnosi na njegovu iznenadnu pojavu u Jugoslaviji 1967.

1 Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010.

2 Mijo IVUREK, *Život i djelo Krunoslava Draganovića,* Zagreb – Sarajevo, 2013.

Međutim, prvu fazu moguće je razdijeliti u tri manja razdoblja, određena pojedinim vanjskim čimbenicima i utjecajima na Draganovićev život. Stoga ću kao prvo razdoblje njihova odnosa odrediti godine između 1943. i 1958., omeđene Draganovićevim dolaskom u Rim u službi savjetnika hrvatskoga predstavništva pri Svetoj Stolici te njegovim uvjetovanim napuštanjem Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima (kraće: Zavoda sv. Jeronima), uzrokovanim pritiskom jugoslavenske vlasti na hrvatske biskupe. Sljedeće razdoblje smjestio bih između 1958. i 1963., odnosno u vrijeme Draganovićeva života u Rimu izvan Zavoda sv. Jeronima, sve do odlaska u austrijski Pressbaum, nedaleko od Beča. Posljednje razdoblje trajalo bi od dolaska u Pressbaum pa do 1967., tj. do Draganovićeve nerazjašnjene pojave u Jugoslaviji. Druga faza omeđena je Draganovićevom pojavom u Jugoslaviji i njegovom smrću 1983. kao početnom i krajnjom točkom.

Ipak, povijest odnosa Draganovića i Tomasa zapravo seže u nešto ranije razdoblje, negoli je ovdje naznačeno u prvoj fazi, za što se kao dokaz može uzeti Draganovićeva razglednica Tomasu iz Zagreba 1942., koja se nalazi u Tomasovoj ostavštini u Arhivu biskupskog ordinarijata u Mostaru (ABOM).[3] Unatoč tome, skromna količina njihovih kontakata i još rjeđi izvori koji bi ih potvrdili onemogućuju označavanje razdoblja prije Draganovićeva dolaska u Rim dodatnom fazom u njihovu odnosu, no s obzirom na to da je Tomas studirao na sarajevskoj Bogosloviji (1932.–1937.)[4] u vrijeme dok je Draganović obavljao određene dužnosti u Vrhbosanskoj nadbiskupiji (tajnik nadbiskupa Ivana Šarića 1936.–1939.),[5] može se pretpostaviti da su već tada u Sarajevu ostvarili prve kontakte.

Za raščlambu odnosa Draganovića i Tomasa ključna je analiza izvora iz raznih arhiva, u prvome redu ABOM-a u kojem se nalazi Tomasova pisana ostavština, zatim Hrvatskog državnog arhiva (HDA), odnosno njegova fonda Komisije za vjerske poslove Narodne Republike Hrvatske (KOVZ) te Arhiva Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima (APHZSJ), u kojem se nalazi dobar dio Draganovićeve pisane ostavštine. Ipak, za potrebe ovoga rada APHZSJ nije konzultiran zbog objektivnog nedostatka vremena, ali u budućnosti bi ga svakako valjalo istražiti, ako to bude omogućeno, kako bi se dobio potpuniji uvid u odnos dvaju analiziranih objekata. Međutim, uz Tomasovu ostavštinu i gradivo iz HDA, konzultirane su pisane ostavštine Vilima Cecelje u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu (NAZ) i Vinka Nikolića

3 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pisma Krunoslava Draganovića Ivanu Tomasu, Zagreb, 10.08.1942.*

4 Ratko PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, Mostar, 2000., 311.

5 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 9.

u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (NSK). Pritom osobito zahvaljujem Mostarsko-duvanjskoj biskupiji, Zagrebačkoj nadbiskupiji, Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici te Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, institucijama koje su mi omogućile uvid u izvornu arhivsku građu potrebnu za nastanak ovoga rada.

1. Suradnja u Papinskom hrvatskom zavodu sv. Jeronima u Rimu

Draganović je dolaskom u Rim u kolovozu 1943. očito brzo stupio u kontakt s Tomasom, koji ga u svojem dnevniku *Pet redaka* spominje već 31. kolovoza 1943. navodeći: *Jučer s dr. Draganovićem bijah u braće Di Chiara kod „Pantheona“, gdje je Draganović kupio dvoje papuče.*[6] Na još nekoliko mjesta u svojem dnevniku Tomas ističe Draganovića, uglavnom vezano uz talijansko izdanje periodične publikacije *Croatia Sacra*,[7] kojoj je Draganović bio glavni urednik. Tako u bilješci od 25. listopada 1943. navodi: *Danas dr. Draganović s talijanski uglađenim, a krezubim, cav. De Alberti*[8] *govori o tiskanju „Croatia Sacra“: „Tutto è stato già approvato dalla censura ecclesiastica in Croazia, adesso riceveremo anche quella del Vicariato di Roma!“ – „Si, si, si capisce: chè, Roma è sopra tutto!“*[9] *I ne mogoh raspoznati, bješe li veseli usklik Latinina osnovan na vjerskoj bazi ili na kakvoj drugoj! (Stvarno je nadbiskup Stepinac dao onaj „IMPRIMATUR“)*,[10] a 24. ožujka 1944. prenosi dio razgovora s Draganovićem: *Priča dr. Draganović: „Biskup u Ascoli Piceno*[11] *vrlo dobar i pobožan; zove se Ambrogio Squintani.*[12] *Dadoh mu „Croazia Sacra“.*[13] Također, Tomas u *Pet redaka* ističe i Draganovićeve

6 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pet redaka*, 36.

7 *Croatia sacra*, godišnjak za crkvenu povijest koji je izlazio u Zagrebu između 1931. i 1944. Posljednjih nekoliko brojeva uređivao je Draganović, a jubilarni broj iz 1942. njegovom je zaslugom otisnut u talijanskom prijevodu. Prema: Milan SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903-1983)“, *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima* (ur. Jure Bogdan), Rim, 2001., 846.

8 De Alberti je vlasnik tiskarske tvrtke.

9 „Već je sve odobreno od katoličke cenzure u Hrvatskoj, sad ćemo primiti i onu iz Vikarijata u Rimu!“ – „Da, da, da naravno, Rim je iznad svega!“ (tal.)

10 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pet redaka*, 51.

11 Ascoli Piceno, glavni grad istoimene provincije u središnjoj Italiji.

12 Ambrogio Squintani (1885.–1960.), biskup u Ascoli Picenu od 1936., odlazeći u mirovinu počašćen titulom naslovnoga nadbiskupa Amoriona od 1956.

13 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pet redaka*, 80.

karitativne napore pa tako 31. siječnja 1944. bilježi: *Kada je Dr. Dr.[aganović] oslobađao Hrvate i Slovence iz talij. zatvora, Talijani su propisali takovu proceduru, da je njem. general [Kurt] Mälzer*[14] *rekao: „Po ovoj proceduri još se nije rodio onaj, koji će te Hrvate imati pustiti iz zatvora."*[15]

Suradnja Draganovića i Tomasa dodatno se intenzivirala i učvrstila osnivanjem Bratovštine sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama. Bratovština je osnovana pri Zavodu sv. Jeronima u Rimu 19. srpnja 1945.[16] U to vrijeme Tomas u Zavodu boravi kao student na doktorskom studiju teologije, dok je Draganović ondje u svojstvu gosta. Bratovština je hrvatskim izbjeglicama pružala duhovnu, pravnu i materijalnu pomoć, organizirala je uspostavu veza među izbjeglicama i obiteljima te uspostavljala koordinaciju s drugim dobrotvornim ustanovama i zakladama. Formalni pristanak Svete Stolice za osnutak Bratovštine ne postoji, no vjerojatno je bila riječ o prešutnom odobravanju, uzrokovanom specifičnim okolnostima poratnog vremena u kojem su ugroženi životi mnogih ljudi. U prilog takvoj tezi ide i činjenica da su odgovori Državnog tajništva Svete Stolice u dopisivanju s Bratovštinom pristizali na njezinu adresu, odnosno njezine dužnosnike. Inače, Draganović je obavljao dužnost tajnika Bratovštine, dok je predsjednik bio Juraj Magjerec, rektor Zavoda sv. Jeronima.[17] Iako se Tomasovo ime ne nalazi među dvadesetpetoricom nazočnih na osnivačkoj skupštini Bratovštine, on joj se od samoga početka djelovanja stavio na raspolaganje.

Na njegovo ime i predviđeno zaduženje u okviru Bratovštine prvi puta se nailazi u izvješću s 95. sjednice Bratovštine od 16. listopada 1947., gdje je navedeno: *Radi smještaja sivih*[18] *u Rimu tražiti smještaj kojim bi*

14 Kurt Mälzer (1894.–1952.), njemački general, 1944. imenovan vojnim zapovjednikom Rima. Nakon rata prvotno osuđen na smrtnu kaznu, koja je kasnije preinačena u zatvorsku.

15 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pet redaka*, 70.

16 Andrija LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama", *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima* (ur. Jure Bogdan), Rim, 2001., 785.

17 A. LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama", 786.

18 „Sivima" su u tipologiji poslijeratnih izbjeglica iz poraženih država nakon Drugoga svjetskog rata na Zapadu označavani niži nositelji vlasti, časnici, vojnici i ostali suradnici koji nisu činili ratne zločine. Za razliku od njih, „crnima" su bili označavani visoki režimski i vojni dužnosnici te pripadnici nacističkih i fašističkih stranaka, odnosno njima bliskih i srodnih političkih pokreta, dok su „bijelima" označavani civili koji tijekom rata ni na koji način nisu sudjelovali u obnašanju vlasti. Prema: A. LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama", 797-798.

upravljao Tomas.[19] Valja istaknuti kako je na idućoj sjednici, održanoj 23. listopada 1947., odlučeno da Draganović za svoj rad za „sive“ dobiva sobu u mezaninu, čime je njegov dotadašnji formalni status gosta u Zavodu sv. Jeronima na neki način riješen.[20] Unatoč tome, Draganović kasnije svjedoči u svojim iskazima komunističkim istražiteljima kako je iz Zavoda sv. Jeronima zapravo izbivao između 5. lipnja 1944. i veljače ili ožujka 1953.[21] Fabijan Veraja i Milan Simčić također u svojem članku o djelovanju Zavoda sv. Jeronima u godinama nakon Drugog svjetskog rata (1945.–1959.) tvrde isto[22] pa se može zaključiti da je Draganović u tom razdoblju često posjećivao Zavod i ondje boravio, ali zapravo nije imao trajno boravište.

Očito je da suradnja Tomasa i Draganovića već u to vrijeme prelazi okvire zajedničkog karitativnog djelovanja u okviru Bratovštine i obuhvaća zajednički politički i kulturni angažman, s ciljem afirmacije potrebe za uspostavom hrvatske državnosti na demokratskim načelima. U skladu s tim nastojanjem, 1946. objavljena je knjiga *Martyrium Croatiae*,[23] u kojoj su s tekstovima i uređivanjem sudjelovali Draganović i Tomas, o čemu svjedoči Pavao Tijan u svojemu članku u *Hrvatskoj reviji*: *MARTYRIUM CROATIAE prva je publikacija što ju je objavila nova hrvatska emigracija od g. 1945. Izdavač je bio dr. Krunoslav Draganović, koji je zajedno s Petrom Barezom bio i njezin urednik. Dr. Ivan Tomas, svećenik mostarsko-trebinjske biskupije, i ja bili smo autori središnjeg teksta (poglavlja 2-9). … Možda je samo Tomas svoja dva priloga (2. Bolscevismus et orthodoxia i 7. Croatia pro unione Ecclesiarum) pisao izravno latinski. Sve ostalo prevodili su s hrvatskog neki hrvatski svećenici koji su tada bili u Rimu. … Čvrsto sam uvjeren da je Ivan Tomas napisao drugo poglavlje o boljševizmu i pravoslavlju, kao i sedmo o nastojanjima Hrvata oko sjedinjenja Istočne i Zapadne Crkve. Izravne potvrde od njega nemam, kao ni materijalnih dokaza, ali čitava atmosfera u kojoj je tekao naš rad na ovoj publikaciji ne*

19 A. LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama“, 831.

20 A. LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama“, 831.

21 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 222.

22 Fabijan VERAJA – Milan SIMČIĆ, „Zavod svetog Jeronima nakon Drugoga svjetskog rata (1945-1959)“, *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima* (ur. Jure Bogdan), Rim, 2001., 358-359.

23 Krunoslav DRAGANOVIĆ – Ivan TOMAS – Pavao TIJAN – Petar BAREZA, *Martyrium Croatiae*, Roma, 1946.

dopušta mi ni pomisao da bi netko drugi mogao biti autor ovih priloga.[24]

O kontinuitetu njihova odnosa i suradnje u ovom razdoblju svjedoči i bilješka iz proljeća 1950. u Rimu, koja se nalazi u Tomasovoj ostavštini, gdje se navodi da su *biskupijski svećenici: Petar Bulum,*[25] *Fabijan Veraja,*[26] *Drag.[utin] Petranović,*[27] *Sebastijan Palić,*[28] *Ivan Tomas i Stjepan Šprajc,*[29] *te fra Dominic Ćorić,*[30] *potpisom ovlastili: Filipa Lukasa,*[31] *Krunoslava Draganovića, Franju Trogrančića,*[32] *Tihomila Drezgu,*[33] *Saliha Hadžialića,*[34] *fra Petra Čapkuna,*[35] *Ivana Vitezića*[36] *i Ivana Krilića,*[37] *da ih zastupaju u Hrvatskom predstavništvu za Italiju pri Pokretu za Ujedinjenu Evropu*[38] *na bazi Hrvatskoga državnoga prava u demokratskom duhu snošljivosti, sloge i zajedničkoga rada među Hrvatima kao i među ostalim narodima Evrope u*

24 Pavao TIJAN, „'Martyrium Croatiae': o 50. godišnjici prvotiska hrvatske emigracije od g. 1945.", *Hrvatska revija* (dalje: *HR*) 46 (1996.), 445-446.

25 Petar Bulum (1918.–1994.), rođen u Kolojanju u istočnoj Hercegovini, za svećenika Trebinjsko-mrkanske biskupije zaređen 1941. Od 1945. djeluje u iseljeništvu. Umro u SAD-u.

26 Fabijan Veraja (1923.–), rođen u Metkoviću, zaređen za svećenika 1947. u Rimu. Dugogodišnji službenik Svete Stolice i podtajnik Kongregacije za kauze svetaca (1981.–1993.). Živi u Grottaferrati kraj Rima.

27 Dragutin (Karlo) Petranović (1910.–1995.), hrvatski svećenik, nakon Drugoga svjetskog rata djelovao u Genovi u Italiji, a zatim u Wellandu u Kanadi.

28 Sebastijan Palić (1918.–1989.), svećenik Skopske biskupije, doktorirao pravo 1952. Preminuo na Novom Zelandu.

29 Stjepan Šprajc (1918.–1986.), svećenik Zagrebačke nadbiskupije, magistrirao pravo 1951. Kasnije djelovao u i umro u Kanadi.

30 Dominik (Mirko) Ćorić (1915.–2003.), hrvatski franjevac, nakon Drugoga svjetskog rata prvo je u Rimu, a zatim od 1954. u SAD-u.

31 Filip Lukas (1871.–1958.), predsjednik Matice hrvatske (1928.–1945.).

32 Franjo Trogrančić (1913.–1974.), hrvatski književni kritičar, profesor hrvatskog jezika na Sveučilištu u Rimu.

33 Tihomil Drezga (1903.–1981.), hrvatski šahist, nakon Drugoga svjetskog rata u iseljeništvu.

34 Salih Hadžialić (1914.–1997.), povjesničar-orijentalist.

35 Petar Čapkun (1910.–1979.), hrvatski franjevac, tijekom dva mandata bio provincijal Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja u Splitu (1967.–1976.). Nakon Drugoga svjetskog rata bavio se socijalnim i humanitarnim radom. Posljednje godine proživio u Vancouveru.

36 Ivan Vitezić (1914.–1985.), svećenik, povjesničar, rođen u Vrbniku na Krku, doktorirao na Papinskom sveučilištu Gregoriani u Rimu 1955. Do smrti djelovao u hrvatskom iseljeništvu, najdulje u Beču na Institutu za slavistiku bečkoga Sveučilišta.

37 Ivan Krilić (1921.–2010.), ustaški časnik, aktivan u katoličkim organizacijama, od 1945. u emigraciji.

38 Pokret za ujedinjenu Europu, udruženje osnovano 1947. na poticaj Winstona Churchilla i Duncana Sandysa. Osnovni cilj udruženja bilo je zalaganje za europske integracije.

svrhu što uspješnije borbe protiv komunističke tiranije u Domovini i svijetu.[39]

Prisjećajući se toga razdoblja kasnije, Tomas u svojem članku o Draganoviću u *Hrvatskoj reviji* ističe: *Pokazao je, što hoće i može hrvatski čovjek, kad ga vodi iskrena ljubav prema domovini i narodu; spasio je toliko hrvatskih života, koliko se nitko ne bi nadao u apokaliptičkim pometnjama završetka rata i poslijeratnih godina. Hrvati i nehrvati u desetljeću 1943.-1953. i kasnije stajali su pred zagonetnom pojavom mislioca, i radnika i pregaoca Draganovića, a da nijesu znali, kako bi je protumačili, tako je, naime, snažna, bogata, životna i neumorna. ... Pišući ovo, sjećamo se dana, kad je Draganović, spašavajući progonjene Hrvate i nehrvate, od Anglosasa i boljševika označene kao “sive” i “crne”, znao na koji brod ukrcati stotine progonjenih ljudi, što predstavljahu petnaestak evropskih narodnosti. Bili su to pothvati, koji su zahtijevali posvemašnju nesebičnost u ljubavi prema ugroženim Hrvatima i drugim narodima, a pretpostavljali su kompliciran, naporan i beskrajno dug sustavan rad, da se prebrode omražene formalnosti birokracije; zatim je bio nuždan upravo očajnički trud oko osiguranja potrebnih novčanih sredstava za putovanje spašenih ljudi i njihovih obitelji. I kad bi se neminovno desili neuspjesi, drugi bi duhovi klonuli i odustali od daljnjega rada, ali Draganoviću je svaki takav kobni nezgođaj bio poticajem na još plemenitije i ustrajnije djelovanje u prilog proganjanih Hrvata.*[40]

Iz Tomasova pisma Cecelji 7. srpnja 1953. saznajemo određene okolnosti proslave Draganovićeva jubileja 25. godišnjice svećeničkog ređenja: *...Ovdje Krunoslav [Draganović] proslavio skromno svoj jubilej: zapravo je dne 1. VII. 1953. bio u samoći na Montevergine*[41] *u svetištu benediktinaca pok. Opata [Giuseppea Ramira] Marcone-a,*[42] *a dne 5. VII. 1953. bio je u Zavodu svečaniji ručak u počast jubilarca: prisustvovali su PP! [Stjepan] Sakač*[43] *i [Karlo] Balić,*[44] *govorili su Rektor [Juraj Magjerec],*[45]

39 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Bilješka – Rim, proljeće 1950.*

40 Ivan TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović: prilikom 60. godišnjice njegova života“, *HR* 14 (1964.), 28, 40.

41 Montevergine, benediktinska opatija u središnjoj Italiji.

42 Giuseppe Ramiro Marcone (1882.–1952.), talijanski benediktinac, opat benediktinskog samostana Montevergine (1918.–1952.). Za vrijeme Drugoga svjetskog rata apostolski vizitator u NDH-u.

43 Stjepan Krizin Sakač (1890.–1973.), hrvatski isusovac, rođen u Kapeli Kalničkoj blizu Varaždinskih Toplica. Umro u Rimu, pokopan u isusovačkoj grobnici na rimskom groblju Campo Verano.

44 Karlo Balić (1899.–1977.), hrvatski franjevac, doktorirao u Belgiji 1927., nakon Drugoga svjetskog rata djelovao u hrvatskom iseljeništvu.

45 Juraj Magjerec (1885.–1957.), svećenik, teolog, povjesničar i karitativni djelatnik. Rektor Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima (1928.–1957.) i predsjednik Bratovštine sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama.

[Antun] Golik,[46] *P. [Vjenceslav] Ardas*[47] *u ime Američkih hrv. crkvenjaka. Sutra, odnosno u utorak dne 7. VII. 1953. Draganović daje u istoj onoj poznatoj gostionici večeru za hrvatske rimske svjetovnjake: učestovat će oko petnaestak predstavnika, među njima: [Ivo] Omrčanin,*[48] *[Miroslav] Varoš,*[49] *[Ivica] Krilić, [Aleksandar] Perz,*[50] *[Augustin] Filipović,*[51] *[Josip] Turkalj*[52]*...*[53] O istom jubileju objavljen je i nepotpisani prigodni članak u časopisu *Osoba i duh*,[54] čiji je autor po svemu sudeći Tomas, imajući u vidu prigodu, sadržaj članka i stil kojim je pisan.[55] Također, o Draganovićevu srebrnom jubileju svjedoči i članak objavljen u *Križu*[56] iste godine, potpisan inicijalima *I. B*.[57] Znajući da ti inicijali mogu predstavljati pseudonim (*I. B. – Ivan Belćimov*[58]) kojim se Tomas kasnije služio prilikom potpisivanja

46 Antun Golik (1884.–1960.), svećenik, kao drugi tajnik Bratovštine sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama djelovao na zbrinjavanju hrvatskih izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata.

47 Vjenceslav Ardas (1900.–1959.), hrvatski franjevac konventualac, djelovao u hrvatskom iseljeništvu u SAD-u od 1929. do smrti.

48 Ivo Omrčanin (1913.–2002.), hrvatski povjesničar, nakon Drugoga svjetskog rata boravi u Rimu, a kasnije odlazi u SAD.

49 Miroslav Varoš (1923.–1976.), rođen u Sarajevu, od 1952. u iseljeništvu u Italiji. Nastanio se u Rimu, aktivirao u Hrvatskom narodnom odboru (HNO) i blisko surađivao s Krunoslavom Draganovićem. Tijekom 50-ih godina obavljao je dužnost tajnika u HNO-a i urednika *Hrvatske države*, službenog glasila HNO-a. Kasnije došao pod sumnju vodstva HNO-a pa je 1960. isključen. Tada je uz Draganovićevu podršku pristupio Hrvatskom demokratskom odboru (HDO). Kasnije postaje sumnjiv stranim obavještajnim službama pa se 1972. odlučuje vratiti u Jugoslaviju. Ondje objavljuje članke u *Slobodnoj Dalmaciji* pod pseudonimom *Miro Vrdoljak*. Umro je 1976.

50 Aleksandar Perc (1918.–1981.), rođen u Tuzli, u emigraciji od 1950., dugogodišnji novinar radija *Deutsche Welle* u Kölnu, član uredništva londonske *Nove Hrvatske*.

51 Augustin Filipović (1931.–1998.), hrvatski kipar, od 1959. živio u Kanadi.

52 Josip Turkalj (1924.–2007.), hrvatski kipar, od 1957. živio u SAD-u.

53 NAZ, Ostavština Vilima Cecelje, *Pisma Ivana Tomasa Vilimu Cecelji, Rim, 7.VII.1953.*

54 *Osoba i duh*, katolički časopis koji je izlazio u Madridu i Albuquerqueu (1949.–1955.). Uređivali su ga Franjo Hijacint Eterović i Luka Brajnović.

55 I. TOMAS (nepotpisano), „25-godišnjica svećeničkog ređenja vlč. Dra. Krunoslava Draganovića", *Osoba i duh* V (1953.), br. V-VI, 157-158.

56 *Križ*, hrvatski katolički vjesnik, glasilo hrvatskih franjevaca konventualaca u SAD-u i Kanadi. Izlazi od 1941. u Garyju u Indiani.

57 I. TOMAS (I. B.), „Dva odlična jubilarca svećenika (Prigodom srebrenog jubilije preč. gg. J. Zovka i K. S. Draganovića)", *Križ* XII (1953.), br. 8, 10.

58 Tomasov otac Jure nosio je nadimak Belćim pa je tako nastao i Tomasov pseudonim *Ivan Belćimov*, odnosno *I. B.*

članaka u *Novom životu*,[59] može se s velikom vjerojatnošću utvrditi da se i u tom slučaju radi o njegovu članku.

Detalje iz odnosa Draganovića i Tomasa doznajemo i preko korespondencije Vinko Nikolić – Ivan Tomas iz 1954.–1955., gdje Nikolić moli Tomasa da se kod povjerenika *Hrvatske revije* zauzme za distribuciju prikupljenog novca, koju je moguće obaviti preko Draganovića.[60] Prema sadržaju Tomasova pisma od 9. lipnja 1955., čini se da je to i obavljeno: *... Primio sam listić od našega dra. [Ivana] Vitezića. Pošto sam se s Vitezićem porazgovorio o Vašim neposrednim i dugoročnim planovima, želim Vama odgovoriti na pojedinosti, koje mi se čine važnim. – Prije svega nema nikakve poteškoće glede onih dviju tisuća lira: novac predajem preč. Dru. [Krunoslavu] Draganoviću, čim se on povrati s puta, na koji je krenuo.*[61] Iz Tomasova pisma Nikoliću od 14. studenoga 1955. vidljivo je da se Draganović već u to vrijeme odlučio ozbiljno posvetiti prikupljanju izvora i materijalne dokumentacije o stradanjima Hrvata kod Bleiburga i na križnom putu, koju je kasnije imao namjeru objaviti u okviru cjelovite studije ili monografije: *...Inače, ovdje se borimo kojekako. Prof. Draganović je sav u poslu oko opisa bleiburške tragedije: to ga je odvelo malo i u Austriju, da bi pokupio još materijala i stvar proučio „na licu mjesta“, kako se ono zna kazati.*[62]

2. Početak pritisaka na Draganovića i Tomasa – Draganovićevo napuštanje Zavoda sv. Jeronima

Tomas je 1954. postao glavni urednik i spiker emisija *Radio Vatikana* na hrvatskom jeziku, nakon čega su organi jugoslavenske vlasti počeli ozbiljnije upozoravati na njegovo djelovanje, apostrofirajući ga često uz Draganovića kao predvodnika protujugoslavenskog djelovanja i ključnu zapreku za uspostavu diplomatskih odnosa Jugoslavije i Vatikana. Pritom su s hrvatskim biskupima obavljani tzv. obavijesni razgovori te je vršen kontinuiran pritisak na njih, u prvom redu na zagrebačkoga

59 *Novi život*, katolički časopis za duhovni i kulturni život, redovito izlazio 1962.–1967., dok su 1968. izašla samo dva broja. Posljednji dvobroj izašao je 1970., povodom kanonizacije bl. Nikole Tavelića.

60 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas.*

61 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Ivana Tomasa Vinku Nikoliću, Rim, 9.VI.1955.*

62 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Ivana Tomasa Vinku Nikoliću, Rim, 14.XI.1955.*

nadbiskupa Franju Šepera, kako bi postigli rezultat - uklanjanje svećenika-političkih emigranata iz Zavoda sv. Jeronima i s vatikanskih službi. Jugoslavenska strana to je u razgovorima postavila kao uvjet izdavanja putovnica mladim svećenicima koji su trebali ići u Rim na školovanje i pritom boraviti u Zavodu sv. Jeronima. Analizu tih razgovora proveo je Akmadža u svojoj knjizi o Draganoviću, a u njima se redovito kao glavni neprijatelji Jugoslavije ističu upravo Draganović i Tomas te ih se često etiketira raznim neutemeljenim nazivima, pa tako službenik Uprave državne bezbjednosti u jednom razgovoru sa Šeperom u siječnju 1956. Draganovića naziva ratnim zločincem, a Tomasa ustašom. Isti izvor Draganovića smatra ključnim u uređivačkoj politici emisija *Radio Vatikana* na hrvatskom jeziku u kojima se kritizira odnos jugoslavenske vlasti prema Katoličkoj Crkvi.[63]

U ispipavanje terena i pokušaje uvjeravanja uprave Zavoda sv. Jeronima za raščišćavanje pitanja svećenika - političkih emigranata - koji borave u Zavodu uključili su se i neki biskupi iz Jugoslavije, uključujući Šepera, beogradskog nadbiskupa Josipa Ujčića,[64] i pomoćnog zagrebačkog biskupa Josipa Lacha. S tim je poslanjem u Rim 1956. otišao dominikanski provincijal Anđelko Rabadan,[65] uz prethodne konzultacije sa Svetozarom Rittigom[66] i KOVZ NR Hrvatske. Rabadan je kao posrednik Magjercu trebao prenijeti uvjete jugoslavenske strane za puštanje svećenika na školovanje u Rim, koji su uključivali udaljavanje Draganovića i Tomasa iz Zavoda, no Magjerec je uzeo u obzir tu mogućnost jedino ako dobije naredbu Biskupske konferencije Jugoslavije. Rabadan je posjetio i Državno tajništvo Svete Stolice, gdje mu je preneseno da je jugoslavenska strana dužna učiniti prvi korak u normalizaciji odnosa jer je ona te odnose i prekinula.[67]

O istoj problematici Radmila Radić u svojoj knjizi *Država i verske zajednice* navodi: *Na sednici SKVP*[68] *decembra 1956. konstatovano je*

63 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 13.

64 Josip Ujčić (1880.–1964.), beogradski nadbiskup 1936.–1964.

65 Anđelko Rabadan (1892.–1968.), hrvatski dominikanac, provincijal Hrvatske dominikanske provincije u dva mandata (1950.–1958.).

66 Svetozar Rittig (1873.–1961.), svećenik, crkveni povjesničar i političar, doktorirao u Beču 1902. Obavlja dužnost župnika središnje zagrebačke župe sv. Marka (1917.–1941.), a od 1943. priključuje se partizanima. Prvi predsjednik Komisije za vjerske poslove Narodne Republike Hrvatske i ministar bez lisnice u vladi NR Hrvatske od 1946. Sudjeluje u utemeljenju Staroslavenske akademije (od 1952. Staroslavenski institut) 1948. u Zagrebu i ostaje na njezinu čelu sve do svoje smrti.

67 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 14.

68 Savezna komisija za vjerska pitanja.

da u odnosima sa Vatikanom glavnu pretnju predstavlja centar koji vrši neprijateljsku propagandu u odnosu na Jugoslaviju, u kome se nalaze dva ustaška sveštenika dr. Krunoslav Draganović i Tomas, spiker Radio Vatikana. Taj centar nalazio se u Zavodu Sv. Jeronima. Zato je razmatrana mogućnost da se izvrši pritisak na biskupa Šepera oko onemogućavanja rada ovog centra u Zavodu.[69]

Važan događaj u kontekstu odnosa između Draganovića i Tomasa predstavlja Magjerčeva smrt u rujnu 1957. Naime, tijekom Magjerčeva mandata na mjestu rektora Zavoda sv. Jeronima svećenici - politički emigranti uživali su svojevrsnu zaštitu od jugoslavenskih nastojanja za njihovim uklanjanjem iz Zavoda. Magjerčevom smrću ujedno je i formalno prestala djelovati Bratovština sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama jer njegov nasljednik na mjestu predsjednika nikada nije izabran. Međutim, postavilo se pitanje imenovanja novoga rektora Zavoda sv. Jeronima, o čemu i Tomas govori u pismu Cecelji od 26. rujna 1957.: *Inače kod nas, [Đuro] Kokša*[70] *je od Kardinala Protektora*[71] *imenovan vice-rektorom. – Pitanje rektora ostaje otvoreno. Misli se da neće biti Talijan, a tko će zasjesti na odgovorno i važno mjesto, to ćemo vidjeti, ako nas prije ne pokopaju. Biskup Lach je bio kod Pape Pija, a sad je krenuo u Napulj s [Velimirom] Čapekom*[72] *i [Ivanom] Tilšerom.*[73] *Na Titovom su mu poslanstvu ovdje kazali, da bi [Makso] Peloza*[74] *bio dobar za rektora u Zavodu. Govorili su mu protiv Draganovića i moje malenkosti.*[75] Hrvatski biskupi iz Dalmacije te biskupi Petar Čule[76] i Stjepan Bäuerlein[77]

69 Radmila RADIĆ, *Država i verske zajednice II*, Beograd, 2002., 426.

70 Đuro Kokša (1922.–1998.), pomoćni zagrebački biskup, dugogodišnji rektor Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu (1958.–1979.).

71 Pietro Fumasoni Biondi (1872.–1960.), talijanski kardinal od 1933., kardinal pokrovitelj Zavoda sv. Jeronima 1933.–1960.

72 Velimir Čapek (1927.–2009.), svećenik Zagrebačke nadbiskupije, doktorirao pravo 1958., dugogodišnji službenik Svete Stolice i suradnik kardinala Franje Šepera u Kongregaciji za nauk vjere.

73 Ivan Tilšer (1920.–2009.), svećenik Zagrebačke nadbiskupije, doktorirao 1959.

74 Makso Peloza (1915.–1989.), hrvatski svećenik i povjesničar, doktorirao 1966. na Gregoriani.

75 NAZ, Ostavština Vilima Cecelje, *Pisma Ivana Tomasa Vilimu Cecelji, Rim, 26.IX.1957.*

76 Petar Čule (1898.–1985.), biskup mostarsko-duvanjski i upravitelj Trebinjsko-mrkanske biskupije od 1942. Osuđen 1948. na 11 i pol godina strogog zatvora. Ponovno upravlja biskupijom od listopada 1957. do umirovljenja 1980.

77 Stjepan Bäuerlein (1905.–1973.), od 1951. naslovni biskup Herkaleje Pontske, a 1959. imenovan rezidencijalnim đakovačkim i srijemskim biskupom.

za novoga rektora predlagali su Krešimira Zorića[78], no Šeper je došavši u Rim kod Svete Stolice podržao kandidaturu Đure Kokše, dotadašnjeg vicerektora.[79]

Kokša je naposljetku imenovan na dužnost rektora u rujnu 1958., a prethodno je uspio ishoditi Draganovićevo povlačenje iz Zavoda 31. kolovoza 1958. Draganović je prihvatio napuštanje Zavoda, ali je smatrao da je crkvena vlast mogla bolje iskoristiti njegov odlazak kako bi uspjela dobiti više ustupaka od režima u započetim pregovorima.[80] Nedugo zatim umro je i papa Pio XII., a na njegovo mjesto došao je Ivan XXIII., za čijeg se pontifikata bitno mijenja politika Svete Stolice prema Jugoslaviji i zemljama Istočnog bloka, što će posredno utjecati na Draganovićev i Tomasov položaj.

3. Nastavak pritisaka – Tomasova smjena s *Radio Vatikana*

Odnos Draganovića i Tomasa nakon Draganovićeva napuštanja Zavoda sv. Jeronima nije se bitnije mijenjao. Iz pisama u Tomasovoj ostavštini očito je da se od odlaska iz Zavoda sv. Jeronima 1958. do odlaska u Pressbaum 1963. Draganović povremeno pismeno javlja Tomasu (12 sačuvanih pisama) s različitih lokacija, najčešće iz Rima, ali i iz Passaua, Bologne i Los Angelesa.[81]

Andrija Kordić[82] Tomasu u rujnu 1958. iz Harburga[83] javlja o Draganovićevim aktivnostima na području Njemačke u pogledu zapošljavanja hrvatskih izbjeglica kao poljodjelskih radnika. Pritom navodi da ti radnici stižu njemu u okolicu i da s njima ima posla preko

78 Krešimir Zorić (1912.–1983.), hrvatski svećenik, zaređen 1935., u Zavodu sv. Jeronima boravio je 1940.–1947. Doktorirao teologiju na Gregoriani 1945., te magistrirao arheologiju na Papinskom arheološkom institutu. Bio je na čelu Hrvatske iseljeničke dušobrižničke službe (1962.–1966.) sa sjedištem u Grottaferrati.

79 M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, Zagreb – Slavonski Brod, 2013., 220.

80 F. VERAJA – M. SIMČIĆ, „Zavod svetog Jeronima nakon Drugoga svjetskog rata (1945-1959)", 358-359.

81 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pisma Krunoslava Draganovića Ivanu Tomasu (22.X.1958., Rim; 5.III.1959., Rim; 5.I.1960., Passau; 30.I.1960., Rim; 15.II.1960., Rim; 15.IV.1960., Rim; 3.VI.1960., Bolonja; 25.I.1961., Rim; 3.XI.1962., Los Angeles; 29.III.1963., Rim; 26.IV.1963., Rim; 14.V.1963., Rim).*

82 Andrija Kordić (1907.–1995.), svećenik Vrhbosanske nadbiskupije, zaređen 1933., neko vrijeme prije Drugoga svjetskog rata uređivao *Katolički tjednik* u Sarajevu. Naddušobrižnik za hrvatske katolike u Njemačkoj do 1951., djelovao u Harburgu.

83 Harburg, grad u sjevernoj Njemačkoj, današnje predgrađe Hamburga.

Arbeitsamta,[84] te dodaje da ima ljudi koji pored neznanja jezika ne znaju niti poljodjelske poslove pa pišu očajna pisma. Iz iste korespondencije vidljivo je da Kordić umjesto o Draganoviću povremeno govori o *Majstoru*, što je pseudonim kojim se Draganović i kasnije služio.[85]

Tomas u svojem poznatom članku o Draganoviću, referirajući se na razdoblje 50-ih godina 20. st., ističe njegove napore u osiguranju zaposlenja i smještaja hrvatskim izbjeglicama: *Njemačka je poslije svoje katastrofe doživjela "ekonomsko čudo", zaposlila je sve svoje pučanstvo, milijunima izbjeglica iz istočnih predjela Evrope dala je zarade, primala je i hrvatske izbjeglice, koji su stizavali iz talijanskih logora, iz Austrije i izravno iz komunističke Jugoslavije. Austrija i Italija vraćale su i neprestano vraćaju stotine i tisuće izbjeglica, koji pristižu na njihova područja. Hrvati u Njemačkoj rade kao mornari na brodovima, što plove Rajnom, zatim su zaposleni po rudnicima, tvornicama, gradilištima, poljima. Naši ljudi u svojim izbjegličkim neprilikama od vremena do vremena znaju stići u teškoće, iz kojih sami ne mogu brzo izići. U takovim slučajevima Draganović je spremno pomagao, ne pazeći na eventualne političke i stranačke razlike među Hrvatima.*[86] Na drugom mjestu u istom članku Tomas ističe da je Draganović prilikom svojeg angažmana oko zbrinjavanja hrvatskih radnika i izbjeglica u Francuskoj doživio i fizički napad u ožujku 1958. u Nici: *Četnici su se dotle snizili, da su ga početkom ožujka 1958. u Nici tvorno napali, kad je boravio u Francuskoj radi organiziranja hrvatskih radnika i izbjeglica. ... Usprkos četničkom nasilju, Draganović je prebrodio i nezgodu u Nici te nastavio svoj rad za Hrvatsku.*[87]

U to vrijeme došlo je do krize i unutarnjih sukoba u Hrvatskom narodnom odboru (HNO),[88] u kojem je Draganović od njegova osnutka 1950. imao važnu ulogu. Dužnost predsjednika HNO-a obnašao je Branimir Jelić,[89]

84 Arbeitsamt, njemačka služba za zapošljavanje.

85 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pisma Andrije Kordića Ivanu Tomasu (1.IX.1958., Harburg; 29.IX.1958., Harburg).*

86 I. TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović: prilikom 60. godišnjice njegova života“, 42.

87 I. TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović: prilikom 60. godišnjice njegova života“, 42.

88 Hrvatski narodni odbor (HNO), politička organizacija Hrvata u iseljeništvu, osnovana 1950. u Münchenu. Dužnost predsjednika HNO-a sve do svoje smrti 1972. obnašao je Branimir Jelić. Na mjestu predsjednika naslijedio ga je brat Ivan Jelić, a nakon njegove smrti 1986. predsjednikom HNO-a imenovan je Ernest Bauer. Od 1988. predsjednik HNO-a je Tomislav Krolo, koji 1992. odlučuje HNO sjediniti s HDZ-om. Kao službeno glasilo HNO-a od 1955. do 1990. izlazi *Hrvatska država*.

89 Branimir Jelić (1905.–1972.), politički emigrant od 1928., nakon Drugoga svjetskog rata nastanjen u Münchenu i Berlinu. Sudjeluje u osnivanju Hrvatskog narodnog odbora (HNO) 1950. te ostaje na njegovu čelu sve do smrti.

dok je utjecajnu ulogu s vremenom dobio i Miroslav Varoš, kojega je kao mlađeg emigranta promovirao Draganović. Varoš je postao predmetom optužbe nekolicine istaknutih članova HNO-a 1958., a Draganović mu je stao u obranu, no naposljetku je Varoš 1960. isključen iz HNO-a, uz Veljka Mašinu[90] i Antu Ciligu[91].[92] O tom sukobu progovara i Tomas u svojem pismu Cecelji od 23. listopada 1959.: *... Krunoslav i Miroslav predmetom su pisanih i govorenih priča, kleveta, naklapanja ... Pošteno i pametno me pitaš što je po srijedi. Ali ja nijesam toliko pošten i pametan da bih Ti mogao prikazati to pitanje u nekoliko redaka. Krunoslavu rekoh Tvoje pitanje i zamolih ga da on udovolji Tvojoj želji. Možda ćeš se s njim sastati negdje u Njemačkoj ili Austriji, pa onda, junače, pričajte i bistrite do mile volje i do bile zore. – U svakom slučaju šteta je da se to iznijelo u javnost. Jelić i društvo dok su trebali Krunoslava, slaviše ga do neba, a sad bi htjeli crneći Miroslava u stvari pogoditi Krunoslava! Psihološki je čas za Krunoslava veoma nezgodan: Krunoslav je od Miroslava doživio koješta, osim toga Krunoslav je u središtu užasne klevetničke paljbe, i čovjek mora na mnoga fronta voditi borbu.*[93] Dalje u istom pismu Tomas govori o pritiscima koji se vrše na njega da napusti Zavod sv. Jeronima: *Krunoslav je maknut na izričit Titov, odnosno titovski, zahtjev, a trubi se, da je to učinjeno „u ime Duha Svetoga", to jest u ime Crkve! Titovci izričito pucaju na moju osobu sada. Ne boli me glava za me osobno, ali mi je žao, da Crkva uslijed bijede puzavaca dolazi u žalosne položaje i doživljava poniženja i strada!*[94]

U sličnom raspoloženju Tomas je pisao i Nikoliću 11. travnja 1960., afirmativno govoreći o Draganoviću: *... Osim toga nastojali, su (u) slabu svijetlu prikazati rad hrv. emigracije, osobito našega preč. Draganovića. – Draganović je zaista ovim procesom materijalno pogođen, ali njegovo je rodoljublje i moralna čistoća iznad svake sumnje, i Draganović nastavlja svoj rad. ... Prije je naš Draganović bio navodno zapreka, da beogradski*

90 Veljko Mašina, hrvatski emigrant, član Hrvatskoga demokratskog odbora (HDO) i Hrvatskoga narodnog vijeća (HNV).

91 Ante Ciliga (1898.–1992.), hrvatski političar, novinar i publicist. U vrijeme sazrijevanja prihvaća ideju komunizma i surađuje s raznim časopisima. Urednik *Borbe* u Zagrebu (1919.–1925.), od 1926. do 1936. boravi u Sovjetskom Savezu, gdje je dvije i pol godine zatočen u Sibiru. Od 1936. živi u Parizu, a 1941. na povratku u Zagreb uhapšen i smješten u logor u Jasenovcu. Pušten iz logora 1944., zatim boravi u Beču i Berlinu, a kasnije u Francuskoj i Italiji (Rim).

92 Ivan ČIZMIĆ – Marin SOPTA – Vlado ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, Zagreb, 2005., 387-388.

93 NAZ, Ostavština Vilima Cecelje, *Pisma Ivana Tomasa Vilimu Cecelji, Rim, 23.X.1959.*

94 NAZ, Ostavština Vilima Cecelje, *Pisma Ivana Tomasa Vilimu Cecelji, Rim, 23.X.1959.*

režim ne šalje svećenike u zavod sv. Jeronima, a sad je ta čast zapreke prešla na moju malenkost. – Zato, ako slijedeću moju adresu dobijete s drugoga mjesta, ne čudite se: mnogo je toga u igri, te mi pojedinci moramo biti žrtvovani i gaženi, bez obzira i često bez ikakve krivnje![95]

Dokumenti iz savezne i republičke Komisije za vjerske poslove NRH-a iz razdoblja 1959.–1960. potvrđuju Tomasova očitovanja u pismima jer je iz njih vidljivo da su pritisci na Crkvu, odnosno Zavod sv. Jeronima, vršeni i dalje. Komunikacija je uglavnom tekla preko biskupa Šepera, Ujčića i Gabrijela Bukatka,[96] a Zavodu se osobito zamjerala financijska pomoć u uzdržavanju koja se pružala Draganoviću te Tomasova služba na *Radio Vatikanu* i njegov boravak u Zavodu. Stoga je Kokša odlučio poduzeti sljedeći korak u „depolitizaciji“ Zavoda, a to je bila zabrana dolaska Draganovića u Zavod te dokidanje financijske pomoći za njegovo stanovanje izvan Zavoda.[97] Inače, Sveta Stolica imenovala je 1960. Paola Marellu[98] za novoga pokrovitelja Zavoda, umjesto preminuloga Pietra Fumasonija Biondija. Tomas u pismu Cecelji 21. studenoga 1960. ističe da su na Marellinu svečanom dočeku u Zavodu izostali Draganović i još neki hrvatski svećenici u Rimu: *...nije bilo hrvatskih svećenika Draganovića, Zorića, [Josipa] Kasića,*[99] *Simčića: jesu li bili pozvani, ne znam, jer nijesam u upravi Zavoda niti sam imao dužnost ljude pozivati! ...*[100]

Žestoka kampanja koja se u Jugoslaviji vodila u to vrijeme protiv Draganovića i Tomasa poprimila je šire razmjere pa se u nju, uz obavještajne i partijske krugove, uključio i tisak. Tako, primjerice, u zagrebačkom *Vjesniku* 22. listopada 1961. Nada Krmpotić neumjereno i neargumentirano etiketira Draganovića i Tomasa: *Stoga, prije nego išta dalje kažemo, dobro je napomenuti da je spiker i redaktor ovih emisija eminentno proustaški nastrojeni Ivan Tomas, intimni prijatelj ratnog*

95 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Pisma Ivana Tomasa Vinku Nikoliću, Rim, 11.IV.1960.*

96 Gabrijel Bukatko (1913.–1981.), križevački biskup od 1960., beogradski nadbiskup koadjutor od 1961. Na mjestu dijecezanskog beogradskog nadbiskupa naslijedio Josipa Ujčića 1964., a iste godine imenovan apostolskim administratorom za Banat.

97 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 17-21; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 221-222.

98 Paolo Marella (1895.–1984.), talijanski kardinal od 1959., od 1960. pokrovitelj Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima.

99 Josip Kasić (1924.–1996.), zaređen za svećenika 1948., od 1960. u iseljeništvu, a od 1961. djeluje u Melbourneu u Australiji. Obavlja dužnost glavnog urednika *Hrvatskog doma* u Melbourneu 1962.

100 NAZ, Ostavština Vilima Cecelje, *Pisma Ivana Tomasa Vilimu Cecelji, Rim, 21.XI.1960.*

zločinca Krunoslava Draganovića.[101]

Naposljetku, Šeper popušta pod pritiscima jugoslavenske vlasti i procjenjuje da je odlazak mladih svećenika u Rim u tom trenutku ključni interes Crkve u Hrvata. Za ostvarenje toga cilja najveća je zapreka ostao Tomas pa Šeper odlučuje intervenirati kod Svete Stolice i tako Tomas biva prvo uklonjen iz Zavoda sv. Jeronima, a zatim i smijenjen sa službe na *Radio Vatikanu* 1962.[102] Prema svjedočenju Milana Simčića,[103] Tomas je morao napustiti Zavod sv. Jeronima prije nego što je bio smijenjen sa službe na programu *Radio Vatikana*.[104]

4. Pressbaum i Grottaferrata – nova utočišta za Draganovića i Tomasa

Fra Rastislav Drljić[105] u svojem izvještaju o radu hrvatske političke emigracije Komisiji za vjerska pitanja NRBIH-a spominje Draganovića i Tomasa kao sudionike kongresa hrvatskih svećenika u iseljeništvu, koji se održao u Rimu 4.–6. kolovoza 1962., povodom 10. godišnjice objave apostolske konstitucije *Exsul familia*[106].[107] Na tom kongresu blagoslovljen je novootvoreni Dom bl. Nikole Tavelića u Grottaferrati,[108] kao buduće

101 Nada KRMPOTIĆ, „Političke ambicije na valovima Radio-Vatikana", *Vjesnik* (Zagreb), 22. listopada 1961., 2.

102 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 21-23; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 223.

103 Milan Simčić (1926.–), rođen u Klani kraj Rijeke, zaređen za svećenika 1950. u Rimu, dugogodišnji službenik Svete Stolice i podtajnik Kongregacije za kler (1986.–1997.). Živi u Rimu.

104 *Osobni razgovor s dr. Milanom Simčićem u Zavodu sv. Jeronima u Rimu u studenome 2010.*

105 Rastislav Drljić (1900.–1976.), hrvatski franjevac iz Franjevačke provincije Bosne Srebrene, doktorirao u Beogradu 1929. Predavao na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Visokom.

106 *Exsul familia*, apostolska konstitucija pape Pija XII., objavljena 1952. Njezin sadržaj tiče se problematike izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata.

107 Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Komisija za odnose s vjerskim zajednicama (dalje: KOVZ), kut. 45, *Neka zapažanja dr. Rastislava Drljića o radu hrvatske političke emigracije*.

108 Centar u Grottaferrati (Dom sv. Nikole Tavelića), nastao 1962. kao sjedište Hrvatske iseljeničke dušobrižničke službe, a u njemu su svoje mjesto našli Hrvatski povijesni institut i časopis *Novi život*.

sjedište Hrvatske iseljeničke dušobrižničke službe,[109] Hrvatskog povijesnog instituta[110] i časopisa *Novi život*,[111] a ondje je uselio i Tomas na Badnjak 1962.[112]

Tomas je ključnim čimbenicima za prisilno napuštanje Zavoda sv. Jeronima i službe na *Radio Vatikanu* smatrao Kokšinu popustljivost, ali i podršku koju su Kokši pružali pojedini biskupi, u prvom redu Šeper, Ujčić i Bukatko. On se, u prvom redu uz Draganovića i Zorića, smatrao jednom u nizu nedužnih žrtava ispunjavanja postavljenih uvjeta jugoslavenske strane prema Katoličkoj Crkvi. Tako se, još pod svježim emotivnim dojmom, u privatnoj komunikaciji služi oštrim rječnikom, što je vidljivo iz njegova pisma Cecelji od 5. studenoga 1962.: *Ovdje Kokša i [Josip] Borošak*[113] *našli izgladnjela čankoliza Ciligu i podlo ga platili, da blati svu hrvatsku emigraciju, koja je slavila "Exul Familia"-u, osobito Draganovića i Zorića, jer to su glavni ciljevi Kokšine bezdušne hajke: oboriti Draganovića i Zorića, a potom nas ostale, da on može herostratski i judinski vući hrvatsku emigraciju po blatu izdaje i sramote!*[114]

Draganović napušta Rim sredinom 1963. i trajno se naseljava u Pressbaumu u Austriji, a s Tomasom ostaje u kontaktu, što je vidljivo preko Draganovićevih pisama Tomasu iz 1963., sačuvanih u Tomasovoj ostavštini. Radi se o pet pisama koje je Draganović te godine Tomasu uputio iz Austrije, od kojih su četiri iz Pressbauma, a jedno iz Beča.[115]

109 Hrvatska iseljenička dušobrižnička služba, utemeljena kao krovna institucija sa svrhom organizacije dušobrižništva za hrvatske iseljenike u svijetu. Na čelu joj je bio Krešimir Zorić kao hrvatski član Vrhovnog vijeća za iseljeništvo pri Konzistorijalnoj kongregaciji od 1957. Od 1962. ima svoje sjedište u Domu bl. Nikole Tavelića u Grottaferrati kraj Rima. Dokinuta je 1966. potpisivanjem Protokola o odnosima između Jugoslavije i Vatikana.

110 Hrvatski povijesni institut, utemeljen 1955. u Chicagu na inicijativu fra Dominika Mandića. Kasnije je u Rimu 1963. također osnovan Hrvatski povijesni institut, a dvije institucije sjedinjene su iste godine. Za prvog predsjednika jedinstvenog Hrvatskog povijesnog instituta izabran je Ivan Vitezić, a sjedište mu je bilo u Domu bl. Nikole Tavelića u Grottaferrati.

111 *Novi život*, katolički časopis za duhovni i kulturni život, redovito izlazio 1962.–1967., dok su 1968. izašla samo dva broja. Posljednji dvobroj izašao je 1970. povodom kanonizacije bl. Nikole Tavelića.

112 Fabijan VERAJA, *Na tragovima svetosti*, Split, 2006., 73.

113 Josip Borošak (1915.–1990.), za svećenika Zagrebačke nadbiskupije zaređen 1938. Iza Drugoga svjetskog rata živio u Italiji i dugi niz godina bio dušobrižnik Hrvata u raznim logorima.

114 NAZ, Ostavština Vilima Cecelje, *Pisma Ivana Tomasa Vilimu Cecelji, Rim, 5.XI.1962.*

115 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pisma Krunoslava Draganovića Ivanu Tomasu (29. VII.1963, Pressbaum; 1.VIII.1963., Pressbaum; 3.IX.1963., Pressbaum; 16.IX.1963., Rim; 14.XII.1963., Pressbaum)*.

U *Hrvatskoj reviji* iste godine objavljen je opsežan članak „Hrvati na II. vatikanskom koncilu“,[116] potpisan pseudonimom *Vigilantibus iura*, koji je izazvao burne reakcije i polemike u hrvatskom iseljeništvu, Katoličkoj Crkvi i Jugoslaviji. U članku se daje kritički osvrt na djelovanje hrvatskih biskupa te njihove nastupe na Drugom vatikanskom koncilu. Mnogi su kao autore tog članka označili upravo Draganovića i Tomasa, iako pravo autorstvo članka još uvijek nije do kraja utvrđeno. Primjerice, Jozo Kljaković,[117] koji je sudjelovao u otvorenoj polemici na stranicama *Hrvatske revije* povodom tog članka, bio je čvrsto uvjeren da su Draganović i Tomas njegovi autori.[118] Temeljitom i sustavnom analizom korespondencije Vinko Nikolić – Ivan Tomas moglo bi se definitivno utvrditi autorstvo članka i razriješiti tu dugogodišnju enigmu.

Draganović je 1963. navršio 60 godina života, a to je Tomasu bio konkretan povod za pisanje članka o njegovu životu i djelu, koji će se pojaviti na stranicama *Hrvatske revije* 1964. Okolnosti nastanka toga članka mogu se rekonstruirati preko Tomasovih pisama Nikoliću i obratno. Inicijativa za pisanje članka došla je od Nikolića, što je vidljivo iz sadržaja njegova pisma Tomasu od 16. svibnja 1963.: *... Iskorišćujem ovu priliku, da Vas zamolim slijedeće: 30. listopada ov. god. prof. Draganović navršava 60. godinu života. Ne želim obrazlagati, da on zaslužuje i zašto zaslužuje, i zbog čega je i naša dužnost i potreba, kada to sve Vi znadete. Stoga jednostavno; ja Vas lijepo molim, da mi do konca lipnja ov. g. pošaljete prikaz njegova života i rada, feljton za "Kulturni pregled", te njega zamolite za jednu sadašnju fotografiju. To Vas molim, jer moramo tu dužnost izvršite prema njemu.*[119]

Tomas Nikolićevu molbu nadopunjuje prijedlogom da se Draganovićevu jubileju posveti čitav jedan broj *Hrvatske revije*, u formi zbornika radova, no Nikolić odbacuje takvu mogućnost, ali predlaže Tomasu da potakne Draganovića na objavu knjige o zločinima na Bleiburgu i križnom putu, za koju je godinama prikupljao dokumentaciju.

116 Vigilantibus iura, „Hrvati na II. vatikanskom koncilu“ *HR* 13 (1963.), 133-175.

117 Jozo Kljaković (1889.–1969.), hrvatski slikar i književnik, politički emigrant u Rimu od 1943. Neko vrijeme boravi u Papinskom hrvatskom zavodu sv. Jeronima i aktivno se uključuje u rad Bratovštine sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama. Od 1947. živi u Buenos Airesu u Argentini, a 1958. vraća se u Rim. Vraća se u Zagreb 1968.

118 A. LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama“, 837-838.

119 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Vinka Nikolića Ivanu Tomasu, 16. svibnja 1963.*

Nikolić se kod Tomasa raspituje i za Draganovićev odnos s Varošem tražeći Tomasovu ocjenu Varoševa djelovanja. Na postavljena pitanja Tomas daje iscrpne odgovore u pismu od 14. lipnja 1963., izražavajući određeno nepovjerenje prema Varošu: *O onom čovjeku,*[120] *o kojem ste nabacili pitanje i sumnju, ne bih želio što nepravedno iznijeti. Osobno mi nije nikad bio simpatičan, dapače sam upozoravao Draganovića, osobito prije nego je izbila ona hajka u "HNO", da bude oprezan i da se, dapače, i javno ogradi od svih tih akcija i pustolovina, ali nijesam bio poslušan, i vidjelo se, kuda je hajka došla! ... Mislim, da on knjigu o Bleiburgu dovršuje, ali čini se, da će je tiskati u Clevelandu, premda nijesam siguran u sve detalje. Uostalom, na engleskom se može tiskati u Clevelandu, a na hrvatskom bi se moglo u izdanjima HR: tako biste mogli stvar impostirati i riješiti!*[121]

Tomas ipak nije uspio dovršiti članak o Draganoviću u zadanom roku do kraja lipnja 1963., pa u svojim pismima Nikoliću objašnjava okolnosti i objektivne poteškoće koje su ga spriječile u tome. Članak je očito stigao do Nikolića u studenom 1963., što se vidi iz njegova pisma Tomasu od 25. studenog 1963.: *Najavili ste (dogovorili smo) 5-6 stranica, a Vi poslaste 21 stranicu. ... Dakle, sada će biti objavljena bilješka, da je prof. D. navršio 60. godinu života, da je članak stigao prekasno i da će biti objavljen u br. 1-64.*[122]

Naposljetku, članak je doista objavljen pod naslovom „Krunoslav Stj. Draganović: prilikom 60. godišnjice njegova života“ u prvom broju Hrvatske revije za 1964. Tomas je od Nikolića tražio tiskanje separata članka o Draganoviću, a isto je učinio i sam Draganović. Financiranje tiskanja tih separata odlučio je pokriti Draganović, dok je Tomas očigledno bio u financijskim poteškoćama, što se vidi iz pisma Nikoliću, upućenog 26. kolovoza 1964.: *Ljudi su pismeno od mene tražili separate članka o Draganoviću, i vjerujem, da će se tkogod sjetiti i kakvim novčanim prilogom popratiti svoju zahvalu za otisak spomenutoga članka. Nadam se, da ću i tim putem smoći sredstva za pokriće troškova novih separata!*[123] Nikolić mu je poslao 50 primjeraka separata u rujnu 1964. prenoseći u pismu neke od reakcija na sadržaj članka: *Separat s člankom o Draganoviću k*

120 Radi se o Miroslavu Varošu.

121 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Ivana Tomasa Vinku Nikoliću, Grottaferrata, 14.VI.1963.*

122 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Vinka Nikolića Ivanu Tomasu, 25. studenoga 1963.*

123 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Ivana Tomasa Vinku Nikoliću, 26.VIII.1964.*

Vama je na putu. 50 primjeraka, ostalo je poslano na njega u Austriju. Inače, što se tiče tog članka, rekoše mi neki, da Dr. zaslužuje mnogo, ali da ste ipak pretjerali u veličanju. Nu, naravno, tko će svakome udovoljiti? U svakome je slučaju tako sačuvano vrijedna gradiva, koje ne govori samo o njemu.[124] Istoga dana Draganović je uputio pismo Nikoliću, u kojem inzistira da mu se hitno pošalju separati članka, ne znajući da su oni zapravo već na putu: *Nisam do danas primio separate Tomasova članka o meni. Meni su ovi žurno potrebni pa molim, da mi ih odmah pošaljete, a barem 10 komada zračnom poštom. Još jednom: jako su mi potrebni!*[125]

Draganovićevo pismo Nikoliću od 6. studenoga 1964. svjedoči da su separati konačno stigli do njega i Tomasa u dogovorenom broju, uz prethodno utvrđeni model nadoknade troškova njihova tiskanja: *Konačno sam primio separate Tomasova članka o mojoj malenkosti. Najljepša hvala! Primio sam ih 287 primjeraka i 27 primjeraka „Sjećanje na Mil. Magdića". – Nadam se, da ste istovremeno i Dr. Tomasu poslali unaprijed naručeni broj primjeraka spomenutog članka. Još ih je nedavno od mene vrlo inzistentno tražio. – Najljepše molim obračun, da Vam troškove u cjelosti mogu namiriti.*[126] U sljedećem pismu Nikoliću 4. prosinca 1964. Draganović još jednom potvrđuje primitak separata, ističući velik interes koji vlada za njih: *Primio sam (kao i Dr. Tomas) separate Tomasova članka. Ljutito sam se pokajao što nisam više primjeraka naručio, jer su već svi planuli. Pamet je najskuplja!*[127] Draganović kasnije u iskazima komunističkim istražiteljima navodi da je prodajom separata tog članka uspio zaraditi nešto novca.[128]

Burne reakcije na članak „Hrvati na II. vatikanskom koncilu" te nagađanja da su njegovi tvorci u prvom redu Draganović i Tomas nisu se stišala do početka 1965. U međuvremenu su na stranicama *Hrvatske revije* objavljene kritike na taj članak,[129] kao i odgovori na te kritike, ponovno pod

124 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Vinka Nikolića Ivanu Tomasu, 13. rujna 1964.*

125 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Krunoslav Draganović, Pisma Krunoslava Draganovića Vinku Nikoliću, 13.IX.1964.*

126 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Krunoslav Draganović, Pisma Krunoslava Draganovića Vinku Nikoliću, 6.XI.1964.*

127 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Krunoslav Draganović, Pisma Krunoslava Draganovića Vinku Nikoliću, 4.XII.1964.*

128 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 21-23; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 108.

129 Uredništvo, „Hrvati na II. vatikanskom koncilu", *HR* 13 (1963.), 630; Mirko ŽIVKOVIĆ, „Nepravedno i uvrijedljivo o Vatikanu", *HR* 13 (1963.), 630-634; Josip Mirko TORBAR – Stjepan TORBAR, „Razdor s Crkvom", *HR* 13 (1963.), 634-636; Jozo KLJAKOVIĆ, „Pogubni članak Vigilantibus iura", *HR* 13 (1963.), 636-640.

pseudonimom *Vigilantibus iura*.[130] Kljaković je imao želju za nastavkom polemike te je ustrajao na tvrdnji da zapravo polemizira s Draganovićem i Tomasom, što je vidljivo iz njegova pisma Nikoliću od 10. siječnja 1965.: *Odgovor dvaju levantijskih protojereja: krupnog protojereja Draganovića i džepnog protojereja Tomasa, na moj Osvrt na članak „Vigilantibus Iura“ nije odgovor na moj Osvrt, nego napadaj na mene lično. Napadaj pun laži, kleveta, podlosti, podvala, insinuacija i perfidije levantinske. Dakle, samih uvreda. Vi ste ga objavili. U mom odgovoru tim levantincima, ja sam donio samu istinu o njima. Istina može biti neugodna, ali ona ne može biti i nije uvreda. Međutim moj odgovor njima odbili ste sa motivacijom, da ima u njemu uvreda.*[131] Međutim, Nikolić je otklonio tu mogućnost već u ranije upućenom pismu Kljakoviću 15. studenog 1964.: *Vi, međutim, u svom osvrtu ne samo da vrijeđate dvojicu naših uglednih svećenika i zaslužnih rodoljuba i pisaca, koji su – prema Vašim nagađanjima „Vigilantibus Iura“ – nego i čitave dvije naše hrvatske pokrajine, Bosnu i Hercegovinu. … Da ne duljim, Vaš članak - odgovor ne mogu objaviti u HR...*[132] Kljaković je nakon te odluke odlučio obustaviti suradnju s *Hrvatskom revijom*, a Nikolić je o svemu izvijestio Tomasa u pismu 29. siječnja 1965.: *Prof. Kljaković mi je bio poslao “odgovor”, napadaje na Draganovića i na Vas, ali sam odbio objaviti, jer ne govori načelno, o predmetu, nego napada dvije časne osobe, koje nigdje nisu figurirale kao pisci diskutiranoga članka. Javio je, da će to preurediti i objaviti drugdje. Inače je tražio, da više ništa njegova ne donosim u Reviji.*[133]

Preko korespondencije Vinko Nikolić – Krunoslav Draganović iz 1966.–1967.[134] može se utvrditi kako je Nikolić užurbano radio na pripremi i uređivanju svoje knjige *Pred vratima domovine*,[135] u čemu je tražio pomoć Draganovića i Tomasa kada su u pitanju dijelovi knjige koji

130 Vigilantibus iura, „*Vigilantibus iura* odgovaraju svojim kriticima“, *HR* 14 (1964.), 286-293; Vigilantibus iura, „Odgovor g. Mirku Živkoviću“, *HR* 14 (1964.), 293-298; Vigilantibus iura, „Odgovor na kritiku gg. Torbara“, *HR* 14 (1964.), 298-300; Vigilantibus iura, „Odgovor g. Jozi Kljakoviću“, *HR* 14 (1964.), 300-306.

131 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Jozo Kljaković, Pisma Joze Kljakovića Vinku Nikoliću, 10.I.1965.*

132 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Jozo Kljaković, Pisma Vinka Nikolića Jozi Kljakoviću, 15.XI.1964.*

133 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Vinka Nikolića Ivanu Tomasu, 29. siječnja 1965.*

134 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Krunoslav Draganović.*

135 Vinko NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine I i II*, Zagreb, 1995.

se odnose na njegov boravak u Rimu i susrete s njima.

5. Tomas o Draganovićevoj pojavi u Jugoslaviji

Draganović je u rujnu 1967. boravio u Trstu, odakle je 10. rujna 1967. iznenada nestao, da bi isti dan osvanuo u Jugoslaviji. Reakcije u hrvatskom iseljeništvu na njegovu pojavu u Jugoslaviji bile su podijeljene. Najveći dio emigrantske javnosti, uključujući i kler, u prvi mah ga je smatrao žrtvom organizirane otmice, no odnos prema Draganovićevu slučaju bitno se promijenio nakon što je 4. studenog 1967. u jugoslavenskom tisku objavljena njegova izjava, a posebice nakon javnog istupa na novinskoj konferenciji na Ilidži u Sarajevu 15. studenog 1967.[136] U tom istupu istaknuo je da se u njegovu slučaju ne radi o otmici pa je tada došlo do promjene stava iseljeničkih krugova o njegovoj pojavi u Jugoslaviji. Jedan dio emigrantske javnosti držao je da se radi o Draganovićevu planiranom povratku u Jugoslaviju pa ga je stoga počeo optuživati i za kontinuiranu obavještajnu djelatnost u korist Jugoslavije tijekom njegova života i rada u iseljeništvu. Drugi dio javnosti nije se definitivno izjašnjavao o verziji njegova povratka u Jugoslaviju, ostavljajući to pitanje otvorenim, ali mu je iznimno zamjerao tamošnji javni istup koji je išao na ruku režimu, smatrajući da se time pokolebao i pogazio sva načela beskompromisne borbe protiv komunizma, koja je zastupao u iseljeništvu. Treći dio držao ga je nevinom žrtvom otmice, koju je pod patronatom režima isplanirala i organizirala jugoslavenska obavještajna služba. Naravno, pojedinci su znali mijenjati svoje stajalište, ovisno o informacijama koje su do njih stizale i zaključcima koje su na temelju istih donosili.

Tomas je otpočetka čvrsto ustrajao na tezi da se radi o otmici organiziranoj od strane jugoslavenskih obavještajaca i na tom je načelnom stajalištu ostao sve do kraja života. O tome svjedoči zajednička „Izjava *Novoga života* povodom tragedije dra. Krunoslava S. Draganovića", objavljena u *Novom životu* neposredno nakon Draganovićeve pojave u Jugoslaviji. U njezinu sastavljanju zasigurno je sudjelovao i Tomas, budući da je u *Novom životu* obavljao urednički posao te bio njegov najplodniji suradnik. U toj se izjavi jasno i nedvosmisleno Draganovića označuje kao žrtvu otmice te se oštro osuđuje i napada komunistički režim u Jugoslaviji kao organizatora te otmice: *Draganoviću kao nevinoj žrtvi totalitarnoga nasilja javno iskazujemo svoje iskrene kršćanske, čovječanske i hrvatske simpatije, zahvaljujemo mu za sve, što je učinio za Crkvu i Hrvatsku, otkad*

136 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 31.

sudjeluje u javnom životu. Ujedno zahvaljujemo svima Hrvatima i strancima, koji svojim djelima, riječima i perom ustaju u odbranu života, slobode i časti ovoga našega Patnika, dok preporučujemo molitvama vjernika njegovu sudbinu. ... S gnušanjem odbacujemo sve laži, klevete i insinuacije Jugoslavije, koja nastoji okaljati svećeničku čast Draganovićevu, njegovo pošteno ime i ugled među Hrvatima, u Crkvi i u čovječanstvu. Žigošemo bezočno i neuspjelo nastojanje Jugoslavije da krivotvoreći Draganovićev »rukopis« i nedopušteno iznuđujući i natežući njegove tobožnje »slobodne izjave« pokrije svoj trostruki zločin protiv međunarodnoga prava i obaveza, koje je sama svečano preuzela pred cijelim svijetom i Crkvom. ... U Draganovićevu slučaju Jugoslavija je pogazila »protokol« i cijelom svijetu dokazala, koliko joj je stalo do iskrenih i dobrih odnosa s Vatikanom.[137]

Glede pitanja Draganovićeve pojave u Jugoslaviji, Tomas je nailazio na neistomišljenike, kako među svjetovnim osobama, tako i u redovima iseljeničkog klera. To je vidljivo iz pisama koje je 1968. upućivao Cecelji. U jednom od njih Tomas navodi: *Možda se ipak vidimo i dođemo do razumijevanja Draganovićeve tragedije, koju Ti prosuđuješ kao [Dragutin] Kamber*[138] *i [Ante] Ciliga, a nemoj biti nepravedan!*[139]

U pismu koje je pisao Cecelji pred Uskrs 1968., Tomas je odlučio dati nešto detaljnije objašnjenje svojega viđenja Draganovićeve pojave u Jugoslaviji: *Ti znaš da je Draganović žrtva svoga rada i zvanja, pa malo i "protokola", a evo druga je žrtva "protokola" nesretni Vince, koji je imao dosta posla po Evropi, a kud je išao glavom vrludati preko svijeta, na koji niti imađoše vlasti niti misije? ... Imaš li kakvih vijesti o Draganoviću, da li je teško bolestan usljed mrcvarenja. Očekuje proces. Ni [Mario] Cagna*[140] *ni [Smiljan Franjo] Čekada*[141] *ne mogoše s njim govoriti! – Ona pisma,*

137 (Uredništvo), „Izjava *Novoga života* povodom tragedije dra. Krunoslava S. Draganovića“, *Novi život* (dalje: *NŽ*) 6 (1967.), 241-242.

138 Dragutin Kamber (1901.–1969.), zaređen za svećenika Vrhbosanske nadbiskupije 1925., doktorirao 1931. Dugo godina djelovao u Kanadi, preminuo u Torontu.

139 NAZ, Ostavština Vilima Cecelje, *Pisma Ivana Tomasa Vilimu Cecelji, 10.I.1968.* (Kod NAZ krivo evidentirano kao 49./1966., što je jasno iz sadržaja pisma - razglednice, jer proizlazi da je pisano nakon Draganovićeve pojave u Jugoslaviji. Tomas u pismu navodi da piše na Ceceljin imendan pa zaključujem da se radi o 10. siječnju, prvom Vilimovu imendanu nakon Draganovićeva nestanka.)

140 Mario Cagna (1911.–1986.), naslovni nadbiskup Herakleje u Europi, apostolski delegat (1966.–1970.) i pronuncij (1970.–1976.) Svete Stolice u Jugoslaviji.

141 Smiljan Franjo Čekada (1902.–1976.), pomoćni biskup Vrhbosanske nadbiskupije (1939.–1940.), skopski biskup (1940.–1967.), apostolski upravitelj Banjolučke biskupije (1946.–1951.), vrhbosanski nadbiskup koadjutor (1967.–1970.) i vrhbosanski nadbiskup (1970.–1976.).

koja ljudima stižu, pa i meni, koliko ih ja imam u rukama ne vidješe ni Draganovića niti sadrže Draganovićeve misli! – Ali pristaše "protokola" ustraju u ideji, da se Draganović sam vratio i da želi postati komunistički kolaborator! Ljudima jednostavno pamet otišla u ledinu, šta li im je moglo biti? ... Nego, kako novi ministri vanjskih i unutrašnjih poslova u Beču gledaju na austrijsko zauzimanje za Draganovića? Vatikan se izvlači da Austrija mora štititi svoga podanika, Austrija opet traži da se Vatikan bolje založi, Šeper se drži zakopčano, kako mu je već i u naravi. Dakle, popravljaj svoj stav, dok si još na vrijeme, jer ćeš izgorjeti prije vatre![142]

Osim Cecelje, Tomas je i Kamberu zamjerao držanje prema Draganoviću, iako ga je inače prilično cijenio i poštovao, o čemu svjedoči i djelo koje mu je nakon smrti posvetio. U tom djelu Tomas navodi: *Draganovićeva tragedija bijaše povod drugog vulkanskog ispada pokojnoga Kambera protiv mene: tražio je od mene «činjenice» nakon Draganovićeve otmice. Odgovorio sam mu, da činjenica ima i previše, te ih bijaše teško i opisati, činjenica bijaše, da je Draganović bio ugrabljen, a tko je imao interesa ugrabiti toga našega svećenika i javnoga radnika, bijaše dobro poznato i ciganinu i članu Francuske akademije, običnu vjerniku i papi! Činjenice bijahu: Draganovićeva prošlost i sadašnjost, a osobito nesigurna budućnost u krvničkim rukama. Kamberu to ne bijaše ni dovoljno ni jasno: htio je nekoga poslati u Trst, da ispita sve pojedinosti o Draganovićevu kretanju posljednjih dana njegove slobode i boravka u Italiji. Odbih taj Kamberov prijedlog kao suvišan i nekoristan: samo bi se izgubilo dragocjeno vrijeme, koje je bilo potrebno iskoristiti, da se odgovorni činioci točno obavijeste o Draganovićevoj otmici i da svaka od triju zainteresiranih država: Austrija, Italija i Vatikan, poduzme sve, što im je bila dužnost poduzeti za oslobođenje nevina Draganovića. Kamber iz perspektiva vječnosti jamačno uviđa slabe strane svoga stava, govorenja i pisanja o Draganovićevoj otmici.*[143]

Tomas se na Božić 1967. pismeno obratio Nikoliću, objašnjavajući svoje viđenje Draganovićeve situacije, uz prijedlog da o njegovu slučaju objavi i članak u *Hrvatskoj reviji*: *Draganović je žrtva klero-komunističke urote, imajte to na pameti, a njegova naivna vjera u poštenje crkvenih ljudi i hrvatskih "rodoljuba" evo ga upropasti! ... Nego, ako imate kakav prijedlog za koji moj prinos o Draganoviću (možda pod naslovom "Svi smo krivi Draganovićevoj tragediji"?) mogu to svršiti za nekoliko dana, ali mi*

142 NAZ, Ostavština Vilima Cecelje, *Pisma Ivana Tomasa Vilimu Cecelji, pred Uskrs 1968.*
143 Ivan TOMAS, *Dragutin Kamber: Utrka sa smrću*, Rim, 1970., 122.

odredite temu, da ne bih ponavljao čije misli.[144]

Iako je Nikolić već objavio prilog o Draganovićevu slučaju u *Hrvatskoj reviji*,[145] načelno se složio i s Tomasovim prijedlogom članka, uvjetujući njegovu objavu potpisivanjem Tomasova imena i prezimena ispod teksta. Također, u pismu od 19. veljače 1968., Nikolić je izrazio određen oprez i nejasnoće u pogledu Draganovićeva držanja: *Danas najavljujete prilog o prof. Draganoviću. Htio bih odmah na početku, i unaprijed reći, da taj ni kakvi drugi prilog ne može biti tiskan u HR bez potpisa. … Ono o fasifikatu Draganovićeva pisma vele sada, da nije falsifikat. On nekima piše. Pisao je Cecelji. Pisao je vlč. [Anti] Livajušiću,*[146] *pa mi netko napisa, da je nakon toga dr. Kamber izgubio na elanu za njegovu obranu, nikome nije ništa jasno. Mi govorimo jedno, on drugo. Dakle, u svemu se treba biti oprezan. Ako on do kraja bude priznavao, da je sam došao, ako bi se sutra i pojavio van, u što, nažalost, ne vjerujem, kakvo će stanovište naše biti prema njemu, naime i kakvo bi bilo? Treba Draganovića braniti, ali najprije treba braniti hrvatsku stvar, naša načela, hrvatsku emigraciju, našu borbu. Ako je on upao u spletku i danas se pokoravao Udbi, što mi tu možemo učiniti? Kad je on, jednako kao i mi, osuđivao one, koji su se onamo "slabo" držali, mislili smo, da imamo pravo, kako sada ta stvar izgleda u vidu Draganovićeva držanja?*[147]

Međutim, Tomas je uvjeren da je Draganovićeva izjava objavljena u jugoslavenskom tisku falsifikat, što temelji na analizi njegova rukopisa, a isto iznosi u sljedećem pismu Nikoliću od 31. ožujka 1968.: *Ne čini mi se stvarnom sumnja, da je Draganović zaista svojom rukom napisao ono pismo javnom tužiocu. Vi ste s Draganovićem razgovarali u iste dane, kad i ja, uz neznatne razmake, i dobro Vam je poznato, da on nikad nije imao nakane vratiti se u komunističku Jugoslaviju. Ono "pismo" vraški je smišljeno i ubačeno u nepoštenu svjetsku javnost, a šutnja Vatikana i dosljedna ustezljivost katoličke štampe širom svijeta silno je škodila širenju istine o Draganovićevoj otmici! Tko poznaje Draganovićev rukopis, lako je odmah u jugoslavenskim novinama uočio dva rukopisa, od kojih je jedan*

144 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Ivana Tomasa Vinku Nikoliću, Božić 1967.*

145 V. NIKOLIĆ (vn.), „Prof. dr. Krunoslav Draganović – nova žrtva jugoslav. komunizma: tragedija jedne vanredne hrvatske ličnosti“, *HR* 17 (1967.), 343-356.

146 Anto Livajušić (1903.–1974.), svećenik Vrhbosanske nadbiskupije, od 1945. politički emigrant, najprije u Italiji, a kasnije u SAD-u.

147 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Vinka Nikolića Ivanu Tomasu, 19. veljače 1968.*

bio posve neuspjela imitacija, a drugi je uspjelija imitacija Draganovićeva načina pisanja. Burić i ja smo prvi uopće uočili dva rukopisa i ja sam potom došao do uvjerenja, da ni jedan ni drugi nije od Draganovića. Kolege, koji rade u Vatikanu, dali su stručnjaku analizirati "pisma" iz jugoslavenskih novina: rezultat je bio, da nijedan rukopis nije od Draganovića. Američko redarstvo je stvar stručno istražilo i potvrdilo.[148]

Naposljetku, Nikolić definitivno odustaje od potencijalne objave Tomasova priloga o Draganovićevu slučaju zaključujući da nema smisla pisati o tome dok nove informacije ne izađu na vidjelo, što se vidi iz pisma Tomasu od 10. travnja 1968.: *Prema nekim porukama iz Zagreba, čini se, da ćemo mu najmanje škoditi, ako ćutimo. Uostalom, nemamo nikakvih novih elemenata, da nadalje o njemu pišemo u HR. Iskreno želimo, da mu Bog pomogne!*[149]

U jednom broju *Novog života* iz 1968. objavljeni su predgovor i još jedan članak[150] koji se tiču Draganovićeva slučaja, a stilski i sadržajno odgovaraju Tomasovu načinu pisanja i razmišljanja o tom problemu. Ondje se u proširenom obliku otprilike ponavljaju stajališta koja Tomas o Draganoviću iznosi u svojim pismima Cecelji i Nikoliću. U predgovoru, između ostaloga, stoji: *Tragedija prof. Krunoslava Draganovića u središtu je pažnje cijele hrvatske emigracije, stoga donosimo opširniji osvrt na najnovije vijesti o Draganovićevu slučaju i na podla nastojanja jugoslavenskog režima da lažima i klevetama unese zabunu u našu javnost. U jednom ili drugom slučaju ti pokušaji nisu ostali bez uspjeha, po onoj: Lažite, lažite, od laži će uvijek nešto ostati! No golema većina hrvatske emigracije reagirala je ispravno. Uostalom, tko imalo pozna Draganovića i prilike, u kojima je dospio u Jugoslaviju, i ima zdrav razum i pošteno srce, ne će se dati zavesti kojekakvim falsifikatima, što ih komunisti razašilju na sve strane svijeta.*[151]

6. Odnosi Draganovića i Tomasa nakon 1967.

Iz sačuvanih pisama u Tomasovoj ostavštini vidljivo je da su

148 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Ivana Tomasa Vinku Nikoliću, 31.III.1968.*

149 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Vinka Nikolića Ivanu Tomasu, 10. travnja 1968.*

150 I. TOMAS (nepotpisano), „Jugoslavija na stupu sramote zbog otmice Draganovića", *NŽ* 7 (1968.), 2-12.

151 I. TOMAS i Uredništvo (nepotpisano), „Predgovor", *NŽ* 7 (1968.), 1.

Draganović i Tomas bili u povremenom kontaktu i nakon 1967. Naime, 4. listopada 1970. Tomasu je iz Slavonskog Broda upućeno pismo koje su potpisali *Danica*[152] *i Teo*[153], a zajedno s pismom stigla je i razglednica s potpisom *Majstor*, datirana 2. listopada 1970.[154] Na razglednici Draganović izvještava da upravo završava Džajinu knjigu[155] i da će ju poslati Tomasu. U pismu *Danica i Teo* spominju da su primili Tomasovu razglednicu te da je kod njih dva i pol mjeseca boravio *Slavko*,[156] s ciljem završetka monografije o Kupresu, koja bi trebala obuhvaćati 550 stranica. Za *Slavka* navode da ga očekuju nastavne obaveze na Bogosloviji i rad na Šematizmu. Objašnjavaju Tomasu da se ne čudi što će pismo dobiti iz Njemačke jer njihova unuka putuje u Njemačku na rad pa pismo šalju preko nje.[157]

Tomas je u *Hrvatskoj reviji* 1975. objavio osvrt na *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji*[158] iz 1974., kojemu je glavni urednik bio Draganović. Tomas generalno ima pozitivan dojam o *Šematizmu*, ali pritom ističe određene nedostatke i manjkavosti na koje nailazi. Pri kraju osvrta, odajući priznanje Draganoviću i drugim zaslužnicima, zaključuje: *Najstarije hrvatske i slovenske naseobine u tuđini kao i naše novije iseljeništvo i izbjeglištvo moraju biti zahvalni uredništvu na onome, što je o njima tiskano u Šematizmu. Kada nadođe potpuna sloboda Crkve među Hrvatima i Slovencima, onda će lakše biti popuniti sve dosadašnje prisilne «manjke» i prešućivanje osoba, ustanova, glasila, organizacija. Kako je lako zaključiti, nova izdanja ove knjige bit će zadaća novih Draganovića i novih suradnika. Zahvalni smo našim biskupima i nad¬biskupima, koji su se pobrinuli za ovu korisnu i veoma nužnu knjigu. Pojačana je naša zahvalnost uredništvu, u prvom redu Dru. Draganoviću.*[159]

Tomas je nakon objave prikaza *Šematizma* kod Nikolića inzistirao

152 Danica Vilfan, Draganovićeva sestra.

153 Teodor Vilfan, suprug Danice Vilfan.

154 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pisma Krunoslava Draganovića Ivanu Tomasu, Slavonski Brod, 2.X.1970.*

155 Miroslav DŽAJA, *Sa kupreške visoravni – monografija rodnog kraja. Dodatak Krunoslava Draganovića*, Slavonski Brod, 1970.

156 Jedan od Draganovićevih pseudonima.

157 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pismo Danice i Tea Ivanu Tomasu, Slavonski Brod, 4.X.1970.*

158 Krunoslav DRAGANOVIĆ (ur.), *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji*, Zagreb, 1975.

159 I. TOMAS, „Osvrt na knjigu: *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji* (Cerkev v Jugoslaviji) 1974.“, *HR* 27 (1977.), 108.

na potrebi donošenja nekakva novog priloga o Draganoviću u *Hrvatskoj reviji*. Međutim, Nikolić je odbio takav prijedlog, držeći da je bolje i za Draganovića i za *Hrvatsku reviju* i za cjelokupnu hrvatsku političku emigraciju da se o njemu ne piše, sve dok se ne razjasni slučaj njegove iznenadne pojave u Jugoslaviji 1967. O tome svjedoči Nikolićevo pismo Tomasu od 2. rujna 1976.: *Hvala na prikazu o Šematizmu. Božji čovječe, ta ne mislite, valjda, da bih mogao donositi na str. Revije neke pohvale Draganoviću!? Sigurno su njegove zasluge velike, ali on nam je zadao i veliku bol i veliku sramotu: toliko morate biti objektivan, bez obzira na vaše prijateljstvo. On je, uostalom, negativno sudio držanje mnogih pred "sudovima" u Jug., ali ni sam se nije baš junački ponio! Uostalom, što ćemo o tome govoriti, mišljenje je o Dr. oblikovano, a Vaše je osobno pravo, da o njemu mislite najbolje, ali i moja dužnost, da ga na str. Revije ne hvalimo. Njemu Bog dao dugi život: ja bih to želio i radi toga, da se može oprati, ili, dok se ne promijeni, dogodi nešto krupna, što bi pružalo novo svjetlo u čitavoj onoj strašnoj aferi o "otmici", HR ne može donositi pohvala njegovoj osobi. Može, naravno, priznati, ako učini nešto dobra, dakle pohvaliti djelo, kao što je, sigurno, Šematizam dobra stvar.*[160]

Tomas je Nikoliću i kasnije u pismima ponavljao slične prijedloge, no Nikolić ih je iz istih razloga odbijao. Tako u pismu od 9. lipnja 1978. Tomas ističe: *Istina je, da je u isti dan i Draganovićev zlatan jubilej, i imate li hrabrosti posvetiti koju stotinu riječi, mislim na više stotina. – On to zaslužuje svojim radom za Hrvatsku, i ropsku i slobodnu! – Ja bih to napisao, a njemu što mogli neprijatelji, to su mu već učinili! Draganović sad ima i 75. godišnjicu života i to bi trebalo komemorirati!*[161]

O dosljednosti Tomasova tumačenja Draganovićeve pojave u Jugoslaviji svjedoči i Tomasovo pismo Ivi Omrčaninu od 26. siječnja 1981., gdje se navodi: *...nemoj nikada ni u snu misliti, da je nevoljan Efendija*[162] *ikada škodio Hrvatskoj ili da je u svojoj tragikomediji ikoga izdao! Komunisti ga mrze, svakako mu nastoje ubiti dobar glas Hrvata i svećenika.*[163] Naposljetku, Tomas se u pozitivnom svjetlu prisjeća

160 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Vinka Nikolića Ivanu Tomasu, Barcelona, 2. rujna 1976.*

161 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Ivana Tomasa Vinku Nikoliću, 9.VI.1978.*

162 Jedan u nizu Draganovićevih pseudonima.

163 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pisma Ivana Tomasa Ivi Omrčaninu, Grottaferrata, 26.I.1981.*

Draganovića i u pismu Nikoli Rušinoviću[164] od 26. svibnja 1983.: *Pomisli na našeg Draganovića. On jesenas, mislim 1983., ide u 81. godinu života. Ti mnogo znaš o njemu, a onakva radnika među živima teško je naći. Imao je slabost mnogih velikih predradnika: nije razlikovao prijatelje i neprijatelje.*[165]

Povodom Draganovićeva osamdesetog rođendana 1983. Tomas se ponovno obratio Nikoliću s prijedlogom članka o toj obljetnici, no Nikolić ga je tada i posljednji put odbio napominjući da bi u *Hrvatskoj reviji* rado objavio Draganovićeve uspomene ili memoare, ako postoje. To je vidljivo iz pisma od 26. siječnja 1983.: *Za dr. Draganavića već sam Vam iznio moje stanovište. Najprije treba objašnjenje: kako je stigao u Hrvatsku (Jugoslaviju, točnije). Nemaju smisla ni nekakve "anegdote", kako je to on ponudio (izravno meni i putem Vas), nego neka pošalje svoje uspomene, ja bih ih rado objavio. Kako to, don Ivane, da se ne možemo složiti, da Revija nakon svega ne može pisati o Draganoviću. Vi gledate na njega kao na prijatelja, ali je to Vaš osobni odnos, to ne vrijedi pred javnošću o kojoj ja moram voditi računa. Žao mi ga je iskreno, ali što tu ja mogu. Da li on misli na uspomene? Treba ih napisati (ako nije) i na vrijeme poslati.*[166]

Zaključna razmatranja

Tomas i Draganović zasigurno su održavali kontakte kroz više od trideset godina. Oni su tijekom toga razdoblja bili izravni ili posredni, što je bilo uvjetovano njihovim trenutnim mjestom boravka. Najviše izravnih kontakata i najintenzivniju suradnju ostvarivali su tijekom zajedničkog boravka u Rimu od 1943. do 1963. sudjelujući u naporima za osiguranjem pomoći hrvatskim izbjeglicama u ratnom i poratnom razdoblju te javnim, medijskim i kulturnim angažmanom u stvaranju slike o političkoj stvarnosti u komunističkoj Jugoslaviji na demokratskom Zapadu. U razdoblju prije 1943. i poslije 1963. u pravilu su ostvarivali kontakte preko posrednika ili putem pisama, uz nekoliko iznimaka.

Opće karakteristike njihova odnosa su kontinuitet, povjerenje i međusobno uvažavanje, što je vidljivo iz sadržaja pisama i radova

164 Nikola Rušinović (1908. – 1993.), rođen u Philadelphiji, neslužbeni diplomatski predstavnik Nezavisne Države Hrvatske kod Svete Stolice 1941. – 1942., nakon Drugoga svjetskog rata ponovno u Sjedinjenim Američkim Državama.

165 ABOM, Ostavština Ivana Tomasa, *Pisma Ivana Tomasa Nikoli Rušinoviću, 26.V.1983.*

166 NSK, Ostavština Vinka Nikolića, *Korespondencija Vinko Nikolić – Ivan Tomas, Pisma Vinka Nikolića Ivanu Tomasu, Barcelona, 26. siječnja 1983.*

obojice aktera. Tomasova pisma raznim osobama u iseljeništvu također svjedoče o kontinuitetu njihova odnosa i njegovu dosljednom tumačenju Draganovićeve pojave u Jugoslaviji, u kontekstu otmice u organizaciji jugoslavenske obavještajne službe. Konačno, uvidom u Draganovićevu ostavštinu u Zavodu sv. Jeronima i njezinom detaljnom analizom mogla bi se dobiti potpunija slika, razumijevanje i kontekstualizacija njihova dugotrajnog odnosa, kao jednog u nizu elemenata koji čine složen mozaik hrvatske iseljeničke zbilje nakon Drugog svjetskog rata.

RELATIONSHIP BETWEEN KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ AND IVAN TOMAS

Summary

This work is primarily based on the analysis of relations and cooperation between Krunoslav Draganović and Ivan Tomas, based on Tomas' texts and letters from his rich correspondence. Draganović and Tomas were in constant contact after Draganović's arrival in Rome in 1943, but according to available sources their acquaintance began even earlier. After World War II, they worked together in the Brotherhood of St. Jerome established to help Croatian refugees and to address the spiritual and material needs of Croats in Allied refugee camps. Their comprehensive and fruitful cooperation on immigration continued until Draganović's unexplained return to Yugoslavia in 1967, but they remained in occasional contact until Draganović's death in 1983.

Keywords: *Ivan Tomas, Krunoslav Draganović, correspondence, Rome, Vatican City, Yugoslavia.*

UDK: 929 Draganović K.
Izvorni znanstveni rad

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ U EMIGRANTSKOM ČASOPISU *HRVATSKA REVIJA*

Josip MIHALJEVIĆ
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, HR - 10000 ZAGREB

Sažetak

U radu se analizira pisanje jednog od najznačajnijih hrvatskih iseljeničkih časopisa, Hrvatske revije*, o hrvatskom svećeniku i povjesničaru Krunoslavu Draganoviću. Osim tekstova o Draganoviću autor piše i o Draganovićevoj suradnji u istom listu, odnosno o tekstovima koje je u njemu objavio. Draganović je u* Hrvatskoj reviji *objavljivao sve do svojeg misterioznog povratka u Jugoslaviju 1967. godine od kada sam postaje česta tema u brojnim emigrantskim listovima. U* Hrvatskoj reviji *o Draganovićevu životu i djelovanju svoja mišljenja iznosili su brojni hrvatski emigranti poput Jere Jareba, Srećka Rovera, Ante Kadića ili glavnog urednika Vinka Nikolića. Vremensko razdoblje zahvaćeno u analizi je od 1951. do 1990., što je razdoblje u kojem je* Hrvatska revija *izlazila u inozemstvu.*

Ključne riječi: *Krunoslav Draganović, Hrvatska revija, hrvatska emigracija.*

Uvod

Krunoslav Draganović rodio se 1903. u Brčkom, maturirao 1922. u Sarajevu, studirao je tehniku u Beču (Politehnikum), ali nakon pet semestara odustaje i 1925. stupa u sarajevsku Bogosloviju. Za svećenika je zaređen 1928., a do 1932. obavljao je razne službe u Vrhbosanskoj nadbiskupiji. Od 1932. do 1935. studirao je crkvene znanosti o kršćanskom Istoku i o islamu na Papinskom orijentalnom institutu u Rimu na kojemu je i obranio doktorat o masovnim prijelazima katolika na pravoslavlje u hrvatskom jezičnom području za vrijeme turske vladavine.[1] Nakon studija obavljao je različite crkvene dužnosti, a od 1940. profesor je crkvene povijesti na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Kao povjesničar bavio se

1 Ta je disertacija objavljena na njemačkom jeziku 1937. godine. Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Massenübertritte von Katholiken zur Orthodoxie im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft", Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Rim, 1937.

i statistikom i kartografijom pa je sastavio kartu Katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini te napisao *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*.[2] Godine 1943. odlazi u Rim te u vrijeme sloma Nezavisne Države Hrvatske (NDH) 1945. razvija veliku djelatnost spašavanja progonjenih Hrvata i izbjeglica. Pri tome je počeo skupljati vrijednu dokumentaciju i svjedočanstva o blajburškim događajima te je planirao o tome izdati i knjigu. U inozemstvu se i politički angažirao te je sudjelovao u osnivanju Hrvatskog narodnog odbora 1950. u Münchenu. Godine 1964. prelazi u Pressbaum kod Beča odakle nastavlja raditi u korist novije hrvatske radničke emigracije, ali i na povijesnim istraživanjima. U rujnu 1967. nestao je u okolici Trsta i pod nerazjašnjenim okolnostima se pojavio u Jugoslaviji gdje je živio i radio sve do smrti 5. srpnja 1983. u Sarajevu.[3]

Ova kratka biografija ne dočarava koliko je Draganović bio kontroverzna osoba kod njegovih suvremenika, niti koliko je to ostao i danas, 30 godina nakon njegove smrti. Ernest Bauer, Draganovićev dugogodišnji prijatelj, 1968. u knjizi *Život je kratak san* piše: „... kad bi se sastalo dvadeset ljudi koji su nešto potanje o Draganoviću znali, pa kad bi svi oni kazali što znadu - bilo bi to tek pola istine o Draganoviću!"[4] Draganovićeva raznovrsna duhovna, znanstvena i politička djelatnost na svim je poljima ostavila brojna otvorena pitanja. U tom širokom mozaiku pitanja ovim radom pokušat ću osvijetliti jedan mali dio jednog značajnog aspekta spoznaje o Draganoviću. Pod tim značajnim aspektom mislim na njegov odnos s hrvatskom poslijeratnom emigracijom čiji je dio bio sve do 1967. godine.

Hrvatska emigracija o Draganoviću je pisala mnogo, a većina njihovih tekstova uglavnom je povezana s problemom njegova povratka u Jugoslaviju 1967. godine. Svoje pretpostavke i konstrukcije o Draganovićevu povratku iznosili su brojni hrvatski emigranti: Vilim Cecelja, Ante Ciliga, Jere Jareb, Branko Jelić, Dragutin Kamber, Mate Meštrović, Vinko Nikolić, Bogdan Radica, Srećko Rover, Ivan Tomas, Miroslav Varoš i brojni drugi koji su objavljivali svoje tekstove u periodičnim i drugim publikacijama. Ta tema zaokupljala je uredništva

2 Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1939.

3 Opširnije biografije vidi u: Mijo IVUREK, Život i djelo Krunoslava Draganovića: (1903. – 1983.), Zagreb, 2013.; Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Slavonski Brod, 2010.; Milan BLAŽEKOVIĆ, *Bio-bibliografski leksikon suradnika Hrvatske revije*, Zagreb, 1996., 124-125.

4 Ernest BAUER, Život je kratak san, München – Barcelona, 1968., 323.

i suradnike brojnih emigrantskih listova poput *Danice*, *Hrvatske države*, *Hrvatske zore*, *Hrvatskog glasa*, *Nove Hrvatske*, *Slobodne riječi*, *Vjesnika ujedinjenih američkih Hrvata*, ali i *Hrvatske revije*, vjerojatno najuglednijeg hrvatskog emigrantskog časopisa.[5]

Hrvatska revija je hrvatski kulturno-politički časopis koji je 1928. godine unutar Matice hrvatske pokrenuo Filip Lukas. Izlazio je do svibnja 1945. godine, a Vinko Nikolić i Antun Bonifačić obnovili su ga 1951. godine u inozemstvu gdje je izlazio sve do kraja 1990. godine kao časopis hrvatske emigracije. U časopisu su objavljivani članci iz polja kulture i književnosti, ali i iz politike i gospodarstva. U uvodnom slovu prvoga broja Vinko Nikolić je na španjolskom jeziku najavio da časopis „na sebe preuzima dio hrvatske nacionalne borbe, posebno one na kulturnom polju“, da mu je namjera oko sebe okupiti „sva hrvatska pera“ za „duhovno jedinstvo hrvatske emigracije“ u borbi za državnu samostalnost.[6] Od drugog broja 1955. Vinko Nikolić je sâm obnašao dužnost glavnog urednika, sve do svoje smrti 1997. godine.[7] Časopis je izlazio uglavnom tromjesečno, prvo u Buenos Airesu (1951.-1965.), a poslije ga je Nikolić, nastojeći ga približiti domovini, premjestio u Europu pa je nastavio izlaziti u Parizu (1966.), zatim u Münchenu (1967.-1977.) te Münchenu i Barceloni (1978.-1990.).[8] U svojih 40 emigrantskih godišta *Hrvatska revija* tiskana je na oko 28.000 stranica, a statistički pregled objavljen 1996. godine u *Bio-bibliografskom leksikonu suradnika Hrvatske revije* pokazuje da je u tih 40 godina u časopisu objavljivalo 627 suradnika od kojih je 113 objavljivalo pod pseudonimima.[9] Od 1991. godine ponovno izlazi u Hrvatskoj, u Zagrebu, u nakladi Matice hrvatske.

5 Opširnije o reakcijama hrvatskog iseljeništva o povratku Krunoslava Draganovića u Jugoslaviju vidi M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istraživateljima*, 53-58; Ratko PERIĆ, „Draganović o sebi“, *Kolo* 8 (1998.), 349-354; Ivo SEČKAR, „‘Slučaj’ Krunoslava Draganovića“, *Obnovljeni život* 48 (1993.), 347-366.

6 Vinko NIKOLIĆ, „Palabras preliminares“, *Hrvatska revija* (dalje: *HR*) 1 (1953.), 1-2; Boris Maruna je ovaj Nikolićev uvodnik preveo na hrvatski jezik i objavio kao „Preliminarne riječi“ u *HR* 47 (1997.), 432-434; vidi i Nataša BAŠIĆ, „Pedeset godina Hrvatske revije 1951.-2000.“, *HR* 50 (2000.), VIII.

7 Nataša Bašić smatra da se Bonifačić od Nikolića udaljio zbog Nikolićeva kritičkog razmatranja ustaškog režima, ali da je Nikolić upravo time *Hrvatskoj reviji* osigurao „povijesnu vjerodostojnost i širi čitateljski krug među Hrvatima te stalno mjesto u uglednim svjetskim knjižnicama kao časopisu demokratskih obzorja.“ N. BAŠIĆ, „Pedeset godina Hrvatske revije“, X.

8 N. BAŠIĆ, „Pedeset godina Hrvatske revije“, XVI.

9 M. BLAŽEKOVIĆ, *Bio-bibliografski leksikon suradnika Hrvatske revije*, 6.

1. Draganovićevi članci u *Hrvatskoj reviji*

Draganović je u razdoblju od 1953. do 1967. u *Hrvatskoj reviji* objavio sedam tekstova samostalno i jedan tekst u suautorstvu potpisan s još devetnaest kolega, hrvatskih intelektualaca iz emigracije. Neki autori su Draganovića, skupa s Ivanom Tomasom i Krešimirom Zorićem, smatrali suautorom tekstova koji su u *Hrvatskoj reviji* objavljivani pod pseudonimom Vigilantibus Iura.[10] Radilo se o tekstu „Hrvati na II. vatikanskom koncilu" i o odgovorima na kritike toga teksta.[11] U objašnjenju tadašnjeg uredništva *Hrvatske revije* o razlogu anonimnosti autora, kao objašnjenje za korištenje pseudonima, rečeno je da je to učinjeno radi sprečavanja moguće represije komunističkih vlasti prema autorima ili prema rodbini autora koja je živjela u Jugoslaviji.[12] Međutim, na simpoziju o Draganoviću, čiji je plod ovaj Zbornik radova, kolega Domagoj Tomas je ustvrdio da je, proučavajući korespondenciju Ivana Tomasa i Krunoslava Draganovića, siguran da niti Draganović niti Zorić nisu sudjelovali u pisanju tih tekstova, ali da je siguran da je Ivan Tomas jedan od autora.[13]

10 Takvo rješenje tog pseudonima dano je i u spomenutoj bibliografiji *Hrvatske revije*. Vidi *HR* 50 (2000.), 532.

11 VIGILANTIBUS IURA, „Hrvati na II. vatikanskom koncilu", *HR* 13 (1963.), 133-175; Ovaj suautorski članak o Hrvatima sudionicima II. vatikanskog koncila, pogotovo njegovo zadnje poglavlje u kojem je doneseno nekoliko kritika na račun hrvatskih biskupa i vatikanske politike prema malim narodima, izazvao je reakcije i kritike nekih autora od kojih su trojica reagirala u zadnjem broju *Hrvatske revije* za 1963. godinu. Skupina okupljena pod pseudonimom Vigilantibus Iura u broju 2-3 *Hrvatske revije* za 1964. godinu objavila je odgovore Mirku Živkoviću, Jozi Kljakoviću te braći Stjepanu i Josipu Torbaru. I u tim se odgovorima, kao i u onom prethodnom članku, na Hrvate u Jugoslaviji gleda kao na „zarobljenu braću", a autori jasno odbacuju mogućnost prihvaćanja Jugoslavenskog okvira, što je najizravnije rečeno u odgovoru Jozi Kljakoviću: „Kad bismo mi u slobodi uzeli pasoše crvene Jugoslavije, mi bismo pogazili Stepinčevu uspomenu i postali nedostojni hrvatskog imena. Mislimo na nas u slobodnom svijetu. Isključujemo iz ovoga suda sve one, koji kao kršćani i ljudi i Hrvati moraju podnositi progonstvo u Jugoslaviji." VIGILANTIBUS IURA, „Vigilantibus iura odgovaraju svojim kriticima – Razgovor o članku u 'Hrvatskoj reviji' o II. vatikanskom koncilu", *HR* 14 (1964.), 283-306 (306); Opširnije o polemici i člancima vidi Josip DUKIĆ, „Dvije epizode iz života Joze Kljakovića: 'Jugoslavenska faza' i kontroverzni članak 'Hrvati na II. vatikanskom koncilu'", *Crkva u svijetu* 46 (2011.), 96-119.

12 UREDNIŠTVO HR, „Napomena uredništva", *HR* 13 (1963.), 287-288.

13 Zahvaljujem kolegi Domagoju Tomasu što me je upozorio na taj problem jer sam u svojemu izlaganju na skupu, držeći se bibliografije *Hrvatske revije*, kazao da je Draganović suautor tekstova potpisanih pseudonimom Vigilantibus iura. U diskusiji spomenutog skupa Josip Dukić je ustvrdio da su Draganovićevi stavovi, u slučaju da on i nije bio dio Vigilantibus Iurae, bili jednaki onima iznesenim u spomenutim tekstovima.

Prvi Draganovićev tekst u *Hrvatskoj reviji* objavljen je 1953. pod naslovom „Proslava 500-godišnjice hrvatske ustanove svetog Jeronima u Rimu“.[14] Draganović je tada boravio u Rimu i pisao je o toj svečanosti koja se održavala od 19. do 21. travnja 1953. godine, a u kojoj se hrvatskim hodočasnicima pridružio i papa Pio XII. On prenosi što su o svečanosti pisali talijanski mediji, prvenstveno *L'Osservatore Romano*, ali se osvrće i na, kako kaže, „titovsku štampu“ koja prema njemu piše da je „Papa primio koljače u audijenciju“.[15] Na kraju se dotiče i problema imena Zavoda,[16] ali ujedno izražava privrženost hrvatskog naroda Svetoj Stolici:

> „U žalosnim danima izbjeglištva hrvatski narod može biti zadovoljan i ponosan s doista uspjelom proslavom 500-godišnjice svoje jedine Ustanove u inozemstvu. Zavod, iako, nažalost, ni danas službeno ne nosi svoje narodno ime, ipak je prijateljima i neprijateljima poznat isključivo kao hrvatski Zavod. Iako nas u duši boli, da su političke intrige naših narodnih neprijatelja uspijevale, da opetovano zapriječe hrvatsko ime u službenom naslovu Zavoda, koje je već u više navrata (g. 1790. i 1901.) bila odredila Sv. Stolica, što je hrvatskom narodu, pa makar i uz upotrebu historijskog ilirskog imena sačuvala njegovu narodnu Ustanovu i stavila je uvijek isključivo u njegovu službu. Po pravu zakonitih sinova na svoje vlastito očinsko ime, kojega se doista ne trebamo stidjeti, danas ipak osjećamo svu nelagodnost i mučnost, da još uvijek moramo nastupati pred stranim svijetom pod jednim anahronističkim imenom, za koje danas nema više nikakve

14 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Proslava 500-godišnjice hrvatske ustanove svetog Jeronima u Rimu“, *HR* 3 (1953.), 201-205.

15 K. DRAGANOVIĆ, „Proslava 500-godišnjice hrvatske ustanove svetog Jeronima u Rimu“, 201.

16 Iako Zavod ima svoju dugu „pretpovijest“, on je službeno osnovan 1901. godine Apostolskim pismom „Slavorum gentem“ pape Leona XIII. u kojem je Zavod bio nazvan Svetojeronimski zavod za hrvatski narod (Collegium Hieronymianum pro Croatica Gente). Zbog diplomatskih intervencija protiv osnivanja Zavoda, pogotovo protiv njegova naziva, 1902. mu je promijenjeno ime u Ilirski zavod sv. Jeronima (Collegium Hieronymianum Illyricorum). Zauzimanjem rektora Zavoda Đure Kokše, u dogovoru s hrvatskim episkopatom i velikom potporom kardinala Franje Šepera, papa Pavao VI. je 1971. Zavodu dao ime Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (Pontificium Collegium Chroaticum Sancti Hieronymi), što je priznala i Italija dekretom Predsjednika Republike 1982. godine. *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima*, „Hrvatske ustanove sv. Jeronima u Rimu“ (http://www.sveti-jeronim.org/hrvatske-ustanove-sv-jeronima-u-rimu/#more-66).

> potrebe ni opravdanja. Samim spomenom hrvatskog imena u službenom naslovu Zavoda bila bi bez sumnje najljepše okrunjena jubilarna godina Zavoda sv. Jeronima, ispunjeno željno očekivanje čitavog hrvatskog naroda i najljepše nagradjena nepokolebiva njegova vjernost Petrovoj Stolici."[17]

Uz svoj tekst Draganović je priložio i tekstove prigodnog govora pape Pija XII. od 20. travnja 1953., Papino pismo kardinalu Petru Fumasoniju Biondiju, pokrovitelju Ilirskog Zavoda sv. Jeronima, pismo državnog prosekretara msgr. Ivana Krstitelja Montinija[18] rektoru Zavoda sv. Jeronima msgr. Jurju Mađercu od 14. travnja 1953. i zdravicu rimskog gradonačelnika Salvatorea Rebecchinija održanu na objedu u Zavodu 21. travnja.

Drugi Draganovićev tekst objavljen je 1955. na španjolskom jeziku, a u hrvatskom prijevodu nosi naslov „Stravični Titovi zločini još uvijek čekaju svoj Nürnberg: u povodu 10. obljetnice najveće tragedije hrvatskoga naroda".[19] To je članak prenesen iz godišnjaka *Hrvatski kalendar* za 1955. koji su izdali hrvatski franjevci u Chicagu i koji je tada uređivao Dominik Mandić.[20] Draganović je ovim tekstom nastojao svjetsku javnost upoznati s Blajburškom tragedijom i činjenicom da krivci za tu tragediju nikad nisu odgovarali.

Sljedećih osam godina Draganović nije objavljivao u *Hrvatskoj reviji* sve do 1963. kad se javio svojim sjećanjem na Milivoja Magdića prigodom petnaeste godišnjice njegove smrti.[21]

Godine 1964. Draganović je objavio i jedan članak u kojem je opisao susret poručnika (kasnijeg admirala) Price (?) s ruskim generalom i

17 K. DRAGANOVIĆ, „Proslava 500-godišnjice hrvatske ustanove svetog Jeronima u Rimu", 204.

18 Giovanni Battista Montini (1897.-1978.), godine 1963. postao je papa Pavao VI.

19 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Los horrorosos crimenes de Tito que todavía no tuvieron su Nueremberg: Con motivo del Decimo aniversario de la Tragedia mas grande del pueblo Croata", *HR* 5 (1955.), 1-6.

20 Dominik Mandić (Lise kod Širokog Brijega, 1889. – Chicago, 1973.), franjevac Hercegovačke provincije i hrvatski povjesničar. Za svećenika zaređen 1912. u Fribourgu gdje je i doktorirao 1921. Bio je direktor klasične gimnazije na Širokom Brijegu, utemeljitelj Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu te jedan od najuglednijih članova hrvatske kolonije u Rimu i uopće u hrvatskom iseljeništvu. Bazilije PANDŽIĆ, Životopis dr. fra Dominika Mandića, Chicago, 1994.

21 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Sjećanja na Milivoja Magdića - Prigodom 15-godišnjice njegove mučeničke smrti", *HR* 13 (1963.), 187-200.

guvernerom Port Arthura u vrijeme japansko-ruskog rata 1904. godine.[22] Naime, Draganović je sumnjao da je taj ruski general Filip Franić, stric njegove majke Marije i brat hrvatskog znanstvenika prof. Dragutina Franića te je želio sačuvati sjećanje na tog visokog časnika ruske vojske hrvatskog podrijetla.

Godine 1965. Krunoslav Draganović objavljuje zbirku priča u dva nastavka pod naslovom „Bosna u priči, šali i anegdoti“.[23] Motiv pisanja ove zbirke bilo je skupljanje narodne predaje o prošlosti Bosne te, kako Draganović piše, „podrazumijeva se Herceg-Bosne i svih njenih dijelova“.[24] Draganović piše da „nigdje drugdje nisu hrvatski narod i hrvatsko ime u tolikoj mjeri zapostavljeni i prignječeni, kao upravo u Herceg-Bosni, posebno medju hrvatskim muslimanima“.[25] Najveću vrijednost zabilježenih priča vidi u produbljivanju spoznaje „što je u njoj najvrednije i najmanje poznato: njezine psihologije i njezina nutarnjeg, intimnog života“.[26]

Draganović je 1967. zajedno s još devetnaest hrvatskih pisaca u emigraciji objavio „Apel hrvatskih književnika i pisaca u emigraciji“ na njemačkom, francuskom i hrvatskom jeziku koji je objavljen i u *Hrvatskoj reviji*.[27] Apel je potpisan 30. travnja 1967. i upućen prvenstveno svjetskoj javnosti, a potpisnici su pojasnili da ga pišu „u znak solidarnosti sa svojim drugovima u domovini“ i stoga da bi svjetske kulturne institucije i organizacije stale u obranu ne samo hrvatskih književnika nego i slobode hrvatske kulture. Tih dvadeset potpisnika izjavili su da je Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika prvorazredan dokument napisan u cilju obrane kulturne samobitnosti hrvatskoga naroda.

Posljednji Draganovićev tekst u *Hrvatskoj reviji* objavljen je 1967.

22 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Susret s Hrvatom generalom, ruskim guvernerom Port Arthura“, *HR* 14 (1964.), 281-282.

23 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči, šali i anegdoti“, *HR* 15 (1965.), 225-236; Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči, šali i anegdoti“, *HR* 15 (1965.), 340-350.

24 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči, šali i anegdoti“, *HR* 15 (1965.), 225.

25 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči, šali i anegdoti“, *HR* 15 (1965.), 225.

26 K. DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči, šali i anegdoti“, *HR* 15 (1965.), 226.

27 Potpisnici apela, redom potpisa, su: Luka Brajnović, Luka Fertilio, Alan Horić, Andrija Ilić, Neda Kesterčanek Vujica, Lucijan Kordić, Predrag Kordić, Ivo Lendić, Enver Mehmedagić, Vinko Nikolić, Borislav Maruna, Antun Nizeteo, Gracijan Raspudić, Mirko Čović, Krunoslav Draganović, Jere Jareb, Bodan Radica, Stjepan Ratković, Franjo Trogrančić, Dušan Žanko. Luka BRAJNOVIĆ – Luka FERTILIO – Alan HORIĆ i dr., „Appell kroatischer Schriftsteller im Exil = Appel des écrivains croates en exil = Apel hrvatskih književnika i pisaca u emigraciji“, *HR* 17 (1967.), 7-20.

nakon njegova povratka u Jugoslaviju.[28] Taj tekst sâm Draganović nije poslao za objavu, nego ga je objavio urednik Vinko Nikolić želeći istaknuti suprotnost Draganovićevih stavova iskazanih u tom tekstu s činom njegova povratka. Tekst je zapravo predgovor već ranije objavljen u posebnom otisku[29] Nikolićeva razgovora s Draganovićem iz Nikolićeve knjige *Pred vratima domovine*.[30] Taj je poseban otisak i predgovor, prema svjedočenju Vinka Nikolića, načinjen na Draganovićevu inicijativu. Tekst je napisao 8. kolovoza 1967. u Münchenu i to je zapravo zadnji Draganovićev tekst napisan u inozemstvu prije povratka u Jugoslaviju. Draganović izražava mišljenje da hrvatski narod neopravdano spada u najocrnjenije narode svijeta i da doživljava tragediju pod jugoslavenskom komunističkom vlašću. U tom tekstu, u kojem odgovara svojim protivnicima i pobija razne optužbe na svoj račun, Draganović govori i o pokušajima atentata i o djelatnosti Udbe protiv njega te ističe da ga nikakve prijetnje neće odgovoriti od djelatnosti koje mu „njegovo svećeništvo i hrvatsko rodoljublje nalaže". Tekst završava gotovo proročanski:

> „Kakav udes mene čeka? Nisam prorok i to ne znam. Znam doduše, da nisam 'vrijedan' takvog jednog svjetskog škandala. Ali ako ipak budem nadjen 'vrijednim', znam da me nikakva prijetnja ne će odvratiti od puta, koje mi moje svećeništvo i moje hrvatsko rodoljublje nalaže. Znam nadalje, uz pomoć Božju, da bi me i ta 'mera' zatekla pripravna. Konačno, svima bi bilo jasno: tko je naredbodavac toga čina i u koju svrhu. Eto, još jedan razlog više, zašto pišem ove retke. Tvrd je kruh emigracije, koji žvačemo."[31]

Analizirajući tekstove koje je Draganović objavio u *Hrvatskoj reviji,* teško je ne složiti se s Nikolićevom sumnjom u Draganovićev dobrovoljan povratak u Jugoslaviju. Draganović je u svojim tekstovima pisao o različitim događajima i problemima, najviše o crkvenoj problematici, a kroz gotovo sve tekstove vidljiv je njegov prohrvatski stav, borba za očuvanje hrvatskog nacionalnog i kulturnog identiteta i političke

28 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „...'Nikakva (me) prijetnja ne će odgovoriti od puta, koje mi moje svećeništvo i moje hrvatsko rodoljublje nalaže'...", *HR* 17 (1967.), 357-358.

29 Vinko NIKOLIĆ, *Tvrdi kruh emigracije: Razgovor s prof. Draganovićem*, [Posebni otisak iz Nikolićeve knjige „Pred vratima domovine", sv. 2, str. 321-369], München, 1967.

30 Vinko NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom 1965.: dojmovi i razgovori*, knj. 2, *Ljudi i krajevi*, Knjižnica Hrvatske revije, Buenos Aires, 1966.

31 K. DRAGANOVIĆ, „...'Nikakva (me) prijetnja ne će odgovoriti od puta", 358.

slobode. Pri tome je antijugoslavenstvo i negativan stav prema strukturi jugoslavenske federacije najizraženija konstanta.

2. Tekstovi o Draganoviću u *Hrvatskoj reviji*

U 40 godišta emigrantske *Hrvatske revije* ukupno je 36 članaka u kojima se pisalo o Draganoviću ili u kojima je on barem usputno spominjan.

Prvi spomen Draganovića u *Hrvatskoj reviji* bio je u trećem broju 1953. godine kada uredništvo donosi kratku vijest da je „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović, ugledni hrvatski svećenik, pisac i kulturni radnik, proslavio svoju 25. godišnjicu misništva“.[32] Najavljen je opširniji prilog o tome u idućem broju u kojem je zaista i objavljen tekst Vinka Nikolića pod naslovom „Dva jubileja prof. Krunoslava Stj. Draganovića“.[33] Nikolić u članku piše kratku Draganovićevu biografiju, naglašava njegovu veliku ulogu u pomoći hrvatskim emigrantima i ističe da je zbog te, ali i cjelokupne svoje djelatnosti česta meta neprijatelja hrvatskog naroda. Ocjenjuje ga ovim riječima:

> „Kad se jednom bude pisala povijest sadašnje hrvatske emigracije, ime svećenika Krunoslava Draganovića zauzet će mjesto medju najzaslužnijim pojedincima. Sav pretvoren u neprekidnu djelatnost, neumoran, budan, strpljiv, radin, organizator ogromnih sposobnosti i neiscrpivih pobuda, prodoran i vješt, odlučno nastupa u obranu svakog hrvatskog pojedinca ili opće hrvatske narodne stvari.“[34]

Sljedeći spomen Draganovića je 1955. u tekstu Branka Kadića koji je recenzirao zbornik radova *Hrvatski narod u borbi za svoju slobodu i nezavisnost* objavljen u Chicagu 1955. na engleskome jeziku.[35] Kadić se kratko osvrće i na Draganovićev članak „Biološko uništenje Hrvata u Titovoj Jugoslaviji“ i navodi da Draganović „Znanstvenom točnošću iznosi

32 UREDNIŠTVO HR, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović, 25. godišnjica misništva“, *HR* 3 (1953.), 368.

33 Vinko NIKOLIĆ, „Dva jubileja prof. Krunoslava Stj. Draganovića“, *HR* 3 (1953.), 474-475.

34 V. NIKOLIĆ, „Dva jubileja prof. Krunoslava Stj. Draganovića“, 474-475.

35 Branko KADIĆ, „The Croatian Nation in its Struggle for Freedom and Independence (Hrvatski narod u borbi za svoju slobodu i nezavisnost), editors prof. Antun F. Bonifačić and prof. Clement S. Mihanovich, 'Croatia', Cultural Publishing Center, Chicago 1955.“, *HR* 5 (1955.), 551-558.

brojke, mjesta i nadnevke klanja Hrvata sa strane partizana i OZNE".[36]

Kao što je osam godina stanke (1955.-1963.) u objavljivanju u *Hrvatskoj reviji* imao Draganović, tako su i drugi u isto to vrijeme šutjeli o njemu. Tu šutnju prekinuo je Vinko Nikolić koji u posljednjem broju 1963. godine piše prigodni tekst u čast Draganovićeva 60. rođendana.[37] U idućem broju objavljen je i poduži osvrt na Draganovićevih 60 ljeta (zapravo se radilo o biografiji) iz pera Ivana Tomasa.[38] Tomas, slično kao i Nikolić, ističe Draganovićevu važnost govoreći da je nužno osvrnuti se na „pojavu ovog izvanrednog hrvatskog prvaka" koji „u svojem zanosu za Hrvatsku i njezinu obranu posve zaboravlja na svoje osobne teškoće i probitke".[39]

Nakon Tomasova teksta o Draganoviću se ne piše sve do 1967. kad se saznalo za njegov nestanak. U posljednjem svesku za 1967. godinu, objavljenom u prosincu, Vinko Nikolić je objavio tekst pod naslovom „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma".[40] Nikolić piše da je vijest o nestanku izazvala „fantastične kombinacije i opću zabrinutost u hrvatskim redovima", ali da ne treba vjerovati svakojakim glasinama i da je jedina sigurna činjenica da je Draganović „u rukama svojih i naših smrtnih neprijatelja, koji unaprijed odlučuju ne samo o njegovu fizičkom životu, nego, što je još užasnije, u njihovoj je dijaboličnoj moći i njegova moralna egzistencija".[41] Nikolić prenosi i vijest Saveznog sekretarijata za informacije iz Beograda, objavljenu 10. studenog 1967., da se Draganović sam dobrovoljno vratio u Jugoslaviju te navodno Draganovićevo pismo od 4. studenog 1967. („Okružnica javnom tužiocu – Sarajevo", prema verziji objavljenoj u *Vjesniku u srijedu* od 22. studenog 1967.) u kojem objašnjava motive svojega povratka.[42] Nikolić iznosi uvjerenje da je, iako je na spomenutom pismu Draganovićev rukopis, to pismo Draganović prepisao prema uputama Udbe. Upozorava da je sadržaj pisma u „stopostotnoj suprotnosti sa svom javnom i privatnom

36 Branko KADIĆ, „The Croatian Nation in its Struggle for Freedom and Independence", 556.
37 Vinko NIKOLIĆ, „60-godišnjica prof. K. Stj. Draganovića", *HR* 13 (1963.), 584.
38 Ivan TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović prilikom 60. godišnjice njegova života", *HR* 14 (1964.), 27-50.
39 I. TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović prilikom 60. godišnjice njegova života", 27.
40 Vinko NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma", *HR* 17 (1967.), 343-356.
41 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma", 343.
42 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma", 344.

djelatnošću prof. Draganovića kroz čitav njegov život“.[43] Nikolić se pita gdje se „obraćenik“ nalazio čitava dva mjeseca od kad je nestao do objave da se vratio u Jugoslaviju (10. rujan – 10. studenog 1967.) i naslućuje da je kroz ta dva mjeseca Draganović prolazio kroz torturu. Prenosi i pisanje nekih jugoslavenskih listova o Draganovićevu povratku, kao i izjavu Izvršnog komiteta Saveza komunista Hrvatske od 17. studenog 1967. godine. Nikolić i uredništvo *Hrvatske revije* izrazili su uvjerenje da je Draganović otet negdje u blizini Trsta, a o razlozima i čitavom slučaju zaključuju:

> „Prof. Draganović već godinama priprema knjigu o komunističkim zločinima nad hrvatskim narodom na svršetku rata. On je tom poslu posvetio svoje glavne snage, najviše vremena i ogromne žrtve. Godinama je sabirao dokumente i preslušavao očevice. Draganović je već unaprijed bio postao pojam pisca knjige o Bleiburgu, i nitko se drugi ozbiljan medju nam nije mimo njega usudio pisati o toj temi, jer smo smatrali, da je on za to najpozvaniji i najsposobniji. To je trebalo biti njegovo veliko životno djelo, najveće kao patriote i kao povjesničara - pisca. Idejom ove knjige bio je upravo opsjednut, svugdje je o njoj povodio riječ. Naravno: ta njegova buduća knjiga pred njegovim (i našim) neprijateljima sigurno je bila njegov najveći, njegov glavni ‘zločin’. I kad je neprijatelj saznao, da stoji pred izlaskom te knjige, pred njezinom neposrednom objavom, smatrao je, da ne može više odgadjati izvršenje svoga davno planiranog čina, da uništi prof. Draganovića, da, što je za neprijatelja još važnije, spriječi izlazak takve strašne optužnice protiv režima. ‘Prijatelji’ i ‘uski suradnici’ su se pobrinuli, da Udba sazna, da stoji pred izlaskom knjige o Bleiburgu, i dan je nalog o izvršenju plana o otmici. Čini se, nažalost, da je prof. Draganović imao više takvih ‘prijatelja’ i ‘suradnika’, koji su ga trajno držali pod nadzorom. Njemu su, izgleda, bile podmetnute neke sumnjive veze, koje su oko njega plele zamku, koje su mu davale i obećavale nove ‘dokumente’. On je, vjerovatno, i u ovome času u vezi tih ‘dokumenata’ vodjen u Trst, i tu je, u Trstu ili negdje u okolici, imao sastanak s nekim ‘prijateljima’, i tu je započela njegova tragedija, odatle su ga ‘prijatelji’ i ‘suradnici’ gurnuli

43 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma“, 344.

u ponor."[44]

Nikolić u svome tekstu donosi izvode iz navodne Draganovićeve izjave napisane u listopadu 1965. na talijanskom jeziku koja je, navodno, bila pohranjena kod jednog odvjetnika. Nikolić donosi sljedeći navod:

> „Uvjeren, kako sam neprestano izvrgnut opasnosti, da budem ubijen ili odveden od titoističkih agenata i špijuna, obavješćujem ovom javnom izjavom, koju dajem u punom posjedu svojih duhovnih snaga i u punoj slobodi (…), da se u slučaju mojeg nestanka ili moje nasilne smrti traži krivac u komunističkom jugoslavenskom režimu. Taj je režim već nekoliko puta pokušao mene na silu odvesti… Štogod ja izjavim ili napišem ili potpišem, ako slučajno padnem u ruke jugoslavenske komunističke policije, sve se to mora smatrati, da se dogodilo protiv moje volje i protiv moga najdubljeg uvjerenja."[45]

Nikolić izražava stav da se radi o velikoj Draganovićevoj tragediji, ali da je za hrvatski narod najveća šteta u tome što nije uspio dovršiti i objaviti knjigu o Bleiburgu.[46] Nikolić postavlja i još jedan dodatni mogući razlog komunističke akcije protiv Draganovića – „njegovo posebno veliko prijateljstvo s hrvatskim muslimanima, jer protivnik je dobro osjetio značenje Draganovićeva rada i na ovom, za hrvatski narod važnom području".[47] U Bosni se, prema Nikolićevu mišljenju, Draganovićev rad „sukobljuje s vjekovnim neprijateljem Hrvatstva!"[48] Jasno je da ovdje Nikolić misli na velikosrpski nacionalizam koji zapravo izjednačava s komunističkom partijom u Jugoslaviji.

Nikolić razmatra i uzroke, odnosno oblike torture kojima su ga komunisti prisilili na potpisivanje onakvih izjava. Vjeruje da ga batinama ne bi uspjeli prisiliti, ali da ništa ne bi mogao protiv drôga ili protiv nekog ucjenjivačkog dogovora. Nikolić ga simbolički osuđuje što „nije uvijek znao najbolje izabrati svoje 'prijatelje' i 'suradnike'", što je „neoprezno sjedao za svačiji stol", što je svjesno tražio „male ljude" u čijem se društvu „dobro snalazio".[49]

Na kraju članka Nikolić se suprotstavlja tezama da je Draganović

44 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma", 350.
45 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma", 351.
46 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma", 351.
47 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma", 352.
48 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma", 352.
49 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma", 353.

bio nekakav vođa hrvatske emigracije te da je njegovim povratkom ta emigracija obezglavljena:

> „Nije, dakle, prof. Draganović utjelovljenje hrvatske nacionalne borbe, niti je on šef političke emigracije. Prema tome, *hrvatska emigracija može, hrvatska emigracija mora, hrvatska emigracija hoće i bez Draganovića nastaviti i svoj rad i svoju borbu!* Iz naših je redova ispao jedan radnik i jedan borac (to priznajemo Udbi: jedan vrstan radnik i hrabar borac!) pa je u prvi čas u našim redovima nastalo zaprepaštenje, ali mi smo se već slijedeći trenutak snašli, i mi nastavljamo svoju pravednu borbu.“[50]

Koliko Nikolić i uredništvo *Hrvatske revije* nisu vjerovali u sporno Draganovićevo pismo, vidljivo je i iz ushićenja koje se iščitava iz napomene koja je slijedila nakon članka, na zadnjoj stranici članka, u kojoj stoji:

> „Nakon prijeloma ovoga sloga saznali smo za senzacionalni nalaz J. Tholla, stručnjaka za ispitivanje autentičnosti rukopisa i dokumenata kod policije u Clevelandu, S.A.D. da su po jugoslavenskim vlastima objavljena pisama ‘prof. Draganovića’ obični falsifikati. I ne samo to! Udba je preko ‘Vjesnika’, ‘Vjesnika u srijedu’ i talijanskog lista ‘Lo Specchio’ objavila izvatke iz tog pisma, koji u ta tri lista već na prvi pogled pokazuju velike razlike. Zločinačka velikosrpska organizacija Udba je, dakle, ‘prigotovila’ tri ‘originalna’ pisma prof. Draganovića i sva tri ih predala u javnost. I tu je fatalnu omašku Udbe ustanovio priznati američki stručnjak Tholl. Udba je (a ne Draganović!) i sastavila i napisala ova pisma. (Zašto u više ‘originala’? – Valjda se više ‘stručnjaka’ natjecalo, tko će bolje imitirati Draganovićev rukopis.) Udba je, medjutim, ovdje imala smolu: sama se raskrinkala! Na taj ćemo se nalaz opširnije osvrnuti u slijedećem broju Revije.“[51]

No, na taj napis nisu se opširnije osvrnuli u idućem broju. Draganović je spomenut u dva članka, ali niti jedan od njih nije se opširnije bavio Draganovićevim slučajem. Prvi članak je osvrt Hrvoja Jurčića, tada odgovornog urednika *Hrvatske revije*, na pisanje visokotiražnog njemačkog tjednika *Der Spiegel* koji je smatrao ljevičarskim listom. Jurčić je naveo da se već nekoliko godina kroz članke koji se tiču Hrvatske i Hrvata u njima piše uglavnom negativno te navodi da je „članak o otmici

50 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma“, 355.
51 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma“, 356.

prof. Draganovića" upravo najslikovitiji primjer. *Der Spiegel* je navodno u svojem članku o Draganoviću pisao kao o osobi odgovornoj za zločine prema Srbima počinjene u NDH-a.[52] U istom broju objavljen je Nikolićev demanti jednog napisa iz australskog mjesečnika *Hrvatski Dom* koji također nije donio nikakve novosti o Draganovićevu slučaju.[53]

Niti u drugom broju za 1968. godinu nije bilo nikakva opširnijeg članka o slučaju Draganović, a u trećem je broju objavljen jedan demanti na Draganovićeve izjave objavljene u Nikolićevoj knjizi *Pred vratima domovine*. Josip Đebić, profesor na Notre Dame University Collegeu u Nelsonu (Kanada), piše da ga je Draganović oblatio i da u tekstu govori neistine.[54]

Nove informacije o slučaju Draganović pojavile su se u četvrtom broju za 1968. godinu kad je uredništvo objavilo kraći tekst na vijest da je Draganović 7. rujna 1968. pušten na slobodu.[55] Uredništvo se pita, kako to da je Draganović sada „pušten na slobodu", ako su vlasti u Beogradu čitavo vrijeme govorile da se u Jugoslaviju vratio dragovoljno i da je čitavo vrijeme slobodan. Donose informacije da je taj njegov novi oblik „slobode" dogovoren između Vatikana i jugoslavenskih vlasti jer „Jugoslaviji je mnogo stalo, da udobrovolji Vatikan, a s Draganovićem su ionako postigli svoj cilj i posve onemogućili njegov rad", da ne smije napuštati Jugoslaviju, čak niti Bosnu i Hercegovinu, da misu služi kod časnih sestara, ali da joj se vjernici ne usude prisustvovati itd. Uredništvo izražava duboku sumnju u istinitosti svih službenih informacija koje su dolazile iz Jugoslavije, pogotovo u tvrdnju da je Draganović slobodan.

U prvom broju za 1969. prenesena je kratka vijest objavljena u pariškom dnevniku *Le Monde* (objavljena u broju od 29.-30. prosinca 1968.) da je Simon Wiesethal uputio pismo jugoslavenskom ministarstvu pravosuđa u kojem traži da se Krunoslav Draganović ispita u vezi s bijegom raznih nacista iz Europe 1945. godine.[56]

U trećem broju 1969. godine, uredništvo, u članku u kojem optužuje Jugoslavensku vladu i Savez komunista Jugoslavije za umorstva Hrvata u Jugoslaviji i u inozemstvu, spominje i razne druge nerazjašnjene slučajeve

52 Hrvoje JURČIĆ, „Pisanje njemačkog tjednika 'Spiegel' o Hrvatskoj i Hrvatima", *HR* 18 (1968.), 126-127.
53 Vinko NIKOLIĆ, „V. Nikolić nije ni u kakvu odboru", *HR* 18 (1968.), 135.
54 Josip I. GJEBIĆ, „Ispravak jednog Draganovićevog navoda ....", *HR* 18 (1968.), 390-391.
55 UREDNIŠTVO HR, „Prof. Krunoslav Draganović na slobodi?", *HR* 18 (1968.), 507.
56 UREDNIŠTVO HR, „Wiesenthal i prof. Draganović", *HR* 19 (1969.), 131.

između ostalog i „dragovoljni“ povratak Krunoslava Draganovića.[57]

U posljednjem broju za 1973. godinu objavljena je izjava Vinka Nikolića kojom je demantirao razne izjave i optužbe na račun uredništva i suradnika *Hrvatske revije*.[58] Između ostalog, demantirao je tvrdnje i insinuacije Ante Cilige o odnosu Draganovića s *Hrvatskom revijom*:

> „S obzirom na prof. Draganovića, on je u Reviji bio samo jedan od suradnika, nikakav 'zastavonoša'. HR nije nikada 'postala organom prof. Draganovića, njegove linije, njegove borbe, njegovih koncepcija i njegove taktike', kako to zlobno podmeće A. Ciliga. HR je bila i ostala samo organom Hrvatske, to je njezin jedini i najveći cilj, sve drugo njemu je podređeno.“[59]

Godine 1974. objavljeno je jedno kratko priopćenje koje se ticalo Krunoslava Draganovića. Pod naslovom „Da li je prof. Krunoslav Draganović bio u Rimu?“, Vladimir Josip Bosiljević demantira napise jednog dijela hrvatskog emigrantskog tiska koji je pronio vijest da je Draganović te godine boravio u Rimu.[60] Neke emigrantske publikacije donosile su svoje komentare na tu informaciju i uglavnom napadali Draganovića. Bosiljević, koji je prije svojega potpisa stavio da govori u ime Društva za zaštitu ljudskih prava, piše da vijest o Draganovićevu boravku u Rimu nije točna i da Draganović uopće nije prelazio jugoslavensku granicu. Motivaciju svojeg priopćenja objasnio je na kraju: „U interesu istine i humanosti, potrebno je dati u javnost i ovu izjavu, jer profesor Draganović nema mogućnosti da se sam brani.“ [61]

U zadnjem broju za godinu 1975., u rubrici Dokumenti, Đuro Grlica je objavio prijevod Memoranduma Krunoslava Draganovića zapadnim Saveznicima i popratno pismo Hugha Montgomeryja.[62] To

57 UREDNIŠTVO HR, „Optužujemo Jugoslavensku vladu i Savez komunista Jugoslavije za umorstva Hrvata u domovini i u inozemstvu“, *HR* 19 (1969.), 307-311.

58 Vinko NIKOLIĆ, „Izjava urednika 'Hrvatske revije'“, *HR* 23 (1973.), 622-624.

59 V. NIKOLIĆ, „Izjava urednika 'Hrvatske revije'“, 623.

60 Vladimir Josip BOSILJEVIĆ, „Da li je prof. Krunoslav Draganović bio u Rimu?“, *HR*, 24 (1974.), 382.

61 V. NIKOLIĆ, „Izjava urednika 'Hrvatske revije'“, 382.

62 Đuro GRLICA, „Memorandum profesora Krunoslava Draganovića zapadnim Saveznicima: popratno pismo Hugh U. L. Montgomery-a“, *HR* 25 (1975.), 655-664; Hugh Edmund Langton Montgomery bio je britanski diplomat koji je služio u Stockholmu, Beogradu, Berlinu, Rimu i Bagdadu te tajnik u britanskom veleposlanstvu pri Svetoj Stolici od 1933. do 1936. godine. Napustio je karijeru u diplomatskoj službi kako bi postao svećenik, a zaređen je 1951. u nadbiskupiji u Birminghamu. Umro je 1971. godine. „Diplomat who became monsignor“, *Chatolic Herald* (http://archive.catholicherald.co.uk/article/2nd-july-1971/1/diplomat-who-became-monsignor).

je bilo prvo objavljivanje tajnog memoranduma K. Draganovića koji je on, posredstvom Vatikana, predao sredinom veljače 1944. zapadnim saveznicima. Memorandum je sastavljen u suglasnosti visokog klera Hrvatske na čelu s nadbiskupom Alojzijem Stepincem i političkih krugova bliskih Vladku Mačeku. Osnovna misao memoranduma jest zahtjev za očuvanjem nezavisnosti hrvatske države, a ako to nije moguće, onda njezino uključenje u Podunavsku (kon)federaciju srednjoeuropskih naroda, ali nipošto u obnovljenu kraljevsku ili komunističku Jugoslaviju, ili neku drugu balkansku federaciju.

U prvom broju 1977. Ivan Tomas objavio je prikaz knjige *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji (Cerkev v Jugoslaviji) 1974* u izdanju Biskupske konferencije Jugoslavije.[63] Prvi član uredništva bio je Krunoslav Draganović kojeg i autor prikaza smatra glavnim u cjelokupnom poslu. Iako Tomas napominje da „komunistička vlast nije dopustila donijeti svestran uvid u stanje Crkve pod komunističkom Jugoslavijom", odnosno da se u određenoj mjeri uredništvo samo cenzuriralo, ipak hvali veliki poduhvat urednika, ponajviše Draganovića.[64]

Godine 1979. ime Krunoslava Draganovića spomenuto je dvaput. Prvi put u članku Jure Prpića o 25 godina djelovanja Hrvatske akademije u Americi,[65] u kojem se Draganović spominje uzgred kao dopisni član Akademije sredinom 1960-ih.[66] U drugom članku Uredništvo *Hrvatske revije* reagiralo je na neke napise u drugim listovima u kojima se napadalo *Hrvatsku reviju* da zastupa Draganovićevu ideju o udruživanju u Podunavsku federaciju. Uredništvo je reagiralo govoreći da se u časopisu ne može naći „nijednog jedinog priloga prof. Draganovića – a ni ičijega! – u kojem se zagovara Podunavska federacija", jer „mi odluku o tome i o svim političko-socijalnim i drugim problemima prepuštamo oslobođenom hrvatskom narodu".[67]

U drugom broju 1983. Bogdan Radica objavio je pisma koja mu je

63 *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji - Cerkev v Jugoslaviji 1974*, ur. Krunoslav DRAGANOVIĆ – Srećko BEZIĆ – Josip CRNKOVIĆ – Rafael LEŠNIK – Ivan MRŠO – Zdravko REVEN – Hinko WEBER, Zagreb, 1975.

64 Ivan TOMAS, „Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji (Cerkev v Jugoslaviji) 1974., izdavač Biskupska konferencija Jugoslavije, Zagreb 1975.", *HR* 27 (1977.), 105-108.

65 Službeni naziv je bio „The Croatian Academy of America".

66 Jure PRPIĆ, „Dvadesetpet godina djelovanja Hrvatske akademije u Americi", *HR* 29 (1979.), 305-315 (307).

67 UREDNIŠTVO HR, „Na neistinama ne može se nešto ... izgraditi", *HR* 29 (1979.), 560.

od 1946. do 1961. pisao Ivan Meštrović.[68] U pismu od 5. studenog 1949. Meštrović piše o izdavanju publikacije o Crkvi i državi i uzgred spominje da se nada da će urednicima pomoći „onaj Bosanac, koji je aktivniji od sviju“, misleći na K. Draganovića.[69]

U trećem broju 1983. Ante Kadić je donio vijest da je u Sarajevu početkom srpnja Draganović umro.[70] Kadić piše da ga je vijest jako ražalostila iz dva razloga: prvi je taj što ga je cijenio i volio, a drugi jer se nadao da će ga jednoga dana sresti i da će mu ovaj moći objasniti kako je dospio u Jugoslaviju i „ispričati svoj neugodan položaj zadnjih godina“.[71] Osvrćući se prvenstveno na svoje zajedničke godine s Draganovićem (dok su zajedno studirali u Rimu na Papinskom orijentalnom institutu kao pitomci Ilirskog zavoda sv. Jeronima), osvrće se i na slučaj povratka 1967. koji je doživio kao veliki poraz za hrvatsku emigraciju. Hvaleći Draganovića, Kadić piše da je za razliku od većine kolega studenata iz svetojeronimskog Zavoda, koji su bili skloni politici Vladka Mačeka, Draganović bio za „radikalnu operaciju“ te da je „bio spreman uzeti pušku i poći na Drinu“.[72] Kadić se na kraju članka pita: „Kada i zašto je njegov vlak skrenuo sa tračnica?“[73]

Draganovićeva smrt potakla je i druge suradnike *Hrvatske revije* da se oglase nekim svojim prilogom. Jere Jareb u članku objavljenom u posljednjem broju 1984. godine piše:[74]

> „Dr. Krunoslav Stjepan Draganović (Brčko, 30. listopada 1903. – Sarajevo, 5. srpnja 1983.), hrvatski svećenik, povjesničar, humanitarni i rodoljubni radnik, ostavio je značajna djela i uspjehe na svakom od ova četiri polja. Sada poslije njegove smrti, bilo bi hvalevrijedno i potrebno, da njegovi prijatelji i primaoci njegovih dobročinstava počinju iznositi svoja sjećanja na njegov rad, te dokumente i pisma u njihovu posjedu, kao dokaze Draganovićevog rada i ujedno priloge

68 Bogdan RADICA, „Ivan Meštrović: Pisma Bogdanu Radici (1946-1961)“, *HR* 33 (1983.), 193-234.
69 B. RADICA, „Ivan Meštrović: Pisma Bogdanu Radici (1946-1961)“, 225.
70 Ante KADIĆ, „Dr. Krunoslav Draganović“, *HR* 33 (1983.), 576-578.
71 A. KADIĆ, „Dr. Krunoslav Draganović“, 576.
72 A. KADIĆ, „Dr. Krunoslav Draganović“, 577.
73 A. KADIĆ, „Dr. Krunoslav Draganović“, 578.
74 Jere JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji od rujna 1943. do ožujka 1946.: tri pisma i dva izvještaja, upućena dru Lovri Sušiću, od 18. listopada 1945. do 26. ožujka 1946.“, *HR* 34 (1984.), 589-611.

posljeratnoj hrvatskoj povijesti."[75]

Članak u kojem piše o Draganovićevu radu u Italiji od rujna 1943. do ožujka 1946., Jere Jareb započinje kratkom Draganovićevom biografijom u kojoj tvrdi da je ovaj u rujnu 1967. prevarom odveden u domovinu „gdje je u sužanjstvu proveo posljednjih skoro šesnaest godina svoga života".[76] Jarebov članak donosi izvorne dokumente, tri pisma i dva izvještaja K. Draganovića koji su se nalazili u ostavštini Lovre Sušića,[77] a Jareb tvrdi da ti dokumenti „osvjetljuju Draganovićev rodoljubni i humanitarni rad u Rimu 1943.-1946".[78]

Jarebovu pozivu pridružilo se i uredništvo *Hrvatske revije* koje je također pozvalo suradnike i prijatelje iz domovine da šalju svoja svjedočanstva i sjećanja u vezi s Draganovićem.[79] Takvu pozivu odazvao se i suradnik iz Sarajeva koji se potpisao pseudonimom Zijah Ars i koji se u tekstu prisjetio posljednjih susreta s Draganovićem.[80] Prema kasnijim bibliografijama rasvijetljeno je da se pod tim pseudonimom krio Lav Znidarčić.[81] Znidarčić se u svojem sjećanju fokusira na pitanje

75 J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji", 589.

76 J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji", 590.

77 Lovro Sušić (Mrkopalj, 1891. – Caracas, 1972.) hrvatski odvjetnik i političar, narodni zastupnik s liste HSS-a u jugoslavenskoj skupštini u dva saziva (1935. i 1938.), a u NDH-u je bio ministar narodnog gospodarstva, kasnije ministar-postrojnik Ustaškog pokreta, član doglavničkog vijeća, kojemu je povremeno i predsjedao. Napustivši Hrvatsku u svibnju 1945., neko vrijeme je boravio u Austriji i sudjelovao je u osnivanju Hrvatskog državnog odbora koji je organizirao akciju ubacivanja emigrantskih skupina u Hrvatsku koja je tragično završila 1948. godine. Nakon toga je preko Rima otišao u Španjolsku, a 1951. odlazi u Caracas (Venezuela) gdje je živio i radio. Zdravko DIZDAR, „Lovro Sušić", *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. - 1945.*, ur. Zdravko DIZDAR – Marko GRČIĆ – Slaven RAVLIĆ – Darko STUPARIĆ, Zagreb, 1997., 372.

78 J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji", 590.

79 Vidi Napomenu uredništva na početku članka Lava ZNIDARČIĆA [Zijah Ars], „Moj posljednji susret s Krunoslavom Draganovićem", *HR* 35 (1985.), 165.

80 Lav ZNIDARČIĆ [Zijah Ars], „Moj posljednji susret s Krunoslavom Draganovićem", 165-167.

81 Lav Znidarčić (Split, 1918. – Zagreb, 2001.) hrvatski odvjetnik i kulturni djelatnik. Bio je pravnik u Hrvatskoj radničkoj komori u Zagrebu te tajnik Rimokatoličkoga bogoslovnog fakulteta. Radio je i u gospodarskim i upravnim ustanovama, a nakon svega posvetio se odvjetništvu i kao odvjetnik dočekao i mirovinu. U doba komunizma bio je često proganjan i zatvaran zbog svojih prohrvatskih stajališta. Često je ostajao bez posla, pogotovo kao odvjetnik u Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini, a četiri puta je čak završavao u zatvoru u razdobljima 1950.-1953. i 1975.-1976. Bio je urednik i suradnik mnogih časopisa i listova (*Odvjetnik*, *Kolo*, *Vijenac*, *Križarska straža*), a najvažnije djelo mu je knjiga o Alojziju Stepincu. Kada je 1991. obnovljena Matica hrvatska, postao je pročelnik Odjela za inozemstvo te predsjednik Časnoga suda. Krešo BLAŽEVIĆ, „Životopis Lava Znidarčića", *Vijenac* 10 (2002.), br. 206, 10.

Draganovićeva povratka u Jugoslaviju te navodi da je Draganović za života uporno odbijao govoriti o tom slučaju iako su ga brojni o tome izravno ili neizravno pitali. Navodi da mu se Draganović počeo povjeravati pred kraj svojega života, nakon što je doživio prvi moždani udar. Znidarčić je bio dojma da je Draganović i nakon svega ostao pomalo naivan, da je vjerovao ljudima koji su ga izdali.

U prvom broju 1985., u rubrici Pisma Uredništvu, Ante Čulić se obratio uredniku Vinku Nikoliću jer piše da ga „srce boli, da se na njega [Draganovića] tako brzo zaboravilo, a on nam je svima tako mnogo dao i koristio“.[82] Piše da je Draganovićeva smrt prošla nezapaženo jer osim Ante Kadića u *Hrvatskoj reviji* i nekog „Cicibana“ u *Spremnosti* nitko drugi nije napisao ništa povodom njegove smrti. Čulić smatra da je Draganović zaslužio poštovanje, a ne „nabacivanje blatom“ (u kakvu kontekstu spominje pisanje Dinka Dedića), bez obzira na to je li njegov povratak u Jugoslaviju bio dobrovoljan ili prisilan.[83] Navodi da je u Draganovićevu slučaju Miroslav Varoš imao negativnu ulogu i naziva ga „mrtvim izrodom“, a na kraju upućuje i pitanje zašto se ne objavljuje Draganovićev rukopis (vjerojatno misli na onaj o Bleiburgu) za koji tvrdi da ga je Draganović umnožio u nekoliko primjeraka od kojih je jedan kod jednog prijatelja u Rimu, a jedan u Salzburgu.[84]

U posljednjem broju 1986. godine objavljen je ekskluzivni članak Jere Jareba pod naslovom „Dr. Draganović nije se samovoljno vratio u domovinu“, u kojem je Jareb u obliku faksimila i djelomično u transkripciji objavio Draganovićeve rukopisne bilješke pisane između 3. i 17. srpnja 1968. u kojima Draganović opisuje događaje, kako sam piše „sudbonosnog 10. rujna“ 1967. kada je pao u ruke jugoslavenske granične straže.[85] U ovom članku Jareb pobija i tekstove Siniše Ivanovića i Krste Lekovića objavljivane od 13. lipnja 1986. u obliku feljtona (14 nastavaka) u sarajevskom tjedniku *Svijet* pod naslovom „Mantija Krunoslava Draganovića“ koji su Draganovićev povratak prikazivali kao dobrovoljan.

Uredništvo *Hrvatske revije* je, bazirajući se na ovom Jarebovu članku i objavljenim rukopisima, u idućem broju objavilo članak „Svjetlo i sjene u Draganovićevu slučaju“.[86] Iz članka je vidljivo određeno „olakšanje“

82 Ante ČULIĆ, „Poštovani g. prof. Nikoliću“, *HR* 35 (1985.), 188-189 (188).
83 A. ČULIĆ, „Poštovani g. prof. Nikoliću“, 188.
84 A. ČULIĆ, „Poštovani g. prof. Nikoliću“, 189.
85 Jere JAREB, „Dr. Draganović nije se samovoljno vratio u domovinu“, *HR* 36 (1986.), 579-583.
86 UREDNIŠTVO HR, „Svjetlo i sjene u Draganovićevu slučaju“, *HR* 37 (1987.), 181-194.

uredništva koje je gotovo dvadeset godina vjerovalo da Draganović nije dobrovoljno otišao u Jugoslaviju. Jarebovo objavljivanje Draganovićevih rukopisa bila je definitivna potvrda da su bili u pravu pa u tom smislu pišu: „Trebalo je strpljenja, trebalo je čekati 19 godina, ali mi nikad nismo izgubili nadu, da će istina izići prije ili kasnije na svjetlo."[87]

Osim rasvjetljavanja pitanja o „dragovoljnom" povratku, u članku se spominju i neke nerazjašnjene okolnosti od kojih je glavna ona o ulozi braće Šahinpašić i Ive Babića (Galića), prvenstveno zbog toga što iz Draganovićevih rukopisa proizlazi da u događajima na granici Ćazim Šahinpašić nije sudjelovao. Uredništvo je stoga postavilo pitanje zašto Ćazim Šahinpašić dvadeset godina nije rekao ništa o tom slučaju.[88] U članku se naširoko kritički osvrću i na pisanje tjednika *Svijet*.

U drugom broju za 1987. godinu fra Metod Kelava je u članku pisao o svojem posljednjem susretu s Draganovićem u rujnu 1967. te je prepričao sadržaj svoje korespondencije s njime. Kelava je u svojem posjedu imao sačuvanih Draganovićevih šest pisama i dopisnica. I on ga prikazuje kao „velikog hrvatskog rodoljuba, znanstvenog radnika i pisca".[89]

U trećem broju 1987. Vjekoslav Vrančić osvrće se na knjigu Ernesta Bauera *Život je kratak san: uspomene 1910-1985*.[90] Vrančić se između ostaloga osvrće na Bauerovo pisanje o susretu s Krunoslavom Draganovićem. Vrančić piše da Bauer griješi kada govori da je Draganović u ljeto 1943. otputovao u Rim kao službeni hrvatski predstavnik. Vrančić tvrdi da je Draganović putovao svojom željom, njegovim posredovanjem, ali bez ikakva službenog zadatka.[91] Piše također, da je Bauer krivo naveo da je Draganović bio pitomac Isusovačke gimnazije u Travniku jer je „pohađao sarajevsku osmorazrednu Veliku realku".[92]

Da je Jere Jareb svojim tekstom otvorio nove rasprave, najbolje svjedoči tekst Srećka Rovera u trećem broju za 1987. godinu. Rover

87 UREDNIŠTVO HR, „Svjetlo i sjene u Draganovićevu slučaju", 182.

88 UREDNIŠTVO HR, „Svjetlo i sjene u Draganovićevu slučaju", 183.

89 Metod KELAVA, „Posljednji susret s dr. K. Draganovićem i dopisivanje s njime", HR 37 (1987.), 382-386.

90 Vjekoslav VRANČIĆ, „Razgovor uz knjigu dra E. Bauera 'Život je kratak san', uspomene 1910-1985., izdanje Knjižnice Hrvatske revije, München – Barcelona 1986.", *HR* 37 (1987.), 549-556.

91 V. VRANČIĆ, „Razgovor uz knjigu dra E. Bauera", 552.

92 V. VRANČIĆ, „Razgovor uz knjigu dra E. Bauera", 553. Draganović je zapravo pučku školu i dva razreda srednje pohađao u Travniku, ali je školovanje nastavio u Sarajevu na realnoj gimnaziji, gdje je maturirao 1922. godine.

izražava sumnju u autentičnost rukopisā koje je objavio Jere Jareb. Piše da se automobilom ne mogu nehotično prijeći dvije granične rampe, donekle staje u obranu Miroslava Varoša i naglašava da Draganović u Jugoslaviji nije nastradao te da su jugoslavenske vlasti za to imale neke svoje razloge, implicirajući time da se Draganović kompromitirao. Cjelokupan slučaj Draganović, skupa s raspravama otvorenim dvadeset godina nakon „sudbonosnog“ događaja, Rover smatra političkom igrom jugoslavenskih vlasti i tajnih službi.[93] Rover je ustvrdio da Jugoslavija manevrira hrvatskom emigracijom pa „sada, nakon toliko vremena, Jugoslavija želi oživjeti sjećanje na vel. Draganovića, kao na tobožnjega ‘vođu’ hrvatske emigracije u dotičnim godinama, premda Jugoslaveni vrlo dobro znadu, da je osoba vel. Draganovića često bila kontraverzna među Hrvatima u emigraciji“.[94]

Roverov tekst izazvao je reakciju Jere Jareba koji mu je odgovorio u prvom broju 1988.[95] Jareb piše da je Draganovićeve bilješke dobio u ljeto 1986. „od dugogodišnjeg Draganovićevog prijatelja“, njegova dobrog znanca iz ratnih dana, koji je „hrvatski rodoljub i hrvatske državotvorne orijentacije od svoje mladosti“, i da za njega nema nikakve sumnje, da su te Draganovićeve bilješke autentične. Jareb navodi da je u međuvremenu, poslije objavljivanja njegova priloga u *Hrvatskoj reviji*, dobio od iste osobe obilje drugog Draganovićeva materijala (bilješke, pisma, izjave), koji se odnosi na vrijeme koje je proveo u zatvoru u Jugoslaviji od 10. rujna 1967. do 21. studenog 1968. te je najavio da će cijeli taj materijal proučiti tokom 1988. godine i dobrim dijelom objaviti originalne dokumente u cijelosti prije konca 1988. godine.[96] Osvrnuo se i na Vrančićev tekst objavljen 1987. u *Hrvatskoj reviji* pišući da Vrančić ne zna ništa o Draganovićevu boravku u Zagrebu od prosinca 1943. do siječnja 1944. te da je Draganović zbilja bio „po Vladi imenovani ‘Opunomoćenik hrvatske Države u inozemstvu’“.[97]

U istom broju, odmah iza Jarebovog članka, V. Nikolić se osvrće na dva članka objavljena 1987. u drugim listovima, u kojima se izražavalo negativno mišljenje o Draganoviću.[98] Prvi članak objavljen je u, kako

93 Srećko ROVER, „Prilog ponovnom razgovoru o ‘slučaju’ prof. K. Draganovića“, *HR* 37 (1987.), 609-611.

94 S. ROVER, „Prilog ponovnom razgovoru o ‘slučaju’ prof. K. Draganovića“, 610.

95 Jere JAREB, „Još o Krunoslavu Draganoviću“, *HR* 38 (1988.), 179-180.

96 J. JAREB, „Još o Krunoslavu Draganoviću“, 179. Jere Jareb nikad nije objavio tu najavljenu knjigu.

97 J. JAREB, „Još o Krunoslavu Draganoviću“, 179.

98 Vinko NIKOLIĆ, „Draganović: ‘Razni klevetnici moći će se duboko zastidjeti’“, *HR* 38 (1988.), 180-182.

Nikolić navodi, „Srpsko-jugoslavenskom mjesečniku" *Naša Reč*, koji je izlazio u Londonu, a drugi je članak Miroslava Avdića (ako mu je to bilo pravo ime) objavljen u *Spremnosti*, tjedniku sljedbenika Ante Pavelića u Australiji, pod naslovom „Enigma Krunoslav Draganović". Nikolić brani lik i djelo Krunoslava Draganovića te piše:

> „Ne znamo, kakvoga se kriterija drži *Spremnost*, ali ovo je ipak previše. Previše: i neznanja, i mržnje, i laži, i netočnosti, koje su ispunile više nego jednu čitavu stranicu *Spremnosti*. I kakve li ironije, kada se ovo objavljuje pod muslimanskim potpisom, kada su upravo muslimani bili posebna 'slabost' dra Draganovića, i kada je, možda, upravo ta njegova sklonost prema muslimanima bila kriva, da je nasjeo svojoj 'pratnji' preko granice. Istina je i to, da je vjerojatno, da mu je musliman (Bijedić)[99] konačno spasio glavu."[100]

Na insinuacije da je Draganović izdajica Ante Pavelića i komunistički suradnik, Nikolić piše da on nije mrzio Pavelića, nego da je samo „kritički gledao na njegovo djelo i na samu katastrofu", te da je sve poduzimao, da ga se spasi, „kao čovjeka i Hrvata", i da se „bojao da ne bi bio izložen mrcvarenju od naših zajedničkih neprijatelja."[101]

Polemika oko Jarebova teksta nastavljena je i u drugom broju 1988. kada je autor koji se potpisao kao „Suradnik iz Sarajeva" osvrnuo na tekst Srećka Rovera.[102] Suradnik iz Sarajeva staje na Jarebovu stranu i poziva Rovera da iznese dokaze kojima bi podupro svoje sumnje i optužbe, a ne da neargumentirano napada Jareba i blati Draganovića.

U sljedećem broju Mirko Šamija reagira na Roverov članak[103] osvrćući se na tvrdnje da Draganović nije bio politički vođa hrvatske političke emigracije i da su ga politički osudili Branko Jelić i drugi ugledni emigranti. Šamija se slaže s tvrdnjom da Draganović nije bio politički vođa hrvatske emigracije, ali ne i s tvrdnjom da ga je Branko Jelić osudio.[104] Naprotiv, Šamija je tvrdio da je Jelić napravio više na stranim jezicima za obranu K. Draganovića nego svi ostali njegovi prijatelji, misleći pritom na

99 Misli na bosansko-hercegovačkog političara Džemala Bijedića (Mostar, 1917. – Kreševo, 1977.) koji je od 1967. do 1971. bio predsjednik Skupštine Bosne i Hercegovine.

100 V. NIKOLIĆ, „Draganović: 'Razni klevetnici moći će se duboko zastidjeti'", 181.

101 V. NIKOLIĆ, „Draganović: 'Razni klevetnici moći će se duboko zastidjeti'", 182.

102 SURADNIK IZ SARAJEVA, „Još o profesoru Draganoviću : pismo iz domovine", *HR* 38 (1988.), 371.

103 S. ROVER, „Prilog ponovnom razgovoru o 'slučaju' prof. K. Draganovića", 610.

104 Mirko ŠAMIJA, „Prilog ponovnom razgovoru o 'slučaju' prof. K. Draganovića", *HR* 38 (1988.), 576-577.

Jelićeva prosvjedna pisma poslana zapadnim vladama, UN-u i Vatikanu u kojima se zalagao za Draganovićevu obranu.[105] Šamija proziva Rovera da piše „preko koljena“ i poziva ga da svoje tvrdnje, koje smatra netočnima, podupre dokazima.

U istome broju Ante Čulić piše pismo uredniku Nikoliću[106] povodom izlaska knjige *Bleiburg: uzroci i posljedice* koju je Nikolić priredio.[107] U pismu u kojem piše o problematici Bleiburga i djelovanju Ante Pavelića, između ostalog, staje i u Draganovićevu obranu osvrćući se na članak Miroslava Avdića objavljen u *Spremnosti*. Čulić piše da je Pavelićeva uloga bila izrazito negativna, odnosno, da je „na našu žalost i u emigraciji nastavio raznim spletkama i intrigama, protiv onih Hrvata, koji su pokušali misliti svojom glavom“, a pri tome ističe upravo Draganovića kao njegovu „metu broj jedan“.[108] Piše i o svojem susretu s Draganovićem u Udinama 1956. i tvrdi da je njemu i drugim članovima „Hrvatskoga Odbora“[109] Draganović rekao kako

> „nismo smjeli dozvoliti, da se titovci dočepaju Pavelića, jer bi to bila velika sramota za nas Hrvate. Oni bi ga vodali od mjesta do mjesta, kao medvjeda na lancu, i s time ponizili sve nas Hrvate. Ja sam, nastavlja Draganović, bio u dogovoru s drugim Hrvatima i učinio sam svoj dio posla. Sastao sam se u hotelskoj sobi jednog talijanskog grada i predao mu u ruke sve potrebne dokumente i rekao mu dan i sat polaska broda. No, rekao sam mu, da imam jednu molbu na njega, u ime hrvatskih intelektualaca i da trebam od njega dobiti odgovor. ‘G. Doktore (naglasio nam je Draganović, da ga nije mogao nazivati Poglavnikom, jer je on bio ustaški Poglavnik), mi Vam omogućavamo put u sigurno, ali Vas molimo, obećajte nam, da se više ne ćete miješati u hrvatsku politiku’. ‘Tada je pala šutnja – nastavlja Draganović – i ja sam uzalud čekao na odgovor.’“[110]

Ivo Rojnica u članku pod naslovom „Žrtve Udbine infiltracije“, u

105 M. ŠAMIJA, „Prilog ponovnom razgovoru o ‘slučaju’ prof. K. Draganovića“, 576.
106 Ante ČULIĆ, „Cijenjeni Profesore“, *HR* 38 (1988.), 587-589.
107 *Bleiburg: uzroci i posljedice: spomen-zbornik četrdesete godišnjice tragedije*, priredio Vinko NIKOLIĆ, München – Barcelona, 1988.
108 A. ČULIĆ, „Cijenjeni Profesore“, 588.
109 Čulić vjerojatno misli na Hrvatski narodni odbor osnovan 1950. u Münchenu.
110 A. ČULIĆ, „Cijenjeni Profesore“, 589.

prvom broju 1990. piše i o Draganoviću.[111] Spominjući Miroslava Varoša u kontekstu infiltriranog agenta Udbe, spominje Draganovića za kojeg piše da je slovio među poslijeratnom emigracijom kao vodeća politička osoba, „vrlo zaslužna za smještaj hrvatskih izbjeglica u logore po Italiji, Austriji i Njemačkoj, za njihovo povezivanje i osobito za sigurni smještaj političkih i vojničkih osoba ugroženih od UDBE i Engleza".[112] Piše da je preko svojih vatikanskih veza izbjeglice redovito smještao u talijanska sjemeništa, samostane i domove časnih sestara, a da su mu isto tako velike zasluge za otpremanje hrvatskih izbjeglica u prekomorske zemlje, posebno političkih i vojničkih ličnosti. Smatra da su jugoslavenske vlasti Draganovića držale glavnim čimbenikom poslijeratne emigracije te da je zbog toga Udba u Rim poslala Miroslava Varoša da se infiltrira i približi Draganoviću, u čemu je i uspio.[113] Pišući o slučaju Draganovićeva povratka u Jugoslaviju, Rojnica navodi da mu je biskup Smiljan Čekada 1968. godine pripovijedao o jednom susretu s Draganovićem nakon njegova povratka. Prema Rojnici, Čekada je pitao Draganovića što je istina: da se dragovoljno vratio ili je bio otet, na što mu je Draganović rekao da nije bilo niti jedno niti drugo nego da je istina negdje „po sredini".[114] Rojnica je smatrao da je Draganović bio žrtva infiltracije Udbe, da se „dao vući za nos po Udbinim agentima, koji su ga doveli iz Njemačke, vozali po Italiji i predali na granici jugoslavenskoj policiji".[115] Što se tiče dokumenata i rukopisa o Bleiburgu, koji su se, navodno, nalazili u Beču kod časnih sestara gdje je Draganović stanovao, Rojnica piše da su Udbini agenti tražili te dokumente, ali da su ih časne sestre sakrile i predale msgr. Vladimiru Vinceu,[116] a koji je

111 Ivo ROJNICA, „Žrtve Udbine infiltracije", *HR* 40 (1990.), 228-248; Ovaj je članak napisan u Buenos Airesu, u srpnju 1989. godine.

112 I. ROJNICA, „Žrtve Udbine infiltracije", 230.

113 I. ROJNICA, „Žrtve Udbine infiltracije", 230.

114 I. ROJNICA, „Žrtve Udbine infiltracije", 234.

115 I. ROJNICA, „Žrtve Udbine infiltracije", 234.

116 Vladimir Vince (Đakovo, 1923. - Caracas, 1968.) gimnaziju je polazio kod isusovaca u Travniku, a maturirao je u Zagrebu. Studij prava započeo je u Zagrebu, a diplomirao je na Lateranskom sveučilištu. Doktorat iz civilnog prava položio je 1956., a doktorom teologije postao je 1959. godine. U Madridu je 1958. zaređen za svećenika, a bio je prvi član Opusa Dei izvan Španjolske. Bio je politički emigrant i imao je španjolsko državljanstvo. Od 1966. bio je nacionalni ravnatelj dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu sa sjedištem u Rimu. Poginuo u zrakoplovnoj nesreći 6. ožujka 1968. na otoku Guadalupe na liniji Caracas – Paris. Olga BRAJNOVIĆ, „Prvi Hrvati članovi prelature Opus Dei", *Glas Koncila,* 5. veljače 2006., 39; Hrvatska biskupska konferencija, „Inozemna pastva", (http://www.hbk.hr/?type=clanak&ID=30).

pak Rojnici rekao da ih je odnio u Rim i pohranio na sigurnom mjestu.[117] Međutim, Vladimir Vince poginuo je u ožujku 1968. u zrakoplovnoj nesreći.

U istome broju kao i tekst Ive Rojnice objavljen je i tekst Krste Spalatina „Sjećanje na vlč. Krunoslava Draganovića“.[118] Spalatin se vraća na tekstove Jere Jareba i Srećka Rovera, kao i na tekstove objavljene u listu *Svijet*. Piše da ovim svojim uspomenama želi i on dati svoj obol za bolje razumijevanje slučaja Draganović. Njegov dnevnik smatra autentičnim, a sva ona javna pisma u kojima je Draganović govorio da je slobodnom voljom došao u Jugoslaviju Spalatin naziva „njegovom linijom obrane“ kojom je učinio ono što je morao da zadovolji komunističku vlast.[119] Spalatin govori o susretima s Draganovićem i njihovoj suradnji. Piše da su imali različita gledanja na hrvatsku stvarnost:

> „velečasni je bio u to doba [vrijeme rata] frankovački opredijeljen, dok sam ja bio ‘samo Hrvat’. Možda je njemu to značilo ‘nedovoljno Hrvat’. Iako su se političke prilike u Hrvatskoj kroz 40 godina stalno razvijale, taj će politički raskorak, osobito za vrijeme rata, ostati između nas dvojice. Mi smo inače jedan drugoga duboko poštivali, ali nikad među nama nije bilo nikakve političke intimnosti.“[120]

Spalatin se prisjeća i svojeg zadnjeg susreta s Draganovićem u Zagrebu u ljeto 1981. kada mu je, navodno, Draganović rekao da nikome neće kazati, kako je stigao u domovinu, jer bi zbog toga jedan čovjek mogao stradati, ali da će ipak ostaviti nekakvo svjedočanstvo za buduće naraštaje. Spalatin je pretpostavljao da je taj čovjek vjerojatno nadbiskup Smiljan Čekada, koji je za Draganovića garantirao pred jugoslavenskim vlastima.[121]

117 I. ROJNICA, „Žrtve Udbine infiltracije“, 233.

118 Krsto SPALATIN, „Sjećanje na vlč. Krunoslava Draganovića“, *HR* 40 (1990.), 256-259.

119 K. SPALATIN, „Sjećanje na vlč. Krunoslava Draganovića“, 259.

120 K. SPALATIN, „Sjećanje na vlč. Krunoslava Draganovića“, 257.

121 K. SPALATIN, „Sjećanje na vlč. Krunoslava Draganovića“, 258; Milan Simčić je na talijanski preveo izvještaj sarajevskog nadbiskupa Smiljana Čekade o slučaju K. Draganovića. Prema Simčiću, Nadbiskupa je na razgovor pozvao Džemal Bijedić koji je od njega tražio da osobno jamči da Draganović neće bježati iz Jugoslavije ako ga odluče pustiti na „kontroliranu“ slobodu. Također je morao obećati da neće ništa pisati i govoriti o načinu kako je bio doveden u Jugoslaviju te da će spriječiti da se tiska knjiga o Bleiburgu. Prema Simčiću, tako je bilo odlučeno na posebnoj sjednici Vijeća Republika pod predsjedništvom Josipa Broza Tita. U slučaju da Draganović ne bi poštovao dogovor, nadbiskup Čekada bi bio smatran osobno odgovornim i sjemenište bi bilo zatvoreno. Draganović je, navodno, u razgovoru s Čekadom dao svoj pristanak. Milan SIMČIĆ, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903-1983)“, *Studia Croatica* (http://www.studiacroatica.org/jero/draganovic.htm).

Posljednji tekst o Krunoslavu Draganoviću objavljen u emigrantskom listu *Hrvatska revija* objavilo je uredništvo lista u posljednjem broju za 1990. godinu.[122] Uredništvo navodi da je u predgovoru Nikolićeve knjige *Tragedija se dogodila u svibnju*,[123] naveden dokument koji se nalazio u pismohrani *Hrvatske revije*, a iz kojega su prenijeli neke navode. Riječ je bila o dokumentu K. Draganovića u kojem je on opisao svoj zadnji razgovor s Antom Pavelićem u Napulju 1948. Taj je dokument, prema navodima uredništva, poslan iz Pressbauma 24. srpnja 1967. godine. Uredništvo je, potaknuto brojnim polemikama oko odnosa između Pavelića i Draganovića, a i zbog činjenice da su se počele pojavljivati različite fotokopije istog dokumenta, uglavnom djelomične i mjestimično nejasne, odlučilo objaviti tekst dokumenta u potpunosti, i to, kako navode, „kao prilog povijesti, a ne polemici".[124] Iz dokumenta se otkriva da je Pavelić dobio putovnicu Crvenog križa na ime mađarskog Ing. Pála Aranyosa.[125] Draganović, prema dokumentu, piše da je išao u Napulj s uvjerenjem da vrši „historijsku dužnost" koju mu nalaže savjest i da je znao da će, poznajući Pavelićevu psihologiju, on postati njegov smrtni neprijatelj nakon što mu saopći molbu da se više ne bavi politikom.[126] Piše da ni prije nisu bili u velikom prijateljstvu, od njihova razgovora u ožujku 1942., za koji piše da mu je bio „najstrašniji razgovor u životu".[127] Prema ovom dokumentu Pavelić je bijesno reagirao na Draganovićevu molbu, a Draganović to opisuje ovako:

> „On je pio iz najslađe [čaše] ovoga života, čaše vlasti i ostao od nje opijen. I sada se našao jedan drski pop, da [se] usudi u to taknuti. U ono, bez čega cio njegov život nema više smisla."[128]

122 UREDNIŠTVO HR, „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića, u Napulju, u listopadu 1948.", HR 40 (1990.), 899-904.

123 Vinko NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju: jedna (prva) godina egzila u dnevniku "ratnog" zarobljenika broj 324.664: 1945.-6. svibnja 1946.*, Barcelona – München, 1984.-1985.

124 UREDNIŠTVO HR, „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića", 899.

125 UREDNIŠTVO HR, „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića", 899.

126 UREDNIŠTVO HR, „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića", 900.

127 UREDNIŠTVO HR, „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića", 900.

128 UREDNIŠTVO HR, „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića", 901.

Zaključak

Draganović je u *Hrvatskoj reviji* objavljivao različite tekstove, od nekih anegdota i sjećanja preko izvještaja o nekim važnim događajima i manifestacijama do tekstova o zločinima jugoslavenskog komunističkog režima. Tematski se radilo najviše o crkvenoj problematici, a kroz gotovo sve tekstove vidljiv je njegov prohrvatski stav, borba za očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta i političke slobode. Pri tome je antikomunizam i antijugoslavenstvo te negativan stav prema strukturi jugoslavenske federacije vjerojatno najizraženija konstanta. Objavljivao je od 1953. pa sve do svojeg misterioznog povratka u Jugoslaviju 1967. godine od kada sam postaje dosta česta tema.

Do njegova povratka u Jugoslaviju o njemu se pisalo rijetko, sveukupno pet članaka, i to većinom prilikom nekih njegovih obljetnica. No, nakon 1967. Draganović postaje iznimno „vruća tema“. Počevši s prvom viješću o njegovu nestanku, koju donosi glavni urednik Vinko Nikolić u *Hrvatskoj reviji,* o Draganovićevu povratku, o tom slučaju, ali i o njegovu životu i djelovanju, svoja mišljenja iznosili su brojni hrvatski emigranti poput Jere Jareba, Srećka Rovera, Ante Kadića, Ive Rojnice i drugih. Izuzevši Srećka Rovera, i, donekle, Josipa Đebića, svi suradnici *Hrvatske revije* o Draganoviću su pisali pozitivno. Prvi među njima svakako je bio glavni urednik Vinko Nikolić koji je od prve vijesti o Draganovićevu nestanku sve do kraja emigrantske ere pisao u Draganovićevu korist, duboko vjerujući u njegov moralni integritet i nacionalni, hrvatski identitet.

Krunoslav Draganović bio je jako dobro zastupljen u *Hrvatskoj reviji* i ti članci mogu biti dobar izvor ne samo za otkrivanje još uvijek brojnih nepoznanica u njegovoj biografiji nego i za spoznaju o kompleksnosti odnosa unutar hrvatskih emigrantskih krugova i za povijest čitave hrvatske političke emigracije nastale nakon Drugog svjetskog rata.

Bibliografija

Draganovićevi tekstovi u *Hrvatskoj reviji*

1. Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Proslava 500-godišnjice hrvatske ustanove svetog Jeronima u Rimu“, *HR* 3 (1953.), br. 2, 201-205.
2. Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Los horrorosos crímenes de Tito que

todavía no tuvieron su Nueremberg: con motivo del décimo aniversario de la Tragedia más grande del pueblo croata", *HR* 5 (1955.), br. 1, 1-6.
3. Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Sjećanja na Milivoja Magdića: prigodom 15-godišnjice njegove mučeničke smrti", *HR* 13 (1963.), br. 2, 187-200.
4. Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Susret s Hrvatom generalom, ruskim guvernerom Port Arthura", *HR* 14 (1964.), br. 2-3, 281-282.
5. Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči, šali i anegdoti", *HR* 15 (1965.), br. 3, 225-236.
6. Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Bosna u priči, šali i anegdoti", *HR*, 15/1965., br. 4, 341-350.
7. Luka BRAJNOVIĆ – Luka FERTILIO – Alan HORIĆ, et. al., „Appell kroatischer Schriftsteller im Exil = Appel des écrivains croates en exil = Apel hrvatskih književnika i pisaca u emigraciji", *HR* 17 (1967.), br. 1-2, 7-20.
8. Krunoslav DRAGANOVIĆ, „...'Nikakva (me) prijetnja ne će odgovoriti od puta, koje mi moje svećeništvo i moje hrvatsko rodoljublje nalaže'", *HR* 17 (1967.), br. 3-4, 357-358.

Hrvatska revija o Krunoslavu Draganoviću

1. UREDNIŠTVO HR, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović, 25. godišnjica misništva", *HR* 3 (1953.), br. 3, 368.
2. Vinko NIKOLIĆ, „Dva jubileja prof. Krunoslava Stj. Draganovića", *HR* 3 (1953.), br. 4, 474-475.
3. Branko KADIĆ, „The Croatian Nation in its Struggle for Freedom and Independence (Hrvatski narod u borbi za svoju slobodu i nezavisnost), editors prof. Antun F. Bonifačić and prof. Clement S. Mihanovich, 'Croatia', Cultural Publishing Center, Chicago 1955.", *HR* 5 (1955.), br. 4, 551-558.
4. Vinko NIKOLIĆ, „60-godišnjica prof. K. Stj. Draganovića", *HR* 13 (1963.), br. 4, 584.
5. Ivan TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović prilikom 60. godišnjice njegova života", *HR* 14 (1964.), br. 1, 27-50.
6. Vinko NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović — nova žrtva jugoslav. komunizma", *HR* 17 (1967.), br. 3-4, 343-356.
7. Hrvoje JURČIĆ, „Pisanje njemačkog tjednika 'Spiegel' o Hrvatskoj i

Hrvatima“, *HR* 18 (1968.), br. 1, 126-127.
8. Vinko NIKOLIĆ, „V. Nikolić nije ni u kakvu odboru“, *HR* 18 (1968.), br. 1, 135.
9. Josip I. GJEBIĆ, „Ispravak jednog Draganovićevog navoda ....“, *HR* 18 (1968.), br. 3, 390-391.
10. UREDNIŠTVO HR, „Prof. Krunoslav Draganović na slobodi?“, *HR* 18 (1968.), br. 4, 507.
11. UREDNIŠTVO HR, „Wiesenthal i prof. Draganović“, *HR* 19 (1969.), br. 1-2, 131.
12. UREDNIŠTVO HR, „Optužujemo Jugoslavensku vladu i Savez komunista Jugoslavije za umorstva Hrvata u domovini i u inozemstvu“, *HR* 19 (1969.), br. 3, 307-311.
13. Vinko NIKOLIĆ, „Izjava urednika ‘Hrvatske revije’“, *HR* 23 (1973.), br. 4, 622-624.
14. Vladimir Josip BOSILJEVIĆ, „Da li je prof. Krunoslav Draganović bio u Rimu?“, *HR* 24 (1974.), br. 3, 382.
15. Đuro GRLICA, „Memorandum profesora Krunoslava Draganovića zapadnim Saveznicima : popratno pismo Hugh U. L. Montgomery-a“, *HR* 25 (1975.), br. 4, 655-664.
16. Ivan TOMAS, „Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji (Cerkev v Jugoslaviji) 1974., izdavač Biskupska konferencija Jugoslavije, Zagreb 1975.“, *HR* 27 (1977.), br. 1, 105-108.
17. Jure PRPIĆ, „Dvadesetpet godina djelovanja Hrvatske akademije u Americi“, *HR* 29 (1979.), br. 2, 305-315.
18. UREDNIŠTVO HR, „Na neistinama ne može se nešto ... izgraditi“, *HR* 29 (1979.), br. 3, 560.
19. Bogdan RADICA, „Ivan Meštrović: Pisma Bogdanu Radici (1946-1961).“, *HR* 33 (1983.), br. 2, 193-234.
20. Ante KADIĆ, „Dr. Krunoslav Draganović“, *HR* 33 (1983.), br. 3, 576-578.
21. Jere JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji od rujna 1943. do ožujka 1946.: tri pisma i dva izvještaja, upućena dru Lovri Sušiću, od 18. listopada 1945. do 26. ožujka 1946.“, *HR* 34 (1984.), br. 4, 589-611.
22. Lav ZNIDARČIĆ [Zijah Ars], „Moj posljednji susret s Krunoslavom Draganovićem“, *HR* 35 (1985.), br. 1, 165-167.
23. Ante ČULIĆ, „Poštovani g. prof. Nikoliću“, *HR* 35 (1985.), br. 1, 188-189.

24. Jere JAREB, „Dr. Draganović nije se samovoljno vratio u domovinu“, *HR* 36 (1986.), br. 4, 579-583.
25. UREDNIŠTVO HR, „Svjetlo i sjene u Draganovićevu slučaju“, *HR* 37 (1987.), br. 1, 181-194.
26. Metod KELAVA, „Posljednji susret s dr. K. Draganovićem i dopisivanje s njime“, *HR* 37 (1987.), br. 2, 382-386.
27. Vjekoslav VRANČIĆ, „Razgovor uz knjigu dra E. Bauera ‘Život je kratak san’, uspomene 1910-1985., izdanje Knjižnice Hrvatske revije, München-Barcelona 1986.“, *HR* 37 (1987.), br. 3, 549-556.
28. Srećko ROVER, „Prilog ponovnom razgovoru o ‘slučaju’ prof. K. Draganovića“, *HR* 37 (1987.), br. 3, 609-611.
29. Jere JAREB, „Još o Krunoslavu Draganoviću“, *HR* 38 (1988.), br. 1, 179-180.
30. Vinko NIKOLIĆ, „Draganović: ‘Razni klevetnici moći će se duboko zastidjeti’“, *HR* 38 (1988.), br. 1, 180-182.
31. SURADNIK IZ SARAJEVA, „Još o profesoru Draganoviću : pismo iz domovine“, *HR* 38 (1988.), br. 2, 371.
32. Mirko ŠAMIJA, „Prilog ponovnom razgovoru o ‘slučaju’ prof. K. Draganovića“, *HR* 38 (1988.), br. 3, 576-577.
33. Ante ČULIĆ, „Cijenjeni Profesore“, *HR* 38 (1988.), br. 3, 587-589.
34. Ivo ROJNICA, „Žrtve Udbine infiltracije“, *HR* 40 (1990.), br. 1, 228-248.
35. Krsto SPALATIN, „Sjećanje na vlč. Krunoslava Draganovića“, *HR* 40 (1990.), br. 1, 256-259.
36. UREDNIŠTVO HR, „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića, u Napulju, u listopadu 1948.“, *HR* 40 (1990.), br. 4, 899-904.[129]

129 U ranije spomenutoj službenoj bibliografiji *Hrvatske revije* (1951.-2000.) ovaj tekst je stavljen kao autorski tekst Krunoslava Draganovića. Iako taj tekst sadržava dokument čiji je autor Draganović, ja ga u ovom mojemu pregledu ipak stavljam među tekstove o njemu jer je taj tekst napisalo Uredništvo, a Draganovićevo svjedočanstvo smatram povijesnim izvorom.

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ IN THE ÉMIGRÉ JOURNAL *HRVATSKA REVIJA* (CROATIAN REVIEW)

Summary

This paper analyzes articles about the Croat priest and historian Krunoslav Draganović that appeared in Hrvatska revija *(Croatian Review), one of the most important Croatian emigrant journals. In addition to analyzing articles about Draganović, the author writes about Draganović's own contributions to the same journal. Draganović contributed to* Hrvatska revija *until his mysterious return to Yugoslavia in 1967. From then on he became a common topic in many emigrant journals and newspapers. Many Croatian emigrants, such as Jere Jareb, Srećko Rover, Ante Kadić and editor-in-chief Vinko Nikolić shared their thoughts in* Hrvatska revija *about Draganović's life and work. This analysis covers the period from 1951 until 1990, the period in which* Hrvatska revija *was published abroad.*

Keywords: *Krunoslav Draganović,* Hrvatska revija *(Croatian Review), Croatian emigration.*

UDK: 322(497.1)
Izvorni znanstveni rad

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ U SVJETLU CRKVENO-DRŽAVNIH ODNOSA U KOMUNISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Miroslav AKMADŽA
Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Starčevićeva 8, HR - 35000 SLAVONSKI BROD

Sažetak

Autor u radu analizira i pojašnjava ulogu Krunoslava Draganovića u crkveno-državnim odnosima u Jugoslaviji, kao i u odnosima između Jugoslavije i Svete Stolice u vrijeme pregovora o normalizaciji i obnovi njihovih diplomatskih odnosa. Posebno pojašnjava razloge koji su doveli do odustajanja jugoslavenskih vlasti od suđenja Draganoviću nakon njegova zagonetnog povratka u Jugoslaviju.

Ključne riječi: *Krunoslav Draganović, Sveta Stolica, Jugoslavija, Zavod sv. Jeronima, Katolička Crkva, komunistički režim.*

1. Zahtjevi jugoslavenskih vlasti za iseljenje Krunoslava Draganovića i ostalog iseljenog svećenstva iz Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu

Jugoslavenske komunističke vlasti vidjele su u iseljenom svećenstvu jednog od svojih glavnih neprijatelja koji predstavlja stalni oslonac Svete Stolice, kako u obavještajnom radu, tako i u drugim protujugoslavenskim aktivnostima. To je poprilično utjecalo i na razvoj crkveno-državnih odnosa u zemlji. S obzirom na to da je Krunoslav Draganović u tom iseljeničkom društvu bio posebno istaknuta osoba, često je bio predmet spora u crkveno- državnim odnosima.

Katolički svećenici u iseljeništvu okupljali su se i djelovali pri nekoliko središta u raznim dijelovima svijeta. Jedno od najpoznatijih središta njihova okupljanja bio je Zavod sv. Jeronima u Rimu gdje se svojim djelovanjem posebno isticao Krunoslav Draganović. Uz njega su još posebno bili aktivni Ivan Tomas, urednik i voditelj emisija na hrvatskom jeziku na *Radio Vatikanu*, te Ante Matacin, Pavao Jesih, Antun Golik i drugi. U inozemstvu su postojale i djelovale mnoge svećeničke

organizacije u kojima su se na rukovodećim mjestima ili kao članovi nalazili iseljeni svećenici. Komunističke vlasti su smatrale da su većinom te organizacije stvorene zbog organiziranog djelovanja protiv Jugoslavije, koje se očitovalo u najrazličitijim formama, tj. od otvorenih napada do najperfidnijih formi špijunske djelatnosti. Tako je, npr., u Italiji djelovalo Vrhovno vijeće za emigraciju u kojem se isticao Krešimir Zorić. Također u Italiji djelovao je Hrvatski odbor za pomoć izbjeglicama koji je vodio Josip Borošak. Taj je odbor imao svrhu pružanja materijalne i druge pomoći izbjeglicama te njihovo otpremanje na rad u zapadne ili prekomorske zemlje.[1]

Sveta Stolica je posebno brinula o svećenicima u iseljeništvu, bez obzira na to iz koje zemlje dolazili. Svećenici u iseljeništvu pokretali su razne akcije s ciljem upoznavanja svjetske javnosti s položajem hrvatskog naroda i Katoličke Crkve u Jugoslaviji. Poseban odjek u svijetu, ali i žestoke reakcije jugoslavenskih vlasti, izazvao je *Memorandum o vjerskim progonstvima i pravom položaju Hrvatske i njenog pučanstva*, koji je uputilo hrvatsko katoličko svećenstvo SAD-a i drugih dijelova slobodnog svijeta, vladama, vodećim političarima i vjerskim vođama te novinarima i novinskim kućama u zemljama zapadne demokracije. Memorandum je 15. lipnja 1954. predan osobno predsjedniku SAD-a, Dwightu D. Eisenhoweru, a potpisala su ga 143 svećenika. U Memorandumu je pojašnjen položaj hrvatskog naroda i Katoličke Crkve u prvoj Jugoslaviji, u vrijeme NDH te posebice u razdoblju od dolaska komunista na vlast u Jugoslaviji. U završnom dijelu Memoranduma se ističe: „Povijesna borba hrvatskog naroda za neovisnost pokazuje njegovu čvrstu volju za uspostavom demokratske i suverene države Hrvatske, koja će jamčiti slobodu vjeroispovijesti i kulturni razvoj. Stoga mi, svećenstvo, smatramo našom svetom dužnošću ukazati svijetu na činjenicu da: *hrvatski narod ne želi biti dijelom nikakove jugoslavenske države u bilo kojem obliku*. Ovo pravo hrvatskoga naroda na nacionalnu suverenost ne predstavlja međunarodni problem, već potvrđuje dugo zanemarivan, ali neosporan zahtjev ovoga zapostavljenog i izmučenog naroda za punu nacionalnu neovisnost."[2]

1 Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Fond Komisije za odnose s vjerskim zajednicama (dalje KOVZ), kut. 341.

2 HDA, KOVZ, kut. 341. Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, Rijeka, 2004., 129; Miroslav AKMADŽA, „Spisi Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske o katoličkim svećenicima u iseljeništvu", *Tkalčić* 11 (2007.), 401-472.

Takvo djelovanje iseljenog katoličkog svećenstva smetalo je komunističkim vlastima koje su zbog toga sve češće prosvjedovale kod biskupa u domovini. U tim prosvjedima u pravilu su optužbe išle na račun djelovanja Krunoslava Draganovića kojeg su optuživali da uređuje emisije *Radio Vatikana* u kojima se otvoreno vodi ustaška promidžba, uz pomoć Ivana Tomasa.[3]

Posebnu pozornost komunističke su vlasti usmjerile na djelovanje iseljenih svećenika i posebice Draganovića u Zavodu sv. Jeronima u Rimu. Za jugoslavensku vlast Zavod sv. Jeronima u Rimu nije predstavljao ništa drugo nego utočište ustaškog iseljeništva.[4]

Prigodom posjeta Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske početkom veljače 1956. pomoćni biskup zagrebački Josip Lach kazao je da je nadbiskup Šeper zainteresiran za raščišćavanje pitanja Zavoda i da se u njega više ne primaju Draganović i slični. Biskup Lach je predlagao da u ime te misije u Rim putuju nadbiskupi Šeper ili nadbiskup beogradski Josip Ujčić, ali ako oni ne pristanu, da bi u tu misiju pošao on pod uvjetom da se oko toga „ne diže galama“. Nekoliko mjeseci kasnije u misiju je otišao provincijal dominikanaca Anđelko Rabadan. Prije odlaska u Rim on je posjetio Svetozara Ritiga[5] i Komisiju za vjerske poslove NRH, gdje mu je savjetovano što bi trebalo reći na nadležnim mjestima u Rimu radi smanjenja zategnutosti i možebitnog sređivanja odnosa. Rabadan je trebao razgovarati s rektorom Zavoda Jurjem Mađercem ili s Đurom Kokšom jer se smatralo da ostali ili nemaju utjecaja ili su pristaše Draganovića. Mađercu je trebao skrenuti pozornost da ga u Jugoslaviji smatraju Draganovićevom „lutkom“ i odgovornim za Draganovićevo djelovanje, ma koliko on osobno želio biti po strani od politike. Trebalo mu je prenijeti i da jugoslavenske vlasti neće pustiti u Rim mlade svećenike na školovanje dokle god je Draganovićev utjecaj u Zavodu jak. Jedan od uvjeta bio je i da se smijeni spiker *Radio Vatikana* za emisije na hrvatskom jeziku Ivan Tomas. Rabadanu je u Državnom tajništvu Svete

3 HDA, Fond Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova (dalje RSUP), Služba državne sigurnosti I. (dalje SDS I.), Dosje Šeper, br. 302513, 93/1561. Miroslav AKMADŽA, *Franjo Šeper. Mudrošću protiv jednoumlja*, Zagreb, 2009., 43-44.

4 Izvješće tajnika Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske Zlatka Frida o Zavodu sv. Jeronima Izvršnom vijeću Sabora NRH, od 9. X. 1958., HDA, KOVZ, kut. 38, Pov. 70/1958.

5 Svetozar Ritig, svećenik sudionik partizanskog pokreta, te ministar u vladi NRH i predsjednik Komisije za vjerske poslove NRH od 1945. do 1953. godine. Više o Ritigu u Miroslav AKMADŽA, „Prilog poznavanju političkog djelovanja mons. Svetozara Ritiga“, *Historijski zbornik* 54 (2001.), 137-158.

Stolice rečeno da ako jugoslavenske vlasti žele normalizaciju odnosa, neka učine potrebne korake u tom smislu jer „nije Vatikan odbacio njih, već oni Vatikan". Rektor Zavoda Mađerec je Rabadanu izrazio žaljenje što se pojedini „ukućani Sv. Jeronima bave nerealnom politikom" i rekao kako bi te ljude mogao ukloniti jedino ako bi mu to naredila Biskupska konferencija Jugoslavije.[6] Nakon smrti rektora Mađerca u rujnu 1957. Zavod je posjetio i biskup Lach kako bi se upoznao s tamošnjim stanjem i o tome izvijestio nadbiskupa Franju Šepera. Lach je svećenicima u Zavodu pročitao i dekret o imenovanju Đure Kokše vicerektorom Zavoda.[7]

Na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja u prosincu 1956. konstatirano je da u odnosima sa Svetom Stolicom glavnu prijetnju predstavlja Zavod sv. Jeronima u Rimu, u kojem se nalaze dva „ustaška svećenika", Krunoslav Draganović i Ivan Tomas, te vrše neprijateljsku promidžbu protiv Jugoslavije.[8]

Na savjetovanju u Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, održanom u veljači 1957., član Komisije Petar Ivičević postavio je pitanje djelovanja „ustaške emigracije" u Zavodu sv. Jeronima predlažući da treba tražiti od Crkve da to pitanje riješi.[9] Nastavljeni su pritisci na Šepera da makne Draganovića. On je smatrao kako osoba koja je toliko politički aktivna kao Draganović ne bi trebala djelovati u Zavodu. Takvo njegovo mišljenje došlo je i do Rima, što je Draganovića jako naljutilo. No, Šepera je ponajprije zanimalo hoće li mladi svećenici moći ići u Rim na školovanje ako se pitanje Zavoda uredi.[10] Naime i Šeper i većina biskupa smatrali su da Draganovićevo djelovanje u Zavodu ne ide u prilog crkvenim interesima i da bi bilo najbolje da svoje djelovanje, kojem se u pravilu nisu protivili, nastavi izvan Zavoda. Tako bi Zavod mogao nastaviti služiti svojoj crkvenoj svrsi, tj. za brigu o svećenicima koji se školuju u Rimu. Međutim, te svećenike komunističke vlasti nisu željele pustiti iz Jugoslavije dok se u Zavodu nalaze Draganović i drugi njima nepoćudni svećenici.

6 Radmila RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović 1967.-1968. godine", *1968.- četrdeset godina posle: zbornik radova*, Beograd, 2008., 580-581.

7 Fabijan VERAJA, *Putovima providnosti. Hrvatski Zavod sv. Jeronima u Rimu i dušobrižništvo hrvatskih iseljenika u kontekstu Ostpolitik Svete Stolice*, Split – Rim, 2013., 114-115.

8 Radmila RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945-1970.*, knj. II., Beograd, 2002., 426.

9 Zapisnik sa savjetovanja u Komisiji za vjerska pitanja Saveznog izvršnog veća, 12. veljače 1957., HDA, KOVZ, kut. 38, Pov. 5/1957.

10 Izvješće Josipa Ritiga Svetozaru Ritigu o razgovoru s Franjom Šeperom 22. srpnja 1957. Nadbiskupski arhiv u Zagrebu (dalje NAZ), Ostavština S. Ritiga, svezak 40. Više o navedenom u M. AKMADŽA, *Franjo Šeper*, 67-71.

Vlasti su smatrale da je Zavod sv. Jeronima jedan od dokaza o stavu crkvenih tijela prema državi i da se ne radi o problemima crkvenog karaktera, niti se može govoriti o nekim ozbiljnim teškoćama Crkve, već se radi o politici i političkom stavu izvjesnih krugova u Crkvi koji, makar i na svoju štetu, daju ton crkveno-državnim odnosima. No, većina biskupa smatrala je da bi trebalo Draganovića i ostale iseljenike ukloniti iz Zavoda sv. Jeronima te omogućiti bogoslovima odlazak na studij i njihov povratak u domovinu.[11] I sam Šeper je u razgovorima s vlastima isticao da je biskupima stalo da se stanje u Zavodu uredi, ali da oni nemaju jurisdikciju nad Zavodom, osim što tamo mogu slati pitomce na studij.[12]

Po svjedočenju uglednih hrvatskih katoličkih svećenika u Rimu, Fabijana Veraje i Milana Simčića, Draganović nije imao ništa protiv toga da napusti Zavod, ali je smatrao razboritim da crkvene vlasti iskoriste „kartu Draganović“ da bi što više postigle kod komunističkog režima.[13] To tvrdi i Draganović u svojim iskazima komunističkim istražiteljima, nakon povratka u Jugoslaviju:

> Ja sam svjestan da moja prisutnost u Zavodu smeta. I kad su počeli već dolaziti biskupi /Ujčić i kasnije Bukatko i Šeper/, ja znam da se neminovno pitanje mog opstanka, u Zavodu postavlja. Kada je rečeno doći će, ili imali bi doći klerici, odnosno svećenici da studiraju za doktorate, meni je potpuno jasno da se ja ne mogu održati u Zavodu sv. Jeronima. Tada stvaram slobodnu odluku, usprkos savjetovanja svojih prijatelja da se oprem, i kažem - ja izlazim iz Zavoda. Kada nadbiskup Šeper traži da sa mnom razgovara i pita monsinjora Kokšu, tadašnjeg prorektora Zavoda, da li se sa mnom može razgovarati, tj. da li sam ja pristupačan tim razlozima, ili ću napraviti opoziciju, Kokša je odgovorio da se sa mnom može razgovarati. I razgovarajući s nadbiskupom Šeperom, izjavljujem odmah da mi nije [?je] jasno da ja trebam izaći iz

11 HDA, KOVZ, kut. 39, Pov. 49/1959.

12 Zapisnik o prijemu nadbiskupa Šepera u Komisiji za vjerska pitanja NR Hrvatske 29. travnja 1958., HDA, KOVZ, kut. 39, Pov. 35/1958. u Pov. 76/1959.; „Bilješka o prijemu nadbiskupa Šepera u Komisiji za vjerske poslove dne 29. IV. 1958. g. (prema magnetofonskom snimku.)“. HDA, RSUP, SDS I., Dosje Šeper, br. 302513, 93/1561. M. AKMADŽA, *Franjo Šeper*, 54-66.

13 Milan SIMČIĆ – Fabijan VERAJA, „Zavod sv. Jeronima nakon Drugoga svjetskog rata (1945-1959)“, *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001)*: *zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima,* Rim, 2001., 359; F. VERAJA, *Putovima providnosti*, 111.

> Zavoda i budite bez ikakve brige, ja iz Zavoda izlazim. Samo, molim vas, ako režim toliko traži moj izlazak, nemojte bacati asa na prazan sto. Gledajte dobiti, kontrapartitu - gledajte to iskoristiti. I on kaže, naravno, da ćemo to učiniti, a vama hvala da izlazite. I mi smo uglavili kada ću ja izaći i imao sam izaći u oktobru 1958. godine, što je on kasnije prebacio na svoju ruku na 1. septembar. Monsinjor Kokša čini na mene pritisak da to bude odmah. I ja, doista, izlazim sa žaljenjem, jer je [se] Kokša kod toga ponio neljudski bez potrebe.[14]

F. Veraja ističe kako nitko pametan nije mogao biti protiv toga da Crkva dobije šire mogućnosti rada, pa tako i školovanje novih kadrova iz domovine, ali se postavljalo pitanje uz koje uvjete.[15] A uvjeti su bili micanje Draganovića i još nekih iseljenika iz Zavoda, s čime oni očito nisu bili zadovoljni. No, biskupima je očito bilo važnije omogućiti školovanje mladih svećenika u Rimu od toga da tamo borave iseljeni svećenici, koji su ionako lako mogli pronaći drugi smještaj. I Draganoviću je, na preporuku Državnog tajništva Svete Stolice, Kokša obećao pomoć Zavoda za uzdržavanje u Rimu, što je naglasio i u svojoj zdravici prigodom Draganovićeva oproštaja u Zavodu 31. kolovoza 1958.[16]

Veraja se u svojoj knjizi okomljuje na rektora Zavoda Đuru Kokšu, nezadovoljan što na tom mjestu nije bio Krešimir Zorić koji, po njegovu mišljenju, ne bi bio spreman izvršiti sve što se u to vrijeme od rektora tražilo.[17] No, pitanje je kakvu bi korist od toga imala Crkva u domovini jer lako se bilo inatiti jugoslavenskim vlastima iz sigurnog utočišta u Rimu ne razmišljajući o tome koliko će svećenstvo u domovini zbog toga trpjeti. Veraja u jednom pismu biskupu Frani Franiću tvrdi da izgon Draganovića iz Zavoda znači pobjedu neprijatelja Crkve, a da pri tome nije postignuta nikakva protuusluga, osim obećanja da će na studij doći dvojica zagrebačkih svećenika.[18] No činjenica je da su nakon 1960. studenti stizali u sve većem broju, što i sam Veraja potvrđuje u svojoj knjizi.[19]

14 Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima,* Zagreb, 2010., 224.
15 F. VERAJA, *Putovima providnosti*, 110.
16 Andrija LUKINOVIĆ – Ivan POMPER, *Vilim Cecelja (1909.-1989.). Utjelovljena hrvatska caritas*, Zagreb, 2009., 204.
17 F. VERAJA, *Putovima providnosti*, 111.
18 F. VERAJA, *Putovima providnosti*, 128.
19 F. VERAJA, *Putovima providnosti*, 112.

Nakon što je Draganović napokon otišao iz Zavoda, u redovima državne vlasti neki su to tumačili kao taktički potez da bi se odobrilo slanje bogoslova na školovanje u Rim. Član Savezne komisije za vjerska pitanja Petar Ivičević predlagao je da se odlazak bogoslova na školovanje u Rim ne dozvoli „ni u slučaju ispražnjenja Zavoda od svih ustaških elemenata“. Predložio je da se od biskupa zatraži skidanje s položaja „ustaša“ i iseljenika, koji su službeno još uvijek na crkvenim položajima u zemlji, te odricanje od Draganovića i ostalih iseljenih svećenika.[20] On je smatrao da nije sporan samo Draganović jer se u Zavodu nalazi još svećenika „ustaških emigranata“ kojima se pruža zaštita i materijalna sigurnost. Smatrao je sasvim razumljivom rezerviranost države u pogledu upućivanja svećenika na studije u inozemstvo sve dotle dok se u Katoličkoj Crkvi podržavaju „svještenici-politički emigranti“ jer da će oni djelovati na svećenike koji dođu iz zemlje u negativnom pravcu, a da državi to nije svejedno jer se ti svećenici vraćaju natrag i djeluju u svojim župama.[21]

UDB-a je optuživala nadbiskupa Šepera da kolaborira s urednicima hrvatskih emisija *Radio Vatikana*, tj. da je za vrijeme svojeg boravka u Rimu davao Tomasu, Draganoviću i „kompaniji“ podatke da im pomogne u harangiranju protiv Jugoslavije. Šeper je to opovrgavao tvrdeći da je samo s Tomasom usputno nekoliko puta razgovarao susrevši ga u hodniku Zavoda sv. Jeronima.[22]

Vlasti su prigovarale crkvenim predstavnicima da je Draganović formalno otišao iz Zavoda, ali da još uvijek tamo dolazi i neprijateljski djeluje.[23] Tajnik Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske Zlatko Frid tvrdio je kako je točno da je Draganović izašao iz Zavoda, ali da Zavod i dalje održava veze s njim. Osim toga da u Zavodu još živi Tomas i još desetak „svećenika-ustaša emigranata čija je djelatnost neprijateljski orjentirana prema Jugoslaviji“. Upozoravao je da treba Zavod depolitizirati i urediti da odgovara svrsi kojoj je namijenjen jer se ne može dozvoliti da u takvu sredinu idu jugoslavenski građani i tamo se odgajaju. Tvrdio je da

20 Zapisnik sa sjednice Komisije za vjerska pitanja NRH, od 25. listopada. 1958. HDA, KOVZ-zapisnici, knj. 1.

21 HDA, KOVZ, kut. 38, Pov. 95/1958.

22 HDA, RSUP, SDS I., Dosje Šeper, br. 302513, 93/1561. M. AKMADŽA, *Franjo Šeper*, 75.

23 HDA, KOVZ, kut. 39, Pov. 49/1959. Juraj Mađerec umro je 1957., a Đuro Kokša naslijedio ga je na mjestu rektora Zavoda sv. Jeronima 1958. Više o navedenom u Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, Zagreb – Slavonski Brod, 2013., 219-224.

Crkva sama sebi onemogućava normalno djelovanje Zavoda i da bi joj trebalo biti u interesu da biskupi pomognu da se iz Zavoda udalje „ustaše-emigranti".[24] Tražio je jamstvo od strane biskupa da se Zavod čisti od svih iseljenih svećenika koji neprijateljski djeluju prema Jugoslaviji i da se Zavod u buduće neće koristiti u tu svrhu. Upozoravao je da, dok se to ne uradi, neće biti moguće puštati jugoslavenske građane u takvu sredinu te da državne vlasti moraju voditi računa tko će odlaziti van i da su zainteresirane da to budu ljudi koji su se dokazali kao dobri i lojalni građani Jugoslavije.[25]

Na sastanku održanom 28. listopada 1959. u Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, njezin predsjednik Dobrivoje Radosavljević kazao je da s nadbiskupom Ujčićem treba raščistiti sva pitanja oko Zavoda sv. Jeronima i konačnog prekida svih veza Zavoda s Draganovićem jer samo pod tim uvjetima vlasti mogu dopustiti odlazak svećenika tamo na školovanje.[26]

Jugoslavensko veleposlanstvo u Rimu dobilo je početkom 1960. povjerljivu poruku od rektora Kokše da je zabranio dolazak Draganoviću u Zavod i primanje pošte preko Zavoda ili na ime Zavoda te da mu je ukinuo plaćanje stanarine za stan u kojemu stanuje izvan Zavoda.[27]

Vlasti su i dalje bile nezadovoljne odnosom vodstva Zavoda prema Draganoviću. Tako je 9. travnja 1960. predsjednik Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske Stjepan Iveković prigovorio biskupu Dragutinu Nežiću da Draganović stanuje u neposrednoj blizini Zavoda u koji ima neograničen pristup, a koji mu plaća čak i hotel.[28] Također su predstavnici Komisije 25. lipnja 1960. prigovorili tajniku Zagrebačke nadbiskupije Miji Pišoniću da je rektor Zavoda Kokša na pokopu Antuna Golika bio u društvu s Draganovićem i nizom raznih političkih iseljenika iz Jugoslavije i da je tom prigodom održano nekoliko govora u kojima se veličalo ustaštvo i napadalo društveno uređenje Jugoslavije. Istaknuto je nezadovoljstvo državnih vlasti Kokšinim držanjem te upozoreno da se postavlja pitanje hoće li vlasti dozvoljavati i u buduće odlazak doktoranata u Zavod, koji je još uvijek „leglo ustaškog iseljeništva".[29]

U ljeto 1960. održan je Euharistijski kongres u Münchenu. Na

24 HDA, KOVZ, kut. 39, Pov. 51/1959.
25 HDA, KOVZ, kut. 39, Pov. 51/1959.
26 Bilješka o sastanku održanom 28. listopada 1959. u Saveznoj komisiji za vjerska pitanja. HDA, KOVZ, kut. 39, Pov. 54/1959.
27 R. RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović", 584.
28 HDA, KOVZ, kut. 40, Pov. br. 56/1960.
29 HDA, KOVZ, kut. 40, Pov. br. 62/1960.

Kongresu su biskupe iz Jugoslavije predstavljali nadbiskup Ujčić i biskupi Josip Srebrnić, Mato Garković i Gabrijel Bukatko. Nadbiskup Šeper, koji je također namjeravao ići na Kongres, odustao je zbog pokušaja politizacije Kongresa od strane iseljeništva predvođenog Draganovićem. Biskupi koji su bili na Kongresu odbili su sve kontakte s tom iseljeničkom skupinom, pa i pojedinačne kontakte s iseljenim svećenicima. Jedino je biskup Garković primio jednog iseljenog svećenika iz svoje biskupije te mu kazao da ne odobrava njihov rad jer to šteti Katoličkoj Crkvi u zemlji.[30]

U to vrijeme napravljen je u Saveznoj komisiji za vanjske poslove jedan elaborat o odnosima Svete Stolice i Jugoslavije u kojem su navedena pitanja, koja bi u možebitnim pregovorima bila postavljena s jugoslavenske strane. Među inim zahtijevao bi se od Sv. Stolice prestanak pomaganja separatističkim tendencijama političkog iseljeništva, rješavanje spora oko Zavoda sv. Jeronima i emisija *Radio Vatikana* na hrvatskom jeziku, kao i pomoći Sv. Stolice biskupima u Jugoslaviji s obzirom na to da je tu pomoć raspoređivao Draganović.[31]

Prigodom boravka u Rimu u studenom 1960. nadbiskup Šeper i biskup Gabrijel Bukatko predstavili su rektora Kokšu u veleposlanstvu Jugoslavije. Nadbiskup je tom prigodom kazao da je on isposlovao smjenu Draganovića i tražio micanje Tomasa s *Radio Vatikana*. Također je navodno kazao da je zabranio svojim svećenicima u Italiji da se druže i vrše vjerske obrede u izbjegličkim logorima. Istaknuo je potrebu da se u Zavod šalju studenti, a rektor Kokša je jamčio da će oni „biti odgajani za lojalne građane“.[32]

U jednom razgovoru s ekonomom Zagrebačke nadbiskupije Rudolfom Pukljakom 6. siječnja 1961. Šeper je kazao da Draganović vani vodi cijelu kampanju protiv njega (Šepera). Ustvrdio je da je Draganović izgubio ugled kod svećenika jer se sve više ponaša kao političar. Šeper je izbjegavao susret s Draganovićem, svjestan da ga vlasti prate.[33] Inače Pukljak je u jednom izvješću UDB-i, kao njezin suradnik, napisao kako je Šeper u jednom razgovoru kazao da Draganović i još neki iseljenici žele da biskupi u Jugoslaviji prema vlastima nastupe ratnički. Šeper je komentirao „neka oni dođu u zemlju i tako nastupe, pa će vidjeti kako će

30 Zapisnik sa sjednice Komisije za vjerska pitanja NRH, od 13. listopada 1960. HDA, KOVZ-zapisnici, knj. 2.

31 R. RADIĆ, *Država i verske zajednice*, knj. II., 455.

32 R. RADIĆ, *Država i verske zajednice*, knj. II., 459.

33 Pukljakovo izvješće UDB-i od 18. siječnja 1961. HDA, RSUP, SDS I., Dosje Pukljak, br. 20320 i 300961, mikrofilm 4/7.

završiti".[34]

Šeper se požalio Pukljaku 22. veljače 1961. da su vlasti od njega tražile da makne Draganovića iz Zavoda, što je on i učinio, a oni i dalje ne omogućuju odlazak studenata u inozemstvo, a on mora izvijestiti u Rim da studenti ipak neće doći te će Draganović i njegova promidžba trijumfirati i još više protiv njega udariti.[35]

Šezdesetih godina jugoslavenske vlasti otvaraju granice i sve veći broj jugoslavenskih državljana, a posebice Hrvata, odlazi na tzv. privremeni rad u inozemstvo. To iziskuje i odlazak sve većeg broja katoličkih svećenika u inozemstvo zbog brige o vjernicima koji su morali napustiti domovinu. To je zabrinjavalo državne vlasti koje su strahovale od mogućega povezivanja tog svećenstva sa svećeničkim i političkim iseljeništvom koje se od ranije nalazilo u inozemstvu. U tom smislu još uvijek ih je brinulo okupljanje iseljenoga svećenstva u Zavodu sv. Jeronima u Rimu, koji su smatrali središtem djelovanja iseljenoga svećenstva. U to vrijeme Draganović se sve više posvećivao zapošljavanju hrvatskih radnika u Saveznoj Republici Njemačkoj.

Kada je nadbiskup Šeper posjetio predsjednika Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske Stjepana Ivekovića 17. veljače 1961. zbog traženja vize za odlazak u Rim, Iveković se zanimao „čisti" li se Zavod sv. Jeronima jer bi mu bilo jako drago da se već jedanput Zavod skine s dnevnoga reda. Nadbiskup je odgovorio da se Zavod „čisti".[36]

Nedugo nakon navedenoga razgovora, Mijo Pišonić, tajnik Zagrebačke nadbiskupije, posjetio je Vladu Kuka, pomoćnika tajnika Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske, i izvijestio ga da je bio sa Šeperom u Rimu i posjetio Zavod sv. Jeronima. Ustvrdio je da je stanje u Zavodu znatno bolje nego prije godinu dana. U čitaonici Zavoda nema niti jednog iseljeničkoga lista, a rektor Kokša prima *Borbu*, *Politiku*, *Vjesnik* i *Večernji list*. Draganović je preko svojeg lista, koji je izvlačio na šapirograf, napadao Kokšu zbog toga što je tražio jugoslavensko državljanstvo ističući da se neće iznenaditi ako jednog dana biskup Frane Franić i nadbiskup Šeper dovedu Josipa Broza Tita u Zavod. Pišonić je izvijestio i da je sa Šeperom bio na ručku kod jugoslavenskoga veleposlanika u Rimu Mihaila Javor-

34 Pukljakovo izvješće UDB-i br. 39, od 22. svibnja 1961. HDA, RSUP, SDS I., Dosje Pukljak, br. 20320 i 300961, mikrofilm 5/7. Više o Pukljakovoj suradnji s UDB-om u M. AKMADŽA, *Franjo Šeper*, 2009., 128-140.

35 HDA, KOVZ, kut. 42, Pov. 32/1961.

36 Zapisnik Komisije za vjerska pitanja NRH o razgovoru Iveković-Šeper 17. veljače 1961. HDA, KOVZ, kut. 42, Pov. 33/1961.

skog, koji je tom prigodom rekao Šeperu da iz Zavoda trebaju iseliti Jesih, Tomas i Matacin. Šeper se s tim složio kazavši da će Zavod biti za mjesec dana „očišćen“. Javorski je obećao Šeperu da će Kokša dobiti jugoslavensko državljanstvo.[37]

Tajniku Zagrebačke nadbiskupije Miji Pišoniću rečeno je 5. veljače 1962. u Komisiji za vjerska pitanja NR Hrvatske da bi trebalo savjetovati voditelju „Caritasa“ Karlu Bayeru da Draganovića ukloni kao svojeg savjetnika prilikom dodjele pomoći Jugoslaviji jer se radi o političkom iseljeniku te da njegovo vrzmanje oko „Caritasa“ može samo štetiti Katoličkoj Crkvi u Jugoslaviji. Pišonić je rekao da Draganović više nije u Izvršnom odboru „Caritasa“, osim što se nastoji upletati u njegov rad. Napomenuo je i da je javljeno „Caritasu“ da više ne šalje pomoć svećenicima u Jugoslaviji tajnim kanalima, već da će svaki biskup tražiti da se za njegove svećenike pomoć šalje samo preko biskupija.[38]

Predsjednik Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske Stjepan Iveković prigovorio je nadbiskupu Šeperu tijekom razgovora 3. ožujka 1962. da su u Zavodu i dalje iseljenici skupa sa svećenicima iz zemlje, da tamo dolazi Draganović i da rektor Kokša nastupa kao predstavnik progonjene Crkve. Kao primjer za to Iveković je citirao izvode iz „akta papske internacionalne marijanske akademije“ koju publikaciju je izdao Karlo Balić 1961., a gdje se Kokša spominje kao predstavnik „Crkve šutnje“ i „Crkve iza gvozdene zavjese“. Šeper je kazao da je Draganović došao kod njega u Zavod nenajavljen i da je upao u sobu. Možete misliti, kazao je Nadbiskup, u kakvu se tonu vodio razgovor. Kazao je da se Draganović poslije hvalio kako mu je on (Šeper) dao blagoslov za njegov rad.[39]

Šeperu je u svibnju 1962. u jugoslavenskom veleposlanstvu u Rimu rečeno da je odlazak Tomasa iz Zavoda djelomično rješenje i da vlasti očekuju njegovo smjenjivanje s *Radio Vatikana*. Nadbiskup je ustvrdio da je to riješeno i da će Tomas uskoro napustiti *Radio Vatikan*.[40]

Bez obzira na sve poduzeto s crkvene strane u svezi sa Zavodom, na sjednici hrvatske Vjerske komisije održanoj početkom ožujka 1963. donesena je odluka da treba i dalje zatezati slanje novih kandidata u

37 Zapisnik Komisije za vjerska pitanja NRH o razgovoru Kuk-Pišonić 4. travnja 1961. HDA, KOVZ, kut. 42, Pov. 40/1961.
38 HDA, KOVZ, kut. 45, Pov. 28/1962.
39 Bilješka Komisije za vjerska pitanja NRH o navedenom razgovoru. HDA, KOVZ, kut. 45.
40 HDA, KOVZ, kut. 46, Pov. 107/1962.

Zavod sv. Jeronima.[41]

Uskoro je uslijedila i predstavka Saveznog izvršnog vijeća koja je upućena 30. ožujka 1963. Predsjedništvu Biskupske konferencije zbog neprijateljskog djelovanja iseljenog svećenstva. Istaknuta su imena svećenika Stjepana Kukolje, Krunoslava Draganovića, Stjepana Lackovića, Vendelina Vasilja, Josipa Bujanovića, Krešimira Zorića i Milana Simčića.[42]

Sveta Stolica je odustala 1963. od imenovanja Krešimira Zorića za dušobrižnika hrvatskog iseljeništva i umjesto njega je predložen rektor Zavoda sv. Jeronima, Kokša. Ivan Tomas je uklonjen iz *Radio Vatikana*. Kokša se međutim plašio stava veleposlanstva SFRJ koje mu je poručilo da se od dušobrižnika očekuje da zabrani svaku političku i drugu djelatnost protiv interesa SFRJ. Istodobno u Italiji je bio uskraćen stalni boravak Krunoslavu Draganoviću, koji se preselio u Austriju.[43]

Šeperu je u Komisiji za vjerska pitanja SR Hrvatske, u srpnju 1964., prigovoreno zbog stava biskupa o iseljenom svećenstvu te što biskupi navedeni problem svode na pravno pitanje i pokazuju nezainteresiranost proglašavajući se nenadležnima u pitanjima odnosa prema iseljenom svećenstvu i upućuje Izvršno vijeće na ustanovu Sv. Stolice. Šeper je izjavio kako je biskupima u većini slučajeva nemoguće ustanoviti stvari kakve jesu, nisu u mogućnosti utvrditi činjenično stanje jer nemaju podataka, pa čak ni iseljenički tisak. Šeper je podsjetio da je poduzeo korake za iseljenje iz Zavoda iseljenika koji su na njegovu intervenciju i otišli, a među njima prvi Krunoslav Draganović. Kazao je da on uvijek nastoji smirivati stanje, a biskupi su već puno puta govorili da se svećenici trebaju baviti dušobrižničkim radom kojeg imaju dosta. Ipak teško im je prosuditi stanje jer se za neke svećenike u iseljeništvu priča da rade za UDB-u, koji u inozemstvu istupaju kao najgori ustaše, zato da bi mogli raditi među ustašama, pa je teško znati tko je tko.[44]

Uslijedili su pregovori Svete Stolice i Jugoslavije o normalizaciji odnosa, koji su završeni potpisivanjem protokola 1966. Draganović je u to vrijeme živio i djelovao u Austriji i nije više bio u središtu spora u crkveno-državnim odnosima, sve do povratka u Jugoslaviju.

41 R. RADIĆ, *Država i verske zajednice*, knj. II., 486.

42 HDA, KOVZ, kut. 56, Pov. 64/1963. u 185/1964.

43 R. RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović", 587.

44 Zapisnik Komisije za vjerska pitanja SRH o razgovoru Senjanović-Šeper 10. srpnja 1964. HDA, KOVZ, kut. 52, Pov. 23/1-1964.; HDA, RSUP, SRH, SDS I., Dosje Šeper, br. 302513, 93/1561. M. AKMADŽA, *Franjo Šeper*, 171-174.

2. Draganovićev povratak u Jugoslaviju 1967. i crkveno-državni odnosi

Neočekivano, Draganović se na misteriozan način vratio u Jugoslaviju u rujnu 1967. i stavljen je pod nadzor policije. Po nekim nagađanjima vratio se svojevoljno, no među iseljeništvom prevladavalo je mišljenje da su ga jugoslavenske vlasti otele negdje u Italiji i u tajnosti prebacile u Jugoslaviju. Naime, Draganović je talijansko-jugoslavensku granicu prešao kod Trsta 10. rujna 1967., ali nije bilo poznato na koji način, svojevoljno, otmicom ili prijevarom.[45]

Među onima koji su tvrdili da se Draganović vratio svojevoljno bio je i jedan od njegovih najbližih suradnika u iseljeništvu Vilim Cecelja. On je u privatnim razgovorima tvrdio da je Draganović izgubio utjecaj u iseljeništvu, gdje su njegove ideje sve manje prihvaćane, pa se razočarao i svojevoljno vratio u Jugoslaviju.[46] Inače je Cecelja prvi izvijestio austrijsku policiju o Draganovićevu nestanku. U početku je bio uvjeren da je Draganović otet te je pozvao iseljeništvo da ga spasi. Kasnije je Cecelja sve više sumnjao u Draganovićevu otmicu priklanjajući se ideji da se svojevoljno predao.[47]

U crkvenim krugovima u domovini prevladavalo je mišljenje da je Draganović otet. Čule su se i neke verzije da je Vatikan izručio Draganovića na osnovi protokola sklopljenog s Jugoslavijom. Šeper se jako ljutio na tu verziju tvrdeći da je to besmislica.[48]

Savezni javni tužitelj Jugoslavije Vladimir Žigić izjavio je na konferenciji za novinare da se Krunoslav Draganović dobrovoljno stavio na raspolaganje jugoslavenskim vlastima i da je stavljen pod jurisdikciju BiH, gdje je protiv njega podnesena tužba za širenje neprijateljske promidžbe protiv Jugoslavije.[49]

Izvršni komitet SK Hrvatske ustvrdio je 17. studenoga 1967. da Draganovićev povratak i njegova molba za amnestiju „predstavlja izraz raspadanja ustaške emigracije, njene nemoći i rasula“.[50]

45 E. Michael JONES, *The Medjugorje Deception: Queen of Peace, Ethnic Cleansing, Ruined Lives*, Međugorje 1998., 29.

46 Pukljakova izviješća SDS-u o susretima s Ceceljom od lipnja 1966. do rujna 1968., HDA, RSUP, SDS, Dosje Pukljak, br. 20320 i br. 300961.

47 A. LUKINOVIĆ – I. POMPER, *Vilim Cecelja*, 208.

48 Zapisnik Komisije za vjerska pitanja SRH o posjetu Pukljaka Komisiji 16. prosinca 1967. HDA, KOVZ, kut. 74, Pov. 244/1967.

49 Siniša IVANOVIĆ, *Špijun u mantiji,* Beograd, 1987., 14.

50 *Borba* 18. studenog 1967.

Da se svojevoljno vratio u Jugoslaviju, izjavio je i sam Draganović u pismu javnom tužitelju u Sarajevu 4. studenog 1967., kao i na konferenciji za tisak nekoliko dana poslije. Draganović je tom prigodom pohvalio demokratizaciju u Jugoslaviji i rekao kako nije došao uz prisilu ili nekakvu političku ili policijsku igru i da su sve kombinacije o otmici izmišljotine. Osudio je terorizam općenito i ogradio se od ustaškog pokreta.[51] No, s obzirom na okolnosti, najvjerojatnije je izjava dana po uputama Službe državne sigurnosti, što je u nekim svojim bilješkama i Draganović tvrdio, ističući kako je izjavu napisao tako da se u njoj nigdje decidirano ne tvrdi da se vratio svojevoljno. No, nije jasno kako Draganović može drukčije tumačiti dio te izjave u kojoj stoji: „Smatram svojom dužnošću izjaviti pred cijelom javnosti da moj ulaz u zemlju nije uslijedio ni na kakav prisilan način, nikakvom političkom ili policijskom igrom, nikakvom otmicom."[52] Draganović to u svojem svjedočanstvu tumači tako da je on sa svojim pratiteljima jednostavno automobilom zalutao preko jugoslavensko-talijanske granice. Znači nije nasilu otet, ali to ipak ne znači da se ne radi o policijskoj igri. On je možda i živio u tom uvjerenju, no ta je varijanta nezamisliva, naročito danas kada se zna da su njegovi pratitelji bili suradnici UDB-e.[53]

Nakon uhićenja Draganović je bio podvrgnut sustavnom i temeljitom ispitivanju službenika sigurnosnih službi. U zatvoru je Draganović proveo dva mjeseca. Nakon ispitivanja Draganović je krajem studenoga 1967. prešao u jedan stan u Sarajevu gdje je dobivao hranu iz restorana i redovno su mu dostavljane novine. Navodno je odbijao susret s nadbiskupom Smiljanom Čekadom i izaslanikom Svete Stolice u SFRJ Mariom Cagnom.[54]

Sv. Stolica bila je oprezna u reagiranjima glede slučaja Draganović. Nije žurila sa službenim upitima o slučaju, tek se neformalno interesirala preko pojedinih službenika. Prvi je za Draganovića upitao Agostino Casaroli u razgovoru s jugoslavenskim izaslanikom Vjekoslavom Cvrljom 9. studenoga 1967. Cvrlje mu je odgovorio da je i on o tom slučaju saznao

51 „Razgovor domaćih i stranih novinara sa svećenikom Krunoslavom Draganovićem - Osuđujem terorističke akcije emigranata", *Oslobođenje*, Sarajevo, 16. studenog 1967.; *Vjesnik u srijedu*, 22. studenog 1967.; Vinko NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović – nova žrtva jugoslavenskog komunizma", *Hrvatska revija* 17 (1967.), 345-347.

52 *Vjesnik u srijedu*, 22. studenog 1967.

53 O navedenom više u: M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 27-79.

54 S. IVANOVIĆ, *Špijun u mantiji,* 42.

iz nekih stranih listova i kako nije prvi put da Draganović nestaje i da se vjerojatno radi o obračunu između pojedinih iseljeničkih skupina.[55]

Kardinal Angelo Dell' Acqua u razgovoru s Cvrljom 27. studenoga 1967. komentirao je da jugoslavensko-vatikanske odnose pokušavaju poremetiti neki krugovi kampanjom u talijanskom tisku u svezi sa slučajem Draganović. Naglasio je da ne želi govoriti o Draganoviću, nego samo upozoriti na te krugove koji remete međusobne odnose, uz napomenu da je Sv. Stolica uvijek ignorirala takve ispade i nije nasjedala provokacijama. Izrazio je mišljenje da ni jugoslavenske vlasti ne bi trebale nasjedati provokacijama i kako je poželjno i potrebno sačuvati mirnoću i hladnokrvnost, a stvari prepustiti vremenu, jer uvijek ima mogućnosti da se razmotri stanje i zauzme stav vodeći pri tome računa o taktičkim formama i metodama postupanja.[56]

Predsjednik Savezne komisije za vjerska pitanja Milo Jovićević sastao se 5. prosinca 1967. s nadbiskupom Čekadom. S obzirom da se Čekada tih dana upravo vratio iz Vatikana, moguće je da je dobio upute da se zanima za Draganovića. Čekada je rekao da shvaća težinu Draganovićeva slučaja, ali da od cijelog slučaja ne treba stvarati „teatralnost“, „monstruoznost“ ili nešto slično što bi svemu dalo neželjeni obrat jer Draganović nije bio kriminalac, bez obzira na to „što ga je politička zanesenost odvela stranputice“. Ustvrdio je da iseljeništvo nastoji iskoristiti ovaj slučaj u borbi protiv Jugoslavije i vrši pritisak na Sv. Stolicu. Molio je da mu se omogući razgovor s Draganovićem „u četiri oka“ jer je želja Sv. Stolice da bude „autentično informirana“ o cijelom slučaju.[57]

Tih dana je Agostino Casaroli, glavni vatikanski pregovarač s jugoslavenskim vlastima, kazao izaslaniku SFRJ pri Sv. Stolici Vjekoslavu Cvrlji da se ne treba obazirati na pisanja dijela talijanskog tiska u svezi s Draganovićem i slične kampanje koje imaju providne ciljeve. Napomenuo je kako je Cagna dobio upute da se drži korektno i po strani jer Sv. Stolica ne želi da se stvori dojam kako se miješa u ovu stvar.[58]

55 Cvrljino izvješće o razgovoru s Casarolijem 9. studenoga 1967. HDA, KOVZ, kut. 73, Pov. 126/1967.; Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje ABiH), Fond Zemaljske komisije za vjerska pitanja (dalje ZKVP), š-21-1967., 439/1967.

56 HDA, KOVZ, kut. 72, Pov. 59/1967.; ABiH, ZKVP, š-21-1967., 490/1967.

57 Zapisnik Savezne komisije za vjerska pitanja o razgovoru Jovićević-Čekada 5. prosinca 1967. HDA, KOVZ, kut. 72, Pov. 53/1967.; ABiH, ZKVP, š-33-1967., 500/1967.

58 HDA, KOVZ, kut. 72, Pov. 126/1967.; R. RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović“, 591-592.

Nakon puštanja iz zatvora, sigurnosne službe analizirale su rezultate dotadašnjih ispitivanja. Istaknuto je kako nisu postignuti zadovoljavajući rezultati u istrazi u pogledu uloge katoličkog svećenstva. Iz zapisnika o iskazima istražiteljima vidljivo je kako je Draganović vodio računa da svojim iskazom ne dovede u nezgodan položaj bilo kojeg živućeg svećenika ili biskupa u Jugoslaviji. Sigurnosne službe nisu bile jedinstvene što poduzeti u svezi s daljnjom Draganovićevom sudbinom. Bilo je onih koji su smatrali kako bi ga trebalo izvesti pred sud zbog reakcija javnosti, ali da nikako ne bi odgovarala neka kazna koja bi bila približno adekvatna njegovim djelima. No, bilo je i onih koji su smatrali kako ne bi trebalo uopće podizati optužnicu radi daljeg operativnog rada među hrvatskim iseljeništvom. Odlučeno je da se objavi članak u tisku da je Draganović „sve rekao" i da se organizira prebacivanje njegovih stvari iz Austrije.[59]

Državni je sekretarijat za inozemne poslove, pišući 12. prosinca 1967. Saveznoj komisiji za vjerska pitanja o pisanju dijela talijanskog desničarskog tiska o slučaju Draganović, ustvrdio: „Smatramo da se Vatikan u toj situaciji, koja nije bila najjasnija i u kojoj je bilo problematičnih momenata, držao obazrivo i korektno, namerno ne pokazujući zvanično interesovanje za slučaj Draganović da ne bi valorizovao teze desničarske štampe, sve dok se odjek ne stiša." Dalje se kaže da će Vatikan staviti točku na cijeli slučaj poslije izvješća biskupa Čekade, koji je i sam bio povezan s onim krugovima iseljenog svećenstva kojima je pripadao i Draganović, ukoliko Čekada potvrdi službenu verziju o dobrovoljnom povratku Draganovića u Jugoslaviju. To je trebalo imati odlučujući dojam na iseljeničke krugove.[60]

Luigi Bongianino, savjetnik u Državnom tajništvu Sv. Stolice, u razgovoru s Cvrljom 10. siječnja 1968. zanimao se za Draganovićevu sudbinu, napominjući kako se njegovo zanimanje ne treba shvatiti kao službenu stvar i da bi bio zahvalan za svaku informaciju. Cvrlje je odgovorio kako je povratak Draganovića u zemlju izazvao razne teškoće i negativne reperkusije u javnosti s obzirom na njegovu prošlost i protujugoslavensku djelatnost u iseljeništvu. Dodao je kako su vlasti prema njemu pokazale političku širinu i liberalan stav uvažavajući njegovu svojevoljnu odluku da se vrati u domovinu i stavi na raspolaganje državnim vlastima. Ustvrdio

59 Bože VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljeništva,* Zagreb, 2001., 237-240. i *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 2002., 491-494.

60 R. RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović", 593.

je da državne vlasti nastoje da se slučaj ne dramatizira, napominjući mogućnost amnestije. Istaknuo je da se ovako postupa ponajprije iz obzira prema Vatikanu i Katoličkoj Crkvi. Bongianino je odgovorio da takav jugoslavenski stav odgovara Vatikanu te je osudio kampanju nekih listova koji kroz slučaj Draganović pokušavaju utjecati na odnose Sv. Stolice i Jugoslavije.[61]

Za Draganovića se zanimao i državni tajnik Amleto Giovanni Cicognani tijekom susreta s predsjednikom Saveznog izvršnog vijeća (SIV) Mikom Špiljkom koji je u siječnju 1968. posjetio papu Pavla VI. Naglasio je da ne želi ulaziti u pitanja koja su u nadležnosti jugoslavenskog sudstva, ali smatra kako bi bilo poželjno da se stvar riješi sa što manje buke jer bi se javno suđenje i možebitna osuda nužno negativno odrazili i na odnose Jugoslavije i Sv. Stolice. Dodao je da bi Sveta Stolica bila zahvalna jugoslavenskoj vladi na što bezbolnijem rješavanju ovog pitanja. Špiljak je odgovorio da će jugoslavenska vlada nastojati izbjeći suđenje, ali kako joj je potrebna pomoć Sv. Stolice oko stišavanja iseljeništva. Istaknuo je kako bi jugoslavenskoj vladi najviše odgovaralo da se Draganović povuče u neki samostan.[62]

Okružni javni tužitelj u Sarajevu Mirko Vlajisavljević primio je 18. siječnja 1968. nadbiskupa Čekadu koji je rekao da je saznao od nuncija u Beogradu da Vatikan neće službeno intervenirati, niti će se miješati u slučaj Draganović. Stoga je on došao interesirati se za Draganovića kao nadbiskup za svećenika i kao prijatelj i školski kolega. Zanimalo ga je kakav je njegov status i bi li se mogao nasamo s njim sastati. Vlajisavljević je odgovorio da se protiv Draganovića vodi istraga za neprijateljsku promidžbu, za djela počinjena nakon amnestije iz 1962. godine. Istaknuo je kako bi, s obzirom na kaznena djela koja je počinio, Draganović trebao biti u zatvoru, ali da mu je ukinut pritvor i dan slobodan status s izvjesnim ograničenjima zbog toga što je svojevoljno došao u Jugoslaviju, što je u pismu javnosti pokazao znake kajanja za ono što je učinio i da sve to ukazuje na mogućnost da se ubuduće neće baviti neprijateljskom djelatnošću. Čekadu je zanimalo postoji li mogućnost da Draganović izbjegne suđenje ili prođe s nekom blagom kaznom, ali je dobio odgovor kako to zavisi od rezultata istrage koja još nije bila završena. Rečeno mu je i kako još nema mogućnosti da posjeti Draganovića, ali mu se može omogućiti telefonski kontakt. Na upit što misli uraditi s Draganovićem

61 HDA, KOVZ, kut. 75, Pov. 10/1968.; ABiH, ZKVP, š-21-1968., 108/1968.

62 HDA, KOVZ, kut. 75, Pov. 18/1968.; R. RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović“, 594-595.

ako bude pušten na slobodu, Čekada je odgovorio kako bi ga izvjesno kraće vrijeme zadržao u Sarajevu, a poslije toga bi ga za stalno smjestili u Zagrebu.[63]

S obzirom na to da su se vlasti bojale reakcije Srpske pravoslavne crkve u slučaju puštanja Draganovića na slobodu, Mika Špiljak se sastao s patrijarhom Germanom 18. siječnja 1968. te ga upoznao s detaljima posjete Cicognianiju i njegovim zanimanjem za Draganovića. Patrijarhu je rečeno da je kroz istražni postupak nad Draganovićem dobiveno mnogo informacija o radu iseljeništva te da vlastima nisu u interesu sudski postupci protiv svećenika.[64]

Početkom veljače 1968. Cvrlje se sastao u Rimu s Kokšom koji se raspitivao o razlozima Draganovićeva povratka i okolnostima pod kojima je do toga došlo, reakcijama u zemlji i daljnjem postupku prema njemu. Ustvrdio je kako vjeruje da je Draganović duže vrijeme pripremao svoj povratak. Cvrlje je govorio o teškoćama vezanim uz njegov povratak i rekao kako će Draganoviću biti omogućeno da radi kao povjesničar i da normalno nastavlja svoj svećenički poziv.[65] Kod Cvrlje se za Draganovića 3. veljače 1968. zanimao i fra Karlo Balić, predsjednik Papinske marijanske akademije. Napomenuo je da se dio iseljeništva našao pogođen zbog Draganovićeva povratka ističući da bi odustajanje od sudskog postupka svuda povoljno odjeknulo. Cvrlje je istaknuo da su jugoslavenske vlasti prema Draganoviću pokazale veliku širinu, ponajprije iz obzira prema Sv. Stolici koja je zauzela korektan stav.[66]

Predsjednik Savezne komisije za vjerska pitanja Milo Jovićević sastao se s Cagnom 18. ožujka 1968. Tada je Cagna prvi put službeno postavio pitanje o Draganovićevu slučaju i kazao kako je javio nadbiskupu Čekadi da izvijesti istražitelje u Sarajevu o spremnosti Sv. Stolice da posredstvom nadležnog biskupa smjesti Draganovića u neki samostan i tako ga izolira od vanjskog svijeta. Obećao je i da Draganović neće obavljati javne službe u Crkvi. Odgovoreno mu je da ne može dobiti nikakve šire informacije o Draganoviću od onih koje je Špiljak dao

63 ABiH, ZKVP, š-10-1968., 25/1968.; R. RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović", 596.

64 Zapisnik o razgovoru Mike Špiljka s patrijarhom Germanom 18. siječnja 1968. HDA, KOVZ, kut. 75, Pov. 22/1968.

65 HDA, KOVZ, kut. 75, Pov. 33/1968.; ABiH, ZKVP, š-21-1968., 83/1968.; R. RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović", 598.

66 HDA, KOVZ, kut. 75, Pov. 32/1968.; ABiH, ZKVP, š-21-1968., 81/1968.

kardinalu Cicognaniju.[67]

Poslije odluke političkog rukovodstva da se slučaj Draganović završi obustavom kaznenog postupka, u Saveznom sekretarijatu unutrašnjih poslova 31. svibnja 1968. održan je sastanak službenika službe sigurnosti na kojemu je donesen prijedlog mjera za okončanje slučaja Draganović. Među tim mjerama utvrđene su i obveze Crkve te je Državnom sekretarijatu inozemnih poslova i Saveznoj komisiji za vjerska pitanja predloženo da jugoslavenski predstavnik u Vatikanu obavijesti Državno tajništvo o odluci da se protiv Draganovića obustavi krivični postupak, s time što se od nadbiskupa Čekade traži da se Draganović zbog osobne sigurnosti obvezno zadrži u Sarajevu te spriječi daljnja nagađanja o njegovu povratku u SFRJ. Također da se od nadbiskupa Čekade zahtijeva da se osobno brine za Draganovića, odnosno da se njegovo ime ne zloupotrebljava u političke svrhe i da takve pokušaje, koliko je u njegovoj moći, sprečava. Što se tiče javnosti, predloženo je da se domaćem tisku ne daju nikakva priopćenja u vezi s Draganovićevim slučajem te ne daje povoda da o tome piše strani tisak.[68]

Predsjednik Savezne komisije za vjerska pitanja Milo Jovićević u razgovoru s Mariom Cagnom 15. srpnja 1968. najavio je donošenje odluke o puštanju Draganovića na slobodu. Napomenuo je da se neće voditi sudski postupak u kojemu bi svakako morale biti spomenute i druge osobe, a to bi onda nepovoljno utjecalo na odnose s Katoličkom Crkvom. Cagni je rečeno da je mišljenje jugoslavenskih vlasti da Draganović ubuduće ne bi smio vršiti nikakve javne dužnosti i da će to biti predloženo nadležnom nadbiskupu Čekadi. Izražavajući zahvalnost na ovakvu stavu prema Draganoviću, Cagna je rekao i osobno zajamčio da Draganović neće obavljati nikakve javne dužnosti. Smatrao je kako će ovakvo rješenje Draganovićeva položaja iseljeništvu, koje nije pod nadzorom Sv. Stolice, izbiti argumente iz ruku. Na pitanje kada će Draganović biti pušten na slobodu i može li o tome izvijestiti Sv. Stolicu, odgovoreno mu je kako može izvijestiti Sv. Stolicu da će to biti uskoro.[69]

Čekadi je u Saveznoj komisiji za vjerska pitanja rečeno kako se pri donošenju odluke o puštanju Draganovića na slobodu imalo u vidu i daljnje unapređivanje odnosa s Katoličkom Crkvom u zemlji i sa Sv.

67 HDA, KOVZ, kut. 77, Pov. 89/1968.; ABiH, ZKVP, š-21-1968., 142/1968.; R. RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović“, 599.

68 B. VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljeništva,* 240-243 i *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, 494-497.

69 HDA, KOVZ, kut. 77, Pov. 89/1968.

Stolicom. Čekada je odbio mogućnost Draganovićeva smještaja u zgradi Nadbiskupije i predložio smještaj u okolici Sarajeva, tj. u Čengić vili, kod Sestara milosrdnica iz Zagreba. Kada se Nadbiskupiji vrati zgrada sjemeništa u Sarajevu, onda bi Draganovića postavio tamo za knjižničara, s time da se bavi izučavanjem teoloških spisa. Obećao je da će razgovarati s Draganovićem, izrazivši uvjerenje kako će ovaj prihvatiti njegove savjete.[70]

Nadbiskup Čekada uputio je 23. srpnja 1968. pismo predsjedniku Savezne komisije za vjerska pitanja u kojem navodi da se spremao pozvati Draganovića u posjet kada iziđe na slobodu, ali mu se on javio u Uroševac i tražio da ga primi k sebi u Nadbiskupiju jer je to bio uvjet njegova puštanja na slobodu. Dalje nadbiskup Čekada piše: „S tim u vezi dopustite, da i Vama opet ponovim, da ja kombinacije s njegovim smještajem u nadbiskupiji ni u jednom slučaju ne mogu i ne ću prihvatiti! U skrajnjoj je mjeri odiozna i prejudiciozna i za Nadbiskupiju i za mene osobno, a, meni se čini, i za njega. Vi znate, gospodine Predsjedniče, kakav glas, - nije ovdje od značenja, je li objektivno opravdan - Draganovića bije u mnogim krugovima, a osobito među srpskim nacionalistima. Da ga sada u Sarajevu ugledaju uza me, u Nadbiskupiji, svi bi oni smatrali, da se Crkva, - a i ja osobno, - s njim identifikujemo i da smo ga opet uveli u centralni aparat Nadbiskupije, sa starim tezama i namjerama. Smrtno bi to zamjerili. A nije isključeno, ni da bi moglo doći do demonstracija, pa i fizičkih inzulta na Nadbiskupiju. I moji bi suradnici, iz Ordinarijata i Kaptola, dospjeli u vrlo neprirodnu i prekornu situaciju... Po mome mišljenju nije uopće zgodno, da on ostane u Sarajevu, ni da preuzima bilo kakvu javnu funkciju: pa ni duhovno. Trebalo bi mu sugerirati, da se, iza svega, povuče u privatni život, - i po dobi je za mirovinu, ima dobro preko 60 [65] godina, - i da se odreče svakoga javnoga nastupanja i djelovanja, - u civilnom i crkvenom životu, - osim onoga znanstveno-historijskog, koji mu je, kao bivšem profesoru teološkoga fakulteta u Zagrebu, struka". Nadbiskup dodaje da ni Draganovićev smještaj u sjemeništu nije dobro rješenje i kako bi najbolje bilo da se on smjesti privatno kod rodbine, a da bi kao dijecezanski svećenik dobivao izvjesnu materijalnu pomoć iz crkvenih sredstava.[71]

Na sastancima s predstavnicima vlasti u Sarajevu i Beogradu u rujnu 1968. Čekadi je rečeno kako će Draganović biti oslobođen bez sudskog postupka, a na osnovi amnestije ratnih krivaca. Draganović je

70 HDA, KOVZ, kut. 78, Pov. 176/1968.
71 R. RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović", 604.

došao kod Čekade u pratnji suradnika unutrašnjih poslova koji mu je pred Draganovićem ponovio želju vlasti kako bi bilo najbolje da Čekada smjesti Draganovića negdje kod sebe u Nadbiskupiji. Čekada to nije mogao prihvatiti, te je upozoravao kako ne može biti nikakva jamstva da Draganović ne bi ponovo napravio nešto nepromišljeno. Čekada je rekao da Draganović nije mlad čovjek nad kojim on može dominirati i ne želi jamčiti za njega. Istaknuo je i kako ne želi da mu se u Nadbiskupiji pojavljuje odgovorna osoba iz Sekretarijata unutrašnjih poslova BiH, jer to ljudi vide, pa se onda o tome svašta priča. Biskup je predlagao da ga se smjesti izvan Nadbiskupije u neki od samostana, u Samobor, Slavonski Brod ili drugdje i tamo omogući svećeničko ili znanstveno djelovanje.[72]

U međuvremenu je Savezna komisija za vjerska pitanja poslala upute Cvrlji da se prilikom razgovora s predstavnicima Sv. Stolice o predstojećem puštanju Draganovića na slobodu pozove na razgovore predsjednika SIV-a Špiljka s papom Pavlom VI. kojom prigodom je traženo s jugoslavenske strane da Sv. Stolica utječe na iseljenički katolički tisak čije zlonamjerno tumačenje cijelog slučaja samo otežava povoljno donošenje odluke od strane vlade SFRJ. Skrenuta je pozornost kako bi bilo poželjno predstavnicima Sv. Stolice ukazati da ova njihova obveza ne prestaje puštanjem Draganovića na slobodu, već da jugoslavenska strana i dalje insistira na pozitivnom utjecaju Vatikana u cilju obuzdavanja kampanje tiska u slučaju Draganović.[73]

Cvrlje je 16. rujna 1968. navedeno prenio Casaroliju, a ovaj mu je odgovorio kako su oni zadovoljni rješenjem Draganovićeva slučaja, ističući da su izbjegavali da se na bilo koji način angažiraju kako se to ne bi shvatilo kao upletanje, iako su bili izloženi pritiscima.[74]

Savjetniku izaslanstva Sv. Stolice u Jugoslaviji Orianu Quiliciju 24. rujna 1968. jugoslavenske su vlasti postavile pitanje jesu li točne informacije, koje se u zadnje vrijeme čuju, da Sv. Stolica čini određene napore da preuzme Draganovića kod sebe, ako se ne bi postigao sporazum s jugoslavenskim vlastima oko njegova smještaja i budućeg djelovanja u Jugoslaviji. Quilici je kazao kako to prvi put čuje i da ne vjeruje da se Sveta Stolica zanima više za Draganovića, osim želje da bude na slobodi. Izrazio je razumijevanje za Čekadine teškoće oko Draganovićeva smještaja u BiH zbog njezine višenacionalne složenosti.[75]

72 HDA, KOVZ, kut. 78, Pov. 176/1968.
73 R. RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović“, 604.
74 R. RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović“, 605-606.
75 HDA, KOVZ, kut. 79, Pov. 219/1968.

Jugoslavensko izaslanstvo pri Svetoj Stolici izvijestilo je 2. listopada 1968. da je prigodom posjete izaslanstvu nadbiskup Čekada postavio pitanje Draganovićeva smještaja. Izrazio je strah da bi se za sve što se desi u svezi s Draganovićem krivnja prebacivala na Nadbiskupiju. Rečeno mu je da bi bilo najbolje smjestiti ga u neki samostan u BiH. No, on je tvrdio da takav pogodan samostan ne postoji u njegovoj Nadbiskupiji, ali i da BiH zbog svojeg nacionalnog sastava nije pogodna za Draganovićev boravak. Predložio je da ga se smjesti u Hrvatskoj tvrdeći da je stekao dojam da se vlasti u BiH tome ne bi protivile. Izrazio je spremnost da o tome razgovara s predsjednikom hrvatske vlade, ali i u Saveznom izvršnom vijeću. Međutim, Čekada je predložio i mogućnost Draganovićeva smještaja u Vatikan gdje bi bio izoliran od javnosti te je zamolio izaslanstvo da to predloži Sv. Stolici. Rečeno mu je da za to moraju zatražiti upute jugoslavenske vlade, uz napomenu da ne bi trebalo razmišljati o toj soluciji. Čekada je zatim prihvatio prijedlog da se Draganovića smjesti u neki samostan u BiH, ali samo kao privremeno rješenje. Kazao je da prijedlog o odlasku u Vatikan nije spomenuo u razgovoru s Draganovićem primjećujući da razgovor u nazočnosti službenika SUP-a i nije imao nikakva smisla. Komisija za vjerska pitanja SR Hrvatske izvijestila je potpredsjednika Izvršnog vijeća Sabora Milana Miškovića dopisom od 9. listopada 1968. da nadbiskup Čekada namjerava zatražiti prijem kod predsjednika CK SKH Vladimira Bakarića i postaviti pitanje smještaja Draganovića u Hrvatskoj.[76]

Umjesto Bakarića, nadbiskup Čekada posjetio je 17. listopada 1968. predsjednicu Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske Savku Dabčević – Kučar. Iznio je problem oko Draganovićeva smještaja izrazivši svoje strahovanje da bi Draganovića u Bosni i Hercegovini mogao netko ubiti. Zamolio je da se Draganovića smjesti u neki od samostana u Hrvatskoj, ponajprije kod časnih sestara u Samoboru. Savka je odbila svaku pomisao o Draganovićevu smještaju u Hrvatskoj ustvrdivši kako bi to bilo politički neoportuno. Savka je dala na znanje Nadbiskupu da nikako ne dolazi u obzir ideja o smještaju Draganovića u Vatikan. Uputila je Nadbiskupa da sva pitanja oko djelovanja i kretanja Draganovića rješava s vlastima u Sarajevu, uz napomenu kako smatra da ne dolazi u obzir da Draganović drži propovjedi ili vrši bilo kakvu aktivnost koja bi mogla imati politički smisao. Odbila je i Nadbiskupovu molbu da Draganović provede desetak dana kod svoje sestre u Slavonskom Brodu, uz napomenu da će to biti moguće tek nakon rješenja pitanja njegova smještaja i uz znanje nadležnih

76 HDA, KOVZ, kut. 76, Pov. 67/1968.

službi u Slavonskom Brodu.[77]

Draganović je bio oslobođen optužnice da je ratni zločinac po Zakonu o amnestiji, koji je Jugoslavija donijela u ožujku 1962.

Krunoslav Draganović je nekoliko godina proveo u samostanu blizu Sarajeva, zatim kratko u Zagrebu, a onda u Vrhbosanskom bogoslovnom sjemeništu, pod stalnim policijskim nadzorom, i bavio se crkvenom poviješću do smrti 1983. godine.

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ IN THE LIGHT OF CHURCH-STATE RELATIONS IN COMMUNIST YUGOSLAVIA

Summary

The author analyzes and clarifies the role of Krunoslav Draganović in church-state relations in Yugoslavia, as well as in relations between Yugoslavia and the Holy See during the negotiations on the normalization and restoration of diplomatic ties. In particular, he explains the reasons that led to the decision by the Yugoslav authorities not to put Draganović on trial after his mysterious return to Yugoslavia.

Keywords: *Krunoslav Draganović, Holy See, Yugoslavia, St. Jerome's College, Catholic Church, communist regime.*

77 Zapisnik o razgovoru nadbiskupa Čekade s predsjednicom IV Sabora SRH Savkom Dabčević – Kučar 17. listopada 1968. HDA, KOVZ, kut. 78, Pov. 176/1968.

UDK: 323(497.1)“1960/1970“
323(497.5)“1960/1970“
Pregledni rad

PRILIKE U JUGOSLAVIJI I U HRVATSKOJ U VRIJEME DRAGANOVIĆEVA POVRATKA

Zdenko RADELIĆ
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, HR - 10000 ZAGREB

Sažetak

Autor prikazuje političke i gospodarske prilike u Jugoslaviji s naglaskom na stanju u Hrvatskoj potkraj 1960-ih i početkom 1970-ih. Uvodno podsjeća na odnose između komunističkih državnih vlasti i Katoličke Crkve 1960-ih kada splašnjavaju represivne metode vladanja komunističkih vlasti. Glavna značajka razdoblja u kojem se Krunoslav Draganović vratio u Jugoslaviju javno je otvaranje nacionalnog pitanja, sukob između reformista i protureformista te gospodarska kriza. Sukob će završiti političkim smjenama i krupnim reformama pod vodstvom neprikosnovenog Josipa Broza Tita.

Ključne riječi: *Jugoslavija, Hrvatska, Komunistička partija Jugoslavije, Komunistička partija Hrvatske, nacionalno pitanje, Krunoslav Draganović.*

Uvod

Krunoslav Draganović, svećenik u iseljeništvu kojeg su jugoslavenske vlasti smatrale svojim opasnim neprijateljem, vratio se u Jugoslaviju u rujnu 1967. Talijansko-jugoslavensku granicu prešao je kod Trsta 10. rujna 1967. Ostaje pitanje je li došao svojevoljno, otmicom ili prijevarom. Odgovor na ovo pitanje ostavljam drugima, a ja bih samo konstatirao da je Draganović bio oslobođen optužbe da je ratni zločinac po Zakonu o amnestiji iz 1962. i da je mirno živio u Sarajevu do svoje smrti 1983.[1]

1 O K. Draganoviću opširnije: Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010.

1. Katolička Crkva i država – normalizacija odnosa[2]

Nakon smrti Alojzija Stepinca 10. veljače 1960., Franjo Šeper preuzima službu zagrebačkog nadbiskupa. Godine 1965. postaje kardinal, a 1968. pročelnik Svete kongregacije za nauk vjere, zapravo treći čovjek u hijerarhiji Katoličke Crkve. Upravo tih godina, vjerojatno zbog neupitne komunističke prevlasti, ali i zbog kretanja u Crkvi koja su dovela do Drugog vatikanskog koncila 1962.-1965., splašnjavaju represivne metode vladanja. Državna vlast je utjecala na svoja niža tijela da smiruju stanje u odnosima s Katoličkom Crkvom. Tako je na jednom savjetovanju u Izvršnom vijeću Sabora SR Hrvatske u ožujku 1963. zaključeno da se u odnosu s vjerskim zajednicama treba osigurati pravilna primjena ustavnih načela i zakonskih propisa. Da se stanje u odnosima s Katoličkom Crkvom postupno normalizira, pokazivali su i podaci da je u 1963. godini u Hrvatskoj podnesena samo jedna kaznena prijava protiv katoličkih svećenika, a smanjen je i broj prekršajnih prijava. Dakako, vlast je nastojala da Crkva ostane isključivo u sferi vjere i da se ne izjašnjava o političkim temama koje je pokrivala država. To su zvali „depolitizacijom Crkve". Međutim, Komisija za vjerska pitanja NR Hrvatske 1963. je naglasila da će borba Crkve protiv socijalističke ideologije biti još profinjenija i dugotrajna. Očito komunistički režim nije pristajao popustiti sve stege u odnosu prema Crkvi. Na sjednici Odbora za unutrašnju politiku Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske u srpnju 1963. odlučeno je da se ne dopusti izdavanje dnevnog katoličkog lista. Također je zaključeno da se katolički svećenici mogu osigurati samo putem svećeničkih udruženja. No, broj članova Društva katoličkih svećenika Hrvatske se postupno smanjivao. Kod osnutka 1953. Društvo je brojalo 188 članova, da bi taj broj 1967. pao na 6% od ukupnog broja svećenika u Hrvatskoj. U BiH taj postotak iznosi 50%, a u Sloveniji 40%.

S obzirom na to da je vlast Katoličku Crkvu i dalje držala „najvećim ideološkim protivnikom", Gradski komitet SKH Zagreb je u veljači 1967. zaključio da država još uvijek mora strogo nadzirati gradnju crkava. Primjerice, odobrenje za gradnju crkve u Novom Zagrebu izazvalo je pravu buru u gradskim partijskim strukturama. Bilo je i slučajeva šikaniranja prosvjetnih djelatnika zbog javnog iskazivanja njihove vjere. Međutim, u općem ozračju poboljšanja odnosa vlasti su ipak dopuštale veću slobodu

2 Ovo poglavlje se uglavnom temelji na knjizi Miroslava AKMADŽE, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, Zagreb – Slavonski Brod, 2013., gdje čitatelj može pronaći izvore podataka.

u izdavanju novina. Tako se *Glas Koncila* već krajem 1965. prodavao čak do 210.000 primjeraka, a izlazio je dva puta mjesečno. *Mali Koncil*, namijenjen djeci školske dobi, imao je krajem 1966. nakladu i do 110.000 primjeraka.

Važan korak u normalizaciji odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice bio je Protokol o razgovoru između Jugoslavije i Svete Stolice, koji je potpisan 1966. Razmijenjeni su službeni predstavnici. Vlada SFRJ je jamčila Katoličkoj Crkvi u Jugoslaviji slobodno vršenje vjerskih poslova i vjerskih obreda, a Sv. Stolica potvrdila je načelan stav da se djelatnost katoličkih svećenika treba odvijati u vjerskim i crkvenim okvirima. Osim toga, Sv. Stolica je osuđivala svaki čin političkog terorizma.

Kardinal Šeper je smatrao da je najveći nedostatak sporazuma u tome što nije riješio temeljno pitanje, a to je vjerski odgoj u školama. S hrvatske strane potpisivanju Protokola najviše su se protivili hrvatski svećenici u iseljeništvu. Međutim, i među biskupima je bilo protivnika potpisivanja Protokola, ali se nisu javno izjašnjavali. Srpskom iseljeništvu je potpisivanje Protokola bio dokaz da Hrvati „sve više ostvaruju pozicije u Jugoslaviji“ i time dalje ugrožavaju interese Srpske pravoslavne Crkve i srpskog naroda. I Srpska pravoslavna Crkva je u Protokolu vidjela novi konkordat.

Potpuni diplomatski odnosi uspostavljeni su 14. kolovoza 1970. Međutim, nije se moglo preko noći zaboraviti da se religioznost dugo tretirala isključivo negativno i da su prije nešto više od deset godina svećenici bili ubijani i zatvarani. Drugorazredno mjesto vjernika u javnom životu bilo je rezultat doktrinarnog učenja SKJ, kao i negativnog stava Katoličke Crkve prema komunizmu zbog njezina materijalizma, ukidanja privatnog vlasništva i nasilja.

Postupno je otvoren javni prostor vjernicima. Godine 1965. Jugoton je proizveo ploče s božićnim pjesmama. Najprije isključivo za prodaju u inozemstvu, a uoči Božića 1966. dopuštena je prodaja i u domaćim trgovinama ploča. Brojni su članovi SK i njihove organizacije tražili osudu, pa i kažnjavanje uprave „Jugotona“ zbog navedenih ploča.

Bez obzira na pokazatelje dobre suradnje Crkve i države, država je i dalje osjećala Crkvu kao suparnika. Komisija za ideološko-politički rad SSRN Hrvatske je 1966. sa zabrinutošću konstatirala da je „osnovna tendencija“ da se Crkva pojavljuje izvan crkvenih prostorija, i to u obitelji, školi i tisku.

Dio starijih članova SK, posebice pripadnika partizanskog pokreta, prijetio je i vraćanjem partijskih knjižica. Napetost u odnosima odražava i stav izražen u Saveznoj komisiji za vjerska pitanja 1968. jer je vlast

odvojila „školu kao instituciju od crkve", ali ne i „djecu od crkve", s obzirom na to da je Katolička Crkva bila sve aktivnija u odgoju mladeži. Vlasti su bile zabrinute ne samo zbog toga što su djeca pohađala vjeronauk nego i zato što je Crkva organizirala sportske igre i zabavu. Primjerice, 1969. godine je u Pagu od ukupno 500 djece, čak njih 450 pohađalo vjeronauk, a *Glas Koncila* su bile najprodavanije novine. Vjersku je komisiju zabrinjavala i činjenica što je u katoličke vjerske škole u Hrvatskoj upisano znatno više polaznika nego prije Drugog svjetskog rata, a samih bogoslova je bilo za 47,7% više nego 1939. Najveći broj polaznika vjerskih škola dolazio je iz Dalmatinske zagore, Hrvatskog zagorja, Istre i Međimurja, a od drugih republika iz Bosne i Hercegovine.

Posebno pitanje je bio odnos prema vjerskim blagdanima. Na sjednici Komisije za vjerska pitanja SR Hrvatske u listopadu 1968. razmatrane su predstavke Biskupske konferencije u vezi s tim. Zaključeno je da je svetkovanje crkvenih blagdana riješeno na zadovoljavajući način Osnovnim zakonom o radnim odnosima, koji omogućava svakom radniku da tijekom godine iskoristi jedan dan godišnjeg odmora kad god to želi, pa tako i na crkveni blagdan. Vlast je dala interne upute da se ne pravi problem onim radnicima koji za Božić ne dođu na posao.

Izvršni komitet CK SKH je posebno bio osjetljiv na nacionalno pitanje. Zabrinjavalo ih je i to što svećenici sve više u propovijedima ističu hrvatstvo. U studenome 1968. upozorio je da je najveća opasnost za društvo ako nacionalni barjak uzme Crkva, bilo Katolička, bilo Pravoslavna.

Iako je na 6. kongresu SKH 1968. odbačena teza da je religiozno uvjerenje nužno vezano uz reakcionarne političke motive, Savka Dabčević Kučar je na sjednici IK CK SKH u veljači 1971., prema obavijestima britanske diplomacije, rekla da ne odobrava „stanovite tendencije" o uključivanju Crkve u politički život jer je to „u otvorenom konfliktu s našom političkom orijentacijom".

2. Nacionalno pitanje, centralizam i decentralizacija[3]

Preuzimanjem vlasti u novoj Jugoslaviji iskazivanje nacionalne pripadnosti bilo je iz javnosti gotovo potpuno potisnuto. Federalizam je trebao poslužiti zadovoljenju zahtjeva za nacionalnom suverenošću, ali

3 Opširnije o ovoj temi i temama u sljedećim poglavljima vidi: Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji. Od zajedništva do razlaza, 1945.-1991.*, Zagreb, 2006.

nacija je kao ostatak klasnog društva dobila drugorazredno značenje.[4] Revolucionarni ciljevi, domoljubni osjećaji i odgovornost za državu vodili su KPJ k formiranju novoga tipa jugoslavenskog komunističkog nacionalizma. I hrvatski komunisti, s iskustvom borbe protiv ekstremno nacionalističkih ustaša i NDH-a, otklanjali su sve što je podsjećalo na separatizam. No, iako se potiskivalo nacionalno, ipak se inzistiralo na jugoslavenstvu kao nadnacionalnom pojmu, a ne kao naciji. Takva politika, često proturječna, postala je naglašenija nakon sredine 60-ih. Edvard Kardelj je u predgovoru drugog izdanja svoje knjige *Razvoj slovenskog nacionalnog pitanja* 1957. oštro napao ideje o stvaranju jugoslavenske nacije. Glavni kohezivni čimbenik jugoslavenske države trebao je biti njezin politički socijalistički sustav, a ne jedinstvena nacija.[5]

Izjave vodećih komunista i zakonska rješenja često su bili proturječni, pa ih se moglo različito tumačiti. U popisima stanovništva 1948. nije je bilo statističke odrednice *Jugoslaven*, a 1953. uvedena je odrednica *Jugoslaven neopredijeljen*, da bi 1961. bila uvedena odrednica *Jugoslaven*.[6] *Ustavom* od 7. travnja 1963. jače je naglašeno da su republike državno-pravni subjekti. Na Osmom kongresu SKJ 1964. prvi je put bilo riječi o potrebi da se utvrdi struktura republičke zastupljenosti članova CK SKJ, a novi statut uvodi pravilo da se republički kongresi SK održavaju prije saveznih.[7] Prema nekim autorima, upravo su na Osmom kongresu prevladale federalističke snage. Kritizirana je velikosrpska teza da je višenacionalna država nesreća za Jugoslaviju, kao i teza teoretičara oko časopisa *Praxis* da su nacije preživjeli produkt, što je bilo popularno i među europskim intelektualcima. Jugoslavenstvo izvan „socijalističkog patriotizma“ ponovno je označeno kao asimilatorsko i hegemonističko stanovište prikrivenih unitarista.[8]

4 Savka DABČEVIĆ KUČAR, *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, 1-2, Zagreb, 1997., 17; Franjo TUĐMAN, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, München - Barcelona, [2]1982., 152-154; Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988. godine*, Beograd, 1988., 396; Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999., 231.

5 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 399.

6 Olivera MILOSAVLJEVIĆ, „Titov Jugoslaven – nacionalni ili državni identitet“, Hans-Georg FLECK – Igor GRAOVAC (ur.), *Dijalog povjesničara-istoričara, 7, Beograd, 20.–22. listopada 2001.*, Zagreb, 2003., 179, 180.

7 Paul SHOUP, *Communism and the Yugoslav National Question*, New York – London, 1968., 213, 220; F. TUĐMAN, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi,* 156; Jelka IMŠIROVIĆ, *Od staljinizma do samoupravnog nacionalizma. Prilog kritici socijalizma u kongresnim dokumentima KPJ/SKJ – od V-XI kongresa*, Beograd, 1991., 166.

8 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 401, 403; Harold LYDALL, *Yugoslav Socialism. Theory and Practice,* Oxford, 1984., 73, 81; P. SHOUP, *Communism and the Yugoslav National Question*, 211; Branko PETRANOVIĆ – Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslovenski federalizam: Ideje i stvarnost: Tematska zbirka dokumenata, Drugi tom, 1943-1986,* Beograd, 1987., 370.

Prema riječima J. Broza Tita jugoslavenska nacija bila bi umjetna nacija, a obje tendencije, centralistička i zatvaranje u republičke granice bile su nacionalističke. Koncepciju nacionalne ekonomije razradio je E. Kardelj, rekavši da je republička gospodarska samostalnost poseban oblik samoupravljanja, a ne nacionalistički egoizam.[9]

3. Problemi u gospodarstvu

Nagli gospodarski uspon bio je glavni adut komunističkih vlasti. Iako su usporedbe zbog različitog načina izračunavanja teško izvedive, može se zaključiti da se nacionalni dohodak Jugoslavije od 1947. do 1964. povećavao za 7 % godišnje, što je bilo tri puta brže nego u Kraljevini Jugoslaviji od 1923. do 1939.[10]

U ožujku 1961. pokrenuta je gospodarska reforma s idejom o većoj samostalnosti poduzeća, napose u raspodjeli dohotka. Prvi se put ne određuje koliko će poduzeće iz čistog prihoda izdvojiti za osobne dohotke, a koliko za poslovni fond, tj. akumulaciju. Poduzeća mogu slobodno podijeliti prihod, a mogu ga i investirati. Tvrdilo se da će zakon dohotka uništiti kapitalistički zakon profita i administrativni zakon državne dobiti. Suprotno očekivanjima da će prevladati odgovornost, ljudske su slabosti prevladale nerealni idealizam. Krenuo je snažan trend povećanja plaća jer su poduzeća počela dijeliti visoke osobne dohotke bez obzira na produktivnost. Inozemni krediti su bili uglavnom potrošeni, došlo je do pomanjkanja sirovina, velikog deficita zbog velikog uvoza, općenito zbog veće potrošnje od proizvodnje. Pala je proizvodnja. U proljeće 1961. došlo je do većeg otpuštanja radnika. Prvi put nakon rata i prvi put u socijalizmu. Reforma je zaustavljena potkraj 1961. Vlast je ponovno čvrsto nadzirala investicije, plaće i trgovinu. Pokrenuta je akcija protiv gospodarskog kriminala. Pod udar je posebno došao privatni sektor, mnogi obrtnici zatvorili su radnje.[11]

Zabrinut stanjem J. Broz Tito je u svibnju 1962. u javnom govoru

9 *Osmi kongres SKJ*, Beograd, 1964., 32; Mika TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb, 1989., 50.

10 Tine LAH, *Ekonomika in ekonomska politika Jugoslavije*, Maribor, 1974., 234, 263; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 406.

11 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 410, 412; Jože PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992 – Nastanek, razvoj ter raspad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Koper, 1995., 247-249; B. PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988. godine*, 543; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije. Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998., 336.

u Splitu nastupio protiv bogaćenja, uzurpacije vlasti i nacionalizma. Nakon Titova govora u nekim su republikama po kućama popisivali hladnjake i električne štednjake te sastavljali popise vlasnika vikendica, napose među dužnosnicima. Da se Tito ipak nije priklonio protivnicima samoupravljanja, pokazalo se na četvrtoj sjednici CK SKJ, krajem srpnja 1962. Tamo se založio da se savezni kapital prenese na poduzeća i republike, o čemu će biti riječi i na Osmom kongresu SKJ 1964. U svojim nastupima, vješto balansirajući između kritike i ograničavanja radikalnih mjera, nastupio je protiv vala pravovjernosti te utjecao na smirivanje kampanje. Tako je na jednoj sjednici Izvršnog komiteta CK SKH 1963. osuđena kampanja za ispitivanje podrijetla imovine, napose podrijetlo novca i sredstava za kupovinu kućanskih aparata.[12]

U srpnju 1965. pokrenuta je nova reforma. Prihvaćeni su zakoni koji su trebali decentralizacijom omogućiti veću ulogu poduzeća, općina i republika. Neki su kasnije takav sustav označili kao „tržišni socijalizam“. Društvo i Jugoslaviju povezivalo bi načelo zakonitosti robne proizvodnje, zapravo načelo dohotka, uostalom kao u kapitalističkim zemljama načelo profita. Poduzeća su trebala postati nositelji proširene reprodukcije. Zato su ukinuti investicijski fondovi, a kapital prenesen na banke i poduzeća. Jedini savezni fond, utemeljen u veljači 1965., bio je Fond federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosovo, popularno nazvan Fond za nerazvijene. U skupinu nerazvijenih ušle su republike Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija i pokrajina Kosovo. Druga nerazvijena područja postali su briga isključivo matičnih republika.[13] Banke su, barem na papiru, postale samostalne organizacije. Uveden je konvertibilni dinar kao jedina konvertibilna valuta među socijalističkim zemljama. Cijene su svugdje liberalizirane, osim cijena hrane, odjeće i obuće te sirovina. Otvorena je mogućnost privatne inicijative u obrtu i gostioničarstvu, zapošljavanje poduzetnicima do tri radnika, a obrtnicima do pet radnika. Zapravo se

12 *Početak kraja SFRJ. Stenogram i drugi prateći dokumenti proširene sednice Izvršnog komiteta CK SKJ održane od 14. do 16. marta 1962. godine*. *Izvori za istoriju Jugoslavije (SFRJ)*, Beograd, Arhiv Jugoslavije, 1998., 285-298, 310; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 416-432, 448; J. PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992*, 250; H. LYDALL, *Yugoslav Socialism*, 80; M. TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, 83.

13 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 447; Neven BORAK, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, Ljubljana, 2002., 49, 112; Jakov SIROTKOVIĆ, *Hrvatsko gospodarstvo. Privredna kretanja i ekonomska politika*, Zagreb, 1996., 41, 42; Sabrina Petra RAMET, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962-1991*, Bloomington – Indianapolis, ^{2}1992., 150.

napustilo Lenjinovo načelo da privatno vlasništvo rađa kapitalizam, iako ono nikada nije dosljedno provedeno, napose ne u poljoprivredi.[14]

Republike su sve više preuzimale ekonomske funkcije od federacije. Do 1952. federacija je raspolagala s gotovo 100 % sveukupnih sredstava za investicije, a od 1952. do 1965. s nešto više od jedne trećine. Trećinom akumulacije raspolagale su gospodarske organizacije, a trećinom komune i republike.[15]

Većom ulogom republika, među njima se intenzivirao sukob zbog ekonomskih razlika. Razvijenije su težile za većom autonomijom, a nerazvijenije su tražile saveznu intervenciju i investiranje na temelju redistribucije iz razvijenijih republika.[16] I u samom CK SKJ su se pojavile podjele na pobornike veće uloge države i pobornike samoupravljanja i decentralizacije.[17] E. Kardelj je naglasio da je nacionalno pitanje temeljni problem Jugoslavije, napose zabrinjavajući sukobi između federalizma i centralizma.[18] Gledano prema republikama, na reformi 60-ih najviše su inzistirale Hrvatska i Slovenija. U Srbiji su otpori protiv reforme i za centralizam bili najveći. Konzervativne snage pozivale su na prvenstvo socijalističkih vrijednosti, partijsko jedinstvo i centralizam. Neki reformatori, poput V. Bakarića, usmjeravali su zahtjeve od decentralizacije s njihovom nacionalnom konotacijom prema općoj deetatizaciji.[19]

Osobna potrošnja u Hrvatskoj i Sloveniji bila je manja od njihova nacionalnog dohotka, dakle više su proizvele nego što su trošile, a u drugim republikama bilo je obratno, više su potrošile, nego što su proizvele. Pokret za reformu svoju snagu crpio je iz probuđenih nacionalnih osjećaja.[20]

Od 1965. do 1967. godišnja je stopa rasta industrijske proizvodnje

14 Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji. Od zajedništva do razlaza*, *1945.-1991.*, 334.

15 F. TUĐMAN, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, 155; H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 341; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 351.

16 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*; N. BORAK, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, 49.

17 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 410, 412; J. PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992*, 247-249; B. PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988. godine*, 543; H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 336.

18 *Početak kraja SFRJ. Stenogram i drugi pratећi dokumenti*, 195.

19 Vesna PEŠIĆ, „Rat za nacionalne države", Nebojša POPOV (ur.), *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, sv. 1, Beograd, 2001., 29-86, 31, 32; H. LYDALL, *Yugoslav Socialism*, 78.

20 H. LYDALL, *Yugoslav Socialism*, 78; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 446.

pala s 12 % na 1 %. Mnoga poduzeća nisu mogla plasirati svoju robu na strana tržišta, a istodobno je nastupio pritisak uvozne robe. Da ne bi smanjivali plaće, obustavili su primanje novih radnika, a uskoro su počela otpuštanja. Veliki val gospodarske emigracije krenuo je u zapadnu Europu.[21] Sudeći prema podacima za razdoblje od 1964. do 1974. za Zagreb, godine 1967. je broj izdanih putovnica dostigao najviši broj.[22]

Jugoslavija je nakon 2. svjetskog rata prema razvijenijima smanjila razliku, ali je s 22. mjesta u 1950. godini pala 1970. godine na 24. mjesto, ostavivši iza sebe samo Tursku i Albaniju. I u pitanjima socijalnih prava, gdje je Jugoslavija učinila veliki korak naprijed, a s kojima su se sve socijalističke zemlje dičile, kapitalističke države poput Grčke i Španjolske činile su brže korake.[23]

Neki su komunisti reformu doživljavali kao izdaju revolucije. Zato su već 1971. reformna načela napuštena i prestali su napori za uvođenje tržišnoga gospodarstva.

4. Pad Aleksandra Rankovića

Kao što je već spomenuto, Edvard Kardelj je još 1957. upozorio na opasnost od velikosrpskog nacionalizma i šovinističkog integralnog jugoslavenstva. Podršku mu je dao i V. Bakarić, koji je 1958. govorio da centralizam savezne države blokira društveni razvoj. Uskoro su se u vodstvu SKJ iskristalizirale dvije političke linije: reformisti i protureformisti. Reformiste je predvodio E. Kardelj, a protureformiste A. Ranković. J. Broz Tito postavljao se iznad podjela, opredjeljujući se prema vlastitim procjenama.[24]

Partijski centralizam i upravljanje iz jednog centra, državni unitarizam, kao i forsiranje „jugoslavenske kulture“, interpretirani su u Hrvatskoj i Sloveniji kao izraz srpskog unitarizma i hegemonizma. Godine 1964. otvara se sukob povjesničara i nižih partijskih dužnosnika oko krivnje za aprilski slom Kraljevine Jugoslavije i za Jasenovac, a najviše

21 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 479, 480.

22 Milan VLAISAVLJEVIĆ – Stjepan MALOVIĆ (ur.), *30 godina. Unutrašnji poslovi Zagreb*, Zagreb, 1975., 135.

23 Aleksandar VACIĆ, *Jugoslavija i Evropa, Uporedna analiza privrednog razvoja Jugoslavije 1971-1987.*, Beograd, 1989., 36.

24 H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 336; J. PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992*, 249, 252; P. SHOUP, *Communism and the Yugoslav National Question*, 222; M. TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, 81; Richard J. CRAMPTON, *Eastern Europe in the Twentieth Century – and After*, London – New York, ²1997., 310.

zbog podcjenjivanja doprinosa NOP-a u Hrvatskoj od nekih srbijanskih povjesničara. Godine 1965., kada je A. Ranković tražio od CK SKH da se smijeni general Franjo Tuđman s mjesta ravnatelja Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, E. Kardelj je, u prisutnosti J. Broza Tita, rekao vodstvu SR Hrvatske da puste Tuđmana na miru jer da je on jedini koji na historiografskom području pruža odlučan otpor unitarističko-hegemonističkim tendencijama.[25]

Već početkom 1963. postalo je jasno da je Ranković u Titovoj nemilosti. Jedna od promjena bila je i smjena saveznog ministra za unutarnje poslove Srbina Vojina Lukića, kojeg je u ožujku 1965. zamijenio Hrvat Milan Mišković.[26] Na sjednici Izvršnog komiteta CK SKJ 12. i 13. studenoga 1965. je E. Kardelj, sa znanjem J. Broza Tita i V. Bakarića, kritizirao običaj da se za svaki problem krive republike. Naglasio je da se narodi nisu udružili radi Jugoslavije, nego radi socijalizma.[27] Čini se da su se sukobi intenzivirali kad je A. Ranković na Trećem plenumu CK SKJ u veljači 1966. oštro napao reformu i tvrdio da ona favorizira razvijene republike. J. Broz Tito u svom je govoru poprilično zakukuljeno kritizirao Rankovića, a pridružio mu se V. Bakarić kritizirajući rad partijske organizacije.[28] J. Broz Tito odlučio se na stvaranje afere da bi stvorio alibi za brzo onesposobljavanje Rankovića. Tako je na sjednici IK CK SKJ, kao i na Četvrtom plenumu CK SKJ 1. srpnja 1966., tobože otkrio da se Udba izdigla iznad SKJ, a u prilog tome podastro im je priču o prisluškivanju dužnosnika, ali i lažnu priču da je i on osobno prisluškivan. Očito je procijenio da se koncepcijski sukobi najlakše rješavaju lažnim optužbama koje su zahtijevale hitno i drastično djelovanje. Slučaj je „otkrila" vojna obavještajna služba, a posebno su se angažirali Ivan Krajačić Stevo i Milan Mišković, savezni ministar unutarnjih poslova, i njegov brat Ivan Mišković, načelnik Kontraobavještajne službe JNA (KOS).[29]

Pad Aleksandra Rankovića doživljavao se u Hrvatskoj kao nacionalna pobjeda nad srpskim hegemonizmom, a Srbiji kao srpski nacionalni poraz. Gotovo plebiscitarno pretvaranje A. Rankovića u simbol srpstva u Srbiji i simbol velikosrpstva u Hrvatskoj govori da je njegova smjena bila zapravo

25 Franjo TUĐMAN, *Usudbene povjestice*, Zagreb, 1995., 571.

26 M. TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, 81; J. PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992*, 254.

27 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 483-488; J. PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992*, 254.

28 J. PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992*, 257; R. J. CRAMPTON, *Eastern Europe in the Twentieth Century – and After*, 310.

29 Selim NUMIĆ, *Dobra zemljo, lažu. Do istine u Brionskoj aferi prisluškivanja*, Beograd, ²1990.; Gavro DOTLIĆ, *Rasipništvo i zloupotrebe Josipa i Jovanke: Nepoznato o Brozovima*, Beograd, 1990., 347-360; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 492; J. PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992*, 258.

izraz sučeljavanja dviju koncepcija reformi čiji su poklonici bili podijeljeni osim ideološko-političkim i nacionalno-republičkim interesima. Međutim, za razliku od progona pripadnika političkih stranaka 1940-ih i informbiroovaca 1950-ih, nije bilo masovnijih progona onih koji su obilježeni kao unitaristi i centralisti. Ipak, smijenjeno je oko pola djelatnika Udbe Srbije.[30]

Nakon 1966. su se u tisku pojavili podaci o broju dosjea. U Hrvatskoj je Udba raspolagala s 1,3 milijuna dosjea. Međutim, te podatke treba uzeti s velikom rezervom. Naime, osim dosjea zbog političkih razloga, policija je otvarala dosjee i za sve one osobe koje su zahtijevale izdavanje vozačke dozvole, oružnog lista i putovnice, natjecale se za vojne škole, a registrirani su i podaci o pričuvnim i umirovljenim časnicima JNA, o zaposlenima na važnim državnim objektima ili onima koje je posjećivao J. Broz Tito, kao i za prekršitelje zakona. Broj onih koji su zahtijevali putovnice, sudeći prema broju privremeno zaposlenih u inozemstvu, bio je najveći iz Hrvatske, ali su zahtjevi za službenim dokumentima, pretpostavljam, ravnomjerno raspoređeni po republikama.

Republika	Broj osoba u evidenciji	Udio evidentiranih u %
BiH	172.274	13
Crna Gora	36.000	22
Hrvatska	1.300.000	67
Makedonija	96.531	17
Slovenija	200.000	28
Srbija-bez Kosova	200.000	8
Kosovo	120.000	36

Tablica 1. Udio osobnih dosjea Udbe u broju radno aktivnog stanovništva (listopad 1966.)[31]

5. 1968.: prosvjed protiv komunističke vlasti u ime komunizma

Otvorene granice i prodor masovne kulture sa Zapada, napose među

30 V. PEŠIĆ, „Rat za nacionalne države“, 32; Rajko DANILOVIĆ, *Upotreba neprijatelja. Politička suđenja u Jugoslaviji 1945-1991.* Beograd, [2]2002., 104; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 503.

31 Katarina SPEHNJAK, „‘Brionski plenum’ – odjeci IV. sjednice CK SKJ iz srpnja 1966. godine u hrvatskoj političkoj javnosti“, Časopis za suvremenu povijest 31 (1999.), 463-489, 484, 487; Branko SALAJ, „Proljeće i dijaspora“, *Hrvatska revija* 2 (2002.), 6-22, 9.

mladima, bila su prepoznatljiva obilježja jugoslavenskog komunizma. No, SKJ nije napustio nijednu bitnu polugu vlasti iz svojih ruku. Blue-jeans hlače i duga kosa kod mladića te mini suknje kod djevojaka, kao i rok-glazba bili su simboli grupne identifikacije i važan razlikovni element u odnosu na stariju generaciju. Zabrinutost zbog budućnosti društva u kojem se ne zna „tko je žensko, a tko muško", katkad su završavali javnim šišanjem „čupavaca" i „bitlsa".[32] Sumnjičavost starih partijaca prema novome oslabile su vijesti iz zapadnoeuropskih država i SAD-a, gdje su mladi s prepoznatljivim stilom odjeće i frizure dizali svoj glas protiv vladajućih režima i pravila, a napose protiv rata, imperijalizma i kolonijalizma.

Kritika dobiva sve više prostora u društvenim znanostima, napose među filozofima i sociolozima. Uz kritiku slabosti sustava, kritizira se i sustav, iako isključivo s marksističkoga stajališta i isključivo u časopisima namijenjenim užim znanstvenim krugovima. Tako je u Zagrebu 1964. utemeljen časopis *Praxis*. Njegovi utemeljitelji su tvrdili da se samoupravljanje svelo na manipulaciju i da vlada partijska birokracija koja se pretvorila u buržoaziju. Odbacivali su privatno vlasništvo i tržište. Gajo Petrović je tvrdio da je socijalistička robna proizvodnja drveno željezo i da je treba ukinuti, a Milan Kangrga rekao je da je ekonomska reforma, pokrenuta 1965., kontrarevolucionarna. Višestranačje nisu spominjali, a nacije i nacionalizam su prezirali, kao i svaki razgovor o nacionalnom pitanju.[33] Mika Tripalo ocijenio je da je pritisak *Praxisa* odgovarao unitaristima i dogmatima u SKJ, što je usporilo reformu.[34]

Nezadovoljstvo zbog zastoja gospodarstva, socijalnih nejednakosti i nezaposlenosti javno su izražavali i studenti. Zahtijevajući socijalnu pravdu iskazivali su jugoslavensku i komunističku orijentaciju. Suprotstavili su se nacionalizmu i ideologiji potrošačkog društva. U ime revolucionarnih ideala pobunili su se u protiv nejednakosti i nezaposlenosti. Krivce su vidjeli u „novoj crvenoj buržoaziji". Nastupom mimo partijskih foruma, studenti su ugrozili partijsku državu naviklu na poštovanje partijskog vrha. Tito je javno istupio na TV i podržao studentske zahtjeve koji su se nakon toga razišli. Činjenica da je jednim Titovim demagoškim govorom

32 Šesti kongres SKH, Zagreb, 5-7. XII 1968., *Stenografske bilješke*, 1, 400.

33 Stipe ŠUVAR, *Lijevo i desno ili desno i lijevo. Varijacije o idejnoj borbi, inteligenciji, ljevici, desnici i druge teme*, Vrnjačka Banja, 1975., 70, 73; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 453; Milovan BALETIĆ (ur.), *Ljudi iz 1971. Prekinuta šutnja*, Zagreb, 1990., 365; Dunja RIHTMAN AUGUŠTIN, *Etnologija i etnicitet,* Zagreb, 2001., 188; Stanko LASIĆ, *Autobiografski zapisi*, Zagreb, 2000., 546.

34 M. TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, 100-106.

završio studentski štrajk, najviše govori o njegovim pravim dosezima.

SKJ se bojao da bi slobodna kritička riječ mogla otvoriti prostor za međunacionalne sukobe i rat, naglašavajući da još uvijek prijete ustaše i četnici. Time su komunisti, iako nehotice, upozoravali na sva ograničenja jugoslavenske države i svoje vlasti.

6. Reforme u SKJ i ustavne promjene

Smjena Rankovića dala je snažan poticaj reformistima i promoviranju nacionalnih te republičkih interesa. U sklopu reorganizacije SKJ u listopadu 1966. formirano je Predsjedništvo SKJ i Izvršni biro Predsjedništva SKJ. Predsjedništvo SKJ kao novi izvršni partijski organ, prvi je put sastavljen na paritetnoj osnovi iz svih republičkih i pokrajinskih organizacija. Republički kongresi održani su prije Devetoga kongresa SKJ, održanom u ožujku 1969., na kojem se posebno naglašavalo pitanje nacionalne suverenosti. U rezolucijama je zapisano da se „suverenost i ravnopravnost nacija temelje na društvenom i ekonomskom položaju radnog čovjeka“ i da „društveni položaj radnog čovjeka“ ne može dobiti „socijalistički sadržaj“ bez ostvarivanja suvereniteta nacija. Načelo pariteta bilo je ključ federalizacije partije. Amandmanima su dana veća prava republikama, a otvorio se put iz jednopartijske u osmo-partijsku državu. Podriven je monolit centralne vlasti, ali nije otvoren demokratski proces.[35]

Jedan od prvih koraka reforme federacije učinjen je prihvaćanjem Prvog amandmana na Ustav iz 1963. kojim je 18. travnja 1967. obnovljeno Vijeće naroda. Osim toga, Trećim amandmanom federaciji se oduzelo pravo investiranja, osim po posebnim zakonima, ali za svaku investiciju posebno.

Predsjedništvo SKJ je u travnju 1970. zaključilo je da se odluke u federaciji moraju donositi na temelju usuglašavanja, a neka pitanja isključivo uz punu suglasnost svih republika. Ustavni amandmani, prihvaćeni u Saveznoj skupštini 30. lipnja 1971., uveli su načelo da se suverena prava ostvaruju u republikama, odnosno u pokrajinama, a u federaciji samo ona koja se utvrde Ustavom i uz suglasnost svih

35 *Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1969., 180; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 509, 510, 533; J. IMŠIROVIĆ, *Od staljinizma do samoupravnog nacionalizma*, 170; H. LYDALL, *Yugoslav Socialism*, 85; Sabrina Petra RAMET, *Balkan Babel. The Desintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War*, Boulder-Oxford, [2]1996., 12-14.

konstitutivnih federalnih elemenata. U tijelima federacije morale su biti sve republike jednako zastupljene. Tako su u jugoslavenski socijalistički sustav uvedeni konfederalni elementi, konsenzus s pravom veta i paritet. Uvedeno je i Predsjedništvo države.[36]

7. Pitanje položaja Hrvatske u Jugoslaviji

U sukobu između pobornika federalizma i pobornika centralizma, u Hrvatskoj se demokracija prije svega razumijevala kao proširenje autonomnih prava hrvatskoga naroda i jačanje socijalizma, a ne kao borba za demokratske ideje. Za razliku od toga u Srbiji se razgovori vode o demokratizaciji političkog života, ali ne i o širenju republičkih nadležnosti.[37]

U povjerljivim razgovorima među Hrvatima često su se spominjale teze da su Srbi zauzeli sve važnije položaje, a da se Hrvati zbog NDH-a diskriminiraju. Najviše se govorilo da su Hrvati zapostavljeni u sudstvu, policiji i vojsci. Osim toga, još su dvije teze prevladavale: da režim želi uništiti hrvatsku posebnost, njegovu kulturu, napose jezik, i da je Hrvatska gospodarski izrabljena. Nasuprot tome, među Srbima u Hrvatskoj bila je proširena tvrdnja da su gospodarski zapostavljeni srpski ustanički krajevi. Osim toga, među njima je bilo prošireno uvjerenje da su Srbi vodeća nacija i da imaju najveće zasluge za Jugoslaviju.[38]

Iz Hrvatske su stizala upozorenja da je reforma ojačala moć Beograda i njegov nadzor nad gospodarstvom, s obzirom na to da su centralizirane banke postale glavni izvor investicija umjesto države. Ekonomisti su se žalili da Hrvatska gubi svoje prihode, a povjesničari su stalno podsjećali na podređenost Hrvatske prije rata. Dakako, s pomoću prošlosti tumačili su i sadašnjost. Hrvatski komunisti su tražili podršku za svoje zahtjeve u javnosti. Postavili su pitanje „čistih računa" i da se centralizirani savezni kapital iz beogradskih banaka i izvoznih poduzeća prenese na poduzeća. Podržavao ih je i J. Broz Tito. Bilo mu je jasno da unitarizam potkopava nacionalnu ravnopravnost, a time i temelje

36 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 544-552; M. TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, 39; H. LYDALL, *Yugoslav Socialism*, 87.

37 S. DABČEVIĆ KUČAR, *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, 150, 151; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 628; F. TUĐMAN, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, 157; Paul GARDE, *Život i smrt Jugoslavije,* Zagreb, 1996., 96.

38 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 446; S. DABČEVIĆ KUČAR, *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, 152; Branimir DONAT, *Crni dossier*, Zagreb, bez g. izd., 269.

Jugoslavije.[39]

Na Desetoj sjednici CK SKH, od 15. do 17. siječnja 1970., prvi se put jače kritizirao unitarizam, nego hrvatski nacionalizam. Vodila se borba za što veću političku i gospodarsku samostalnost, ali ne i za uvođenje višestranačkog sustava na demokratskim temeljima.[40] Međutim, protukomunizam i protujugoslavenstvo bili su prisutni u Matici hrvatskoj i među studentima.

8. Nacionalno pitanje i kadrovska politika

Savka Dabčević Kučar, čiji je politički uspon započeo sredinom 1960-ih, nastupila je protiv unitarista, iza kojih su se krili hegemonisti najveće nacije, a koji su se zalagali za centralizam i za negaciju nacionalnog osjećaja naroda pod izlikom da taj osjećaj slabi osjećaj pripadnosti socijalističkoj samoupravnoj Jugoslaviji. Ustvrdila je da ih hvata panični strah od same uporabe riječi Hrvat, hrvatsko i hrvatski jezik jer da to ugrožava Srbe. Ne prihvaćaju činjenicu da ne postoji jugoslavenski narod.[41] Nedopustiv je pritisak unitarista, upozorila je S. Dabčević Kučar, da je osjećanje pripadnosti socijalističkoj Jugoslaviji manje ako se netko u planiranom popisu stanovništva 1971. izjasni da je Hrvat.[42]

No, dok se u Hrvatskoj inzistiralo na važnosti nacionalne ravnopravnosti, Latinka Perović, sekretar CK SK Srbije, morala je u Srbiji naglašavati da nacije nisu komunistička izmišljotina, nego da su realnost.[43] Zanimljivo je da su se mnogi, koji su negirali nacije, zanosili idejom o stvaranju jugoslavenske nacije. Nisu ni primijetili očitu kontradikciju. Dakako, nije bila riječ o načelnom protivljenju postojanju nacija, nego o nestanku različitih nacija i stvaranju jedne koja bi bila istovjetna s državom. Po svemu sudeći, jugoslavenskoj naciji bi temelje, pa i interese, dala najveća, tj. srpska nacija.

Jedno od najosjetljivijih pitanja bila je nacionalna struktura kadrova u upravi. Dostupni podaci potvrđuju nerazmjernu nacionalnu

39 R. J. CRAMPTON, *Eastern Europe in the Twentieth Century – and After*, 351; S. DABČEVIĆ KUČAR, *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, 89; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 524; Ivo BANAC, *Raspad Jugoslavije. Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*, Zagreb, 2001., 30.

40 S. DABČEVIĆ KUČAR, *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, 74; H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 360, 361; S. P. RAMET, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962-1991*, 95.

41 B. PETRANOVIĆ – M. ZEČEVIĆ, *Jugoslovenski federalizam*, 465-469.

42 B. PETRANOVIĆ – M. ZEČEVIĆ, *Jugoslovenski federalizam*, 142.

43 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 659.

strukturu, napose strukture tijela represije, tj. policije i vojske, diplomacije i informativne djelatnosti. Na Petom kongresu SKH, održanome 1965., nije objavljena nacionalna struktura SKH, ali objavljen je nacionalni sastav delegata kongresa: Hrvata je bilo 70,6 %, a Srba 22,8 %, što je poprilično odudaralo od nacionalne strukture Hrvatske u kojoj je bilo više od 80 % Hrvata i 15 % Srba.[44] Prema nekim autorima u Hrvatskoj je u Udbi bilo 20 %, a u policiji oko 30 % Hrvata, a Srba je prema tim procjenama bilo do „gotovo 80 %" . U republičkim državnim tijelima Srba je bilo oko 24 %.[45] Osim u Hrvatskoj, i u saveznim institucijama uočeni su problemi s nacionalnom i republičkom strukturom dužnosnika i zaposlenih. I podaci o nacionalnoj strukturi časnika JNA potvrđuju prevlast Srba, ali i Crnogoraca s obzirom na njihov udio u stanovništvu.

Nacionalnost	1945.	1954.	1959.	1962.	1969.	Razlika 1953. : 1959.	Razlika 1961. : 1962.	Razlika 1961. : 1969.
Crnogorci	9,20	11,10	9,90	9,80	9,00	+7,15	+7,03	+6,23
Hrvati	22,72	20,30	20,5	19,3	14,70	-2,97	-3,85	-8,45
Slovenci	9,71	7,00	7,10	8,57	5,30	-1,68	-2,07	-3,27
Srbi	50,97	56,80	57,80	59,70	60,1	+16,08	+17,62	+18,02
Ostali	3,82	1,30	1,10	1,00	6,30	-16,9	-16,79	-11,49

Tablica 2. Nacionalna struktura časnika JNA u odnosu na strukturu stanovništva 1945.–1969. (u %)[46]

Potpuniju sliku daju i podaci o strukturi časnika JNA prema republičkoj pripadnosti. Oni potvrđuju podatke da je udio vojnog poziva među Srbima, napose među Srbima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, bio znatno iznad njihova udjela u stanovništvu.

44 *IV. Kongres Saveza komunista Hrvatske, Zagreb, 7. – 10. travnja 1959.*, 109; *Peti kongres Saveza komunista Hrvatske, Zagreb, 26-29. travnja 1965. Stenografske bilješke*, 2, Zagreb, 1966., 187, 415.

45 S. DABČEVIĆ KUČAR, *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, 324; F. TUĐMAN, *Usudbene povjestice*, 257, 259; Vladimir BAKARIĆ, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, sv. 3, Zagreb, 1983., 176; Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., 379.

46 „Ostali" su 1969. porasli zbog nacionalno neizjašnjenih, tj. porastao je broj Jugoslavena. Drago NIKOLIĆ, *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945. – 1985. Kadrovi i kadrovska politika*, Beograd, 1989., 208-209, 217; S. DABČEVIĆ KUČAR, *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, 429, 430; Mile S. BJELAJAC, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Beograd, 1999., 50.

Republika/ Nacija		Cg.	Ju.	Hr.	Ma.	Sl.	Sr.	O.	Ukupno	Udio u SFRJ prema popisu 1961.
BiH		0,04	1,36	1,6	0,0	0,04	12,6	0,1	15,74	17,7
Crna Gora		5,72	0,17	0,09	0,0	0,02	0,09	0,01	6,1	2,5
Hrvatska		0,04	1,22	11,7	0,0	0,13	9,3	0,14	22,53	22,4
Makedonija		0,07	0,11	0,06	5,81	0,04	0,76	0,05	6,81	7,6
Slovenija		0,01	0,09	0,06	0,0	3,51	0,05	0,01	3,73	8,6
Srbija	SR	1,3	1,43	0,63	0,07	0,13	39,6	1,46	44,62	41,2
	uža SR	0,29	1,05	0,17	0,04	0,07	33,0	0,38	35,0	-
	Kos.	0,09	0,07	0,03	0,02	0,01	2,1	0,25	3,38	-
	Voj.	0,11	0,31	0,43	0,01	0,05	4,5	0,38	6,24	-
I		0,02	0,02	0,06	0,12	0,13	0,09	0,03	0,47	-
Ukupno		7,2	4,4	14,2	6,0	4,0	62,4	1,8	100,00	-
Udio u SFRJ prema popisu 1961.		2,77	1,7	23,15	5,64	8,57	42,08	16,09	100,00	-

Tablica 3. Nacionalna i republička struktura aktivnih vojnih osoba 1969. (u %)[47]

I u SK Bosne i Hercegovine Srbi su bili više zastupljeni nego što je bio njihov udio u strukturi stanovništva. Godine 1971. u SK BiH bilo je samo 11,1 % Hrvata, 28,3 % Muslimana i 53,5 % Srba. Od 1945. do 1966. među časnicima Ministarstva unutarnjih poslova Bosne i Hercegovine bilo je samo 2,75 % Hrvata, 9,92 % Muslimana i čak 87,13 % Srba. Poznata je struktura ukupno zaposlenih u Udbi, odnosno SDS-u MUP-a Bosne i Hercegovine. Prema podacima za razdoblje od 1945. do 1991. u SDS-u bilo je 9,30 % Hrvata, 23,60 % Muslimana i 66,60 % Srba.[48]

Međutim, statistički podaci, koji su bili vrlo upozoravajući na nekim lokalnim razinama, u strukturi najviših saveznih tijela, barem za pripadnike većine jugoslavenskih nacija, bili su povoljniji. Očito se o uravnoteženijem udjelu pripadnika barem nekih nacija na najvišim razinama vodila posebna briga.

47 SR = Srbija, uža S. = Srbija bez pokrajina, Kos. = Kosovo, Voj. = Vojvodina, Cg. = Crnogorci, Hr. = Hrvati, Ju. = Jugoslaveni, Ma. = Makedonci, Sl. = Slovenci, Sr. = Srbi, I = rođeni u inozemstvu, O. = ostali (u drugim tablicama i: Al. = Albanci, Mađ. = Mađari, Mu. = Muslimani). D. NIKOLIĆ, *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945. – 1985.* 221.

48 D. Mirsad ABAZOVIĆ, *Kadrovski rat za BiH (1945-1991)*, Sarajevo, 1999., 144, 145.

Nacionalnost	Voditelji	Svi zaposleni	Ukupno stanovništvo 1971.
Crnogorci	15,1	7,2	2,5
Hrvati	19,1	8,9	22,0
Makedonci	7,8	3,3	5,8
Muslimani	5,1	2,9	8,4
Slovenci	10,0	4,0	8,3
Srbi	39,4	66,6	39,7
Albanci	0,8	0,9	6,4
Ostali	2,5	4,8	4,3

Tablica 4. Nacionalna struktura saveznih administrativnih tijela 1969. (u %)[49]

No, navedenim problemima i složenim odnosima treba dodati i problem konstituiranja nove nacije u Bosni i Hercegovini, i to uglavnom na temelju pripadnosti islamskoj vjeroispovijesti, a koja će se u budućnosti nazvati Bošnjacima. Postupno je religiozna osnova naziva „musliman" slabila, a dobivala je sve jače nacionalno značenje. U vrijeme popisa iz 1953. muslimani su se opredjeljivali kao Jugoslaveni, to jest nacionalno neopredijeljeni. U popisu iz 1961. mogli su se izjašnjavati kao „muslimani u etničkom smislu". U popisu 1971. prvi se puta pojavljuje „Musliman, u nacionalnom smislu".[50]

9. Jezik i identitet

Politika jezičnog jedinstva obuhvatila je Crnogorce, Muslimane, Hrvate i Srbe, ali ne i Makedonce i Slovence, dvije nacije izvan hrvatsko-srpskog jezičnog kruga. Zbog velike sličnosti jezika lakoća hrvatsko-srpskog jezičnog zbližavanja uzrokovala je jake frustracije. Takva su nastojanja mnogi Hrvati doživljavali kao ugrožavanje svojega nacionalnog identiteta. U Bosni i Hercegovini je, primjerice, i u predjelima s hrvatskom većinom gotovo u pravilu prevladavao srpski jezični standard.[51]

Ustav iz 1963. u članku 42. nalaže da su jezici i pisma ravnopravni.

49 *Izborni sistem u uslovima samoupravljanja*, Beograd, 1969., prema: Bogdan Denis DENITCH, *The Legitimation of a Revolution The Yugoslav Case*, New Haven – London, 1976., 111.

50 Noel MALCOLM, *Povijest Bosne*, Zagreb, 1995., 266-268.

51 „Bosna i Hercegovina", *Hrvatska enciklopedija, 2, Be-Da*, ur. Dalibor BROZOVIĆ, Zagreb, 2000., 252-268, 261.

Iznimka je predviđena jedino u JNA gdje je službeni jezik bio „srpskohrvatski jezik“.[52]

U Hrvatskoj i u Srbiji nije bilo preporučljivo govoriti o hrvatskom ili srpskom jeziku, nego isključivo o srpskohrvatskom ili hrvatskosrpskom jeziku, zapadnoj ili istočnoj varijanti. Većina saveznih publikacija nije se prevodila, pa se uvriježila latinica, ali na ekavici. U Hrvatskoj se prigovaralo da se ne poštuje posebnost hrvatskog jezika, da su Srbi preuzeli samo latinicu, a sve je drugo, a napose znanstvena terminologija, preuzimano iz srpskog jezika.[53]

Nezadovoljstvo sa stanjem jezika u saveznim institucijama iznjedrilo je *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, koju je objavio *Telegram* 17. ožujka 1967. Potpisalo ju je velik broj hrvatskih kulturnih i znanstvenih institucija. Potpisnici su tvrdili da je hrvatski jezik u sklopu oživljavanja etatizma, unitarizma i hegemonizma doveden u neravnopravan položaj jer se putem upravnog aparata, sredstava javne i masovne komunikacije provodi nametanje srpske varijante kao državnog jezika. Pozvali su na neotuđivo pravo da svaki narod svoj jezik nazove vlastitim imenom, pa tako i hrvatski. Otvoreno su ustali protiv srpskog kao državnog jezika koji se širio preko saveznih institucija: JNA, Tanjug, Jugoslavenska radio televizija (JRT), Pošta telegraf i telefon (PTT), Jugoslavenske željeznice (JŽ), filmski žurnali, diplomacija, uprava i zakonodavstvo.[54]

Deklaracija je ocijenjena kao šovinistička. Napad je predvodio Miloš Žanko, član CK SKH i potpredsjednik Sabora Socijalističke Republike Hrvatske, od 1967. potpredsjednik Savezne skupštine SFRJ.[55] *Deklaraciji* je bila posvećena posebna plenarna sjednica CK SKH od 19. do 20. travnja 1967. Od 70 potpisnika članova SKH kažnjena su 34, od kojih je 10 isključeno.[56]

Srpski intelektualci odgovorili su s *Prijedlogom za razmišljanje Društva književnika Srbije*, koji je potpisalo 42 člana. *Prijedlog* nije objavljen, ali javnost je doznala da su zahtijevali da Srbi u svim republikama dobiju pravo na svoj književni jezik, to jest ekavicu, i da se u

52 B. PETRANOVIĆ – M. ZEČEVIĆ, *Jugoslovenski federalizam*, 736.
53 P. GARDE, *Život i smrt Jugoslavije*, 130, 132, 96.
54 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 517; H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 354, 355; B. PETRANOVIĆ – M. ZEČEVIĆ, *Jugoslovenski federalizam*, 741.
55 M. TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, 110; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 563.
56 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 518; S. DABČEVIĆ KUČAR, *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, 822; M. TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, 100, 111.

Srbiji prakticira ćirilica.[57]

Još jednom se potvrdilo da je prihvatljivo sve ono što je zajedničko i što ujedinjuje, a da je sumnjivo sve ono što je posebno i što razdvaja.

10. Gospodarske reforme i međurepublički odnosi

Jedan od važnih pokazatelja stanja u gospodarstvu je emigracija stanovništva u potrazi za poslom. U prvom razdoblju nakon rata iseljavanje je obilježeno izravnim ratnim događajima i političkim uzrocima, a nakon smirivanja stanja gospodarska emigracija je preuzela primat. Dakako, osim nezaposlenosti i lošeg socijalnog stanja, određenu ulogu u odlaženju u inozemstvo imala je i težnja za većim standardom.

Prema popisu stanovništva 1971. na privremenom radu u inozemstvu od ukupnog broja iz Jugoslavije iz Hrvatske je bilo 33,5 % radnika s članovima obitelji. Prema nacionalnoj strukturi u ukupnom broju bilo je 39 % Hrvata, 28,9 % Srba i 6 % Muslimana.[58]

Na Desetoj sjednici CK SKH u siječnju 1970. otvorena je rasprava o načinu raspodjele državnih financijskih sredstava i o deviznom režimu. Bit gospodarskog sukoba izražena je parolom „za čiste račune“ , kako je to u Hrvatskoj naglašavano. Prelijevanja sredstava iz razvijenijih republika u nerazvijene imala su podlogu u neracionalnim i megalomanskim planovima, većoj potrošnji od zarade, koji su poticali dodatnu emisiju novaca, veća davanja gospodarstva i vanjske kredite.[59]

Ogorčenost u bogatijim republikama izazivala je obveza da se određen postotak zarađenih deviza mora deponirati u Narodnu banku Jugoslavije u Beogradu. Mnogi su smatrali da svoju zaradu žrtvuju da bi se pomoglo nerazvijenima republikama. Hrvatsko vodstvo upozoravalo je da Jugoslavenska investiciona banka dobiva sredstva od federacije, zarađuje

57 B. PETRANOVIĆ – M. ZEČEVIĆ, *Jugoslovenski federalizam*, 736; D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 517.

58 *Stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971.,* Drugo dopunjeno i popravljeno izdanje, Dokumentacija 1972., 132, Zagreb, Republički zavod za statistiku SRH, 1972., 6; Anđelko AKRAP – Marinko GRIZELJ, „Etnodemografski procesi na prostoru bivše Jugoslavije poslije Drugog svjetskog rata“, *Hrvatska danas – Croatia Today*, Zagreb, 1995., 34-57, 48; Ivan PERIĆ, *Suvremeni hrvatski nacionalizam*, Zagreb, 1984., 99; N. BORAK, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, 260.

59 H. LYDALL, *Yugoslav Socialism*, 87; I. GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, 340; B. PETRANOVIĆ – M. ZEČEVIĆ, *Jugoslovenski federalizam*, 465-469; M. TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, 36.

na kamatama na nepovoljnim kreditima, a ne pomaže gospodarstvu. Reformisti u SKH upozoravali su na to da su banke i reeksporteri centri gospodarske moći i instrumenti srpske gospodarske dominacije. Naglašavali su da se radnicima na radu u inozemstvu, a tamo je bilo najviše hrvatskih radnika, oduzimaju njihove doznake i puni savezni proračun. Prema nekim procjenama 1969., kada su radnici zaradili približno milijardu dolara, zbog postojećih je zakona u Hrvatsku stiglo tek oko 200 milijuna dolara. Postojeći zakon omogućavao je da poduzeća zadrže samo 7 % svojih deviznih zarada, a najveći su dio morali prodavati bankama u Beogradu. Većina deviza stvarala se na tlu Hrvatske, ali dvije trećine financijskog kapitala koncentriralo se u Beogradu i bilo podložno odlukama u tijelima gdje su Srbi imali prevlast. Za usporedbu, nakon smjena u Hrvatskoj, a prema zakonu iz 1972. poduzeća su mogla zadržati 20 % svojih deviza, a oni koji se bave turizmom 45 %.[60]

Na takve optužbe iz Srbije su odgovarali tezom da je njihova republika bila žrtva politike nakon 1948. kada se zbog sigurnosnih razloga nije investiralo u Srbiju.[61]

Marko Veselica, sveučilišni profesor u Zagrebu, tvrdio je da je Hrvatska od 1960. do 1970. u novim investicijama sudjelovala s 11 %, a u formiranju narodnoga dohotka Jugoslavije sudjelovala je s oko 27 %. Istodobno Srbija je sudjelovala u stvaranju narodnog dohotka sa 33 %, a u novim investicijama s više od 60 %. Zaključio je da je Srbija imala dva puta veći udio u novim investicijama, nego u formiranju narodnog dohotka, a Hrvatska u istoj usporedbi tri puta manji udio. I Šime Đodan je dokazivao da centralizam i solidarnost uglavnom ide u korist Srbije, i to preko državnoga kapitala, saveznih banaka i armijskih sredstava. S. Dabčević Kučar je u odgovoru na pitanje je li Hrvatska u Jugoslaviji više izgubila, nego što je dobila, krenula od nekoliko podataka: u udjelu stanovništva Hrvatska je imala prema popisu iz 1961. godine 22,4 % stanovništva. No, udjel u društvenom proizvodu bio je 26,6 %. Hrvatska u ukupnim ulaganjima u Jugoslaviji nikad nije prešla 23 %, što znači da se dio njezine akumulacije stalno prelijevao u druge jugoslavenske republike.[62]

60 S. DABČEVIĆ KUČAR, *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, 14, 23; R. J. CRAMPTON, *Eastern Europe in the Twentieth Century – and After*, 310; P. GARDE, *Život i smrt Jugoslavije,* 99; J. PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992*, 289, 305.

61 J. PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992*, 290; Slobodan ANTONIĆ, *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Beograd, 2002., 54.

62 *Der Spiegel*, 7. 7. 1980., prema: Ivo KORSKY, *Hrvatski nacionalizam: članci i eseji*, Buenos Aires, 1983., 201; S. DABČEVIĆ KUČAR, *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, 60, 191-201, 273.

Dragutin Haramija s vremenske je distancije objašnjavao razlike među republikama 60-ih godina 20. stoljeća. Prema njegovim tvrdnjama, u Srbiji su bile koncentrirane velike banke, kao što su bile Investbanka, Jugobanka i Poljobanka, koje su nastale umjesto saveznih fondova, a njihov kapital koristio se za republičke investicije. Osim toga, neke republike dobivale su i velike dotacije iz proračuna. Srbija je gradila željezaru Smederevo, prugu Beograd – Bar, kanal Tisa – Dunav – Tisa i hidrocentralu Đerdap. Osim toga, tražila je od Hrvatske, slično kao i Crna Gora, mimo obveza koje je ova republika imala prema fondu za nerazvijene, i pomoć i kod drugih svojih obveza. Slovenija je, za razliku od Hrvatske, koja je imala veliki devizni priljev, glavni interes pokazivala za unutarnje jugoslavensko tržište. Ostale republike crpile su sredstva iz fonda za nerazvijene i iz proračuna. Hrvatska je imala najveći devizni priljev. Osim zarade prerađivačke industrije, pomorskog gospodarstva i turizma, veliku zaradu unosili su radnici iz inozemstva putem deviznih doznaka. Zato se Hrvatska zalagala za decentralizaciju, želeći da se dio radničkih deviznih doznaka prepusti Hrvatskoj. Ukratko, Sloveniji je bilo interesantno unutarnje tržište, Srbiji savezne banke, nerazvijenim republikama fondovi, a Hrvatskoj povoljniji devizni i vanjskotrgovinski sustav.[63]

Među onima koji su naglašavali da su se sve republike razvijale približno podjednako, iako su jednake mjere u pojedinim razdobljima neke pogađale više, a neke manje te da u ekonomskom smislu nijedna republika nije bila favorizirana, bio je najeksponiraniji Stipe Šuvar, sociolog i urednik časopisa *Naših tema*. Štoviše, prema nekim pokazateljima, razvijeniji su se razvijali brže. Prelijevanje u korist razvijenih provodi tržište zbog razlika u cijeni između finalnih proizvoda i sirovina, a prelijevanje u korist nerazvijenih provodi se dotiranjem opće potrošnje i izdvajanjem sredstava za dodatne investicije. Ipak, S. Šuvar dopušta mogućnost da se administracija ponašala navijački u skladu s prevladavajućom nacionalnom strukturom.[64]

Vladimir Bakarić je već nešto ranije, i to 9. svibnja 1964., u razgovoru u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu rekao da je vrlo teško reći tko je u pravu u diskusiji o gospodarskim odnosima:

„(…) Srbi, koji kažu Hrvatima i Slovencima: 'Vi imate visoku

63 S. DABČEVIĆ KUČAR, *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, 336-338.
64 Stipe ŠUVAR, *Samoupravljanje i druge alternative*, Zagreb, 1972., 131.

akumulaciju jer jedete našu jeftinu hranu pa ste mogli više akumulirati, zbog čega smo mi oštećeni, i tu odštetu treba na neki način platiti većim udjelom u investicijama!' – ili Hrvati i Slovenci, koji Srbima uzvraćaju: 'Mi radimo, a rezultati našeg rada idu k vama u vidu investicija, koje vi neracionalno ulažete!' (…). Istine ima i u jednom i u drugom. (…) kad bih išao na to tko je koga prevario, doista je to teško reći.“[65]

Zaključak

U ovako kratkom osvrtu nema potrebe za opširnim zaključkom. Zato ću podsjetiti samo na nekoliko datuma i podataka koji su dobra ilustracija onoga što se događalo u vrijeme Draganovićeva povratka u Jugoslaviju:

- Aleksandar Ranković voljom je Josipa Broza Tita i odlukama Četvrtog plenuma CK SKJ izgubio svoj položaj 1. srpnja 1966.
- Savka Dabčević Kučar je na čelo hrvatske vlade došla 1967., da bi postala 1969. predsjednica SKH.
- Broj članova Društva katoličkih svećenika Hrvatske je 1967. pao na 6 % od ukupnog broja svećenika u Hrvatskoj. U BiH je taj postotak iznosio 50 %.
- *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* objavljena je u *Telegramu* 17. ožujka 1967. Do tada je bilo nezamislivo da bi se o položaju jezika i nacija javno raspravljalo.
- 18. travnja 1967. prihvaćen je Prvi amandman na Ustav kojim je obnovljeno Vijeće naroda. Trećim amandmanom federaciji se oduzelo pravo investiranja, osim po posebnim zakonima za svaku investiciju posebno.
- Godišnja stopa rasta industrijske proizvodnje 1967. pala je s nekadašnjih 12 % na 1 %.
- Ako se može procjenjivati prema podacima za Zagreb, broj izdanih putovnica u Hrvatskoj, a vjerojatno i u Jugoslaviji, dostigao je 1967. najviši broj u razdoblju od 1964. do 1974.

Navedeni podaci su nagovijestili burno razdoblje. Njegova glavna značajka javno je otvaranje nacionalnog pitanja i sukob između reformista i protureformista. Sukob će završiti smjenama 1971. i 1972. te

65 Goran BABIĆ (ur.), *Jugoslavija u Hrvatskoj*, Beograd, 2000., 124; Darko HUDELIST, *Tuđman: biografija,* Zagreb, 2004., 341.

krupnim reformama uobličenim u Ustavu iz 1974. i Zakonu o udruženom radu 1976. U takvoj se situaciji nakon 10. rujna 1967. našao i Krunoslav Draganović. Dakako, u političkom životu nije mogao sudjelovati, za razliku od prethodnog razdoblja, kada je imao važnu ulogu u emigraciji. Sada, dragovoljno ili ne, mogao se posvetiti samo stručnome i znanstvenom radu. Umro je 1983. i nije doživio veliku gospodarsku i političku krizu sredinom i potkraj 1980-ih koja je početkom 1990-ih završila ratom i raspadom Jugoslavije i pretvaranjem njezinih republika u samostalne države s višestranačkim sustavima.

THE SITUATION IN YUGOSLAVIA AND CROATIA AT THE TIME OF DRAGANOVIĆ'S RETURN

Summary

The author describes the political and economic situation in Yugoslavia, focusing on the situation in Croatia in the late 1960s and early 1970s. In the introduction he reviews relations between the communist authorities and the Catholic Church in the 1960s, when the repressive methods of the ruling communist authorities started to recede. The main feature of the period when Krunoslav Draganović returned to Yugoslavia was the reopening of the national question, the conflict between reformists and contra-reformists and the economic crisis. This conflict was to end with the replacement of senior officials and major reforms under the leadership of Josip Broz Tito.

Keywords: *Yugoslavia , Croatia, Communist Party of Yugoslavia, Communist Party of Croatia, national question, Krunoslav Draganović.*

UDK: 94(497.6)
Stručni rad

DRUŠTVENO-POLITIČKE PRILIKE U BOSNI I HERCEGOVINI TIJEKOM ŠEZDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA

Vera KATZ
Institut za historiju
Alipašina 9, BiH - 71000 SARAJEVO

Sažetak

Članak se bavi kratkim pregledom povijesti Bosne i Hercegovine tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća, s naglaskom na samo neke od važnijih događaja i procesa iz političkog, ideološkog, ekonomskog i kulturnog života bosanskohercegovačkog društva.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Mostarsko savjetovanje, privredna reforma 1965., hrvatsko nacionalno pitanje, priznavanje muslimanske nacije.*

Uvod

Šezdesete godine 20. stoljeća bile su samo jedna od brojnih prekretnica tijekom postojanja jugoslavenske države. To je bilo vrijeme kada su se na političkoj sceni pojavili brojni problemi koji su godinama u javnosti bili potiskivani ili predstavljani kao riješeni. Među značajnijim otvorenim pitanjima bila su: nacionalno, za koje se do tada javno tvrdilo da je riješeno; zatim ekonomsko, za koje se često tražila povoljna reforma gospodarstva; ideološko, pronalaženje načina definiranja uloge Saveza komunista Jugoslavije u društvu, ali i ostala pitanja koja su lančano pokretana od strane republičkih organa vlasti prema saveznim/ federalnim institucijama. Glavni procesi na jugoslavenskoj političkoj sceni dešavali su se na međurepubličkim usuglašavanjima između Slovenije, Hrvatske, Srbije, dok je Bosna i Hercegovina bila mjesto na koje su se reflektirali njihovi međusobni odnosi, pogotovo između Hrvatske i Srbije. U tim godinama bosanskohercegovačko partijsko-političko vodstvo ponašalo se prilično frustrirano tražeći za svoju republiku ravnopravan status u jugoslavenskoj federaciji. Do početka šezdesetih godina jugoslavensko partijsko rukovodstvo stvaralo je o sebi sliku jedinstvenog centra moći mada ih je dijelilo nesuglasje u vezi s daljnjim

razvojem socijalističke države, što se preslikalo i unutar republičkih struktura vlasti u kojima je, prema gruboj podjeli, nastala diferencijacija na „konzervativce i liberale/reformiste", slično kao i na jugoslavenskoj razini.[1] Značajan pomak prema decentralizaciji jugoslavenske federacije učinili su: Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) 1963., temeljem kojeg je osnažen položaj šest republika uz povećanje njihovih ovlasti, zatim 1964., Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) i privredna reforma 1965. godine. U ovom radu prezentiran je kratak pregled značajnijih događaja i procesa u Bosni i Hercegovini koji su se uglavnom kretali između zagovaranja decentralizacije, s jedne, i političkih poteza partijskog rukovodstva koji su onemogućavali prelazak dopuštenog praga demokratizacije unutar jednopartijskog političkog sustava vlasti, s druge strane.

1. Jačanje reformskih snaga

Tijekom razdoblja od 1957. do 1961. godine u javnosti se stjecao dojam da se jugoslavensko partijsko rukovodstvo kolebalo između demokratiziranja i centraliziranja uloge države/partije u društvu, pri tome osjećajući opasnost za svoju vodeću poziciju od strane i jedne i druge opcije. Kada se čitaju govori tadašnjih visokopozicioniranih partijskih čelnika, teško je razumjeti pravac prema kojem su krenuli. „No, kada su govorili o decentralizaciji, imali su na umu prijenos upravnih ovlasti i pojedinih zadaća na lokalne čelnike ili partijske organizacije, a ne na povlačenje SK iz stvarne vlasti. (...) Uz to je u razdoblju do 1961. također jačao zahtjev za reformu privrednog sustava, pa je postojalo sve očitije da bi samo radikalna reforma mogla riješiti nagomilane gospodarske probleme. Ti pritisci – da se povedu političko-ustavne i gospodarske reforme – slit će se u jedinstven reformski pokret. Osim toga, kada su partijski čelnici, nositelji 'reformskog' stijega, počeli kriviti 'birokratske koncepcije i birokratsku praksu' za ekonomske probleme u zemlji, postalo je više nego jasno da se Jugoslavija spremala za prelazak ideološkog Rubikona. Privredna reforma iz 1961.-1965., Ustav iz 1963., i Osmi kongres SKJ 1964. pokazat će se kao prekretnica prema tom novom smjeru."[2] Glavni pravac novom političkom kursu autoritativno je sažeo u jednoj rečenici Josip Broz Tito svojom izjavom sredinom 1962.

1 Opširnije o terminologiji vidi: Sabrina P. RAMET, *Tri Jugoslavije – izgradnja države i izazov legitimacije 1918.-2005.,* Zagreb, 2009., 272-275.

2 S. P. RAMET, *Tri Jugoslavije,* 267-268.

godine: „Dajte državni kapital radnicima u poduzećima“,[3] što je bio znak reformskim snagama u njihovu kretanju k većim promjenama.

Ustav SFRJ donesen je 7. travnja 1963. godine, popularno nazvan „Poveljom samoupravljanja“, u prvom redu zbog mišljenja idejnih tvoraca ustava da su u Jugoslaviji nestale društvene klase, a ostali su samo društveni slojevi prema vrstama rada – radnici u proizvodnji, radnici u zdravstvu, radnici u školstvu, radnici u poljoprivredi itd. Od općina do federacije, Ustav je uveo pet domova: dom svih građana, savezno vijeće, republička vijeća, dom zaposlenih u privredi, dom zaposlenih u kulturi i prosvjeti, dom zaposlenih u socijalno-zdravstvenim službama i organizacijsko-politički dom. Mada se ovom ustavu u literaturi pridaje ogromna važnost u smislu revolucionarnih demokratskih promjena, ipak „Karakteristično je da je IK CK [Izvršni komitet Centralnog komiteta] SKJ utvrdio po imenima zastupnike u svim skupštinama republika i federaciji, zatim sastave vlada svih republika i rukovodstva svih političkih organizacija. Na čelu komisije koja je 'izabrala' sve kadrove bio je A. Ranković. Taj slučaj potvrđuje da je savezni politički centar držao u svojim rukama svu vlast, mada su republike ipak konzultirane u 'slaganju kadrovske križaljke'.“[4] Ipak, Ustav SFRJ iz 1963. davao je republikama mnoga formalna prava, kao npr.: pravo samoopredjeljenja do prava odcjepljenja od jugoslavenske federacije, zatim obvezu prijevoda saveznih dokumenata na četiri službena jezika u zemlji (srpsko-hrvatski, hrvatsko-srpski, slovenski i makedonski), biranje delegata prema neizravnom izbornom sustavu, ukidanje prava veta Saveznom izvršnom vijeću (SIV) na odluke republičkih izvršnih vijeća i druga. Usporedo sa saveznim pisani su i republički ustavi, pa je tako već 10. travnja 1963. Narodna skupština Narodne Republike BiH na zajedničkoj sjednici Republičkog vijeća i Vijeća proizvođača donijela Odluku o proglašenju Ustava Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (SR BiH).[5] Kada se analiziraju kasniji događaji može se zaključiti da je Ustav iz 1963. godine poslužio kao pogodna platforma za brojne amandmane koji su brzo predlagani i usvajani na savezni i republičke ustave kao priprema za Ustav iz 1974. godine.

Reformska kriza šezdesetih godina 20. stoljeća obilježila je društvene, političke, ideološke, ekonomske, kulturne i ostale oblasti

3 Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest,* Zagreb, 1999., 467.
4 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest,* 469.
5 *Službeni list SR BiH, god. XIX., br. 14., 11.4.1963.,* „Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine“, 153-189.

života u Bosni i Hercegovini. Dvadeset godina nakon Drugog svjetskog rata došla su na red mnoga pitanja koja su čekala ili su diskutirana samo na sastancima najužih partijskih foruma, a među najuočljivijim bila su: hrvatsko i muslimansko nacionalno pitanje i odnos republičkih organa vlasti prema federaciji. U procesu otvaranja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, bosanskohercegovačko partijsko rukovodstvo bilo je veoma aktivno unutar vlastite republike. Uz to, ni gospodarske promjene nisu išle prema očekivanim rezultatima jer su javno proklamirani programi „decentralizacije, debirokratizacije i deetatizacije" bili usporavani različitim akcijama od strane Partije koja nije dozvoljavala nekontroliranu demokratizaciju. Osim toga, i unutar komunističkog vodstva postojala su različita mišljenja o rješavanju problema, ovisno o interesnim grupama.

2. Mostarsko savjetovanje

Osmi kongres SKJ (Beograd, 7.-13. prosinca 1964.) otvorio je nacionalno pitanje u jugoslavenskoj federaciji. „Prvi put, posle rata, na jednom partijskom kongresu nacionalni odnosi su postavljeni tako široko, otvoreno se pregovaralo o ekonomskim uzrocima nacionalne neravnopravnosti, uzročnoj povezanosti birokratizma sa velikodržavnim hegemonizmom i nacionalizmom. Pokretanje ovog pitanja biće od dalekosežnog značaja. U jugoslovenskoj zajednici ono će ostati na dnevnom redu tokom čitave decenije posle VIII kongresa SKJ."[6] Podržavajući osnovna polazišta i koncept promjena usvojenih na Osmom kongresu SKJ, Četvrti kongres Saveza komunista Bosne i Hercegovine (SK BiH), održan u Sarajevu od 2. do 5. ožujka 1965. godine, smatra se inicijalnim pokretačem u razumijevanju nacionalnih odnosa i u bosanskohercegovačkom društvu, pa tako i brojnih savjetovanja na tu temu.

Jedno od značajnijih savjetovanja održano je u Mostaru 30. rujna 1966. godine koje „(...) treba sagledavati kroz odnos političkog centra i političke periferije, i tu je moguće uočiti barem dva kruga: u prvom je Bosna i Hercegovina predstavljala političku periferiju u odnosu na jugoslavenski državni centar, pri čemu je cilj ovog savjetovanja bio jačanje Bosne i Hercegovine kao političke periferije, i to integriranjem pojedinih političkih periferija u Bosni i Hercegovini oko jednog, bosanskohercegovačkog, republičkog centra; drugi krug odnosa podrazumijevao je razumijevanje

6 Latinka PEROVIĆ, *Zatvaranje kruga – ishod rascepa u SKJ 1971/1972,* Sarajevo, 1991., 31.

Mostara kao regionalnog centra, a ostali hercegovački dijelovi, uključujući i krajeve u zapadnoj Hercegovini, imali su funkciju političke periferije. Pokazalo se, međutim, da ovaj drugi krug odnosa centar – periferija nije bio posve jasan, jer se već osjećala određena 'napetost' u tim odnosima, čemu je mogla doprinositi i odluka o ukidanju srezova sredinom 1966. godine,[7] što je značilo određeno gubljenje moći dotadašnjih političkih centara.“[8] Ustvari, ovom administrativno-teritorijalnom podjelom, 27. travnja 1966., prenesene su nadležnosti sa srezova na općinske i republičke organe vlasti, ovisno o njihovu značaju. U takvu političkom ambijentu bilo je sazvano savjetovanje u Mostaru.

Hercegovina uopće, a posebno njezin zapadni dio s pretežito hrvatskim stanovništvom, našla se u fokusu zanimanja bosanskohercegovačkih komunista u vrijeme kada su legalni i ilegalni odlasci u inozemstvo poprimali masovniji oblik. Na osnovi dokumentacije o radu partijskih organizacija može se sagledati odnos prema tom kraju koji je na jednoj strani ocjenjivan kao neprijateljski, religiozan, patrijarhalan, zaostao, itd., a na drugoj da su sva nastojanja komunista da ih pridobije na suradnju s vlastima i u većem broju u članstvo Savez komunista BiH ostala bezuspješna. Krivnja je često bila podijeljena. Hrvatski puk bio je antikomunistički raspoložen, a partijski kadrovi su im prilazili s podozrenjem. Od pedesetih do sredine šezdesetih godina ovaj dio Hercegovine bio je nerazvijen i zapostavljen, bez struje, proizvodnih pogona, na najnižem stupnju razvoja poljoprivrede, stočarstva, o čemu su postojale brojne analize, a ovo savjetovanje je značilo najkonkretniji potez u rješavanju problema koji su čekali dvadeset godina od završetka rata.

Otvaranju nacionalnog pitanja ozbiljno je pristupio Izvršni komitet CK SK BiH, na sjednici 22. rujna 1965. godine, odlukom o izradi opširne analize o političkom stanju u Hercegovini, s akcentom na njezin zapadni dio.[9] Opsežan dokument na 56 stranica gusto tipkanog teksta pod nazivom *Osnovne društveno-ekonomske karakteristike Mostarskog sreza, s posebnim osvrtom na neke idejno-političke probleme u zapadnoj Hercegovini* bio je završen do veljače 1966., u svibnju je razmatran na sjednici IK CK SK BiH, a tek 30. rujna 1966. održano je savjetovanje. Prolongiranje savjetovanja

7 *Službeni list SR BiH, br. 14,* Sarajevo, 7. 5. 1966. „Ustavni zakon o ukidanju srezova“, 105-106.

8 Husnija KAMBEROVIĆ, *Hod po trnju – iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća,* Sarajevo, 2011., 150-151.

9 Opširnije vidi: H. KAMBEROVIĆ, *Hod po trnju,* 161.

učinjeno je najvjerojatnije zbog „slučaja Ranković", odnosno 1. srpnja 1966. godine, „Na Brionima je održana Četvrta plenarna sjednica CK SKJ, na kojoj su razmatrani aktuelni problemi u vezi s štetnim djelovanjem nekih organa Državne bezbednosti na razvoj sistema i rad Centralnog komiteta. Članovi CK jednoglasno su osudili deformacije u radu organa bezbednosti i istakli odgovornost njenih najviših rukovodilaca, naglasivši da nijedna služba ne može biti izvan društvene kontrole. (...) Plenum je prihvatio ostavku Aleksandra Rankovića koju je podneo na funkciju člana CK SKJ i Člana Izvršnog komiteta CK i usvojio da podnese ostavku u Saveznoj skupštini na funkciju potpredsednika Republike. Prihvaćena je odluka o reorganizaciji Službe bezbednosti i odlučeno da se započne sa reformom SKJ (...)."[10] Četvrti plenum CK SKJ bio je dugo vremena tema rasprave u partijskim i drugim forumima. Šest republičkih i dva pokrajinska partijska rukovodstva slijedila su liniju CK SKJ i izjasnila su se o donesenim odlukama šireći neopravdani entuzijazam o uspjehu reformskih procesa, ali zanemarujući ekonomske zakonitosti koje uvjetuju privredni razvoj. Uglavnom su ocjene političke situacije bile vrlo slične, a znakovita je u tom smislu bila izjava Edvarda Kardelja: „Korjenitim promjenama koje su nastale nakon IV. plenuma CK SKJ privredna reforma prerasta u duboku reformu društva."[11] O ozbiljnosti u prilaženju nacionalnoj problematici u Bosni i Hercegovini svjedoči i to da su na Mostarskom savjetovanju „(...) sudjelovali članovi CK SKJ i članovi CK SK BiH sa područja Hercegovine, članovi Kontrolne i Revizione komisije, savezni i republički zastupnici, generali JNA, članovi Sreskog komiteta, raniji društveno-politički aktivisti iz Hercegovine koji su u to vrijeme živjeli u drugim dijelovima zemlje, veći broj političkih aktivista iz općina zapadne Hercegovine, te predstavnici CK SK Hrvatske, Kotarskog komiteta Split i garnizona JNA iz Mostara".[12]

Na savjetovanju su razmatrana brojna pitanja, kao što su: kadrovska rješenja – u smislu učešća malog broja Hrvata u institucijama vlasti i školstvu; odnos komunista prema religiji; međunacionalni odnosi; odlazak radno sposobnog stanovništva u inozemstvo na rad i mogućnost utjecaja poslijeratne političke emigracije na njih; odnos prema vjerskim zajednicama, a na poseban način prema katoličkom svećenstvu, te mnoga druga pitanja. Na poseban način su razmatrane posljedice ustaljene

10 *Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919-1979., tom III.,* Beograd, 1980., 256, 1. 7. 1966., kronološka jedinica br. 2756.

11 *Hronologija,* kronološka jedinica br. 2794., 258.

12 H. KAMBEROVIĆ, *Hod po trnju,* 162.

prakse ocjenjivanja „moralno-političkog lika mladog čovjeka“ prema držanju njegovih roditelja i rodbine tijekom Narodnooslobodilačke borbe, što ih je u najvećem broju slučajeva eliminiralo prilikom traženja stipendija ili prvog zaposlenja. Nacionalno pitanje bilo je usko povezano s problematikom gospodarske zaostalosti ove regije. Raspravljalo se o razvoju aluminijske industrije, o daljnjoj izgradnji sustava hidroelektrana i termoelektrana, o završetku radova na željezničkoj pruzi Sarajevo – Ploče[13], izgradnji većih i manjih poduzeća i pogona u hercegovačkim gradovima s ciljem njihova razvoja i zadržavanja lokalnog stanovništva. Svakako, to je bio i početak izgradnje velikih industrijskih, trgovačkih, poljoprivrednih i drugih kombinata, ali i malih „političkih tvornica“, i u Hercegovini, koje su se vrlo brzo pokazale nerentabilnim. Godinama nakon Mostarskog savjetovanja često su se komunisti vraćali na njegove posljedice. Pojavila su se različita mišljenja: jedni su u njemu vidjeli pozitivne rezultate i značajne pomake u integracijskim procesima unutar bosanskohercegovačkog društva i veliki napredak u razvoju ekonomije, a drugi, konzervativnijih političkih uvjerenja, kao razlogom za nacionalističke događaje krajem 60-ih i početkom 70-ih godina. Analizom Mostarskog savjetovanja može se uočiti da: „(...) određene promjene u cilju ‘otvaranja’ zapadne Hercegovine i afirmacije hrvatskog nacionalnog identiteta su moguće, ali samo u tolikoj mjeri koliko je potrebno da se učvrsti vladajuća pozicija komunističke elite, pri čemu nikakva suradnja s nositeljima tradicionalnog nacionalizma nije bila prihvatljiva“.[14]

S pozicija vladajuće komunističke elite pristupilo se i priznavanju nacionalnog identiteta Muslimana. U partijskim strukturama dogovoreno je: „(...) priznavati identitet, ali ne dopuštati razvoj izvan zadatih okvira, a svaki prelazak tih unaprijed određenih okvira karakteriziran je kao ‘nacionalizam i šovinizam’ i bio je podvrgnut oštrim sankcijama“.[15] Tijekom šezdesetih godina priznavanje muslimanskog nacionalnog identiteta prošlo je nekoliko faza, od pripremne faze, od 1961. do Ustava 1963., zatim preko intenzivnog znanstvenog argumentiranja teze o njihovu nacionalnom identitetu (1963.-1966.) i završne, od 1966. do 1968., kada je taj stav realiziran na jugoslavenskoj političkoj razini. Priznavanje nacionalnog identiteta Muslimana je opširna

13 Željeznička pruga normalnog kolosijeka Sarajevo – Ploče svečano je puštena u rad 25. 11. 1966.

14 H. KAMBEROVIĆ, *Hod po trnju,* 178.

15 H. KAMBEROVIĆ, *Hod po trnju,* 172.

tema,[16] a u ovom radu je ukazano na njezin značaj u vremenu kada su se u bosanskohercegovačkom društvu dešavale krupne promjene bez obzira na to što su komunističke elite strogo kontrolirale cijelo društvo i ograničavale mogućnosti demokratizacije.

3. Privredna reforma 1965. godine

Otvaranjem nacionalnog pitanja u jugoslavenskoj državi, otvorila su se i mnoga pitanja međurepubličkih ekonomskih odnosa te na poseban način i njihov odnos prema federaciji. S obzirom na stagnaciju privrede te potrebu za intenziviranjem procesa samoupravljanja u društvu uopće, Savezna skupština i Savezno izvršno vijeće donijeli su 25. srpnja 1965. godine tridesetak zakonskih propisa s područja razvoja gospodarstva čime je počelo provođenje privredne reforme. Osnovni smisao, cilj i suština reforme bila je da se stvore potrebni uvjeti za brži i uspješniji razvoj jugoslavenske privrede, prije svega putem intenzivnijeg privređivanja, bržeg povećanja produktivnosti rada i šireg uključivanja u međunarodnu podjelu rada, kao i daljnjim demokratiziranjem društveno-političkih odnosa na principima samoupravljanja i raspodjele prema radu. Sukladno saveznim zakonskim propisima, Skupština SR BiH usvojila je 30. srpnja 1965. više zakona i odluka kojima su republički propisi usklađeni s intencijama reforme. Tim aktima regulirali su se odnosi u stjecanju i raspodjeli dohotka između Republike i ostalih društveno-političkih zajednica, zatim pitanje financijskih rezervi u radnim organizacijama, osiguranje sredstava za poplavljena područja i određivanje najviše granice ukupne stope osnovnih doprinosa za sve grane socijalnog osiguranja. „Govoreći radnim ljudima o intencijama privredne reforme da se administrativno centralizacija sredstava svedu na što manju mjeru i da se privredi omogući raspolaganje sredstvima za modernizaciju proizvodnje i podizanje produktivnosti, Edvard Kardelj je naglasio važnost orijentacije privrede prema unutarnjim problemima proizvodnje i iskorištavanju rezervi koje se nalaze u podjeli rada i integraciji. Orijentacija na izvoz i kooperacija naših poduzeća s inozemnim partnerima putevi su uključivanja u međunarodnu podjelu rada.“[17] Osim u društveno-političkim institucijama vlasti, rasprava o privrednoj reformi bila je intenzivna u centralnim komitetima.

16 Opširnije vidi u: *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka – zbornik radova,* Sarajevo, 2009.

17 *Hronologija*, kronološka jedinica br. 2564, 248.

Komunisti, u saveznim i republičkim partijskim tijelima, raspravljali su o ostvarivanju privredne reforme. Međutim, konstatirani su nezadovoljavajući rezultati, između ostalog, zbog dospijeća na naplatu visokih financijskih obveza prema inozemstvu, zatim u uvjetima slabe poljoprivredne proizvodnje uslijed elementarnih nepogoda, pri nedostatku investicija za modernizaciju i deviznih sredstava za uvoz repromaterijala i slično. Pred bosanskohercegovačko gospodarstvo bili su postavljeni nesavladivi zadaci i obveze, u prvom redu, zbog strukture njezine privrede u kojoj su dominirali rudarstvo, bazična industrija, šumarstvo i drvna industrija. Jedan od proklamiranih ciljeva reforme bilo je nagrađivanje prema radu i raspodjela sredstava unutar radnih kolektiva, što je dodatno trebalo povećati produktivnost proizvodnje i motivirati radnike u radu. Međutim, vrlo zahtjevne mjere teško je podnosilo bosanskohercegovačko gospodarstvo, a brzo su se pojavile negativne pojave, kao npr. povećanje cijena roba i namirivanje troškova života porastom plaća, čime su se smanjivala sredstva za akumulacijske i investicijske fondove. Uz to, pojavio se problem viška radne snage, što je bila jedna od najnepopularnijih posljedica reforme, a kriza u rudnicima ugljena, 1967. godine, poprimila je dramatične razmjere. To je bila najteža kriza u rudarstvu od kraja rata. „Zatvorene su mnoge rudarske jame u Kreki, Zenici, Mostaru, Ugljeviku i Stanarima. (...) Više od dvije hiljade rudara dobilo je otkaze ili će im oni uskoro biti uručeni.“[18] Nestalo je i socijalne osjetljivosti pa su otpuštane s posla žene čiji su muževi bili zaposleni, zatim invalidi i oni koji su imali velik broj izostanaka na poslu. U duhu najavljene reforme rudari su otvoreno progovorili protiv uprava rudnika, niskih plaća, povećanja cijena ugljena, zatim uprave željeznica koja je ugljen nabavljala iz uvoza, zatim elektroprivrede koja nije ulagala u rudnike i slično. Prema tome, ekonomska kriza nadilazila je propagandu koja je pratila proces samoupravljanja, povećanje proizvodnje i pravednu raspodjelu prema radu.[19]

Usuglašavanje međurepubličkih interesa bilo je tijesno povezano s njihovim odnosom prema federaciji. Otvaranjem nacionalnog pitanja pokrenula su se i mnoga ekonomska pitanja, ali i nezadovoljstvo položajem republika unutar jugoslavenskog financijskog sustava. Vrlo brzo se pokazalo da ni jedna republika nije bila zadovoljna svojim položajem. Svoje nezadovoljstvo oštro je pokazala i Bosna i Hercegovina boreći se u saveznim institucijama za dodatna sredstva za koja je smatrala

18 „Privredna reforma i ugljenokopi“, *Oslobođenje,* Sarajevo, 19. 1. 1967., 1.
19 „Privredna reforma i ugljenokopi“, 1.

da joj pripadaju uspoređujući se s ostalim republikama i pokrajinama, koje su ulazile u krug nerazvijenijih dijelova jugoslavenske zajednice. Otvaranje nacionalnog i reformskog pitanja u Jugoslaviji, pa tako i u Bosni i Hercegovini, promijenilo je odnose republika prema federaciji. Predsjednik Skupštine SR BiH Rato Dugonjić u debati tijekom prosinca 1965. godine ukazao je na neke nelogičnosti u raspodjeli dopunskih sredstava republikama i u vezi s tim upozorio na tešku budžetsku situaciju u Bosni i Hercegovini. Još tada su predstavnici Bosne i Hercegovine namjeravali zatražiti sazivanje Vijeća naroda, ali su od toga odustali. U Upravnom odboru Fonda za kreditiranje nedovoljno razvijenih područja bosanskohercegovački predstavnici nisu se složili s kriterijima raspodjele sredstava i glasali su protiv takve odluke mada je bila usvojena većinom glasova. U prosincu 1966. godine u debatama u Saveznoj skupštini o raspodjeli dopunskih sredstava nerazvijenim republikama zastupnici iz Bosne i Hercegovine iznijeli su svoje primjedbe na predložena rješenja i podnijeli amandman za drukčije proporcije raspodjele. Taj amandman nije bio prihvaćen. Ogorčeni zbog ponovnog preglasavanja, zatražili su sazivanje sjednice Vijeća naroda, koja je održana 21. siječnja 1967., što je bio prvi slučaj u jugoslavenskoj parlamentarnoj praksi da se pred jednim skupštinskim forumom raspravlja o zahtjevu koji službeno pokreće jedna republička delegacija. Mada je takva mogućnost postojala i ranije, jer je bila predviđena Ustavom SFRJ i skupštinskim poslovnikom, ali nije korištena, bosanskohercegovačko rukovodstvo odvažilo se na takav korak. Neki od kritičara njihova postupka u novinama su komentirali da se prije dvije godine ne bi ni usudili to učiniti, aludirajući na vrijeme Aleksandra Rankovića, dok je u pozitivnim komentarima ocijenjeno da: „Rasprava u Vijeću naroda, koja pobuđuje živo interesovanje javnosti, predstavlja za našu skupštinsku i političku praksu nov značajan elemenat u rješavanju pitanja koja su od interesa za ravnopravnost naroda i republika. Sa skupštinskog stanovišta, to je normalno 'aktiviranje' jednog Ustavom sankcioniranog tijela, sa političkog – to je cjelishodan način za načelno rješavanje pitanja o kojima prethodno nije mogao biti nađen sporazum pred drugim forumima. To je izraz naše demokratije, koji može samo da doprinese učvršćivanju ravopravnosti i jedinstva naroda Jugoslavije."[20] Bez obzira na predočene detaljne stručne analize vodećih bosanskohercegovačkih ekonomista u argumentiranju potraživanja, republičko rukovodstvo nije uspjelo uvjeriti Upravni odbor Fonda i Vijeće

20 Detatljno u brojnim člancima objavljenim u: *Oslobođenje,* Sarajevo, prosinac 1966. – siječanj 1967.

naroda da donese odluke u korist Bosne i Hercegovine. Prema ustaljenoj praksi, rješavanje problema u vezi s bosanskohercegovačkim prigovorima prebačeni su na rad u komisijama, koje su bile zadužene predložiti rješenja. Bosanskohercegovačko rukovodstvo upozoravalo je da dugogodišnje zaostajanje najznačajnijih grana privrede – rudarstva, šumarstva, drvne industrije i crne metalurgije – ne može dugo čekati sredstva jer se problemi neće moći prebroditi samo na bazi vlastite akumulacije. Republička vlada ukazivala je na podatak da su sva sredstva banaka i Fonda za nedovoljno razvijena područja angažirana za dovršenje objekata u Bosni i Hercegovini, važnih za cijelu Jugoslaviju, tzv. kapitalnih investicija, (željeznička pruga Sarajevo – Ploče, HE Rama i Trebišnjica, TE Lukavac II. i III., proširenje Željezare Zenica i Rafinerije nafte Bosanski Brod) tako da su objektivno smanjene mogućnosti za nužnu modernizaciju i rekonstrukciju ostalih grana industrije, što je i bio cilj reforme. Uz Bosnu i Hercegovinu aplikanti za dodatna sredstva iz fondova federacije bili su Crna Gora, Makedonija i Kosovo. Na raspoređena sredstva zainteresiranim, bosanskohercegovačko rukovodstvo imalo je primjedbe jer su najmanja sredstva dodijeljena Bosni i Hercegovini, kada se uzme kriterij iznosa sredstava prema broju stanovnika. Npr.: „Prema odluci Upravnog odbora Fonda raspored njegovih sredstava za period 1966.-1970., izvršen je ovako: Bosna i Hercegovina 252 milijarde, Crna Gora 107, Makedonija 215, i Kosovo i Metohija 246 milijardi dinara. Međutim, iznos po stanovniku izgleda drugačije: Bosna i Hercegovina 66.000, Crna Gora 200.000, Makedonija 133.000 i Kosovo i Metohija 212.000 dinara.“[21] U debatu su se uključile i razvijene republike koje su imale i u svojim republikama izrazito nerazvijena područja čiji razvitak nisu mogli podmiriti iz vlastitih sredstava. Tako je rasprava o gospodarskim problemima prelazila s ekonomskih pitanja na problem nacionalne (ne) ravnopravnosti u Jugoslaviji. Do disolucije jugoslavenske države, odnosi među republikama kao i njihovo ponašanje prema saveznim institucijama nije bilo rješavano, već se sve više kompliciralo dodatnim raspravama. Već od šezdesetih godina 20. stoljeća postajalo je jasnije da se jednopartijski komunistički državni sustav ne može demokratizirati na način kako je to partijska elita zagovarala, propagirala i provodila. Bosanskohercegovačko republičko političko-partijsko rukovodstvo javno je prezentiralo gospodarski status Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj državi u dnevnim novinama ukazujući na nemogućnost ostvarivanja

21 *Oslobođenje,* Sarajevo, 25. 1. 1967., 4.

zadataka iz privredne reforme bez pomoći saveznih fondova.[22] Prema brojnim pokazateljima u Bosni i Hercegovini bio je „(...) prosječan godišnji rast po stanovniku od samo 4,2% u razdoblju od 1952. do 1968. – što je bila najniža stopa među svim jugoslavenskim federalnim jedinicama i znatno ispod jugoslavenskog prosjeka od 6,4%. I dok se u Jugoslaviji u razdoblju 1961.-1968. ruralno stanovništvo smanjilo, u Bosni se povećalo za 8%. Unatoč tome, urbano stanovništvo u Bosni zabilježilo je razmjeran rast, sa 14% 1948. na 28% stanovnika u Republici 1971. Broj zaposlenih u poljoprivredi smanjio se sa 77% 1948. na 40% 1971. Kad je riječ o obrazovanju, Bosna je zaostajala za Makedonijom; 1971. godine manje od 25% stanovnika imalo je sedam završenih razreda osnovne škole, a samo 1% stanovnika imao fakultetsko obrazovanje. Osim toga, među tri četvrtine stanovnika, koje su imale samo osnovno obrazovanje, više od trećine (36,2%) završilo je samo tri razreda."[23] Bosanskohercegovačko rukovodstvo ukazivalo je i na smanjenje udjela bruto ulaganja koji je pao „(...) sa 18,3% u razdoblju 1953.-1956. na 12,9% od 1957. do 1960. godine, i na 12,4% u razdoblju 1961.-1964. Bosansko-hercegovački nacionalni dohodak bio je 20% manji od jugoslavenskog prosjeka 1947. i pao je na 27% 1960. godine, 34% 1964. te je bio 38% ispod prosjeka 1967. godine. Tek je 1970-ih pad zaustavljen. Tijekom srednjoročnog plana 1971.-1975. stopa rasta u Republici konačno je premašila jugoslavenski prosjek, a od 1976. do 1980. stopa rasta bosansko-hercegovačkog gospodarstva premašila je onu iz tri prethodna petogodišnja plana. Unatoč tom poboljšanju, razvojni jaz između Bosne i Hercegovine i jugoslavenskog gospodarskog prosjeka u tom se razdoblju nije smanjio."[24] U vrijeme donošenja republičkog petogodišnjeg plana 1966.-1970. godine „(...) 77 od 106 općina u Bosni i Hercegovini bile su svrstane kao posebno nerazvijene i prema tome imale su pravo na dodatnu pomoć na republičkoj razini. Do kraja petogodišnjeg plana, samo je 48 općina i dalje bilo posebno zaostalo. U to vrijeme one su obuhvaćale 42,9% republičkog područja i 38,5% stanovništva, no stvarale su samo 18,9% godišnjeg republičkog dohotka – što znači da je prosječan dohodak po stanovniku na tim područjima bio ispod polovice republičkog prosjeka i samo 31% jugoslavenskog prosjeka."[25] U ovom razdoblju i javno mnijenje bilo je uključeno u debate u vezi sa stanjem gospodarstva u Bosni i

22 Opširnije vidi: *Oslobođenje,* Sarajevo, veljača – ožujak 1967.
23 S. P. RAMET, *Tri Jugoslavije,* 340.
24 S. P. RAMET, *Tri Jugoslavije,* 340-341.
25 S. P. RAMET, *Tri Jugoslavije,* 341.

Hercegovini, pa su dnevni listovi objavljivali članke sa slobodnijim novinarskim komentarima, s brojnim ekonomskim analizama i statističkim pokazateljima.[26]

Među mnogim reformskim procesima značajne su bile i promjene odnosa republičkih institucija prema razumijevanju vanjskopolitičkih pitanja. Tako je studenog 1967. godine, u Republičkoj konferenciji SSRN BiH donesen nacrt zaključnog dokumenta u oblasti vanjske politike i međunarodnih odnosa. „Moguće je sada razviti raznovrsne oblike demokracije. U Republičkoj konferenciji SSRN BiH i drugim organima drugih društveno-političkih organizacija formirane su komisije za pitanja međunarodnih odnosa i spoljne politike. Već je očigledno da ta tijela odskora djeluju – nagovještavaju da postoje uslovi da se putem i ovakvih oblika može ostvarivati saradnja i međusobni uticaj. Sa tog stanovišta zaslužuju pažnju mišljenja da se u Skupštini SR BiH formira odgovarajuće tijelo koje bi obezbjeđivalo da se u Skupštini kao najvećem organu u Republici redovnije prate i razmatraju aktuelna pitanja međunarodne saradnje i veza.“[27] Pozadina ovih tendencija bila je kadrovska politika odnosno, „(...) dosljednije zastupljenosti republika, naroda i narodnosti, a u potpunijem ostvarivanju ovih principa odgovornost pripada i političkim organima Republike“.[28] Osim toga, uključivanje na međunarodno tržište, odnosno mogućnosti izvoza robe u inozemstvo iz pojedinih republika, bilo je dodatni faktor da se i republička tijela uključe u određene vanjskopolitičke odnose. Ovo su samo neki od značajnijih primjera pokušaja većeg osamostaljivanja republika i demokratizacije društvenih odnosa, pa tako i u Bosni i Hercegovini. Međutim, putovi demokracije odvijali su se vrlo nejasno između proklamiranog popuštanja i stvarnog kontroliranja od strane komunističkog režima. Npr. u 1967., izbornoj godini, „U nekim sredinama došlo je i do pojave demagogije, politikantstva, korteškog djelovanja, pa čak i raspirivanja šovinističkih strasti prilikom agitovanja za neke od kandidata. Vođeni ličnim interesima i ambicijama potencijalni kandidati su u početku izborne aktivnosti pokušavali da grade nekakvu svoju političku platformu na stvarnim ili vještačkim suprotnostima koje se pojavljuju na relaciji selo – grad, razvijeni – nerazvijeni rejoni, stari (tj. borci revolucije) – mladi, pa čak i na liniji suprotstavljanja pojedinih kandidata po nacionalnoj pripadnosti. Na takve pojave nije bilo svugdje

26 Opširnije u dnevnom listu *Oslobođenje,* glasilo Socijalističkog saveza radnog naroda BiH.
27 *Oslobođenje,* Sarajevo, 6. 11. 1967., 1.
28 *Oslobođenje,* Sarajevo, 6. 11. 1967., 1.

dovoljno brze političke intervencije organizacija Socijalističkog saveza jer je kod nekih aktivista vladalo čudno uvjerenje da bi svaka neposredna akcija protiv bilo čijeg istupanja značila birokratsko miješanje."[29] Problem se pojavio i zbog toga što su birači predlagali veći broj kandidata, kako je i propagirano pred izbornu kampanju. Taj privid demokracije koju je narod široko shvatio predlažući kandidate prema vlastitom kriteriju, bez nacionalnih ograničenja, komunisti su korigirali na sljedeći način: „U daljem izlaganju Boško Baškot je rekao da je u 27 izbornih jedinica za poslanike Republičkog vijeća, i četiri izborne jedinice za Savezno vijeće, suprotno stavovima Izvršnog komiteta SKJ, istaknuto više kandidata različitih nacionalnosti. Uvažavajući opravdanost političkog stava CK SKJ, neki kandidati su se naknadno povukli, tako da su u sve četiri izborne jedinice za Savezno vijeće ostali kandidati samo jedne nacionalnosti. Na isti način su postupili i kandidati u 13 izbornih jedinica za Republičko vijeće, a očekuje se da će se to pozitivno riješiti i u preostalim izbornim jedinicama."[30] Prema tome, sva javna propaganda o demokraciji i samoupravljanju bila je koordinirana i korigirana od strane partijskog vrha. Također, poziv da se predlaže veći broj žena, mladih i radnika, u praksi je izgledalo mnogo drugačije, pa tako na primjer u Tuzli za Saveznu skupštinu nije predložen ni jedan radnik, u Zenici samo jedan, a ni žena i omladinaca nije bilo u većem broju, što je bilo sasvim suprotno samoupravljanju za koje su se komunisti javno zalagali, a u praksi čvrsto držali sve poluge vlasti.

4. Reagiranja u Bosni i Hercegovini na *Deklaraciju* i *Predlog*

U kontekstu najavljene demokratizacije u Jugoslaviji, osobito u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji, pojavila su se dva dokumenta koja su uzdrmala i bosanskohercegovačku političku scenu. „*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika,* objavljena je u tisku 17. ožujka 1967. a upućena 'Saboru SRH, Saveznoj skupštini SFRJ i cjelokupnoj javnosti', s ciljem da se prigodom ustavnih promjena izmijeni odredba o jeziku. Deklaracija je tvrdila da se na tendenciji 'etatizma, unitarizma i hegemonizma...' pojavila i koncepcija o potrebi jedinstvenoga 'državnog jezika', pri čemu je ta uloga '...namijenjena srpskom jeziku', što se i ostvaruje '...putem upravnog aparata i sredstava javne i masovne komunikacije (saveznih glasila, Tanjuga, JRTV, PTT, željeznica), zatim

29 „Nelojalni postupci pojedinih kandidata", *Oslobođenje,* Sarajevo, 1. 4. 1967., 3.
30 „Izborna aktivnost ulazi u odlučujuću fazu", *Oslobođenje,* Sarajevo, 1. 4. 1967., 3.

putem jezične prakse u JNA, saveznoj upravi, zakonodavstvu, diplomaciji i političkim organizacijama...' čime se provodi nametanje 'državnog jezika'".[31] Deklaraciju je potpisalo 18 znanstvenih i kulturnih institucija na čelu s Maticom hrvatskom. Nije trebalo dugo čekati, srpski književnici izašli su s dokumentom pod naslovom *Predlog pitanja za razmišljanje, grupe članova Udruženja književnika Srbije*, „(...) u kojem su izrazili suglasnost s pravom svakog naroda da daje ime svome jeziku i da ga slobodno razvija, a zatim su tražili da svi Hrvati i svi Srbi u drugim republikama dobiju pravo na svoj jezik, škole ustanove, izdavaštvo, novine itd., a da se u Srbiji prakticira ćirilica".[32] Oba dokumenta izazvala su burna reagiranja, od oštre osude do optužbi za pobunu protiv države. U vrijeme objave dokumenata, Tito se nalazio u višednevnom posjetu Kosovu odakle je poručio hrvatskom i srpskom partijskom rukovodstvu da se koordiniranom kampanjom obračunaju protiv autora ovih „sramnih dokumenata imajući na umu iskustvo ustaškog i četničkog noža".[33] Tako je on svojom izjavom usmjerio diskusiju koja se odvijala u vrijeme brojnih partijskih sastanaka u okviru predizbornih kampanja te su *Deklaracija* i *Predlog* bili glavna tema za raspravu. Za bosanskohercegovačke komuniste to nije bilo samo jezično pitanje, to je bio atak na bratstvo i jedinstvo koje se u ovoj republici naglašavalo kao glavni kohezioni faktor opstojnosti Bosne i Hercegovine. Jezično, odnosno nacionalno, pitanje došlo je opet u žarište interesa, a strah od početka „kavge" između Beograda i Zagreba uznemirilo je bosanskohercegovačku političku scenu. U Bosni i Hercegovini pravac kritike spomenutih dokumenata odredio je Izvršni komitet CK SK BiH, ocjenjujući ih „(...) ne samo kao izraz nacionalističkih i šovinističkih gledanja i opredjeljenja njihovih potpisnika, nego i pokušaj otvorene političke diverzije protiv bratstva i jedinstva, ravnopravnosti i socijalističkog patriotizma naroda Jugoslavije".[34] Što se tiče Bosne i Hercegovine, ovo partijsko tijelo iskazalo je zabrinutost: „Donošenje *Deklaracije* i *Predloga* su pokušaji koji predstavljaju nastavak hegemonističkih aspiracija prema Bosni i Hercegovini koje su u prošlosti dolazile s jedne i s druge strane. Stvaranje Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine u okviru Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije kao pune garancije ravnopravnosti svih nacija u njoj jeste istorijska osuda ovih

31 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest,* 516.
32 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest,* 517.
33 *Oslobođenje,* 27. 3. 1967., 1, 4.
34 „Smišljena politička akcija protiv bratstva i jedinstva", *Oslobođenje,* Sarajevo, 27. 3. 1967., 1.

aspiracija. Oživljavanje svakog nacionalizma i hegemonizma podsjeća u Bosni i Hercegovini na takvu mračnu prošlost i njene posljedice."[35] Osim partijskih tijela, o ovim dokumentima morali su se izjasniti svi skupštinski domovi, profesori Filozofskog fakulteta u Sarajevu, a na poseban način bile su zanimljive kritike upućene iz Lištice (Širokog Brijega), Kreševa, odnosno gradova s većinskim hrvatskim stanovništvom. Prema pisanju *Oslobođenja,* reakcije na ove događaje bile su usmjerene na *Deklaraciju*, a samo se usput spomenuo *Predlog* srpskih književnika, a štetnost *Deklaracije* podcrtavana je i objavljivanjem materijala sa zasjedanja Sabora i ukazivanjem na oštrinu osude tog dokumenta u Hrvatskoj. Najopširnija kritika upućena je sa sjednice Glavnog odbora SSRN BiH: „Dušebrižje i pokušaji svojatanja Bosne i Hercegovine ili njenih dijelova, ma sa koje strane dolazila i pod kojim vidom se ispoljavali za zbratimljene narode Bosne i Hercegovine, za Hrvate, Muslimane i Srbe, predstavljaju hegemonističko posezanje na same temelje njihovog opstanka, njihovog života i napretka."[36] Među brojnim učesnicima u diskusiji veliki prostor u novinama dobili su Anto Babić i Salko Nazečić, koji su uspješno zatvorili nacionalna kulturno-prosvjetna društva Napredak i Preporod, ožujka 1949. godine. Njihova izlaganja ukazuju da se i nakon dva desetljeća za njih nije ništa promijenilo. Nazivajući *Deklaraciju* „tzv. zagrebačkom deklaracijom", Anto Babić polazi od teze u podnaslovu „Istojezičnost hrvatskog i srpskog naroda – uslov njihove nacionalne egzistencije" vraćajući aktualnu situaciju u daleku prošlost: „Potpisnici tzv. zagrebačke deklaracije, među kojima ima i odgovornih predstavnika Matice hrvatske, kao da su zaboravili da je ova ustanova svijetle prošlosti otpočela rad prije 125 godina pod imenom Matica ilirska i da je ovo ime morala odbaciti ne po želji svojih članova i uprave, nego pod pritiskom bečkog dvora i njegove policije. Jer, u Beču se dobro znalo da ilirstvo, tj. sjedinjeni jugoslovenski narodi, predstavljaju daleko veću potencijalnu snagu, nego pojedini narodi rasparčani i zatvoreni u svoje nacionalne okvire i da ta sjedinjena snaga može, kad dođe vrijeme, da se efikasno suprotstavi germanskoj ekspanziji."[37] Pozivanjem na Račkog i Daničića ovaj sveučilišni profesor, povjesničar, ne shvaća procese koji su započeli šezdesetih godina. Babićev kolega Salko Nazečić na isti način veli: „Mislim

35 „Smišljena politička akcija protiv bratstva i jedinstva", 1.

36 „Narodi Bosne i Hercegovine su jednodušni u osudi pokušaja razbijanja bratstva i jedinstva", *Oslobođenje,* Sarajevo, 1. 4. 1967., 1, 3.

37 „Deklaracija – izraz neshvatanja istorijskog trenutka", *Oslobođenje,* Sarajevo, 1. 4. 1967., 3.

da naši politički faktori nisu bili dovoljno budni kad se radilo o tome i, ako bi nešto od ovoga trebalo naučiti to da nijedno pitanje kulture, jezika ili književnosti ili kulture uopšte, ne smije biti predmet interesovanja samo uskog kruga stručnih ljudi, nego neprekidna briga svih naših foruma i svih naših faktora.“[38] Izvodi iz ovih izjava donekle pokazuju da je bio razumljiv jaz između nove i stare generacije koji je šezdesetih započeo, a završio se sedamdesetih godina (slučajevi Avde Hume, Osmana Karabegovića i dr.). Nova bosanskohercegovačka elita, gradeći svoje političke pozicije, tražila je, bezrezervno, ravnopravno mjesto u jugoslavenskoj zajednici, a stari partijski kadar je funkcionirao prema staroj matrici razračunavanjem s turskom, germanskom, velikosrpskom hegemonijom, mačekovšinom i sličnim neprijateljima nove Jugoslavije. Glavne smjernice za početak diskusije o *Deklaraciji* i *Predlogu* dao je Tito, pa je on raspravu i priveo kraju putem novina pod naslovom „Titove poruke“, pozivajući na odgovornost komuniste – potpisnike tih dokumenata. Autoritativno je podsjetio da demokratizacija ima ograničenja: „Mi komunisti smo odgovorni za ono što se danas događa i našoj zemlji. Na to su nas obavezale stotine hiljada naših drugova koji su pali na bojnom polju za bolju i srećniju budućnost, za bratstvo i jedinstvo naših naroda. Revolucija je porazila te snage, ali ih nije eliminisala. I danas, ne samo ostaci razvlašćenih klasa u našoj zemlji nego i njihovi patroni u inostranstvu žele da igraju na kartu nacionalnog razdora. Zato oni pomno prate cjelokupni naš život, (...) traže povod za raspirivanje nesloge, za razbijanje bratstva i jedinstva naših naroda.“[39] Na spomenute dokumente političari su se u svojim diskusijama vraćali početkom sedamdesetih godina u vrijeme razračunavanja s hrvatskim proljećem i srpskim liberalima.

Vraćanje jugoslavenskih komunista vrijednostima iz vremena Narodnooslobodilačke borbe i revolucije, odrazilo se i u Bosni i Hercegovini na spomeničku kulturu. Krajem šezdesetih godina počela je izrada projekata za spomenike na Tjentištu, za kompleks memorijalnog parka na Vracama u Sarajevu, ali i za brojne manje spomenike u formi bista, grobalja, spomen-ploča i slično. Također, počele su pripreme za snimanje velikog filmskog spektakla „Neretva“, s elitnim svjetskim glumcima. Spomenička mjesta na Neretvi, Tjentištu, Kozari, Mrakovici, Jajcu bila su mjesta izgradnje kolektivnog sjećanja boračkih, omladinskih, pionirskih i drugih organizacija iz cijele Jugoslavije i potvrđivanja ideje bratstva i jedinstva u višenacionalnoj Bosni i Hercegovini. Tako su se u Bosni i

38 „Deklaracija – izraz neshvatanja istorijskog trenutka“, 3.
39 „Titove poruke“, *Oslobođenje, Nedjelja,* Sarajevo, 2. 4. 1967., 1.

Hercegovini paralelno odvijala dva procesa: postupna demokratizacija društva i osamostaljivanja republike i pojačana retorika njegovanja revolucionarnih tekovina.

Umjesto zaključka – uvod u sedamdesete godine

Bosna i Hercegovina je tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća uglavnom bila dio procesa i događaja koji su se događali u jugoslavenskoj državi. U većini slučajeva više su se ti događaji reflektirali na bosanskohercegovačko društvo nego što je ono bilo pokretač nekih značajnijih inicijativa. Kao središnja republika strateškog značaja u njoj su se nalazila brojna vojna poduzeća koja su financirana iz jugoslavenskog proračuna i stranih kredita nakon 50-ih godina. Osnovica njezina gospodarskog razvoja bili su: rudarstvo, teška industrija, šumarstvo, drvna industrija i poljoprivreda. S obzirom na dugogodišnju zapuštenost, tek sredinom 60-ih godina počinju jačati velika poduzeća koja će sedamdesetih i osamdesetih godina biti poznata i izvan jugoslavenskih granica. Da je Bosna i Hercegovina sustizala korak sa susjednim republikama, govori i činjenica da je 1966. otvorena Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Što se tiče gospodarstva, na jednoj strani, bosanskohercegovačko političko rukovodstvo bilo je ovisno o saveznim fondovima, a na drugoj, iskazivalo je velike ambicije, planiranjem otvaranja 1000 škola, izgradnjom 1200 kilometara modernih cesta, dovođenjem električne energije u svako selo, ulaganjem u melioraciju itd. Međutim, pokušaji demokratizacije bosanskohercegovačkog društva bili usporavani jer je njezine okvire određivala komunistička elita, prema mnogim ocjenama, „tvrdolinijaški“ usmjerena. Različiti događaji iz Slovenije, Hrvatske i Srbije u Bosni i Hercegovini su dočekivani kao bojazan od susjeda i njihovih aspiracija na bosanskohercegovački teritorij i na ugrožavanje jugoslavenske zajednice. Šezdesete godine su završile studentskim protestima 1968. godine, a bile su uvod u hrvatsko proljeće, srpski liberalizam i diskusije u vezi s ustavnim promjenama. Ti događaji u Bosni i Hercegovini nisu imali isti intenzitet kao u susjedstvu, najvjerojatnije zbog nacionalnog sastava bosanskohercegovačkog stanovništva koje se odgajalo sa stalnim ponavljanjem o potrebi njegovanja ravnopravnosti svih naroda i narodnosti. Osim bosanskohercegovačkih, i jugoslavenski političari su o Bosni i Hercegovini govorili kao o „maloj Jugoslaviji“ u kojoj je bilo važno

očuvati ravnopravnost i međusobno uvažavanje, kako se popularno govorilo, nacionalnu šarolikost kao „garant Jugoslavije“. Proučavajući šezdesete godine, povjesničari mogu uočiti začetak mnogih procesa koji su postali mnogo vidljiviji u sedamdesetim i osamdesetim godinama, ali i za disoluciju Jugoslavije početkom devedesetih godina 20. stoljeća.

THE SOCIO-POLITICAL SITUATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE 1960s

Summary

This article offers a brief overview of the history of Bosnia and Herzegovina during the 1960s, with a focus on some of the important events and movements in the political, ideological, economic and cultural life of Bosnian society.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, consultation in Mostar, economic reform in 1965, Croatian national question, recognizing the Muslim nation.*

UDK: 929 Draganović K.
070.15(497.1)
Pregledni rad

POVRATAK KRUNOSLAVA DRAGANOVIĆA U DOMOVINU PREMA PISANJU ONODOBNOG DOMAĆEG I INOZEMNOG TISKA

Josip DUKIĆ
Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu
Zrinsko-frankopanska 19, HR - 21000 SPLIT

Sažetak

Povratak Krunoslava Draganovića u domovinu nakon njegova nestanka u Trstu 10. rujna 1967. odjeknuo je snažno najprije u inozemstvu, osobito u emigrantskim krugovima, a potom i u komunističkoj Jugoslaviji. Nije poznato da je nečiji povratak u domovinu izazvao više pažnje od Draganovićeva, što nedvojbeno potvrđuje da se radilo o vrlo važnoj osobi koja je bila na oku onodobnoj komunističkoj vlasti.

Medijska bitka oko povratka vođena je iz Beograda i nekoliko emigrantskih središta, od kojih važno mjesto pripada Rimu u kojem su boravili neki hrvatski svećenici, u koje je Draganović imao veliko povjerenje. Voditelji tih, nazovimo ih tako, medijskih središta slali su u javnost obavijesti o Draganoviću prema njima dostupnim izvorima, ali i igrali zakulisne igre šaljući katkada u javnost poluistine ili čiste laži kako bi zavarali svojeg protivnika. Radilo se doista o pravom medijskom ratu. Što se tiče pisanja drugih svjetskih tiskovina, s lakoćom se može ustvrditi da su jedne primale podatke preko komunističkih, a druge preko emigrantskih izvora. U cijelom slučaju zanimljivo je pratiti i ponašanje pojedinih uglednih osoba Katoličke Crkve, u domovini i Vatikanu.

Ključne riječi: *Krunoslav Draganović, Zavod sv. Jeronima, Udba, komunistički tisak, emigrantski tisak, povratak, otmica.*

Uvod

O Draganovićevu povratku pisali su brojni novinari, režimski i oni koji to nisu, a istraživači su objavili nekoliko članaka i knjiga.[1]

1 Navodim samo nekoliko važnijih radova: Vinko NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović - Nova žrtva jugoslavenskog komunizma“, *Hrvatska revija* 17 (1967.), 343-356; Jere JAREB, „Dr. Draganović nije se samovoljno vratio u domovinu“, *Hrvatska revija* 36 (1986.), 579-583; Siniša IVANOVIĆ, *Špijun u mantiji*, Beograd, 1987.; Ivo SEČKAR, „‘Slučaj’ Krunoslava Draganovića“, *Obnovljeni život* 48 (1993.), 347-355; Ratko PERIĆ, „Draganović o sebi“, *Kolo* 8 (1998.), 349-379; Milan SIMČIĆ, „Prof.

Istražujući „Slučaj Draganović“, odnosno njegov povratak u domovinu, odlučio sam malo više pažnje posvetiti tisku koji je objavljen u razdoblju od Draganovićeva nestanka 10. rujna 1967. pa do kraja te iste godine. Radi se o obilnoj građi razasutoj posvuda, koja mi je za pisanje članka, na žalost, bila samo djelomično dostupna.[2]

Na temelju pretežito tih novinskih izvještaja, ali i drugih izvora, nastojat ću rekonstruirati kronologiju svega što se s Draganovićem događalo od rujanskog nestanka pa sve do kraja 1967. godine. Tu svakako posebno mjesto zauzima plan Udbe prema kojem je Draganović vlastoručno sastavio pismo za sarajevskog javnog tužitelja, u kojem je on javnost, domaću i stranu, upoznao sa svojim životnim zaokretom. Nakon te Izjave, u režiji Udbe organizirana je i konferencija za tisak, na kojoj je Draganović obavijestio javnost da nije u domovinu doveden na nasilan način.[3] Udba je očito bila spremna na sve kako bi slomila Draganovića i spriječila objavu njegove najavljene knjige o Bleiburgu. Plan joj je uspio, ali samo djelomično.

1. Datum i okolnosti nestanka

K. Draganović je na preporuku zagrebačkog nadbiskupa Alojzija

Krunoslav Stjepan Draganović (1903.-1983.)“, Jure BOGDAN (ur.), *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Rim, 2001., 843-854; Radmila RADIĆ, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović 1967.-1968. godine“, *1968. - Četrdeset godina posle*, Zbornik radova, Beograd, 2008., 575-611; „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović - Kratki životopis“, u: *Ljetopis Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“* (ur. Č. VIŠNJIĆ), Zagreb, 2009., 8-48; Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010., 27-251; Mijo IVUREK, *Život i djelo Krunoslava Draganovića*, Sarajevo, 2013., 54-73, 90-110.

2 Zahvaljujem rektoru Zavoda sv. Jeronima u Rimu dr. Juri Bogdanu koji mi je omogućio proučavanje ostavštine vezane uz rad Bratovštine sv. Jeronima, koja se brinula za poslijeratne izbjeglice razmještene po logorima u Italiji i Austriji, a kojoj je Draganović bio dugo godina na čelu. U fondu Bratovštine nalazi se obilna građa važna za proučavanje prošlosti te crkvene ustanove, ali i za život i rad K. Draganovića. Većinu novinskih tekstova koje sam koristio u ovom radu pronašao sam upravo u tom fondu. O radu bratovštine, vidi: Andrija LUKINOVIĆ, „Bratovština sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama“, Jure BOGDAN (ur.), *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Rim, 2001., 771-841.

3 Treba naglasiti da je Draganović i prije rujanskog nestanka bio budno praćen, napadan i lažno optuživan. Usp.: N. N., „Ratni zločinac, terorist i špijun Krunoslav Draganović“, *Jedinstvo*, List jugoslavenskih demokratskih doseljenika u Kanadi, Toronto, 17. V. 1949., 3.

Stepinca krajem kolovoza 1943. stigao u Rim. Bio je imenovan savjetnikom hrvatske delegacije pri Sv. Stolici, a ujedno je dobio i ovlasti da zastupa Hrvatski Crveni križ, a kasnije i Caritas Zagrebačke nadbiskupije, s ciljem da pomogne pri oslobađanju i zbrinjavanju zarobljenih Hrvata iz Italije nakon njezine kapitulacije. U Rimu je dočekao kraj rata, kada se uz pomoć Vatikana i preko Hrvatske bratovštine sv. Jeronima posvetio spašavanju novopridošlih izbjeglica koji su pobjegli pred partizanima i razmješteni po austrijskim i talijanskim logorima. Draganović je istodobno izvještavao javnost o stravičnom stradanju od Titovih partizana brojnih civila i vojnika hrvatske i drugih nacionalnosti.[4]

U Papinskom hrvatskom zavodu sv. Jeronima boravio je od 1953. do 1. rujna 1958. godine. Dolazak u Zavod povezan je uz proslavu 500. obljetnice te ustanove kada ga je rektor Juraj Magjerec zamolio da mu pomogne u pripremi prigodne monografije. Pet godina poslije napustio je Zavod pod pritiskom komunističkih vlasti. U Rimu je i dalje boravio sve do 1963., kada se preselio u Austriju gdje je u mjestu Pressbaum nedaleko od Beča živio sve do ljeta 1967. godine. Te godine, vjerojatno krajem kolovoza, krenuo je poslom prema Italiji i nestao.[5]

U člancima koji su mi bili dostupni spominju se razni datumi Draganovićeva nestanka, što je i razumljivo s obzirom na sve okolnosti koje su ga pratile. Nisam, na žalost, uspio pronaći najranije tekstove o nestanku. Jedino što sam pronašao naslovi su nekoliko članaka koji su od sredine do kraja listopada 1967. objavljeni u austrijskim tiskovinama, pa ih navodim u bilješci.[6]

Nepoznati autor u *Hrvatskom Glasu* kao vrijeme nestanka spominje prvu polovicu rujna i veli: „Zna se toliko, da je kritičnoga dana u

4 Jere JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji od rujna 1943. do ožujka 1946.“, *Hrvatska revija* 34 (1984.), 589-611; R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 363-364; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 94, 100-107.

5 Ivan TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović - Prilikom 60. godišnjice njegova života”, *Hrvatska revija* 14 (1964.), 34-42.

6 N. N., „Geistlicher verschwunden“, *Salzburger Nachrichten*, Salzburg, 16. X. 1967., 4; *Die Presse*, Wien, 16. X. 1967.; *Die Presse*, Wien, 17. X. 1967.; N. N., „Wer ist Professor Draganovic?“, *Kathpress*, Wien, 20. X. 1967., br. 244, 2a; N. N., „Sacre Coeur Pfarrer in Agram eingesperrt“, *Express*, Wien, 20. X. 1967., 1, 3; N. N., „Schlungen in Triest Titos Häscher zu?“, *Volksbote*, München, 21. X. 1967.; N. N., „Zagreber Polizei: Kaplan Draganovic nicht im Gefängnis“, *Express*, Wien, 22. X. 1967., 1; *Die Presse*, Wien, 22. X. 1967.; *Salzburger Nachrichten*, Salzburg, 23. X. 1967.; *Vaterland*, Luzern, 28. X. 1967.

prvoj polovici rujna krenuo novim automobilom marke 'Mercedes' prema Divači, i od toga mu se vremena zameo trag."[7] Sredina rujna spominje se i u jednom letku iz Clevelanda.[8] Giampaolo Jorio pak tvrdi da je nestao 7. rujna u Trstu te da je početkom rujna bio tri dana u Rimu.[9]

Miroslav Varoš u svojem odgovoru Anti Ciligi navodi 10. rujna i odrješito tvrdi: „Ja nisam nikad i nikom (Riječi potcrtane u članku potcrtane su i u izvornim tekstovima. o.a.) rekao ili napisao da je prof. Krunoslav Draganović otišao svojevoljno u Jugoslaviju, iako sam o tome napisao stotine članaka za naše i strane novine i izvještaja kompetentnim organima, koji vode podrobnu istragu o slučaju otmice prof. Draganovića. Moja pisma su primila uredništva i hrvatskih listova u Kanadi (kao 'Naš Put') i ja sam uvijek kao datum izčeznuća navodio 10. rujna 1967. a kao mjesto izčeznuća Trst."[10] Dragutin Kamber, veliki širitelj istine o Draganoviću, također je tvrdio da je on nestao 10. rujna.[11]

A. Ciliga, pak, dvoji da li je Draganović stigao „u titovski zatvor" 10. ili 17. rujna 1967. godine,[12] dok autor koji se potpisao kao „Bivši robijaš, Hrvat iz Bosne", tvrdi da je Draganović nestao iz Trsta između 10. i 15. rujna, da je krajem kolovoza i početkom rujna boravio u Rimu odakle je 5. rujna pisao jednom svojem prijatelju da se za 2-3 dana vraća preko Trsta natrag u Beč. Drugom je pak prijatelju 6. rujna napisao: „Evo me na putu već tri tjedna, pa sutra krećem natrag preko Trsta. Žurim radi svoje knjige."[13]

U beogradskoj *Politici* se, što je i razumljivo, ne spominje datum Draganovićeva nestanka, već datum njegova dragovoljnog povratka u zemlju i prijave vlastima 16. rujna 1967. godine.[14] Identičan tekst ponovljen

7 N. N., „Potraga za prof. Draganovićem", *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 11. XI. 1967., 1.

8 „Missing Croatian priest known here", *The Catholic Universe Bulletin*, Cleveland, Ohio, 17. XI. 1967.

9 Giampaolo JORIO, „Nascosto a Roma il 'memoriale' di Mons. Draganovic", *La Luna*, Rim, 25. XI. 1967., 1, 5.

10 Miroslav VAROŠ, „Moj odgovor dr. Anti Ciligi", *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 9. XII. 1967., 5.

11 Charles KAMBER, „Misterij dra Draganovića", *Danica*, Chicago, 29. XI. 1967., 3, 4.

12 Ante CILIGA, „Kako je prof. Draganović dospio u ruke UDBE?", Rim, 11. XI. 1967., 1. Autor navodi u članku da je napisan za *Hrvatski glas*. Nalazi se u arhivu Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

13 BIVŠI ROBIJAŠ, HRVAT IZ BOSNE, „Prof. Dr. K. Draganović u pandžama UDBE u Sarajevu", *Danica*, Chicago, 22. XI. 1967., 1, 4.

14 K. K., „Posle 22 godine života u emigraciji pop Krunoslav Draganović prijavio se našim vlastima", *Politika*, Beograd, 11. XI. 1967., 9.

je istoga dana i u zagrebačkom *Večernjem listu*.[15] Sličnu vijest prenosi i Richard Eder, koji se u tekstu poziva na vijest jugoslavenske vlade od 10. studenoga.[16] Mato Rajković u svojem članku zaključuje: „Dugogodišnji stjegonoša hrvatskog separatizma dobrovoljno (je) potpisao kapitulaciju pred činjenicom da je jugoslavenska zajednica uvjet za prosperitet naših naroda, pa i hrvatskoga“, te da je „16. rujna prešao svoj životni Rubikon“.[17] Isti datum objavljen je i u letku Hrvatsko-američkog udruženja iz San Francisca.[18]

Nepotpisani novinar u rimskom dnevnom listu *Il Messaggero* izvještava da je u Beogradu održana tiskovna konferencija na kojoj je rečeno da se Draganović dragovoljno predao jugoslavenskim vlastima 17. rujna 1967. godine.[19] Identičan tekst ponovljen je i u drugim rimskim novinama *Il Tempo*.[20] Isti datum zabilježen je i u *La Voce delle Marche*.[21]

Autor potpisan inicijalima P. Y. piše u *Le Mondu* da je: „ratni zločinac, najpoznatiji i najtraženiji ustaša od jugoslavenske policije u Jugoslaviji od 18. rujna 1967. na slobodi.“[22]

O Draganovićevu nestanku i putovanjima koja su mu prethodila pisao je nešto detaljnije i Draganovićev prijatelj Vinko Nikolić. Prema njegovim riječima, Draganović je nakon višednevnog boravka u Njemačkoj 28. kolovoza iz Münchena privatnim automobilom otputovao u Italiju. Bio je u Rimu, odakle je otputovao 7. rujna ujutro. Viđen je u Trstu 8. i 9. rujna, nakon čega mu se gubi trag.[23]

Vrlo korisne podatke o Draganovićevim putovanjima prije nestanka i o samoj otmici javnosti su obznanili i „svećenici u progonstvu“. Njima je, kako oni tvrde, Draganović 5. rujna 1967. prije polaska iz

15 N. N., „K. Draganović traži amnestiju“, *Večernji list*, Zagreb, 11. XI. 1967., 1, 6.

16 Richard EDER, „Priest goes back to face War charges“, *International Herald Tribune*, 11./12. XI. 1967., 5.

17 Mato RAJKOVIĆ, „Slučaj Draganović“, *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 15. XI. 1967., 5.

18 „Catholic Priest kidnapped“, 16. IX. 1967. The Croatian-American Home Association, Incorporated, San Francisco, California (letak).

19 N. N., „Dopo venticinque anni di esilio Monsignor Draganovic si è consegnato spontaneamente alle autorità jugoslave“, *Il Messaggero*, Rim, 11. XI. 1967., 17.

20 N. N., „Monsignor Draganovic nelle mani degli iugoslavi“, *Il Tempo*, Rim, 11. XI. 1967., 14.

21 N. N., „Scomparso Mons. Draganovic (rapito da agenti titini)“, *La Voce delle Marche*, ?, 3. XII. 1967., 5.

22 P. Y., „Un pretre catholique accusé de crimes de guerre est rentré en Yugoslavie“, *Le Monde*, Paris, 11. XI. 1967., 28.

23 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović - Nova žrtva jugoslavenskog komunizma“, 343.

Rima prema Austriji priopćio da zbog posla mora biti u Milanu 7. rujna, u Münchenu 10. rujna te da prije 18. rujna mora otići do Bonna pa se onda zbog školskih obveza vratiti u Austriju. Kako tvrde svećenici, Draganović im nije spominjao zadržavanje u Trstu pa zbog toga pretpostavljaju da je drogiran i otet u Milanu, u kojem je prema njihovu saznanju sigurno boravio 7. rujna, odveden na neko tajno mjesto i nakon što su ga komunisti obradili, obavijestili su javnost da se svojevoljno u Trstu predao jugoslavenskim vlastima. Prema mišljenju tih svećenika, Draganovićeva otmica predstavlja početak komunističkog monstruoznog procesa u kojem žele napasti samog Draganovića, Crkvu u Jugoslaviji i cijelu emigraciju.[24]

U *Hrvatskoj Državi* objavljen je tekst u kojem nepotpisani autor izričito tvrdi da su Draganovića ugrabili agenti Udbe uz pomoć osoba koje su s njim surađivale. Suodgovornost za otmicu autor prebacuje i na Sv. Stolicu koja je, u nastojanju da uspostavi što bolje odnose sa SFRJ, omogućila ovakav scenarij. U tekstu se iznose neki novi detalji o Draganovićevu putovanju. Autor piše: „Otišao je i u Rim, da posjeti neke prijatelje, ali i da svrši neke poslove. Zatim je na povratku u Beč htio posjetiti stanovite osobe u Trstu, odakle je podržavao i neke veze sa domovinom. Većim dijelom zbog nadopune svoje knjige. U Trstu je navodno odsjeo kod trgovca Mešinovića u vili koja se nalazi u predgradju Trsta. Preko dana se je zadržavao u stanu braće Šahinpašića, Ćazima i Asima. S njima je bio vidjen i na ulici i u stanu, gdje je navodno uzimao podatke jednog bivšeg pripadnika hrvatskih oružanih snaga o krvoproliću u Bleiburgu. (...) Pozitivno se zna, da je Asim Šahinpašić došao u Mešinovićevu vilu u predgradju Trsta u Mercedes kolima s nekim Ivanom Galićem, koji je takodjer bio izagnan iz Savezne Republike i poslije je sa braćom Šahinpašićima odvijao trgovačke poslove u Turskoj i u Italiji. (...) Svakako je sigurno, da su oni u nedjelju 10. IX. odveli prof. Draganovića, da navodno služi sv. Misu u nekoj crkvi u mjestu Općina poviše Trsta. Usput se je on trebao s nekim sastati, fotografirati i opisati jame u Divači, u koje je bilo pobacano na hiljade pomorenih hrvatskih, njemačkih i talijanskih vojnika. Što se je dogodilo od toga časa dalje, pouzdano se ne zna."[25]

Najviše pojedinosti o Draganovićevu nestanku objavio je M. Varoš: „Prof. Draganović je došao krajem mjeseca kolovoza u Italiju iz Njemačke.

24 I SACERDOTI CROATI IN ESILIO, „Mons Draganovic rapito in Italia per il suo 'libro bianco' sulle foibe", *Il Tempo*, Rim, 15. XI. 1967., 13.

25 N. N., „Agenti Udbe ugrabili prof. Draganovića", *Hrvatska Država*, Berlin - München, listopad - studeni, 1967., br. 153-154, 7-8.

Dovezao ga je jedan münchenski hrvatski izbjeglica, inače prijatelj prof. Draganovića. U Rimu se pojavio početkom mjeseca rujna. Sastao se u Rimu s niz osoba, starih svojih prijatelja, kako je to činio i svakom prilikom, kad bi doputovao u grad, gdje je proveo niz godina i poznavao mnogo ljudi. Zna se pozitivno, da je otputovao 6. rujna iz Rima u pravcu Trsta.

U Trstu se prof. Draganović pojavio 8. i 9. rujna. Posjetio je niz tršćanskih Hrvata. Posljednji njegov trag se gubi dana 10. rujna 1967., kada je ujutro došao u radnju dvojice tršćanskih trgovaca, rođenih u Bosni, a sada turskih državljana. Tom prilikom je zamolio jednog od njih, kao i jednog drugog hrvatskog izbjeglicu, da ga odvezu u jednu novu crkvu na području Opicnine (odprilike 5 km do granice), jer mora služiti sv. Misu. Ova dvojica su to i učinili.

Odlazak u crkvu je posljednji trag o prof. Draganoviću. Dvojica njegovih prijatelja tvrde, da su ga ostavili u crkvi.

Nakon 10. rujna o. g. nitko više nije vidio prof. Draganovića u Trstu, iako je do tog dana niz ljudi čak i iz Njemačke imalo prilike s njim se susresti i razgovarati.

Nitko nije imao pojma, da je tog dana prof. Draganović nestao na teritoriju grada Trsta. Svi su mislili, da se nalazi na jednom od uobičajenih križnih putovanja, kakova je on često po Evropi činio. Tim više, što je izričito naglasio prije odlaska u crkvu, da tog dana putuje za Austriju. Primjećeno je, da nije stigao na zasjedanje Podunavskog Instituta u Klagenfurtu krajem rujna, iako nije odjavio prisustvo, ali nitko još nije sumnjao, da se radi o nestanku, nego su prisutni Hrvati mislili, da je bio poslovno spriječen.“[26]

I u svojem drugom tekstu Varoš donosi nekoliko javnosti nepoznatih podataka. Objavio ih je kao obranu od napada A. Cilige koji ga je okrivio za Draganovićev nestanak. Evo što piše: „Vijest o izčeznuću dr. Krunoslava Draganovića stiže u Rim polovinom listopada o. g. kad sam se nalazio u Alžiru. Saznao sam sa zakašnjenjem od par dana (za Draganovićev nestanak, o.a.), jer sam u Alžiru bio od 10. listopada do 17. listopada o. g. Ne vidim kakovu važnost ima datum mog putovanja, kad se zna da je prof. Draganović nestao 10. rujna o. g.“[27] I dalje nastavlja: „Ne odgovara istini da je dr. Krunoslav Draganović bio sa mnom na dan 5. rujna o. g. u Rimu. On me je nazvao početkom rujna i dogovorili smo se za sastanak za 4. rujna u večer, jer uslijed teške bolesti moje žene, koja je tih dana morala

26 Miroslav VAROŠ, „Povodom nestanka prof. Krunoslava Draganovića“, *Danica*, Chicago, 22. XI. 1967., 2.

27 M. VAROŠ, „Moj odgovor dr. Anti Ciligi“, 5.

biti prevedena u kliniku (Angloamerička klinika u via Nomentani), nisam mogao uzprkos velike želje, naći vremena za sastanak. Na večeri 4. rujna o. g. bio sam u društvu Karla Čubelića u kojeg dr. Ante Ciliga, koliko znam ima povjerenje kao u čestita čovjeka i objektivnog. Dan kasnije prof. Krunoslav Draganović na vlastiti zahtjev sastaje se za ručkom sa g. Žarkom Štrkaljem Milićem, koji je došao iz dalekog Novog Zelanda i ostaje sa njime do kasno popodne, odgodivši svoj put. Istu večer razgovara još telefonski sa vlč. Ivanom dr. Tomasom i prema njegovim riječima najavljuje svoj odlazak 'prema sjeveru' ne specificiravši gdje. O njegovom odlasku u Trst nitko u Rimu nije znao, pa ni najbliži prijatelji. Inače bi hrvatska emigracija po svoj prilici mnogo ranije doznala za njegovu otmicu."[28]

Što je Varoš poduzeo nakon što je saznao za Draganovićev nestanak, stoji u sljedećem tekstu: „Dne 17. 11. (listopada, o.a.) 1967. nakon mog povratka, čim doznajem za tužan slučaj, nazvao sam odmah Trst i interesirao se kod Asima Šahina, kojeg inače osobno ne poznajem i nikad nisam prije toga susreo, što mu je poznato o slučaju dra. Draganovića. Braću Šahine poznajem po čuvenju i s njima sam zadnji put telefonski razgovarao prije godinu i pol dana, kada je tamo boravio g. Šehivić Derviš. Znao sam da je prof. Draganović redovito navraćao u njihovu radnju kad god je boravio u Trstu, pa sam (kako se ispostavilo u razgovoru s Asimom Šahinom i točno!) pretpostavljao da je to učinio i ovog puta. Asim Šahin mi je rekao da su njegov brat Ćazim i neki Ivo Galić 10. rujna ujutro odvezli prof. Draganovića u jednu novu crkvu u četvrti Opicina (slovenska četvrt cca 4 km. od granice) gdje je trebao služiti misu. Oni izjavljuju da ih je on tom prilikom zamolio da se vrate natrag i da ga ne čekaju.

To je sve. Ja sam zaista radoznao čuti, tko je osoba od koje dr. Ante Ciliga doznaje pojedinosti o nekakvom prerušavanju prof. Draganovića, sastanke s visokim oficirima JNA, razgovore s ove i one strane granice.

Sad moram postaviti dr. Anti Ciligi jedno jako važno pitanje, na koje je on apsolutno dužan dati odgovor ne meni, nego cijeloj hrvatskoj emigraciji. Dr. Ante Ciliga je jedini koji znade da je prof. Draganović ugrabljen 17. rujna 1967. godine, dočim mi svi znamo da je to uslijedilo 10. rujna o. g. On tvrdi u svom članku u 'Hrvatskom Glasu' od 21. listopada o. g. Tek 21 dan kasnije, taj datum navodi Avdo Humo (na konferenciji od 10. listopada o. g. u Beogradu) kao datum kad se prof. Draganović 'prijavio' jugoslavenskim vlastima."[29]

28 M. VAROŠ, „Moj odgovor dr. Anti Ciligi", 5.
29 M. VAROŠ, „Moj odgovor dr. Anti Ciligi", 5.

2. Od nestanka do prve vijesti

Teško je na temelju samo novinskih članaka utvrditi što se s Draganovićem događalo nakon nestanka. Autori u emigraciji objavljuju razne varijante, dok novinari pod kontrolom Udbe iznose isključivo tvrdnje o Draganovićevu „dragovoljnom“ povratku u domovinu. Zanimljiv je podatak da je u javnost tek nakon više od mjesec dana dospjela vijest o nestanku Draganovića. V. Nikolić i neimenovani autor navode da se to dogodilo u petak 13. listopada 1967. godine.[30] Drugi neimenovani autor bilježi da je tu vijest dan kasnije prenio i državni radio u Madridu.[31]

Zahvaljujući mostarsko-duvanjskom biskupu mons. Ratku Periću i Miroslavu Akmadži razjašnjene su nedoumice oko Draganovićeva nestanka i onoga što se kasnije s njime događalo. Perić je objavio Draganovićevo svjedočanstvo koje je uoči svoje smrti 1983. u Sarajevu diktirao Zvonimiru Baotiću.[32] Što je, pak, Udba radila s Draganovićem nakon otmice, poznato je iz Akmadžine knjige. Dok su režimski mediji uvjeravali javnost u Draganovićev „dragovoljni“ povratak, službenici Udbe su ga temeljito obrađivali. Rezultat te obrade su četiri Draganovićeva iskaza iz 1967. godine. Prvi iskaz dao je 26. rujna, drugi nije datiran ali prema mišljenju Akmadže datira nakon rujanskog, treći je datiran 26. i 27. listopada, a četvrti 29. listopada 1967. godine.[33]

Međutim, kako tada pojedinosti o otmici i saslušanjima nisu javnosti bile poznate, emigrantski krugovi bili su u nevjerici kada su preko medija saznali za Draganovićevu izjavu upućenu sarajevskom javnom tužitelju 4. studenoga 1967. kojom on javnost obavještava da se u domovinu vratio bez prisile.[34] Zanimljiv je podatak da je Udba

30 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović - Nova žrtva jugoslavenskog komunizma“, 343; N. N., „Gorka sudbina prof. Draganovića“, *Vjesnik Hrvatske katoličke misije u Njemačkoj*, Božić, München, 1967., 7-10.

31 BIVŠI ROBIJAŠ, HRVAT IZ BOSNE, „Prof. Dr. K. Draganović u pandžama UDBE u Sarajevu“, 1, 4.

32 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 349-379. Dio teksta koji se odnosi na Draganovićev povratak ponovno je objavio M. AKMADŽA u knjizi *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 35-53.

33 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 81-251.

34 N. N., „K. Draganović traži amnestiju“, 1, 6; „Pop Draganović objašnjava. Pismo koje je prof. dr. Krunoslav Draganović, donedavno jedan od najistaknutijih vođa među političkim emigrantima, uputio okružnom javnom tužiocu u Sarajevu“, *Vjesnik*, Zagreb, 12. XI. 1967., 7.

taj tekst raspačavala u domovini i inozemstvu i u obliku letka.[35] Tekst Draganovićeve rukopisne izjave objavljujem u cijelosti,[36] uz napomenu da se na nekim mjestima razlikuje od teksta s letka, što sam u bilješkama i naznačio, ali i od novinskog izdanja.

Izjava K. Draganovića, rukopis, Sarajevo, 4. studenoga 1967.
(Arhiv Zavoda sv. Jeronima u Rimu)

Okružnom javnom tužiocu

Sarajevo

Pošto se moj slučaj, s kojim ste upoznati od početka, nalazi kod Vas u razmatranju, slobodan sam Vas lijepo zamoliti, u koliko moju molbu smatrate oportunom, da biste omogućili upoznavanje javnosti sa slijedećom mojom izjavom:

Nakon skoro četvrt stoljeća izbivanja[37] *evo me opet u domovini, s kojom sam uvijek ostao svim srcem vezan. Smatram svojom dužnošću izjaviti pred cijelom javnosti, da moj ulaz u zemlju nije uslijedio ni na kakav prisilan način, nikakvom političkom ili policijskom igrom, nikakvom otmicom. Zašto uopće spominjem taj svoj sitni, osobni fakat, koji mnoge uopće ne će interesirati? Imam za to poseban razlog, koji nije samo osobne prirode: glasine stranog tiska, posebno emigrantskog, o mom tzv. nestanku, pune neutemeljenih pretpostavki i fantazija, ili, što je još gore, pokušaja izbijanja političkih kapitala, što konačno meni osobno može samo škoditi.*

Vjerujem, da će ono što rekoh o svom dolasku u SFRJ, ponekog iznenaditi. Dodajem odmah i drugo, još veće iznenađenje: promišljeno i slobodno, a možda i smjelo, odabrao sam da svoj osobni slučaj iznesem pred redoviti sud, imajući kod toga posebno u vidu Zakon o amnestiji. Iskrena mi je želja da se kao slobodan građanin, na kojem više ne leže teške optužbe, mogu slobodno kretati po svijetu i, u prvom redu, po svojoj domovini.

Kao što je poznato, ja sam se posljednih godina sve više distancirao od aktivnog političkog rada u emigraciji i sve više orientirao na svoje životne ideale znanstvenog rada. To ne znači da nisam i dalje pratio politička zbivanja u zemlji i u emigraciji, te na bazi činjenica stvarao svoje vlastite sudove. Procesi nutarnjeg razvoja u Jugoslaviji, demokratizacija i

35 Letak ima dvije stranice. Čuva se u arhivu Zavoda sv. Jeronima u Rimu.
36 Rukopis ima sedam stranica. Čuva se u arhivu Zavoda sv. Jeronima u Rimu. U istom arhivu nalazi se i tipkopisni tekst na osam stranica.
37 U letku: „i zbivanja".

humanizacija društva na svim poljima, uključujući amo i pravne ustanove, njezina afirmacija na međunarodnom polju u borbi za mir i t.d., bili su moje dileme, za koje sam tražio razjašnjenje.

Došavši u zemlju mnoge od tih dilema su se razjasnile. Upale su mi u oči duboke i za mene skoro neočekivane promjene. Vidio sam gradove, koji su naglo rasli, kao iz vode, i promijenili svoje lice opsegom i impozantnim građevinama, da sam ih jedva prepoznao. Zapazio sam svestrani ekonomski razvoj, posebno na polju industrijalizacije. Ostao sam duboko impresioniran nerazmjerno teškim žrtvama, da se jedna, nekad zaostala zemlja učini sposobnom za život i utakmicu u suvremenom industrijaliziranom svijetu. Jednako tako, ako ne još i više, ostavile su na mene dubok utisak nutarnje promjene u zemlji, ona spomenuta demokratizacija današnjeg društva u SFRJ, sve racionalnija i slobodnija shvaćanja na ekonomskom sektoru, efikasne samouprave u tvornicama, dalekosežne socijalne tekovine u korist najširih narodnih slojeva, te posebno razlike i odudaranja od shvatanja stare kraljevske Jugoslavije, u kojoj nije postojala nacionalna ravnopravnost; konačno sporazum, sklopljen sa Sv. Stolicom, u formi „Protokola“. To su moje konstatacije, koje želim svestrano i dalje produbiti.

Upravo moje uvjerenje o točnosti[38] *tih konstacija(!)*[39] *motiviralo je moju odluku, da je za mene najbolji i najispravniji put staviti se na raspolaganje redovitom Sudu i zatražiti njegovu nepristranu, blagohotnu odluku.*

Odmah nakon ove svoje osobne stvari htio bih iznijeti jednu drugu, koja je od širokog i, uvjeren sam, aktuelnog značaja. To su izvjesne političke aktivnosti, posebno terorizam, spojen s neminovnim prolijevanjem nevine krvi, stvar, koja je na žalost od nekog vremena zahvatila izvjesnog maha u jednom dijelu hrvatske emigracije.

Kao čovjek i kao svećenik želim se najprije distancirati od takvih krvavih akcija. Činim to iz principielnih[40] *razloga i u skladu sa svojom prošlošću. I u najteža vremena, ne mareći za opasnost po svoj vlastiti život, kod Dr. Pavelića i na drugim stranama protestirao sam protiv gaženja dostojanstva i prava ljudske osobe, posebno protiv bezumnog terora i prolijevanja nevine krvi iz rasnih, nacionalnih ili političkih razloga. U isti čas sam nastojao po svojim skromnim silama pomagati i spasavati ugrožene ljude i patnike svih vrsta, ne ograničujući se samo na osobe moje narodnosti i vjere nego pružajući ruku pomoćnicu svima, koji su se na mene*

38 U letku: „tačnosti“.
39 U rukopisu: „konstacija“, a u letku ispravno: „konstatacija“.
40 U rukopisu tako stoji, a u letku: „principijelnih“.

obraćali za zaštitu. Ovo sve spominjem zato, jer su pojedinci znali dovoditi[41] *moje ime u vezu s onakvim akcijama, koje sam iz načelnih razloga uvijek dosljedno*[42] *otklanjao.*

Može izgledati paradoksno, što ja danas, usred mira, opet smatram potrebnim podići glas ograde i protesta protiv terora i subverzije kao sredstva političke borbe, ma s koje god strane oni dolazili, protiv namjernih pokušaja prolijevanja nevine krvi, posebno ako to čine izvjesni moji fanatizirani sunarodnjaci iz redova emigracije. Moram takav rad javno i odlučno osuditi. On je protivan najvišoj zapovjedi u Kristovu zakonu, zapovijedi ljubavi prema Bogu i bližnjemu. On gazi plemeniti humani osjećaj, najodličniji od svih, što ih čovjek posjeduje. Konačno, on je s ljudskog i političkog stanovišta besmislen i štetan, pošto postizava upravo protivno od onoga, što je tim načinom namjeravao postići.

Ja nisam čovjek, koji nema razumijevanja i za sve one, što za svoje duboke ideale polažu svoje živote i žrtvuju svoju mladost po tamnicama. Ali ostaje otvoreno pitanje, da li su učesnici ovakvih ekstremističkih akcija to činili samo iz takvih pobuda. Ne niječući im iskrenog ali krivo shvaćenog rodoljublja, treba naglasiti, da su kod toga očaj i teško razočaranje te tuđi, nama strani interesi, gdjekada znali odigrati svoju ulogu. Međutim, bez obzira na sve, treba podvući još težu odgovornost onih, koji tu mladost guraju na staze terorizma, a sami, u sigurnu skloništvu, žele „brati lovorike" tuđe žrtve.

Rečeno je prije, da su takve teroristične akcije redovito kontraproducentne: one imaju protivan učinak od onoga koji su htjele postići. Uzmite, na primjer, one količine eksploziva, montirane u vagone putničkih vlakova. Koliko bi nevinih ljudskih života kod toga postradalo, ako se ubojiti naboji na vrijeme ne bi otkrili! Koliko bi obitelji ostalo u crno zavijenih, izgubivši svog hranitelja, koji se, možda, kući vraćao, noseći svojoj djeci plodove svog teškog rada u inozemstvu! Zar će takve[43] *ucviljene obitelji, zar će čitav jedan narod imati simpatija za takove bezumne poteze? Zar ne će*[44]*, konačno, javno mišljenje stranih država energično ustati protiv takvih terorističkih akcija kad se na njihovom nacionalnom teritoriju napadaju diplomatska predstavništva drugih naroda, koja u cijelom civiliziranom svijetu uživaju imunitet i poštovanje, kad se takvim činima grubo vrijeđa ono gostoprimstvo, koje je bilo velikodušno podijeljeno dotičnim izbjeglicama. Tako se samo izaziva ogorčen bijes na teroriste, nepoželjne i nezahvalne*

41 U rukopisu tako stoji, a u letku: „davati".
42 U rukopisu tako stoji, a u letku: „dosledno".
43 U rukopisu tako stoji, a u letku: „takove".
44 U rukopisu tako stoji, a u letku: „neće".

strance u vlastitoj zemlji, na emigraciju i na ciljeve, koje oni zastupaju. To već dosada potvrđuju činjenice, koje ovdje nije potrebno spominjati.

Čini mi se potrebnim naglasiti još jednu važnu okolnost, koja se u emigraciji mnogo puta zaboravlja. Mi danas živimo u doba koegzistencije, kada suprotne ideologije i suprotni tabori na svijetu počinju pružati jedni drugima ruku, da se ugroženi svijet spasi od općeg kataklizma. Današnje čovječanstvo traži mir kao jedini spas na rubu ponora, nad kojim visi. Više nego u prošla vremena danas razumijemo svu veličinu one Kristove riječi: Blaženi miroljubivi, jer će se sinovima Božjim nazvati. Suvremeno čovječanstvo oštro otklanja rat i sve što k njemu vodi. Namjesto toga traži evoluciju duha i srca u miroljubivosti, u međusobnom shvaćanju i podnošenju. U takvoj klimi ničiji terorizam nema više logičnog opravdanja. I sama katolička Crkva prihvatila je koegzistenciju kao neophodno nužno sredstvo za očuvanje čovječanstva od novog, najstrašnijeg i, valjda, zadnjeg svjetskog rata, iza kojeg slijedi samo propast.

U tu svrhu Sveta Stolica ide za približavanjem i sporazumom sa svim državama svijeta, uključujući amo i države progresivne demokracije na Istoku, sve to na bazi međusobnog poštovanja, ne niječući postojeće ideološke razlike. Takav sporazum, nazvan „Protokolom“, između Sv. Stolice i SFRJ tu činjenicu samo potvrđuje. Taj ugovor, makar i omeđen na izvjesna područja, mogao bi biti, po mom shvaćanju, primjerom i drugim narodima, koji su možda slične ugovore smatrali nemogućim ili barem nepotrebnim. Jugoslavija je i dosada, po svom samostalnom putu u vanjskoj i nutarnjoj politici, bila raznim narodima primjerom i putokazom. A održavanje vjerskog mira na bazi slobode savjesti i slobode misije Crkve, u poštovanju istih prava i ostalih vjerskih zajednica, integralni je dio mira na svijetu. Velebni II. Vatikanski koncil, te neprestana briga Pape Pavla VI., koji, usprkos[45] *ograda prošlosti, pohodi zasijedanje OUN i vaseljenskog patriarha Atenagoru te prima i iskazuje čast poglavarima i drugih vjerskih zajednica, ide sigurnim korakom istom cilju.*

I mi svećenici dužni smo slijediti put svog vrhovnog duhovnog Pastira na zemlji na naš mali i čedni način.

- Dužni smo, u prvom redu, vršiti i propovijedati toleranciju, poštovanje i ljubav među svim narodima svijeta i među pripadnicima svih vjerskih zajednica, posebno onim, koji žive zajedno u istim zemljama ili su vezani istim podrijetlom i istom krvi. Učiniti sve, da se nacionalna i vjerska mržnja više ne ponovi. Svi narodi bez razlike treba da[46] *žive u slobodi,*

45 U rukopisu tako stoji, a u letku: „uprkos“.
46 U rukopisu tako stoji, a u letku: „trebada“.

ravnopravnosti i nezavisnosti, bez nametanja volje jačih slabijima, i tako stvaraju svoju sretniju budućnost.

- Crkva je nadnarodna, ali ne i protunarodna ustanova. Ona ne niječe zdravi nacionalni osjećaj, ali odbija svaki nezdravi šovinizam, koji stvara mržnju među narodima.

- Crkva radi za mir na svijetu i tim istim vrši svoju dužnost, danu joj od Boga, za očuvanje ljudskog roda na ovom ugroženom planetu.

- Crkva zadnjih vremena ne želi nikakva direktnog političkog djelovanja svećenika i zabranjuje ga. Stvorena je u tom smislu rječita i duboka parola: non civilisando evangelisare, sed evangelisando civilisare! Ne ići za civiliziranjem (svijeta), da se propovijeda Evanđelje, već propovijedajući Evanđelje civilizirati (svijet)! Drugim riječima, nije zadaća Crkve najprije utjecati na prilike na svijetu, posebno one socijalne i političke, i tim stvarati bolje uvjete za propovijedanje Evanđelja; naprotiv, ona mora, bez obzira na prilike ili, još točnije[47]*, u danim prilikama, kakove one jesu, evangelizirati ljude, a onda će to već imati svoj refleks i na vanjske prilike u smislu pravde i ljubavi, u smislu humanizacije ljudskog društva. Bez sumnje, mučan i težak put, ali put doista evanđeoski. Tim se ujedno Crkva i njezino svećenstvo oslobađa teškog balasta politike, koji joj je u prošlosti toliko nedaća*[48] *donio.*

Moram pokušati gornje primijeniti i na moj posebni slučaj. Čovjek sam, koji je dosljedno, bez vlastite koristi i ambicija, zastupao načelo slobode i nezavisnosti hrvatskog naroda. U tom pravcu nemam si ništa predbacivati. Žalim samo, ako sam pri tom, možda, povrijedio ljubav i prava drugih naroda, ili bio nedovoljno senzibilan prema postulatima Crkve u današnjem svijetu, te prema svojoj dužnoj odanosti i poslušnosti Crkvi u tom pravcu.

Ako se uzme u obzir sve ono, što sam naprijed rekao o napretku i razvoju u zemlji, onda treba požaliti da je samo izvjestan broj naših emigranata, došavši u zemlju, što s redovitim što s izbjegličkim putnicima, imao prilike stvari u zemlji uočiti i realno ih ocijeniti. Da je to učinio još veći broj starih i novih emigranata, kojima, uostalom, država garantira punu osobnu sigurnost u granicama zakona, pale bi u vodu izvjesne apriorističke teze, proširene u našoj emigraciji. Posebno tu mislim na tvrdnje izvjesnih letaka „revolucionaraca" izvana, kako u zemlji sve vrije, i kako je dovoljna samo jedna iskra iz inozemstva da se zapali revolucija u zemlji. Nasijedajući takvim fantazijama pošle su grupice ljudi izvana u zemlju i svršile do zadnje u rukama državnih organa, a da nisu imale prilike osjetiti ništa od tog vrijenja i još manje od očekivane „revolucije". Skrajnje je vrijeme, da se prestane s tim

47 U rukopisu tako stoji, a u letku: „tačnije".
48 U rukopisu tako stoji, a u letku: „nedača".

naivnim i tragičnim obmanama, koje onda zavedeni ljudi skupo plaćaju.

Ne spadam u one, koji su u takve bajke vjerovali. Mirne savjesti izjavljujem, da nikada nisam izmišljao tzv. činjenica. Što sam gdjekada loše i pretjerano pisao ili govorio o prilikama u zemlji, posljedica je mog antikomunističkog stava, po kojem sam u lošijem svjetlu gledao prilike u komunističkim nego u nekomunističkim, zapadnim zemljama. Zato se, kako već rekoh, moj slučaj nalazi ovaj čas u razmatranju kod organa državne vlasti. Ja sam duboko uvjeren u ono, što sam naprijed iznio, u zakonitost postupka i u sve dublju humanizaciju državne uprave te tako vjerujem da ni moj osobni slučaj ne će biti izuzet od amnestije, dane emigrantima u granicama zakona.

Na kraju mi je ugodna dužnost istaknuti da su se svi organi državne vlasti prema meni ponijeli korektno, što više, humano i obazrivo kao prema čovjeku i svećeniku, na čemu iskreno u javnosti zahvaljujem. Nadam se, da će moj osobni slučaj biti i u tom pravcu do kraja jasan i poučan.

Prof. Krunoslav St. Draganović

Sarajevo, 4. studenoga 1967.

Nakon objave Draganovićeve izjave uslijedili su novinski članci u režiji Udbe. Izdvajam onaj koji je potpisao Mato Rajković, a koji obiluje komunističkom ideologijom i lažima o Draganoviću. Tekstu su pridodane dvije fotografije Draganovića, snimljene na Mostu slobode u Zagrebu i pred župnim dvorom u Samoboru, gdje je 12. studenoga 1967. (nedjelja) slavio sv. misu. Tekst autor završava sljedećim riječima: „Položio je oružje jedan od posljednjih Mohikanaca velike i štetne zablude i tim je činom, kao i svojom izjavom, odao priznanje upravo onima protiv kojih se desetljećima borio. A onima čije je redove napustio njegov je slučaj još jedna potvrda da se kotač historije više ne može vratiti.“[49]

U kampanju ocrnjivanja Draganovića uključili su se još i Radule Vasović, S. Popović, Asim Gruhonjić, D. B. i N. N.[50]

Nakon objave Draganovićeve izjave, Udba je 15. studenoga 1967.

49 M. RAJKOVIĆ, „Slučaj Draganović“, 5.

50 Radule VASOVIĆ, „Povratak jednog emigranta“, *Borba*, Beograd, 16. XI. 1967.; S. POPOVIĆ, „Osuđujem emigrantske terorističke akcije“, *Borba*, Beograd, 16. XI. 1967., 4; Asim GRUHONJIĆ, „Prvi razgovor Krunoslava Draganovića s novinarima“, *Politika*, Beograd, 16. XI. 1967., 6. (na ćirilici); D. B., „Povratak Draganovića – Simptom raspadanja ustaških i emigrantskih organizacija“, *Politika*, Beograd, 16. XI. 1967., 6. (na ćirilici); N. N., „Putovanja svećenika Draganovića po zemlji izazivaju opravdan revolt“, *Borba*, Beograd, 18. XI. 1967., 4.

u sarajevskoj Kristalnoj dvorani na Ilidži priredila i konferenciju za tisak na kojoj je Draganović odgovarao na upite novinara. Autor članka zaključuje da je „Draganović vješto izbjegavao da da direktan odgovor na neka 'osjetljivija zapitkivanja', pravdajući se pri tom da su to beznačajna pitanja, i moleći da se ne ulazi u njegovu intimnu sferu života". Prema autoru članka, Draganović je izjavio da je u domovinu došao promišljeno i slobodno. Sve kombinacije o otmici, prijevari, zamci ili policijskoj igri su neutemeljene, a kao razlog povratka naveo je proces demokratizacije i humanizacije u Jugoslaviji.[51]

Evo što je Draganović odgovorio jednom od novinara na pitanje o ustaštvu: „Još 1941. godine sam se ogradio od ustaškog pokreta. Učinio sam to onda kad sam pročitao jednu zapovijest ustaškog pokreta hrvatskom narodu u kojoj se kaže: 'Izvršiti nalog svojih starješina bez obzira na propise svoje vjere'. Kad su se dogodila teška krvoprolića, ja sam, uz riskiranje života otišao kod Pavelića i protestovao protiv toga vrlo teškim riječima."[52]

I dalje nastavlja: „Po svom uvjerenju ja sam Hrvat i hrvatski nacionalista, što se obično shvata kao nacista. Meni je potpuno jasno što je bio Hitler, što je nacizam i što je ustaštvo. Te riječi ne znače i identifikovanje s tim. Meni je također jasno da u Bosni i Hercegovini živi više nacionalnosti, da je potrebno da među njima vlada ljudska i, po mogućnosti, bratska sloga i odnosi. Mislim da je krajnje vrijeme da jednom prestane i nestane ono što nas dijeli, što izaziva mržnju. Po svom uvjerenju ja sam antikomunista, i to je imalo uticaja i na stvari o kojima čovjek piše."[53]

3. Reakcije na Draganovićeve izjave

Nije trebalo dugo čekati reakcije emigrantskih krugova na Draganovićevu izjavu i na ono što je izrekao na konferenciji za tisak. Gotovo da nije bilo važnijih novina u njihovim tiskovinama u kojima nije objavljen neki tekst. Izdvajam samo neke od njih.

51 Safet ŠERIFOVIĆ, „Razgovor domaćih i stranih novinara sa svećenikom Krunoslavom Draganovićem - Osuđujem terorističke akcije emigranata", *Oslobođenje*, Sarajevo, 16. XI. 1967. Na isječku iz novina odrezan je broj stranice. O konferenciji za tisak vidi i N. N., „Viele Fragen in der ‚Kristallbar", *Die Presse*, Wien, 18./19. XI. 1967., 1, 3, 16.

52 S. ŠERIFOVIĆ, „Razgovor domaćih i stranih novinara sa svećenikom Krunoslavom Draganovićem". Na isječku iz novina odrezan je broj stranice.

53 S. ŠERIFOVIĆ, „Razgovor domaćih i stranih novinara sa svećenikom Krunoslavom Draganovićem". Na isječku iz novina odrezan je broj stranice.

V. Nikolić se osvrnuo na objavljene faksimile Draganovićeve izjave i zaključio da se radi samo o Draganovićevu prijepisu pisma složenog u kuhinji Udbe. Potom je primijetio da se pismo u nekim detaljima razlikuje i konstatira činjenicu da se radi o više originala. No kako nije vidio originale, nije se dalje upuštao u taj problem, nego je donio zaključak da je očito Draganović „sâm morao više puta prepisivati isto pismo“, a „mudrosti se Udbe omaklo pa su objavili različite prijepise“.[54]

Iz Nikolićeva teksta lako se može uočiti njegov oprez u donošenju konačnih zaključaka, ali i zabrinutost. Stoga i veli: „Mi ne ćemo ponavljati tih priča niti naklapanja, jer ne znamo, što su u tim glasinama stvarne činjenice, što su Udbine podvale, da zametne trag i da nas odvede od pravih krivaca, a pogotovo, da što teži udarac zada emigraciji; a što su izmišljotine pojedinaca, dobronamjernih i zlonamjernih, zabrinutih i zastrašenih, čiste ili prljave savjesti. Mi poznajemo samo jednu stvarnu i užasnu činjenicu: prof. Draganović je u rukama svojih i naših smrtnih neprijatelja, koji unaprijed odlučuju ne samo o njegovom fizičkom životu, nego, što je još užasnije, u njihovoj je dijaboličnoj moći i njegova moralna egzistencija.“[55]

Reakcija A. Cilige bila je žustrija i interpretativno drukčija od Nikolićeve. On optužuje M. Varoša kao sukrivca za Draganovićevu sudbinu, ali i iznosi sumnju da se možda sâm Draganović, nezadovoljan položajem u emigraciji, odlučio vratiti u domovinu. Za Varoša veli da je očito „dobio bio od onog koji je za to nadležan za vrijeme misterioznog boravka i vijećanja u Alžiru, od 10. do 17. listopada, direktivu kako da pripremi emigrantsku javnost na predstojeći sporazum izmedju Draganovića i titovskih vlasti.“[56] Ciliga postavlja dva ključna pitanja: „Prvo, kako je doista prof. Draganović dospio fizički u ruke Udbe? Drugo pitanje, kako je prof. Draganović došao dotle, da se suglasio igrati onu komediju, koju sad igra, da se suglasio poći u ovakvu suradnju sa titovskim režimom?“ I zatim nudi dvije varijante povratka. Prema prvoj Draganović je „bio silom prebačen preko granice, od provokatora, titovskih agenata, sa kojima je imao ‘konspirativni’ sastanak s ove strane granice. Radilo bi se o onom

54 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović - Nova žrtva jugoslavenskog komunizma“, 344-345, bilj. 2.

55 V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović - Nova žrtva jugoslavenskog komunizma“, 343.

56 A. CILIGA, „Kako je prof. Draganović dospio u ruke UDBE?“, Rim, 11. XI. 1967., 1-2. Autor navodi u članku da je napisan za *Hrvatski glas*. Nalazi se u arhivu Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

višem oficiru o kojem je govorio g. Varoš. U sadašnjoj fazi dogadjaja nema više razloga prešućivati njegovo ime: radilo bi se o pukovniku Bijediću (ili Bijeliću) funkcioneru u ministarstvu Unutarnjih Poslova, dakle Udbe, u Sarajevu. Na razgovor sa njime, na dobivanje direktive od njega bio je, vjerojatno, i pozvan g. Varoš u Alžir 10. listopada, jer očevidno, pukovniku Bijediću nije u ovaj čas bilo zgodno dolaziti u Italiju ili Zap. Njemačku."[57]

Ciliga ipak smatra vjerojatnijom drugu varijantu, prema kojoj je „prof. Draganović sam i dobrovoljno prešao granicu na svoj 'konspirativni' sastanak sa puk. Bijedićem, te da je bio ili odmah na tom sastanku ili negdje dalje, na produženju svog 'konspirativnog' putovanja od Bijedića i drugih udbaša uhapšen. Poslije toga započeli su pregovori izmedju uhapšenika i onih koji su ga uhapsili. Za ovu varijantu govori, pored ostalog okolnost (poznata nam sa nedvojbenom sigurnošću), da je prof. Draganović već prije toga dva puta (barem dva puta) odlazio (konspirativno) preko granice."[58]

Zanimljivo kako Ciliga objašnjava Draganovićev „dogovor" s Udbom. On veli: „Kako se je moglo dogoditi, da svećenik Draganović, da ovaj toliko poznati fanatični protivnik komunizma i komunističko-velikosrpskog titovskog režima, podje na ovakav sporazum sa tim režimom, da se odreče dalnje borbe protiv tog režima i to sve nakon ne cijelih dva mjeseca pritvora? On koji je tokom dvadeset godina, od Kavranove ekspedicije, od desetka pojedinih pošiljanja, do pokušaja u Mondragone i do stvarne otpreme 'Devetorice' Australijanaca onako tvrdo i nepokolebivo slao druge na desetke godina na Goli Otok, pa i u smrt, kako da je sada, kad se on sam oćutio u zatvoru Udbe, pošao tako brzo, tako lako i tako uspješno na sporazum i suradnju sa Udbom i titovskim režimom u cjelini?

Pošto se je to dogodilo, pošto imamo tu činjenicu pred sobom, prije nego se može dati konačni i iscrpni odgovor, konačno i iscrpno objašnjenje na ovu zagonetku, treba dopustiti prvu konstataciju: da prof. Draganović nije bio onaj čelik-karakter ni onaj idealista-fanatik, kakovim su ga mnogi, može se reći i većina ljudi u emigraciji držali, i kakovim je izgledom Draganović sam nastupao. Sad se vidi, da je to bio čovjek sa

57 A. CILIGA, „Kako je prof. Draganović dospio u ruke UDBE?", Rim, 11. XI. 1967., 2. Autor navodi u članku da je napisan za *Hrvatski glas*. Nalazi se u arhivu Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

58 A. CILIGA, „Kako je prof. Draganović dospio u ruke UDBE?", Rim, 11. XI. 1967., 2. Autor navodi u članku da je napisan za *Hrvatski glas*. Nalazi se u arhivu Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

dva lica. Drugo lice, koje je sad u titovskom zatvoru i na uslovnoj slobodi u Sarajevu, došlo svima na vidik, očito je postojalo i prije, ali ga većina nije zapazila, jer je bilo na površini prikriveno onim pravim licem, licem idealista-fanatika.“[59]

Ciliga smatra da je Draganović bio ucijenjen od Udbe preko Varoša i tvrdi: „Prema našem sedmogodišnjem pažljivom promatranju, Udba i udbaški agenti držali su pod stanovitom kontrolom, u stanovitom zarobljeništvu prof. Draganovića ucjenjivanjem, šantažom. Ima mnogo indicija, koje govore o tom da je g. Miroslav Varoš odigrao u ovoj stvari ulogu Mefistofela. On je imao priliku ne samo doznati niz neugodnih osobnih stvari prof. Draganovića, počevši od one kad je, još oficijelno pristaša Pavelića (...), vodio na rimsku Kvesturu (policiju) onu Srpkinju, koja je po ženskoj liniji optuživala prof. Draganovića, nego je i sam u raznim poslovima uplitao i dovodio prof. Draganovića u sumnjive i nečiste situacije, da ga zatim tim činjenicama drži u šahu.“[60]

Gotovo svi emigrantski listovi stali su jednodušno u obranu Draganovića, osudili nasilje Udbe i zaključili da ga je ona otela kako bi spriječila izlazak iz tiska njegove knjige o poslijeratnom stradanju Hrvata, ali i zbog osvete što je poslije rata spašavao izbjeglice. Medijski rat je stigao do svojeg usijanja. Kao potvrdu izdvajam neke važnije radove

59 A. CILIGA, „Kako je prof. Draganović dospio u ruke UDBE?“, Rim, 11. XI. 1967., 3. Autor navodi u članku da je napisan za *Hrvatski glas*. Nalazi se u arhivu Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

60 A. CILIGA, „Kako je prof. Draganović dospio u ruke UDBE?“, Rim, 11. XI. 1967., 4. Autor navodi u članku da je napisan za *Hrvatski glas*. Nalazi se u arhivu Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

objavljene u Rimu,[61] Njemačkoj, Kanadi te Sjevernoj i Južnoj Americi.[62]

61 I SACERDOTI CROATI IN ESILIO, „Mons Draganovic rapito in Italia per il suo 'libro bianco' sulle foibe", 1, 13; I SACERDOTI E GLI INTELLETTUALI CROATI IN ESILIO, „Dietro al 'caso Draganovic' una mostruosa macchinazione", *Il Tempo*, Rim, 18. XI. 1967., 15; N. N., „Il caso Draganovic preoccupa il Vaticano", *Il Tempo*, Rim, 20. XI. 1967., 1; F. PUCCI, „Il reverendo Draganovic è veramente un uomo libero?", *Il Giornale d'Italia*, Rim, 20./21. XI. 1967., 9; N. N., „Sulla scomparsa di Draganovic indagini anche a Roma", *Il Tempo*, Rim, 21. XI. 1967., 1-2; N. N., „Mons. Draganovic cadde in un tranello", *Il Tempo*, Rim, 22. XI. 1967.; N. N., „Forse mons. Draganovic tornerà presto in libertà", *Il Tempo*, Rim, 24. XII. 1967., 1; N. N., „Un diplomatico iugoslavo in servizio a Roma minacciò mons. Draganovic", *Il Tempo*, Rim, 25. XI. 1967., 2; G. JORIO, „Nascosto a Roma il 'memoriale' di Mons. Draganovic", 1, 5; Sandro SVALDUZ, „Misteri al di qua del 'Portone di brozzo'", *La Luna*, Rim, 25. XI, 1967., 5; Giampaolo JORIO, „Protesta del Vaticano per Mons. Draganovic", *La Luna*, Rim, 26. XI. 1967., 1, 4; N. N., „Passo diplomatico della Santa Sede per Draganovic", *Il Tempo*, Rim, 26. XI. 1967., 1; N. N., „Scomparso Mons. Draganovic (rapito da agenti titini)", 5.

62 BIVŠI ROBIJAŠ, HRVAT IZ BOSNE, „Prof. Dr. K. Draganović u pandžama UDBE u Sarajevu", 1, 4; UREDNIŠTVO DANICE, „(Osvrt na vijest o Draganovićevu povratku objavljenu u *Globe and Mail*, Toronto, 11. XI. 1967.)", *Danica*, Chicago, 22. XI. 1967., 4; M. VAROŠ, „Povodom nestanka prof. Krunoslava Draganovića", 2, 4; N. N., „Otmica ili povratak? Prof. Draganović u Sarajevu", *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 25. XI. 1967., 1, 3; Charles KAMBER, „Misterij vlč. dra Draganovića", *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 25. XI. 1967., 1, 2, 3; N. N., „Humo i Djukić o prof. Draganoviću", *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 25. XI. 1967., 5; N. N., „Jugoslavija priznala otmicu Draganovića", *Danica*, Chicago, 29. XI. 1967., 1-2; Charles KAMBER, „Misterij dra Draganovića", *Danica*, Chicago, 29. XI. 1967., 3-4; N. N., „Otmica Dra K. Draganovića", *Hrvatska*, Buenos Aires, 30. XI. 1967., 7; N. P., „Neka prof. Draganović održi konferenciju štampe u Beču", *Hrvatska Država*, Berlin - München, listopad - studeni, 1967., br. 153-154, 5, 7-8; N. N., „Otmica Dra K. Draganovića", *Nezavisna Država Hrvatska*, Toronto, studeni, 1967., 2; N. N., „The case of Father Draganovic", *Voice of Freedom*, Ottawa, vol. 11, br. 2, 1; V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović - Nova žrtva jugoslavenskog komunizma", 350-352; „Catholic Priest kidnapped", 16. IX. 1967. The Croatian-American Home Association, Incorporated, San Francisco, California (Nedatirani letak); UREDNIŠTVO, „O slučaju prof. Draganovića", *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 2. XII. 1967., 3; M. VAROŠ, „Moj odgovor dr. Anti Ciligi", 1, 5; (UREDNIŠTVO), „Draganović je stalno u Beogradu", *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 9. XII. 1967., 3; N. N., „'Draganovičevo pismo' Tanjuga je potvorba!", *Ameriška domovina*, Cleveland, 15. XII. 1967.; N. N., „Otmica Draganovića: Novi beogradski neuspjeh", *Hrvatski Narod*, Buenos Aires, 15. XII. 1967., 3; HRVAT IZ BOSNE, „Istina i laž", *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, Božić, 1967., 2; N. N., „Otmica prof. Draganovića – Austrija ima pravo na razjašnjenje", *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, Božić, 1967., 20; Charles CAMBER, *„Šta je bio Draganović?", Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, Božić, 1967., 21; N. N., „Vatikan želi govoriti s prof. Draganovićem", *Vjesnik Hrvatske katoličke misije u Njemačkoj*, München, Božić, 1967., 6; N. N., „Gorka sudbina prof.

„Svećenici i hrvatski intelektualci u progonstvu“ čude se što crkvena vlast dugo šuti o Draganoviću i zaključuju da je Izjavu za sarajevskog tužitelja napisao pod prisilom. To dokazuju sasvim običnim gramatičkim pogreškama u Izjavi, koje Draganović kao izvrstan poznavatelj hrvatskog jezika ne bi nikada napisao. Imaju prigovore na koncept i sadržaj i navode tri dokumenta kojima ruše tezu o svojevoljnom povratku. Prvi je njegova oporuka, datirana 27. travnja 1961., drugi je njegov proglas koji je dao svojim kolegama u listopadu 1965. kada mu je bilo jasno da mu komunisti rade o glavi, a treći je datiran 8. kolovoza 1967. godine. Riječ je o Draganovićevu pisanom predgovoru intervjuu koji je s njim imao V. Nikolić i objavio u *Hrvatskoj Reviji*. Hrvatski svećenici i intelektualci pozvali su jugoslavensku vlast da dopusti međunarodnoj komisiji, sastavljenoj od predstavnika Svete Stolice, Austrije, Italije, Crvenog križa i liječnika i psihijatra, da posjeti Draganovića i uvjeri se da li je istina ono što komunisti govore. U protivnom će svijet shvatiti s kim ima posla.[63]

F. Pucci donosi tekst Note koju je Sv. Stolica 19. studenoga 1967. uputila preko Radio Vatikana, a ne preko diplomatskih krugova. Nota glasi: „Po europskom tisku objavljuju se različite vijesti o slučaju Draganović, svećeniku Sarajevske nadbiskupije u Bosni. Službeno je objavljeno da se velečasni Draganović vratio u Jugoslaviju dragovoljno i da je uputio sudu pismo kojeg je objavio domaći tisak, a u kojem je iznio razloge svoga povratka. Za nadati se da će taj svećenik u novonastalim odnosima između Crkve i Države moći slobodno svojim crkvenim starješinama objasniti svoje stanje.“[64]

Draganovića“, *Vjesnik Hrvatske katoličke misije u Njemačkoj*, Božić, München, 1967., 7-10; I. M., „Hrvatska je emigracija osvjetlila događaje o otmici prof. Draganovića pred svjetskom javnošću“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 2; H. A. B., „Strana štampa o otmici Draganovića“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 2; B. J., „Draganović“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 2; A. ELKA, „Hrvati u Švicarskoj interveniraju za prof. Draganovića“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 3; N. N., „Osnivaju se posvuda odbori za obranu Draganovića“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 3; N. N., „I u Clevelandu odbor za obranu Draganovića“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 3; N. N., „Demonstracije, piketiranje beogradskog konzulata u San Franciscu“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 4; N. N., „Ponovne demonstracije i piketiranje jugoslavenske proslave u San Franciscu“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 4; Fazim ŠAHIN, „(Izjava o Draganovićevoj otmici)“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 5.

63 I SACERDOTI E GLI INTELLETTUALI CROATI IN ESILIO, „Dietro al ‘caso Draganovic’ una mostruosa macchinazione“, 15.

64 F. PUCCI, „Il reverendo Draganovic è veramente un uomo libero?“, 9.

Nepoznati autor, očito netko iz rimskog kruga hrvatskih svećenika, izvještava da je rimska policija 20. studenoga 1967. ispitala Cesara Virtuosa, župnika župe Sacri Cuori di Gesù e Maria u Rimu, kod kojeg je Draganović boravio nakon odlaska iz Zavoda sv. Jeronima. Autor zatim navodi dio Draganovićeve izjave iz listopada 1965. u kojoj on optužuje titove špijune koji su ga već pokušali oteti. Draganović se u toj izjavi žali što je Titov režim uspio zavarati i neke crkvene osobe nižeg i višeg ranga i izjavljuje da „ukoliko padne u ruke komunističkoj jugoslavenskoj policiji i bude morao nešto izjaviti ili potpisati da se sve to treba smatrati protivno njegovoj volji."[65]

G. Jorio šalje u javnost podatke o tajnom Draganovićevu tekstu za Pavla VI., koji mu je namjeravao poslati preko predstavnika Sv. Stolice u Beču a ne preko Državnog tajništva zbog straha da neće stići do Pape. Autor tvrdi da je tekst oblikovan početkom rujna i da se u njemu Draganović tuži na neke jugoslavenske biskupe i osobe u Državnom tajništvu. Prema autoru, u drugom dijelu Draganovićeva teksta navedeni su razlozi zbog kojih je Draganović bio na udaru jugoslavenske vlasti. Glavni razlog bila je njegova briga za Hrvate internirane od fašista po logorima u Italiji i skupljanje svjedočanstava o tragediji koju su počinili Titovi partizani kad su preuzeli vlast i izvršili pokolj preko 130 000 osoba u Zagrebu, Kočevskom Rogu, Dravogradu i Bleiburgu.[66]

Isti autor u drugom tekstu navodi da će spomenuto Draganovićevo pismo uskoro preko papinskog nuncija u Beču Rossija Otilija biti predano papi Pavlu VI. Nadalje, autor tvrdi da je Državno tajništvo ovlastilo Marija Cagnu, posebnog izaslanika Sv. Stolice u Beogradu, da pokuša stupiti u kontakt s Draganovićem te da je, prema povjerljivom izvoru, Vatikan uputio formalni prigovor Vjekoslavu Cvrlji, jugoslavenskom izaslaniku pri Svetoj Stolici, da je Jugoslavija u slučaju Draganovića povrijedila ugovor između dviju država.[67]

4. Nepobitne činjenice

Danas, s određene povijesne distance, na temelju izvora, novinskih članaka, znanstvenih radova, Udbinih saslušanja Draganovića

65 N. N., „Sulla scomparsa di Draganovic indagini anche a Roma", 1-2.

66 G. JORIO, „Nascosto a Roma il 'memoriale' di Mons. Draganovic", 1, 5.

67 G. JORIO, „Protesta del Vaticano per Mons. Draganovic", 1, 4. Vidi još i: P. V., „Kako je Vatikan reagirao na otmicu Draganovića", *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 1-2; N. N., „Vatikan želi govoriti s prof. Draganovićem", 6.

i Draganovićevih *Sjećanja* možemo sa sigurnošću dokazati što se s Draganovićem događalo od 12. kolovoza do sredine studenoga 1967. godine.

Kolovoz 1967.

12. kolovoza – Draganović je iz Pressbauma kod Beča pošao u München, gdje je Ukrajinskoj tiskari dao u tisak svoj intervju koji je s njim napravio V. Nikolić, urednik *Hrvatske Revije*.[68]

13.-18. kolovoza – Obilazio je svoje prijatelje izvan Münchena.[69]

18. kolovoza – Vratio se u München, platio račun Ukrajinskoj tiskari i napisao oštro pismo Simonu Wiesenthalu koji ga je proglasio ratnim zločincem u ljubljanskom *Delu* 1965. godine. Draganović mu je iz Münchena poslao Nikolićevu knjigu u kojoj je njegov tekst kojim ruši Wiesenthalovu optužbu. Wiesenthalov odgovor Draganovića je zatekao u domovini. Lovac na naciste priložio je odgovoru fotokopiju kazala imena svoje najnovije knjige kao dokaz da Draganovićevo ime tamo nije spomenuto.[70]

29./30. kolovoza – Obavivši poslove u Münchenu, pošao je autom trgovca cipela, zemljaka Petra Ćalete, prema sjevernoj Italiji. Prenoćili su u Rivi na jezeru Garda.[71]

30./31. kolovoza – Draganović i Ćaleta su prenoćili u Pratu kod Firenze, gdje su se i rastali. Draganović je krenuo prema Rimu.[72]

31. kolovoza – Draganović je stigao u Rim gdje je ostao punih sedam dana.[73]

Rujan 1967.

3. rujna – Draganović je iz Rima preko vatikanske pošte poslao razglednicu Zlatku Tudjini u München.[74]

5. rujna – Draganović je bio na večeri s M. Varošom i jednom nepoznatom osobom. Taj susret potvrđuje razglednica koju je Varoš napisao za V. Nikolića u München, a supotpisali su je Draganović i osoba

68 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 363.
69 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 364.
70 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 364.
71 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 365.
72 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 365.
73 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 365.
74 Razglednica (kopija) čuva se u arhivu Zavoda sv. Jeronima. Tekst glasi: *Roma, 3. IX. 1967. Srdačan pozdrav iz Vječnog Grada. Draganović.*

čiji potpis nije čitljiv.[75] Vrlo je važno napomenuti da je Varoš u jednom svojem tekstu zanijekao ovaj susret s Draganovićem u Rimu. Evo što piše: „Ne odgovara istini da je dr. Krunoslav Draganović bio sa mnom na dan 5. rujna o. g. u Rimu. On me je nazvao početkom rujna i dogovorili smo se za sastanak za 4. rujna u večer, jer uslijed teške bolesti moje žene, koja je tih dana morala biti prevedena u kliniku (Angloamerička klinika u via Nomentani), nisam mogao uzprkos velike želje, naći vremena za sastanak. Na večeri 4. rujna o. g. bio sam u društvu Karla Čubelića u kojeg dr. Ante Ciliga, koliko znam ima povjerenje kao u čestita čovjeka i objektivnog. Dan kasnije prof. Krunoslav Draganović na vlastiti zahtjev sastaje se za ručkom sa g. Žarkom Štrkaljem Milićem, koji je došao iz dalekog Novog Zelanda, i ostaje sa njime do kasno popodne, odgodivši svoj put."[76] Varoš je javnosti mogao zanijekati zajedničku večeru s Draganovićem, ali svoju razglednicu nikako. Susret s Varošom potvrdio je i Draganović u svojem *Svjedočanstvu* iz 1983. godine.[77]

Istoga dana Draganović je iz Rima preko vatikanske pošte poslao razglednicu svećeniku Vilimu Cecelji u Salzburg,[78] a svojim rimskim prijateljima svećenicima priopćio da zbog posla mora biti u Milanu 7. rujna, u Münchenu 10. rujna te da prije 18. rujna mora otići do Bonna pa se onda zbog školskih obveza vratiti u Austriju.[79]

6. rujna – Draganović je iz Rima preko vatikanske pošte poslao razglednicu Ivici Pruscu u Salzburg.[80]

75 Razglednica (kopija) čuva se u arhivu Zavoda sv. Jeronima. Tekst glasi: *5. IX. 1967. Srdačan pozdrav Vama, gdji, obitelji Tudjina sa zajedničke večere. Odgovaram za par dana na Vaše pismo. M. Varoš (zatim nečitak potpis) Draganović.*

76 M. VAROŠ, „Moj odgovor dr. Anti Ciligi", 5.

77 R. PERIĆ, „Draganović o sebi", 365.

78 Razglednica (kopija) čuva se u arhivu Zavoda sv. Jeronima. Tekst glasi: *Roma, 5. IX. 1967. Dragi Vilime! Evo me malo u Rimu, vraćam se preko Trsta za 2-3 dana. Dužnosti me gone natrag. Nego obećao mi je O. Dominik dobaciti do Tebe 5-600 separata mog intervieva za Nikolićeve knjige. Ako bi tko pošao autom u Beč, molim Te, pošalji mi knjižice, inače bih se nekako sâm za njih providio. Kako mi Ti? Iskren pozdrav Tebi i don Juri! Krunoslav.*

Vijest o razglednici objavljena je u *Hrvatskoj reviji* i *Danici*. Usp.: V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović - Nova žrtva jugoslavenskog komunizma", 343-344; BIVŠI ROBIJAŠ, HRVAT IZ BOSNE, „Prof. Dr. K. Draganović u pandžama UDBE u Sarajevu", 1.

79 I SACERDOTI CROATI IN ESILIO, „Mons Draganovic rapito in Italia per il suo 'libro bianco' sulle foibe", 13.

80 Razglednica (kopija) čuva se u arhivu Zavoda sv. Jeronima. Tekst glasi: *Roma, 6. IX. 1967. Dragi Ivice! Evo me na putu već 3 nedjelje, pa sutra krećem preko Trsta natrag. Žurim radi svoje knjige. Kako izgleda s Tvojom? Čujem da si već u štampi. Jesi li se osvr-*

7. rujna – Na poziv braće Asima i Ćazima Šahinpašića Draganović je pošao željeznicom u Trst. Kako im je stan bio tijesan, braća su Draganovića smjestila u motel Neptun u Sistiani, između Duina i Trsta.[81] Prema pretpostavci Draganovićevih prijatelja svećenika iz Rima, taj dan Draganović je bio u Milanu, gdje je drogiran i otet,[82] što Draganović u svom *Svjedočanstvu* iz 1983. ne spominje.

8. rujna – Prema M. Varošu, Draganović se 8. i 9. rujna pojavio u Trstu i susreo s nekoliko tršćanskih Hrvata.[83]

9. rujna – Draganović je slavio sv. misu u 8,30 sati u zavjetnom svetištu blizu Trsta u crkvi Madre e Regina (Majka i Kraljica).[84]

10. rujna – Draganović je slavio nedjeljnu sv. misu u 9 sati u crkvi Madre e Regina i predvodio u molitvi brojne talijanske hodočasnike. Nakon sv. mise bio je plan s Asimom Šahinpašićem i Ivanom Galićem doručkovati u jednoj gostionici na samoj granici Jugoslavije. Sa sobom je imao kovčeg koji je ponio iz Pressbauma. U njemu su bili brevijar, knjiga misnih nakana, adresar, nekoliko pisama i jedan dokument o krvoprolićima na Kozari. Umjesto do gostionice, stigli su oko deset sati na jugoslavensku granicu, gdje ih je dočekao vojnik s puškom pod kapom s crvenom zvijezdom. Nakon pola sata pristigla su tri čovjeka: vojni komandant kapetan Brajović i 2 policijska činovnika, oba Bosanci. Nakon ispitivanja stavljene su mu lisice na ruke, koje je nosio sve do Beograda. Svoje suputnike Asima i Galića nakon toga više nije vidio. Ubrzo je autom sproveden preko Sežane, Senožeća i Logatca u Ljubljanu, gdje su ga uveli u zgradu Sekretarijata za unutrašnje poslove, ul. B. Kidriča, četvrti kat. Tamo su ga ispitivala tri činovnika i tražili od njega ključ od stana u Pressbaumu. U sumrak, između 17 i 17,30, odveden je kombijem u pratnji zapovjednika i dvojice stražara preko Karlovca u Beograd.[85]

---

nuo na one najnovije podatke u Titovim novinama o K[avranovoj] aferi? Piši mi u Pressbaum! Kako Ti, Marija i sin? Pozdrav Vama i staroj mami! Bog i Hrvati! Draganović
Vijest o ovoj razglednici objavljena je u *Hrvatskoj reviji* i *Danici*. Usp.: V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović - Nova žrtva jugoslavenskog komunizma“, 344; BIVŠI ROBIJAŠ, HRVAT IZ BOSNE, „Prof. Dr. K. Draganović u pandžama UDBE u Sarajevu“, 1.

81 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 365.

82 I SACERDOTI CROATI IN ESILIO, „Mons Draganovic rapito in Italia per il suo ‘libro bianco’ sulle foibe“, 13.

83 M. VAROŠ, „Povodom nestanka prof. Krunoslava Draganovića“, 2.

84 R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 359.

85 J. JAREB, „Dr. Draganović nije se samovoljno vratio u domovinu“, 581-583; R. PERIĆ, „Draganović o sebi“, 359, 367, 369-371. Izvješća se u nekim detaljima ne podudaraju, što se može lako razumjeti imajući u vidu da su napisana u pritvorskim okolnostima, prvo 17. srpnja 1968., a drugo neposredno pred smrt 1983. godine.

Istoga dana iz Rima, vjerojatno agenti Udbe, poslali su u München razglednicu izvjesnom Jakovu Stričeviću s obitelji.[86] U autentičnost razglednice s pravom je posumnjao V. Nikolić.[87]

11. rujna – Draganović i njegova pratnja stigli su oko 7,30 sati Ulicom Gavrila Principa, Alejom Crvene Armije i Bačvanskom ulicom u beogradski zatvor na Lekinu brdu. Tijekom cijeloga puta bile su mu vezane ruke i noge. U zatvoru su ga ispitivali Branko Jurak i Stanko Karadeglija iz Mostara. Povremeno im je pomagao i neki mlađi činovnik iz Mrkonjić Grada. Čuvalo ga je pet stražara. Svi su bili Srbi iz BiH-a, osim jednoga iz Hrvatske.[88]

26. rujna – Draganović je dao svoj prvi iskaz Udbi. Drugi nije datiran, ali prema mišljenju Akmadže datira nakon rujanskog.[89]

Listopad 1967.

20. listopada – Draganović je iz beogradskog zatvora prebačen u motel Šehitluci iznad Banje Luke. Pratila su ga dvoja kola, a cijela pratnja bila je u civilu i s promijenjenim automobilskim tablicama.[90]

26.-27. listopada – Draganović je dao svoj treći iskaz Udbi.[91]

29. listopada – Draganović je dao svoj četvrti iskaz Udbi.[92]

Studeni 1967.

4. studenoga – Draganović je napisao Izjavu sarajevskom javnom tužitelju u kojoj na 7 stranica upoznaje javnost sa svojim slučajem.[93]

9. studenoga – Služba Državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove SR Hrvatske sastavila je 9. studenoga Informaciju br. 158. pod nazivom „Legalizacija akcije 'Franjo' – Dogovor o poduzimanju mjera". U toj Informaciji navodi se da je 7. studenoga 1967. održan radni

86 Razglednica (kopija) čuva se u arhivu Zavoda sv. Jeronima. Tekst glasi: *Città del Vaticano, 10. IX. 67. Iskren pozdrav iz Rima. K. Draganović.*

87 Usp. : V. NIKOLIĆ, „Prof. dr. Krunoslav Draganović - Nova žrtva jugoslavenskog komunizma", 344.

88 J. JAREB, „Dr. Draganović nije se samovoljno vratio u domovinu", 581-583; R. PERIĆ, „Draganović o sebi", 359, 367, 369-371. Izvješća se u nekim detaljima ne podudaraju, što se može lako razumjeti imajući u vidu da su napisana u pritvorskim okolnostima, prvo 17. srpnja 1968., a drugo neposredno pred smrt 1983. godine.

89 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 81-197.

90 R. PERIĆ, „Draganović o sebi", 379.

91 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 197-236.

92 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 236-251.

93 Rukopisni tekst ima sedam stranica. Čuva se u arhivu Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

sastanak u svezi s poduzimanjem operativnih i drugih mjera koje trebaju poduzeti pojedini centri Državne sigurnosti neposredno pred i nakon legalizacije akcije „Franjo“. U Informaciji se navodi niz mjera, među kojima i pojačano korištenje „Zagorja“, kako se nazivala sprava za prisluškivanje u uredu zagrebačkog nadbiskupa, kako bi se dobili podaci o reagiranju svećenstva, posebice kardinala Šepera i biskupa Kuharića. Planirana je i intezivna obrada Franje Šepera, Franje Kuharića, Lava Znidarčića, Antuna Ivandije, Nikole Borića, Janka Penića. Za Lava Znidarčića predviđena je stalna pratnja. Odlučeno je i da se s akcijom „Franjo“ upozna i suradnik SDS-a „Vlado“, tj. Rudolf Pukljak. Predviđeno je da se pojedini suradnici SDS-a upute u Rim radi obrade iseljenih svećenika. Prema pojedinim osobama u zemlji i inozemstvu predviđena je mjera vrbovanja. Zadatke su dobili i drugi centri SDS-a izvan Zagreba. Split je dobio zadatak da pojača obradu nad biskupima Franom Franićem, Marijanom Oblakom, Severinom Pernekom, Josipom Arnerićem i Pavlom Žanićem te franjevačkim provincijalom Petrom Čapkunom i svećenikom Josipom Kolanovićem. Centar Rijeka dobio je upute da pojača obradu nad biskupima Josipom Pavlišićem i Viktorom Buričem te svećenicima Žarkom Kraljevićem, Josipom Frkovićem, Marijanom Valkovićem i Ivanom Ilijićem. Trebalo je uspostaviti i poseban nadzor i stalnu pratnju nad Petrom Šimunićem koji je bio u neposrednom kontaktu s Draganovićem. Centar Pula trebao je pojačati obradu nad biskupom Dragutinom Nežićem, Osijek nad biskupom Stjepanom Bäuerleinom, svećenicima Ćirilom Kosom, Ivanom Kopićem, te posebno skupinom istaknutih klerikalaca koji se okupljaju oko Ladislava Vlašića, koji je bio u dobrim odnosima s Draganovićem, a iz istih razloga nadzirati i svećenika Remera. U Informaciji br. 1020 od 15. studenoga 1967. navode se još neki zaključci sa spomenutog sastanka. Tako se spominje uspostava kontakta SDS-ovih suradnika sa spikerom Radio Vatikana Egonom Scheiblom i proučavanje mogućnosti utjecaja na pisanje iseljeničkog tiska preko mreže SDS-ovih suradnika. Navodi se i niz civilnih osoba u zemlji za koje treba raščistiti njihove odnose i kontakte s Draganovićem. Među njima se posebno ističe Lav Znidarčić nad kojim je uspostavljen potpuni nadzor, ali se spominje i način djelovanja SDS-a, kako bi utvrdio vezu Znidarčića i Draganovića.[94] Očito je dovođenje Draganovića dodatno mobiliziralo agente i službenike Udbe.

94 Fascikl „Krunoslav Draganović“, Arhiv Počasnog Bleiburškog voda, Zagreb. Citirano prema Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, Zagreb, 2013., 359.

12. studenoga – Draganović je slavio nedjeljnu sv. misu u 16 sati u župnoj crkvi u Samoboru na oltaru Presvetog Srca Isusova i Marijina.[95] Toga dana službenici Udbe su ga snimili na Mostu slobode u Zagrebu i pred župnim dvorom u Samoboru i te fotografije objavili preko svojih novinara.[96]

15. studenoga – U režiji Udbe u sarajevskoj Kristalnoj dvorani na Ilidži priređena je konferencija za tisak na kojoj je Draganović odgovarao na upite novinara.[97]

15. studenoga – Sv. Stolica je preko Radio Vatikana, a ne preko diplomatskih krugova, uputila Notu o nestalom svećeniku Draganoviću i neizravno zatražila od jugoslavenskih vlasti da mu dozvole kontaktirati svoje crkvene starješine.[98]

Zaključak

Novinski članci koje sam koristio u ovom radu, ali i oni kojih sam samo naslove naveo, potvrđuju da se oko Draganovićeva nestanka vodila velika medijska bitka onodobnih političkih protivnika, komunističkog režima i Udbe s jedne, i emigrantskih krugova s druge strane. Prvi podaci o Draganoviću izišli su u javnost tek mjesec dana nakon njegova nestanka u Trstu 10. rujna 1967. godine. Jednomjesečna medijska šutnja čitatelja upućuje na određene zaključke. U trenutku nestanka u Trstu s Draganovićem su bili A. Šahinpašić i I. Galić, koji su bili suradnici Udbe. Teško je samo na temelju novinskih izvješća utvrditi koju je ulogu u samoj otmici imao i treći suradnik Udbe M. Varoš, ali je zanimljiv njegov medijski pokušaj prikrivanja susreta s Draganovićem u Rimu pet dana prije otmice. Varoševi tekstovi potvrđuju da je on imao najviše podataka o cijelom slučaju. Dvomjesečna šutnja Vatikana o Draganoviću vrlo je simptomatična, kao i prva obavijest koja je odaslana u javnost preko Radio Vatikana, a ne redovitim diplomatskim putem. Bilo kako bilo, Draganović je uzburkao javnost, započeo novo razdoblje svojega života, ali i stavio na kušnju proces približavanja Vatikana i komunističke Jugoslavije.

95 R. PERIĆ, „Draganović o sebi", 359.
96 M. RAJKOVIĆ, „Slučaj Draganović", 5.
97 S. ŠERIFOVIĆ, „Razgovor domaćih i stranih novinara sa svećenikom Krunoslavom Draganovićem". Na isječku iz novina odrezan je broj stranice. O konferenciji za tisak vidi i N. N., „Viele Fragen in der ‚Kristallbar", 1, 3, 16.
98 F. PUCCI, „Il reverendo Draganovic è veramente un uomo libero?", 9.

LITERATURA

Knjige

AKMADŽA Miroslav, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010.

AKMADŽA Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, Zagreb, 2013., 359.

BOGDAN Jure (ur.), *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901.-2001.), Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima,* Rim, 2001.

IVANOVIĆ Siniša, *Špijun u mantiji*, Beograd, 1987.

IVUREK Mijo, *Život i djelo Krunoslava Draganovića*, Sarajevo, 2013., 54-73; 90-110.

1968. - Četrdeset godina posle, Zbornik radova, Beograd, 2008., 575-611.

Članci

JAREB Jere, „Dr. Draganović nije se samovoljno vratio u domovinu“, *Hrvatska revija* 36 (1986.) 4, München - Barcelona, 579-583.

JAREB Jere, „Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji od rujna 1943. do ožujka 1946.“, *Hrvatska revija* 34 (1984.) 4, München - Barcelona, 589-661.

LUKINOVIĆ Andrija, „Bratovština sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama“, *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.),* (ur. J. BOGDAN), Rim, 2001., 753-770.

N. N., „Ratni zločinac, terorist i špijun Krunoslav Draganović“, *Jedinstvo*, List jugoslavenskih demokratskih doseljenika u Kanadi, Toronto, 17. V. 1949., 3.

NIKOLIĆ Vinko, „Prof. dr. Krunoslav Draganović - Nova žrtva jugoslavenskog komunizma“, *Hrvatska revija* 17 (1967.) 3-4, München, 343-356.

PERIĆ Ratko, „Draganović o sebi“, *Kolo* 8 (1998.) 3, Zagreb, 349-379.

PERIĆ Ratko, „De viris illustribus Vrhbosanske bogoslovije, 1890.-1945. (Krunoslav Stjepan Draganović)“, *Vrhbosanska katolička teologija*, Sarajevo – Bol, 1993., 329-333.

„Prof. Krunoslav Stjepan Draganović - Kratki životopis“, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta"* (ur. Č. VIŠNJIĆ), Zagreb, 2009., 8-48.

RADIĆ Radmila, „Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović 1967.-1968. godine“, *1968. - Četrdeset godina posle*, Zbornik radova, Beograd, 2008., 575-611.

SEČKAR Ivo, „'Slučaj' Krunoslava Draganovića“, *Obnovljeni život* 48 (1993.) 3-4, Zagreb, 347-366.

SIMČIĆ Milan, „Prof. Krunoslav Stjepan Draganović (1903.-1983.)“, *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, (ur. J. BOGDAN), Rim, 2001., 843-854.

TOMAS Ivan, „Krunoslav Stj. Draganović - Prilikom 60. godišnjice njegova života“, *Hrvatska revija* 14 (1964.) 1, München, 27-50.

Novinski članci o otmici Krunoslava Draganovića

Na popisu se nalaze članci koje sam u radu koristio, ali i oni koje na žalost nisam uspio pronaći, a do kojih sam naslova došao čitajući dostupne tekstove. Zbog toga neki od tih članaka nisu bibliografski potpuni.

Nedatirano

• „Catholic Priest kidnapped“, 16. IX. 1967. The Croatian-American Home Association, Incorporated, San Francisco, California (letak).

• A. M., „Faschistischer Jesuit kapituliert vor Tito“, *Weltwoche*.

Listopad 1967.

• N. N., „Geistlicher verschwunden“, *Salzburger Nachrichten*, Salzburg, 16. X. 1967., 4.

• N. N., „Wer ist Professor Draganovic?“, *Kathpress*, Wien, 20. X. 1967., br. 244, 2a.

• N. N., „Sacre Coeur Pfarrer in Agram eingesperrt“, *Express*, Wien, 20. X. 1967., 1, 3.

• N. N., „Schlungen in Triest Titos Häscher zu?“, *Volksbote*, München, 21. X. 1967.

• N. N., „Zagreber Polizei: Kaplan Draganovic nicht im Gefängnis“, *Express*, Wien, 22. X. 1967., 1.

• PRIJATELJ, „Nestao prof. Krunoslav S. Draganović“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 28. X. 1967., 1, 3.

• N. P., „Neka prof. Draganović održi konferenciju štampe u Beču“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, listopad-studeni, 1967., br. 153-154, 5.

• N. N., „Agenti Udbe ugrabili prof. Draganovića“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, listopad-studeni, 1967., br. 153-154, 7-8.

Studeni 1967.

• „Izjava K. Draganovića javnom tužitelju“, Sarajevo, 4. XI. 1967. Rukopis Draganovića, 7. str.

• „Izjava K. Draganovića javnom tužitelju“, Sarajevo, 4. XI. 1967. Tipkopisni tekst, 8. str.

• „Izjava K. Draganovića javnom tužitelju“, Sarajevo, 4. XI. 1967. Tiskani tekst, 2. str.

• MUSYL Klaus, „Der Fall Draganović“, *Die Furche*, Wien, 4. XI. 1967., br. 44, 6.

• CILIGA Ante, „Što se čuje u Rimu o izčeznuću prof. Draganovića?“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 4. XI. 1967., 1.

• N. N., „Sudbina dra Draganovića“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 4. XI. 1967., 5.

• N. N., „Interventionen für Verhaftete umsonst“, *Die Presse*, Wien, 9. XI. 1967., 14.

• N. N., „Povodom nestanka prof. Draganovića“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 11. XI. 1967., 2.

• CILIGA Ante, „Kako je prof. Draganović dospio u ruke UDBE?“. Četiri tipkane stranice potpisane u Rimu, 11. XI. 1967. Autor u tekstu navodi da je članak napisan za *Hrvatski glas*.

• P. Y., „Un pretre catholique accusé de crimes de guerre est rentré en Yugoslavie“, *Le Monde*, 11. XI. 1967., 28.

• N. N., „Priest back in Jugoslavia to face Trial“, *The Daily Telegraph*, London, 11. XI. 1967., 16.

• N. N., „Draganovič ugrabljen v Trstu od političnega sodelavca“, *Klic Triglava*, London, 11. XI. 1967., 14.

• N. N., „Potraga za prof. Draganovićem“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 11. XI. 1967., 1.

• PRIJATELJ I UŽI ZEMLJAK PROF. DRAGANOVIĆA, „Povodom nestanka prof. Draganovića“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 11. XI. 1967., 2.

• N. N., „Dopo venticinque anni di esilio Monsignor Draganovic si è

consegnato spontaneamente alle autorità jugoslave", *Il Messaggero*, Rim, 11. XI. 1967., 17.

• N. N., „Monsignor Draganovic nelle mani degli iugoslavi", *Il Tempo*, Rim, 11. XI. 1967., 14.

• K. K., „Pop Krunoslav Draganović prijavio se našim vlastima", *Politika*, Beograd, 11. XI. 1967., 9. (na ćirilici).

• N. N., „K. Draganović traži amnestiju", *Večernji list*, Zagreb, 11. XI. 1967., 1, 6.

• *Globe and Mail*, Toronto, 11. XI. 1967.

• *Express*, Wien, 11. XI. 1967.

• N. N., „Im Herzen verbunden", *Die Presse*, Wien, 11./12. XI. 1967.

• N. N., „Draganovic freiwillig heimgekehrt", *Die Presse*, Wien, 11./12. XI. 1967.

• EDER Richard, „Priest Goes Back to Face War Charges", *International Herald Tribune*, 11./12. XI. 1967., 5.

• *Le Figaro*, 11./12. XI. 1967.

• „Pop Draganović objašnjava. Pismo koje je prof. dr. Krunoslav Draganović, donedavno jedan od najistaknutijih vođa među političkim emigrantima, uputio okružnom javnom tužiocu u Sarajevu", *Vjesnik*, Zagreb, 12. XI. 1967., 7.

• N. N., „Draganovic doch entführt", *Die Presse*, Wien, 13. XI. 1967.

• N. N., „K. Draganović u Zagrebu", *Večernji list*, Zagreb, 13. XI. 1967.

• *Vaterland*, Luzern, 13. XI. 1967.

• N. N., „Tourist in Agram", *Oberösterreichische Nachrichten*, Linz, 15. XI. 1967.

• I SACERDOTI CROATI IN ESILIO, „Mons Draganovic rapito in Italia per il suo 'libro bianco' sulle foibe", *Il Tempo*, Rim, 15. XI. 1967., 1, 13.

• RAJKOVIĆ Mato, „Slučaj Draganović", *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 15. XI. 1967., 5.

• N. N., „Draganovic: ‚Ich kam freiwillig'", *Volksblatt*, Wien, 16. XI. 1967.

• N. N., „Gegensätzliche Erklärungen in der Affäre Draganovic", *Neue Züricher Nachrichten*, *Zürich*, 16. XI. 1967.

• TEMP Günter, „Ich kehrte freiwillig heim", *Die Presse*, Wien, 16. XI. 1967., 1.

• N. N., „Draganovic, Ich wurde nicht entführt", *Süddeutsche Zeitung*, München, 16. XI. 1967., 7.

• VASOVIĆ Radule, „Povratak jednog emigranta", *Borba*, Beograd,

16. XI. 1967.

• POPOVIĆ S., „Osuđujem emigrantske terorističke akcije“, *Borba*, Beograd, 16. XI. 1967., 4.

• GRUHONJIĆ Asim, „Prvi razgovor Krunoslava Draganovića s novinarima“, *Politika*, Beograd, 16. XI. 1967., 6. (na ćirilici).

• D. B., „Povratak Draganovića – Simptom raspadanja ustaških i emigrantskih organizacija“, *Politika*, Beograd, 16. XI. 1967., 6. (na ćirilici).

• ŠERIFOVIĆ Safet, „Osuđujem terorističke akcije emigranata“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 16. XI. 1967.

• *Il Tempo*, Rim, 16. XI. 1967.

• „Missing Croatian priest known here“, *The Catholic Universe Bulletin*, Cleveland, Ohio, 17. XI. 1967. (tiskano kao letak).

• H. J., „Die Affäre Draganovic“, *Volksblatt*, Wien, 17. XI. 1967., 2.

• N. N., „Draganovic ist für Wien nicht zu sprechen“, *Kurier*, Wien, 17. XI. 1967., 2.

• KARP Georg, „Indizien: So verschwand Draganovic“, *Express*, Wien, 17. XI. 1967., 1, 3.

• „Izjava Izvršnog komiteta Saveza komunista Hrvatske o davanju prevelike pažnje K. Draganoviću“, 17. XI. 1967.

• N. N., „Noch immer Rätsel um Draganovic“, *Volksblatt*, Wien, 18. XI. 1967., 1.

• I SACERDOTI E GLI INTELLETTUALI CROATI IN ESILIO, „Dietro al ‘caso Draganovic’ una mostruosa macchinazione“, *Il Tempo*, Rim, 18. XI. 1967., 15.

• N. N., „Putovanja svećenika Draganovića po zemlji izazivaju opravdan revolt“, *Borba*, Beograd, 18. XI. 1967., 4.

• N. N., „Viele Fragen in der ‚Kristallbar‘“, *Die Presse*, Wien, 18./19. XI. 1967., 1, 3, 16.

• N. N., „Konträre Darstellungen zum ‚Fall Draganovic‘“, *Wiener Kirchenzeitung*, Wien, 19. XI. 1967.

• *Neue Züricher Zeitung*, 19. XI. 1967.

• VAROŠ Miroslav, „Moj odgovor dr. Anti Ciligi“, Rim, 20. XI. 1967., 6 tipkanih stranica. Čuva se u arhivu Zavoda sv. Jeronima. Varoš je tekst napisao za *Hrvatski glas* kao odgovor na tekst A. CILIGE, „Što se čuje u Rimu o izčeznuću prof. Draganovića?“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 4. XI. 1967., 1.

• N. N., „Il caso Draganovic preoccupa il Vaticano“, *Il Tempo*, Rim, 20. XI. 1967., 1.

• Filippo PUCCI, „Il reverendo Draganovic è veramente un uomo libero?“, *Il Giornale d'Italla*, Rim, 20./21. XI. 1967., 9.

• N. N., „Sulla scomparsa di Draganovic indagini anche a Roma“, *Il Tempo*, Rim, 21. XI. 1967., 1-2. (2x)

• *Il Secolo*, 21. XI. 1967.

• N. N., „Mons. Draganovic cadde in un tranello“, *Il Tempo*, Rim, 22. XI. 1967.

• BIVŠI ROBIJAŠ, HRVAT IZ BOSNE, „Prof. Dr. K. Draganović u pandžama UDBE u Sarajevu“, *Danica*, Chicago, 22. XI. 1967., 1, 4.

• UREDNIŠTVO DANICE, „(Osvrt na vijest o Draganovićevu povratku objavljenu u *Globe and Mail*, Toronto, 11. XI. 1967.)“, *Danica*, Chicago, 22. XI. 1967., 4.

• VAROŠ Miroslav, „Povodom nestanka prof. Krunoslava Draganovića“, *Danica*, Chicago, 22. XI. 1967., 2, 4.

• N. N., „In zwei Monaten ist alles erledigt“, *Die Presse*, Wien, 23. XI. 1967.

• Georg KARP, „Die Exilkroaten befürchten: Draganovic hat ausgepackt“, *Express*, Wien, 23. XI. 1967., 4.

• N. N., „Un diplomatico iugoslavo in servizio a Roma minacciò mons. Draganovic“, *Il Tempo*, Rim, 25. XI. 1967., 1, 2.

• JORIO Giampaolo, „Nascosto a Roma il 'memoriale' di Mons. Draganovic“, *La Luna*, Rim, 25. XI. 1967., 1, 5.

• SVALDUZ Sandro, „Misteri al di qua del 'Portone di brozzo'“, *La Luna*, Rim, 25. XI, 1967., 5.

• N. N., „Otmica ili povratak? Prof. Draganović u Sarajevu“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 25. XI. 1967., 1, 3.

• KAMBER Charles, „Misterij vlč. dra Draganovića“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 25. XI. 1967., 1, 2, 3.

• N. N., „Humo i Djukić o prof. Draganoviću“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 25. XI. 1967., 5.

• *Monitor*, San Francisco, 25. XI. 1967.

• *Književne novine*, Beograd, 25. XI. 1967.

• JORIO Giampaolo, „Protesta del Vaticano per Mons. Draganovic“, *La Luna*, Rim, 26. XI. 1967., 1, 4.

• N. N., „Passo diplomatico della Santa Sede per Draganovic“, *Il Tempo*, Rim, 26. XI. 1967., 1.

• N. N., „Wer das glaubt“, *Der Donauschwabe*, 26. XI. 1967.

• *Domenica*, 26. XI. 1967.

• N. N., „Draganović. Wolga in Rom“, *Der Spiegel*, Hamburg, 27. XI. 1967., br. 49, 138-139.

• N. N., „Draganovic: Freiwillig“, *Kurier*, Wien, 28. XI. 1967., 2.

• N. N., „Draganovic wohlauf“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Frankfurt, 29. XI. 1967., 2.

• *„What do the Yugoslav Communists celebrate Today?“*, 29. XI. 1967. The Croatian-American Home Association, Incorporated, San Francisco, California. (letak).

• N. N., „Jugoslavija priznala otmicu Draganovića“, *Danica*, Chicago, 29. XI. 1967., 1, 2.

• PRIJATELJ Š, „Hrvatskom mučeniku dr. Draganoviću“, *Danica*, Chicago, 29. XI. 1967., 2.

• KAMBER Charles, „Misterij dra Draganovića“, *Danica*, Chicago, 29. XI. 1967., 3, 4.

• VAROŠ Miroslav, „Istina o slučaju prof. Krunoslava Draganovića“, *Danica*, Chicago, 29. XI. 1967., 5, 6.

• ILINIĆ Milan, „Dokle ćemo tako?“, *Danica*, Chicago, 29. XI. 1967., 5.

• N. N., „Otmica Dra. K. Draganovića“, *Danica*, Chicago, 29. XI. 1967., 7.

• N. N., „Otmica Dra K. Draganovića“, *Hrvatska*, Buenos Aires, 30. XI. 1967., 7.

• N. N., „‘Povratak’ Krunoslava Draganovića“, *Hrvatska Zora*, München, studeni, 1967., 2.

• N. N., „Otmica Dra K. Draganovića“, *Nezavisna Država Hrvatska*, Toronto, studeni, 1967., 2.

• N. N., „The case of Father Draganovic“, *Voice of Freedom*, Ottawa, vol. 11, br. 2, 1.

• NIKOLIĆ Vinko, „Prof. dr. Krunoslav Draganović - Nova žrtva jugoslavenskog komunizma“, *Hrvatska revija* 17 (1967.) 3-4, München, 343-358.

Prosinac 1967.

• UREDNIŠTVO, „O slučaju prof. Draganovića“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 2. XII. 1967., 3.

• N. N., „Scomparso Mons. Draganovic (rapito da agenti titini)“, *La Voce delle Marche*, 3. XII. 1967., 5.

• VAROŠ Miroslav, „Moj odgovor dr. Anti Ciligi“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 9. XII. 1967., 1, 5.

• (UREDNIŠTVO), „Draganović je stalno u Beogradu“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, 9. XII. 1967., 3.

• N. N., „Otmica Draganovića: Novi beogradski neuspjeh”, *Hrvatski Narod*, Buenos Aires, 15. XII. 1967., 3.

• N. N., „‘Draganovičevo pismo’ Tanjuga je potvorba!“, *Ameriška domovina*, Cleveland, 15. XII. 1967.

• N. N., „Ein beispielloses Verbrechen“, *Volksbote*, München, 16. XII. 1967., 3.

• N. N., „Unbehagen über Draganovic“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Frankfurt, 22. XII. 1967.

• N. N., „Kein Prozess gegen Draganovic“, *Die Presse*, Wien, 23./24. XII. 1967., 2.

• N. N., „Forse mons. Draganovic tornerà presto in libertà”, *Il Tempo*, Rim, 24. XII. 1967., 1.

• HRVAT IZ BOSNE, „Istina i laž“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, Božić, 1967., 2.

• N. N., „Otmica prof. Draganovića – Austrija ima pravo na razjašnjenje“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, Božić, 1967., 20.

• CAMBER Charles, „Šta je bio Draganović?“, *Hrvatski Glas - Croatian Voice*, Winnipeg, Božić, 1967., 21.

• N. N., „Zweierlei Mass“, *Volksbote*, München, Božić, 1967., 2.

• N. N., „Vatikan želi govoriti s prof. Draganovićem“, *Vjesnik Hrvatske katoličke misije u Njemačkoj*, München, Božić, 1967., 6.

• N. N., „Gorka sudbina prof. Draganovića“, *Vjesnik Hrvatske katoličke misije u Njemačkoj*, Božić, München, 1967., 7-10.

• N.N.,„‚Ein beispielloses Verbrechen‘. Aus der Dokumentensammlung des entführten kroatischen Geistlichen Draganovic“, *National und Soldaten Zeitung*, München, 29. XII. 1967., 8.

• N. N., „Cirkus z Draganovičem“, *Klic Triglava*, London, XII. 1967., 5-6.

• P. V., „Kako je Vatikan reagirao na otmicu Draganovića“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 1-2.

• P. V. P. M., „Vatikanska elita na primanju kod Cvrlje“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 2.

• M., „Hrvatska je emigracija osvjetlila događaje o otmici prof. Draganovića pred svjetskom javnošću“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 2.

• H. A. B., „Strana štampa o otmici Draganovića“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 2.

• B. J., „Draganović“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 2.

• ELKA, „Hrvati u Švicarskoj interveniraju za prof. Draganovića“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 3.

• N. N., „Osnivaju se posvuda odbori za obranu Draganovića“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 3.

• N. N., „I u Clevelandu odbor za obranu Draganovića“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 3.

• N. N., „Demonstracije, piketiranje beogradskog konzulata u San Franciscu“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 4.

• N. N., „Ponovne demonstracije i piketiranje jugoslavenske proslave u San Franciscu“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 4.

• ŠAHIN Fazim, „(Izjava o Draganovićevoj otmici)“, *Hrvatska Država*, Berlin - München, prosinac, 1967., 5.

RETURN OF KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ TO THE COUNTRY, ACCORDING TO NATIONAL AND INTERNATIONAL PRESS REPORTS OF THE PERIOD

Summary

Krunoslav Draganović's return home on September 10, 1967 after his disappearance in Trieste, had a major international impact, especially in émigré circles, and then in communist Yugoslavia. The return of no other person attracted the same level of attention as the return of Draganović. This in itself confirms that he was viewed as an important individual who was watched by the communist authorities.

The media battle over his return was led from Belgrade and several émigré centers, among the most important of which was Rome, where a number of Croat priests in whom Draganović had great confidence lived. Leaders of what were in effect media centers disseminated information about Draganović on the basis of the sources that were available to them. Some also played underhand games, sometimes publicly disseminating half-truths or complete fabrications in order to undermine their opponents. It was an authentic media war. Some international publications, it can easily be shown, relied on information from communist sources while others depended on émigré sources. Looking at this case, it is interesting to observe the behavior of senior Church officials in Croatia and in the Vatican.

Keywords: *Krunoslav Draganović, College of St. Jerome, UDBA, communist press, émigré press, return, kidnapping.*

UDK: 272-732.2(497.6)“1968/1983“
929 Draganović K.
Pregledni rad

DRAGANOVIĆEVO DJELOVANJE NAKON PRISILNOG POVRATKA IZ EMIGRACIJE (1968.-1983.)

Mato ZOVKIĆ
Katolički bogoslovni fakultet
J. Stadlera 5, BiH - 71000 SARAJEVO

Sažetak

Godine 1968., još dok su djelatnici jugoslavenske tajne službe ispitivali Draganovića po samicama u Beogradu i Sarajevu, predstavnici državne vlasti najavili su nadbiskupu dr. Smiljanu Franji Čekadi da kane pustiti „povratnika“ bez sudskog procesa, ali su zatražili za njega smještaj u nadbiskupskoj rezidenciji. Nadbiskup na to nikako nije pristao, ali se zauzeo da bude smješten kod sestara Milosrdnica sv. Vinka na Ilidži, područje župe Stup, gdje je doveden 13. studenog 1968. U vrijeme rada na Šematizmu 1974. velik dio vremena proboravio je u Zagrebu, u Bogoslovnom sjemeništu, a ostatak života u Vrhbosanskom bogoslovnom sjemeništu u Sarajevu gdje je od 1971. do 1979. predavao crkvenu povijest. Ovdje je prikazano njegovih pet znanstvenih radova koje je objavio nakon prisilnog povratka u domovinu. Nekoliko dana pred smrt djelatnici tajne službe pretresli su njegov stan te odnijeli pisanu građu koja im je izgledala važna. Prigodom njegova sprovoda nije se smjelo govoriti o cjelovitu njegovu djelovanju zbog nazočnih državnih uhoda i televizije. Biskupijski svećenici prihvatili su ga kao uglednog starijeg subrata, a on je bio zahvalan svima koji su htjeli s njime drugovati bez radoznalog ispitivanja kako je došao u Jugoslaviju.

Ključne riječi: *povratak ili otmica, dopisivanje s hrvatskim emigrantima, profesor, nadbiskupi Čekada i Jozinović, kontrolirana sloboda, njegovi studenti, crkvena povijest.*

Uvod

Ovakvom formulacijom naslova izražavam osobno uvjerenje da je Draganović bio silom doveden u Jugoslaviju 10. rujna 1967., iako se iz njegove Izjave od 4. studenog 1967., koja je objavljena u jugoslavenskom tisku i predana sucu u Sarajevu, dobiva dojam da se svojom voljom vratio, što je „potvrdio“ i na konferenciji za tisak sredinom studenog u Sarajevu. Kako je to postao „slobodni dolazak“, prikazao je on osobno u spisu od 4.

veljače 1973. koji je dr. Zvonimir Baotić prenio u Rim, a taj je spis objavljen tek nakon njegove smrti radi čuvanja njegova života.[1] Živio sam s njim desetak godina u Vrhbosanskom bogoslovnom sjemeništu kao jedan od svećenika profesora i sjećam se da je jednog dana kod stola rekao: „Danas je deset godina kako sam *dođen* u ovu državu!" Nismo to komentirali jer smo znali da ne smije nama u zemlji govoriti o načinu svojega dolaska pod cijenu života. Bio je zahvalan svima koji su s njime htjeli drugovati, a nisu ga o tome ispitivali.

1. Smještaj i služba za svećenika koji je 26 godina izbivao iz matične biskupije

Draganović kaže da je prvih 40 dana bio držan u zasebnom zatvoru u Beogradu te ispitivan od strane isljednikâ, a zatim je prebačen na područje Sarajeva gdje je ispitivanje trajalo još oko godinu dana. Skopski biskup dr. Smiljan Čekada imenovan je 12. lipnja 1967. apostolskim administratorom Vrhbosanske nadbiskupije, ali je u dogovoru s nadbiskupom dr. Markom Alaupovićem upravu Nadbiskupije preuzeo 6. siječnja 1968. Nakon što su državne vlasti sredinom srpnja 1968. odlučile pustiti Draganovića na kontroliranu slobodu, bez sudskog procesa, stupile su u kontakt s nadbiskupom Čekadom i predstavnikom Sv. Stolice u Beogradu Mariom Cagnom kako bi se pronašao prikladan smještaj za njega, uz mogućnost bavljenja znanstvenim radom, bez dodira s vjerničkom i građanskom publikom. Predloženo je da Draganović stanuje u nadbiskupskoj rezidenciji i bavi se povijesnim istraživanjem. Početkom siječnja 1968. predsjednik jugoslavenske vlade Mika Špiljak posjetio je Vatikan i tom zgodom državnom tajniku Amletu Giovanniju Cicognaniju istaknuo „da bi jugoslavenskoj vladi najviše odgovaralo da se Draganović povuče u neki samostan".[2]

Predsjednik savezne Komisije za vjerska pitanja Milo Jovičević susreo se s delegatom Vatikana u Beogradu Mariom Cagnom 18. siječnja i tom je prigodom Cagna prvi puta postavio pitanje o Draganovićevu slučaju. „Cagna je rekao da je javio nadbiskupu Čekadi da izvijesti istražitelje u Sarajevu o spremnosti Svete Stolice da posredstvom nadležnog biskupa smjesti Draganovića u neki samostan i tako ga

1 Usp.: poglavlje „Povratak u Jugoslaviju", Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010., 27-79.

2 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 66.

izolira od vanjskog svijeta. Obećao je da Draganović neće obavljati javne službe u Crkvi.“[3] Biskupi BiH Smiljan Čekada, Petar Čule i Alfred Pichler posjetili su 16. srpnja 1968. Branka Mikulića, koji je tada bio premijer BiH. On ih je izvijestio o mogućnosti skorog oslobođenja Draganovića, uz Nadbiskupovo jamstvo da prestane s političkim djelovanjem i posveti se znanstvenom istraživanju. Sva tri biskupa izrazili su složno mišljenje kako ne bi bilo prikladno smjestiti uznika u nadbiskupsku rezidenciju. Sutradan je nadbiskup Čekada posjetio Milu Jovičevića, predsjednika savezne komisije za vjerska pitanja, na njegov poziv: „Jovičević je izvijestio Čekadu da će Draganović biti pušten na slobodu i da se protiv njega neće voditi kazneni postupak. Kod donošenja te odluke imalo se u vidu i daljnje unapređivanje odnosa s Katoličkom crkvom u zemlji i Svetom Stolicom. Ponovio je već spomenute uvjete državnih vlasti za buduće Draganovićevo djelovanje. Čekada je odbio mogućnost Draganovićeva smještaja u zgradi nadbiskupije i predložio smještaj u okolici Sarajeva, tj. u Čengić vili, kod sestara milosrdnica iz Zagreba, koje tamo imaju zgradu. Kad se nadbiskupiji vrati zgrada sjemeništa u Sarajevu, onda bi Draganovića postavio tamo za knjižničara, s time da se bavi izučavanjem teoloških spisa.“[4] Nadbiskup je 23. srpnja uputio pismo Jovičeviću napominjući da je i Draganović pismeno zamolio smještaj u nadbiskupskoj rezidenciji. Zatim je nastavio: „S tim u vezi dopustite, da i Vama opet ponovim, da ja kombinacije s njegovim smještajem u nadbiskupiji ni u jednom slučaju nemogu i ne ću prihvatiti! U skrajnjoj je mjeri odiozna i prejudiciozna i za Nadbiskupiju i za mene osobno, a, meni se čini i za njega. Vi znate, gospodine Predsjedniče, kakav glas – nije ovdje od značenja je li objektivno opravdan – Draganovića bije u mnogim krugovima, a osobito među srpskim nacionalistima. Da ga sada u Sarajevu ugledaju uza me, u Nadbiskupiji, svi bi oni smatrali, da se Crkva – a i ja osobno – s njim identificiramo i da smo ga opet uveli u centralni aparat Nadbiskupije, sa starim tezama i namjerama. Smrtno bi to zamjerili. A nije isključeno ni da bi moglo doći do demonstracija,

3 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 67.

4 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 72. Na području Ilidže kraj Sarajeva, koje spada pod župu Stup, sestre su kupile begovu vilu 13. rujna 1962. Nakon nužne adaptacije, uselile su u nju 2. studenog 1962. U ratnim sukobima oko Sarajeva od travnja 1992. do prosinca 1995. kuća je bila teško oštećena. Sestre su je dale popraviti te ponovno uselile 19. lipnja 1999. Sada je u njoj sjedište Sarajevske provincije milosrdnica i mali staračkI dom za bolesne i nemoćne žene.

pa i fizičkih inzulta na Nadbiskupiju. I moji bi suradnici, iz Ordinarijata i Kaptola, dospjeli u vrlo neprirodnu i prijekornu situaciju…“[5]

U ljetnim mjesecima 1968. Vrhbosanski župnici morali su čuti za pregovore nadbiskupa Čekade s državnim vlastima o smještaju Draganovića negdje na području Nadbiskupije. Zato su 7. kolovoza župnik katedralne župe Zvonimir Baotić (koji je u rujnu poslan na doktorandski studij u Rim) i župnik u Čardaku Jozo Perić 12. listopada pismeno ponudili ordinarijatu da smjesti Draganovića kod njih.[6] U međuvremenu je Draganoviću omogućeno da, u pratnji službenika tajne policije, povremeno, autom posjećuje pojedinu župnu crkvu te zamoli župnika za mogućnost slavljenja mise. Iz ove vremenske udaljenosti čini mi se da su to bili probni „izleti“ iz kojih su gospodari kontrolirane Draganovićeve slobode trebali razvidjeti kako će se ponašati on a i svećenici prema njemu.

Iako (još) nisam našao o tome pisanih tragova, predstavnici policije i građanske vlasti morali su na kraju dati svoj pristanak na stanovanje Draganovića u blizini Sarajeva, ali izvan nadbiskupske rezidencije. U kronici Milosrdnica tadašnje Zagrebačke provincije stoji da je „13. novembra 1968. primljen na stan uzorni svećenik Dr. Krunoslav Draganović i time je osigurana dnevna misa za sestre“.[7] Službeno je ostao kod sestara do proljeća 1975. (kada je u njegovu bivšu sobu smještena jedna sestra), ali je vrijeme od 1971. do kraja 1974. uglavnom provodio u Zagrebu gdje je u Bogoslovnom sjemeništu stanovao u gostinjskoj sobi i radio na novom izdanju Šematizma.

Iz sestarskog samostana Draganović je s vremenom počeo pomagati župniku na Stupu Ivanu Trobentaru, što se vidi iz Nadbiskupova imenovanja Draganovića za profesora crkvene povijesti na Vrhbosanskoj teologiji od 3. travnja 1970.: „Tako ste, sam od

5 M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović: Iskazi komunističkim istražiteljima*, 72-73. Pregledao sam pažljivo Protokol Vrhbosanskog nadbiskupskog ordinarijata za god. 1968. i nisam našao pribilježbu da se kopija ovog Nadbiskupova spisa čuva u arhivu. To je bilo osjetljivo pismo o kojem tada nisu trebali ništa znati članovi nadbiskupske kancelarije i brojni posjetitelji koji tamo dolaze. Nadbiskup Čekada morao se poslužiti prezidencijalnim arhivom, a taj mi za sada nije dostupan. Nema razloga za sumnju u autentičnost teksta koji je vidio i prepisao Miroslav Akmadža.

6 Protokol Vrhbosanskog nadbiskupskog ordinarijata 1968., br. 1767 i 2386. Nalazi se u Arhivu Vrhbosanskog nadbiskupskog ordinarijata.

7 Podatak mi je na moju telefonsku molbu pronašla i pročitala s. Terezija Karača, sadašnja provincijalka Sarajevske provincije milosrdnica, 1. studenog 2013.

sebe i dragovoljno, primili službu faktičnog duhovnog pomoćnika u župi Stup – barem u nedjelje i blagdane, a nedavno ste stali i na čelo odgovornom i teškom poslu oko izdavanja novoga šematizma Katoličke Crkve u Jugoslaviji.“[8] Dok sam bio župnik katedralne župe, u svibnju 1969. zamolio sam ga da mi kao iskusni korektor pomogne prirediti superkorekturu moje knjige *Obnova Crkve prema II. vatikanskom saboru*. Rukopis je preuzeo dr. Josip Turčinović kao direktor Kršćanske sadašnjosti u Zagrebu te predao na slaganje olovnim slovima jednoj tiskari u Puli. Tiskara me bila pozvala na prvu korekturu u Pulu gdje sam boravio dva dana; oni su ugradili ispravke i tekst poslali na superkorekturu u Sarajevo. Dr. Draganović je imao oko sokolovo za otkrivanje tiskarskih pogrešaka i tako pomogao da knjiga u konačnom obliku bude što urednija.

2. Profesor povijesti na Vrhbosanskoj teologiji u Sarajevu od 1970. do 1979.

Vrhbosanska teologija otvorena je ponovno koncem studenog 1969. u svojem povijesnom sjedištu u Sarajevu, ali samo u istočnom krilu koje nije bilo nacionalizirano zato što su u njemu stanovali isusovci kao bivši poglavari i profesori. Nadbiskup Čekada prije toga pozvao je u proljeće 1969. hrvatske isusovce da preuzmu službe poglavara i profesora, u skladu s ugovorom koji je s njima sklopio nadbiskup dr. Josip Stadler prigodom otvaranja Vrhbosanskog bogoslovnog sjemeništa 1890. koje je imalo spremati kandidate za biskupijske svećenike u Vrhbosanskoj metropoliji. Provincijal isusovaca odgovorio je da mogu preuzeti službe poglavara, ali ne mogu dati profesore za sve predmete te traže da se među profesore uključe i kvalificirani biskupijski svećenici. Tako su ak. god. 1969./1970. uz tri isusovca počeli predavati biskupijski svećenici dr. Tomislav Jablanović, dr. Marko Jozinović, dr. Rudolf Römer i lic. theo. Ivan Starčević. Prema ondašnjem programu studija na teološkim učilištima u prve dvije godine predavane su filozofske discipline, biblijski jezici, opći uvod u Sveto pismo i egzegeza Staroga zavjeta, crkvena povijest i dr. Pokazala se hitna potreba za profesorom povijesti i nadbiskup Čekada odlučio je povjeriti tu službu

8 Kopija strojem tipkanog dekreta čuva se u Nadbiskupijskom arhivu u Sarajevu 1970., br. 783.

našem povratniku kao vrsnom crkvenom povjesničaru.[9]

U dekretu imenovanja od 3. travnja 1970. Nadbiskup se na početku ispričava za sporu „sistematizaciju u život dijeceze" kojoj Draganović pripada: „Tu se moralo postupati oprezno i postepeno. Vaš se je svećenički djelokrug proširivao prema mogućnostima i potrebama, što su diktirale prilike… Danas Vam, uz Vaš prethodni pristanak, povjeravam još jednu važnu dužnost: katedru profesora crkvene povijesti u ovdašnjem Bogoslovnom sjemeništu. Vi ste za to ex professo osposobljen, pa i iako se dugo vremena niste bavili svojom strukom, ipak sam uvjeren, da ćete svoj posao obavljati temeljito i savjesno." U nastavku napominje da se s rektorom Bogoslovije Miljenkom Belićem imenovani treba dogovoriti o broju sati i rasporedu predavanja. Također najavljuje da će „za svoj trud biti honoriran kao i ostali nastavnici" te ga moli da na predavanja dolazi svećenički obučen i da zajedno s drugim profesorima vrši „pozitivnu odgojnu misiju". Istoga dana Nadbiskup je Komisiji za vjerska pitanja u Sarajevu poslao dopis o ovom imenovanju pozivajući se na to da „se sa strane nadležnih državnih i političkih faktora uvijek isticalo, da se ide za tim, da se građanski i pravni položaj Dr. Draganovića postepeno normalizira". On Komisiju *izvještava o imenovanju*, ne traži dopuštenje za to.[10] Crkvena povijest tada je predavana dva semestra po 4 školska sata tjedno. Dijelila se na dva kolegija: Povijest opće Crkve te Povijest Crkve u Hrvatskoj i BiH.

Znajući da novi profesor nije ostavio nikakva skripta iz svojega predmeta, zamolio sam četvoricu njegovih tadašnjih studenata koji su

9 Disertaciju na latinskom pod naslovom „Nazadovanje katolika u Bosni i susjednim zemljama u 17. stoljeću" priredio je god. 1935. na Orijentalnom institutu u Rimu, koji potpada pod crkveno sveučilište Gregoriana što ga vode isusovci. On ju je preveo na njemački i proširio te izdao u Rimu 1937.: *Masen*übertritte von Katholiken zur *„Orthodoxie"im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der T*ükenherrschaft. Mijo Bosankić preveo ju je s njemačkog na hrvatski: *Masovni prelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka*, Mostar, 1991. God. 1935. izradio je zidnu kartu „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas". Organizirao je rad na znanstvenoj knjizi *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.,* Sarajevo, Napredak, 1942. U toj knjizi on je obradio temu „Katolička Crkva u srednjovjekovnoj Bosni" (str. 685-766). Ta je knjiga ponovo tiskana god. 1991. (bez riječi „hrvatskih zemalja" u naslovu) također u izdanju sarajevskog ogranka Napretka. Kroz dvije godine uređivao povijesni časopis *Croatia sacra* te i sam u njemu objavljivao radove. God. 1940. počeo je predavati povijest na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu te ubrzo izabran za redovnog profesora. Zajedno s Josipom Butorcem priredio *Povijest Crkve u Hrvatskoj* (1944.).

10 Arhiv Vrhbosanskog nadbiskupskog ordinarijata 1970., br. 782.

sada svećenici da mi pismeno odgovore na sedam pitanja o profesorovu načinu rada.[11] Slažu se da je profesor govorio na temelju vlastitih bilješki, ali je za opću povijest preporučao *Pregled povijesti Crkve* od Augusta Franzena (prijevod s njemačkog, Zagreb, KS, 1970.) te skripta *Povijest Crkve* od splitskog profesora Srećka Dragoševića (tri sveska ciklostilom, prvi umnožen god. 1965.). Također je upućivao na *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.* (Napredak, 1942.). Preporučao je i tri sveska *Velike povijesti Crkve* od Huberta Jedina koji su u vrijeme njegova djelovanja bili prevedeni i izdani kod Kršćanske sadašnjosti u Zagrebu. Međutim, najvažnije su bile bilješke s profesorovih predavanja i tko je po njima učio, mogao je položiti. Studenti su ga doživljavali kao profesora koji svoj predmet voli, dobro poznaje i zanimljivo pripovijeda. U ocjenjivanju je bio dosta blag, ali nije poklanjao dobre ocjene za nikakvo znanje. U vrijeme dok je izbivao u Zagrebu radi rada na Šematizmu, nastojao je kasnije nadoknaditi svoja predavanja. Božo Goluža, kao jedan od anketiranih svjedoči: „Profesor Draganović niti u općoj niti u nacionalnoj povijesti nije predavao cijeli pregled građe, jer je smatrao da to možemo pročitati u bilo kojem priručniku, nego je najčešće o ljudima i događajima govorio ono što se rijeko gdje moglo naći. Za svaki sat obično bi uzeo neki događaj ili neku osobu te o tome pričao cijeli sat. To je nama studentima bilo izuzetno zanimljivo.“ Tomo Vukšić: Ovako se sjećam svoga ispita kod Draganovića: „Draganović je na ispitima bio istovremeno ugodan i zahtjevan. Barem tako je bilo na ispitu koji sam ja polagao. Za druge ne znam. Ugodno mi je bilo s njim razgovarati i na ispitu, ali je znao postavljati i vrlo ‘zakučasta’ pitanja, pomalo u obliku zagonetki, koje je student trebao razriješiti. Tako se npr. sjećam da mi je na ispitu u jednom trenutku, rekao: ‘Isus je bio rođen oko 6. godina prije Krista…’ Potom je jednostavno zastao, očekujući da ja nastavim.“

Evo što su bivši studenti odgovorili na pitanje što je Draganović isticao kao važno u povijesti opće Crkve te Crkve u Hrvata:

- „Ostalo mi je u sjećanju da je, počesto, naglašavao kako povijest Crkve, sa svim svojim usponima i padovima, svjetlom i sjenom, svjedoči da je Bog vodi, da je to, unatoč ljudskim slabostima,

11 To su mons. dr. Pero Sudar, pomoćni biskup u Sarajevu, mons. dr. Tomo Vukšić, vojni biskup u BiH, dr. Božo Goluža, mostarski svećenik i profesor povijesti na Sveučilištu u Mostaru te Marko Cvitkušić, vrhbosanski svećenik sada na službi kanonika i kancelara u Sisku. Tomi Vukšiću Draganović je predavao samo jedan semestar, i to povijest opće Crkve od početka do 692. godine, u jesenskom semestru 1975./1976 „nakon što je u Zagrebu završio pripravu novoga Šematizma“.

povijest Božje Crkve. U našoj nacionalnoj povijesti nam je ukazivao na snagu i žilavost vjere običnoga vjernika ali i hrabrost i prilagodljivost klera kao uporišne točke opstanku Crkve u ovim kraljevima“ (P. Sudar).

- „Prema mojim zabilježbama proizlazi da je za povijest opće Crkve do 692. godine posebice naglašavao važnost izvora, spisa crkvenih otaca, ranocrkvenih povjesničara (Euzebije, Laktancije, itd.) te nekršćanskih povjesničara“ (T. Vukšić).
- Bilo mu je važno istaknuti da Crkvu, i pored sve svoje ljudske grešnosti, vodi Duh Sveti. Crkva u Hrvata (u Hrvatskoj i Bosni Hercegovini) pripada velikoj obitelji europskih naroda koja je na svoj način, ponajčešće bila okovana, ali je živjela i propovijedala vjeru, nadu i ljubav“ (M. Cvitkušić).

Na upit o općem dojmu o Draganoviću kao povjesničaru, svećeniku i čovjeku odgovorili su:

- Nema sumnje, bio je izvanredan povjesničar i predavač. Materijom je suvereno vladao, a bio je i vrstan pripovjedač. U svakom slučaju, vrlo zanimljiv. Napose kada bi odlutao od „teme“. A to se nije događalo rijetko. Distanca između studenata i profesora je tada bila tolika da ja nisam mogao formirati dojam o njemu kao svećeniku i čovjeku. Mogu reći da smo ga mi studenti doživljavali nekako drugačijim od drugih profesora. Teško bih mogao, sa sigurnošću, reći što je to što ga je činilo drugačijim. Možda sve ono što smo, u kuloarima, slušali i, ponešto pročitali o njemu. U svakom slučaju, prema nama se ponašao dostojanstveno“ (P. Sudar).
- „O Draganoviću kao povjesničaru već je uglavnom sve poznato i ne bih imao što nadodati. O njemu kao svećeniku znam zaista vrlo malo tako da s moje strane, upravo zbog nedostatka informacija, ne bi bilo ozbiljno govoriti o njemu kao svećeniku. A kao čovjeka, pamtim ga kao njegov student s velikom zahvalnošću. Susretao sam ga u predavaonicama, na hodnicima, na ulici u gradu. Sjećam se da se Draganović prema svojim studentima odnosio s ‘gospodskim’ poštovanjem, na uljudnoj distanci. Nisam primijetio da se s njima zadržavao u duljim razgovorima, ali je uvijek, dok bi prolazio, rado pozdravljao. Tako npr. – samo jedna slika – sjećam se da je uglavnom redovito nosio šešir na glavi, posebice u hladnim danima, koji je uvijek podigao i malo se naklonio u znak pozdrava kad bi susreo i nekoga od svojih studenata“ (T. Vukšić).

- „Već u ono vrijeme bili smo ponosni da smo imali povlasticu slušati predavanja profesora Draganovića. O njegovoj veličini kao povjesničaru suvišno je trošiti riječi. Mi smo dobivali dojam, a osobito i danas to mislim, da je Profesor o bilo kojem događaju iz povijesti ili nekoj povijesnoj osobi mogao pričati po nekoliko sati i da je o povijesnim događajima i ljudima gotovo sve znao. Već sam rekao da je sve to govorio bez bilo kakva pomagala. O profesoru Draganoviću kao svećeniku mogu reći samo najbolje. Svaka njegova riječ, pa i pokret odavao je visokomoralnu osobu. Jednostavno, mogli bismo reći bio je uzoran u svemu“ (B. Goluža).
- „Profesora Draganovića sam rado slušao i on nas je svojim načinom predavanja i govora oduševio za povijest, te to „oduševljenje“ za crkvenu povijest i danas nosim u sebi! Bio je neobično zanimljiv, logičan i razumljiv u izlaganju, informiran u pojedinosti događaja… Šteta što nije više pisao! Draganović je volio svoje svećeništvo i kao takav bio korektan prema nama studentima; kao čovjek bio je uljudan, u ophođenju neobično uglađen i kulturan, u pričanju „glagoljiv“ i zanimljiv. Rado smo ga slušali“ (M. Cvitkušić).[12]

U toku ljetnog semestra ak. god. 1978./1979. Draganović je najavio povlačenje iz profesorske službe. Tako je dr. Želimir Puljić u izvješću o početku ak. god. 1979./1980. napisao: „Prof. Draganović se ove godine zahvalio na profesorskoj dužnosti i povukao se u mirovinu. Na njegovo mjesto došao je Petar Vrankić, svećenik mostarske biskupije. Prof. Vrankić će predavati crkvenu povijest i patrologiju. On ima licencijat iz teologije, a uskoro će položiti doktorat iz crkvene povijesti. Želimo da se dobro uklopi u profesorski zbor i da mu studenti marljivim učenjem olakšaju profesorsku zadaću.“[13] Kako je Draganović već oko četiri godine stanovao u Vrhbosanskom bogoslovnom sjemeništu, redovno s drugim svećenicima profesorima koncelebrirao jutarnju misu u sjemenišnoj crkvi sv. Ćirila i Metoda te dolazio na obroke u profesorsku blagovaonicu, razlog povlačenja nije morala biti samo visoka dob, jer je bio upao u napete odnose s nadbiskupom Jozinovićem.

12 Na moja pismena pitanja sva četvorica su pismeno odgovorili u listopadu i studenom 2013.

13 Želimir PULJIĆ, „Vijesti iz Bogoslovije. Početak akademske godine“, *Vrhbosna* 1979., br. 4, str. 30.

3. Radovi objavljeni u domovini (1970.-1981.)

Bosanski franjevac Miroslav Džaja (1885.-1972.), zahvaljujući financijskoj podršci župnika Otinovaca-Kupresa Pere Grgića (1919.-1982.), objavio je god. 1970. knjigu *Sa Kupreške visoravni. Monografija rodnoga kraja. Uz dodatak Naselja i migracije na Kupresu*. Zapravo, Džajin dio knjige je građa do 314. stranice. Dio naslovljen *Naselja i migracije na Kupresu,* str. 315-516 napisao je Krunoslav Draganović, ali to nije zabilježeno na vanjskom ni unutarnjem naslovu, nego tek na str. 315. Razlog je očit: Draganović je tada bio povezivan s „neprijateljskom emigracijom" pa je bilo razborito ne izazivati dobronamjerne čitatelje isticanjem njegova imena već u naslovu knjige.

Džaja je posvetio knjigu „bratskoj slozi i napretku svih stanovnika bosanskog Sibira". On je, očito, želio da tamošnji stanovnici različitih nacionalnosti i vjera žive u miru, kako se ne bi ponavljala nasilja iz prošlih vremena. Formulacija je, međutim, takva da podsjeća na parolu ondašnjeg režima: „Bratstvo i jedinstvo" koji nije znao usklađivati kulturne, religijske i nacionalne razlike sa zajedničkim potrebama svih građana. Džajin dio knjige podijeljen je na dva dijela:

I. povijest Kupresa od najstarijih vremena do svršetka Drugog svjetskog rata (15-164);

II. Katolicizam na Kupresu od rimskih vremena do danas (165-280).

U Dodatku svojega dijela Džaja je prikazao dušobrižničko svećenstvo na Kupresu i redovnice rodom s Kupresa te popis raseljavanih kupreških obitelji (281-314).

Draganović je svoj dio knjige naslovio: „Naselja i migracije na Kupresu" (315-516). U uvodu najavljuje da će istražiti migriranja obitelji s Kupresa od pada pod Turke do najnovijih vremena te zahvaljuje Hamidu Hadžibegiću i Mehmedu Mujezinoviću za stručne savjete i pomoć. Najprije izvlači građu iz turskih popisa poreznih obveznika na Kupresu u XV. i XVI. stoljeću (321-331), a zatim sastav stanovništva i vjerske prilike u tursko doba (331-417). Posvetio je dostatnu pozornost i prostor katolicima na Kupresu u vrijeme turske vlasti te u Dodatku (453-516) donio popis od oko 50 obitelji u Donjem Kupresu i oko 60 u Gornjem Kupresu. O svakoj od njih donosi pronađenu građu u nekoliko redaka ili nekoliko stranica.

Knjigu je stručno ocijenio fra Marko Oršolić koji je uz studij katoličke teologije završio i studij povijesti na državnom univerzitetu gdje je stekao

naslov magistra povijesti.[14] On ističe kako M. Džaja ovim djelom zaslužuje „da bude ubrojen među istaknute franjevačke povjesničare kao što su Zlatković, Jelenić, Gavranović i dr.“. Iznosi sadržaj njegova dijela knjige i pohvalu što se poslužio do sada otkrivenim vrelima. Za Draganovićev dio knjige kaže da je „sasvim ozbiljan znanstveno-istraživački rad. Polazeći od konstatacije Branislava Đurđeva da je migracija stanovništva u Bosni i Hercegovini ‘problem toliko kompliciran da je potrebno ispitati većinu procesa kako su se lokalno odigrali, pa da bismo onda mogli dalje ići’ (str. 318), dr. Draganović želi da njegov znanstveno-istraživački rad posluži osvjetljenju tog zamršenog problema. Oslanjajući se prije svega na turske teftere iz XV. i XVI. stoljeća, arhivsku građu Vatikanskog arhiva, bilo onu koju je objavio Dominik Mandić (*Popis Hrvata katolika BiH god. 1743. i 1768.,* Rim-Chicago 1962.), bilo neobjavljenu, te Matice pojedinih župa, a primjenjujući u istraživanju i svoju metodu (usp. strane 385-392), autor je uspio doći do veoma zanimljivih i za znanost vrlo značajnih rezultata. Iako uspješno izbjegava svaki apriorizam i moraliziranje, njemu je očito, kao i fra Miroslavu Džaji, mnogo stalo do bratske sloge svih stanovnika Kupreške visoravni. On izričito piše: ‘… ovoliko miješanje i ovolike krvne veze među stanovništvom raznih nacija i vjera trebale bi biti, uz ostalo, još jednim, novim razlogom međusobnog i razumijevanja i ljubavi, a moćnom zaprekom širenja svake nesnošljivosti i mržnje među ravnopravnom braćom’ (str. 393)“.[15] Ovo je kod Draganovića završetak poglavlja „Vjerske prilike na Kupresu“ (370-393). U kontekstu je riječ o doseljavanju pravoslavnih stočara „Vlaha“, koji su se kasnije razvili u etničke Srbe. Poglavlje što slijedi nosi naslov: „Muslimani na Kupresu“ (393-406).

Džajinu i Draganovićevu knjigu *Sa Kupreške visoravni* dao je ponovno tiskati Dominik Stojanović, župnik Otinovaca-Kupresa u izgnanstvu.[16] Odgovorni urednik bio je župnik Dominik Stojanović, a tehnički Blanka Magaš. Iz naslova se vidi da je Draganovićevo ime stavljeno odmah uz Džajino jer je tada već bio propao socijalistički režim u kojem je Draganović bio persona *non grata*. Iz prvog izdanja preuzet je

14 Usp.: Marko ORŠOLIĆ, „Miroslav Džaja, Sa Kupreške visoravni - monografija rodnog kraja. Dodatak Krunoslava Draganovića, Slavonski Brod, 1970., 547 str.“, *Crkva u svijetu* 7 (1972.), 186-187.

15 M. ORŠOLIĆ, „Miroslav Džaja, Sa Kupreške visoravni“, 187.

16 Miroslav DŽAJA – Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Sa Kupreške visoravni. II. izdanje*, Baško Polje – Zagreb, 1994., 534 str.

cjelovit tekst s bilješkama i stvarnim kazalom na kraju. Blanka Magaš napisala je sažetak knjige na hrvatskom (str. 509-512) koji je preveden na engleski (Danica Šantić), njemački (Srećko M. Džaja), francuski (Rade Kvesić) i talijanski (Tomo Vukšić). Činjenica da su povjesničar Srećko Džaja i teolog Tomo Vukšić prihvatili zadaću prevođenja – prvi na njemački, drugi na talijanski – pokazuje da obojica cijene ovo djelo. Ovdje je također novost što je fra Jozo Mihaljević napisao kratki životopis i bibliografiju Miroslava Džaje a Tomo Vukšić Krunoslava Draganovića. On je na kraju spomenuo da to piše „umjesto nadgrobnog slova svom nekadašnjem profesoru s velikim štovanjem". T. Vukšić objavio je i recenziju ovog izdanja.[17] Pohvalivši stavljanje Draganovićeva imena u naslov knjige te sažetke na stranim jezicima i bio-bibliografije pisaca u ovom izdanju, preporuča otklanjanje nekih nedostataka ako bi došlo do trećeg izdanja: „Jer se radi o djelu velike znanstvene vrijednosti, za treće izdanje ove knjige preporučam da se Džajin dio teksta, koji govori o razdoblju Drugog svjetskog rata i vremenu poslije toga, oslobodi ideologiziranja. Isto tako bi bilo dobro, jer jezik pisaca nije uvijek najbolji, da jedan dobar poznavatelj hrvatskog jezika izvrši lekturu teksta. K tome, ni korektor ne bi smio praviti propuste koji u ovom izdanju nisu baš rijetki, a od kojih neki nisu ni mali (npr. str. 251-253). U tom trećem izdanju, do kojega će sigurno doći, bit će potrebno dodati opis strašne tragedije Kupresa u ovom ratu koji je u tijeku, ali i jedan uvod s popisom znanstvene literature o kupreškom kraju koja se pojavila naročito u vremenu nakon prvog izdanja ove knjige."[18]

Srećko M. Džaja izdao je god. 1971. svoju doktorsku disertaciju, rađenu pod vodstvom dr. Antuna Ivandije na KBF-u u Zagrebu, o kontroverznom biskupu apostolskom vikaru fra Grgi Ilijiću Varešaninu (1783.-1813.) kojega je utkao u političke prilike BiH pod Turcima.[19] Autor je tada bio bosanski franjevac te je kasnije predavao povijest na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu. Kasnije je napustio red te preselio na nastavak znanstvenog rada na Povijesnom institutu u Münchenu.

17 Tomo VUKŠIĆ, „Miroslav Džaja – Krunoslav Draganović, *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, Baško Polje-Zagreb 1994, 524 str.", *Crkva u svijetu* 29 (1994.), 335-338.

18 T. VUKŠIĆ, „Miroslav Džaja – Krunoslav Draganović, *Sa kupreške visoravni*", 336.

19 Srećko M. DŽAJA, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Doba fra Grge Ilijića Varešanina (1783-1813)*, Zagreb, 1971. Na početku popis izvorâ i literature (str. 9-17); na kraju sažetak na njemačkom (233-238) te kazalo osobnih imena, geografskih i drugih naziva (241-247).

Njegova znanstvena djela objavljivana su na njemačkom i hrvatskom.[20] Draganović je ovu knjigu dobro prostudirao i objavio stručnu recenziju već 1972.[21] On najprije izražava radost što se pojavio mladi povjesničar koji je pripadnik Bosne Srebrene a jezik mu je „lijep, živ, koncizan, suvremen“. U prvom dijelu autor obrađuje opće prilike u bosanskom pašaluku na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, a drugi dio je „studija o katolicima u Bosni na prelazu iz 18. u 19. stoljeće“. Obuhvaća četiri poglavlja:

- Ustrojstvo Katoličke crkve u Bosni (apostolski vikarijat i franjevačka provincija);
- Odgoj i život klera (franjevci i glagoljaši);
- Duhovno stanje puka;
- Ilijićeve afere.

Biskup Ilijić namjerno se upustio u sukob s definitorijem provincije koji je tvrdio da je nadležnost redovničke uprave da upravlja vjernicima i doprinosi općem dobru, a biskup apostolski vikar samo da blagoslivlja i posvećuje. Džaja je ovo protumačio kao sukob kolektivnog i individualnog mentaliteta, a Draganović, navodeći Kambera, kao sukob dviju jurisdikcija. Nakon što je upozorio na nekoliko stvarnih pogrešaka koje su se potkrale mladom autoru, Draganović iznosi pravu povijesnu raspravu o tzv. glagoljašima (biskupijskim svećenicima) koje je autor predstavio kao neuke i opasno oslonjene na svoje zaštitnike u Dalmaciji: „Bila su to vremena feudalizma i robovanja, privilegiji su nerijetko zamijenili zakon, a pokoje osnovno načelo ostalo je zamagljeno. U tom smislu moramo valjda razumjeti i odgovor biskupa Miletića sv. Stolici od 9. ožujka 1809., čovjeka pokore i duboko pobožna biskupa i franjevca… On brani biskupa Ilijića da taj nije protiv svjetovnog klera kao takvog nego protiv postojećih glagoljaša zbog njihove neukosti,

20 Usp. npr.: Srećko DŽAJA, *Politička realnost jugoslavenstva (1918-1991). S posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 2004. Izvornik objavljen na njemačkom u Münchenu, 2002. *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.,* Mostar, 1999.; njemački izvornik objavljen u Münchenu 1984. *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878-1918). Inteligencija između tradicije i ideologije*, Mostar, 2002. Njemački izvornik objavljen u Münchenu, 1994.

21 Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Srećko M. Džaja, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Doba fra Grge Ilijića Varešanina (1783-1813).* Izdanje Kršćanske sadašnjosti, Zagreb, 1971.“, *Crkva u svijetu* 7 (1972.), 171-185.

nedisciplinranosti i preživjelosti."[22] Ilijić i Miletić tražili su „latinizaciju" glagoljaša, ali im nisu pružali mogućnost za učenje latinskog i školske teologije.

God. 1978. katolici BiH skromno su obilježavali smrt posljednje bosanske kraljice Katarine Kosača koja je pred pad Bosne pod Turke preko Dubrovnika pobjegla u Rim, ondje živjela u nadi da će njezino dvoje zarobljene djece netko izbaviti od Turaka te umrla 25. listopada 1478. Draganović je doprinio oživljavanju spomena na nju knjižicom koju je napisao i dao objaviti u Sarajevu u nizu „Vrelo života" koji je vodio dr. Zvonimir Baotić.[23] Knjižica je ilustrirana s devet slika u crno-bijeloj boji. Autor se u bilješkama poziva na osnovnu literaturu, prenosi na latinskom izvorniku i u hrvatskom prijevodu natpis na njezinu grobu u crkvi Aracoeli u Rimu i sadržaj njezine oporuke. Završno poglavlje naslovljeno je „Sveti život kraljice Katarine" i u njemu autor ističe: „Kraljičino djelo milosrđa i ljubavi prema malom čovjeku, siromasima i izbjeglicama prosijeva kroz čitav njezin život. Kraljica se posebno odlikuje krepošću mirotvorstva u stalno nemirnoj Bosni." Istaknuvši da je franjevci štuju kao svoju blaženicu, potiče čitatelje: „Neka naše molitve isprose našoj majci, uzoru i dobrotvorki čast oltara opće Crkve."[24]

Iz dekreta nadbiskupa Čekade od 3. travnja 1970. kojim Draganovića imenuje profesorom crkvene povijesti na Vrhbosanskoj teologiji u Sarajevu naveo sam rečenicu: „Nedavno ste stali na čelo odgovornom i teškom poslu oko izdavanja novoga šematizma Katoličke Crkve u Jugoslaviji". Taj posao trajao je „6 godina nakon odluke BKJ i 5 godina nakon imenovanja njezina uredničkog odbora u konačnom sastavu".[25] Glavni organizator posla, skupljač građe iz pojedinih biskupija i redovničkih zajednica bio je Draganović. On u predgovoru uredništva upozorava da je, s obzirom na izdanje iz god. 1939., teritorij države proširen te daje nov prikaz duhovno-pastirske brige za katolike porijeklom iz Jugoslavije koji su tada živjeli u 25 država, na 5 kontinenata. Najavljuje da je knjiga obogaćena ilustracijama važnijih crkvenih

22 K. DRAGANOVIĆ, „Srećko M. Džaja, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini*", 182.

23 Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Katarina Kosača bosanska kraljica. Prigodom 500-godišnjice njezine smrti (25. X. 1478.)*, Sarajevo, 1978., 48 stranica.

24 K. DRAGANOVIĆ, *Katarina Kosača bosanska kraljica,* 47.

25 „Predgovor uredništva", *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji – Cerkev v Jugoslaviji 1974*, Zagreb, 1975., VII. Na drugoj stranici navedeni su svi članovi uredništva: Krunoslav Draganović, Srećko Bezić, Josip Crnković, Rafael Lešnik, Ivan Mršo, Zdravko Reven i Hinko Weber.

građevina i povijesnih spomenika te da sadržava 25 zemljovidnih karata i crteža. Trebalo je čekati podatke iz oko 4000 crkvenih mjesta u državi i inozemstvu. S ponosom najavljuje pet indeksa koji čine knjigu veoma upotrebljivom a sadržavaju oko 12000 natuknica. Posebno zahvaljuje suradnicima vrhbosanskom svećeniku Ambroziju Benkoviću, mariborskom svećeniku Jakobu Richteru, sarajevskom arheologu dr. Đuri Basleru, ekonomskom savjetniku iz Zagreba Miroslavu Ćorkoviću te kartografu iz Sarajeva Nikoli Badankoviću. Suradnja s ovim posljednjim trajala je i nakon završetka Šematizma, osobito u izradi karata pojedinih župa i dekanata u Vrhbosanskoj nadbiskupiji. Dr. Ratko Perić, tada profesor na Vrhbosanskoj teologiji, u svojoj recenziji ove knjige od 1166 stranica pomogao je čitateljima pronaći bogatstvo koje se u njoj krije.[26] On najprije odaje priznanje za kratice i sažetke na latinskom, engleskom, francuskom i njemačkom, što omogućuje i strancima da se plodno služe tom knjigom. Zatim pokazuje kako je pregledno prikazana središnja uprava Katoličke Crkve u Rimu. Najviše prostora (str. 45-693) posvećeno je biskupijama s njihovim središnjim ustanovama, dekanatima i župama. Svaka dijeceza dobila je povijesni uvod na 2 do 10 stranica tako da ta povijesna građa obuhvaća oko 120 stranica. Muških redovničkih zajednica tada je bilo 14 redova i pet kongregacija, a ženskih 7 redova, 28 družbi i 10 ostalih zajednica. I za njih je donesena kratka povijest družbe.

Hrvatskoj inozemnoj pastvi posvećeno je 105 stranica: „Na svim kontinentima radi oko 250 hrvatskih svećenika, što u svojstvu misionara, što u hrvatskoj pastvi. Kad se uzmu u obzir ova svjetska prostranstva na koja su dopirali naši sunarodnjaci idući po mapi Providnosti, a kako ih vrlo mali broj naših svećenika prati, obuzima nas nelagodan osjećaj u pogledu neadekvatna rasporeda svećeničkog personala. Dodamo li da ima i domaćih biskupija koje oskudijevaju pastoralnim radnicima, a istodobno neke biskupije ili redovničke zajednice kao da ne znaju što bi od svojih žetvenih poslenika, onda se osjećaj pretvara u ozbiljno pitanje na adresu onih koji ravnaju svojim svećenstvom.“[27] Katolika u Jugoslaviji bilo je 6.839,586 organiziranih u 23 biskupije s ukupno 2702 župa. Biskupijskih svećenika bilo 3001, što je za 710 više u odnosu na god. 1939. Perić je skrenuo pozornost na 190 crkava srušenih od 1940. do 1949., ali i na to da je od 1970. do 1974. sagrađeno 109 novih crkava, od

26 Ratko PERIĆ, „Naša Crkva prema novom šematizmu. (*Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji – Cerkev v Jugoslaviji 1974.,* izdavač Biskupska konferencija Jugoslavije, Zagreb, 1975.)“, *Crkva u svijetu* 11 (1976.), 286-290.

27 R. PERIĆ, „Naša Crkva prema novom šematizmu“, 287.

kojih 36 u biskupijama Mostar-Duvno i Trebinje-Mrkan. Žali što opada broj kandidata za duhovna zvanja te zaključuje: „Zahvalni smo našoj Biskupskoj konferenciji kao izdavaču, članovima Uredničkog odbora kao glavnim suradnicima i prof. Draganoviću kao glavnom uredniku koji je svojski i savjesno uložio svoju stručnost, strpljivost i petogodišnje vrijeme u priređivanju ovoga dragocjenog djela naše partikularne Crkve s kojim bi bili ponosni i veliki narodi svijeta. I ono je svjedočanstvo duboke ukorijenjenosti kršćanstva u našem narodu."[28] Šematizmima o Katoličkoj crkvi u državi kojoj je god. 1939. i 1974. živio hrvatski narod Draganović je u naše krajeve prenio znanstvene statistike o katolicima u svijetu. One su u Rimu počele izlaziti 1716. a od 1912. objavljuje se svake godine Papinski godišnjak (*Annuario Pontificio*) s podacima o papama kroz povijest i današnjem Papi, zatim o rimskim uredima Sv. Stolice, biskupijama, redovničkim zajednicama i drugim crkvenim ustanovama.[29]

Dr. Ivan Tomas, mostarski svećenik emigrant, koji je i nakon Draganovićeva prisilnog odvođenja u Jugoslaviju zadržao s njime dobre odnose te ga branio pred hrvatskim emigrantima, smatrao je važnim napisati za hrvatsku emigrantsku javnost recenziju *Šematizma 1974.* koji je zapravo Draganovićevo djelo.[30] On je već 13 godina prije toga, u dugačkom članku prigodom Draganovićeve 60. obljetnice života[31] hrvatskoj javnosti naveo podatak: „Zanimljivo je da je Draganović ideju o šematizmu otkrio Msgru. Stepincu 1934., malo poslije Stepinčeva imenovanja za nadbiskupa-koadjutora, a Stepinac je stvar 1936. predložio episkopatu na biskupskim konferencijama. Izradba je šematizma bila povjerena Hrv. književnom društvu svetoga Jeronima u Zagrebu (i ovo su zaslužno hrvatsko kulturno društvo komunisti zabranili 1945.), ali je ono tu ponudu odbilo. I kad je netko napomenuo da knjigu prirede Slovenci, Episkopat

28 R. PERIĆ, „Naša Crkva prema novom šematizmu", 290.

29 Usp.: Franz KALDE, „A*nnuario Pontificio*", *Lexicon f*ür*Theologie und Kirche* I., Freiburg, 2006., 699.

30 Usp.: Ivan TOMAS, „Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji (Cerkev v Jugoslaviji) 1974. Izdavač: Biskupska konferencija Jugoslavije, Zagreb, 1975. Uredništvo: Krunoslav Draganović, Srećko Bezić, Josip Crnković, Rafael Lešnik. Ivan Mršo, Zdravko Reven, Hinko Weber. Knjiga ima XIV poglavlja i 1166 stranica. Šematizam rasprodaje Hrv. Knjiž. Društvo Sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu", *Hrvatska revija* 27 (1977.), 105-108.

31 Usp.: Ivan TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović prilikom 60. godišnjice njegova života", *Hrvatska revija* 14 (1964.), 27-50. Članak je tiskan i kao separat, u obliku knjižice koju čuva Nacionalna biblioteka u Zagrebu. Zahvaljujem Ireni Pejić, knjižničarki KBF Sarajevo, što mi je pribavila kopiju toga članka.

je, naprotiv, predložio da Draganović izradi to djelo.“[32] U nastavku ističe Tomas: „U iseljeništvu je Draganović malo mogao znanstveno raditi, jer mjesto da piše povijest sudbina mu je dosudila da stvara povijest.“ Iako su se hrvatski emigranti žestoko razilazili o Draganoviću nakon „povratka“ u Jugoslaviju, Ivan Tomas je smatrao potrebnim napisati za njih prikaz *Šematizma 1974.* kao prvenstveno Draganovićeva djela. Na početku ističe da je to Šematizam Crkve pod komunističkom strahovladom, Kuharićev predgovor označuje kao „dokument trijeznosti i mudrosti“ te upozorava da Šematizam mudro i oprezno sadržava „opis rušenja Crkve, uzrokovana od Brozova komunizma“. On razumije da nije bilo moguće „donijeti svestran uvid u stanje Crkve pod komunističkom Jugoslavijom“, a morale su biti prešućene neke akcije i ustanove izvan domovine „jer komunističkoj vladi nije mila istina o Crkvi, ni o crkvenim i narodnim skupinama u iseljeništvu i prognaništvu nas Hrvata i Slovenaca“. Smatra da je korist od ovog izdanja Šematizma „silna danas. Takva će biti i kasnije, sve do slijedećega, boljega izdanja istoga ili sličnoga priručnika“. On ujedno ističe nadu da će „3. izdanje nadoći u oslobođenoj Hrvatskoj i Sloveniji, bile one u istoj državnoj demokratskoj zajednici, bile slobodno i demokratski odijeljene, ali u savezu i suradnji“. Upozorivši na niz stvarnih pogrešaka, Tomas zaključuje: „Zahvalni smo biskupima i nadbiskupima koji su se pobrinuli za ovu korisnu i veoma nužnu knjigu. Pojačana je naša zahvalnost uredništvu, u prvom redu Dr. Draganoviću… Ovaj Šematizam samo je dio jamstva da nas Providnost ne ostavlja bez čvrste nade u bolju budućnost. Ona neminovno dolazi, tako je nebeska volja, to zaslužuju naši mučenici, sveci i blaženici.“ Ovo je proročko razmišljanje o budućnosti države u koju su Slovenci i Hrvati bili uključeni god. 1974. Na žalost, novi Šematizam Crkve u Hrvatskoj, BiH ili Sloveniji još nije priređen. Očito stoga što se nije našao sposoban i voljan organizator posla kakav je bio Draganović.

U župi Komušina Vrhbosanske nadbiskupije štuje se od 18. stoljeća čudotvorna slika Gospe koja ja prema tradiciji vezana uz brdo Kondžilo na području te župe. Župnik Pero Pranjić i njegov kapelan Pero Sudar priredili su god. 1981. knjižicu o povijesti toga kraja i svetišta Kondžilo.[33] Krunoslav Draganović napisao je „Povijesni pregled“ uz navođenje izvora i literature (str. 7-116) u prvom dijelu te poglavlje „Izvještaj jednog stranca“ u drugom dijelu (str. 122-127). U ovom poglavlju radi se o

32 I. TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović prilikom 60. godišnjice njegova života“, 33.

33 *Komušina i Kondžilo s posebnim osvrtom na Usorsku banovinu i stari Kuzmadanj*, Komušina 1981., 174 stranice džepnog formata s 11 crno-bijelih ilustracija.

doživljajima engleskog arheologa Arthura Johna Evansa koji je na Veliku Gospu 1875. god. bio među hodočasnicima u Komušini. U povijesnom dijelu Draganović prikazuje povijest Usorske banovine te stupnjeviti prijelaz katolika na islam radi izbjegavanja poreza zvanog „đizija" za nemuslimanske stanovnike: „Kod ovih vjerskih prijelaza opaža se skoro potpuna odsutnost vjerskih motiva, iako se radi o čisto vjerskoj stvari. U času prijelaza prijelaznici nemaju skoro nikakve vjerske pouke. Značajna je jedna riječ zabilježena pred sto ili sto i dvadeset godina od fra Mije Batinića u okolici Visokog. Kad neko ide samo na čas u Visoko, onda zna reći: Pričekaj me dok ime promijenim. Važno je da prigodom prijelaza na islam nije upotrebljavana fizička sila, osim posve iznimno kao npr. kod jenjičara. U samom Kuranu piše: Nema prisile u vjeri. U časovima kad je disciplina, a i ona je vjerska, bila rasklimana, u turskom carstvu bilo je i protivnih slučajeva."[34]

4. Pretres pred smrt i prigušena šutnja na sprovodu

Draganović je nastavio miran život u Vrhbosanskom bogoslovnom sjemeništu, u ljetu 1979. povukao se od aktivne službe profesora, ali je redovno dolazio za stol s ostalim profesorima i svećenicima nastanjenim u sjemeništu. Kao rektor primijetio sam da mu dolaze u posjet stariji muškarci i jednom dobio prigovor od policijskog agenta koji je bio zadužen za uhođenje nas profesora i naših studenata, zašto dopuštam da „svakakav ološ" posjećuje Draganovića. Odgovorio sam da mi odgojitelji tražimo samo od bogoslova izvještaje o njihovim posjetiteljima, a profesori su u tome potpuno slobodni.

Akademsku godinu 1980./1981. proveo sam u Rimu na dopunskom studiju Svetoga pisma i više puta sastao se s dr. Ivanom Tomasom. Ispričao sam mu kako neki Hrvati koji žive u Sjedinjenim Državama i Kanadi hvale Draganovića što im je pomogao odseliti se daleko od dohvata komunističkih agenata, a drugi ga žestoko kritiziraju za navodne nepravde ili čak nemoral prilikom spašavanja ugroženih. Odgovorio je kako je na lađama koje su plovile prema Americi Draganović mogao dobiti veoma mali broj mjesta za „svoje" putnike i zato je bio „kriv" ostalima koji nisu mogli biti ukrcani. Prilikom tih susreta Tomas je zamolio neka prenesem Draganoviću da ne piše u emigraciju onim Hrvatima s kojima se nije nikada dopisivao. Njima je to dokaz da piše

34 *Komušina i Kondžilo*, 59.

po naredbi Udbe, kako bi pokazao da je slobodan nakon „povratka“ u Jugoslaviju. Ja to jesam prenio, ali ne znam koliko je Draganović uvažio. Tomas je također spomenuo da emigranti protivnici Draganovića znaju kako kontaktira s Miroslavom Varošem, koji se vratio u Jugoslaviju odradivši usluge komunističkoj vlasti i mirno živio, a Draganović mu je naivno vjerovao u vrijeme svojega djelovanja među emigrantima. I to sam prenio: Draganović nije nijekao da se sastaje s Varošem, ali nije dopuštao da se prevario u procjenjivanju toga čovjeka.

Početkom srpnja 1983., tri ili četiri dana prije njegove smrti, dva policijska agenta u civilnom odijelu zatražila su da obave pretres Draganovićeva stana te da Pavo Brajinović kao ekonom i ja kao rektor budemo svjedoci pretresa. Trajalo je otprilike od 15 do 22 sata. Draganović je kroz to vrijeme ležao na svojemu krevetu, ne znam da li u nesvijesti ili je samo glumio da ne zna što se događa.[35] Agenti su pretresli najprije radni stol te preuzeli jednu veliku bilježnicu u koju je zapisivao primljena i poslana pisma, zatim građu tipkanu strojem i nešto od knjiga. Od Brajinovića ili mene tražili su da potpišemo svaki list zaplijenjene građe s obrazloženjem: „Da nas ne biste optužili kako smo nešto podmetnuli!“ Dok sam potpisivao stranice tipkanog teksta od tridesetak stranica (bila je kopija, ne original!), vidio sam na početku rečenicu u kojoj autor kaže kako mu teško pada što ga njegova braća u inozemstvu sumnjiče pod kojim je okolnostima došao u Jugoslaviju. Sada pretpostavljam da je to spis koji je kolega Zvonimir Baotić uspio prenijeti dr. Ratku Periću u Rim kao rektoru Zavoda sv. Jeronima, a ovaj ga mogao objaviti tek nakon Draganovićeve smrti. Draganović je umro u zoru 5. srpnja 1983. Toga jutra trebao sam rano letjeti preko Beograda za New York.

Kad sam s koferom izašao pred kuću da potražim taksi, u kolima parkiranim nasuprot bogoslovije bila su dva muškarca a jednoga od njih prepoznao sam kao onoga koji je pred nekoliko dana izvršio pretres u Draganovićevoj sobi. Nakon što sam na aerodromu predao kofer, neposredno pred izlazak iz aerodromske zgrade nas putnike gledala su dva uniformirana policajca. Jedan od njih bio je onaj što je pretresao i toga jutra u kolima stražario pred zgradom bogoslovije. Jednu mladu putnicu i mene izdvojio je u obližnju sobu i zatražio da istresemo sve iz ručne torbe i džepova. Učinili smo to. Bilo mi je jasno da traži nosim li kakvo pismo ili dokument od Draganovića. Nije ništa zaplijenio i pustio nas je da se na vrijeme ukrcamo u zrakoplov.

35 Čuo sam ga kako je u jednom trenutku rekao na francuskom: „Le Pie Douze a dit ‘Maudit qui déclenche’ la guerre – Pio XII. je rekao: Proklet tko otpočinje rat!“

Na dan sprovoda, 7. srpnja u Sarajevu su se našli također biskupi Petar Čule, Pavao Žanić i Adolf Pichler. Lijes s pokojnikovim tijelom bio je izložen u sjemenišnoj crkvi sv. Ćirila i Metoda. Nadbiskup Jozinović predvodio je ukopnu misu, a na kraju je održao kratki govor biskup Čule strogo pazeći da ne spomene njegovu emigrantsku aktivnost. Grobno mjesto pripravljeno mu je u svećeničkoj grobnici na groblju „Bare" u Sarajevu. Nad grobom su govorili Zvonimir Baotić i fra Kruno Pejičić, obojica rodom iz Draganovićeve rodne župe Tolisa. Prema izvještaju „Glasa Koncila", na misi je uz četiri biskupa koncelebriralo 30 svećenika a na oproštaju na groblju sabralo ih se 120. „Pogreb je vodio kanonik Petrović. Sve ih je snimala sarajevska televizija, koja inače, radi olimpijskih igara, u posljednje vrijeme snima neke sprovode na sarajevskom groblju"[36]. Pravi razlog snimanja bila je policijska kontrola sudionika. U kratkoj vijesti koju je *Crkva na kamenu* ilustrirala snimkom pred kapelom oproštaja na groblju istaknuti su šematizmi 1939. i 1974. kao pokojnikovo životno djelo te dodano: „Prikupljajući podatke za njih pokojnik je propješačio i skoro sve naše hercegovačke župe te nas time zadužio."[37]

Najkraću vijest o završetku Draganovićeva zemaljskog proputovanja donijelo je službeno glasilo *Vrhbosna* u kojem redovito stoji podulji članak o pokojnim svećenicima što ga piše neki njegov vršnjak ili prijatelj koji ga je dublje pratio i poznavao. Ovaj puta bila je to drastično kratka vijest bez potpisa: kad je rođen, kad je i gdje zaređen za svećenika, kad je „umro u svećeničkom domu umirovljenih svećenika".[38] Svećenici su se pitali, je li ovo odredba Nadbiskupa ili „samocenzura" radi policijske kontrole. U svakom slučaju, ovu nametnutu šutnju prekinuli smo mi svećenici Vrhbosanske nadbiskupije intervjuom koji je urednik *Katoličkog tjednika* dao obaviti s Dr. Miroslavom Akmadžom te objaviti u broju 45/2013. (str. 8-9) i ovim znanstvenim simpozijem u ustanovi gdje je Draganović predavao crkvenu povijest od 1970. do 1979. i gdje je imao smještaj posljednjih desetak godina života.

36 Nepotpisani članak „Dr. Krunoslav Draganović", *Glas Koncila*, 27. 7. 1983., 17.

37 *Crkva na kamenu*, kolovoz-rujan 1983., 19.

38 *Vrhbosna* 1983., br. 3 (3. kolovoza), str. 39. „Svećenički dom" je dio s 12 jednosobnih stančića na sjevero-istočnoj strani Vrhbosanskog bogoslovnog sjemeništa koji su bili dograđeni prigodom obnove 1974.

Zaključak

Nakon što je 10. rujna 1967. „dođen“ u Jugoslaviju zbog naivnog povjerenja dvojici lažnih prijatelja, koji su bili jugoslavenski agenti, te kroz 14 mjeseci rešetan od policijskih isljednika komunističkog režima, Draganović je pušten na kontroliranu slobodu te 13. studenog 1968. smješten kod sestara Milosrdnica na Ilidži gdje je preuzeo službu kućnog svećenika. Nadbiskup Čekada, iako je odbacio traženje ondašnje vlasti da ga smjesti u nadbiskupsku rezidenciju u Sarajevu, iskazivao je puno povjerenje prema Krunoslavu Draganoviću kao svećeniku i znanstveniku. Povjerio mu je god. 1970. predavanje crkvene povijesti kandidatima koji su se na Vrhbosanskoj teologiji tada spremali za biskupijske svećenike te ga preporučio Biskupskoj konferenciji za priređivanje *Šematizma Katoličke Crkve u Jugoslaviji.* Draganović je uz to kroz petnaestak godina ponovnog življenja u domovini na kontroliranoj slobodi objavio nekoliko vlastitih radova: god. 1970. svoj dio od 200 stranica u monografiji *Sa Kupreške visoravni*; god. 1972. opširnu recenziju disertacije S. Džaje o biskupu Ilijiću; god. 1975. Šematizam; god. 1978. knjižicu o kraljici Katarini i god. 1981. povijesni dio u knjizi *Komušina i Kondžilo.*

Svećenici u nadbiskupiji ponašali su se prema njemu bratski i otvoreno, ali su se pitali je li došao svojom voljom, kako se moglo naslutiti iz njegova teksta u državnim novinama, ili je to morao napisati da sačuva glavu. Impozantni broj od njih 120 na sahrani u Sarajevu 7. srpnja 1983. pokazao je da su ga poštovali i željeli mu iskazati priznanje kao progonjenom i nadziranom subratu, iako su znali da tajne službe prate svaki njihov korak i riječ. Nekoliko dana pred smrt tajni agenti pretresli su mu stan i zaplijenili dokumente koji su njima tada izgledali važni i tako još jednom pokazali da je njegova sloboda nakon prisilnog dovođenja u domovinu bila kontrolirana. Na dobronamjerna i zlobna pitanja kako je došao u domovinu nakon burnog političkog djelovanja u emigraciji, odgovarao je usmeno i pismeno tako da sebi ne otežа život u komunističkom režimu i ne opterećuje znance u emigraciji.

Slažem se s intervjuiranim studentima koji su kod njega slušali i polagali crkvenu povijest da je bio svećenik i profesor koji je vjerovao u prisutnost Božju u Crkvi te duboko cijenio vjeru svojega naroda.

DRAGANOVIĆ'S ACTIONS AFTER HIS FORCED RETURN FROM EXILE (1968-1983)

Summary

In 1968, even as the staff of the Yugoslav secret service questioned Draganović in solitary confinement in Belgrade and Sarajevo, representatives of the state authorities had informed Archbishop Franjo Smiljan Čekada that they did not intend to put "returnees" on trial, and they asked that Draganović be allowed to stay in the archbishop's residence. The archbishop did not agree to this but took the initiative of arranging accommodation for Draganović at the convent in Ilidža run by the Sisters of Mercy of St. Vincent. This convent was in the parish of Stup, where Draganović arrived on November 13, 1968. During his work on Schematism in 1974 he spent much of his time in Zagreb, in the seminary. The remainder of his life he spent in the Vrhbosnian Theological Seminary in Sarajevo where he taught Church History from 1971 to 1979. This paper presents five of his research papers published after his forced repatriation. A few days before his death, secret service officers raided his apartment and removed written documentation that seems to have been important. During his funeral, any discussion of his life's work was impossible because of the presenceof government spies and television. Diocesan priests accepted him as a respected elder brother, and he was grateful to everyone who wanted to associate with him without expressing curiosity about how and why he had returned to Yugoslavia.

Keywords: *voluntary return or kidnapping, correspondence with Croatian emigrants, professor, Archbishops Čekada and Jozinović, controlled freedom, his students, church history.*

SVJEDOČANSTVA

MOJI DOŽIVLJAJI S DRAGANOVIĆEM

Hrvoje JURČIĆ
Westenstr. 33a, D - 85072 EICHSTÄTT

Ja ću u svojem predavanju opisati svoje doživljaje s profesorom Draganovićem od godine 1959., kada sam ga upoznao u Münchenu, pa do kolovoza 1967., kada sam se zadnji put s njime sastao, također u Münchenu, prije njegova puta u Italiju, u Rim i u Trst, kada je prevarom odveden u Jugoslaviju.

Nadam se, da će ti osobni dojmovi baciti svjetlo na njegovu osobu, njegov karakter i njegovo političko opredjeljenje.

Moja mama, brat i ja emigrirali smo iz Jugoslavije 1957. godine. Moja mama je upoznala prof. Draganovića u Rimu. On je tada živio u sv. Jeronimu. Moj brat i ja smo pohađali benediktinsku gimnaziju u Rohru, u Bavarskoj. Do dana današnjega tu gimnaziju vode njemački benediktinci, koji su nakon Drugog svjetskog rata bili protjerani iz Čehoslovačke, iz mjesta Braunau u sjevernoj Češkoj.

Prilikom praznika 1959., kada sam navršio 16 godina, upoznao sam prof. Draganovića u Münchenu. On je često bio na putu, dolazio je u München i uvijek bi se javio mami, bratu i meni. Kada smo primili sv. potvrdu u Rohru, bio nam je krizmani kum.

Moji intenzivniji kontakti s prof. Draganovićem su počeli nakon moje mature 1962. i za vrijeme mojeg studija povijesti na sveučilištu u Münchenu.

Draganović je dobio u zadatak od Austrijske akademije znanosti i umjetnosti da izda pisana vrela o povijesti Bosne prije okupacije 1878. godine. On je na tome intenzivno radio i mene je zamolio da mu kod toga pomognem. U srpnju i kolovozu 1965. bio sam kod njega u samostanu časnih sestara Sacre-Coeur u Pressbaumu kraj Beča. On je tamo bio

duhovnik časnih sestara, služio je mise, držao propovijedi na njemačkom jeziku, ispovijedao. Draganović je tamo živio od 1963., kada je morao napustiti sv. Jeronim, do svoje otmice 1967. u Trstu.

Tada sam primijetio njegovu silnu radnu energiju. Osim svojih dužnosti u samostanu, radio je na već spomenutoj knjizi o Bosni i na knjizi o Bleiburgu. On je bio najbolji poznavatelj zločina u Bleiburgu jer je imao prilike čuti žive svjedoke nakon rata, jer je posjećivao logore u Italiji i Austriji gdje su se bili sklonili Hrvati koji su preživjeli Bleiburg.

Vodio je silnu korespondenciju s mnogim Hrvatima iz cijelog svijeta. Opseg njegovih poznanstava vidi se dobro iz iskaza komunističkim istražiteljima koje je objavio Miroslav Akmadža u svojoj knjizi 2010.

Svaki dan smo išli vlakom iz Pressbauma u Beč i cijeli dan čitali vrela u Haus-, Hof- und Staatsarchivu na Ballhausplatzu gdje su sačuvani spisi Ministarstva vanjskih poslova Austro-Ugarske. Radilo se o izvještajima austrijskih konzula iz raznih gradova Bosne i Hercegovine, koji daju uvid u ondašnje prilike u Bosni. Na žalost tu svoju knjigu nije uspio završiti.

U svim dugim razgovorima s Draganovićem za vrijeme mojeg boravka u Pressbaumu mogao sam se uvjeriti da je bio idealan svećenik i rodoljub. Ne da nije imao pogrešaka i da je neke stvari politički krivo procijenio. Ali uvijek je bio spreman da uvidi nove promjene i podatke i nikada nije podlijegao raznim ekstremizmima, što se je često događalo u emigraciji.

Mnogo je pričao o muslimanima Bosne. On ih je jako volio, dobro ih je poznavao. Bio je uvjerenja da su oni Hrvati i da će se jednog dana, kada bude bilo slobode, opredijeliti za Hrvate. Ova današnja situacija u Bosni bi ga sigurno rastužila.

Bio sam opet kod Draganovića u Pressbaumu u siječnju 1967. kada sam pisao svoju magistarsku radnju o okupaciji Bosne 1878. na münchenskom sveučilištu. On mi je omogućio da stanujem kod generala Dragičevića. Dragičević je bio oficir još iz austrougarskog doba. To je također jedna važna strana Draganovićeva djelovanja: pomoć Hrvatima nakon rata da iziđu iz logora u Italiji i Austriji i da počnu novi život u prekomorskim zemljama. Mnogi su ga zbog toga kritizirali, ali je to bila jedina mogućnost da se pomogne jer su jadni ljudi u logorima životarili bez mogućnosti zaposlenja. U kasnijim godinama omogućio je novom valu izbjeglica iz Hrvatske da se zaposle u Njemačkoj. Ali o tome ima dovoljno spomena u literaturi, a ima još i živih svjedoka.

Moj zadnji sastanak s prof. Draganovićem je bio u kolovozu 1967. usred Münchena. Bilo je lijepo vrijeme i sjedili smo u kavani u Hofgartenu ispred bavarske kraljevske rezidencije. Pričao mi je o svojim planovima, o putu u Italiju i pohvalio me je jer sam uspješno položio ispite za magister artium i dobio stipendiju za doktorat od Cusanusstiftunga (poznata njemačka katolička zaklada). Najviše je pričao o svojoj budućoj knjizi o Bleiburgu. Imao je mnogo planova. Pratio je strujanja u emigraciji i domovini, surađivao s Vinkom Nikolićem i njegovom „Hrvatskom revijom“. Apsolutno ništa nije dalo naslućivati da bi se vratio u Jugoslaviju. Zato je za čitavu emigraciju vijest da je Draganović nestao, bila kao grom iz vedra neba. Mi smo znali za atentate Udbe, pa nismo ni u slučaju Draganović očekivali ništa dobra. Nakon konferencije za tisak u Ilidži 15. studenog 1967., bili smo sretni da je na životu, ali nismo vjerovali da se je dragovoljno vratio u Jugoslaviju.

Nakon nekog vremena Draganović se je meni javio iz Jugoslavije i dalje smo se dopisivali. Nikad ga više nisam vidio jer je umro u Sarajevu 1983. godine.

Još bih htio spomenuti jedan podatak na koji sam slučajno naišao u Arhivu ministarstva vanjskih poslova Njemačke u Berlinu pri svojim istraživanjima o puču Lorković-Vokić, u kojem je i moj otac ubijen. Radi se o fondu njemačkog poslanstva u Zagrebu. Njemačka tajna služba se je interesirala za vrijeme Drugog svjetskog rata za Draganovića. To je bilo prije njegova odlaska u Rim 1943. godine, dok je bio profesor crkvene povijesti na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Dočuli su da je bio navodno u Berlinu. Tražili su podatke od poslanstva u Zagrebu da li oni nešto o tome putovanju znadu. Vjerojatno nisu uspjeli ništa o tome saznati u samom Berlinu ili su tražili potvrdu iz Zagreba. Pri svemu tome interesantna je Draganovićeva karakteristika do koje dolazi njemačka tajna služba. Oni su mišljenja da je Draganović vodeći intelektualac među hrvatskim klerom.

Dakle, još ima mnogo toga što se mora istražiti o prof. Draganoviću, čemu će, u to sam uvjeren, ovaj simpozij doprinijeti.

KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ
BIBLIOGRAFIJA

Milenko KREŠIĆ
Župa Rođenja Blažene Djevice Marije
Njegoševa 2, BiH - 89101 Trebinje

Jedna od bitnih dimenzija životnog puta Krunoslava Draganovića bila je njegova spisateljska djelatnost. Od sedamdesetak naslova, koje smo pronašli tragajući za Draganovićevom bibliografijom, većina je znanstvenog karaktera. Velik dio njih odnosi se na povijest Katoličke Crkve na području Bosne i Hercegovine. Gledajući kronološki, najznačajniji Draganovićevi znanstveni radovi objavljeni su do kraja II. svjetskog rata i nakon njegova povratka u domovinu. U vrijeme prognaničkog - emigrantskog života susrećemo tek pokoji. Dva su njegova rada odnosno šest koja su pronađena u njegovoj zaostavštini objavljena posthumno.

Bibliografija koju donosimo uglavnom je koncentrirana na Draganovićev znanstveni rad i u tome smislu smatramo da je ona zaokružena. Međutim, ovdje još vjerojatno nedostaju neki Draganovićevi članci koje je objavljivao po raznim novinama do kojih je iz praktičnih razloga bilo teško doći. Također, možda postoji još i koja njegova natuknica u enciklopedijama, ovdje navedenim, jer ove do kojih smo došli, došli smo listajući sveske. Moguće je da je nešto oku promaklo.

Premda je, kako smo već naveli, većina Draganovićevih radova/članaka znanstvenog karaktera ipak nemaju svi isto značenje, stoga smo se odlučili ne navoditi ih po abecednom redu, nego prema značenju odnosno opsegu. Na prvo mjesto smo stavili ono što je Draganović samostalno objavio, potom njegove Šematizme, pa radove u zbornicima i s drugim autorima. Središnje mjesto zauzimaju njegovi radovi objavljeni u znanstvenim časopisima. Posljednje tri skupine su ono što je objavio u kalendarima i godišnjacima, enciklopedijama i leksikonima, časopisima i revijama. Unutar svake skupine radovi su raspoređeni po abecednom redu.

I. Samostalno objavljeno

1. Hrvoje Bošnjanin (Krunoslav Draganović): *Hrvati i Herceg-Bosna (Povodom polemike o nacionalnoj pripadnosti Herceg-Bosne),* Sarajevo, 1940.
2. *Katarina Kosača bosanska kraljica. Prigodom 500-godišnjice njezine smrti (25. X. 1478.),* Sarajevo, 1978.
3. *Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka,* Mostar, 1991. – prijevod Draganovićeve doktorske disertacije: *De regressu catholicorum in Bosnia et terris circumvicinis saeculo XVII.*, koja je najprije objavljena u dva dijela u *Orientalia Christiana Periodica* u Rimu, 1937., i to pod naslovima: „Massenübertritte von Katholiken zur „Orthodoxie" im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherschaft" i „Über die Gründe der Massenübertritte von Katholiken zur „Orthodoxie" im kroatischen Sprachgebiet", vol. III., str. 181-232 i 550-559. Oba rada su objavljena iste godine u Excerpta ex *Orientalia Christiana Periodica,* vol. III., i to pod prvim spomenutim naslovom.
4. *Pregledna karta Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini nekad i danas*, Sarajevo, 1935.

II. Šematizmi

1. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, prema mandatu preč. Episkopata Jugoslavije, izradio Dr. Krunoslav Draganović*, Sarajevo, 1939.
2. *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji, Cerkev v Jugoslaviji 1974,* - s drugim autorima, Biskupska konferencija Jugoslavije, Zagreb, 1975.: „Povijesni osvrt na biskupije na području Bosne i Hercegovine" [pretisak iz Općeg šematizma Katoličke crkve u Jugoslaviji] Zagreb, 1973.

III. U zbornicima i s drugim autorima

1. „Croatian lands in the light of statistics", Antun BONIFAČIĆ – Clement MIHANOVICH (ur.), *The Croatian nation in its struggle for freedom and independence*, Chicago, 1955., 355-391.

2. „Iz prošlosti župe Stup“, Augustin KRISTIĆ (ur.), *Spomenica 50. godišnjice RKT župe Stup 1890-1940.,* Sarajevo, 1941., 5-60. Isti tekst je objavljivao u *Katoličkom tjedniku* od br. 6/1941., do br. 18/1941.
3. „Izvještaj jednog stranca“, *Komušina i Kondžilo s posebnim osvrtom na Usorsku banovinu i stari Kuzmadanj,* Komušina, 1981., 123-127.
4. „Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni“, *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.,* knjiga prva*,* Sarajevo, 1942., 685-766. – drugo izdanje: Sarajevo, 1991.
5. „Kolorit Bosne u životu i radu Izidora Poljaka“, *Izidor Poljak 1883.-1924.*, Zagreb, 1986.
6. „Naselja i migracije na Kupresu“ – dodatak knjizi: Miroslav DŽAJA, *Sa kupreške visoravni*, *Monografija rodnog kraja,* Slavonski Brod, 1970., 317-516.
7. „The biological extermination of the Croats in Tito's Yugoslavia“, Antun BONIFAČIĆ – Clement MIHANOVICH (ur.), *The Croatian nation in its struggle for freedom and independence*, Chicago, 1955., 293-308.
8. „Usora – Kuzmadanj – Komušina“ *Komušina i Kondžilo s posebnim osvrtom na Usorsku banovinu i stari Kuzmadanj,* Komušina, 1981., 8-116.
9. *Poviest Crkve u Hrvatskoj,* Zagreb, 1944. (s Josipom Butorcem).

IV. U znanstvenim časopisima

1. „Biskup fra Jeronim Lučić, njegovo doba i njegovo izvješće Svetoj Stolici o prilikama u Bosni i Slavoniji (1638.)“, *Croatica Christiana periodica* 10 (1982.), 73-99.
2. „Biskup fra Jeronim Lučić (o. 1575 – 1643) i njegova doba, II. dio: Povijesne prilike“, *Croatica Christiana periodica* 11 (1983.), 33-79.
3. „Hrvatske biskupije (Sadašnjost kroz prizmu prošlosti)“, *Croatia sacra* 20-21 (1943.), 78-130.
4. „Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarecchija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni god. 1623. i 1624.“, *Starine JAZU*, knjiga XXXIX., Zagreb, 1938., 1-48.
5. „Izvješće fra Tome Ivkovića, biskupa Skradinskog, iz godine 1630.“, *Croatia sacra* 7 (1934.), 65-78.

6. „Katalog katoličkih župa XVII. vieka u Bosni i Hercegovini“, *Croatia sacra* 22-23 (1944.), 89-127. Ovaj rad je objavljen i kao posebni otisak, Zagreb, 1944.
7. „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas: Prilog uz istoimenu historijsko-statističku kartu“, *Croatia sacra* 8 (1934.), 175-216.
8. „Katolička Crkva u otomanskoj Bosni u XIX. stoljeću“, *Vrhbosnensia* 16 (2012.), 143-200. Ovdje se radi o četiri rada koja je pripremio fra Robert Jolić: „Stanje Katoličke Crkve“, „Izlazak iz Getta“, „Vjerski prijelazi“ i „Borba između austrijskog i francuskog utjecaja u Bosni“.
9. „Otomanska Bosna u XIX. stoljeću i carski namjesnici u njoj“, *Vrhbosnensia* 16 (2012.), 463-499. Radi se o dva članka koja je također pripremio fra Robert Jolić: „Pogledi na zadnje desetljeće turske vlasti u Bosni“ i „Carski namjesnici“.
10. „Srećko M. Džaja, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, Doba fra Grge Ilijića Varešanina (1783-1813).* Izdanje Kršćanske sadašnjosti, Zagreb, 1971., 247, 8 listi fotosa i 1 karta“, *Crkva u svijetu* 7 (1972.), 171-185.
11. „Tobožnja ‘Stjepanska biskupija – Ecclesia stephanensis’ u Hercegovini“, *Croatia sacra* 4 (1934.), 29-58.

V. U kalendarima i godišnjacima

1. „Hrvati katolici Bosne i Hercegovine u svjetlu statistike“, *Grad na Gori, Almanah bogoslovskog zbora Stadler,* 1926., 127-151.
2. „Donja Hercegovina prije 300 godina“, *Napredak, Hrvatski narodni kalendar,* 25 (1935.), 135-141.
3. „Zadnji katolici u okolici Trebinja“, *Napredak, Hrvatski narodni kalendar,* 26 (1936.), 159-166.
4. „Bosna u očima apostolskog vizitatora Petra Masarechija g. 1624.“, *Napredak, Hrvatski narodni kalendar,* 27 (1937.), 215-223. Poseban otisak. Napretkova kulturno-historijska zbirka – Sarajevo 1937., 3-11.
5. „Jedan sudbonosni vijek u povijesti Hrvata katolika Bosne“, *Napredak, Hrvatski narodni kalendar,* 31 (1941.), 19-28.
6. „Biskup Kraljević u obrani svoga naroda“, *Hrvatski kalendar* – Chicago, 1966., 98-117.

7. „Kalvarija hrv. naroda g. 1945.“, *Hrvatski kalendar* - Chicago 1954., 94-101.

VI. Enciklopedije i leksikoni

1. „Banja Luka, diocesi di“, *Enciclopedia cattolica,*[1] sv. II., 788-789.
2. „Belgrado (Beograd), Arcidiocesi di“, *Enciclopedia cattolica*, sv. II., 1176-1177.
3. „Benković 1., Ambrozije“, *Hrvatska enciklopedija,*[2] sv. II., 392.
4. „Brdo, sjedište bosanskog biskupa“, *Hrvatska enciklopedija,* sv. III., 270.
5. „Cataro (Kotor), diocesi di“, *Enciclopedia cattolica*, sv. III., 1165-1166.
6. „Crkvina“, *Hrvatska enciklopedija,* sv. IV., 115.
7. „Čičevo“, *Hrvatska enciklopedija,* sv. IV., 301-302.
8. „Domnius hl.“, *Lexikon für Theologie und Kirche,*[3] sv. III., 500.
9. „Drašcovič (Draskovics, Georg de Trakosćan“ *Lexikon für Theologie und Kirche,* sv. III., 542-543.
10. „Epidauro“, *Enciclopedia cattolica*, sv. V., 418-419.
11. „Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini“, *Hrvatska enciklopedija,* sv. III*.,* 159-162.
12. „Macedonia – storia ecclesiastica e civile“, *Enciclopedia cattolica*, sv. VII., 1758-1761.
13. „Mostar-Duvno, diocesi di“, *Enciclopedia cattolica*, sv. VIII., 1482-1483.
14. „Ragusa (kroat. Dubrovnik)“, *Lexikon für Theologie und Kirche,* sv. VIII., 971-972.
15. „Sirmium “, *Enciclopedia cattolica,* sv. XI., 759.
16. „Trebigne (Tribunia, Trebinje), diocesi di“, *Enciclopedia cattolica*, sv. XII., 454-455.
17. „Bosnien u. Herzegowina“, *Lexikon für Theologie und Kirche,* sv. II., 620-621.

VII. Časopisi i revije

1. „Ako vjeruješ u Boga, imaš još pet minuta... (Izrazito emigrantska

1 *Enciclopedia cattolica,* Città del Vaticano, vol. I.-XII., edita negli anni 1948-1954.
2 *Hrvatska enciklopedija, sv. I.-V.,* Zagreb 1941.-1945.
3 *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 1-10, Freiburg, [2]1957.-1965.

tragedija)", *Novi život*, Revija za vjersku obnovu, Rim, 1967., 213-224.

2. „Bosna u priči, šali i anegdoti", *Hrvatska revija,* Buenos Aires, 15 (1965.), 225-236.
3. „Bosna u priči, šali i anegdoti", *Hrvatska revija,* Buenos Aires, 15 (1965.), 341-350.
4. „Deset godina života Herceg-Bosne u brojkama", *Napredak,* Glasilo hrvatskog kulturnog društva „Napredak" u Sarajevu, 1/1933., 7-8.
5. „Deset godina života Herceg-Bosne u brojkama", *Napredak,* Glasilo hrvatskog kulturnog društva „Napredak" u Sarajevu, 2/1933., 20-22.
6. „Deset godina života Herceg-Bosne u brojkama", *Napredak,* Glasilo hrvatskog kulturnog društva „Napredak" u Sarajevu, 3-4/1933., 43-45.
7. „Dva stoljeća teritorijalnog pomicanja katolika u Bosni i Hercegovini", *Napredak,* Glasilo hrvatskog kulturnog društva „Napredak" u Sarajevu, 3/1932., 31-35.; 4-5/1932., 55-57; 6/1932., 68-70.
8. „Iz crkvene prošlosti",[4] *Napredak,* Glasilo hrvatskog kulturnog društva „Napredak" u Sarajevu, 10/1932., 123-124.
9. „Iz povijesti carigradskog patrijarhata do IX. st", *Vrhbosna*, 1-2 (1935.), 6-14.
10. „Katolici Herceg-Bosne pred 190 godina", *Napredak,* Glasilo hrvatskog kulturnog društva „Napredak" u Sarajevu, 11-12/1933., 134-140.
11. „Kod Vaseljenskog patrijarha", *Vrhbosna* 4 (1935.), 4-87.
12. „Los horrorosos crímenes de Tito que todavía non tuvieron su Nueremberg – Con motivo del Décimo aniversario de la Tragedia más grande del pueblo Croatia", (Stravični Titovi zločini još uvijek čekaju svoj Nürnberg: u povodu 10. obljetnice najveće tragedije hrvatskoga naroda), *Hrvatska revija,* Buenos Aires, 3 (1955.), 1-6.
13. „Naše redovništvo u inozemstvu", *Vrhbosna,* 1933., 289-292.
14. „Neka brojke govore", *Vrhbosna*, 6-7 (1938.), 149-152.
15. „Nikakva (me) prijetnja ne će odgovoriti od puta, koje mi moje svećeništvo i moje hrvatsko rodoljublje nalaže", *Hrvatska revija,*

4 Potpisano s K. – vjerojatno njegovo.

Buenos Aires, 17 (1967.), 357-358.

16. „O broju katolika u Jugoslaviji“, *Vrhbosna*, 1940., 65-67.
17. „Propast župe Vodičeva“, *Napredak,* Glasilo hrvatskog kulturnog društva „Napredak“ u Sarajevu, 9-10/1934., 106-110.
18. „Proslava 500-godišnjice hrvatske ustanove svetog Jeronima u Rimu“, *Hrvatska revija,* Buenos Aires, 1 (1953.), 201-205.
19. „Sjećanja na Milivoja Magdića – Prigodom 15-godišnjice njegove mučeničke smrti“, *Hrvatska revija,* Buenos Aires, 13 (1963.), 187-200.
20. „Susret s Hrvatom generalom, ruskim guvernerom Port Arthura“, *Hrvatska revija,* Buenos Aires, 14 (1964.), 281-282.

